54
ساڵیادی ڕۆژی کەلار

یادی کەلار

بڵاوکراوەیەکی تایبەتە بە ساڵیادی بەقەزابوونی کەلار

ژمارە (٨)ـی ئابی ٢٠٢٤

خاوەنی ئیمتیاز: شەهاب حاجی ئەحمەد

سەرنووسەر: سەباح عەلی جاف

کاروباری هونەری: زاری

ناوەڕۆک

سەروتار

٥ شەهاب حاجی ئەحمەد — کەلار، شارێکی زیندوو و بەرەو گەشەکردنێکی خێرا

توێژینەوە

٩ د. ئیبراهیم قاسم پاڵانی، بەیان عەبدوڵڵا عەزیز — کاریگەری بنەما جوگرافیاییەکان لەسەر پرسی جێندەر لە شاری کەلار

٤٥ د. کەریم ئەحمەد عەزیز — هەڵسەنگاندنی گەشەی منداڵان لە باخچەکان لە دیدی بەخێوکەرانیانەوە

٧٧ ڕێبوار سەرتیپ زەندی — ڕەگ و ڕیشەی مێژووی ناوی گەرمیان و دەروازە و ڕێگا بازرگانییەکانی

٨٥ د. یادگار عەلی — ڕەنگدانەوەی پرسەکانی کۆمەڵگە لە ڕۆژنامەی (گەرمیانی ئەمڕۆ) دا

١٢٩ د. شێروان عومەر ڕەشید، ئەژین کەریم محەمەد — هەڵسەنگاندنی خزمەتگوزارییە ڕۆشنبیری و وەرزشییەکان

١٥٧ ڕەحیم حەمید عەبدولکەریم — بەزۆر ڕاگواستنی گوندەکانی ناوچەی گەرمیان...

١٦٥ سەباح عەلی جاف — بارودۆخی ڕۆشنبیریی کەلار و گەرمیان و ڕۆڵی نووسەر و ئەدیبانی...

١٨١ مەلا ئیدریس ژاڵەیی — پێکەوەژیانی ئاشتییانەی نێوان هاوڵاتییان ...

بیرەوەریی و ئەزموون

١٩٣ ئەیوب کوێخا ڕۆستەم — کەلار چۆن بوو بە زێد و ماوای دووەمم

٢٠٧ خوسرەو جاف — کورتە بیرەوەری

٢١١ حامد محمد عەلی — گوڵبژێرێک لە ڕووداو و یادەوەرییەکانی (١٥ ساڵ) ی ژیانم

٢٢٥ تەها سلێمان — کەلارییات

٢٣١ لالە فایەقی کەماڵەیی — یادەوەرییەکی کورت لەسەر مزگەوتی کەلاری کۆن

٢٣٣ بورهان محەمەد فەرەج — گەشتی مناڵیم بۆ نیشتمانی دایک

٢٣٧ عەبدوڵڵا حەسەن قادر — یەکەم ناوەندی کەلار لە کەلاری کۆن

٢٤١ مستەفا سەعید عەلی — چەند یادەوەرییەك لە پۆلی سێیەمی ناوەندی ١٩٨١- ١٩٨٢

٢٤٥ سەرکۆ جاف — شکانی زریپۆشەکەی کەلار

٢٤٧ جەمیل عنایەتی — کەلار، ئاسۆیەکی ئەرخەوانی

یادی کەسایەتییەکان

٢٥٥ د. حەسەن جاف — ڕەزا بەگی فەتاح بەگی حەمە پاشای جاف

٢٦١ م. عەلی — کاکە حەمەی وەلی لە چەند وێستگەیەکدا

٢٦٥ دادوەر. بورهان ئەحمەد — ئەزموونی پارێزەرایەتی دادوەر د. فەرهاد حاتەم و هەوڵەکانی ...

پرسی جینۆساید و ئەنفال

٢٧٥ گوڵاڵەی گەرمیان — کاریگەرییەکانی تاوانی ئەنفال لە سەر ژیانی کۆمەڵایەتی ...

٢٨٣ د. ڕێبوار محەمەد — ڕەهەندە یاساییەکانی تاوانی ئەنفال

٢٨٩ د. ئومێز بەرزان برزو — سەنتەری جینۆسایدی زانکۆی گەرمیان و هەنگاونان بەرەو...

ڕاپۆرت و بەدواداچوون

٢٩٩ محەمەد عەلی شوێنەوار — گردی بانتەپە و ژیان لە قوناغێکی مێژوویی لە چەقی کەلار

٣١٣ د. چیا محەمەد — هەنگاوەکانی کردنەوەی زانکۆی پۆلیتەکنیکی گەرمیان

٣٣١ کیسرا جاف — کەلاری کۆن

٣٤١ بێستون ژاڵەیی — ژاڵەی حاجی قادر ئەو ئاواییەی حاجی قادری شاتری ناسنامەی بۆ دەرهێنا

٣٥٣ مامۆستا جەمال سەعید — یەکەمین ڤیستیڤاڵی فۆلکلۆری گەرمیان لە ساڵی ١٩٩٨

٣٧٥ یەکەی چاودێری حکومەتی خۆجێی گەرمیان — باخداریی لە گەرمیان، کێشە و ئاستەنگییەکانی

ووتار و بۆچوون

٤٠٧ ڕێبوار ڕەئوف ساڵح — کەلار، پایتەختی ئابووری هەرێم

٤١٣ ڕزگار حاجی حەمید — کەلار لەنێو گۆڕانکارییە کارگێڕییەکاندا

٤١٩ کۆسار عومەر — ڕووداوە ئەدەبیەکان شارێی پێشکەوتنی ڕۆشنبیریی شار

٤٢٧ سامان عەزیز دیدگایەک بۆ گەشەی کەلار لە (١٠) ساڵی داهاتوودا

٤٣١ د. هیوا ڕەشید کێشە تەندروستی و ژینگەیەکانی گەرمیان، کەلار بە نموونە

٤٣٩ ئەنوەر عەبدولعەزیز دامەزراندنی نەخۆشخانەی ڤێتێرنەری و سەنتەری پاراستنی ڕووەک ...

خوێندنەوەی کتێب

٤٤٣ دلێر کەریم خوێندنەوەیەک بۆ کتێبی «کەلار (١٩٢٧_١٩٧٥)»

٤٥٧ سیروان سلێمان کتێبی لێکۆڵینەوەیەک لەسەر شارۆچکەی ڕزگاری

دیکۆمێنت و وێنە

٥٦٥ دوو دیکۆمێنت

٤٦٧ دلێر عەبدولڕەحمان گوزەرێک بەنێو یادگارییەکانی شاری کەلاردا

پرۆفایل

٤٧٥ کورتەیەك لە ژیاننامەی قائیمقامەکانی کەلار لە نێوان ساڵانی (١٩٧٠- ١٩٧٤)

سەروتار

کەلار، شارێکی زیندوو و بەرەو گەشەکردنێکی خێرا

شەهاب حاجی ئەحمەد
قائیمقامی کەلار

کەلار لە ڕووی مێژووی کۆنەوە، خاوەن گەلێك شوێنەواری دێرینە، ئەمەیش گەواهی بۆ ئاوەدانی لە ڕابردوودا دەدەن، لە مێژووی نوێیشدا سەرباری ئەوەی شارێکی نوێیە، بەڵام توانییویەتی مێژوویەکی درەوشاوە بۆ خۆی تومار بکات و نەخشی لە ڕووداوەکاندا هەبووە و کەلاری کۆن وەك جێگایەکی ئاوەدان لە ڕابردوو و گەڕەکێکی دێرینی قەزاکە لە ئێستادا لەو ڕووەوە خاوەن دیرۆکێکی پڕ شانازی و پڕ بایەخە، لەو مێژووەوە بە پلە بەندی شاری کەلار قۆناغ بە قۆناغ هەنگاوی بەرەو پێشەوە ناوە، بەتایبەت لە پاش ڕاپەڕینی کۆمەڵانی خەڵکی کوردستان لە بەهاری ساڵی ١٩٩١ەوە، شارەکە تا ئەمڕۆ هەنگاوی خێرای لە هەموو بوارەکان بەرەو پێشکەوتنی زیاتر ناوە و ئومێدی شارێکی گەشەکردوو و زیندووی لە داهاتوودا لێدەکرێت.

سەرباری قەیرانی دارایی و کێشەی جۆراوجۆر لەم ساڵانەی ڕابردوودا لە ناوچەکە کە بووەتە هۆی ڕاگرتنی زۆربەی پرۆژەکان لە شارەکە لەسێکتەرە جیاوەزەکاندا، بەڵام قەیرانەکان نەبوونەتە هۆی ئەوەی کە ڕێگری تەواوەتی لە گەشەکردن و جموجۆڵی ئاوەدانکردنەوە و تەواوکردنی بەشێك لە پرۆژە تەواو نەکراوەکاندا بکەن، ئەوەیش لە ئەنجامی ئەوەی کە لە ڕووی ئابورییەوە شارەکە زۆر لە مقەوماتی زاتی تێدا بووە، وەك ئەوەی کە زەوییەکانی لە بواری

نیشـــتەجێبوون و بازرگانـــی و وەبەرهێنـــان لە چاو شـــارەکانی تر لـــە ڕووی بەهاو نرخـــەوە دوو بەرامبـــەر و زیاتریش بـــوون، ئەمەیـــش بووەتە پاڵپشـــتیەکی دارایی زۆر بـــاش بۆ بەرەو پێشـــچوونی بەشـــێکی زۆر لـــە پرۆژەکانـــی ئاوەدانکردنەوە لە کـــەلاردا، بـــەراورد بە ســـاڵانی ڕابـــردوو گرنگـــی زۆر دراوەتە پرۆژەکانـــی بواری پیشەســـازی لەجـــۆری گـــەورە و مـــام ناوەنـــد و بچووك، بـــە جۆرێـــك ژمارەکە بـــەردەوام لـــە هەڵشـــکاندایە و لە ئێســـتادا نزیکـــەی (٥٠٠) کارگـــەی جۆراوجۆر هـــەن، هەروەها لە بـــواری کشـــتوکاڵ و ئاژەڵدارییـــدا چەندین پـــرۆژەی وەبەرهێنان خراوەتـــە خزمەتی ناوچەکە و کوردســـتانەوە، لە وێنەی پـــرۆژەی گاوداری و کێڵگەی بەخێوکردنـــی پەلەوەر کە بـــۆ ناوچەکانی تری عێراقیش ســـودی لـــێ وەردەگیرێت، شـــارەکە لە ڕووی خزمەتگوزاریی شـــەقام و ڕێگاوبانەوە بەرەو پێشـــچوونی باشـــی بەخۆیـــەوە بینیـــووە، ئەمە جگە لـــە دروســـتکردنی بازاڕێکی مۆدێرن لە ســـەنتەری کەلاردا.

لە بـــواری پرۆژەکانـــی نیشـــتەجێبووندا، شـــارەکە هەنـــگاوی خێرایـــی بەرەوە پێشـــەوە ناوە، بەتایبەت لەم ســـاڵانەی دوایدا، بیســـت هەزار یەکەی نیشـــتەجێبوون لەبـــواری جێبەجێکردن و بەشـــێکی تریش لـــە وەرگرتنی مۆڵەتدان بۆ دروســـتکردن، لە بـــواری گەشتوگوزاریشـــدا کەلار لـــە داهاتوویەکـــی نزیکدا دەبێتە شـــوێنێکی گەشـــتیاری مودێرن، ئەویـــش پاش ئـــەوەی لە کەنـــاری ڕوباری ســـیروان لە پێنج زۆنـــدا لـــە گردەگۆزینەوە تاوەکـــو بەردەســـور پرۆژەکانـــی بواری گەشـــتیاری و بازرگانـــی ...هتد لـــەو ڕووەوە کارکردن دەســـتی پێکـــردووە و لە ئێســـتادا دوو لەو پرۆژانە لـــە دوو زۆندا بەگـــەڕ خراون.

لە بواری ڕۆشـــنبیری و پەروەردەدا، شـــارەکە بەرەو پێشچوونی باشـــی بەخۆییەوە بینـــووە، بەتایبـــەت لە بـــواری کەرتی تایبەتـــدا، ژمارەیـــەك قوتابخانـــە و پەیمانگا، خزمـــەت دەکەن، لـــە ئایندەیشـــدا بڕیارە زانکـــۆی تایبەتیـــش بهێنرێتـــە ناوچەکە، ئەمانەیـــش دەبنـــە خاڵێکی گرنگ لـــە زۆر بـــواردا، بەتایبەت لـــە ڕووی ئابورییەوە بۆ ناوچـــەی گەرمیـــان بەکەڵکە و ســـەرمایەگوزاری لـــەو ڕووەوە بەرەو پێشـــەوە دەچێت.

سـەرباری ئەو خاڵە گەشـانەی لەسـەرەوە بە كورتـی ئاماژەم پێـدا، بەڵام کەلار کۆمەڵێـك گرفـت و کێشـەی هەیـە، بەشـێکیان هەنوکەیین، بـەڵام ژمارەیەك کێشـەی گەورەی هەیە و پێویسـتی بە پلانی ستراتیجی و چارەسـەری دوور مەودا هەیـە، لەوانە: لـە داهاتوودا شـارەکە ڕووبەڕووی کێشـەی کەمئـاوی دەبێتەوە، بـۆ ئەوەیش پێویسـتە بەنـداوی بەردەسـوور بخرێتـە بـواری جێبەجێکردنەوە و بەشـێوەیەکی خێـرا کار لـەو پرۆژەیـەدا بکرێت، سـەرباری کارکردن لـە ڕێگای دوو سـایدی کـەلار- دەربەندیخـان، بەڵام بـۆ ئەوەی کێشـە لـە مێژینەیەکەی سـنوری گەرمیـان «خراپـی ڕێگاوبانەکان» چارەسـەر ببێـت، پێویسـتە پرۆژەکە بەتـەواوی جێبەجـێ بکرێـت تاوەکو سـلێمانی و کارکـردن تێیدا نەوەسـتێت، لە بـواری تەندروستیشـدا سـنورەکە کێشـەی زۆری هەیـە، لەوانە تـەواو کردنی نەخۆشـخانەی سـەد قەرەوێڵەیەکـە و دروسـتکردنی ژمارەیـەك نەخۆشـخانە، بەتایبـەت لەبـواری نەخۆشـخانەی بوژانـەوەی دڵ و چاودێـری ووردda، هەروەها سـاڵانە لە وەرزی بـاران باریندا بەشـێك لە شـارەکە ڕووبەڕووی مەترسـی لافاو دەبێتـەوە، بـۆ ئەوەی ئەم مەترسـییە کـەم ببێتەوە یاخـود ڕوو نەدات، پێویسـتە ئـەو بەربەسـتانەی لە دەوروبـەری کـەلاردا بەتایبەت لە سـەرووی کـەلار لە گوندەکانـی سـەید خەلیل و گۆبانەوە دروسـت کـراون کە بە (سـاترەی خۆڵەکە) نـاسراوە، تۆکمە تر بکرێـن بەشـێوازێکی ئەندازیاریی و مۆدێرن نـۆژەن بکرێنەوە.

بەندە، پـاش ئـەوەی لـە (١٠ی ئایـاری ٢٠١٥)، وەك قائیمقامی قـەزای کەلار دەسـت بەکار بـووم، سـەرباری ڕاپەڕاندنـی کاروبـاری ڕۆژانـەی هاوڵاتیان، بـواری ڕاگەیانـدن و ڕۆشـنبیرییمان فەرامـۆش نەکـردووە، هەربۆیە بـە پرس و ڕاوێـژ بـە کۆمەڵێك لـە خەڵکی نوخبەی ڕۆشـنبیر، بیرمـان لە چالاکی سـاڵیادی بەقەزاکـردن و یادکردنەوەی ئەو ڕۆژە کـردەوە کە هاوکاتی ٢٨ی شـوباتی ١٩٧٠یە، «لـە ڕابـردوودا لـەو ڕووەوە لـە بڵاوکراوەی (یـادی کـەلار)دا ئـەو بابەتەمان باسـکردووە»، بـەڵام ئـەوەی دەمەوێت لێـرەدا تیشـکی بخەمە سـەر، دەرکردنی بڵاوکراوەی (یـادی کەلار)ە، خۆشـبەختانە تا ئێسـتا بـەم ژمارەییەوە، (هەشـت) ژمارەمـان لێدەرکـردووە، بڵاوکراوەکـە بووەتـە سـەرچاوەیەکی گرنگ لـە بوارە جۆربەجۆرەکانـدا، بەتایبـەت بۆ مێـژووی کەلار و ناوچـەی گەرمیـان، توانراوە

زۆر بابەتـــی نـــوێ و بەكەڵك بخاتـــە بەربـــاس، دەركردنی بڵاوكراوەی یـــادی كەلار یەكێـــك لەو دەســـكەوتانەی مـــاوەی كاركردنی ئێمە بـــووە لـــە قائیمقامیەتی كەلار كـــە جێگای شـــانازیمانە، بەهیوام لـــە دوای ئێمەیـــش، ئەو كەســـەی وەك قائیمقامی شـــارەكە دەســـت بەكار دەبێت، هـــاوكار بێت بۆ دەرچـــوون و بڵاوكردنـــەوەی (یادی كەلار) و لە دەرچوون نەوەســـتێت، ســـاڵانە لەگـــەڵ چالاكی بۆ یـــادی ڕۆژی كەلار چـــاپ و بڵاوبكرێتـــەوە، لێرەدا بە پێویســـتی دەزانم، سوپاســـی هەموو ئەو كەســـانە بكەم كە ســـاڵانە لە چالاكییەكانی ڕۆژی كـــەلاردا ماندوو بـــوون، بەتایبەت لیژنەی باڵای یادەكـــە، هەروەها ســـوپاس بۆ هەمـــوو ئـــەو قەڵەمانەی لە (یـــادی كەلار)دا بابەتیـــان بڵاوكردوەتـــەوە و كاریان لە دەركردن و سەرپەرشـــتی كردنیـــدا كردووە و شـــەونخونیان پێوە بینیووە، ســـوپاس بۆ هەریەك لە مامۆســـتایانی بەڕێز (مســـتەفا ســـەعید عەلی، ئەحمەد محەمەد)، لە ژمارەكانی پێشـــوودا ئەركی سەرپەرشـــتیكردنی بڵاوكراوەكەیان گرتەئەســـتۆ، بەڵام لەم ژمارەیـــەدا بەهۆی ســـەرقاڵبوونیان بە ئەركی تایبەتی خۆیان نەیانتوانی بەو كارە هەســـتن، بەڕاوێژكردن ئەركی سەرپەرشـــتیكردنی ئەم ژمارەیەمان خســـتە ئەســـتۆی مامۆســـتا ســـەباح عەلـــی جاف، سوپاســـیش بۆ هەمـــوو ئەو كەس و لایـــەن و دامـــودەزگای حكومـــی و ڕێكخـــراو و كۆمپانیاكان كـــە لـــە ڕووی مـــاددی و مەعنەوییـــەوە هـــاوكاری چالاكییەكانی یـــادی كەلار و بڵاوكراوەكـــە بوون.

لە كۆتاییدا بەهیوام كەلار هەمیشـــە ئاوەدان و بەرەوپێشـــەوە بچێت و لە ســـاڵانی داهاتـــوودا ئـــەم قەزایـــە بكرێتە پارێزگایـــەك لە هەرێمـــی كوردســـتاندا، وەك چۆن لە هەمـــوو چالاكییەكانی ڕۆژی كـــەلاردا وەك پێشـــنیار و داواكاری، بەپێوســـتمان زانیـــووە «كەلار بكرێتـــە ناوەندی پارێـــزگای گەرمیان»، ئەوەیـــش وەك قەرەبوویەك بۆ خەڵكە بـــەش مەینەتێكەی كـــە قوربانی زۆریـــان لە ڕابـــردوودا داوە.

کاریگەری بنەما جوگرافیاییەکان لە سەر پرسی جێندەر لە شاری کەلار

لێکۆڵینەوەیەک لە جوگرافیای جێندەر

پ. د. ئیبراهیم قاسم پاڵانی
کۆلێجی پەروەردە- زانکۆی گەرمیان
بەیان عەبدوڵڵا عەزیز
کۆلێجی پەروەردە- زانکۆی گەرمیان

پوختە:

مەسەلە ڕەگەزییەکان کە تەوەرێکی سەرەکی گفتوگۆی زانستە کۆمەڵایەتییەکان پێکدەهێنێت , لەنێویاندا جوگرافیای مرۆیی لە هەشتاکانی سەدەی ڕابردووەوە گرنگی بەم لایەنە دەدات و بووە بە یەکێک لە بوارەکانی لێکۆڵینەوە .

ئەم توێژینەوە لە ڕوانگەی جوگرافییەوە کاریگەری بنەما جوگرافیاییەکان لەسەر پرسی جێندەر لە شاری کەلار ناوەندی ئیدارەی گەرمیان لە هەرێمی کوردستانی عێراق شرۆڤە دەکات و تیشک دەخاتە سەر پرسیارە بنەڕەتیەکانی کاریگەری فاکتەرە جوگرافیاییەکان لەسەر پرسەکانی ژنان لە شارەکەدا، بۆ ئەم مەبەستە توخمە سروشتی و مرۆییەکان لە توانای بەشداری کردنی ژن لە بواری ئابووری و کۆمەڵایەتی و سیاسیدا بە لە بەرچاوگرتنی ڕەوتی مێژوویی- جوگرافی بەپشت بەستن بە پارادایمی جێندەری و پەیوەندی بە بەرهەمهێنانی شوێنەوە بۆ شیکردنەوەی کاریگەرییەکانی ژینگە لەسەر بنیاتنانی ڕەگەزی دەکۆڵێتەوە، لەبەرئەوەی زاراوەی جۆری کۆمەڵایەتی (Gender) کە باس لە ڕفتارەکانی (نێر- مێ) دەکات بەهۆی کاریگەرییە جوگرافیایەکانەوە بنیات نراوە و تارادەیەکی زۆر کاریگەری ڕەگەز (Sex)ی لەسەرە .

کلیلی وشە (جێندەر، شوێن، جوگرافیای کۆمەڵایەتی، شاری کەلار)

پێشەكی:

جوگرافیایی ژنان وەک لقێک لە ئاراستە نوێیەکان لە لێکۆڵینەوەی جوگرافیدا بایەخ دەدات بە خوێندنەوەی پەیوەندی نێوان جۆری کۆمەڵایەتی (جێندەر) و شوێنی جوگرافی بە ئامانجی دەرخستن و کاریگەری ڕەگەزە جوگرافیەکان لەسەر پاشکۆیەتی ژن، هەروەها جەختکردنە سەر دروستکراوە کۆمەڵاییەتیەکان وەکو کلتور و داب و نەریت و ئایین و زمان و کاریگەریان لەسەر دۆزی ژن کە شوێن بەرهەمی دێنێت، چونکە ئەگەر سەرەنج بدەین لە مێژوودا زۆرجار ئافرەت وەک مرۆڤ سەیرنەکراوە یان بە شوم و بەد و خراپ و پلە دوو ناوزەد کراوە، بەڵام پرسی جێندەری من لە ئێستادا ئەو گوزەرەیە کە بەشێکی گەورە لە گفتوگۆ هاوچەرخەکان پێکدێنێت و وتنی جۆراوجۆری لەسەر دێتە گۆڕێ، کە لە هەر کۆمەڵگایەکدا بەشێوازێکی جیاواز ڕادە و گرنگی خۆی نواندووە و بووە بە یەکێک لە پرسە جیهانیەکان، گفتوگۆ لەسەر ژن وەک بوونەوەرێکی کۆمەڵایەتی و ڕۆڵی لە دامەزراوەکان، بەشداری کردن و بەڕێوەبردن، سیاسەت ، دیموکراتیەت و کایەکانی تری ژیانی کۆمەڵایەتی مرۆڤە، لەبەرئەوەی لە زۆربەی کۆمەڵگاکانی دونیادا لەرووی کۆمەڵایەتی و ئابووری و سیاسی و زانستیەوە ژنان هاوپێگەی پیاوانیان نیە، لە کاتێکدا لەسەرەتای دەستپێکی ژیانی کۆمەڵایەتی ئامادەی هەبووە ، بەڵام بەپێی سەردەم و کات و شوێن سیستەمی کۆمەڵایەتی و ئامرازەکانی بەرهەمهێنانەوە گۆڕانکاری بەسەردا هاتووە و پلەی پاشکۆیەتی وەرگرتووە، لە دنیای ئەمڕۆدا بەهۆی بەرزبوونەوەی ئاستی ڕۆشنبیری و پێشکەوتن و تەکنەلۆجیا و تۆڕەکۆمەڵایەتیەکان و جیهانگیرییەوە کە بێگومان تێکەڵبوونێکیان دروستکردووە لە نێوان کلتور و نەتەوەکاندا و کاریگەری لەسەر مەسەلە ڕەگەزییەکان بەجێهێشتووە، وایکردووە جارێکی تر ململانێی جێندەری بەفۆرمێکی نوێوە دەربکەوێت و ڕەنگدانەوەی بەسەر یەکە کۆمەڵایەتیەکانەوە هەبێت.

گرنگی توێژینەوە:

گرنگی ئەم توێژینەوەیە تێگەیشتنە لە پەیوەندی نێوان ڕەگەز و پێکهاتە ژینگەییەکان و ڕوونکردنەوەی ئەو ڕێگایانەی کە کاریگەریان لەسەر مەسەلە جێندەرییەکان هەیە، لەڕێگەی خوێندنی شوێنی کۆمەڵگاوە، هەوڵێدانێکە بۆ شیکردنەوەی شێوازی بنیاتنانی ڕەگەزی لەڕێگەی پڕۆسەی کۆمەڵایەتییەوە پەیوەست بە ژینگە، بە ئامانجی تێگەیشتن لەوەی کە چۆن ژینگە و گۆڕانە ژینگەیەکان کاریگەریان لەسەر بنیادی کۆمەڵایەتی گروپە جێندەرییەکان (ژن و پیاو) هەیە، واتە بایەخ دەدات بە تێگەیشتن لەو ڕێگایانەی کە چۆن ژنانیش وەکو پیاوان بتوانن لە کۆمەڵگادا بوونیان هەبێت، لەبەرئەوەی هەرچەندە ژنانیش ئەندامێکی چالاکی کۆمەڵگان، بەڵام توانای دەست ڕاگەیشتن و بەشداریکردنیان سنوردارە، بەهۆی مێینە بوون و کۆت و بەندە کۆمەڵایەتییەکانەوە.

کێشەی توێژینەوە:

هەستکردن بە کێشە و دیاری کردنی گرفتی توێژینەوە مەرجێکی سەرەکییە لە هەر توێژینەوەیەکی زانستیدا و بە هەنگاوێکی گرنگ دادەنرێت , بەوەی کە سەرەتا و دەستپێکی بابەتەکانی دیکەی توێژینەوەکەی بەدوادا دێت.

لێرەوە کێشەی توێژینەوە بەچەند پرسیارێک دەخەینەڕوو:

١-ئایا ڕەگەزەکانی ژینگەی سروشتی کاریگەرییان هەیە لەسەر مەسەلە جێندەرییەکان لە شاری کەلار؟

٢-ئایا پرۆسە کۆمەڵایەتیەکان ڕۆڵیان هەیە لەسەر بەشداری کردنی ژنان لە سێکتەرە کۆمەڵایەتیەکاندا لە ناوچەی توێژینەوە؟

٣-ئایا تایبەتمەندییە ئابوورییەکان کاریگەرییان هەیە لەسەر پێگەی ئافرەت لە شارەکەدا؟

٤- ئایا پرسی جێندەر و بەشداری کردنی ژنان لەکاری سیاسیدا پەیوەندی هەیە بە ڕەوشی سیاسی ناوچەکەوە؟

گریمانەی توێژینەوە:

١- ڕەگەزەکانی جوگرافیایی سروشتی کاریگەرییان هەیە لەسەر مەسەلە جێندەرییەکان لە شاری کەلار .

٢- بەشداری کردنی ژن و پرسی جێندەری مێ پەیوەندی بەتایبەتمەندییە کۆمەڵایەتی و کلتورییەکانەوە هەیە لە شاری کەلار.

٣- بابەتی جێندەر لە ناوچەی توێژینەوە پەیوەندی بە تایبەتمەندییە ئابوورییەکانی شارەکەوە هەیە .

٤- ڕەوش و بارودۆخی سیاسی ناوچەی لێکۆڵینەوە کە بەشێکە لە ناوچەی سیاسی هەرێمی کوردستان کاریگەری لەسەر کێشە جێندەرییەکان هەیە .

ئامانجی توێژینەوە:

هەموو توێژینەوەیەکی زانستی ئامانجی تایبەتی خۆی هەیە کە توێژەر لە میانەی توێژینەوەکەی دا هەوڵی بەدیهێنانی دەدات، ئەم توێژینەوەیەش ئامانجی سەرەکی شیکردنەوەیەکی جوگرافیاییە بۆ پرسی جێندەر و مێ و ڕوونکردنەوە و گەیشتن بەو هۆکارانەی کاریگەریان لەسەر بابەتی بەشداری کردنی ژنان هەیە وەکو هۆکارە سروشتی و کۆمەڵایەتی و کلتوری وئایینی و ئابووری و سیاسی و ڕۆشنبیرییەکان کە دەتوانین لە چەند خاڵێکدا بیان خەینەڕوو:

١- شیکردنەوەی ئەو فاکتەرانەی کاریگەرییان لەسەر پرسی جێندر هەیە لە ڕووی جوگرافییەوە لە ناوچەی توێژینەوە .

٢- خستنەڕووی پەیوەندی نێوان گۆڕانی کۆمەڵایەتی و کاریگەری لەسەر پێگەی ڕەگەزی مێینە لە کۆمەڵگەی دانیشتوانی شاری کەلاردا .

٣- شیکردنەوەی بەشداری کردنی ئافرەتان لە سێ بواری سەرەکی کەبریتین لە: بواری کۆمەڵایەتی، ئابووری و سیاسی لە شاری کەلار.

تەوەری یەکەم/ هۆکارە سروشتییەکان:

ژینگەی سروشتی بریتییە لە کۆمەڵێک خەسڵەت و کارتێکەری دەرەکی کە کاریگەری لەسەر مرۆڤ دروست دەکەن[١]، کۆمەڵگای مرۆییش لە چوارچێوەی سیستەمێکی ژینگەی سروشتییدا دروست بووە، دەتوانرێت وەک یەکێک لە پێکهاتەکانی ژینگە دابنرێت، کە دواجار ئەم بوونەوەرە هۆشمەند و خاوەن پێداویستیە بە چەندین شێوە لەگەڵ ئەو چوارچێوە سروشتیەی کە تێیدا دەژی دەکەوێتە پەیوەندییەوە[٢]، مەبەست لە ژینگەی سروشتی کە مرۆڤی تێدا دەژی، خەسڵەتە سروشتی و فیزیکییەکانی ژینگە دەگرێتەوە، وەک دیاردەکانی (کەش و هەوا، بەرز و نزمی ڕووی زەوی، جیۆلۆجی، پێکهاتەی خاک و ئاو)، بەهۆی ئەو کاریگەرییە گرنگانەی ئەم فاکتەرانە لەسەر چالاکییە مرۆییەکان دەیگێڕن ڕۆلی لە پرسە جێندەرییەکاندا پڕ بایەخ کردووە، ژینگەی سروشتی کاریگەری لەسەر پێگەی ژنان هەیە لە بینای کۆمەڵایەتییدا، چونکە تێبینی دەکرێت ئەگەر پشکی کاری ژن لە کاری پیاوان کەمتربێت، ئەوا پێگەی کۆمەڵایەتی کەم دەبێتەوە، وەک لە ژینگەی کشتوکاڵی و ئاژەڵداریدا، کە ژنان بەشداریکردنی کەمیان هەیە و پیاوان هەست بە ئەنجامدانی کارەکانیان دەکەن[٣]، لێرەدا کاریگەری خەسڵەتە سروشتییەکان لەسەر پرسی جێندەر لە ناوچەی توێژینەوە دەخەینە ڕوو.

١/ شوێن و پێگە:

شوێنی جوگرافی یەکێکە لە گرنگترین ڕەگەزەکانی جوگرافیای سروشتی، کە بیرجر(Burger) بەدڵی جوگرافیا ناوی دەبات[٤]، کە بەرپرسە لە جۆری کەش و ئاو و هەوا و ژیانی ڕووەک و ئاژەڵی، هەروەها پەیوەندی بە دابەشبوونی دانیشتوان و ڕەنگ و شێوە و

---

[١]Joseph Holden, An Introductin to Physical Geography and the Environment, fourth edation, UK, ٢٠١٧,p٢٩٠.

[١] ایان ج. سیمونز، البیئة والانسان عبر العصور، ترجمة: السید محمد عثمان، عالم المعرفة، العدد(٢٢٢)، الکویت،١٩٩٧، ص٧١.

[٢] لویس اسکندر، الانسان والبیئة، مطبوعات مکتبة النهضة المصریة، القاهرة، ١٩٣٦، ص١٣.

[٣] جمال حمدان، جغرافیة المدن، الطبعة الثانیة، عالم الکتب، القاهرة، ١٩٧٧، ص٢٧٦.

ڕەفتار و هەڵسوكەوت و پیشە و خواستەكانی مرۆڤەوە هەیە [1]، مرۆڤ لە شوێندا دەژی و شوێن لە ژیان و بوونی مرۆیدا گرنگی تایبەتی خۆی هەیە، چونكە ڕووبەرێكە بۆ ئەنجامدانی كار و چالاكییەكانی و جێگەیەكە تێیدا شوناسی خۆی لە میانەی پرۆسەیەكی مانادارا دروست دەكات، بەم شێوەیە مرۆڤ دەتوانێت بەهۆی ناسینی ئەو شوێنەی كە تێیدا دەژی، خۆیشی بناسێت[2]، لەبەر گرنگی ئەم فاكتەرە لە مێژەوە بایەخ بە پەیوەندی نێوان شوێن و جێندەر دراوە، بە بڕوای دافن سپین (Daphne Spain-١٩٩٢) ڕێكخستن و ئامادەكارییە شوێنییەكان جیاوازییەكانی نێوان دۆخی ژن و پیاو دووپات دەكەنەوە، ئەو شوێنانەی كە جیاكاری ڕەگەزی تێدایە، دەستگەیشتنی ژنان بە مەعریفە كەم دەكاتەوە لەلایەن پیاوانەوە بۆ دووبارە بەرهەمهێنانەوەی دەسەڵاتی پیاو، هەندێك لە فێمێنیستەكان دەڵێن ژنان هەوڵدەدەن كەمترین شوێن لە فەزای گشتیدا داگیر بكەن، بەهۆی باری پێكهاتەی جەستە و پێگە كۆمەڵایەتییەكەیانەوە[3]، لەم ڕوانگەیەوە شوێنی شاری كەلار لەڕووی جوگرافییەوە كەوتووەتە ناوچەی نیمچە شاخاوییەوە لە ناوچەی بان و گردەكان لە بەشی باشووری ڕۆژهەڵاتی هەرێمی كوردستان لەنێوان بازنەی پانی (٠٨ً ٣٦َ ٣٤°-٢٤ً ٣٦َ ٣٤°) پلەی باكوور و هێڵی درێژی (١٥ً ٦٧َ ٤٥°-٥٠ً ٢١َ ٤٥°) پلەی ڕۆژهەڵات، لە نەخشەی (١) ڕوون دەبێتەوە شارەكە لەسەر ڕووبەرێكی تەخت بنیات نراوە كە جیاوازی ڕووی زەویەكەی دەگاتە (٢٠٠-٢٩٠) م لە ئاستی ڕووی دەریاوە، ئەمەش هیچ سەختی و لێژیەكی تێدا نیە كە ئاستەنگی سروشتی بێت لە دروست كردنی دامەزراوەكان و فراوانبوون و كشانی ئاوەدانی لە قۆناغەكانی داهاتووی شارەكەدا.

بەمەبەست لە (پێگە) ئاماژەیە بە تایبەتمەندییە سروشتیەكانی ئەو ناوچەیە یان ئەو ڕووبەرەی كە شاری لەسەر بنیات نراوە، وەك (ڕووی زەوی، بەرزونزمی، پێكهاتەی جیۆلۆجی،

---

[4] الدكتورعبدلله عطوي، جغرافيةالسكان، الطبعةالاولى، المطبعة والنشر دار النهضة العربية، لبنان-بيروت،٢٠٠١، ص٤٤.

[5] ڕێبوار سیوەیلی، دیاردەی ناسینی شوێن و شوناس (خوێندنەوەیەكی دیاردەناسانە بۆ شاری سلێمانی)، چاپی یەكەم، چاپخانەی تاران، ٢٠١٥، ل٢٠.

[3] ریتشارد پیت، الفكر الجغرافي الحديث، ترجمة: عاطف معتمد و آخرون، الطبعة الأولى، المركز القومي للترجمة، ٢٠١٨، ص٥٤٦.

کەش و هەوا، خاک، دەرامەتی ئاو و ڕووەکی سروشتی) , ئەم توخمە سروشتییانە ئەو کارە دیاری دەکات کە نیشنگە مرۆییەکان ئەنجامی دەدات[1]، ناوچەی لێکۆڵینەوە پێگەیەکی زۆر گرنگی هەیە، بەهۆی پێکهاتە جیۆلۆجیەکەیەوە کە دەوڵەمەندە بە نەوت، وەک کێڵگەی نەوتی حەسیرە لە باکوری ڕۆژئاوای، هەروەها لەبەر ئەوەی کەوتووەتە سەر هێڵی سەرەکی ئۆتۆمبیلی (سلێمانی —کەلار —بەعقوبە –بەغداد)، لە لایەکی تریشەوە لە ڕێگەی هێڵی کفرییەوە دەبەسترێتەوە بە کەرکوکەوە، لە ڕێگەی خاڵی پەروێزخانیشەوە کە نزیکەی (٣٥)کم لە ناوەندی شارەکەوە دوورە، کەلار دەبەستێتەوە بە شاری قەسری شیرین لە وڵاتی کۆماری ئیسلامی ئێران، وە لە شاری بەغدادی پایتەختی عێراقیش (١٨٠)کم دوورە، وای کردووە پێگە و هەڵکەوتەی وەکو دەرگایەکی بازرگانی بێت لە نێوان وڵاتانی عێراق و ئێران و هەرێمی کوردستان کە ئابووریەکی گەورەی بۆ شارەکە فەراهەمکردووە، بەم شێوەیە شوێن و پێگە کاریگەری گەورەی هەبووە لە سەر گەشە و فراوانبوونی ناوچەی توێژینەوە بە پێی قۆناغە مێژووییەکان، بەڵام کاریگەری لەسەر پرسی جێندەر جیاوازی هەیە لە نێوان ئێستا و ڕابردوودا، بەو پێیەی کەلار لە کۆندا ناوچەیەکی کشتوکاڵی بووە و بەشی زۆری خەڵکەکەی بەکاری کشتوکاڵی و ئاژەڵدارییەوە خەریکبوون[2]، ژنان و ئافرەتانی خێزان هاوکاری پیاوەکان بوون لە کاری کشتوکاڵی و ئاژەڵداریدا، بەڵام ئەم کارەی ئافرەتان هیچ کرێ و هەقدەستێکی نەبووە، بەڵکو پیاوان کۆنترۆڵی سەرجەم کەرتە تایبەت و گشتیەکانیان کردووە، بەم شێوەیە بەشداریکردن و دەرکەوتنی ئافرەتان لە ژیانی کۆمەڵایەتیدا تا ڕۆژگاری بەقەزابوونی شارەکە بە مەرسوومی کۆماری ژمارە (١٥٩)لە (٢٨-٢-١٩٧٠) زۆر کەم بووە , ئەمەش بەهۆی بارە کۆمەڵایەتی و کلتوری و ڕامیارییەکانی ناوچەکەوە کە ڕێگربووە لە بەردەم دەرکەوتن و بەشداری کردنی ئافرەتان، بەڵام لە سەردەمی ئێستادا شوێن و پێگە هاوشان لەگەڵ ڕەهەندە کۆمەڵایەتییەکانی تر ڕۆڵی گەورەی هەیە لەسەر پرسی جێندەر و ڕاکێشانی ژنان و کچان بۆ

---

[٢]علي سالم الشواورة، جغرافية المدن، الطبعة الأولى، دار المسيرة للنشر والتوزيع والطباعة، عمان، ٢٠١٢، ص١٧٠.

[٢] صباح علي سلێمان، كەلار(١٩٢٧-١٩٧٥) لێكۆڵینەوەیەک لە بارودۆخی سیاسی و كارگێڕی و ڕۆشنبیری، نامەی ماستەر(بڵاونەكراوە)، زانكۆی صەلاحەددین، هەولێر، ٢٠٢١، ل٢٥-١٢٣.

کارکردنیان لە دامەزراوە حوکمی و ناحوکمی و بازاری کار و شەقام و شوێنە گشتیەکان، بەتایبەتی لە دوای ساڵی ٢٠٠٣ و ڕووخانی ڕژێمی پێشووی عێراق و کردنەوەی دەرگای بازرگانی بەڕووی شارەکەدا لە نێوان وڵاتانی عێراق و ئێران و هەرێمی کوردستان کە پێش ڕووخانی ڕژێمی پێشووی عێراق سەرجەم ئەو ڕێگایانە لە لایەن حکومەتی عێراقەوە داخرابوون و هاتوچۆکردن لێیانەوە قەدەغەبو، هەروەها قۆناغێکی تری گرنگ لە دەرکەوتنی ئافرەتان دەگەڕێتەوە بۆ دوای ساڵی ٢٠١٤ بەهۆی گەشەسەندنی ئاستی پەروەردە و ڕۆشنبیری و زۆربوونی دەرچوانی زانکۆ و پەیمانگاکان و دانەمەزراندنیان و دواکەوتن و تێکچوونی سیستەمی مووچەی مووچەخۆرانی حکومەتی هەرێمی کوردستان، بوو بەهۆی ئەوەی کە ژمارەیەکی بەرچاو لە کچان و ژنان ڕوو لە کەرتە ئابوورییە جۆراوجۆرەکانی شارەکە بکەن بە مەبەستی بەدەستهێنانی ئابووری سەربەخۆ.

نەخشەی (١) , شوێن و پێگەی شاری کەلار بەگوێرەی عێراق و هەرێمی کوردستان

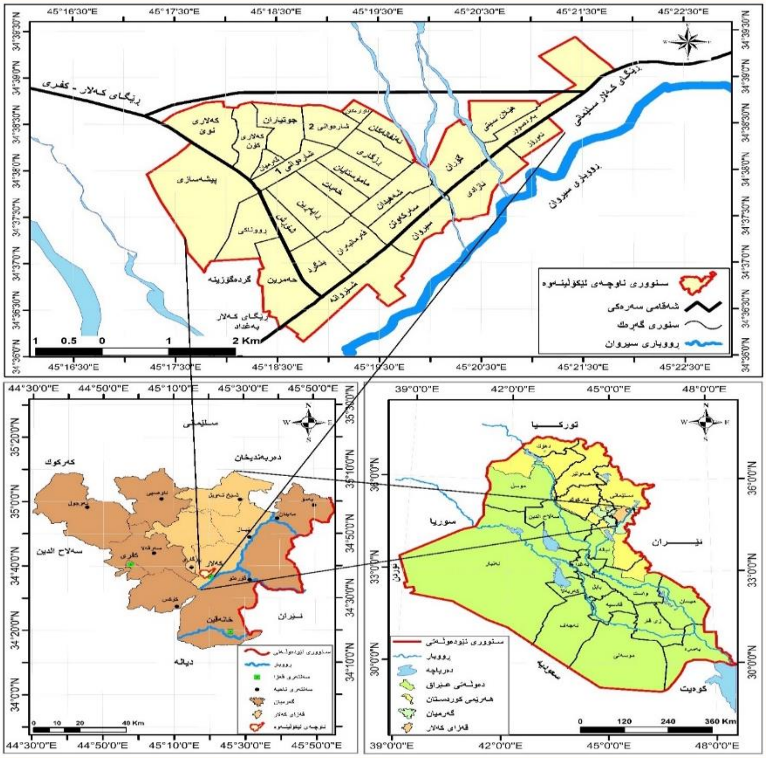

سەرچاوە: ١- حکومەتی هەرێمی کوردستان، بەڕێوەبەرایەتی گشتی شارەوانییەکانی گەرمیان، سەرۆکایەتی شارەوانی کەلار، بەشی (GIS)، نەخشەی بنەڕەتی شاری کەلار، بڵاونەکراوە، ٢٠٢٠.

٢- هاشم یاسین، سەردار محمد، هۆشیار محمد، ئەتڵەسی هەرێمی کوردستانی عێراق و جیهان، چ ١، چاپخانەی تێنوش، ٢٠٠٩.

٣- بەکارهێنانی بەرنامەی (Arc Map GIS ١٠.٨.١).

٢/ لە گرنگترین ڕەگەزە سروشتییەکانی تر:

ئەگەرچی لێکۆڵینەوە لەسەر جوگرافیای جێندەر جەخت لە چوارچێوە فیکریی و بیردۆزی و ئامارییەکان دەکاتەوە بۆ چارەسەرکردنی مەسەلە ڕەگەزییەکان، بەڵام توخمە سروشتییەکانی لەبیرنەکردووە کەپەیوەندیان بە تایبەتمەندییە شوێنییەکانەوە هەیە لە لەنیشینگە مرۆییەکاندا، بۆیە ئەم توێژینەوە بەشێوەیەکی کورت تیشک دەخاتە سەر چوار توخمی سەرەکی ڕۆڵیان لە پرسە جێندەرییەکان دا وەک (بەرزونزمی، کەش و هەوا، ئاو و خاک) هەیە.

شێوەکانی ڕووی زەوی لە گرنگترین خەسڵەتە سروشتیەکانە، لەبەرئەوەی یەکێکە لەو تایبەتمەندییانەی کە مرۆڤ ڕۆڵی لە دروستبوونیدا نییە، بەڵکو بەهۆی جووڵەی تەکتۆنی و چەمانەوە و شکان و قڵیشانی چینەکانی زەوی و کردارەکانی کەشکاری و ڕاماڵین و نیشتەنییەکانەوە دروست بووە، کە ڕۆڵێکی گەورە دەبینێت لە کۆبوونەوەی دانیشتوان و چۆنییەتی دابەشبوونیان، هەروەها کاریگەری ڕوونی لەسەر چالاکییەکانیان هەیە[1]، ناوچەی لێکۆڵینەوە لەڕووی بەرز و نزمیەوە دەکەوێتە ناوچەی بان و گردەکان کە بریتییە لە ناوچەیەکی (ڕاگوێزراو- انتقالی) لە نێوان ناوچەی شاخاوی لە باکوورو باکووری ڕۆژهەڵات و

(1) صبری فارس الهیتي- د. خليل اسماعيل محمد، جغرافية الاسطيان الريفي، الطبعة الأولى، بغداد، ١٩٨٩، ص١٢٦.

هەرێمی دەشتی نیشتەنی لە باشوور و باشووری ڕۆژهەلات [1]، بە سەرنجدان لە نەخشەی ژمارە (٢) ڕوون دەبێتەوە شاری کەلار کەوتووەتە نێوان بەرزی (٢٠٠ – ٢٩٠) م، لە ئاستی ڕووی دەریاوە، لە دەووروبەری قەڵای شێروانە و لێواری ڕووباری سیروان لە ڕۆژهەڵاتی شارەکەوە دەستپێدەکات بە بەرزی (٢٠٠) م تا بەرەو باکوور و ڕۆژئاوا هەڵکشێین بەرزتر دەبێتەوە، لە ناوەڕاستی شاردا بەرزی دەگاتە (٢٢٠) م لە هەرە باکووری ڕۆژهەڵات لە بەرزایەکانی (بەردەسوورە) بەرزی دەگاتە (٢٩٠) م لەئاستی ڕووی دەریا، بەشێوەیەکی گشتی ناوچەی لێکۆڵینەوە تا ڕادەیەکی زۆر تەختاییە و بەرز و نزمییەکی زۆری تێدا نییە، دروست بوونی شار لەسەر ئەم ڕووبەرە تەختە و تەریب بە ڕووباری سیروان لە سەرەتادا یارمەتیدەر بووە بۆ کۆبوونەوەی دانیشتووان و دروستبوونی ئاوەدانی کە دەرفەتی کشتوکاڵ و ئاودێری و لەوەڕاندن ئاسان کردبوو، ئەم پیشانەیش زۆرجار تەنیا بۆ پیاوان سنووردار کرابوون، بەڵام بەشێوەکی گشتی ئەم یەکسانبوونە لە تۆبۆگرافیای شارەکە و ئاسانکاری هاتوچۆ و دەستراگەیشتن بە چالاکییە دانیشتووانییەکان کاریگەری لەسەر بواری جێندەری نەبووە لە ناوچەی توێژینەوە.

نەخشەی ژمارە (٢) , بەرزونزمی شاری کەلار

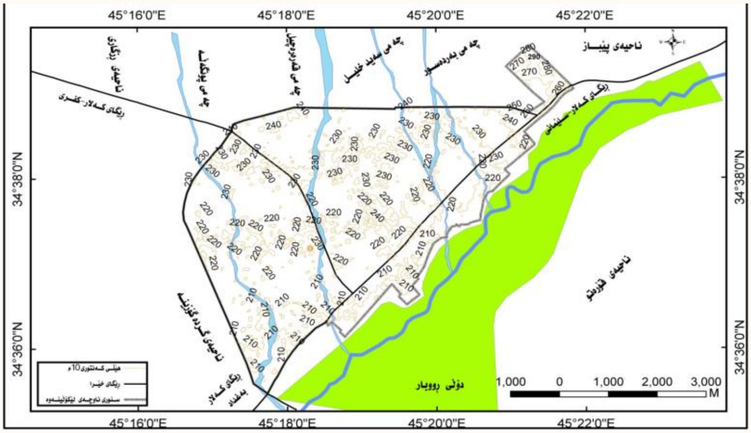

---

[1]عەبدڵڵا عامر عومەر، بەرزونزمی ڕووی زەوی هەرێمی کوردستان، کتێبی جوگرافیای هەرێمی کوردستان، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە, هەولێر، ١٩٩٨، ل٥٥-٥٦.

سەرچاوە: کاری توێژەر بەپشت بەستن بە : ١- بەکارهێنانی بەرنامای (Arc Map١٠.٥).
٢-حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی پلاندانان، بەڕێوەبەرایەتی گشتی شارەوانیەکانی گەرمیان , بەڕێوەبەرایەتی شارەوانی کەلار، نەخشەی بنەڕەتی شاری کەلار٢٠٢٢.

کەش و هەوا یەکێکی ترە لە بنەماکانی جوگرافیای سروشتی، کە کار دەکاتە سەر دابەشبوونی دانیشتوان، بەهۆی پەیوەندی ڕاستەوخۆی نێوان کەش و هەوا و مرۆڤەوە، کە توانیویەتی بەشێوەیەک ژیانی خۆی لەگەڵ هەلومەرجە کەش و هەوایەکاندا بگونجێنێت و خزمەتی چالاکییەکانی پێ بکات [1]، ئەو ڕۆڵەی لەسەر سیستەمی بەرهەم هێنانی ڕووەکی و چالاکیە کشتوکاڵیەکان دەیگێڕێ کاریگەری لە پرسە جێندەری و ڕەگەزییەکاندا ڕەنگی داوەتەوە، چونکە فێنمێنیستەکان پێیان وایە چەوسانەوەی ژن لە بنەڕەتدا پشت ئەستورە بە سەرهەڵدانی کشتوکاڵ، (سیمۆن دیبۆڤوار) لە کتێبی (ڕەگەزی دووەم)دا ئاماژە بەوە دەکات لەگەڵ پەیدابوونی کێڵان، فراوانبوونی کرداری کشتوکاڵی، پاککردنەوەی دارستان و داچاندنی کێڵگەکان کە پێویستی بەئیشی چڕوپڕ و دەستی کاری زیاتر هەبوو، لێرەوە پیاو هانای برد بۆ خزمەتگوزاریی پیاوەکانی تر و لە کۆیلایەتیدا قەتیسی کرد، بەهەمان شێوەش بوو بەخاوەنی ژن[2] .

ئاو و هەوای ناوچەی توێژینەوە بەشێوەیەکی گشتی سەربە ئاو و هەوای دەریای ناوەڕاستە کە هاوینی گەرم و وشک و زستانی سارد و بارانی مامناوەندە، ئەو بارانەی لێیدەبارێت وەرزییە و سەر بە سیستەمی ئاو و هەوای دەریای ناوەڕاستە , هاوینی وشک و باران بارینیشی دەست پێدەکات لە ناوەڕاستی وەرزی پایز بەردوام دەبێت تا کۆتای وەرزی بەهار، بڕی بارانی

---

[1] الدكتور عبد الكاظم على الحلو، دراسات في المناخ الطبيعي، الطبعة الأولى، المطبعة شركة المارد-النجف الاشرف، النجف،٢٠٢١، ص٥.

[2] سیمۆن دیبۆڤوار، ڕەگەزی دوەم، وەرگێرانی: کارزان کاوسێن، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئایدیا، ٢٠٢١، ل٧٤.

ساڵانەی لەنێوان (٢٠٠-٤٠٠)ملمە [١]، ئەم برەش جیاوازە لە ساڵێکەوە بۆساڵێکیتر و گۆرانکاری بەسەردا دێت، چونکە ئەم ناوچەیە دەکەوێتە ناوچەی بارانی نامسۆگەر، هەروەها تێکڕای پلەکانی گەرمی شاری کەلار دەکەوێتە ئەو ناوچانەی کە ئاو هەوای جیاوازە، بە بەرزبوونەوەی پلەی گەرمی لە مانگەکانی هاویندا (حوزەیران و تەمووز و ئاب) کە مانگی تەمووز گەرمترین مانگەکانێتی پلەی گەرمی دەگاتە (٣٦)پلەی سەدی، بەڵام لە وەرزی زستاندا پلەکانی گەرمی نزم دەبنەوە لە مانگەکانی (کانوونی یەکەم و کانوونی دووەم شوبات) کە مانگی کانوونی دووەم ساردترین مانگەکانێتی پلەی گەرمی دادەبەزێت بۆ (٩.٥)پلەی سەدی [٢]، هەروەها ئاراستە و خێرایی با لە ناوچەکەدا لەئەنجامی جیاوازی دەرکەوتنی سەنتەرەکانی پەستان لە دەوروبەری ناوچەکە بە تایبەت لە وەرزی هاوین و زستاندا دەبنە هۆی دروستبوونی ئاراستەی جیاواز لە بایەکان، ئەو بایانەی لە وەرزی زستان هەڵدەکەنە سەر ناوچەکە، بریتیین لە بای باکور و باکوریی خۆرئاوا و بای پێچەوانەی خۆرئاوا و بای باشوری خۆرهەڵات، بەڵام ئەو بایانەی لە وەرزی هاوین هەڵدەکەنە سەر ناوچەکە بریتیین لە بای باشوری خۆرئاوا کە بایەکی وشکە و هەندێکجار تۆزی لەگەڵدایە، هەروەها بای باکوری خۆرئاوا کە بە (بای شەماڵ) ناسراوە بایەکی وشک و گەرمە، هەروەها خێرایی با لە ناوچەی لێکۆڵینەوە بەپێی مانگ و وەرزەکان جیاوازە [٣].

سەرچاوە ئاوییەکانیش کە ڕۆڵێکی کاریگەر دەبینن لە گەشە و فراوانبوونی ئاوەدانیەکاندا، بە هۆیەوە مرۆڤ لە دەورووبەری سەرچاوە ئاوییەکان نیشتەجێبوون، بەتایبەتی لە ناوچە وشک و نیمچە وشکەکان، لەبەر ئەوەی مرۆڤ و چالاکییەکانی ڕاستەوخۆ پەیوەستن بە دەرامەتی ئاوەوە وەک بەکارهێنانی ئاو بۆ ژیانی ڕۆژانە و بۆ مەبەستی چالاکییە کشتوکاڵیەکانی و

---

[١] الدکتۆر شاكر خصباك، العراق الشمالي دراسة لنواحي الطبيعة والبشرية، الطبعة الأولى، مطبعة شفيق،١٩٧٣، ص١١٠.

[٢] بەڕێوەبەرایەتی گشتی کشتوکاڵی گەرمیان، بەشی کەشناسی، داتای بڵاونەکراوە،٢٠٢٢.

[٣] مقداد شاکەلی، شاری کەلار لێکۆڵینەوەیەک لە جوگرافیای شار، چاپی یەکەم، چاپخانەی گەنج، ٢٠١٦، ل٤٣-٤٧.

ئاژەڵداری...هتد، بە سەرنجدان لە نەخشەی (٤) بۆمان دەردەكەوێت شاری كەلار یەكێكە لەو شارانەی شوێنەكەی لەسەر ڕووباری سیروان هەڵكەوتووە، ئەم ڕووبارە سەرچاوەیەكی سەرەكی ئاوی ژێر زەوی و كشتوكاڵی و گوزەرانی خەلكی ناوچەكەیە، ڕۆڵێكی بەرچاوی بینیوە لە دابین كردنی پێداویستیەكانی ڕۆژانەی دانیشتوانی شار و چالاكییە كشتوكاڵیەكانیان لە ڕابردوو و ئێستادا.

نەخشەی ژمارە (٣) , دەرامەتی ئاو

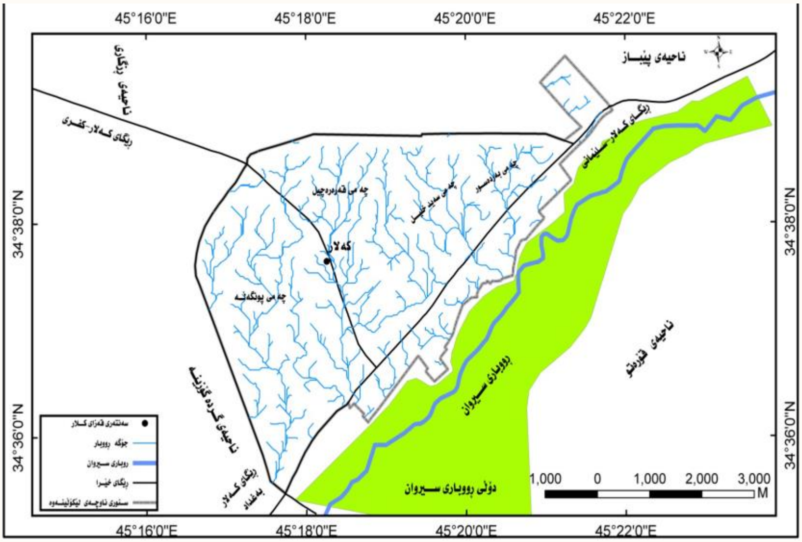

سەرچاوە: كاری توێژەر بە پشت بەستن بە ١- بەكارهێنانی بەرنامای (Arc Map١٠.٥).

٢-حكومەتی هەرێمی كوردستان، وەزارەتی پلاندانان،بەڕێوەبەرایەتی گشتی شارەوانیەكانی گەرمیان، بەڕێوەبەرایەتی شارەوانی كەلار، نەخشەی بنەڕەتی شاری كەلار٢٠٢٢.

خاك یەكێكی دیكەیە لە بنەما سروشتیەكان، كە چینێكی تەنكە ڕووی زەوی داپۆشیوە، تێكەڵەیەكی ئاڵۆزە لە ماددەی كانزایی و ئەندامی و ئاو و هەوا [1]، خاكی ناوچەی لێكۆڵینەوە

[1] الدكتور علی حسین الشلش، خغرافیة التربة، الطبعة الثانیة، مطبة جامعة البصرة، البصرة، ١٩٥٨، ص١٣.

لەجۆری قاوەیی مەیلەو سورە لە زۆربەی بەشەکانی خاکدا، چینەکانی ناوەوەی سوورترە، پێکهاتەی خاکەکەی تێکەڵاوە لە جۆری بەردی خۆڵین و بەردی گەچین، بەسەر سێ چیندا دابەش دەکرێت ئەوانیش بریتین لە (چینی نیشتوی نوێ، چینی بەختیاری سەرو، چینی بەختیاری خوارو) [1]، ڕێژەی ئۆرگانی تێیدا گونجاوە و دەگاتە (١-٢٪)[2]، جۆرێکی تری خاک (خاکی نیشتەنیە) کەلە ئەنجامی کرداری ڕامالینی ڕووباری سیروان دروست بووە، خاکێکی فشەڵە و توانای هەڵمژینی ئاوی زۆرە و شۆرەکاتی کەمە و بۆ کشتوکاڵ کردن زۆر شیاوە، بە شێوەیەکی گشتی دەشتە کشتوکاڵیەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە بە باشترین زەوییەکان دەژمێردرێن لە ڕووی بەپیتی و تەختاییەوە.

ئاشکرایە شاری کەلار لە سەرەتادا وەکو گوندێکی کشتوکاڵی و ئاژەڵداری لە سەرخۆ ئاوەدان کراوەتەوە، خەسڵەتە ئاو و هەوایەکان لە دەرکەوتنی چوار وەرزەی ساڵ و زەوی تەخت و بەپیت و سەرچاوەی ئاوی ڕووباری سیروان لە سەرەتادا هۆکاربوون بۆ کۆبوونەوەی دانیشتوان و دروستبوونی نیشینگەیەکی مرۆیی، بەڵام کاریگەری فاکتەرە سروشتییەکان لەسەر لایەنی ڕەگەزی لە ناوچەی توێژینەوە جیاوازی هەیە لە ئێستا و ڕابردوودا، لە ڕابردوودا ژنانی ناوچەی توێژینەوە هەروەکو ناوچەکانی تری هەرێمی کوردستان بەزۆری لەماڵەوە بوون، بەشداریکردنیان لە سەرجەم سێکتەرە کۆمەڵایتییەکان زۆرکەم بووە، بەڵام ئەو خێزانانەی کە بە کاری کشتوکاڵیەوە خەریکبوون ژنان شان بەشانی پیاوان لە کێڵگە کشتوکاڵیەکان و لە ناو باخ و بێستانەکاندا کاریان کردووە، هەروەها لەوەرزی بەهاراندا پاش نیشتنەوەی لافاوی سیروان ژنانی ئەم شارە بەکۆمەڵ دەچوون بۆ کۆکردنەوەی وردە دار و دەوەن کە بەهۆی لافاوەوە لە کەناری ڕووبارەکە بەجێمابوون[3]، هەروەها کۆکردنەوەی ڕووەکی کێوی بەهارە بۆ بەکارهێنان و ڕایکردنی ژیانی ڕۆژانەی خێزانەکانیان و هەندێک جاریش ئەو بەرهەمە کۆکراوانە

---

[1] لیلا محمد قارەمان، خاکی هەرێمی کوردستان، کتێبی سەنتەری برایەتی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردەی هەرێمی کوردستانی عێراق، چاپی دووەم, هەولێر، ١٩٩٩، ل٨٠.

[2] ا الدكتۆر شاكر خصباك، العراق الشمالي دراسة لنواحي الطبيعة والبشرية، مصدر سابق، ص١١٠.

[1] چاوپێکەوتن لەگەڵ بەرێز شێخ محمد شاکەلی،٥/١٨ / ٢٠٢٢.

له بازاڕی شارەكەدا دەفرۆشرا بەمەستی بژێوی خێزانەكانیان، جێگەی ئاماژە پێكردنە زۆربەی ئەم كارانەی ژنان كاری بێ هەق دەست و كرێ بوون بەڵكو بەزۆری هاوكاریكردنی خێزان بوون، بەڵام ئێستا كاریگەری خەسڵەتە جوگرافییایە سروشتییەكان لە پرسە جێندەرییەكاندا لە شارەكەدا زۆر كەمی كردووە ، بەهۆی ئەوەی ژنان زۆركەم لەو كەرتانەدا كاردەكان كە بنەما سروشتییەكان كاریگەرییان لەسەر هەیە، وەكو چالاكیە كشتوكاڵ و ئاژەڵیەكان، بەڵكو زیاتر پیشەی كشتوكاڵی پیاوان ئەنجامی دەدەن لە زەوییەكانی دەوربەری شارەكە بەهۆی قورسی و گرانی كاركردن و بایەخ پێنەدانی دەسەڵات بۆ بوژانەوەی بەرهەمی ناوخۆیی، هۆكاربووە بۆ ئەوەی دەستی كاری ژنان لەم كەرتانەدا بەرەو نەمان ڕێچكە بگرێت.

تەوەری دووەم/ ڕەهەندە مرۆییەكان:

مرۆڤ بوونەوەرێكی كۆمەڵایەتییە و هەمیشە لە پەیوەندیدایە لەگەڵ ئەوانی تردا و بەشێوەیەكی گشتی لە ناو سیستەمێكی كۆمەڵایەتیدا ژیان بەسەر دەبات، هەر كۆمەڵگایەك سروشتی تایبەتی خۆی هەیە، و خاوەنی كۆمەڵێك سیستەم و پێودانگە كە ژیانی كۆمەڵایەتی كۆمەڵگا ڕێك دەخەن، لە كۆمەڵگایەكەوە بۆ كۆمەڵگایەكی تر دەگۆڕێن، وەك داب و نەریت، بەهاكۆمەڵایەتیەكان، ڕەفتار....هتد، لەگەڵ جێگیر بوونی ئەم دیاردە كۆمەڵایەتیانە لە چوارچێوەی كلتوردا ئەركە كۆمەڵایەتیەكان بەرجەستە دەكەن، وەكو دابەشبوونی دەسەڵات و ئایین و پەروەردە، ئەم ئەركانەش لەگەڵ ژینگەی سروشتی بەرهەم و بنەما ماددییەكەی كۆمەڵگا پێكدێنن، ڕۆڵی پێناسەكراوی ئەم ئەركە كۆمەڵایەتیانە بۆ هەردوو ڕەگەزی (نێر و مێ) جیاوازییەكانی نێوان ژنان و پیاوان دیاری دەكات لەڕووی دەست گەیشتن بەسامان و بڕیاردان، هەرچەندە جیاوازی هەیە لە نێوان كۆمەڵگاكاندا بەڵام بنەمای سەرەكی ئەوەیە كە جیاكاری و ناهاوسەنگی لە پەیوەندی نێوان ڕەگەزەكان لە بەرژەوەندی پیاواندا هەیە[1]،بۆیە مەسەلە ڕەگەزییەكان بەشێوەیەكی گەورە پەیوەستن بە فاكتەرە مرۆییەكانەوە، لەم ڕوانگەیەوە

---

[1] الدكتور عبدالله عطوى، السكان والتنمية البشرية،الطبعة الأولى، دارالنهضة العربية،بيروت-لبنان،٢٠٠٤،ص٥٢٧.

كاریگەری بنەما مرۆییەكان لە سەر پرسی جێندەر لە ناوچەی توێژینەوە بەم شێوەی خوارەوە دەخەینەڕوو:

یەكەم/ ڕەهەندی كۆمەڵایەتی:

چەمكی كۆمەڵگا (Socitey) ئاماژەیە بە كۆمەڵە كەسێك كە سیستمێكی نیمچە داخراو پێكدەهێنن، ئەم سیستەمەش تۆڕی پەیوەندییەكانی نێوان دانیشتوان پێكدێنێت، بە شێوەیەكی سادەتر كۆمەڵگە بریتییە لە كۆمەڵە كەسێك كە بەشێوەیەكی ڕێكخراو لەناو گروپێكی ڕێكخراودا پێكەوە دەژین لە شوێنێكی دیاری كراودا كە كۆمەڵێك پەیوەندی كلتوری و كۆمەڵایەتی پێكەوە دایانبەستێتەوە[1]، بەڵام ژیانی كۆمەڵایەتی سیستەمێكە لە عورف و دەسەڵات و لایەنە جۆراوجۆرەكانی كۆنترۆڵكردنی هەڵسوكەوت و ئازادییەكانی مرۆڤ پێكدێت، واتە چوارچێوەیەكی سنورداركردن و ڕێكخراوە كە كۆمەڵە كەسێك كۆدەكاتەوە و چۆنیەتی پەیوەندییەكانی نێوانیان دیاری دەكات[2].

جوگرافیا گرنگی بەم لایەنە دەدات، چونكە پەیوەندی بە شێوازی ژیانی مرۆڤەوە هەیە لە ژینگە جیاوازەكاندا و لە مەودا جوگرافییە هاوشێوە و جیاكراوەكاندا بە ئامانجی چاودێری كردنی جیاوازییە شوێنیەكانی شێوازی ژیانی مرۆڤ و كاریگەری فاكتەرە جوگرافی و ژینگەیەكان لەسەر شێوە تایبەتەكانی ژیانی گرووپە مرۆییەكان و ئەو بەشە كۆمەڵایەتیانەی كە كۆمەڵگا بە گشتی پێكدێنن، كۆمەڵگا بەپێی جۆر لە دوو پارچەی گەورە پێكدێت كە بریتین لە (كۆمەڵگەی مێینە و كۆمەڵگەی نێرینە)بە نزیكەی یەكسان [3]، بەڵام ڕەگەزی

---

[1] ر.م.ماكیڤر- سارلز هـ .بیج، المجتمع، ترجمة الدكتور علی احمد عیسی، مؤسسة فرانكلين للطباعة والنشر، مصر، ٢٠٠٠،ص١٦.

[2] غريب محمد أحمد، مجتمع القرية- دراسات وبحوث، دار المعرفة الجامعة - الاسكندريه، مصر،١٩٨٧،ص٤٥.

[3] فتحی محمد مصیلحی، الجغرافية الاجتماعية(الاطار النظري- وتطبيقات عربية، الطبعة الثانية، مطبعة جامعه المنوفيه، مصر،٢٠٠٠،ص١٩.

مێینە بەهۆی مێینەبوون و کۆت وبەندە کۆمەڵایەتییەکانەوە پلەی دووهەم و بنکی هەرەمی کۆمەڵگای گرتووە لە کاتێکدا پیاو لە لوتکەی ئەو هەرەمەدایە، لەم باسەدا هەوڵدەدەین ڕۆڵی فاکتەرە کۆمەڵایەتیەکان لەسەر پرسی جێندەر و دۆخی ژنان لە شاری کەلار بخەینەڕوو:

١-خێزان:

دامەزراوە کۆمەڵایەتیەکان ئامرازی بەیەکەوەبەستنی ژیانی کۆمەڵایەتین، کە ڕیزبەندییە بنەڕەتیەکانی ژیانی مرۆڤەکان فەراهەم دەکەن، لە کارلێکی بەرامبەر لەگەڵ یەکتر ئەنجامی دەدەن لە ڕێگەی ئەو ڕیزبەندییە بنەڕەتیانەشەوە ژیان بەردەوام دەبێت و درێژەدان بەرەچەڵەکەکان بەدی دێت، ئەمەش لەڕێگەی دامەزراوەی هاوسەرگیری و خێزانەوە دەست پێدەکات[1]، لە قۆناغە بەراییەکانی مێژووی مرۆڤایەتیدا لە ناو خێڵەکاندا کە خێزان بە شێوە نەریتییەکەی ئێستای نەبوو، هەروەها کار هێشتا پێناسەیەکی ئابووری نەبوو، لەم جۆرە پەیوەندییەدا خێزان بەدەست ژن بووە، هیچ بەڵگەیەک نییە باوکی پێ بناسرێتەوە و ڕەچەڵەک بەپێی مافی دایک تەنها لە ڕێگەی دایکەوە دەتوانرا دیاری بکرێت[2]، بەڵام بەدەرکەوتنی سیستەمی کۆیلایەتی کۆیلەداران خێزانە شکۆدارەکانیان هێنایەکایەوە، خێزان بەلای کۆیلەدارانەوە زۆر گرنگ بووە، چونکە یەکێکە لە چەقەکانی گوشار و داگیرکاری، لێرەوە نایەکسانی و کۆیلایەتی بەسەر مرۆڤایەتیدا سەپێنرا و ژنیش یەکەمین چینە کە بەم نایەکسانی و کۆیلایەتییە مامەڵەی لەگەڵدا کراوە[3]، لێرەدا ڕۆڵی خێزان لەسەر پرسی جێندر لەناوچەی توێژینەوە وەک مەڵبەندێکی هەرێمی کوردستان دەخەینەڕوو، ئاشکرایە خێزانی کۆنی کورد خێزانێکی باوک سالارییە، زیاتر بۆ باوک دەگەڕێتەوە، سەرۆکی خێزان بەگوێرەی داب و نەریتی کوردەواری خاوەن دەسەڵاتێکی فراوان بووە[4]، پیاو زاڵە و هەر ئەویش هەڵگری ناوی

---

[1] الدكتور على عبدالواحيد وافي، الأسرة والمجتمع، الطبعة الثانية، ١٩٤٨،ص٢١.

[2] د.محمد شوانی،سۆسۆلۆژیای چینە کۆمەڵایەتییەکان، چاپی یەکەم،چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر،٢٠١٢،،ل٢٣٣.

)٣(Richard peet, Modern Gographic Thought,Second edition, Rawat Publications, New Delhi-India,٢٠١١, P٢٧٢.

[4] فائزة محمد عزت، الحياة الاجتماعية للكورد(٤-٩هـ /١٠- ١٥م)، مطبعة الحاج هاشم، اربيل، ٢٠٠٩،ص٨٩.

خێزانەکەیەتی، هەموو کار وپیشەیەکی جیاواز دەکات لە پێناو دابینکردنی گوزەران بۆ ئەندامانی خێزانەکەی، فاکتەری ئابووری بەپلەی یەکەم ڕۆڵی لە دەسەڵاتی باوک سالاریدا (البطرگیة-Patriarchal) بینیوە، وە لەبەرئەوەی داهاتە ئابوورییەکەی کشتوکاڵی و شوانکاری بووە، لەم کردارە ئابوورییەیشدا پیاو ڕۆڵی سەرەکی و باڵادەستی بینیوە، هەرچی ژنیشە ڕۆڵێکی کەمتری هەیە بەراورد لەگەڵ پیاودا و لە پلەی خوار باوکە[1]، ناوچەی توێژینەو وەک بەشێک لە هەرێمی کوردستان خاوەن هەمان سیستمی خێزانی تاڕادەیەک توندتریش بووە بەهۆی زاڵبوونی زیاتری کلتور و داب و نەریتەکانەوە، قەبارەی خێزان گەورەبووە و زۆرێک لە خێزانەکان لە باپیر و داپیر و منداڵەکانیان و منداڵزاکانیان پێکهاتوون، وابەستە و ڕێزێکی زۆر بۆ بەساڵاچوان لە خێزاندا هەبووە پەیوەندی خزمایەتی زۆر بەهێز بووە، پیاو و کوڕەکانی ئەرکی ئابووری خێزانیان لە ئەستۆ گرتووە و دایکیش لە چوارچێوەی ماڵدا بەرپرسیارێتی پەروەردەکردن و چاودێری کردنی منداڵەکانی لە ئەستۆ دابوو، سەرەڕای چاودێری کردن و خزمەتکردنی بەساڵاچوان، دایک و کچەکان کاروباری ڕۆژانەی ماڵەوەیان ئەنجام دەدەن، باوک بڕیاردەری ژیانی منداڵەکانی بوو بەتایبەتی کچەکانیان، کارکردنی ئافرەت لە دەرەوەی ماڵ زۆر دەگمەن بووە، بەڵام خێزانی نوێ تا ڕادەیەکی بەرچاو ئەو سیمبولانەی ڕابردووی لەدەست داوە، قەبارەی خێزان بچوکە و بە کەمی ژمارەی منداڵ دەناسرێتەوە، زۆرێک لە دایکەکان سەرەڕای کاری ماڵەوە و پەروەردەکردن و بە خزمەتکردنی منداڵ کاری دەرەوەشیان هەیە، چ لە فەرمانگە و دامەزراوە گشتی و حوکمییەکان بێت یاخود کەرتی تایبەت، کچان و ژنان بەڕێژەیەکی بەرچاو لە بازاڕی کار و کەرتی ئابووردا دەبینرێن، بەڵام لەگەڵ ئەم کرانەوە کۆمەڵایەتییەشدا تا ئێستا هەندێک لە خێزانەکان خۆیان بڕیاردەری ژیانی کچان و ژنانی خێزانەکانیانن، و ڕێگری دەکەن لە کارکردنیان لە دەرەوەی ماڵ.

---

[5] شاكر خضباك،الاكراد دراسة جغرافية اثنوغرافية، مطبعة شفيق، بغداد،١٩٧٢،ص٤٥٧.

٢- کلتور:

چەمکی کلتور و کۆمەڵگا یەکێکن لە و باسانەی کە زۆر لەگەڵ یەکتریدا بەکار دەهێنرێت، چونکە کلتور بریتییە لەو بەهایانەی کە ئەندامانی گرووپێکی دیاریکراو هەیانە کە نەوە بۆ نەوە لە رێگەی ئەو کۆمەڵگەی تێیدا ژیاوە گواستراوەتەوە[1]، جوگرافیا گرنگی بە روونکردنەوەی پەیوەندی نێوان جۆر و شێوەی ژیانی مرۆڤ بەپێی ئیمکانیاتە کلتورییەکانی لە چوارچێوەیەکی جوگرافیدا دەدات، چونکە هەر کلتورێک شوێنێکی جوگرافی هەیە، کە لە لایەن ئەندامە کۆمەڵایەتییەکانەوە بنیاتنراوە[2]،شوناسی جێندەری و پەیوەندییە رەگەزییەکانیش یەکێکن لە لایەنە گرنگەکانی کلتور، چونکە شێوەی ژیانی رۆژانەیان لە خێزان و کۆمەڵگا و شوێنی کاردا دەرەخسێنێت[3]، جێندەر وەکو پرەنسیپێکی رێکخستن بۆ کۆمەڵگا کاردەکات، بەهۆی ئەو مانا کلتوریانەی کە بە نێربوون یان مێبوون دراون، ئەمەش لە دابەشبوونی کاردا بەڕوونی رەنگی داوەتەوە، لە زۆربەی کۆمەڵگاکاندا شێوازی روونی کاری ژنان و کاری پیاوان هەیە لە ناو ماڵ و کۆمەڵگادا، ئەمەش شرۆڤەی کلتوری هەیە کە بۆچی دەبێت ئاوابێت، هەر چەندە سروشتی تایبەت بە پەیوەندییە رەگەزییەکان لە نێوان کۆمەڵگاکاندا جیاوازە، بەڵام شێوازی گشتی ئەوەیە کە ژنان تایبەتمەندی کەمتریان هەیە و سەرچاوەی کەمتریان لەبەردەستدایە کاریگەری کەمتر و سنورداریان لە سەر ئەو پرۆسە و بڕیارانە هەیە کە ژیانی خۆیان و کۆمەڵگاکانیان پێکدەهێنێت، ئەم شێوازی جیاوازییەش لەسەر بنەمای جێندەری لە هەموو کۆمەڵگاکاندا رەنگی داوەتەوە[4]، کاریگەری کلتور لەسەر پرسی جێندەر لە ناوچەی توێژینەوە جیاوازی زۆری هەیە لە نێوان ئێستا و رابردوودا، بەهۆی پەرەسەندنی جیهانگیری و پێشکەوتنی تەکنەلۆجیا کە کاریگەری گەورەیان لەسەر تێکەڵاو بوونی کلتورە جیاوازەکانی

[1] H.J.de Blij, HUMAN GEOGRAPHY Culture, Society,and space,Fifth edition,١٩٩٩, p٨٧.

[2] أ.د.معين خليل العمر، علم اجتماع الجندر، طبعة الأولى، سيدني-استراليا،٢٠١٤ ،ص٢٤.

[3] DAVID INGLIS ,Culture and Everyday Life, First edition, UK, ٢٠١٥, p٣-٤.

[4] Paola Giuliano, Gender and Culture, LZA-institute of labor Economics ,Location Network(www.iza.org),٢٠٢٠,P١-٥.

جیهان کردووە، ئەم تێکەڵاو بوونەش کاریگەریان لەسەر بیری تاکەکان دروستکردووە لە کۆمەڵگا جیاوازەکاندا وەکو ئاشنا بوونی کۆمەڵگاکان بە پێشکەوتنەکانی وڵاتانی گەشەسەندوو لە بوارەکانی زانست و مەعریفە و تەکنەلۆجیا و شێوازی ژیانیان ...هتد، ئاشکرایە کە پێشکەوتنی پەروەردە و زانست لە هەر کۆمەڵگایەکدا دەبێتە هۆی پێشکەوتنی ئەو کۆمەڵگایە و یەکسان بوونی تاکەکانی، دیارە ناوچەی توێژینەوەش لە ڕابردوودا کۆمەڵگایەی ئاست نزم بووە، لە ڕووی پەروەردە و زانستەوە ئەمەش کاریگەری لەسەر باڵا دەستی کلتور و داب و نەریتی پیاوسالاری هەبووە لە ناوچەکەدا.

ئافرەتان بە زۆری بە کاری ماڵەوە خەریک بوون، بەڵام ئەو خێزانانەی کە کاری کشتوڵیان کردووە، ژنان هاوکاری خێزانەکانیان کردووە و بەشداربوون لە بە ئەنجام گەیاندنی قۆناغە جیاجیاکانی کاری کشتوکاڵی، ئەوەی لێدەرچێ بەهیچ شێوەیەک کاری سەربەخۆی ژن لەدەرەوەی ماڵ نەبووە، بەڵام لە ئێستادا بەهۆی پێشکەوتنی ئاستی ڕۆشنبیری و تەکنەلۆجیا و تۆڕەکۆمەڵایەتیەکان و ئاشنابوونی کلتورە جیاوازەکان کاریگەری کلتور بەرەو کاڵبوونەوە ڕۆشتووە ژنانیش بەرێژەیەکی بەرز ڕوویان لە ناوەندە گشتی و تایبەتەکان کردووە و خاوەن بڕیار و کاری خۆیانن، لەگەڵ ئەوەشدا تاوەکو ئێستاش هەندی لە خێزانەکان پیاوەکان بڕیاردەری ئافرەتەکانیان و ڕێگیری لە کارکردن و چونەدەرەوەیان دەکەن، بە تایبەت کارکردنیان لە کەرتی تایبەت دا .

٣/ ئایین:

لە ڕوانگەی جوگرافییەوە لەووەسەرچاوە وەردەگرێت کەلە هەموو بەشەکانی جیهاندا هەیە و بەربڵاوە، بۆیە جوگرافیا گرنگی بەم لایەنە دەدات و لە چوارچێوەیەکی کلتوریدا لێکۆڵینەوەی لەسەر دەکات، چونکە پەیوەندی بە خودی مرۆڤ هەیە، نەک تەنیا وەک تاکێکی سەربەخۆ، بەڵکو وەک بەشدار و هەڵگری مەسەلە کلتورییەکان، لێکۆڵینەوە لە پەیوەندیە کلتوریەکان سەرنج دەخاتە سەر توخمی ئایین لە کلتورەکاندا، لەبەرئەوەی یەکێکە لە گرنگترین پێکهاتەکانی گرووپە کلتورییەکان، کە شێوازی جوگرافی ڕوون پیشان دەدات، بۆیە لقێک بەناوی جوگرافیای ئایینەکان (جغرافية الاديان) لە ناو جوگرافیادا سەری هەڵداوە، کە گرنگی بە چۆنییەتی بڵاوبوونەوەی ئایین لەسەر زەوی و کاریگەرییە کۆمەڵایەتی و کلتوری و

ژینگەیەكانی دەدات، بە شێوەیەكی تایبەت نەخشەكێشان و لێكدانەوە و بەراوردكردن و شیكردنەوە بۆ ئایینە جۆراوجۆرەكان دەكات، هەروەها جوگرافیای ئایین زیاتر دەكۆڵێتەوە لە كاریگەرییەكانی ئایین لەسەر مەسەلە دیمۆگرافی و جێندەری و رامیاریی و ژینگەیەكان[1]، لەڕووی جێندەرییەوە یەكێكە لە و میكانیزمانەی كە لە ڕێگایەوە پیاو ناوەندبوونی خۆی و پلە دوویی ژنانی دووپاتكردووەتەوە و دەسەڵاتی خۆی بەسەر ژندا سەپاندووە[2] ، ناوچەی توێژینەوە وەک بەشێک لە هەرێمی كوردستان ئایینی ئیسلام پتر لە ئایینەكانی تر كاریگەری لەسەر دانیشتوانەكەی هەیە، بە حوكمی ئەوەی زۆرینەی خەڵكی پەیڕەوی ئایینی ئیسلام دەكەن، لەگەڵ كەمینەیەک لە موسڵمانی شیعە مەزهەب و پەیڕەوانی ئایینی كاكەی، سنوری ئایین و داب و نەریت لە زۆر شوێندا تێكەڵ بەیەک كراون، لە لایەنی ئەرێنی و نەرێنییەوە زۆر شت بەناوی ئایین و لە ژێر لێكدانەوەی ئاییندا دەكرێن كە بیروباوەڕی خەڵک و داب و نەریتی كۆمەڵایەتین، بێگومان ئەمەش كاریگەری لەسەر كۆمەڵگا جیاواز بووە لە قۆناغە مێژووییەكانی شارەكەدا، لە ڕابردوودا بەهۆی داخراوی كۆمەڵگا و لاوازی ئاستی ڕۆشنبیری كۆمەڵایەتی كاریگەری گەورەی لەسەر پرسە جێندەرییەكان بەجێهێشتووە، بەڵام لە ئێستادا بەهۆی كرانەوەی كۆمەڵگا و بەرزبوونەوەی ئاستی پەروەردە و ڕۆشنبیری و شارەزابوون و تێگەیشتنی زیاتر لە ئایین بەشداری كردنی ژنان لە سەرجەم سێكتەرەكاندا بەرەوپێش چوونی گەورەی بەخۆییەوە بینیوە.

---

[1] دافید سوفیر، جغرافیة الأدیان، ترجمة: أحمد غسان سبانو، الطبعة الاولی، الطباعة والنشر دار قتیبة،١٩٩٠،ص٦.

[2] رييد، ئیڤیلین ، پێكهاتەی بەدەنی و چارەنوسی ئافرەت، وەرگێڕانی حەمەكریم عارف، چاپی یەكەم، چاپخانەی ئارا، كەركوک، ٢٠٠٦.،ل٥.

٤-پەروەردە و رۆشنبیری:

جیاوازی جێندەری لە پەروەردەدا کەلێنکی گرنگی هەیە لە تەواو نەکردنی فێربوون و بەردەوام نەبوونی خوێندن لە زۆربەی ژینگەکاندا، کە زۆربەی کات کاریگەری لەسەر رەگەزی مێینە هەبووە بەبەراورد بە رەگەزی نێر، ئەگەرچی ژن یەکێکە لە پایە سەرەکیەکانی ژیان لەهەموو کۆمەڵگا مرۆییەکاندا، لەزۆربەی وڵاتاندا تەنانەت وڵاتە گەشەسەندوەکانیش ژنان پلەی پیاوان لە پێگە و رۆڵە کۆمەڵایەتیەکان وەرناگرن و بەگشتی نکوڵی لە بەها ماددی و مەعنەوییەکانیان دەکرێت (١)، سەرەرای بەرزبوونەوەی رێژەی مێینە لە کەرتی پەروەردە لە کۆمەڵگا گەشەسەندووەکاندا، بەڵام رێکخراوەکانی ژنان بەردەوامن لە ئاماژەدان بە جیاوازییە جێندەرییەکان لەسەر ئاستی پەروەردەیی و دامەزراوە فێرکارییەکاندا بەتایبەتی لە زانکۆ و پەیمانگاکانی خوێندنی باڵادا (٢)، لە ناوچەی لێکۆڵینەوە تا پێش سییەکانی سەدەی رابردوو خەڵک لە مزگەوت و حوجرەوە فێری خوێندەواری بوون، تا لەسەردەمی دەسەڵاتی پاشایەتی لە عێراق، بە هەوڵی (حەمە بەگی جاف)لە کەلار یەکەمین قوتابخانە کراوەتەوە لە ساڵی ١٩٣١ بە ناوی (کەلاری سەرەتایی)، بەپێی ژمارە (١)تۆماری گشتی (قید عام)ی قوتابخانەکە لە ساڵی خوێندنی ١٩٣١-١٩٣٢ دا، سی وسێ (٣٣) فێرخواز دەستیان بە خوێندن کردووە کە (٢٩) کوڕ و (٤) کچ بوون، بەپێی زانیارییە تۆمارکراوەکانی قوتابخانەکە منداڵان تا پۆلی چوارەمی سەرەتایی خوێندوویانە، بۆ خوێندنی پۆلی پێنجەم بۆ قەزای کفری دەنێردران (٣)، ئەمەش کۆسپێک بووە لە بەردەم کچاندا و نەیان توانیوە درێژە بە قۆناغەکانی خوێندن بدەن، چونکە دەبوایە دوای قۆناغی چوارەمی سەرەتای بچنە شاری کفری ئەمەش گونجاو نەبوو، بەهۆی رەوشە کۆمەڵایەتی و کلتورییەکانی ناوچەکەوە، هەر چەندە لەو کاتەدا بەهۆی بارودۆخی ئەو سەردەمەوە خوێندن گرنگیەکی ئەوتۆی نەبووە، قوتابیەکان لەبەر هەژاری و

---

(١) د.محمد صبری الحوت- د.ناهد عدلي شاذلي، التعليم والتنمية، بدون تاريخ طبع، مكتبة النجلو المصرية،١٩٥٧،ص١٤٠.

(٢) أنتوني عدنز، علم الاجتماع، ترجمة: الدكتور فايز الصياغ، الطبعة الاولى، بيروت، ٢٠٠٥،ص٥٦٢-٥٦٣.

(٣) صەباح علی سلێمان، سەرچاوەی پێشوو،ل١٤٣.

کاری کشتوکاڵی و ئاژەڵداری لەلایەن خێزانەکانیایەوە لە خوێندن دەردەکران، لە ماوەی ساڵانی (١٩٣١-١٩٤١) لە قوتابخانەی کەلاردا (١١٠) فێرخواز ناویان تۆمارکراوە، کە (٩٢)لەڕەگەزی نێر و (١٨)شیان لە ڕەگەزی مێ بووە، تا ساڵی ١٩٥٨ (٤٦) فێرخوازی کچ ناویان تۆمار کراوە (١)، بەڵام جێگەی ئاماژە پێکردنە لەسەرەتای کرانەوەی قوتابخانە لە کەلار لە ساڵی ١٩٣١ تاوەکو ١٩٧٣ هیچ داتا و زانیارییەک نیە ئاماژە بە هەبوونی مامۆستای ئافرەت بکات لە نێوان ئەو ساڵاندا، تا ساڵی١٩٧٣ قوتابخانەیەکی تر لە کەلار دا کراوەتەوە و بەڕێوەبەرەکەیشی ئافرەت بووە و(٣) ئافرەتی دیکەش لەو قوتابخانەیە وەک مامۆستا دەرسیان وتووەتەوە، بەشێوەیەکی گشتی بەشداری کردنی کچان و ژنان لەو سەردەمانەدا لە بواری پەروەردە و دامەزراوە حوکمییەکاندا زۆرکەم بووە، لەساڵی ١٩٨٠ لە بەڕێوەبەرایەتی پۆستە و گەیاندنی گەرمیان کە یەکێکە لە کۆنترین بەڕێوەبەرایەتییەکان لە شارەکەدا تەنیا (٣) ئافرەتی لێبووە کە ئەوانیش خەڵکی کەلار نەبوون (٢)، جێگەی ئاماژەیە ئەو ئافرەتانەی کە وەک فەرمانبەر یان مامۆستا کاریانکردووە لە حەفتا و هەشتاکاندا لە شارەکە زۆربەیان خەڵکی شارەکە نەبوون، بەڵکو خەڵکی شارەکانی کفری و خانەقین بوون، ئەمەش بەهۆی بارودۆخە کۆمەڵایەتی و کلتورییەکانی ئەو کاتەی ناوچەکە و ئەو بارودۆخە ئاڵۆزە سیاسیەیی کە ڕووبەڕووی ناوچەکە و کوردستان بەگشتی بووەتەوە، بەهۆی هێرشەکانی حکومەتی عێراق کە تا نەوەتەکانی سەدەی ڕابردوو درێژەی کێشا، بارودۆخێکی نەخوازراوی لە ناوچەکەدا دروست کردبوو بەتایبەتی بەهۆی نزیکی شارەکە لە سنوری عێراقەوە، بۆیە زۆرێک لە ژنانی شارەکە نەیانتوانیوە درێژە بە خوێندن بدەن، پاشان دوای نەوەتەکان و ئازادکردنی بەشێکی هەرێمی کوردستان تاڕادەیەک ئاسایشی ناوچەکە جێگیربوو .ئافرەتان توانیویانە بەشداربن لە پرۆسەی خوێندن، ئەمەش هۆکار بوو بۆ دەرکەوتن و بەشداریکردنی ژمارەیەکی

---

(١) احمد باوەڕ،گەرمیان و ناوچەی خانەقین لە سایەی وولاتانی گەورە و فەرمانڕەوایی عێراقد ١٠١٤١-١٩٧٥،چاپی یەکەم،زنجیرە کتێبی گۆڤاری کۆچ، سلێمانی، ٢٠١٩،ل١١٢.

(٢) چاوپێکەوتن لەگەڵ بەرێز برهان عبدالرحمن عبدالله، بەڕێوەبەری پۆستەو گەیاندنی گەرمیان، ٢٠٢٢.

زیاتر لە ئافرەتان لە دامودەزگا گشتییەکاندا لەسەرەتای ساڵانی دووهەزار دا کە توانیویانە قۆناغەکانی خوێندن تەواوبکەن لە پسپۆڕییە جیاوازەکاندا، لە دوای ساڵی ٢٠٠٣ و ڕووخانی ڕژێمی پێشوی عێراق دەرگایەکی گەورەی بازرگانی بەڕووی شارەکەدا کرایەوە و گوزەرانی خەڵک بەرەوپێشچوو، ئەمەش کاریکردە سەر بەشداری کردنی ئافرەتان لە ناوەندەکانی خوێندندا، هەروەها گەڕانەوەی خێزانە کوردە تەعریب کراوەکان کاریگەری گەورەی هەبوو لەسەر پرۆسەی پەروەردە و ڕۆشنبیری شارەکە، چونکە زۆربەی ئەو خێزانانە ئافرەتەکانیان خوێندەوار و خاوەن بڕوانامەبوون، هەروەها کردنەوەی کۆلێجی پەروەردەی کەلار لەساڵی ٢٠٠٤ کە بوو بە بناغەی دروستبوونی زانکۆی گەرمیان لەساڵی ٢٠١٣ کاریگەری گەورەی هەبوو لەسەر گەشەسەندنی پەروەردە و ڕۆشنبیری دانیشتوانی شارەکە، ئەم هۆکارانە پێکەوە ڕۆڵی گەورەیان هەبوو لەسەر بەشداری کردنی ئافرەتان بە ڕێژەیەکی بەرز لە تەواوکردنی خوێندن و بەدەستهێنانی بڕوانامە بەجۆرێک بووەتە هۆی یەکسانی جێندەری و بگرە زیاتر بەشداری کردنی ئافرەتان لە پرۆسەی پەروەردە و دامەزراوە جۆربەجۆرەکانی شارەکە لە ئێستادا بۆ نموونە بەشداریکردنی ڕەگەزی مێ لە کەرتی پەروەردە لە قۆناغەکانی (بنەڕەتی، ئامادەیی) وەکو فێرخواز بریتیە لە (٢٠٢٠٢) فێرخواز بە ڕێژەی (٦٩.٥٨٪) لە کۆی (٣٢٢٧٧)، بەڵام ژمارەی مامۆستا (٣٤٥٦)کەسە، کە (١٨٧٦) مامۆستا لە ڕەگەزی مێ بە ڕێژەی (٥٤.٢٨٪) بەرامبەر بە (١٥٨٠) مامۆستا لە ڕەگەزی نێر بە ڕێژەی (٤٥.٧٢٪)، لە خوێندنی باڵایش ژمارەی ڕەگەزی مێ بریتیە لە (١٨٣٣) فێرخوازی لەکۆی (٢٧٥٠) فێرخواز بە ڕێژەی (٦٦.٦٥٪)، بەڵام ژمارەی مامۆستا (٣٤٠) کەسە، کە (٨٥) مامۆستا لە ڕەگەزی مێیە بە ڕێژەی (٢٥٪) بەرامبەر بە (٢٥٥) مامۆستا لە ڕەگەزی نێر بە ڕێژەی (٧٥٪).

دووەم/ ڕەهەندی ئابووری:

لە تێکڕای کۆمەڵگاکاندا چالاکی ئابووری و بەرهەمهێنان زۆرتر لە هەر چالاکیەکی تر بەشێکی گشتی ژیانی خەڵک پێکدێنێ، چونکە فێمێنیستە مارکسیەکان سەرەتای چەوسانەوەی ژن دەگەڕێننەوە بۆ دابەشکردنی کارو دەستکەوتی ئابووری کە دەسەڵاتەکانی نێو کۆمەڵگەو خێزانی دەست نیشانکرد , دابەشکردنی کارو نرخ دانان بەسەر کارو بەرهەم و بەهی خۆکردنی

ئامرازەکانی کار ململانێی خستە نێوان چین و توێژە جیاجیاکانی کۆمەڵگاوە، ململانێی نێوان توخمی ژن و پیاویش لە ئەنجامی ئەو دابەشکردنەی کار دروست بووە، بەپێی بۆچوونی کارڵ مارکس (١٨١٨-١٨٨٣) بەهامرۆییەکان نین کە سەرچاوەی سەرەکی گۆڕانکارییە کۆمەڵایەتیەکانن، بەڵکو گۆڕانکارییە کۆمەڵایەتییەکان لە بنەڕەتدا بەهۆی فاکتەرە ئابوورییەکانەوە سەرهەڵدەدەن، ئەو هۆکارانەش پەیوەندییان بە ناکۆکیەکانی نێوان چینەکانەوە هەیە[١]، هەروەها ئەنگڵس لە کتێبەکەیدا بەناوی (بنچینەی خێزان، خاوەنداریێتی تایبەت و دەوڵەت) لەساڵی ١٨٨٤ ئاماژە بە ئەوە دەکات چەوسانەوەی ژنان بەشێکی دانەبڕاوی پەیوەندی چەوسێنەرانەی چینایەتییە[٢]، پێی وایە سیستەمی سەرمایەداری هۆکاری جیاوازی ڕەگەزییە، چونکە دوای سەرهەڵدانی خاوەنداریێتی تایبەت بە ژنان چەوسانەوە و بوون بە پاشکۆی پیاو[٣]، لەماوەی چەند دەیەیی ڕابردوودا لێکۆڵینەوەکان لەسەر ڕۆڵی ڕەگەز لە ئابووریدا زۆر بە خێرایی پەرەیان سەندووە، لە ئەنجامی ئەو سەرنجەی کە مەسەلە جێندەرییەکان لە ناوندە ئەکادیمییەکان و کۆمەڵگا بەگشتی وەریگرتووە[٤]، هەروەها ژنان و هێزی کار بوون بە تەوەرەیەکی سەرەکی لە جوگرافیایی ئابووریدا کە جەخت دەکاتەوە لەسەر چەندین توخم کە پەیوەندی بە نێوان ژنان و هێزی کارەوە هەیە، کە بریتین لە کێبڕکێی نێوان ئافرەتان و پیاوان لە بازاڕی کاردا و خەملاندنی قەبارەی بەشداری کردنی کاری ژنان و چاودێری کردنی جیاوازی شوێنی لە بەشداری کردنی ژنان بۆ هێزی کار[٥]، کاریگەری ئابووری

---

(١)کارل مارکس، مدخل الى نقد الآقتصاد السياسي، طبعة الأولى. دار الطليعة الجديدة،سورية-دمشق،٢٠١٨،ص٣٧.

[٢]انجلس، أصل العائلة والملكية الخاصة والدولة،ترجمة:احمد عزالعرب،بدون تاريخ طبع ،دار الطباعة الحديثة،١٩٥٧،ص١٥٩.

[٣] تیری ئیگڵتۆن، بۆچی مارکس لەسەر حەق بوو، وەرگێرانی پێشڕەو محمد، چاپخانەی دلێر،٢٠١٥،ل٣٥٥.

[٤]ريتشارد سويدبرغ، مبادئ علم الاجتماع الاقتصاديى، ترجمة: جهاد الترک، الطبعة الأولى، الناشر: المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسات، ٢٠١٩،ص٤٥٩.

[٥]محمد الفتحى بكير محمد، الجغرافية الإقتصادية أسس وتطبيقات، طبعة نشر و توزيع دار المعرفة الجامعية، جامعة السكندرية، مصر،ص٣٦٩.

لەسەر پرسە جێندەرییەكان لە ناوچەی توێژینەوە جیاوازییەكی زۆری هەیە لەنێوان ئێستا و ڕابردوودا بەهۆی كاریگەری كلتور و لاوازی ئاستی پەروەردە و ڕۆشنیرییەوە كاركردنی ژنان بەكارێكی عەیب و شەرمەزار بیری لێدەكرایەوە لە ڕابردوودا، لە هەشتاكاندا بەشداری كردنی ئافرەتان لە بازاڕی كاردا ڕێژەیەكی زۆركەمی هەبووە تەنها چەند ژنێك نەبێت كە ژمارەیان لە ١٠ ژن زیاتر نەبووە، لە نێو بازاڕی شارەكەدا كاریان كردووە و كە بەرهەمە ئاژەڵیەكانیان هێناوەتە بازاڕ و فرۆشتوویانە، جێگەی ئاماژەیە ئەم ژنانەیش دانیشتووی شارەكە نەبوون بەڵكو لەناوچەكانی دەوروبەری شارەكەوە دەهاتن بۆ ساغ كردنەوەی بەرهەمەكانیان و لەڕەگەزی عەرەب بوون[1] ، هەروەها لە نەوەتەكاندا بەهۆی ئەو بارودۆخە داراییەی كە لە كوردستان و ناوچەكەدا هەبوو، لە ئەنجامی ئەو ئابلۆقە ئابوورییەی كە وڵاتی عێراق بە سەر هەرێمی كوردستان سەپاندبووی و دۆخی خراپی خەڵك بە تایبەتی ئەو خێزانانەی بەهۆی پرۆسەی ئەنفالەوە پیاو و كوڕەكانیان لەدەست دابوو ناچار دەبوون ژن و ئافرەتانی ئەو خێزانانە ئەركە ئابوورییەكەی خێزانیان لە ئەستۆ بگرن، بۆیە بۆ پەیداكردنی بژێوی ڕوویان لە كێڵگە كشتوكاڵیەكانی دەوروبەری شارەكە دەكرد، وەک كاری گوڵەچنە و چنینەوەی بەرووبوومە هاوینەییەكان، هەروەها لەوەرزی زستاندا هەندێك لە پیاوان و ئافرەتان كاری كۆكردنەوەی گیا بەهاریان دەكرد لە ناوچەكانی دەوروبەری شارەكە و بەمەبەستی فرۆشتن و بەدەستهێنانی داهات بۆ خۆیان و خێزانەكانیان، بەڵام لە ئێستادا بەهۆی ئەو گۆڕانانەی كەبەسەر ژیانی مرۆڤایەتیدا هاتووە بەتایبەتی ئەو گۆڕانكاریانەی لەبواری تەكنەلۆژیادا ڕوویانداوە ڕۆڵی گەورەیان هەیە لە تێكەڵ بوون و كرانەوەی كلتورەكان بەڕووی یەكتر و گواستنەوەی داب و نەریتەكان لەنێو كۆمەڵگاكاندا، و دەركەوتنی چەمكی جیهانگیری، ئاشكرایە ئەم ڕووداوانە لە جیهانی ئەمڕۆدا نوێن و تێكەڵاوییەكی تەواویان دروست كردووە لەنێوان كلتورە جیاوازەكاندا[2]، ئەمەش كاریگەری لەسەر ناوچەی توێژینەوە هەبوو، هەروەها

---

[2] چاوپێكەوتن لەگەڵ بەڕێز پ.ی.م خالد محمود، مامۆستا لە زانكۆی گەرمیان، ٢٠٢٢.

[2] ج.تیمونز ڕوبیرتس- ئەیمی هایت، لە مۆدێرنەوە بۆ جیهان گەرایی، و: محەمەد حسین، بەشی دووەم، چاپی یەكەم، چاپخانەی ڕوون،٢٠٠٩،ل٢٣٨.

لەگەڵ زیادبوونی دامەزراوە حوكمیەكان لە شارەكەدا، ئاماژە بەزیادبوونێكی بەرچاو لە رێژەی بەشداریكردنی ژناندا دەكرێت، بەشێوەیەک كە كۆی گشتی رەگەزی مێ لەكەرتی حوكمیدا لە سەرجەمی فەرمانبەرانی دەوڵەت لە شاری كەلار نزیكەی (٣٦٨٦) كەسە، بەرێژەی (٢.٣٤٪) لەكۆی گشتی دانیشتوانی شاری كەلار لە ساڵی٢٠٢١، سەرەڕای ئەوەش هێشتا بەشداری و تواناسازی مێینە لە كەرتی تایبەتدا تەنها رێژەیەكی كەم پێكدێنێت كە لەدەرەوەی ماڵ خاوەنی پیشەی خۆیانن، نزیكەی (٥٢٨) كەسە، بە رێژەی(٠.٣٤٪) لەكۆی گشتی دانیشتوان كە بەسەر ئابووریە جۆراوجۆرەكاندا دابەشبوون لە ناوچەی توێژینەوە.

تەوەری چوارەم/ رەهەندی سیاسی:

چەمكی بەشداری كردنی سیاسی ژن بەو رادەییە كە ژنان بەشداری لە رەفتاری سیاسیدا بكەن و رەفتاری هەڵبژاردنیش یەكێكە لە گرنگترین جۆرەكانی بەشداریكردن، كە دەنگدان و خۆكاندیدكردن و بەشداری لە بانگەشەی هەڵبژاردنی كاندیدەكان و شێوازەكانی تری بەشداری سیاسی كە ژنان ڕاستەوخۆ تێیدا بەشداربن (١)،رەهەندی سیاسی یەكێكە لەو لایەنانەی كە بەهۆی لە بەرچاونەگرتنی رەگەزییەوە كەوتووەتە بەر رەخنەی فێمێنیستەكان و باوەڕیان وایە كە دەسەڵات و پەیوەندیانی دەسەڵاتی جیهان بوونەتە هۆی روانگەیەكی جنسییەتی كراو لە پرۆژە نەتەوەیی و نێونەتەوەیەكاندا[٢].

كاریگەری رەهەندی سیاسی لەسەر پرسی جێندەر لە ناوچەی توێژینەوە وەک مەڵبەندێكی رۆژهەلاتی ناوەڕاست لە رۆژگاری ئەمرۆ و رابردوودا كاریگەری زۆر گەورەی لەسەر پرسی جێندەر و كەیسی ژنان هەبووە، چونكە ئەم بوارە زیاتر لەلایەن پیاوانەوە قۆرخ كراوە، جگە لە كاریگەرییەكانی شەڕە سیاسیەكان كە لە ناوچەكەدا ڕوویداوە وەک هێرشەكانی حكومەتی پێشوی عێراق بۆ سەر هەرێمی كوردستان و ناوچەكە بە تایبەتی بەهۆی نزیكی لە سنوری

[١] طارق محمد عبدالوهاب، سدكولوجية المشاركة السياسية: مع دراسة في علم النفس السياسي في البيئة العربية،الطبعة الأولى، دار الغريب للنشر والتوزيع، القاهرة،١٩٩٩،ص٩١ .

[٢] جین فریدمەن، ئیتنیسیتە و فێمێنیزم، كتێبی فێمێنیزم و چەند خوێندنەوەیەكی تازا،و: بەیان عەزیز، چاپخانەی ڕۆشنبیری، هەولێر،٢٠١٢،ل١٨٨.

خاکی عێراقەوە و ڕوودانی کارەساتی ئەنفال کە تێدا ١٨٢ هەزار هاوڵاتی کورد بێسەروشوێن کران و بوون بە قوربانی، کە تێیدا نزیکەی ٣٠-٤٠ هەزار کەس خەڵکی ناوچەی گەرمیان بوون[١]، دەکرێت بڵێین ژن لەم پرۆسەدا دووجار بووەتە قوربانی جارێک وەک تاکی کورد و جارێکیش وەک ڕەگەزی مێ، بۆیە ئەگەر نموونەی کاریگەری ئەنفال پێش چاو بخەین دەبینین لە لایەن حیزبی بەعسەوە ژن کراوە بە غەنیمە و دەستکەوتی شەڕ[٢]، بۆیە لە ڕابردوودا بەهۆی ئەو ڕووداوانەی بەسەر ناوچەکەدا هاتوون لە شەڕ و ئەنفالی حوکمەتی عێراق و سەپاندنی گەمارۆی ئابووری و شەڕی ناوخۆ، سەرەڕای گاریگەریە جەستەیی و دەروونیەکانی ئەم ڕووداوانە لەسەر ژن، بەڵکو نەشتوانراوە گرنگی بەپرسی ژن و بەشدارییە سیاسیەکەی بدرێت، بەڵام لە دوای ڕاپەڕینی بەهاری ساڵی ١٩٩١ ڕزگاربوونی بەشێکی زۆری کوردستانی باشور و گرتنە دەستی دەسەڵات لە لایەن حکومەتی هەرێمی کوردستانەوە تا ئێستادا بەشداری ژنان لە نێو حیزبە سیاسیەکان گۆڕانکاری بەخۆیەوە بینیوە و بەرەو پێش ڕۆیشتووە، هەرچەندە بەشێوەیەکی گشتی ڕووخساری سیاسی لە هەرێمی کوردستان نێرانە دەردەکەوێت، بەڵام لە ئاست ناوچەی گەرمیان حاڵەتەکە زەق ترە و بە شێوەیەکی گشتی بەشداری کردنی ژنان لە نێو حیزبە سیاسیەکاندا لاوازە و ئاستەنگی زۆرە لە بەردەم چوونە پێشەوەی ژنان بۆ نێو حیزبە سیاسیەکان دیارترینیان خێزان و ژینگەی کۆمەڵایەتی و پەروەردەیی و داب و نەریتی ناوچەکەیە، کە وای کردووە ژنان دوور بن لە سیاسەت و نایانەوێ تێکەڵ بەو بوارە بن، ئەمەش هۆکارە بۆ کەمی بەشداری کردنی ژنان لە کایەی سیاسی ناوچەکەدا، لەگەڵ ئەمەشدا هەندێک لە ژنانی کەلار گەیشتوون بە ئاستی پەرلەمانتار لە پەرلەمانی (عێراق و هەرێمی کورستان)کە ژمارەیان (٣) ئافرەتە، هەروەها بەشێکی دیکەیان پۆستی ئیداری باڵایان هەیە لەناو لە حیزبە سیاسیەکاندا، بەڵام ئەم ڕۆڵەیان لەبەردەم پرسیارێکی سەرەکیدا دەمێنێتەوە ئەویش ئەوەیە ئایا بەشدارپێکردنی ڕاستەقینە و توانا پێدانی ژنان هەیە لەو بەشداری کردنەدا یان ئەوەتا ژنان دووبارە بەکاردەهێننەوە وەک

---

[٤] بەڕێوەبەرایەتی شەهیدان و ئەنفالکراوانی گەرمیان،داتای بڵاونەکراوە،٢٠٢٢.

[١] عەدالەت عومەر صالح، ئانفال و ئافرەتی کورد، چاپی یاکەم، چاپخانەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٨،ل١٥.

سیاسەتێک، ئەمەش پێویستی بە زانینی ڕێژەی بەشداری ڕاستەقینە و تێڕوانینی ژن هەیە لە هەر شوێنێکدابێت، سەبارەت بە گرنگی و ڕاستی ئەو بەشداری کردنە.

دەرئەنجام:

گومانی تێدانیە بایەخدان بەڕۆڵی ژن لە کۆمەڵگەدا ڕۆژ بە ڕۆژ لە گەشەسەندندایە و کاریگەری لەسەر هەموو بەشەکانی جیهان دروست کردووە، جوگرافیا بە پشتبەستن بە ڕێبازەکانی تیۆری کۆمەلایەتی هاوچەرخ گرنگی دەدات بە دیراسە کردن و لێکۆڵینەوە لە کێشەکانی ژن لەگەڵ ئەو بەهایانەی لە کۆمەڵگەدا زاڵن و کاریگەریان لەسەر پرسەکانی ژنان هەیە لە ڕوانگەیەکی جوگرافیاییەوە تیشک دەخاتە سەر ئاشکراکردنی نهێنیەکانی تایبەت نایەکسانی و چەوسانەوەی ژن لە پرۆسەی کارلێککردن لە نێوان مرۆڤ و ژینگە. لەم ڕووەوە ئەنجامی دیراسەکرنی کاریگەری بنەما جوگرافییەکان لەسەر پرسی جێندەر لە شاری کەلار دەخەینەڕوو بەم شێوەی خوارەوە:

١-کاریگەری ڕەگەزە سروشتیەکانی جوگرافیا لەسەر پرسی ژن لە ناوچەی توێژینەوە بەپێی قۆناغە مێژووییەکانی شارەکە گۆڕاکاری بەسەردا هاتووە ، لەبەرئەوەی لە ڕابردوودا ناوچەی توێژینەوە وەک گوندێکی کشتوکاڵی و ئاژەڵداری ئاوەدان کراوەتەوە ئەم پیشانەیش زیاتر کاری پیاوان بوون و ژن بەشداری کەمی هەبووە، بەڵام لە ئێستادا کاریگەری ئەم ڕەگەزانە لەسەر پرسەکانی ژن ئاستێکی لاوازیان هەیە.

٢- مەسەلە ڕەگەزییەکان بەشێوەیەکی گەورە پەیوەستن بە فاکتەرە کۆمەڵایەتیەکانی وەک (خێزان، کلتوور، ئایین و ئاستی ڕۆشنبیریی)ەوە، کە ڕێسا و یاسا کۆمەڵایەتیەکان دادەڕێژن و جێبەجێیشی دەکەن و کاریگەریشیان بە پێی سەردەمە مێژووییەکان دەگۆڕێت، ڕۆڵی ئەم فاکتەرانە لەسەر پرسەکانی ژن لە ناوچەی لێکۆڵینەوە تا ئێستاش ڕوخسارێکی زەقی هەیە و کاریگەریان لەسەرکۆمەڵگای دانیشتوان لە ئاستێکی باڵادایە.

٣- فاکتەرە ئابوورییەکان یەکێکی ترن لە ئەو هۆکارانەی کە کاریگەری گەورەیان لەسەر پرسەکانی ژنان بە جێهێشتووە، لە ناوچەی توێژینەوە لە ئێستا بەهۆی پێگە ئابووریەکەیەوە ئاماژە بەزیادبوونێکی بەرچاو لە ڕێژەی بەشداریکردنی ژناندا دەکرێت، ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ

گرنگی شوێنی شارەکە کە وەک دەرگایەکی بازرگانیە لە نێوان وولاتانی ئێران و عێراق و هەرێمی کوردستان، کە جۆرێک لە کرانەوەی کۆمەڵایەتی دروست کردووە بەیارمەتی دۆخە کۆمەڵایەتیەکانی وەکو بەرزبوونەوەی ئاستی هۆشیاری و پەروەردە و پێشکەوتنی تەکنەلۆژیا رۆڵی گەورەی لەسەر دەرکەوتن و بەشداریکردنی ژنان بینیوە.

٤- ڕوخساری سیاسی یەکێکی ترە لەو فاکتەرانەی بەهۆی نێرانە دەرکەوتنیەوە رووبەرووی رەخنە لێگرتن بووەتەوە، ئەم دۆخەیش لە ئاستی ناوچەی توێژینەوە بەهۆی سنورداریی بەشداریکردنی ژنان لەم سێکتەرە بەڕوونی ڕەنگی داوەتەوە، بە شێوەیەکی گشتی بەشداری کردنی ژنان لە نێو حیزبە سیاسیەکاندا لاوازە و ئاستەنگی زۆرە لە بەردەم چوونە پێشەوەی ژنان بۆ نێو حیزبە سیاسیەکان دیارترینیان خێزان و ژینگەی کۆمەڵایەتی و پەروەردەیی و داب و نەریتی ناوچەکەیە، کە وای کردووە ژنان دوور بن لە سیاسەت و نایانەوێ تێکەڵ بەو بوارە بن.

لیستی سەرچاوەکان:

یەکەم: سەرچاوە کوردییەکان:

أ-کتێب

١- احمد باوەڕ،گەرمیان و ناوچەی خانەقین لە سایەی وولاتانی گەورە و فەرمانڕەوایی عێراقد ١٠١٤-١٩٧٥،چاپی یەکەم،زنجیرە کتێبی گۆڤاری کۆچ، سلێمانی، ٢٠١٩،.

٢-ئیگڵتۆن، تیری، بۆچی مارکس لەسەر حەق بوو، وەرگێرانی پێشڕەو محمد، چاپخانەی دلێر،٢٠١٥.

٣- سیمۆن دیبۆڤوار، ڕەگەزی دوەم،وەرگێرانی: کارزان کاوسێن، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئایدیا، ٢٠٢١.

٤- رێید، ئیڤلین، پێکهاتەی بەدەنی و چارەنوسی ئافرەت، وەرگێرانی حەمەکریم عارف، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئارا، کەرکوک، ٢٠٠٦.

٥- ڕوبیرتس، ج.تیمونز- ئەیمی هایت، لە مۆدێرنەوە بۆ جیهان گەرایی، و: محەمەد حسین، بەشی دووەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕوون،٢٠٠٩.

٦- سیوەیلی، ڕێبوار ، دیاردەی ناسینی شوێن و شوناس (خوێندنەوەیەکی دیاردە ناسانە بۆ شاری سلێمانی)،چاپی یەکەم،چاپخانەی تاران،٢٠١٥.

٧- شاکەلی، مقداد، شاری کەلار لێکۆڵینەوەیەک لە جوگرافیای شار،چاپی یەکەم،چاپخانەی گەنج،٢٠١٦.

٨- شوانی، د.محمد ،سۆسۆلۆژیای چینە کۆمەڵایەتییەکان، چاپی یەکەم،چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر،٢٠١٢،ل٢٣٣.

٩- صالح، عەدالەت عومەر ، ئانفال و ئافرەتی کورد، چاپی یاکەم، چاپخانەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٨.

١٠- عومەر، عەبدوڵڵا عامر ،بەرزونزمی ڕووی زەوی هەرێمی کوردستان، کتێبی جوگرافیای هەرێمی کوردستان، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە،هەولێر،١٩٩٨.

١١- فریدمەن، جین ، ئیتنیسیتە و فێمێنیزم، کتێبی فێمێنیزم و چەند خوێندنەوەیەکی تازا،و: بەیان عەزیز، چاپخانەی ڕۆشنبیری، هەولێر،٢٠١٢.

١٢- قارەمان، لیلا محمد ، خاکی هەرێمی کوردستان، کتێبی سەنتەری برایەتی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردەی هەرێمی کوردستانی عێراق، چاپی دووەم هەولێر،١٩٩٩.

ب-نامەی زانکۆی:

١- سلێمان، صباح علی ،کەلار (١٩٢٧-١٩٧٥)لێکۆڵینەوەیەک لە بارودۆخی سیاسی و کارگێڕی و ڕۆشنبیری،نامەی ماستەر (بڵاونەکراوە)،زانکۆی صەلاحەددین، هەولێر،٢٠٢١.

ج-دامەزراوە حوکمیەکان:

سەندیکای کرێکارانی گەرمیان، داتای بڵاونەکراوە،٢٠٢٢.

بەڕێوەبەرایەتی پەروەردەی کەلار، داتای بڵاونەکراوە،٢٠٢٢.

بەڕێوەبەرایەتی گشتی کشتوکاڵی گەرمیان، داتای بڵاونەکراوە،٢٠٢٢.

بەڕێوەبەرایەتی شەهیدان و ئەنفالکراوانی گەرمیان،داتای بڵاونەکراوە،٢٠٢٢.

ء-چاوپێكەوتن:

چاوپێكەوتن لەگەڵ بەڕێز پ.ی.م خالد محمود، مامۆستا لە زانكۆی گەرمیان، ٢٠٢٢.

چاوپێكەوتن لەگەڵ بەڕێز شێخ محمد شاكەلی،٢٠٢٢.

چاوپێكەوتن لەگەڵ بەڕێز برهان عبدالرحمن عبدالله، بەڕێوەبەری پۆستەو گەیاندنی گەرمیان، ٢٠٢٢.

دووەم: سەرچاوە عەرەبیەكان

أ-كتب

١-احمد، غريب محمد ، مجتمع القرية— دراسات وبحوث، دار المعرفة الجامعة — الاسكندريه، مصر،١٩٨٧.

٢- اسكندر، لويس ،الانسان والبيئة،مطبوعات مكتبة النهضة المصرية،القاهرة،١٩٣٦.

٣- انجلس،فردريك، اصل العائلة والملكية الخاصة والدولة،ترجمة:احمد عزالعرب،بدون تاريخ طبع ،دار الطباعة الحديثة،١٩٥٧،ص١٥٩.

٤- ج.سيمونز، ايان ، البيئة والانسان عبر العصور،ترجمة: السيد محمد عثمان،عالم المعرفة، الكويت،١٩٩٧.

٥- ريتشارد بيت، الفكر الجغرافي الحديث،ترجمة: عاطف معتمد و آخرون،الطبعة الأولى، المركز القومى للترجمة،٢٠١٨.

٦- حمدان، جمال ،جغرافيةالمدن،الطبعة الثانية،عالم الكتب،القاهرة،١٩٧٧.

٧- الحلو، الدكتور عبد الكاظم على ، دراسات في المناخ الطبيعي، الطبعة الأولى، المطبعة شركة المارد-النجف الاشرف، النجف،٢٠٢١.

٨- الحوت، د.محمد صبرى- د.ناهد عدلي شاذلي، التعليم والتنمية، بدون تاريخ طبع، مكتبة النجلو المصرية،١٩٥٧.

٩- خصباك، الدكتور شاكر ، العراق الشمالي دراسة لنواحي الطبيعة والبشرية،الطبعة الأولى، مطبعة شفيق،١٩٧٣.

١٠- خصباك، شاكر ،الاكراد دراسة جغرافية اثنوغرافية، مطبعة شفيق،بغداد،١٩٧٢.

١١- سوفير، دافيد ، جغرافية الأديان، ترجمة: احمد غسان سبانو، الطبعة الاولى، الطباعة والنشر دار قتيبة،١٩٩٠.

١٢- سويدبرغ، ريتشارد ، مبادئ علم الاجتماع الاقتصاديي، ترجمة: جهاد الترك، الطبعة الأولى، الناشر: المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسات،٢٠١٩.

١٣- الشلش، الدكتور على حسين ، خغرافية التربة، الطبعة الثانية، مطبة جامعة البصرة، البصرة،١٩٥٨.

١٤- الشواورة، على سالم ، جغرافية المدن، الطبعة الأولى، دار المسيرة للنشر والتوزيع والطباعة، عمان،٢٠١٢.

١٥- عبدالوهاب، طارق محمد، سدكولوجية المشاركة السياسية: مع دراسة في علم النفس السياسى في البيئة العربية،الطبعة الأولى، دار الغريب للنشر والتوزيع، القاهرة،١٩٩٩.

١٦- عزت، فائزة محمد ، الحياة الاجتماعية للكورد (٤-٩هـ /١٠- ١٥م)، مطبعة الحاج هاشم، اربيل، ٢٠٠٩.

١٧- عطوي، الدكتور عبدلله ، جغرافيةالسكان، الطبعةالاولى، المطبعة والنشر دار النهضةالعربية ،لبنان-بيروت،٢٠٠١.

١٨- عطوى، الدكتور عبدالله ، السكان والتنمية البشرية،الطبعة الأولى، دارالنهضة العربية ،بيروت- لبنان،٢٠٠٤.

١٩- العمر، ا.د.معين خليل ، علم اجتماع الجندر، طبعة الأولى، سيدنى-استراليا،٢٠١٤.

٢٠- غدنز، انتوني ، علم الاجتماع، ترجمة: الدكتور فايز الصياغ، الطبعة الاولى، بيروت، ٢٠٠٥.

٢١- ماركس، كارل، مدخل الى نقد الآقتصاد السياسي، طبعة الأولى. دار الطليعة الجديدة ،سورية-دمشق،٢٠١٨،ص ٣٧.

٢٢- ماكيڤر، ر.م.- سارلز هـ .بيج، المجتمع، ترجمة الدكتور على احمد عيسى، مؤسسة فرانكلين للطباعة والنشر، مصر، ٢٠٠٠.

٢٣- محمد، محمد الفتحى بكير ، الجغرافية الإقتصادية اسس وتطبيقات، طبعة نشر و توزيع دار المعرفة الجامعية، جامعة السكندرية، مصر.

٢٤- مصيلحى، فتحى محمد ، الجغرافية الاجتماعية (الاطار النظري- وتطبيقات عربية، الطبعة الثانية، مطبعة جامعه المنوفيه، مصر،٢٠٠٠.

٢٥- الهيتي، صبرى فارس- د.خليل اسماعيل محمد، جغرافية الاسطيان الريفي، الطبعة الأولى، بغداد،١٩٨٩.

٢٦- وافي، الدكتور على عبدالواحيد ، الأسرة والمجتمع، الطبعة الثانية،١٩٤٨.

سێیەم: سەرچاوە ئینگلیزییەكان:

١-Giuliano, Paola, Gender and Culture, LZA-institute of labor Economics,
Location Network (www.iza.org), ٢٠٢٠, P١-٥.

٢-H.J.de Blij, HUMAN GEOGRAPHY Culture, Society, and space, Fifth edition, ١٩٩٩, p٨٧.

٣- DAVID , Culture and Everyday Life, ١چ , UK, ٢٠١٥.
INGLIS,

٤-Joseph Holden, An Introductin to Physical Geography and the Environment, fourth edition, UK , ٢٠١٧.

٥-Richard peet, Modern Gographic Thought, Second edition, Rawat Publications, New Delhi-India, ٢٠١١, P٢٧٢.

مستخلص:

شكلت موضوع الجندر محور النقاشات الرئيسة في العلوم الاجتماعية ومنها الجغرافيا البشرية التي اخذت الاهتمام بهذ الجانب من ثمانينيات القرن المنصرم.

تتناول هذه الدراسة قضية الجندر من منظور جغرافي في مدينة كلار مركز ادارة كرميان في اقليم كردستان العراق، وركزت الدراسة في الإجابة عن السؤال الأساسي المتمثل في اثر العوامل الجغرافية في قضية الجندر في مدينة كلار، وللوصول الى ذلك تم دراسة العناصر الطبيعية والبشرية وتفاعلها في زيادة مساهمة المراة في المجالات الاقتصادية والاجتماعية والسياسية من خلال تتبع مسار تاريخي - جغرافي يعتمد على المقاربات (approaches) الجندرية وارتباطها في انتاج المكان.

Summary:

Gender issues, which form a key topic of discussion of social sciences, including human geography, have been focusing on this aspect since the ١٩٨٠s and have become one of the fields of research. This research shows the geographical effects of geographical principles on gender issue in Kalar city, the center of Garmian administration in The Kurdistan Region of Iraq, and focuses on the basic questions of the impact of geographical factors on the issues Women in the city, for this purpose, natural and human elements in the ability of women to participate in the economic, social and political fields by considering the historical-geographical trend based on gender path and related to the production of space for analysis It investigates the effects of the environment on gender building, because the social term gender, which talks about male-female behaviour, is built because of environmental effects and has a large lying gender impact.

هەڵسەنگاندنی گەشەی منداڵان لە باخچەکان لە دیدی بەخێوکەرانیانەوە - ناوەندی قەزای کەلار بە نمونە

د. کەریم ئەحمەد عەزیز

پوختەی توێژینەوەکە:

قۆناغی باخچەی منداڵان گرنگترین قۆناغی ژیانی منداڵە لەڕووی گەشەکردنی جەستەیی و هزری و کۆمەڵایەتییەتیەوە، بۆیە هەرچەند چاودێری و توێژینەوە لەو قۆناغەی درووستبوونی کەسێتی منداڵ بکرێ واتە ئەوەندە گرنگی بە داهاتووی نەوەکانی وڵات دەدرێت، ئەم توێژینەوە بەناونیشانی: هەڵسەنگاندنی گەشەی منداڵان لە باخچەکانی منداڵان لەڕوانگەی دایک و باوکانەوە (بەخێوکەرانیان) لەناوەندی قەزای کەلار، توێژەر لەڕێگەی فۆرمێکی ڕاوەرگرییەوە کە پێکهاتوە لە (٢٦) برگە بەسەر (٧) بواری گەشەی منداڵ لەڕوانگەی دایک و باوک (بەخێوکەران) هەڵسەنگاندنی بۆ کردوون، لەم توێژینەوەیە کێشە و گرنگی و ئامانج و کۆمەڵگا و نمونە لەگەڵ ڕوونکردنەوەی گرنگترین چەمکەکان و چوارچێوەیەکی تیۆری خراوەتە ڕوو، لەگەڵ ڕێکارییەکان کە لەتوێژینەوەکەدا گیراوەتەبەر، گرنگترین ئەنجامەکانیش بریتی بوون لە: (لەڕووی هزری و زمانەوانی و پەیوەندیە کۆمەڵایەتییەتیەکان و تەندرووستیەوە منداڵان گەشەی پێویستیان کردوە، بەڵام لەڕووی دەروونی-جووڵەییەوە گەشەی پێویستیان نەکردوە. لەبەر ڕۆشنایی ئەنجامەکانی توێژینەوەکە توێژەر ئەم ڕاسپاردانەی خستوەتەڕوو: (گرنگیدانی مامۆستایانی باخچەکانی منداڵان بە ئامانجە پەروەردەییەکان لەبوار دەروونی-جوڵەیی، هەروەها دابینکردنی مامۆستای پسپۆڕی هونەر و ژووری تایبەت بە میوزیک و ئامێرەکانی میوزیک، لەپێناو ئاشناکردنی منداڵان و زیادکردنی ئارەزوو و خولیای هونەرییان لە باخچەکانی منداڵان).

بەشی یەکەم

١-١ گرفتی توێژینەوەکە:

پسپۆڕانی بواری دەرونی و پەروەردەیی پێیان وایە کە قۆناغی منداڵی گرنگترین قۆناغی ژیانی مرۆڤە بۆ گەشەکردنی لایەنەکانی کۆمەڵایەتییەتی و ژیری و جەستەیی، کە کاریگەری لەسەر قۆناغەکانی تری ژیانی دەبێت، باخچەی منداڵان یەکێکە لەو دامەزراوە پەوەردەییانەی کەمنداڵ پێیدا تێدەپەڕێت بەشێوەیەکی ئارەزومەندانە، بۆیە ئەگەر هەر کەموکورتیەک لەم قۆناغەی ژیانی منداڵدا ڕوبدات ئەوا کاریگەری خراپی لەسەر کەسایەتی منداڵ و دایک و باوک و کۆمەڵگەکەشی دەبێت، بۆیە لەڕێگەی ئەم توێژینەوەیەوە دەمانەوێ بگەین بەوەڵامی پرسیارێک ئایا ئەو لایەنانەی منداڵان کە پێویستە گەشەبکات لەباخچەکانی منداڵان تاچەند دایە و بابەکانیان هەستی پێدەکەن و لێی ڕەزامەندن، نەبوونی وەڵامێکێ زانستی بۆ ئەم پرسیارە وەک کێشەیەک لە لایەن توێژەرەوە تەماشاکرا، بۆیە بڕیاری ئەنجامدانی ئەم توێژنەوەییدا بەم ناونیشانەی خوارەوە:

(هەڵسەنگاندنی گەشەی منداڵان لە باخچەکان لە دیدی بەخێوکەرانیانەوە- ناوەندی قەزای کەلار بە نمونە).

١-٢ گرنگی توێژینەوەکە:

لە سەردەمی هاوچەرخدا هەڵسەنگاندنی گەشەی منداڵان لە باخچەکان بەشێکی گرنگ و بنەڕەتییە لەپرۆگرامی باخچەکانی منداڵان، چونکە لەڕێگەیەوە ئاشنا دەبین بە چەندێتی و چۆنێتی بەشداریکردنیان لەچالاکیەکان ودەرکەوتەی ئەو چالاکیانە لە سەر ڕەفتارەکانیان دواجاریش گەشەکردنیان لەڕووی مەعریفی و کۆمەڵایەتی ولێهاتووییەوە (مروان،١٩٨١،ص ١٤٤)، بۆیە هەڵسەنگاندنی منداڵان لە باخچەکان لەو ڕووانەی باسکران ئاشنامان دەکات بە چەندێتی گەشەکردنیان و پڕکردنەوەی پێداویستیەکانی گەشەکردنیان، دواتر دڵنیابوون لەو ژینگەیی کە هاندەرە بۆ پێگەیاندنی منداڵێکی گەشەکردوو بە ئامانجی پەروەردەیی هاوچەرخ (الفرح، ١٩٩٢، ص ١٣٥).

منداڵ بونەوەرێکی پاکوبێگەردە و پێداویستی زۆری بەخزمەتگوزاری و سۆز و خۆشەویستی کەسانی چواردەوری خۆی هەیە، لەقۆناغی یەکەمی منداڵی (دایک وباوک) پاشان لەباخچە فێری ئەو لێهاتوویی وئەزموونانە دەبێت کە لەماڵەوە بۆی فەراهەم نابێت (احمد، ٢٠٠٧، ص٥).

منداڵان سەرمایەیەکی گرنگی لەبن نەهاتوی کۆمەڵایەتی و دوارۆژی نەتەوەن، ئەگەر بمانەوێت کەسانی بەکەڵک و سوودبەخشیان لێدەربچێت ئەوا دەبێت هەموو پێداویستییە گرنگەکان و گەشەکردنیان بۆدابین بکەین لەو ژینگەیی تێدا دەژین، لەو هۆکارانەش دووربخرێنەوە کە زیان بەباری دەروونی و کۆمەڵایەتی و تەندروستیان دەگەیەنێت (قەرەچەتانی، ٢٠١٠، ل٣٣٣)، چونکە منداڵی ئەمڕۆ پیاوی دوارۆژە و بونەوەرێکی گەورە و پیرۆزە و ئەرکی سەرشانی هەمولایەکە کە ژینگەی لەبار بۆگەشەکردنی هەمەلایەنەی بخوڵقێنێ تاوەکو دوارۆژ مرۆڤێکی تەواو و بەرهەمهێنەر و سودبەخشی لێدەربچێت (قەرەچەتانی، ٢٠١٠، ل٢٤٧)، لەپێناو جێبەجێکردنی ئەو ئامانجە پێویستمان بە پرۆسەی هەڵسەنگاندنی بەردەوامی ساڵانە و گشتی هەیە بۆ ئەوەی گەشەی سەرجەم بوارەکانی منداڵ پێوانە بکەین (عنایە، ١٩٩٥، ص١١)، بۆ ئەوەی پێوانەکردنێکی زانستی گەشەی منداڵان بکەین و وەڵامێکی ڕوون و دیارمان بۆ گشت بڕگەکانی گەشەی منداڵ دەستبکەوێت بەنمرە و شیاوی پێوانەکردن و هەڵسەنگاندن بێت، پێویستمان بە فۆرمێکی ڕاوەرگری هەیە کە لەبڕگەکانیدا چونێتی گەشەکردنی منداڵی دیاری کردبێت (عدس و مصلح، ١٩٨٠، ص٢٢١) بۆ ئەم مەبەستەش دایک و باوک باشترین و نزیکترین کەسانێکن هەست بەو گەشەکردن و نەشونمایەی ڕەفتاری منداڵەکانیان کردبێت تاوەکو وەڵامی بڕگەکانی فۆرمی هەڵسەنگاندن بدەنەوە.

دەتوانین گرنگی ئەم توێژینەوەیە لەم خاڵانەی خوارەوە بخەینەڕوو:-

- لەڕێگەیەوە زانیاری وورد لەسەر لایەنەکانی گەشەی منداڵ دەخەینەڕوو بۆ لایەنی پەیوەندیدار لەدیدی بەخێوکەرانیانەوە.

- بەسوودە بۆ مامۆستایانی باخچەکانی منداڵان بۆ زانینی گەشەی منداڵانی باخچەکان.

- ئەنجامەکانی ئەم توێژینەوەیە لایەنە پەیوەندیدارەکان ئاگادار دەکاتەوە لە ڕوانگەی دایە و بابەکان بۆ گەشەی منداڵەکانیان، لەپێناو کارکردن لەسەر لایەنە نەرێنی وهاندانی لایەنە باشەکان.

١-٣ ئامانجی توێژینەوەکە:

(هەڵسەنگاندنی گەشەی منداڵان لە باخچەکان لە دیدی بەخێوکەرانیانەوە - ناوەندی قەزای کەلار بە نمونە).

١-٤ سنوری توێژینەوەکە:

سنووری کات: کۆتایی وەرزی دووەم ساڵی خوێندنی (٢٠١٣-٢٠١٤)

سنووری شوێن: باخچەکانی منداڵانی ناوەندی قەزای کەلار

سنووری بابەت: گەشەی کۆمەڵایەتییەتی و ژیری و جەستەیی منداڵ.

سنووری مرۆیی: منداڵانی باخچەکانی ناوەندی قەزای کەلار.

١-٥ پێناسەکردنی چەمکەکان Definition Conceptions :

١-٥-١ هەڵسەنگاندن Evaluation :

- (نعمت، ٢٠١٤) پێناسەی دەکات بەوەی: « بریتییە لە بڕیاردان سەبارەت بەو شتەی کەپێوانە کراوە بە پەسەندکردن یاخود ڕەتکردنەوەی لەڕوانگەی چەند پێوەرێکی دیاری کراو، واتە وەسفکردنی چۆنیەتی جۆری شتێک». (نعمت، ٢٠١٤، ل٢٧).

- (عزیز، ٢٠١٢) پێناسەی دەکات بە: «کردارێکی ڕێکخراو بۆ کۆکردنەوەی زانیاری و شیکردنەوەی ، ئەمەش بەمەبەستی بڕیاردان لەسەری و دواجار چاککردنی لایەنە لاوازەکان و گەشەپێدانی لایەنە بەهێزەکان». (عزیز، ٢٠١٢، ل١٢٢).

- پێناسەی ڕێکاری توێژەر: «بریتیە لە کۆکردنەوەی زانیاری لەڕێگەی بڕگەکانی فۆرمی ڕاوەرگرییەوە لەسەر منداڵانی باخچە و بڕیاردان لەسەر چۆنێتی گەشەی منداڵ لەڕوانگەی (دایە و بابە) بەخێوکەرانیانەوە«.

١-٥-٢ باخچەی منداڵان Kindergartens :

- (علی و ئەوانیتر، ٢٠١٣) پێناسەی دەکەن بەوەی: «بریتیە لەدەزگایەکی پەروەردەیی کەتایبەت کراوە بۆ پەروەردەکردنی ئەو منداڵانەی کەتەمەنیان لەنێوان (٤- ٥) ساڵیدایە و چەندین چالاکی جۆراو جۆری تێدایە کەئ امانجیان ئەوەیە کەمنداڵ فێری بەها پەروەردەی و کۆمەڵایەتییەتیەکان بکەن، دەرفەتی خۆ دەربڕینیان بۆ برخسێت مەشقیان لەسەر چۆنیەتی ژیان وکارلێککردنیان پێبکەن». (علی وئەوانی تر، ٢٠١٣، ل٨).

- پێناسەی ڕێکاری توێژەر»دامەزراوەیەکی پەروەردەییە لە قۆناغی پێش چوونە قوتابخانە، ئەو منداڵانە وەردەگرێت کە تەمەنیان لەنێوان (٤- ٥)ساڵیدایە، خوێندن تێدا بە دوو قۆناغ بەڕێوەدەچێت، قوتابی تێدا لەڕێگەی پرۆگرامێکی تایبەتەوە

بەگەشـەکردنێکی هەمەلایەنـەی مەعریفـی— کۆمەڵایەتییەتـی— ویژدانـی— دەروون جوڵەیـی گـوزەر دەکات».

۱-٥-٣ بەخێوکەران (خێزان) Parents:

- (حەمـە، ٢٠٠٤) بـەم شـێوەیە پێناسـەی دەکات: - «بچوکتریـن یەکەیەکـی کۆمەڵایەتییەتیـە واتـە زایگۆتـی دروست بوونـی کۆمـەڵ و ئەلقـەی پەیوەسـت بوونـی تاکـە بەکۆمـەڵ» (حەمـە، ٢٠٠٤، ل١٢).

- (ئالانـی، ٢٠١٤) پێناسـەی دەکات بـەوەی «یەکەیەکـی بنچینـەی کۆمەڵگەیـە بەکارگەیەکـی بەرهەمهێنـان و پەروەردەکردنـی مرۆڤـ دادەنـرێ، ئۆرگانێکـی کۆمەڵایەتییەتـی گرنگـە بـۆ پەروەردەکـردن و ڕاهێنانـی ژیانـی ئاینـدەی نـەوەکان. (ئالانـی،٢٠١٤، ل١١٣).

- پێناسـەی ڕێـکاری توێـژەر «یەکەمیـن دامـەزراوەی کۆمەڵایەتییەتیـە لەئەنجامـی بـە یەکگەیشـتنی ژن و پیاوێـک لەڕێگـەی گـرێ بەسـتێکەوە درووسـت دەبێـت، بەئامانجی پێکـەوە ژیانێکی هاوژینانـە و وەچەخسـتنەوە و بەشـداریکردن لەبونیاتنانی ئایندەیـەک لەکۆمەڵگەکەیـان».

۱-٥-٥ قەزای کەلار Kalar District :

- (عزیـز، ٢٠١٣) پێناسـەی دەکات بـەوەی « ناوچەیەکـە لـەڕووی مێژووییـەوە بوونـی ژیـان و ژیـاری تیایـدا بـۆ هـەزارەی سـێیەمی پێـش زاینـی دەگەڕێتـەوە، ئـەم ناوچەیـە هـەر ئـاوەدان بـووە تاوەکـو سـەردەمی بەعـس بەپێـی مەرسـومێکی کۆمـاری، ژمـارە (١٣٧) کـە لـە (٢٨ /٢/ ١٩٧٠) دەرکـراوە بڕیـاردراوە بکـرێ بەقـەزا، بـۆ ئـەوەی ڕێـژەی کـورد لەپارێـزگای کەرکـوک کەمبکرێتـەوە لەداهاتـوودا دابڕێـت لـە پارێـزگای کەرکـوک وە بەپێـی مەرسـومێکی کۆمـاری (٦٠٨) کـە لـە (١٩٧٥/١١/٦) دا ڕاگەیەنـراوە خراوەتـە سـەر پارێـزگای سـلێمانی» (عزیـز، ٢٠١٣، ل٥٩).

بەشی دووەم

٢-١ مێژووی باخچەی منداڵان:

باخچەی منداڵان سیستەمێکی فێرکردنی منداڵانە لەنێوان تەمەنی (٤- ٦)ساڵ وەردەگرێت، ئەم سیستەمە مەبەستی پەرەپێدانی توانای منداڵە بۆ گوزارشت کردن لەخۆی و ئاوێتەبوونی لەگەڵ کەسانی تردا لەڕێگەی یاری و جموجوڵ و داهێنانەکانەوە، باخچەی منداڵان لەسەدەی نۆزدەهەم لەئەنجامی هەوڵی (ڕۆبەرت ئوینی) بەریتانی و (جیَ ئاچ بستالۆزی) سویدی و (فریدریک فرۆبڵی) ئەڵمانی و(ماریا مۆنتسۆری) ئیتالی هاتە دامەزراندن، لەبەریتانیا شۆڕشی پیشەسازی بووبە هۆی دروست بوونی باخچەی منداڵان بەپێی یاسا منداڵان بۆیان نەبوو ئیش بکەن. لەکاتێکدا ئەندامانی تری خێزان بۆ ماوەیەکی درێژ لەکارگەکاندا ئیشیان دەکرد و منداڵەکانیان لەیەکەم باخچەی منداڵان لەشاری (نیولاتارکی) سکوتلاند بەجێدەهێشت. ئەم باخچەیە لەساڵی (١٨١٦ز) لەلایەن (ڕۆبەرت ئۆین) بۆ منداڵانی کرێکارانی کارگەکەی دروست کرد. ئەم دامەزراوەیە گەشەدان بوو بەعەقڵی منداڵان لەڕێگەی زیاتر ڕەخساندنی ئازادی بەو منداڵانە، بەرنامەکانی دواتری باخچەی منداڵان بریتی بوو لە مەشقی پەروەردەیی ڕەوشتی (محمود برهوم و ئەوانی تر، ٢٠٠٦، ل٢٦).

بەبۆچونی (فرۆبڵ) گەشە و بەرەوپێشچوونی (کەسێتی) منداڵ تەنها لەسێبەری ئازادییدا دەگونجێ، لاسایکردنەوەی کوێرانە و ڕواڵەتی، بەتوندی لەلایەن ناوبراوەوە ڕەتدەکرایەوە، بەبڕوای (فرۆبڵ) مرۆڤ تیشکێکە لەتیشکەکانی خوداوەند، چونکە خواوەند داهێنەرە کەوابوو یەکێک لەگرنگترین تایبەتمەندیەکانی مرۆڤ داهێنانە، داهێنان تەنها لەکەشوهەوایەکی ئازاد و ئاسودەدا دەتوانێت گەشەبکات، ئەوساتانەی منداڵ بەکاری بەرهەمهێنان و داهێنانەوە خەریکە، خۆشترین کاتەکانی ژیانی ئەو پێکدەهێنێت، (فرۆبڵ) بۆئەوەی بیروڕاکانی خۆی تاقی بکاتەوە بۆ یەکەمجار باخچەی منداڵانی بونیات ناوە بەکەڵک وەرگرتن لە میتۆدە دیموکراتییەکان لە باخچەی منداڵاندا (علی ئەکبەر میهر ئارا وئەوانی تر، ٢٠٠٥، ل١٣٠)، لەساڵی (١٨١٣ز) شەڕێک ڕوویدا لەوشەڕەدا (فرۆبڵ) لەگەڵ دووگەنجی پەروەردەنناس یەکتریان ناسی کەناویان (لاجنتال بارۆب، میدویزڤ) بۆچونیان یەک بوو لەسەر شێوازی پەروەردەکردنی منداڵ لەبەرئەوە بوو بەبیرۆکەی یاسای نویَ یان داهێنان بۆ پەروەردەکردنی منداڵ براگەورەی (فرۆبڵ) مرد و وسیَ منداڵی لە دوای خۆی جێهێشت، (فرۆبڵ) سیَ منداڵەکەی بەخۆی گرت لەگەڵ دوو منداڵی خزمێکی تری و برای، برادەرەکەی (لاجنتال) بناغە و بنچینەی یەکەم قوتابخانەی سەربەخۆییان دانا بۆ جێبەجێکردنی فەلسەفەی

نوێ بۆ پەروەردەکردنی منداڵ. (نازدار ساڵح حەمید، بێ ساڵی چاپ، ل٤).

لەساڵی ١٨٣٧ (فرۆبل) لە (بلانکنبارگ)ی ئەڵمانیا قوتابخانەیەکی کردەووە بۆ مەشق پێکردنی منداڵان لەڕووی دەروونییەوە بەهۆی یاریکردنەوە و ناویشی لێنا (Kindergarten) واتە (باخچەی منداڵان)، فرۆبل هەوڵیدا باردۆخێکی وابخولقێنێت بۆ منداڵان کە بەئازادی تێدا گەشەبکەن، وەک چۆن درەختێک لەباخچەکەیدا گەشەدەکات، ئەم سیستەمە زاڵبوو بەسەر مێشکی باوکان و دایکان و پاش (٢٥) ساڵ لەمردنی (فرۆبل) قوتابخانەی هاوچەشنی قوتابخانەکەی لە شارە گەورەکانی (نەمسا و بەلجیکا و کەنەدا و ئەڵمانیا و هۆڵندا و هەنگاریا و ژاپۆن و سویسرا و ویلایەتەیەکگرتوەکان و بەریتانیا) دامەزرا، ساڵەکانی دواتر وڵاتانی تری جیهان ئەوسیستەمەیان پەیڕەوکرد (محمود برهوم و ئەوانی تر، ٢٠٠٦، ل٢٧)، بەڕای (کۆمینوس) دەتوانین فێرکردن بکەین بەچوار قوناغ قۆناغی یەکەم پێش شەش ساڵی کەناوی (فێرگەی دایک) ی لەسەر داناوە لەم قۆناغەدا کە فێرکردن بەهۆی سروود لەباخچەی منداڵان دەگرێتەوە، منداڵ لەگەڵ مادده سەرەتاییەکانی مێژوو و جوگرافیا ناسیاوی پەیدادەکا و بەشداری لەیاری وەرزشی دەکات و منداڵان ڕێوشوێن و هەڵسوکەوتی باش فێردەبێ (علی ئەکبەر میهر ئارا و ئەوانی تر، ٢٠٠٥، ل١٣٨)، دیارە ئامانجی گشتی هەر وڵاتێک بۆ هەر قۆناغێکی فێرکاری گرنگە بۆ ئەوەی بەرچاو ڕوونی هەبێت لەسەر چۆنێتی ئاراستەکردنی پەروەردەیی و چاودێریکردنی ئەو ئامانجە، باخچەکانی ساوایان لە ئەڵمانیای دامەزرێنەری باخچە بریتییە لە گەشەکردنی هەمەلایەنەی منداڵ و چاودێریکردنی ئەو گەشەکردنە، لە بەریتانیا ئامانجی گشتی باخچەکان پاڵپشتیکردنی منداڵە بۆ گەشەکردنی لایەنی کۆمەڵایەتییەتی لەڕێگەی بوار ڕەخساندن بۆ منداڵان بۆ ئاوێتەکردن لەگەڵ یەکتری و فێرکردنی ڕەفتارە کۆمەڵایەتییەتیە پەسەندەکان، هەرچی وڵاتی کەنەدایە ئامانجی گشتی باخچەکان لە گەشەکردنی لایەنی زمانەوانی منداڵ دەبینێتەوە و جەختی لەسەر دەکاتەوە، لەگەڵ لایەنی ویژدانی و ڕۆحی وەک ئەنجامدانی نوێژکردنی بەیانیان بەمنداڵان و فێرکردنی هاوکاریکردنی هاوڕێکانی، لە وڵاتی بەلجیکا جەخت لەسەر هەڵسەنگاندنی هەمەلایەنە و بەردەوامی گەشەی منداڵان دەکەنەوە لەڕێگەی تاقیکردنەوە وپێودانگی تایبەتەوە (Austin ،1976 ،p. 276).

٢-٢ گرنگی باخچەی منداڵان:

زاناکانی پەروەردە کۆکن لەسەر ئەوەی کەپرۆگرامی دامەزراوەکانی باخچەی منداڵان کاریگەری باشی لەسەر گەشەی منداڵ هەیە پێش ئەوەی بچێتە قوتابخانە گرنگترینیان :-

- ئامادەباشی منداڵ بۆ قوتابخانە بەشێوەیەک کەڕاستەوخۆ لەماڵەوە ناچێتە نێو ژینگەیەکی جیاواز کە قوتابخانەیە.

- پێدانی ئەزموونی گونجاو بۆگەشەی بیر و زانیاری ئەندێشەی منداڵ و گەشەسەندنی کەسایەتی و تێرکردنی پێداویستیەکانی (علی و ئەوانی تر،٢٠١٣، ل٢٩).

- چاودێریکردنی لایەنی کۆمەڵایەتییەتی ئەویش بە پشتگیریکردن و ڕێنمای کردن و بروابەخۆبون بۆ قسەکردن و دەربڕینی ڕاوبۆچونی و گەشەی تواناکانی وەرگرتنی فێربونی سیستەمی قوتابخانەی و ڕێزگرتن لەهاوڕێکانی و مامۆستاکان و لێپرسراوان.

- چاودێریکردنی گەشەی جەستەی، ئەویش بەچاودێریکردنی گەشەی ماسولکە (گەورەکان و بچوکەکان) لەڕێگەی ڕاهێنان و مەشق و یاریکردنی مەبەستدار بۆ گەشەی شارەزاییەکانی ئەویش بە بەکارهێنانی دەست و پەنجەکانی بۆ گرتن و بڕین و بونیاتنان و ڕێگەو کۆبونەوە. Heeper and Others، 1979، p 487).

- باخچەی منداڵان گرنگە بۆ منداڵان ئەگەر(بۆساڵێکیش بێت)هەتا منداڵ ئامادەباشی دەروونی هەبێت بۆپەیروکردنی سیستەمی قوتابخانەو پەیوەست بوون پێیەوەی (سۆزان جمال، ٢٠٠٦، ل٢٩).

- گەشەکردنی توانای زمانەوانی ئەویش لەڕێگەی قسەکردن لەگەڵ مامۆستاو هاوڕێکانی وە لاسایکردنەوە بە بەکارهێنانی زمان و چەمکە بنچینەییەکان. (الكلاب، ١٩٩٣، ص٢١٠).

- چاودێریکردنی لایەنی سۆزداری، ئەویش بە دەربڕینی هەست و سۆز و متمانە بەخۆبوون.

- گەشەسەندنی بوار ئاینی و ویژدانی، ئارامگرتنی دەروونی.

- پەروەردەکردن لەسەر ڕە فتارە ڕاست و دروستەکان ئەویش بە فێربوونی هەندێ دەستەواژەی سڵاوکردن و بەخێرهاتن، بەئاراستەی چاکەکاری هەنگاو بنێت لێبوردن و ڕاستگۆیی و خۆشەویستی و دورکەوتنەوە لەکارەخراپەکان، وەک درۆکردن و جنێودان و ئازاردان. (علی و ئەوانی تر، ٢٠١٣، ل٣٠).

- لایەنی ژیری، منداڵ لەباخچەی منداڵان لە ڕێگەی یاریکردن وگۆرانی و سرود و چیرۆک و حیکایەتەوە زۆر شارەزایی و زانیاری فێردەبێت و زمانی پاراو دە بێت و ژمارەی ووشەکانی زیاد دەبێت و هەڵەکانی بۆ ڕاست دەکرێتەوە و یادکردنەوە وئاگاداری وچاولێکردن و خەو وخەیاڵی بەهێز دەکرێت و شارە زایی هەندێک لە دیاردەکانی ژیان دە بێت.

- لایەنی هەڵچونی، منداڵ لەڕێگەی یاریکردن و تێکەڵاوبوونی بە منداڵانی تر و گێڕانەوەی چیرۆک و گۆرانی و سروود ووتنەوە لە زۆر گرژی وهەڵچوون وخەم و خەفەت ڕزگاری دەبێت، لەوانەیە ئەگەر ئەو ژینگەیە نەبێت ئەوا گرژی وخەم وخەفەت وهەڵچونەکان تووشی زۆر گرفت وگرێی دەروونی بکەن (قەرەچەتانی، ٢٠٠٩، ل١٤٨).

٢-٣ کاریگەری دایك و باوك له سەر منداڵ:

پەیوەندی نیوان دایک وباوک و منداڵ بەجوانترین وپیرۆزترین پەیوەندی کۆمەڵایەتییەتی دادەنرێت، بەتایبەتی ئەگەر لەسەر بنەمای لێکتێگەیشتن و ڕێز و خۆشەویستی ئەوپەیوەندیە دروست بووبێت، لەم سەردەمەدا کە منداڵان بیریان زیاتر کەوتووەتە ژێرکاریگەری تەکنەلۆژیا پێشکەوتووەکان و ڕووداوە جیاوازەکانی کە دەوری جیهانەکەمانی داوە، ڕاگەیاندنەکانیش ڕۆڵێکی گەورەی بۆ سەر هزرو بیری منداڵان هەیە بۆگەیشتن بەهۆیەکانی گەیاندنی پەیامەکان و دەستکەوتنی زانیارییەکان بۆکەسانی دیکە، لێرەدا بۆ گەیاندنی ئەوپەیامانە چەند ڕێگەیەک هەیە بۆ دەستەبەرکردنی وتووێژی زارەکی، یان لەڕێگەی دەربڕینەکانی دەموچاو یان جووڵەی دەستەکان. بۆ تێگەیشتنێکی کارا و چالاک هونەری ڕەفتارکردنی دایکان و باوکان لەگەڵ منداڵاندا پێویستیەکی گرنگە بۆ دەستەبەرکردنی ژیانێکی باش و بۆ منداڵان (عبداللە، ٢٠١٠، ل٥٣).

هەموو منداڵێک کەلەدایک دەبێت مافی خۆیەتی شوێنێکی شیاوی بۆ ژیان و نیشتەجێبوون هەبێت کەلەسەرەتای ژیانیدا ئەوشوێنە بۆ ئەو باوەشی دایکییەتی. واتە دەبێت دایکی ئەو شوێنە شیاوەی بۆ دابین بکات. هیچ زیادەڕۆیی نیە کاتێک دەوترێت مناڵ لەسەرەتای ژیانیدا هەست بەگەرمی باوەشی دایکی وسۆز ودڵنەوایی دەکات و شیری دەداتێ .ئارەزووی بۆ ئەو منداڵە بەو شێوە سروشتیە نەبوو لەبەر هەرهۆیەک بێت (جمال، ٢٠٠٦، ل١١٠).

هەروەها کردنەوەی کەناڵەکانی پەیوەندی کارا لەگەڵ منداڵاندا زۆر گرنگە نەک بەتەنها بۆ منداڵان بەڵکو بۆ سەرجەم ئەندامانی خێزان گرنگە. بۆ گەیشتن بەپەیوەندییەکی باش وپتەو لەنێوان دایک وباوک و منداڵاندا گوێگرتن

ئەوچالاكیە داواكراوەیە بۆلێككگەیشتنی پەیوەندییەكی چالاك تایبەت ئەگەر گەیشتن بەو ئامانجە لەسەر بنەمای تێگەیشتن بێت نەك زەبرو زەنگ لەنێوان باوان و منداڵاندا . ئەو ڕێگەیەی كە ئێوە پێیگەیشتون منداڵانیش هەست بە هەمان گەیشتن دەكەن . بۆ نمونە ئەگەر منداڵ هەست بكات گوێ لێناگیرێت یان گرنگی پێنادرێت ئەوكاتە هەست بەبێزاری و نەمانی هیوا دەكات ، ئەگەر وەڵامەكەتان زیدەڕۆی تێدابوو بێگومان منداڵەكانیشتان بروایان پێنامێنێت وبێ هیوا دەبن . منداڵان ڕێگری لەدەربرینەكان دەكەن بەوهەستەی بەمێشكیاندا دێت و دەڕوات یان ئەوهەستەی هەیانە . ئەوەش كاردانەوەیەكی ئاساییە ، چونكە دایە و بابەكان گرنگیەكی تایبەتیان بەقسەو داواكارییەكانی منداڵەكان نەداوە یان بەشێوەیەك نەبووە وەڵامەكان ببێتە هاندەرێك بۆ ئەوقسانەی كردوویانن هەمیشە بە ئاگادارییەوە نایەڵن زانیاریەكانیان دەربخەن كەدەبێتە ئاڵوگۆڕكردنی هەستەكانیان و گۆڕینی ئایندەی منداڵەكانتان (عبدالله ، ٢٠١٠،ل ٥٤) ، كاری باوان بریتیە لە دروستكردنی هاوبەشی لەبوار پەروەردەی منداڵ لەگەڵ مامۆستای باخچەی منداڵان بۆ هێنانەدی و گەیشتن بەو ئامانجانەی گەشەی منداڵ پێویستیەتی لەو قۆناغەدا ، هەر بۆیە دەبێت دایك وباوك و پەروەردەكراوبن لەبوار ئاڵوگۆڕ كردنی زانیاری دەربارەی پەروەردەی منداڵ . هەروەها بەم شێوەیە هەردوولا باوان و مامۆستای باخچەی منداڵان. زیاتر لەیەك نزیك دەبنەوە و ڕادەی لەیەك تێگەیشتن زیاتر دەبێت دەربارەی كێشەی منداڵەكە بەم شێوەیە ئەوان لەیەكترییەوە فێردەبن وكاردانەوەیان دەبێت لەسەر تێڕوانینی یەكتری دەربارەی پەروەردەی منداڵ .یان هەڵسوكەوتی منداڵ و بەرز نرخاندنی تونای یەكتر (علی و ئەوانی تر، ٢٠١٣، ل١١٩-١٢٠).

بەكورتی هەریەكەلەدایك وباوك مەوداو سنوری كاری پەروەردەییان دیاری كراوە ، هەریەكەیان لەلایەن خۆیانەوە خەریكی كاری خۆیەتی لەپێگەیاندن وبەخێوكردنی منداڵ و ئاراستەكردن و پەروەردە و فێركردندا هەموو ئەمانەش هۆكارن بۆ دروست كردنی كەسێتی منداڵ . لێرەوە بۆمان دەردەكەوێ كەهەریەكە لەدایك وباوك لەجێگەی خۆیانەوە ئەندازیارن لەدروستكردنی كەسێتی نەوەكانیان ، بەڵام دەبێت ئەو ڕاستیەمان لەبیر نەچێت كە ئەندازیاریش هەڵەدەكات ، بەڵام گرنگ ئەوەیەكە ئەندازیارێكی ورد بێت . زوو هەست بەهەڵەی خۆی بكات چارە سەری بكات ، چونكە بونیاتنانی كەسێتی مرۆڤ كارێكی هەستیارە و پڕە لەوردەكاری واتە وەكو دروست كردنی بینایەك یان پردێك نیە بەڕوخانی هەڵەكان چارە سەربكرێن ، بەڵكو بینای كەسێتی مرۆڤ ناڕوخێت بگرە زۆربەی جار بواری چاككردنەوە و چاكسازیشی نیە، تائێستا لەكۆمەڵگەی كوردەواریدا خێزان و پەیوەندیەكانی ئەندامانی خێزان تۆكمە و توندوتۆڵن ، كەواتە دایك وباوك لێپرسراوی یەكەمی خێزانن و هەر ئەوانیش ڕەنگرێژی كەسێتی ئایندەی

منداڵەکانیان دەکەن، کەواتە ئەوان ئەندازیاری کەسێتی منداڵەکانن (ئالانی ،٢٠١٤،ل ١١٦-١٧٧).

لەسەدەی ڕابردوو دایک وباوک ساڵی جارێک یان دووجار دەچوون بۆ کۆبونەوەی دایکان وباوکان کەتێیدا ڕەوشی گشتی منالان وباخچەکان دەخرایەڕوو، بەلام پەروەردەی نوێ جەخت لەسەر ڕەخساندنی هەلی بەردەوام دەکاتەوە بۆ دایکان و باوکان تاسەردانی باخچەکان بکەن و ئاگاداری پەروەردەو هەڵسوکەتی منداڵەکانیان ببن لەو جێگەیەی کەمنداڵەکانیان بۆناردووە و بێخەمبن و دڵنیان لەوێ پارێزراوە ، لێرەدا هاتنی دایکان و باوکان دەبێتە هۆی دروستبوونی نزیکایەتی وهاوکاری لەنێوان ئەوان و مامۆستایاندا ، بەمەش هەردوولا هەم مامۆستایانی باخچەو هەم دایکان و باوکان زیاتر برەودەدەن بە پەروەردەکردنی منداڵ (ڕەزا،٢٠٠٩،ل ٧٠).

منداڵ کاتێک دەبینێت دایک و باوکیان لەگەڵ پەروەردەکاراندا دانیشتوون بەڕێزەوە تەماشای یەکتری دەکەن منداڵەکان دەبینن کەچۆن دایک و باوک و باخچەی منداڵان بۆسەرکەوتنی ئەوان پێکەوە کاردەکەن هەریەک لەوان تەواوکەری ئەوانی تریانن ،چونکە باخچەی منداڵان سەرکەوتوو دەبێت گەر پەیوەندی باش هەبێت لەنێوان دایکان و باوکاندا ئەمەش کاردانەوەی باشی دەبێت لەسەر گەشەسەندنی منداڵەکە بۆدروستکردنی پەیوەندی بەهێز لەنێوان باوان و باخچەی منداڵان زۆر گرنگە بەرامبەر یەکتری کراوە بن واتە شەفاف بن ئارام گرتووبن بەرامبەر یەکتری و بتوانن یەکتری قبوڵ بکەن ئامادەبن بۆ پەیوەندی کردن لەگەڵ یەکتریدا ، بوونی لێبوردەی و دروستکردنی متمانە بەیەکتری ، ئامادەبن بۆ دیالۆگ ئەمانە هەمووی گرنگن و بەردی بناغەی کاری هاندانی دایکان و باوکانە لەباخچەی منداڵان ،بەتایبەتی کاتێک چاوپێکەوتن لەگەڵ دایک و باوکانە لە باخچەی منداڵان دەبێت بەتێروتەسەلی و کات هەبێت بۆیەکتری و ڕێز گرتن لەیەکتری هەوڵدان بۆتێگەیشتن لەیەک و ڕاستگۆی لەگەڵ یەکتری ئەمانە هەمووی هەڵسوکەتی گرنگن دەبێتە هۆی بەباشی و گەشەکردنی منداڵەکە لەباخچەی منداڵان (علی و ئەوانی تر ،٢٠١٣ ،ل ل ١١٨،١١٩).

باخچە وقوتابخانەکانی کەلار :-

هەرچەندە مێژووی پەروەردە بەبەراورد بەقەزابوونی کەلار لەپێشترە ئەوەتا یەکەمین قوتابخانەی حکومی بەناوی قوتابخانەی شێروانە لەساڵی ١٩٣١ لەگەڕەکی کەلاری کۆن دامەزراوە، ئەمەو هەرچەندە پێش دەساڵێک و بەتایبەت لەساڵی ١٩٢٠ لەشاری کفری یەکەمین قوتابخانەی حکومی بەناوی (قوتابخانەی باوەشاسوار) کرایەوە، هەرچی قەزای خانەقینە هەر لەسەردەمانی عوسمانییەوە شوێنی هەڵکەوتنی چەندین مەلای ئاینی بووە لەوانە مەلا قاسم و مەلا حسن لە گوندی بان میل و

مەلا نادر و شێخ عەلی ئەمیر لە گوندی كارێز ، هەروەها مەلا عبدالصمد سلێمان لە گەڕەكی پاشاكۆپری..، ئەوەی جێگەی سەرنجە یەكەمین قوتابخانە لە پارێزگای دیالی و دووەم قوتابخانەی فەرمی حكومی لەسەر ئاستی عێراق لەساڵی ١٩٠٨ بووە بە ناوی قوتابخانەی عەلیاوا لە گوندی عەلیاوای كە ئێستا كەوتوەتە ناو شارەكەوە ، شایانی باسە ئەم قوتابخانەیە لەبنەڕەتدا كۆشكێك بووە بۆ بنەماڵەی پاشایەتی هاشمی بونیادنراوە و دواتر بووە بە قوتابخانە، یەكەمین باخچەش لە شاری خانەقین لە ساڵی ١٩٥٨بەناوی باخچەی خانەقین بووە كە تاوەكو ئێستاش ماوە .

بەڵام هەرچی مێژووی باخچە و قوتابخانە ناحكوومییەكان لە شاری كەلار مێژوویەكی نوێیە و دەتوانین بڵێین یەكەمین باخچە و قوتابخانەی ناحكوومی پێكەوە خۆی لە باخچە و قوتابخانەی وانۆوی ناحكومی دەبینێتەوە كە لە ساڵی خوێندنی ٢٠١١-٢٠١٢ دامەزراوە و لە سەرەتادا ئەم دامەزراوەیە لە چەند كابینەیەك خۆی بینیوەتەوە و پاشان گواستراوەتەوە بۆ گەڕەكی بنگرد لە گوندی دریم لاند لە باڵەخانەیەكدا درێژەیان بە پرۆسەی خوێندن داوە تاوەكو ساڵی خوێندنی ٢٠١٦-٢٠١٧بینایەكی سەربەخۆ و گەورە بۆ خۆیان درووستدەكەن و تاوەكوو ئێستاش لەو بینایە پرۆسەی خوێندن بەڕێدەكەن كە بیناكە هەم باخچەی مناڵانی تێدایە هەم قوتابخانە، دەتوانین بڵێین یەكێكە لەو باخچە و قوتابخانە نا حوكمیانەی كە زۆرینەی مەرج و ڕێنماییەكانی وەزارەتی پەروەردەی تێدا فەراهەم كراوە و زۆرترین منداڵ و قوتابی تێدا دەخوێنن.(بڕوانە توێژینەوەی كۆنفرانسی چوارەمی زانكۆی گەرمیان لەلایەن پ.ی.د.كریم احمد عزیز بەناونیشانی هەڵسەنگاندنی باخچە و قوتابخانە ناحكومیەكان بەپێی مەرج وڕێنماییەكانی وەزارەتی پەروەردە لە شاری كەلار) , هەروەها یەكێكی دیكە لەو باخچە و قوتابخانە ناحكومیانەی لەشاری كەلار بینای سەربەخۆ و منداڵ و قوتابی زۆری لەخۆگرتووە باخچەی مێخەك و قوتابخانەی دوارۆژە كە باخچەكەیان لەساڵی ٢٠١٧-٢٠١٨ لە بینایەكی سەربەخۆی كرێ لە شارەدێی گردەگۆزینە دامەزراوە ، پاش دوو ساڵ خوێندن تێدا و هەڵپەساردنی بۆ ماوەی ساڵێك گواستراوەتەوە بۆ بینای قوتابخانەی دوارۆژ لەساڵی خوێندنی ٢٠٢٠-٢٠٢١ و تاوەكو ئێستا بەشێوەی سەربەخۆ بەردەوامە، هەرچی قوتابخانەكەیە

واتە قوتابخانەی دوارۆژی ناحکومی بەزمانی ئینگلیزی لەساڵی خوێندنی ٢٠١٨-٢٠١٩ دامەزراوە و تاوەکو ئێستا خزمەتگوزرای پەروەردە و فێرکردن پێشکەشدەکات، قوتابخانەی ناوازە یەکێکی ترە لەباشترین قوتابخانە ناحکومیەکانی قەزای کەلار ، هەرچی قوتابخانەی پلان و ئانا ..تاد هەیە بەردەوامن لە پەروەردەی سەردەمیانەی منداڵان لەقەزاکەدا ، بەنیسبەت باخچە حکومیەکان لەبەشی سێیەم بەشێوەی زانستی خراونەتەروو.

بەشی سێیەم / ڕێکارەکانی توێژینەوە

٣-١ کۆمەڵگەی توێژینەوە:

کۆمەڵگەی توێژینەوە بریتیە لەگشت ئەو دایەبابانەی منداڵیان هەیە لە باخچە حکومیەکانی منداڵان کەدەکەونە ناوەندی قەزای کەلارەوە بۆ ساڵی خوێندنی ٢٠١٣-٢٠١٤ کە ژمارەیان (٧) باخچەیەو ژمارەی دایەبابەکانیش دەگاتە (٣٠٥) دایەبابە ، خشتەی (١) ژمارەی باخچەو دایەبابەکانن لەگەڵ ئەو شوێنانەی باخچەکانی منداڵانی تێدایە لەناوەندی قەزای کەلارەوە .

خشتەی (١)

ژمارەی دایەبابانەی منداڵیان هەیە لە باخچەکانی ناوەندی قەزای کەلار

ژ	ناوی باخچە	ژمارەی دایەبابە	گەڕەک
١	بەرسیلە	٤٠	بەردەسور
٢	-ئازادی	٣٢	سەرکەوتن
٣	پەپوولە	٦٨	ڕاپەڕین
٤	ڕازاوە	٣٧	سەرکەوتن
٥	کازیوە	٣٨	ئەندازیاران
٦	کەلار	٥٥	بنگرد
٧	پەری	٣٥	نەورۆز
کۆ		٣٠٥	

٣-٢ نمونەی توێژینەوە:

توێژەر هەستاوە بە وەرگرتنی نمونەی توێژینەوە بەشێوەی هەڕەمەکی سادە لەکۆمەڵگەی توێژینەوە لە (٥) باخچەی منداڵان وەک لەخشتەی (٢) هاتووە، توێژەر هەستاوە بە وەرگرتنی ژمارەی (٤٩) دایەبابە بۆنمونەی توێژینەوە کە ڕێژەکەی دەکاتە (١٦,٠٦٪) لەکۆمەڵگەی توێژینەوە .

خشتەی (٢)

نمونەی توێژینەوەیە

ژ	ناوی باخچە	ژمارەی وەرگیراوان	ڕێژەی سەدی	گەڕەک
١	بەرسیلە	١٠	٣،٢٧٪	بەردەسور
٢	پەپوولە	١٣	٤،٢٦٪	ڕاپەڕین
٣	ڕازاوە	٨	٢،٦٢٪	سەرکەوتن
٤	کازیوە	٩	٢،٩٥٪	ئەندازیاران
٥	کەلار	٩	٢،٩٥٪	بنگرد
کۆ		٤٩	١٦,٠٦٪	

ئامرازی توێژینەوە: بۆ ئەوەی داتا وزانیاریمان دەست بکەوێت پێویستمان بە ئامرازێک هەیە لەڕێگەیەوە هەستین بە کۆکردنەوەی ئەو زانیار وداتایانە ، هەر بۆ ئەو مەبەستە توێژەر سودی لە ئامرازە ئامادەکراوەکانی توێژینەوەکانی پێشتر و سەرچاوە پەروەردەییەکان وەرگرتووە ، هەر بۆ زیاتر گەیشتن بە ئامانج و مەبەستەکانی توێژینەوەکە توێژەر هەستاوە بەئەنجامدانی ڕاوەرگرتنی سەرەتایی (استبیان استطلاعی) بۆ بەدەستهێنانی زانیاری سەرەتایی بۆ دروستکردنی فۆرمی ڕاوەرگری ، بۆ ئەم مەبەستە فۆرمێکی سەرەتایی پێشکەش بە ژمارەیەک لە مامۆستایانکرد کە بریتی بوو لە شەش بوار وبوارێک بۆ تێبینی وپێشنیازەکانیان ، پاش کۆکردنەوەی سەرجەم فۆرمەکان و زانیاریەکانی بەتاڵکرانەوە و پاشتر بەسەر چەند بوارێکی سەرەکیدا دابەشکران و فۆرمی ڕاوەرگری بەشێوەی کۆتایی لێدرووست بوو(بڕوانە پاشکۆی ژمارە ١).

ڕاستێتی ڕواڵەتی ئامڕاز Face Validity:- ڕاستێتی لەگرنگترین مەرجەکانە بۆ پێودانکردنی ئامڕاز بۆ ئەو دیاردە وباس وکێشەیەیی کە دەپێوریێت ، چونکە مەبەست لە ڕاستێتی تواناداری ئامڕازە بۆ پێوانەکردنی ئەو بابەتەی لەپێناویدا دانراوە (الطريحي،٢٠٠١ ، ص٧٢)، باشترین میکانیزمیش بۆ دەرخستنی ڕاستێتی ئامڕاز بریتییە لە ڕاستێتی ڕووکەشی (Face Validity) ئامڕازی ڕاوەرگری ، واتەپیشاندانی ئامڕازەکەیە بۆ کۆمەڵێک پسپۆڕ وتایبەتمەند بۆ داوەریکردنی و دەرخستنی ڕادەی گونجاوی بڕگەکانی (احمد،١٩٩٨ ،ص٣٧٠)، هەر بۆیە پاش ئەوەی ئامڕازی توێژینەوە لەلایەن چەند شارەزاییەکی بواری پەروەردە و دەروونناسی ڕاستێتی بۆ ئەنجامدرا کە ژمارەیان (٧)پسپۆڕ بوون (بڕوانەپاشکۆی ژمارە ٢)، توێژەر ڕێژەی (٨٠٪)ی پشتیوانی داوەری وەرگرت بۆ هەر بڕگەیەک ، لەکۆتاییدا چەند بڕگەیەک گۆڕانکاری تێدا کراو ژمارەیەک بڕگەش لابران، لەئەنجامدا کۆی بڕگەکان لە فۆرمی ڕاوەرگری گەیشتە (٢٦) بڕگە و دابەشکران بەسەر (٦) بوار، توێژەر سێ هەڵبژاردنی بەشێوەی (بەڵێ)، (تاڕادەیەک)، (نەخێر) کە ناسراوە بەپێوەری لیکەرتی سێی بەشێوەی پلەبەند داناوە، بۆ ئەوەی چەندێتی هەڵسەنگاندنی گەشەی منداڵان ڕوونبێتەوە، لەکۆتاییدا دەرکەوت ڕاستێتی ئامڕازەکە گونجاوە بۆ ئەنجامدانی توێژینەوەکە .

جێگیری ئامڕاز:- توێژەر هەستاوە بە وەرگرتنی (٢٠)دایەبابە لە دەرەوەی نموونەی وەرگیراوی توێژینەوەکە فۆرمیان بەسەردا دابەشکرا پاش (١٥) ڕۆژ ، جارێکی تر توێژەر فۆرمی نوێی بەسەریاندا دابەشکردەوە، پاش وەرگرتنەوەی هەموو فۆرمەکان دەستمانکرد بە ئەنجامدانی دۆزینەوەی جێگیری ئامڕازەکە بە هاوکێشەی (پێرسۆن) بۆ ژماردنی کارایی جێگیری دەرکەوت جێگیری ئامڕازەکە بریتییە لە (٠،٨٧) .

جێبەجێکردنی ئامڕاز Application of the Scale :- پاش دڵنیابوون لە ڕاستێتی وجێگیری ئامڕازەکانی توێژینەوە ، توێژەر هەستا بەجێبەجێکردنی ئامڕازی توێژینەوە بەشێوەی کۆتایی لەسەر کۆمەڵگەی توێژینەوە کە پێکهاتبوو لە (٤٩) دایەبابە کە هەریەکەیان منداڵیان هەیە لەو باخچانەی وەک نمونەی توێژینەوە وەرمان گرتبوون لە شوێن وگەڕەکی جیاواز لە ناوەندی قەزای کەلار کە ڕێژەی سەدیان دەکاتە (١٦،٠٦٪) لەکۆمەڵگەی توێژینەوە ، توێژەر بەشێوەی دابەشکردنی ڕاستەوخۆ فۆرمی ڕاوەرگری لەبەرواری ٢٠١٤/٤/٢ بۆ١٦ /٢٠١٤/٥ بەسەر دایەبابەکان جێبەجێکرد ، ئەم کارەش وەک (عوبەیدات) جەختی لەسەر دەکاتەوە دەبێتە هاندەرێک بۆ ئەوەی وردتر وەڵامبدەنەوە و دەرئەنجامەکان درووست تر بەدەست بێن (عبيدات، ١٩٩٢،ص ١٢٨) .

ئامرازە ئاماریەکان (The Statistical Procedures):

١- هاوکێشەی پێرسۆن (Pearson) :

توێژەر بۆ ئەژمارکردنی بەهای هاوسەنگی جێگیری ئامرازی ڕاپرسیەکە بەشێوەی دووبارەکردنەوەی وەلامدانەوە .

ن مج س ص - (مج س) (مج ص)

ر = ―――――――――――――

[ن مج س٢– (مج س٢)] [ن مج ص٢ – (مج ص)٢]

(السيد،١٩٧٩، ص١٨٣)

٢ـ ناوەندی شیاوی (یەکلاییکەرەوە) :

ت١ × ٣ + ت٢ × ٢ + ت٣ × ١

ناوەندی شیاوی (یەکلاییکەرەوە) = ―――――――――――

کۆ ت

(١٥٦ Fischer، 1955 ، P)

بەپێی هاوکێشەکە کێشی هەڵبژاردەکان بەم شێوەیە بوو .

ت١ = نابێتە کێشە ، (یەک پلە) .

ت٢ = کێشەی لاوەکیە ، (دوو پلە) .

ت٣ = کێشەی سەرەکیە ، (سێ پلە) .

٤- ڕێژەی سەدی (Percentage) : لەپێناو ئەژمارکردنی کۆمەڵگا و نمونەی توێژینەوە بەکارهاتووە.

ژمارەی لاوەکی

ڕێژەی سەدی = ――――― × ١٠٠

کۆی گشتی (السيد،١٩٧٩،ص ١١٢)

ه- كێشی سەدی (Coefficient of Weight):

كێشی سەدی = (ناوەندی شیاو / بەرزترین كێش) × ١٠٠ (الغریب،١٩٧٨،ص ٧٦)

بەشی چوارەم / خستنەڕوو شیكردنەوەی ئەنجامەكان

٤-١ هەڵسەنگاندنی دایەبابەكان بۆ گەشەی منداڵەكانیان

توێژەر هەستاوە بە ڕیزبەندكردنی داتاكان بۆ هەر بوارێك بەشێوەی دابەشكردنی لیكرت ، واتە چەندی لەگەڵ (بەڵێ ، تاڕادەیەك ، نەخێر)ە ، پاشان لەڕێگەی بەكارهێنانی ئامرازەكانی ئاماركردن (ناوەندی شیاوی ، كێشی سەدی) ڕێكاری ئاماری گرتوەتەبەر برگەكان لەڕێگەی ڕیزبەندی بەرزترین بۆ نزمترین خراوەنەتە روو وەك لە خوارەوە دیارە .

خشتەی (٣)

یەكەم/بوار گەشەكردنی بوار دەروون-جوڵەیی

زنجیرەی فۆرم	ڕیزبەند	دووبارە بووەكان: بەڵێ (٣)	تاڕادەیەك (٢)	نەخێر (١)	ناوەندی شیاوی	كێشی سەدی
١	١	٣٤	١٢	٢	٢،٥٦	٪٨٥،٣٣
٣	٢	٢٨	١٨	٢	٢،٤٤	٪٨١،٣٣
٤	٣	١٢	١٢	٢٤	١،٦٨	٪٥٦
٢	٤	٢	٨	٣٨	١،٢	٪ ٤٠
كۆی گشتی		٧٤	٥٠	٦٦	١, ٩٧	٪٦٥, ٦٦

خشتەی (٣) برگەکانی (٣،١) بەهێزن چونکە مامۆستاکان منداڵانی باخچەکانیان ڕاهێناوە لەسەر گرتنی قەڵەم و بەکارهێنانی بۆکێشانی وێنە . منداڵان خۆیان دەتوانن جلوبەرگ وپێلاو لەپێ بکەن بەبێ ئەوەی هاوکاری بکرێن لەلایەن دایک و باوکانەوە . هەر لەم خشتەیە برگەی (٢ ، ٤) لاوازە هۆکاری لاوازی برگەی (٢) ئەوەیە کەلەباخچەکاندا بەکارهێنانی دەرزی قەدەغەکراوە، دایکان ئەوکارە بەمنداڵان ناکەن و خۆیان ئەوکارە دەکەن ، هۆکاری لاوازی برگەی (٤) ئەوەیە منداڵان توانای بەکارهێنانی کۆمپیوتەریان نیە ناتوانن سوود لەکۆمپیوتەر وەربگرن، هەرچەندە تەنها ناسینی بەشە هارویرە ڕواڵەتەکانە ، بەڕای توێژەر قۆناغێکی هێشتا زووە واباشتر بکرێت بە ئارەزوومەندانە لەگەڵ ئامرازی دیکە .

خشتەی (٤)

دووەم/بوار گەشەكردنی هزری

زنجیرەی فۆرم	ڕیزبەند	دووبارە بووەکان			ناوەندی شیاوی	کێشی سەدی
		بەڵێ (٣)	تاڕادەیەک (٢)	نەخێر (١)		
١	١	٢٨	٢٢	٠	٢،٥٦	٨٥،٣٣٪
٣	٢	٢٦	٢٤	٠	٢،٥٢	٨٤٪
٢	٣	٢٦	٢٠	٤	٢،٤٤	٨١،٣٣٪
٤	٤	١٢	٢٢	١٦	١،٩٢	٦٤٪
کۆی گشتی		٩٢	٨٨	٢٠	٢, ٣٦	٧٨،٦٦٪

لەخشتەی (٤) برگەکانی (١ ، ٣ ، ٢) بەهێزن هۆکاری بەهێزی برگەکانیش توێژەر بۆ ئەوەی دەگێڕێتەوە کەمنداڵان لەماڵەوە گرنگی زۆر دەدەن بەو بەسەرهاتە سروشتیانەی کە لە تەلەفزیۆن و تۆڕەکانی نێتەوە پەخش دەکرێت ، دەتوانن لە ماڵەوە ئەو چیرۆک و بەسەرهاتانە بگێڕنەوە کە لەباخچە لەلایەن مامۆستاوە بۆیان باس دەکرێت ، پرسیار دەربارەی شتە نامۆکانی دەوروبەریان دەکەن، بەڵام برگەی (٤) لاوازە ئەمەش هۆکاری ئەوەیە کەمنداڵان ناتوانن سود

لەبەکارهێنانی کۆمپیوتەر وەربگرن و پاشان دایکان و باوکان کۆمپیوتەر نادەن بەدەست منداڵەکانیانەوە بۆیە نازانن کۆمپیوتەر بکەنەوەو بیکوژێننەوە، یاخود لە باخچەکاندا نییە یاخود هەیە و بەکارناهێنرێت .

خشتەی (٤)

سێیەم/ بوار گەشەی زمانەوانی

زنجیرەی فۆرم	ڕیزبەند	دووبارە بووەکان بەڵێ (٣)	تاڕادەیەک (٢)	نەخێر (١)	ناوەندی شیاوی	کێشی سەدی
٣	١	٣٦	١٤	٠	٢،٧٢	٪٩٠،٦٦
١	٢	٢٨	١٨	٤	٢،٤٨	٪٨٢،٦٦
٢	٣	١٦	٢٤	١٠	٢،١٢	٪٧٠،٦٦
٤	٤	١٨	٢٦	٦	٢،٢٤	٪٧٤،٦٦
کۆی گشتی		٩٨	٨٢	٢٠	٢, ٣٩	٪٧٩،٦٦

خشتەی (٤) هیچ برگەیەک لاواز نیە ، هۆکاری ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی منداڵانی باخچە کەتەمەنیان لەنێوان (٤-٦) ساڵیدایە بەباشی فێری قسەکردن بوون دەتوانن لەگەڵا مامۆستاکان و دایک وباوک و ئەو کەسانەی کەلەگەڵیان هەڵسوکەوت دەکەن و هاوڕێکانیان قسە بکەن و سەرجەم پیت و وشەکان بەباشی دەر دەبڕن و توانای تێگەشتنیان لەو چیرۆکانە هەیە کە بۆیان دەخوێنرێتەوە .

خشتەی (٥)

چوارەم/بوار گەشەی لایەنی دەروونی

زنجیرەی فۆرم	ڕیزبەند	دووبارە بووەکان			ناوەندی شیاوی	کێشی سەدی
		بەڵێ (٣)	تاڕادەیەک (٢)	نەخێر (١)		
٤	١	٣٩	١١	٠	٢،٧٨	٪٩٢،٦٦
٣	٢	٢٨	١٠	١٢	٢،٣٢	٪٧٧،٣٣
١	٣	٢٦	١٣	١١	٢،٣٠	٪٧٦،٦٦
٢	٤	٢٧	١٥	٨	٢،٢٨	٪٧٦
کۆی گشتی		٦٢	٣١	٣	٢, ٤٢	٪٨٠, ٦٦

لەخشتەی (٥) هیچ برگەیەک لاواز نیە ، ڕەنگە هۆکارەکەی بگەڕێتەوە بۆ ئەوەی ئەومنداڵانەی کە دەچنە باخچەکان لەڕووی دەروونییەوە گۆڕانکاریەکی بەرچاویان بەسەر منداڵاندا دێت و دەبێتە هۆی ئەوەی کە لەڕووی دەروونییەوە ئاسودە ببن و بەردەوام دڵخۆشبن بەو جێگە تازەیەی کە بۆی ڕۆیشتوون هەر ئەمەش وایکردووە کە ئەو منداڵانە ڕفتاری شەرەنگێزیان بەڕێژەیەکی باش کەم بکات و ئاوێتەبوونی کۆمەڵایەتییەتی و تێکەڵاوی منداڵانی تر ببن و یەکترقەبوڵکردنیان لادرووست بێت ، ئەمەش یەکێکە لە ئەرکەکانی پەروەردە (عزیز، ٢٠١٤ ، ٣٤).

خشتەی (٦)

پێنجەم/بوار پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەتیەکان

زنجیرەی فۆرم	ڕیزبەند	دووبارە بووەکان			ناوەندی شیاوی	کێشی سەدی
		بەڵێ (٣)	تاڕادەیەک (٢)	نەخێر (١)		
٢	١	٢٨	١٨	٤	٢،٤٨	٨٢،٦٦٪
٣	٢	٢٥	١٥	١٠	٢،٣	٧٦،٦٦٪
١	٣	٢١	٢٣	٦	٢،٣	٧٦،٦٦٪
کۆی گشتی		٢٥	٤٣	٤	٢, ٣٦	٧٨, ٦٦٪

لەخشتەی (٦) هیچ بڕگەیەک لاواز نییە ، چونکە دایک و باوکانی منداڵان زیاتر گرنگی بەلایەنی پەیوەندیە کۆمەڵایەتییەتیەکانی منداڵان دەدەن، ئەمەش وای کردووە کە منداڵان زیاتر ڕێزی هاوڕێکانیان بگرن و لەکاتی یاری کردندا وهاوکاری یەکتری بکەن .

خشتەی (٧)

شەشەم/ بوار تەندرووستی

زنجیرەی فۆرم	ڕیزبەند	دووبارە بووەکان بەڵێ (٣)	تاڕادەیەک (٢)	نەخێر (١)	ناوەندی شیاوی	کێشی سەدی
٣	١	٣٢	٧	١١	٢،٤٢	٪٨٠،٦٦
٢	٢	٢٣	٢٤	٣	٢،٤	٪٨٠
١	٣	١٥	٢٨	٧	٢،١٦	٪٧٢
٤	٤	٢٢	٢٤	٤	٢،٣٦	٪٧٨،٦٦
کۆی گشتی		٩٢	٨٣	٢٥	٢, ٣٣	٪٧٧, ٨٣

لەخشتەی (٧) هیچ برگەیەک لاوازنیە ، توێژەر هۆکاری سەرکەوتنی گشت برگەکانی بوار تەندرووستی دەگەڕێنێتەوە بۆ ئەوەی کە لەئێستادا لایەنی تەندروستی منداڵان گرنگی زیاتری پێدەدرێت چ لەلایەن دایک وباوکانەوە بێت یان لە لایەن باخچەکانی منداڵان بەئەنجامدانی پشکنینی تەندرووستی وچاودێریکردنیان ئەم گرنگی پێدانەش وایکردووە کەمنداڵان بەردەوام گرنگی بەپاک ڕاگرتنی جل و بەرگیان بدەن و گرنگیدانی هەریەکە لە دایک و باوکان هەروەها باخچەکان بەپاکوخاوێنی ئەو خواردنانەی کە دەیدەن بەمنداڵەکان..

خشتەی (٨)

حەوتەم / بوار لێهاتووییەکان

زنجیرەی فۆرم	ڕیزبەند	دووبارە بووەکان بەڵێ (٣)	تاڕادەیەک (٢)	نەخێر (١)	ناوەندی شیاوی	کێشی سەدی
١	١	٣٢	١٢	٦	٢،٥٢	٪٨٤
٣	٢	٢٦	١٣	١١	٢،٣	٪٧٦،٦٦
٢	٣	١١	٢٤	١٥	١،٩٢	٪٦٤
کۆی گشتی		٢٧	١٩	٢٦	٢, ٢٥	٪٧٤, ٨٨

لەخشتەی (٨) دەردەکەوێت تەنها برگەی (١ ، ٣) بەهێزە و سەرکەوتوو بوون، لەبەر ئەوەی ناوەندی شیاوی (٢،٥٢) (٢،٣)یان تۆمارکردوە و کێشی سەدی (٨٤٪) (٧٦،٦٦٪)بەدەستهێناوە ، واتە بەگشتی منداڵان ئاستیان بەرزە لە ناسینەوەی ڕەنگەکان و وەرزەکانی ساڵ و شێوەی تەنە ئەندازییەکان ، هەروەها ئەو کەرەستانەی کە بەکاریدەهێنن لەباخچەکانیان تێدا لێهاتوون ودەتوانن لەهەڵوێستی نوێ وجیاواز بەکاری بهێنن (عزیز ، ٢٠١٤، ٧٦) .

هەریەکە لە برگەکانی (٣ ،٢) ئاستی لاوازیان تۆمارکردوە ، واتە ناوەندی شیاویان کەمترلە (٢)تۆمارکردوە ، هەر بۆیە برگەی (٣) کە دەقەکەی دەڵێت :» لێهاتون لەناوهێنانی ئامێرەکانی میوزیک وبەکارهێنانی« ناوەندی شیاوی (١،٩٢) وکێشی سەدی (٦٤٪)تۆمارکردوە ، توێژەر هۆکارەکەی بۆ ئەوە دەگەڕێنێتەوە کە لەباخچەکانی منداڵان ئامێرەکانی میوزیک بەردەست نییە ، هەر بۆیە ناوەکانیان نازانن و ناتوانن بەکاری بهێنن .

٤-٢ ئەنجام و ڕاسپاردە وپێشنیار

٤-٢-١ ئەنجام :-

١. منداڵان لە باخچەکانی منداڵان لەڕووی دەروون- جووڵەییەوە گەشەی پێویستیان نەکردووە.

٢. منداڵان لە باخچەکانی کەلار لەڕووی هزریەوە گەشەی پێویستیان کردوە .

٣. منداڵانی باخچە گەشەی پێویستیان کردبوو لەڕووی زمانەوە .

٤. لەڕووی دەروونیەوە گەشەیان کردبوو، لەڕووی ئاوێتەبوونی کۆمەڵایەتییەتی و دوورکەوتبوونەوە لە ڕەفتاری شەرەنگێزی .

٥. لەڕووی پەیوەندییە کۆمەڵایەتیەتیەکانیش ، یارمەتیدانی ئەوانی تر و ڕێزگرتن لە مافی بەرامبەر وداب ونەریتە کۆمەڵایەتییەتیەکان گەشەیان کردبوە .

٦. لەبوار تەندرووستی وهەروەها گرنگیدانیان بە پاک وخاوێنی خۆیان گەشەیان کردبوو،.

٧. لەڕووی لێهاتوویی هونەریەکانەوە گرفتی ناسینەوەی ناوهێنانی ئامێرە میوزیکیەکانیان هەبوو ..

٤-٢-٢ ڕاسپاردەکان :-

لەبەر ڕۆشنایی ئەنجامەکانی توێژینەوە توێژەر ئەم ڕاسپاردانە دەخاتەڕوو:-

١. گرنگیدانی مامۆستایانی باخچەکانی منداڵان بە ئامانجە پەروەردەییەکان لەباری دەروون- جوڵەیی.

٢. دابینکردنی ژووری تایبەت بە میوزیک و ئامێرەکانی میوزیک ، لەپێناو ئاشناکردنی منداڵان و زیادکردنی ئارەزوو و خولیایی هونەریان .

٣. دابینکردنی مامۆستای پسپۆڕی هونەر لە باخچەکانی منداڵان .

٤. کردنەوەی خوولی ڕاهێنان بۆ مامۆستایانی باخچەکانی منداڵان .

٥. درووستکردنی پەیوەندی لەنێوان باخچەکانی منداڵان سەر بەوەزارەتی پەروەردە و بەشە زانستییەکانی باخچەی منداڵان لەزانکۆکانی هەرێمی کوردستان.

٤-٢-٣ پێشنیازەکان:-

١-ئەنجامدانی توێژینەوەیەکی هاوشێوە ، لەسەر ئاستی سەرجەم باخچەکانی منداڵان لە هەرێمی کوردستان .

٢-هەڵسەنگاندنی لێهاتوییەکانی وانەوتنەوەی مامۆستایانی باخچەکانی منداڵان .

٣-توێژینەوەیەک ئەنجام بدرێت، بە مەبەستی دانان و ئامادەکردنی بەرنامەیەک بۆ گەشەپێدان و بەهێزکردنی لێهاتوییەکانی وانەوتنەوەی مامۆستایانی باخچەکانی منداڵان .

Abstract:

The aim of this research is to" Evaluate the growth of children in kindergartens From the perspective of parents (guardians) In the center of Kalar district « .

The researcher took a sample of the research community (50) Parents and parents (16.5%) From the research community, the researcher designed a questionnaire to assess the growth of children from seven areas the researcher chose the statistical methods weighted mean and percentage weight, the research has reached the following results:-

1- the most paragraphs related to the areas of social, linguistic, mental, health, psychological and artistic development of children achieved the highest weighted average and the percentage of weight and thus shows the level of good growth according to the opinions of participants in the evaluation.

2- As for the paragraphs related to the field of motor psy-

chology any child's performance is related to the applied side of motor skills They received the lowest weighted failure to achieve .ie .average and the percentage weight resulting in the least interest of teachers in .paragraphs .the practical side of the material

The results showed that the child's development in ٣- general achieved its goals and the satisfaction of the .majority of parents about it

سەرچاوەكان

١. احمد ، سليمان عوده (١٩٩٨): القياس والتقويم فى العمليه التدريسيه ، دار الأمل ، عمان ، الأردن .

٢. احمد ، نافز ايوب محمد على (٢٠٠٧): تقويم الوچع رياچ الاگفال من وجهه نڤر المعلمين والاباو الاگفال ، جامعه القدس المفتوحه ، فلسگين .

٣. برهوم ،محمد،ئەوانی تر(٢٠٠٦) : بانكی زانیاری ،و: مستەفا سەعید ، چاپخانەی چوارچرا ، سلێمانی .

٤. جەمال ، سۆزان (٢٠٠٦) : سایكۆلۆژیای منداڵ ، سلێمانی .

٥. حیلمی ، مەریوان صلاح (٢٠٠٣) : كۆمەڵەووتارێك لەبارەی پەروەردە ، چاپخانەی قانع ،سلێمانی .

٦. ڕەزا،محمد ئەمین (٢٠٠٩) : سیستەمی نوێی خوێندن و گۆڕانكاری .

٧. السيد، فؤاد البهى (١٩٧٩): علم النفس الإحصائى وقياس العقل البشرى، دار الفكر العربى ، الگبعه اليالپه، القاهره، مصر.

٨. عبيدات، ڎوقان، وێخرون (١٩٩٢): البحپ العلمى (مفهومه،ادواته،اساليبه)، دار الفكر للگباعه والنشر والتوزيع، الگبعه الرابعه،عمان، الأردن.

٩. عبداللە،تاهیر (٢٠١٠): پەروەردەی منداڵ لەسەردەمێكی مەترسیداردا ، چاپخانەی دهۆك، دهۆك.

١٠. عزیز، کەریم احمد (٢٠١٢) : پرۆگرامی پەروەردەی ،چاپخانەی پەیوەند ، سلێمانی.

١١. عزیز، کەریم احمد (٢٠١٣) : کەشکۆڵی مێژوو ،چاپخانەی پەیوەند ، سلێمانی .

١٢. عزیز، کەریم احمد (٢٠١٤) : بنەما گشتیەکانی ڕێگانی وانەوتنەوە ،دەزگاوچاپی پەخشی نارین ، هەولێر.

١٣. علی ، سۆلاڤ فائق محمد وئەوانی تر (٢٠١٣) : ئاسۆی پەرەپێدانی باخچەی منداڵان ، چاپخانەی چوارچرا ، سلێمانی .

١٤. عنایه، افنان صادق محمود (١٩٩٢): نموژج مقترح لتقییم گفل الروچه فی ریاچال الاگفال فی لواو نابلس فی الچفه الغربیه، (رساله ماجستیر غیر منشوره)،جامعه النجاح الوگنیه ، فلسگین.

١٥. الغریب، رمزیه (١٩٨٧): التقویم والقیاس النفسی والتربوی، مکتبه الانجلو المصریه، القاهره.

١٦. الفرح ،وجیه (١٩٩٢): التنشئه الاجتماعیه لگفل ماقبل المدرسه ، المجله الپقافیه ، العدد ،(٢٧) ، الجامعه الاردنیه ، الاردن .

١٧. قەرەچەتانی ، کەریم شەریف (٢٠٠٨): سایکۆلۆژیای پەروەردەیی ، چاپخانەی پەیوەند ،سلێمانی، ٢٠٠٨ .

١٨. قەرەچەتانی ، کەریم شەریف (٢٠٠٩): سایکۆلۆژیای گەشە ، چاپخانەی پەیوەند ، سلێمانی.

١٩. قەرەچەتانی ، کەریم شەریف (٢٠١٠): نەخۆشی وگرفتە دەروونی وکۆمەڵایەتییەتیەکان ، چ٢ ، چاپخانەی پەیوەند ،سلێمانی .

٢٠. الگریحی ، فاهم حسین ، وئخرون (٢٠٠١): مبادئ القیاس والتقویم التربوی ، المکتبه الوگنیه، الگبعه الاولی .

٢١. مروان ، نجم الدین علی (١٩٨١): اسالیب تقویم گفل الروچه ، مجله دراسات الأجیال ، العدد (٢) ، العراق .

٢٢. میهر ئارا وئەوانی تر ،عەلی ئەكبەر(٢٠٠٥): مێژووی پەروەردەوفێركردن لەرۆژگاری كون تارێنسانس ، و:قادرووریا .

٢٣. حەمید ،نازدار سالح: شارەزا لە باخچەی منداڵان ، خوولی زێرینی باخچەی منداڵان.

٢٤. نعمت ، جواد (٢٠١٢) : هونەری وانەوتنەوە ، وەرگێڕانی، جمیل قادر عبدالله ،چاپخانەی پەیوەند ،سلێمانی .

٢٥. النكلاوی،احمد(١٩٨٦) : الوجیع التعلیمی للگفل فی الخلیج العربی ، مكتب التربیە العربیە للدول الخلیج .

٢٦. یوسف عسمان حەمەد ، سایكۆلۆژییەتی منداڵ وخێزان ، چاپخانەی دیلان ،سلێمانی، ٢٠٠٤.

٢٧. Fischer(1955), Euqence C “International Survey of the Beginning Teacher” in Yauch, Wilbur A. and Other. The Beginning Teacher. Henry Holt. New York.

٢٨. Austin, Gilbert (1976). Early Childhood Education. London Academics Press

٢٩. Heeper, Sarah and Others (1979). Good Schools for Young Children. 26.

Macmillan Publishing Comp. U.S.A

پاشکۆی (١)

فۆڕمی ڕاوەرگری (دایەبابە)

وەزارەتی خوێندنی باڵاو توێژینەوەی زانستی

زانکۆی گەرمیان

کۆلێجی پەروەردەی بنەڕەتی

ب/ فۆڕمی ڕاوەرگری تایبەت بە دایەبابە

سڵاوی زانست...

دایەبابەی هێژا ....

بۆ ئەنجامدانی توێژینەوەیەک بەناونیشانی (هەڵسەنگاندنی گەشەی منداڵان لە باخچەکانی منداڵان لەڕوانگەی دایک و باوکانەوە (بەخێوکەرانیان) لەناوەندی قەزای کەلار) ئەم فۆ رمی ڕاوەرگرییە دەخەینە بەردەستان کە مەبەست هەڵسەنگاندنی لایەنی گەشەکردنی هەمەلایەنەی منداڵەکانتانە بەپێی برگەکانی ئەم فۆرمەی بەردەستتان ، بەهیوای ئەوەی ببێتە جێگەی گرنگی پێدانتان و وەڵامەکانتان بەشێوەیەکی بابەتیانە بەدانانی هێمای (/) لەو خانەی بە گونجاوی دەزانن (بەڕادەیەکی زۆر ، بەڕادەیەکی مام ناوەند ، بەڕادەیەکی کەم) بخەنەڕوو .

سوپاس بۆ هاوکاریتان .

توێژەر

کریم احمد عزیز

فۆرمی هەڵسەنگاندنی گەشەی منداڵان لە باخچەکانی منداڵان لەڕوانگەی دایک و باوکانەوە (بەخێوکەرانیان) لەناوەندی قەزای کەلار

یەکەم/ بوار دەروونی- جوڵەیی

ز	بـــــرگـــــه	بەڵێ	تاڕادەیەک	نەخێر
١	پـاش چوونـی بـۆ باخچـە فێربـووە بەڕێکـی قەڵـەم بگرێـت و بنووسـێت			
٢	لەباخچە ڕاهێنانی دەزوو کردن بە دەرزی پێکراوە.			
٣	توانای هەیە بۆ لەبەرکردنی جل و بەرگ و لەپێکردنی پێڵاو.			
٤	فێربووە ماوسی کۆمپیوتەر بەدرووستی بگرێت .			
	دووەم/ بواری گەشەکردنی هزری .			
٥	توانای هەیە لەدەربڕینی پرسیارەکانی وەک:چۆن؟ بۆچی؟			
٦	گرنگی بەدیاردە سروشتیەکان دەدات.			
٧	توانای هەیە بۆنەو و ڕوداوەکان بگێڕنەوە .			
٨	دەتوانێت کۆمپیوتەر دابگرسێنێ و بیکو ژێنێتەوە بە دروستی.			
	سێیەم/ بواری گەشەی زمانەوانی			
٩	زۆرینەی پیتەکان بەدرووستی دەردەبڕێت .			
١٠	دەربڕینی ڕستەکانی بە تەواوی و ماناداری گوزارشت دەکات.			
١١	توانای ئەزبەرکردنی سرودەکانی باخچەی هەیە .			
١٢	ئەو چیرۆکانەی لەباخچە دەخوێنێت لە ماڵەوە دەیگێڕێتەوە .			
	چوارەم/ بواری گەشەی دەروونی			
١٣	باخچە ئاسوودەیی دەروونی زیاتری بۆ فەراهەم کردوە .			
١٤	ڕەفتارەکانی شەڕەنگێزی و بیانووگرتنی کەم بوەتەوە .			

١٥	ئاوێتەی منداڵانی تر دەبێت لەیاری کردن .			
١٦	چوونی بۆ باخچە بڕوای بەخۆی زیاتر بوووە .			
	پێنجەم/ بواری پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان			
١٧	ڕێزو مافی هاوڕێکانی لەیاری کردن دەگرێ .			
١٨	دەستپێشخەری دەکات لەهاوکاری و یارمەتی دانی هاوڕێکانی.			
١٩	داب و نەریتە کۆمەڵایەتییەتیەکان بەجوانی دەردەخات وەک:بەیارمەتیت،سوپاس...تاد .			
	شەشەم/ بواری تەندروستی منداڵ			
٢٠	ئارەزوی خواردن و خواردنەوەی زیاتر بووە .			
٢١	گرنگی بە پاک ڕاگرتنی جل و بەرگ وشوشتنی دەست وددان دەدات .			
٢٢	دڵنیای وەردەگرێ لەپاکی خواردن و خواردنەوەی پاشان دەیخوات			
٢٣	هەندێک لە جوڵەی پێویستی وەرزشی فێرکراوە .			
	حەوتەم/ بواری لێهاتویی هونەری			
٢٤	ڕەنگەکان و تەنە ئەندازیی و وەرزەکانی ساڵ دەناسێتەوە .			
٢٥	لێهاتوە لەناوهێنانی ئامێرەکانی میوزیک وبەکارهێنانی .			
٢٦	سرودی پەروەردەیی و نیشتیمانی فێربوون .			

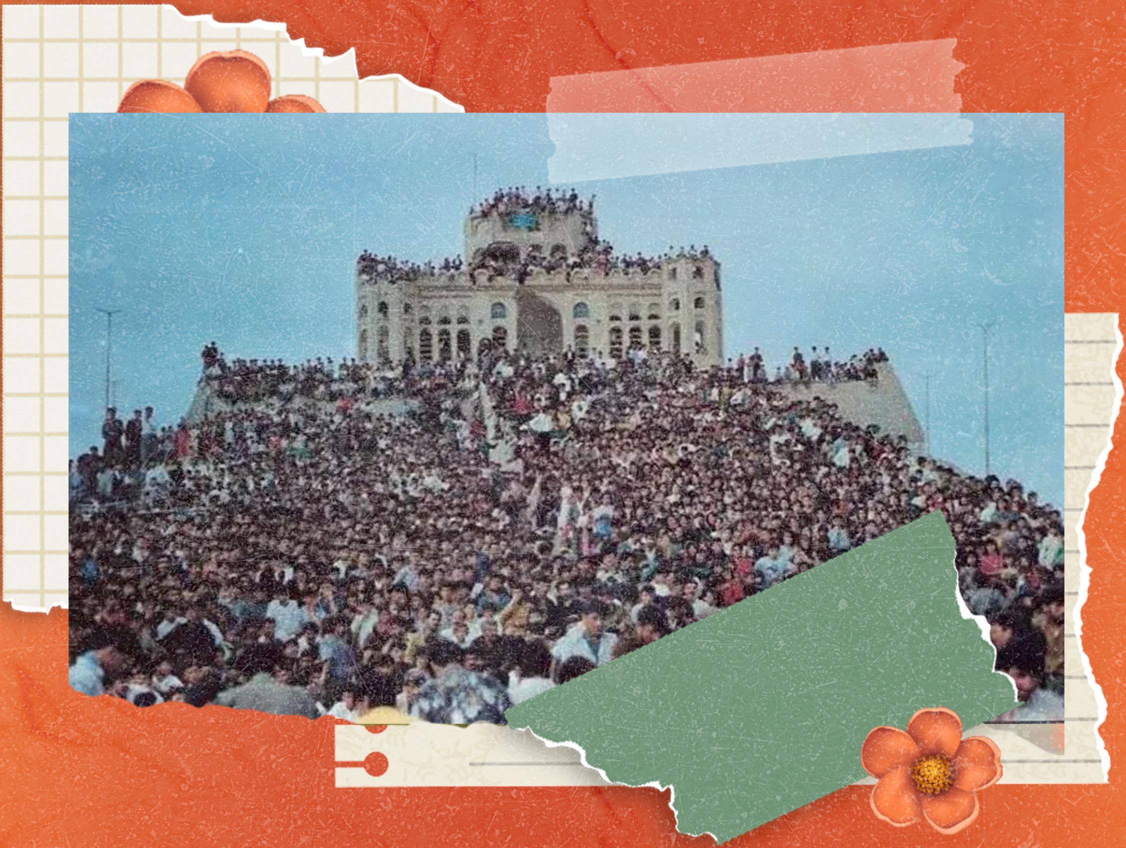

ڕێبوار سەرتیب زەندی

ڕەگ و ڕیشەی مێژووی ناوی گەرمیان و دەروازە و ڕێگا بازرگانییەکانی

ناوی گەرمیان

کۆمەلێک هۆکار بوونە یارمەتیدەر بۆ مرۆڤی چاخەکانی پێشوو، بە تایبەت ئەوکاتانەی کە سەرەتاکانی شارستانییەت لە دەرکەتندا بوو، لە چاخی بەردینی کۆنەوە مرۆڤ لەم ناوچانەدا نیشتەجێ بووە، پاشماوە شوێنەوارییەکانیان دۆزراوەتەوە لە ناوچەکەدا، لەبەرئەوە دەشتە بە پیتەکان سەکۆی پێشکەوتن و دەرکەوتنی کۆنترین لایەنە شارستانییەتەکان بوون، کە مرۆڤایەتی پێیدا تێپەڕیوە . سروشتی گەرمیان جیاوازە و ئەم جیاوازییە وایکردووە ببێتە ناوچەیەک زۆربەی پێکهاتە سروشتییەکانی تێدا کۆ ببێتەوە، ئەمەش یارمەتیدەری دروستکردنی لایەنە ژیارییەکانە، بە درێژایی مێژوو ئەم خاکە کاریگەری لە سەر ناوچەکانی دەوروبەر دروست کردووە،

ناو و شوێنی جوگرافیای ئەم ناوچەیە بە شێوەی جیا جیا لە دەق و سەرچاوە مێژووییەکاندا هاتووە , لە سەردەمە هەرە کۆنەکانەوە ئەم پێگە جوگرافیاییە هەمیشە جێگەی بایەخ و گرنگی پێدان بووە، بەڵگەی ڕاستی سەلماندنی چەندین ناوچە و شوێنەواری دێرینە لەم پێدەشتانەدا، بە زۆری لە ڕێگەی دەقە مێخییەکانەوە ئاماژەیان بۆ کراوە و ناسراونەتەوە، وەک باتیر ’Batir (= تەل سولیمە)، ئاو/بال ’Aw/Bal (لە شوێنێکی دەوروبەری قەرەتەپەیە) ڕاشاب ’Rašab (ڕەنگە تەل حەداد یان تەل سیب بێت)، ماتکا ’Matka (ڕەنگە ماتیکی باشوری ڕۆژئاوای تاوق بێت)، نوزی ’Nuzi، ئەڕڕاپخا ’Arrapẖa و

كیماش Kimaš' و خومورتوم Humurtum') لەوانیە لە نزیک دوزی ئێستا بوبێت)، هەڵكەوتەی ئەم دەشتانە لە نێوان جەمسەرەكانی هێزدا هەمیشە گرنگیەكی تایبەتی پێ بەخشیبوون ١.

كۆنترین ناوهێنانی گەرمیان لە دەق و سەرچاوە كۆنەكاندا بۆ سەردەمی ئاشوریی نوێ دەگەڕێتەوە ٢. بە پێی سەرچاوە سریانییەكان لە سەردەمی سارگۆنی ئاشوریدا ئەم ناوچایە شانشینێكی تێدا هەبووە بە ناوی 'بیث گرمای Bēth Garmai ' كە یەكێک لە شارەكانی ناوی كرخا دی بیث سلۆک' بووە، دواتر ئارباكس كە فەرمانڕەوایەكی میدی بووە و شوێنكەوتەی ئاشور بوو، كەوتە شۆڕش و ڕاپەڕین لە دژی ئاشورییەكان وردە وردە بەهێز بوو، توانی هێرش بكاتە سەر ئەم ناوچانە، بەرەو بیث گرمای بەڕێكەوت، ئارباكس داگیری كرد، و نە ڕووبەڕووی هێرشی میدیایەكان بونەوە، ناوچەی گرمای كە ئامادە نەبوون باج و سەرانە بدەن بە میدیاییەكان، پەنایان بۆ ئاشورییەكان برد، سارگۆنی ئاشوری بە سوپاكەیەوە بەرەو ناوچەكە ڕۆیشت خستیە سەردەسەڵاتەكەی خۆی، لە ژێر چاودێری پاشای ئاشوری و بەسەرپەرشتی فەرمانڕەوای گرمای شارێكی نوێیان بنیاد نا، پێدەچێت بەناوی 'كرخ سارگون Karḫ Sargon'ەوە بوبێت، لە سەردەمی سلوكییەكاندا ناوەكەی گۆڕا بۆ 'كرخ دی بیث سلۆک Karḫ de Bēth Slok'.٣ هەروەها هەندێک لێكۆڵەر لە زاری پلینی Pliny'یەوە دەڵێن «هەرێمەكانی سەردەمی دەسەڵاتی ئەشكانی لە هەژدە شانشین پێكهاتبوون، یازدەیان شانشینی سەروو حەوتیشیان شانشینی خواروو بوون، ناوچەی گەرمیانیش بە زمانی پەهلەوی ئەشكانی پێی وتراوە 'گەرمیكان Garmikan' بە ئارامیش پێی وتراوە 'بیث گەرمای Bēth Garmai'».٤

١ ئەحمەد، كۆزاد محەمەد، كوردستانی ناوەڕاست لە نیوەی یەكەمی هەزارەی دووەمی پ.ز دا، چ٢، سلێمانی، ٢٠٠٨، ل.١٣.

٢ ابراهیم، نوعمان جمعە، ناوچەی گەرمیان لە ژێر ڕۆشنایی كنە و پشكنینە شوێنەوارییەكاندا"، سێیەمین كۆنفرانسی زانستی و نێودەوڵەتی شوێنەوار و كەلەپوری كوردستان زانكۆی سەلاحەدین، هەولێر، ٢٠١٩. ل.٣.

٣ ن. پیگلوسكایا، شهرهای ایران در روزگار پارتیان و ساسانیان، ت.عنایت اللە رضا، چ٢، تهران، ١٣٧٢، ص. ٦٨،٦٩.

٤ ئەحمەد، كۆزاد محەمەد، خانەقین و دەوروبەری لە سەرەتاوە تا ئیسلام، لە: مێژووی خانەقی، ئامادەكردنی، مامۆستا جەعفەر (فاضل كەریم ئەحمەد)، سلێمانی ، ٢٠١٧، ل.٤٧.

لە سەردەمی ساسانییەكاندا مێژوونوسی ناسراوی ئەرمەنی موسیس خورینی (لەسەدەی پێنجەم و سەرەتای سەدەی شەشەم)ی زایینی ژیاوە، دەڵێت «ساسانییەكان بەم ناوچانەیان وتووە ‚گەرمەكان Garmakan’ كە مەڵبەندەكەی كەركوكی ئەمڕۆ بووە،١ سنورەكەی لە باكوری خۆرئاواوە زێی بچوك و لە باشوری خۆرئاواوە زنجیرە بەرزاییەكانی حەمرین بووە، لە باشوری خۆرهەڵاتەوە ڕوباری دیالە و لە باكوری خۆرهەڵاتیشەوە بۆ زنجیرە شاخەكانی زاگرۆس.

بەتلیمۆسPtolemy’ لە جوگرافیاكەیدا ناوی گەرمیان بە ‘گەرەمایۆی Garamaioi’ بردووە، كە واتای گەرمیانییەكان دەبەخشێت، هەروەها لە بارەی گەرەمایۆی زیاتر دەڕوات و دەڵێت «پایتەختەكەی شاری ‘كەرخ دی بیث سلۆك Karẖ de Bēth Slok’ بووە، كە دەكاتە كەركوكی ئەمڕۆ، ئەم شانشینە تا هاتنی ساسانییەكان دەسەڵاتیان هەبووە».٢ لە سەرچاوە سریانییەكاندا وڵات یان شانشینی گرمای كە پایتەختەكەی كرخ دی بیث سلوك بووە، سنورەكەی لە نیوان ڕوباری زێ بۆ ڕوباری دیجلە و بە درێژای ڕوباری ‚ئەتراكون Atrakon’٣بووە، لە بەرزاییەكانی حەمرینەوە بۆ شاخەكانی ‘ئوروكو

١ احمد، كمال مظهر، كركوك و توابعها حكم التاريخ والضمير، مطبعة رينوين، وزارة تربية، ب.ت.ط، ص. ١٦. ؛ زەندی، ڕێبوار سەرتیب: دەركەوتن و بڵاوبوونەوەی ئایینی مەسیحی لە ناوچەی گەرمیان لە نێوان ساڵانی (١-٦٥١ز)، توێژینەوەیەكی بڵاو نەكراوەیە، ل ٣.

٢ باقر، طه و سفر، فؤاد، المرشد الى مواطن الاثار والحضارة، الرحلة الرابعة، بغداد، ١٩٥٠، ص. ٤٠ ؛ ئەحمەد، كۆزاد محەمەد، خانەقین و دەوروبەری لە سەرەتاوە تا ئیسلام، ل. ٤٧ ؛ شاكەلی، محەمەد، گەرمیان ڕابردووی نزیك و ئایندە، سلێمانی، ٢٠٠٣، ل. ٩.

٣ ڕوباری ئەتراكون مەبەست لێی هەمان ڕوباری تامارا یان تومرا یە كە ڕوباری دیالە دەگرێتەوە. دەڕواندرێتە ن. پیگلوسكایا، المصدر السابق، ص. ٥٤. هەروەها سەبارەت بە ناوی ڕوباری سیروان/ دیالە لە سەرچاوە و دەقە كۆنەكاندا بە زۆر شێوە هاتووە، ڕوباری سیروان بە ڕوباری دیالە ناو دەبرێت، ئەوەش دوای ئەوە دێت كە ڕوباری ئەڵوەندی تێدەڕژێت لە نزیك قزراباتەوە. لە مێژووی دێریندا ناوی ڕوباری سیروان/دیالە بە ناوی جیاجیا هاتووە، لە سەرچاوە سریانییەكاندا بە ناوی ‘تورمارا **Turmara**’ هاتووە، لە قۆناغی دواتردا بووە بە ‘تامرا **Tamra**’ بەڵام لە سەرچاوە مێخییەكاندا بە شێوەی تورنات **Turnat**’ هاتووە، بە تایبەت لە سەردەمی ئاشور ناسر پاڵی دووەم،هەروەها ڕوباری سیروان/دیالە لە تێكستە مێخییەكاندا بە ناوی ‘دور-ئول **Dur-ul**’ هاتووە، بەڵام لە قۆناغی دواتردا بە ناوی جیا هاتووە، وەكو ناوی ‘دیالاس **Dialas**’ و لە هەندی كاتدا بە ‘دیاباس **Diabas**’ دەخوێنرێتەوە، هەروەها بە ‘دیلتا**Dilta**’ ش ناوی بردراوە كە لە زمانی ئارامیدا بەمانای زێ یان ڕوبار دێت. دەڕواندرێتە زەندی، ڕێبوار سەرتیب: مێژووی دێرینی گەرمیان، نامەی ماستەر، زانكۆی سلێمانی، ٢٠٢٢، ل ١٧.

Uroukou' هەروەها ڕوباری دیالە سنوری ڕۆژهەڵاتی شانشینی بیت- گرمای بووە ١، سەبارەت بە ناوهێنانی گرمای كە لە یەكێك لەدەقەكانی سەردەمی نارسەی پاشای ساسانییەكاندا هاتووە، لە دەقە نوسراوەكەی پەیكوڵیدا دەڵێت «من توانای ئەمەم هەیە، ئەویش كوشتنی گەورە پیاوانی فارس و پیاو ماقوڵەكان و ماڵ و موڵكیان بدەم بە گەرەماییەكان». لێرەدا پاشای ساسانی مەبەستی دانیشتوانی گەرمیانە ٢. ڕەنگە هۆكاری ئەم وتانەی پاشای ساسانی بۆ ئەوە بگەڕێتەوە شانشینی گەرماییەكان پشتیوانی بوون، لە تاج وەرگرتن و هاتنە سەر دەسەڵاتیدا، بەڵام لە سەرچاوە سریانییەكاندا ناوچەی گەرمیان و بەتایبەت كەركوك و دەوروبەری پێی وتراوە 'باث گەرمای Bēth Garmai' هەروەها سلوقییەكان بە قەڵاكانی كەركوك و دەوروبەریان وتووە 'سەربوگ Sarbug'.٣

بە شێوەیەكی گشتی ئەم ناو و شانە لە ئێستادا لە زمانی كوردیدا ماوەتەوە، تاڕادەیەكی زۆریش نزیكن لە وشە سلوقی و سریانی و ساسانییەكانەوە، بە نموونە وشەی گەرمەكان لە وشە و ناوی گەرمیانەوە نزیكە، ناوەكە لە ئێستادا بووە بە گەرمیان، بەشێك لە خاكی كەركوك و ناوچە گەرمەكان بە گەرمیان ناودەبرێت.٤ لە ڕاستیدا ئەو ناوچەیەی لە سەردەمە جیاوازەكاندا بە ناوی گەرمیان و یاخود بە هەموو شێوە جیاوازەكانییەوە بۆ ناوی گەرمیان بەكار هاتوە، مەرج نیە پراوپڕی ئەو سنورە جوگرافیاییە بێت، كە لە ڕۆژگاری ئەمڕۆدا بە گەرمیان دیاریكراوە، بە پێی سەردەم و دەسەڵاتەكان ناوچەكانی گەرمیان لە ڕووی سنورەوە گۆڕانكاری بەسەردا هاتووە.

گرنگترین ڕێگا و دەروازەكانی گەرمیان

ئەو پێگە جوگرافیای و سروشتییەی گەرمیان وایكردووە لە هەموو ڕوویەكەوە خاوەنی بایەخ و تایبەتمەندی خۆی بێت، گەرمیان وەك ناوەندێكی گرنگ لە نێوان ناوچەكانی مێسۆپۆتامیا و ناوچەی چیاكانی زاگرۆس بوو، ئەڵقەیەكی بەیەكگەیشتنی گرنگ بووە، لە

١ ن. پیگلوسكایا، المصدر السابق، ص. ٥٤.

٢ ئەحمەد، كۆزاد محەمەد، پەیكوڵی شوێنەوارێكی گرنگ و دەقێكی لە بیركراو"، گۆڤاری ژین، ژمارە ٣، (٢٠١١)، ل. ٢٢.

٣ ماركوارت، ی.، ایرانشهر بر مبنای جوغرافیای موسی خورنی، ت. د.مریم میر احمدی، تهران، ١٣٧٣، ص. ٥٢.

٤ احمد، كمال مظهر، المصدر السابق، ص. ١٦.

هەموو سەردەمەکاندا، ئەم بایەخەی لە دەست نەداوە.

لەبەرئەوە ئەگەر ناوچەکانی مێسۆپۆتامیا هەمووی لە ژێر دەسەڵاتی یەک لایەندا بوو بێت، یاخود چەند هێزێکی سیاسی و پارچە پارچە بووبێت، چەند دەروازەیەکی لاوەکی و یەک دەروازەی سەرەکی و شارێیەکی هەبووە، بۆ ڕۆژهەڵات و بانی ئێران١. ئەوەش دەروازەی پەرویزخان (خوسروی)یە، لەبەرئەوە ئەم دەروازەیە وەک دەروازەیەکی نێوان مێسۆپۆتامیا و بانی ئێران بووە، بە تێپەڕبوون لەم دەروازەیەوە ناوچەکانی سەرەوە و خوارەوە لەبەردەمیاندا واڵا دەبوو٢.

بە درێژای مێژوو ئەم دەروازەیە ناوەندێک بووە بۆ هاتوچۆی نێوان گەلانی مێسۆپۆتامیا و گەلانی زاگرۆس، لە سەرەتاوە گەلانی گوتی و کاشی بەم ناوچەیەدا تێپەڕیون بۆ ناوچەکانی بابل، هەروەها میدیاییەکان بەم ناوچەیەدا تێپەڕیون بۆ داگیرکردنی نەینەوای پایتەختی ئاشور٣، لە دواتریشدا ئەخمینییەکان دژی کلدانییەکان و ئەسکەندەر دژی ئەخمینییەکان، تەنانەت سەردەمی ئەشکانی و ساسانی و دواتریش لەسەردەمی ئیسلامدا ئەم دەروازەیە وەک ناوەندێکی گرنگ تەماشا کراوە، بەکارهێنراوە بۆ مەبەستی بازرگانی و سەربازی، لە زۆر قۆناغە مێژووییەکاندا ململانێکان لەم دەروازەیەوە سەرچاوەی گرتووە، لەبەرئەوە بە دەروازەی ئاسیا ناودەبرێت٤.

ئەم شارێگایە بە سەرپێڵی زەهاودا تێپەڕ دەبێت، شاری خانەقینیش لەسەر ئەم ڕێگایە بنیاتنراوە، بە شارێگەی خوراسان دەناسرێتەوە، چونکە ڕێگەی مێسۆپۆتامیای سەردەمانی

---

١ ئەحمەد، کۆزاد محەمەد، خانەقین و دەوروبەری لە سەرەتاوە تا ئیسلام، ل. ٢٩.

٢ امین، میر قادری محمد و کمالدین نیکنامی، گذرگاه کوهستانی غرب زاگرس مرکزی و شاهراه خراسان بزرگ بر مهرهای دوره اکد، مجله مطالعات باستان شناسی، عدد٢، (١٣٩٩)، ص. ٢٤٧.

٣ ئەمەش پێدەچێت لە ڕوانگەی ئەو دەقەوە بێت کە سوپای میدیا توانیویەتی ناوچەی ئەڕاپخا داگیر بکات کە لە ناوچەی گەرمیاندایە، هەروەها ئەو ڕێگایەش کە ئاسانتر توانراوە هاتوچۆی سەربازی و ئابوری پێدا بکرێت دەروازەکانی منزرییە و دەروازەی پەرویزخانە کە هەردوو دەروازەکە لە ناوچەی گەرمیاندایە.

٤ Herzfeld, Ernst, *Am Tor Van Asien, Felsdenkmäle aus Irans Heldenzeit*, Berlin, 1920, p. 2.

پێش ئیسلام و خوراسان بووە. ١ ڕێگای خوراسان لە سەردەمی سەدەکانی ناوەڕاستیشدا بەشێک بووە، لە ڕێگای ئاوریشم، کە بە هەمەدان و کرماشاندا تێپەڕ دەبوو، بە گەرمیاندا دەچوو تاوەکو دەگەیشت بە بەغداد.٢

گەرمیان جگە لەم دەروازەیە چەند دەروازە و ڕێگایەکی دیکەی هەیە بۆ ناوچەکانی دەرەوە، وەک ڕێگای 'دێر 'Der یاخود پێی وتراوە 'دور_ئیلو 'Dūr-ilu کە ناوچەی تەل عەقەر دەگرێتەوە لە نزیک قەزای بەدرەی ئەمڕۆ، دواتر دەڕوات تا دەگاتە ناوچەی 'سوسە 'Susa یان 'شوش 'Šūš کە پایتەختی عیلام بوو، ئەم ڕێگایە زیاتر بۆ مەبەستی سەربازی بە کارهێنراوە لە نێوان مێسۆپۆتامیا و وڵاتی عیلام.٣

لە گەرمیاندا ڕێگەی دیکە هەبووە، بۆ ناوخۆ بەکارهاتووە، وەک ڕێگەی نێوان مەندەلی و خانەقین و ڕێگای بەغداد کرماشان کە بە خانەقیندا تێدەپەڕی ٤،هەروەها ڕێگای موسڵ و بەغداد، لە سەردەمی ئیسلامدا، کە بە ناوچەی گەرمیاندا تێپەڕیوە، لە بەغدادەوە بۆ بەعقوبە و بە حەمریندا لە ڕوباری دیالە پەڕیونەتەوە بە نێو دەلی عەباسدا بۆ قەرەتەپە، لەسەردەمی کۆندا ڕێگەی دیکە هەبووە، لە خوزستانەوە دەهاتە ئەم ناوچەیە، لێرەوە دەچونە ناوچەکانی باکور، ئەم ڕێگایە لە سەردەمی ئەخمینییەکاندا بەشێک بووە لە ڕێگای شاهانەی ئەخمینییەکان.٥

بەگشتی ڕێگا و دەربەندەکان هەمیشە جێگەی بایەخی تایبەت بوون، لەبەرئەوەی لە کاتی ئاشتیدا شادەماری ئابوری و جوڵەی بازرگانی و هاتوچۆ و باج وەرگرتن و هێنان و بردنی کەرستەی خاو و کەرستە دروستکراوەکان بوون، لە کاتی شەڕ و جەنگیشدا شوێنی هاتن و چوونی هێزی سەربازی و جێگەی هەرەشەی داگیرکاری و کۆچ و ڕەوی گەلان و هێرش

---

١ ئەحمەد، کۆزاد محەممەد، خانەقین و دەوروبەری لە سەرەتاوە تا ئیسلام، ل. ٢٩.

٢ ئەحمەد، کۆزاد محەممەد، بایەخی خانەقین و گەرمیان لەبەر ڕۆشنایی سەرچاوە کۆنەکاندا"، گۆڤاری ژین ١، (٢٠٠٩)، ل. ١٣.

٣ باقر، طه، مقدمة في تاريخ الحضارات، ص. ٤٤.

٤ Prepared on Behalf on the Admiralty and the War Office, Handbook of Mesopotamia, Vol. 3, London, 1917, 205-206.

٥ ئەحمەد، کۆزاد محەممەد، بایەخی خانەقین و گەرمیان لەبەر ڕۆشنایی سەرچاوە کۆنەکاندا، ل. ١٤.

و پەلامار بووە.[١]

ناوچەی گەرمیان وەک ئەڵقەی بەیەکەوە بەستنی ناوچەکانی مێسۆپۆتامیا و ناوچەکانی زاگرۆس و بانی ئێران بووە، سنوری جوگرافی ئەم ناوچەیە مێژوویەکی دەوڵەمەند و لایەنی شارستانی و فەرهەنگی جیاوازی بە خۆوە بینیوە، ئەم ناوچەیە لە ڕوی سیاسی و ئابورییەوە بایەخێکی زۆری هەبووە، لەگەڵ دروست بوونی هەر هێزێکی سیاسی لە مێسۆپۆتامیا و ناوچەکە، بەردەوام ڕوبەڕووی هێرش و داگیرکاری بونەتەوە، هەر لە سەردەمی بنەماڵە سومەریەکانەوە تاوەکو کۆتایهاتنی دەوڵەتی میدیا، هەموو هێز و قەوارە سیاسیەکانی ئەو کات هەوڵی ئەوەیان داوە بەجۆرێک لە جۆرەکان دەسەڵاتیان بگەیەننە ئەم ناوچەیە و هەمیشە بەشێک بووە لە هاوکێشە سیاسی وسەربازی وئابورییەکانی ناوچەکە.

لیستی سەرچاوەکان

1. Herzfeld, Ernst, Am Tor Van Asien, Felsdenkmäle aus Irans Heldenzeit, Berlin, 1920.

2. Prepared on Behalf on the Admiralty and the War Office, Handbook of Mesopotamia, Vol. 3, London, 1917.

٣. احمد، کمال مظهر، کرکوک و توابعها حکم التاریخ والضمیر، مطبعة رینوین، وزارة تربیة، ب.ت.ط.

٤. ابراهیم، نوعمان جمعە، ناوچەی گەرمیان لە ژێر ڕۆشنایی کنە و پشکنینە شوێنەوارییەکاندا"، سێیەمین کۆنفرانسی زانستی و نێودەوڵەتی شوێنەوار و کەلەپوری کوردستان زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر، ٢٠١٩.

٥. امین، میر قادری محمد و کمالدین نیکنامی، گذرگاه کوهستانی غرب زاگرس مرکزی و شاهراه خراسان بزرگ بر مهرهای دوره اکد، مجله مطالعات باستان شناسی، عدد٢، (١٣٩٩).

١ ئەحمەد، کۆزاد محەمەد، خانەقین و دەوروبەری لە سەرەتاوە تا ئیسلام، ل. ٢٩.

٦. باقر، طه و سفر، فؤاد، المرشد الى مواطن الاثار والحضارة، الرحلة الرابعة، بغداد، ١٩٥٠.

٧. باقر، طه، مقدمة في تاريخ الحضارات القديمة، ج١، ط٢، بغداد، (٢٠١٢).

٨. الدوري، رياض عبدالرحمن، ''عصر الانتقال من الكهوف الى القرى''، هزارميرد، عدد ٢٤، (٢٠٠٤).

٩. زەندی، ڕێبوار سەرتیب: دەرکەوتن و بڵاوبوونەوەی ئایینی مەسیحی لە ناوچەی گەرمیان لە نێوان سالانی (١-٦٥١ز)، توێژینەوەیەکی بڵاو نەکراوەیە.

١٠. زەندی، ڕێبوار سەرتیپ: مێژووی دێرینی گەرمیان، نامەی ماستەر، زانکۆی سلێمانی، ٢٠٢٢.

١١. سليمان، عامر و فتيان، احمد مالک، محاضرات في التاريخ القديم، بغداد، ١٩٧٨.

١٢. شاکەلی، محەمەد، گەرمیان ڕابردووی نزیک و ئاینده، سلێمانی، ٢٠٠٣.

١٣. مارکوارت، ی. , ايرانشهر بر مبناى جوغرافياى موسى خورنى، ت. د.مريم مير احمدى، تهران، ١٣٧٣.

١٤. ن. پيگلوسكايا، شهرهاى ايران در روزگار پارتيان و ساسانيان، ت.عنايت الله رضا، چ٢، تهران، ١٣٧٢.

١٥. ئەحمەد، کۆزاد محەمەد، بایەخی خانەقین و گەرمیان لەبەر ڕۆشنایی سەرچاوە کۆنەکاندا''، گۆڤاری ژین ١، (٢٠٠٩)، ل. ١٣.

١٦. ئەحمەد، کۆزاد محەمەد، پەیکوڵی شوێنەوارێکی گرنگ و دەقێکی لە بیرکراو''، گۆڤاری ژین، ژمارە ٣، (٢٠١١).

١٧. ئەحمەد، کۆزاد محەمەد، خانەقین و دەوروبەری لە سەرەتاوە تا ئیسلام، لە: مێژووی خانەقی، ئامادەکردنی، مامۆستا جەعفەر (فاضل کەریم ئەحمەد)، سلێمانی ، ٢٠١٧.

١٨. ئەحمەد، کۆزاد محەمەد، کوردستانی ناوەڕاست لە نیوەی یەکەمی هەزارەی دووەمی پ.ز دا، چ٢، سلێمانی، ٢٠٠٨.

ڕەنگدانەوەی پرسەکانی کۆمەڵگە لە ڕۆژنامەی (گەرمیانی ئەمڕۆ) دا

پ.ی. د. یادگار عەلی

مامۆستا لە زانکۆی گەرمیان

دکتۆرای شەرەفی یەکەم لە ڕاگەیاندن-زانکۆی مەنسورە - میسر

پێشەکی:

قسەیەکی باو هەیە: (ڕۆژنامەنووسی باشمان هەبێت، پێویستمان بە مێژوونووس نامێنێت). بەومانایەی ڕۆژنامە بەشێوەیەکی ڕۆژانە زانیاریی لەبارەی ڕووداوەکانی کۆمەڵگە لە بوارە جیاجیاکان کۆدەکاتەوە، دوای بژاردن و سازاندنیان لە چوارچێوەی هونەرە ڕۆژنامەنووسییەکان پێشکەش بە جەماوەری دەکات، بۆ داهاتووش؛ دەبێت بە بەشێک لە مێژووی هاوبەشیان.

لایەنی پیشەیی ڕۆژنامەنووس و دەزگای ڕۆژنامەنووسیی و ئەو ژینگە سیاسیی، کۆمەڵایەتیی و ئابوورییەی ڕۆژنامەنووس و ڕۆژنامە کاری تێدا دەکەن، لەو فاکتەرە کاریگەرانەن، کە دیاریدەکەن یاداشتکردنی ڕووداوەکانی ڕۆژ لەلایەن ڕۆژنامە، چەند ورد و زانستیین، تا چەند ڕاستگۆیانە تۆمارکراون و دەشێت بە بەڵگەنامەکی مێژوویی لەلایەن خەڵک و مێژوونووسانیش تەماشا بکرێن.

دکتۆر جیلبێرت، مامۆستای مێژووی یۆنانی لە زانکۆی ئۆکسفۆرد لە ناوەڕاستی سەدەی بیستەم، وتوویەتی: (ئەگەر یۆنان ڕۆژنامەی هەبووایە، ئەگەر تەنها یەک ڕۆژنامەی هەبووایە یان تەنانەت یەک لاپەڕە لە ڕۆژنامەیەکەوە بگەشتایەتە دەستمان، زانیارییمان لەسەر مێژووی یۆنان گەورەتر دەبوو).

ئێمە سەدان و بگرە هەزاران لاپەڕەی ڕۆژنامە و گۆڤار و بڵاوكراوە چاپكراوەكانی گەرمیانمان بەدەستگەیشتووە. هەریەكەیان هی سەردەم و قۆناغێكی دیاریكراون. لەلایەن توانا ناوچەییەكان و بە ڕەنج و بازووی ڕۆشنبیر و ڕۆژنامەنووسیی كورد بەرهەمهاتوون. دەیان و سەدان ڕووداویان بۆ تۆماركردووین، لە ئەرشیفی كتێبخانەكان بۆیان بەجێهێشتووین، ڕووداوەكان گەلێك جۆراوجۆرن، تایبەت نیین بە پرس و بوارێكی دیاریكراو، بەڵكوو ڕۆچوونەتە نێو هەموو كایەكانی ژیانی كۆمەڵگەی گەرمیان.

هەندێكجار گوێمان لە قسەیەك دەبێت: (گەرمیان ڕابردووی لە ئێستای گەشاوەترە)، كاتێك ئاوڕێك لە مێژووی ڕۆژنامەنووسیی تەنانەت ڕووناكبیریی ناوچەكە دەدەینەوە، ناتوانین یەكسەر ئەو قسەیە ڕەتبكەینەوە، چونكە بە ئاشكرا ئەوەمان بۆ دەردەكەوێت گەرمیان لێوانلێو بووە لە جوڵە و بزاوتی ڕۆشنبیریی و ڕۆژنامەنووسیی. كەچی زیاد لە (١٠) ساڵیش دەبێت ڕۆژنامەیەكی ڕۆژانە و گۆڤارێكی مانگانە لەم ناوچەیە دەرناچێت. ڕادیۆكان بەردەوام كەمدەبنەوە، تەلەڤزیۆنە ناوچەییەكان نەماون و كۆڕ و بزاوتە ڕۆشنبیریی و ڕۆژنامەنووسییەكان لە خراپترین ڕۆژگاری تەمەنیاندان.

(ڕۆژنامەی گەرمیان ئەمڕۆ) یەكێك لەو ڕۆژنامانە بووە، كە بەشێوەی مانگانە لە ناوەڕاستی ساڵی (٢٠٠٦) لە گەرمیان دەرچووە. بۆ ماوەی چەند ساڵێك درێژەی بە كاروانی خەباتی ڕۆژنامەنووسیی خۆی داوە و ڕووماڵی پرسەكانی كۆمەڵگەی گەرمیان و بابەتەكانی ڕۆژی لەو قۆناغەدا كردووە.

تەوەری یەكەم: میتۆدنامەی توێژینەوە

توێژەر لێكۆڵینەوە لە پرس و بابەتەكانی كۆمەڵگەی گەرمیان لەو ڕۆژگارەدا بە گرنگ دەزانێت، چونكە سەرەتای قۆناغێكی نوێ لە ژیانی سیاسیی بووە لە پاش پرۆسەی ڕووخاندنی ڕژێمی عێراق و یەكخستنی كابینەی حكومەت لە هەرێمی كوردستان و ئەنجامدانی پرۆسەی هەڵبژاردن و سەرەتاكانی دەركەوتنی ئۆپۆزسیۆنی ڕاستەقینە لە هەرێمی كوردستان.

كێشە و ئامانجی توێژینەوەكە

كێشەی سەرەكی توێژینەوەكە بریتییە لە: ڕەنگدانەوەی پرسە جۆربەجۆرەكانی كۆمەڵگەی گەرمیان لە ڕۆژنامەی گەرمیانی ئەمڕۆ. هەروەها ئامانجی توێژینەوەكەیە، بزانێت: دیارترین پرس و بابەتە ڕووماڵكراوەكان كامانەن؟ ژانرە ڕۆژنامەنووسییە بەكارهاتووەكان لە ڕووماڵی

پرسەکان چین؟ زانینی جۆر و خاوەندارێتی ئەو وێنانەی لەگەڵ بابەتە ڕۆژنامەنووسییەکان بەکارهاتوون. لەگەڵ گەیشتن بە سەرچاوەی زانیارییەکانی ڕۆژنامەی گەرمیانی ئەمڕۆ.

کۆمەڵ و نموونەی توێژینەوەکە

کۆمەڵی توێژینەوەکە لە هەموو ژمارەکانی ڕۆژنامەی (گەرمیانی ئەمڕۆ) پێکهاتووە و نموونەی توێژینەوەکەش بریتییە لە لاپەڕەی یەکەم و کۆتایی هەموو ئەو ژمارانەی ڕۆژنامەکە، کە لەماوەی ساڵی (٢٠٠٩) دەرچوون و لە (٩) ژمارە پێکهاتوون.

١- بابەتە بڵاوکراوەکان بەپێی بوارە جیاوازەکان لە ڕۆژنامەی گەرمیانی ئەمڕۆ (٢٠٠٩).

لە بەشەکانی لای ڕاست، ناوەڕاست، چەپ، سەرەوە و خوارەوەی لاپەڕە یەک و کۆتایی ڕۆژنامەی (گەرمیانی ئەمڕۆ) و لەچوارچێوەی سنوری کاتی توێژینەوەکەدا؛ سەدان بابەتی جۆراوجۆر بڵاوکراوەتەوە، هەریەکەیان خاوەن سروشتێکی دیاریکراون. بەسەرنجدان لێیان: پرسە سیاسییەکان لە پلەی یەکەم هاتوون، پاشان پرسی ئەدەب و هونەر لە پلەی دووەم، دواتریش پرسە کۆمەڵایەتییەکان لە پلەی سێیەم و بەدوای ئەوانیش هەریەک لە پرسەکانی: وەرزش، پەروەردە و خوێندنی باڵا، پرسە ڕۆشنبیرییەکان، ڕیکلام و کاریکاتێر، هۆشیاریی تەندروستیی، گەندەڵی، خزمەتگوزاریی، کەلەپوور و شوێنەوار، پرسە ئایینییەکان، شەهیدان و ئەنفال پاشان پرسە تەکنەلۆژییەکان.

ئەو ئەنجامەش دەرخەری ئەوەیە: ڕۆژنامەکە گشتی بووە، نەوەک تایبەتمەند بە بوارێکی دیاریکراو، هەروەها ئاماژەیە بەوەش، کە زیاتر بەلای پرسە سیاسییەکان، پرسەکانی پەیوەست بە ئەدەب و هونەر و پرسە کۆمەڵایەتییەکان ڕۆیشتووە. ڕەنگبێت ئەوەش بۆ گرنگیدانی خەڵک بۆ ئەو پرسانە لەوکاتەدا بگەڕێتەوە. بڕوانە خشتەی (١).

خشتەی (١): سروشتی پرسە ڕووماڵکراوەکان لە ڕۆژنامەی گەرمیانی ئەمڕۆ پیشان دەدات.

سروشتی پرسەکانی کۆمەڵگە	دووبارە	٪	ڕیزبەندی
پرسە کۆمەڵایەتییەکان	٣٤	١٢, ٥	سێیەم
پرسە سیاسییەکان	٤٦	١٧	یەکەم
پرسی گەندەڵی	١٠	٣, ٧	نۆیەم
پرسی پەروەردە و خوێندنی باڵا	٢٦	٩, ٦	پێنجەم
پرسی ئەدەب و هونەر	٣٥	١٢, ٩	دووەم

پرسی شەهیدان و ئەنفال	٣	١, ١	سیازدەهەم
پرسی هۆشیاریی تەندروستیی	١٦	٥, ٩	هەشتەم
پرسی خزمەتگوزاریی	٦	٢, ٢	دەیەم
پرسی وەرزش	٣٣	١٢, ٢	چوارەم
پرسی کەلەپوور و شوێنەوار	٥	١, ٨	یازدەهەم
پرسە ڕۆشنبیرییەکان	٢٥	٩, ٢	شەشەم
پرسە ئاینییەکان	٤	١, ٥	دوازدەهەم
پرسە تەکنەلۆژییەکان	٢	٠, ٧	چواردەهەم
پرسە یاساییەکان	٤	١, ٥	دوازدەهەم
پرسی ڕیکلامەکان و کاریکاتێر	٢٢	٨, ١	حەوتەم
کۆیگشتی	٢٧١	١٠٠	

نموونەی توێژینەوەکە (بابەتە شیکارکراوەکان لە لاپەڕە یەک و کۆتایی ڕۆژنامەی گەرمیانی ئەمڕۆ)

لە ماوەی ساڵی (٢٠٠٩) دا؛ ڕۆژنامەی گەرمیانی ئەمڕۆ تەنها نۆ ژمارەی بەردەستن، لەکاتێکدا بەوتەی سەرنووسەری ڕۆژنامەکە، هەموو ژمارەکانی بەشێوەی مانگانە لەو ساڵەدا دەرچوون، بەڵام دەردەکەوێت، کە فەوتاون و نەتوانراوە چ بەشێوەی ئەلیکترۆنیی یاخوود چاپکراو یان هەردووکیان پێکەوە ئەرشیفبکرێن و لە لەناوچوون بپارێزرێن. هەر بۆنموونە ڕۆژنامەی (گەرمیانی ئەمڕۆ) ڕۆژنامەیەکی مانگانە بووە، بەڵام ژمارەی مانگەکانی (ئایار، ئەیلوول و تشرینی دووەمی ٢٠٠٩) نەماوە و ژمارەی مانگی (ئاب)یش بە مانگی (جوڵای) نووسراوە، کە دەکاتە مانگی (حوزەیران).

لە لاپەڕەیەک و کۆتایی هەموو ئەو نۆ ژمارەی لەو ساڵەدا بەردەست بوون تەنها (٧٧) بابەت بڵاوکراونەتەوە، هەندێک لەو بابەتانەش کورتەیەکیان لە لاپەڕە یەک بووە و درێژەکانیان لە لاپەڕەکانی دواتر و هەموویان شیکاریان بۆ کراوە. هەروەها لە لاپەڕە یەک چەندین بابەت و وتار تەنها بەناونیشان و هەندێکجاریش ناونیشان و وێنەی نووسەری بابەت هاتوون و ناوەڕۆکی بابەتەکانیان لەلاپەڕەکانی ناوەوە هاتوون، توێژەر بەپێویستی نەزانیووە لە چوارچێوەی کاری توێژینەوەکەی ئەژماریان بکات.

سەرباری ئەوەش لە لاپەڕەی کۆتایی ڕۆژنامەکە چەندجارێک ئاماژە بەوەدراوە، کە خوێنەر دەتوانێت بگەڕێتەوە بۆ لاپەڕەکانی پێشووتر بۆ خوێندنەوەی ئەو بابەتانەی لە کۆتا لاپەڕە ناونیشانەکانیان خراوەتەڕوو. لە ڕاستیدا ئەوانەش لەچوارچێوەی شیکار دانەنراون،

چونکە توێژەر پێیوایە ئەو کارە هەڵەیەکی میتۆدییە و ناکرێت لە لاپەڕەی کۆتاییەوە خوێنەر بۆ خوێندنەوەی لاپەڕەکانی پێشووتر ئاراستە بکرێت، بەڵکوو پێچەوانەکەی ڕاستە، وەک ڕۆژنامەکە لە لاپەڕە یەک ئەنجامیداوە. بڕوانە خشتەی (٢).

خشتەی (٢): ژمارەکانی ڕۆژنامەی گەرمیانی ئەمڕۆ و ڕێکەوتی دەرچوونیان پیشان دەدات.

ژمارەی ڕۆژنامەکە و ڕێکەوتی دەرچوون	ژمارەی بابەتە بڵاوکراوەکان
(29) لە (کانوونی دووەمی ٢٠٠٩)	١١
(30) لە (مانگی شوباتی ٢٠٠٩)	٨
(31) لە (مانگی ئازاری ٢٠٠٩)	٩
(32) لە (مانگی نیسانی ٢٠٠٩)	٩
(34) لە (مانگی حوزەیرانی ٢٠٠٩)	٨
(35) لە (مانگی تەمووزی ٢٠٠٩)	٩
(36) لە (مانگی ئابی ٢٠٠٩)	٨
(37) لە (مانگی تشرینی یەکەمی ٢٠٠٩)	٧
(39) لە (مانگی کانوونی یەکەمی ٢٠٠٩)	٨
کۆیگشتی	٧٧

جۆر و ڕێبازی توێژینەوەکە

توێژینەوەکە لە ڕووی جۆرەوە وەسفییە و هەردوو میتۆدی (مێژوویی) و (شیکاری ناوەڕۆک) بەکارهاتوون، یەکەمیان؛ بۆ زانینی پرس و ڕووداوەکانی ئەوکات لە ڕێگەی ڕووماڵی ڕۆژنامەکان، دووەمیشیان؛ بۆ شیکردنەوەی ڕووپەڕی ڕۆژنامەکان لە ڕووی شێوە و ناوەڕۆک و گەیشتن بە ئامانجی توێژینەوەکە.

سنوری توێژینەوەکە

لە ڕووی سنوری توێژینەوەکەش؛ سنوری کات، ساڵی (٢٠٠٩) دەگرێتەوە، کە پرس و بابەتەکانی ڕۆژنامەکە بڵاوکراونەتەوە سنوری شوێن، بریتییە لە شاری کەلار، کە ئێستا ناوەندی ئیدارەی گەرمیانە و ئەوکات بارەگای سەرەکی ڕۆژنامەکە بووە، سنوری بابەتیش هەموو ئەو پرس و بابەتانەیە لە لاپەڕەی سەرەکی و لاپەڕەی کۆتایی ڕۆژنامەکە بەدرێژایی ئەو ساڵە بڵاوکراونەتەوە.

تەوەری دووەم:
تیۆرینامەی توێژینەوە: (ڕۆژنامە و ڕووماڵی پرسەکانی کۆمەڵگە)

یەکەم: لەبارەی ڕۆژنامە و کایەی ڕۆژنامەنووسیی لە کۆمەڵگەدا

مێژووی ڕۆژنامە

لەسەرەتادا؛ ڕۆژنامەی چاپکراو بەو ناوەی ئێستای نەناسرابوو. تەنها کۆمەڵێک هەواڵ بوو لەنێو خەڵکدا بڵاودەکرایەوە و هەموو ئامانجی گەیاندنی زانیاریی بوو بە هەموو ئەوانەی مەبەست بوون. بۆ ئەنجامدانی ئەو کردەیەش زۆرجار کەسێکی وتاربێژ و زمانپاراو دەنێردرایە ئەو شوێنانەی مەڵبەندی کۆبوونەوەی زۆرترین خەڵکن، بەتایبەت بازاڕ باو و میلییەکان، بۆئەوەی لە ناوەڕاستی قەرەباڵغییەکەیاندا بووەستێت، هەندێک هەواڵ یان فەرمان بە گوێیان بدات. بەم شێوەیە هەواڵەکە لەناو خەڵکدا بڵاودەبوویەوە. پاشان چاپەمەنی پشتی بەبیرۆکەی هەواڵنامە بەست، کە ئامانجی ئاڵوگۆڕکردنی هەواڵە لەنێوان تاکەکاندا لەڕێگەی نووسینەوە، ئەم شێوازە ڕۆژنامەوانییە لە کاتی شەڕەکاندا بڵاوبووەوە و ڕۆژنامە بەردەوام بوو لە پشتبەستن بەو شێوازە تا دۆزینەوەی چاپ و ئامرازەکانی. چاپ بەشداریی گەورەی هەبوو بۆ بیرکردنەوە لە دەرکردنی هەواڵ بەشێوەی چاپکراو. یەکەم ڕۆژنامە لە ئینگلتەرا لە ساڵی (١٧٠١)ی زایینی چاپکرا، دواتر لە ساڵی (١٧٧٧) ی زایینیش ڕۆژنامەیەک لە فەرەنسا دەرکەوت.

سەبارەت بە سەرهەڵدانی ڕۆژنامەنووسیی لە لای عەرەبەکان، دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی نۆزدەهەمی زایینی، کاتێک یەکەم ڕۆژنامە لە بەغدا لە ساڵی (١٨١٦)ی زایینی دەرچوو، پاشان ڕۆژنامەی ئەلوەقائیعی میسری لە ساڵی (١٨٢٨)ی زایینی و بووە بە یەکەم ڕۆژنامەی ڕەسمی عەرەبی. بەو شێوەیە بڵاوکراوە ڕۆژنامەوانییەکان گەشەیەکی بەرچاویان بەخۆوە بینی.

نووسین یارمەتیدەر بوو لە دۆزینەوەی ڕۆژنامەنووسیی بەو پێیەی، وەک ئامرازێک بەکاردەهێنرا بۆ ئاگادارکردنەوەی خەڵک لەو شتانەی لە دەوروبەریان ڕوودەدەن بۆ یەکەمجار، لە شاری ڕۆما ئەنجومەنی پیران دادەنیشت بۆ تۆمارکردنی وتووێژەکانیان و دواتر هەڵیان دەواسی بۆ ڕایگشتی بۆئەوەی ببینن و ئیدی بەو تۆمارانە دەگوترا: (ڕووداوە گشتییەکان). هەروەها لە هەمان کاتدا هەندێک بڵاوکراوەی کاغەی تر دەردەکران، هەندێکی باسیان لە کۆمەڵێک بۆنە و ڕووداو دەکرد، وەک: هاوسەرگیریی، مردن، ئاهەنگ و جەژن. ئەمانە پێیان دەگوترا: (ڕووداوە ڕۆژانەییەکان). ئەو چاپکراوانە بەشێوەی ڕۆژانە دەرنەدەکران، بەڵکوو بەپێی ئەوەی هەلومەرجەکە پێویست بوایە.

دانیشتووانی نیمچە دورگەی عەرەبی پێش ئیسلام ئاگاداری ئەو دیاردەیە بوون، لێرە بەرهەمی شاعیران و ئەدیبان (موعەلەقات) بۆ خەڵكی هەڵدەواسران. ئەو بەرهەمانە كاغەزگەلێكن، پڕن لە هەواڵ و ڕووداوەكان، كە شاعیر شایەتحاڵی بووە و تۆماری كردووە و لە كاغەزەكانی ڕۆما باشترن و ساڵانە لە بازاڕی عوكاز دانراوە. سەبارەت بە ئەوروپا، دەبینین سەرەتای ڕۆژنامەنووسیی لە سەدەی چوارەمی زایینیدا لە ئیتالیا دەركەوتووە، لەوێدا كاغەزی بڵاوكردووەتەوە بە ناوی (ڕاگەیاندن)، ئەم كاغەزانە بە دەست كۆپی دەكران و تایبەت بوون بە شازادەكان و دەوڵەمەندەكان و بەمجۆرە سنووردار بوون بەوەی كە بۆ چینێكی دیاریكراو دەردەكران.

لە خوارەوە بەكورتی ئاماژە بە چەند وێستگەیەكی گەشەی ڕۆژنامەنووسیی دەدەین:

دەوترێت یەكەم كتێب لە چین لە ساڵی (١٠٤١)ی زایینی چاپكراوە، شۆڕشی چاپەمەنی لە سەدەی پانزەهەمەوە دەستی پێكردووە، بووەهۆی دەستپێكردنی سەردەمی ڕۆژنامەنووسیی و دەستپێكردنی چاپكردنی ڕۆژنامە و كتێب بە قەبارەیەكی گەورە. لەماوەی سەدەی بیستەمدا، تەكنەلۆژیا ڕۆڵێكی گەورەی هەبوو لە گەشەسەندنی كەرتی چاپەمەنی و ڕاگەیاندن و لەسەر ئەم هێڵە كاتییە دەجووڵایەوە:

لە سەرەتای سەدەی بیستەمدا، گرنگی بە ڕۆژنامە و گۆڤاری خولی و تەلەڤزیۆن و ڕادیۆكان دەدرا.

لە ساڵانی چلەكاندا پەخشی ڕادیۆیی بەربڵاو بوو.

لە ساڵانی (١٩٥٠) شۆڕشی پیشەسازی تەلەڤزیۆن دەستی پێكرد.

لە ساڵی (١٩٦٢)ی زایینی شۆڕشی مانگی دەستكرد هاتە ناو بواری ڕۆژنامەنووسیی و ڕاگەیاندن و لە ڕێگەی تەلەڤزیۆنەوە هەواڵەكانی لە هەموو جیهانەوە پەخش دەكرد.

لە هەشتاكانی سەدەی ڕابردوودا سەردەمی ڕۆژنامەنووسیی چووە ناو شۆڕشێكی نوێ و بە پەخشی ڕاستەوخۆ و ڕاستەوخۆ و خزمەتگوزاریی كەناڵی مانگی دەستكرد ناسرا.

لە ساڵانی نەوەدەكاندا مەزەندە دەكرا كە (٩٨٪)ی ئەمریكییەكان تەلەڤزیۆنیان لە ماڵەكانیاندا هەبووە.

لە كۆتایی سەدەی بیستەمدا شۆڕشی ئینتەرنێت هاتە ناو گۆڕەپانی ڕۆژنامەنووسیی و ڕاگەیاندن.

ڕۆژنامەنووسیی (چەمک – گەشەکردن - بوارەکانی)

ڕۆژنامەنووسیی بە یەکێک لە پیشە گرنگ و بەهادارەکان لە هەر کۆمەڵگەیەکی شارستانی دادەنرێت. زانیاریی لەبارەی ئەو ڕووداوانە بە هاووڵاتیان دەگەیەنێت، کە لەنێو خۆیان و دەوروبەری کۆمەڵگەکەیان و هەموو جیهان ڕوودەدەن. یارمەتی خەڵک دەدات لە ڕێگەی ڕۆژنامە و گۆڤار، ڕادیۆ و تەلەڤزیۆن و ئامرازەکانی میدیای نوێوە بۆچوون و ڕای خۆیان سەبارەت بە کاروبارە هەنووکەییەکان دەرببڕن و پێکبهێنن.

ڕۆژانە ڕۆژنامەنووسان لە سەرانسەری جیهان بابەت و هەواڵ لەسەر هەزاران ڕووداوی جۆربەجۆر دەنووسن. پەیامنێرانی ناوەوە ڕوومالی ڕووداوە ناوخۆییەکان دەکەن و پەیامنێرانی دەرەوەش هەواڵە نیشتیمانیی و نێودەوڵەتییەکانی جیهانی دەرەوە ڕوومال دەکەن.

ڕۆژنامە چەند لاپەڕەیەکی تەنکە و مرۆڤ بابەتەکانی لەسەر دەنووسێت. بەشێوەیەکی ڕێکوپێک دەردەچێت و هەواڵ و بابەتی ڕۆشنبیریی لەبارەی سیاسەت، کۆمەڵناسیی، ئابووریی و زانست لەخۆدەگرێت. ئەو کەسەی لەم بوارەدا کاردەکات پێی دەگوترێت: ڕۆژنامەنووس.

ڕۆژنامە پشت بە دارشتن، گواستنەوە، بڵاوکردنەوە و شیکردنەوەی هەواڵ و بابەت دەبەستێت و لە بڵاوکراوەیەکی چاپکراو یاخوود ئەلیکترۆنیی بڵاودەکرێتەوە. ئامانجی ئەوەیە ڕۆشنایی بخاتە سەر ڕووداوە سیاسیی، کۆمەڵایەتیی و کەلتوورییە پەیوەندیدارەکان بە گەلان و کۆمەڵگە ناوخۆیی و نێودەوڵەتییەکان. ڕۆژنامەنووسیی بوارێکی گرنگە لە کۆمەڵگەدا و بەشدارە لە پێکهێنانی کۆمەڵێک ڕەهەندی هزری، کە پەیوەندییان بە زانیارییەوە هەیە لەنێو تاکەکان لەناو یەک کۆمەڵگەدا، وەهایان لێدەکات لە دەوروبەری خۆیان نزیکتر بن، هەروەها هەموو ئەو هەواڵانەیان بۆ دەستەبەر دەکات سەبارەت بەو بابەتانەی، کە حەزیان لێیە زانیاریی لەبارەوە بزانن، وەک: وەرزش، هونەر، زانیاریی گشتیی، توێژینەوە پزیشکییەکان و..هتد.

ڕۆژنامەنووسیی بریتییە لە هونەری ئامادەکردنی ڕۆژنامە و گۆڤار و سازاندنیان بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە. هەندێک دەڵێن: ڕۆژنامە بە واتای (کاغەز) دێت، (جۆرناڵ)یش وشەیەکی وەرگیراوی ڕۆژئاواییە بۆ ئاماژەدان بە ڕۆژنامەی ڕۆژانە بەکاردەهێنرێت. لە زمانی عەرەبیش وشەی (الجريدة) لەلایەن (رشيد دحداح) بەکارهاتووە و هەندێکیش وشەی (الصحيفة) بەکاردەهێنن. لە زمانی کوردیشدا؛ ڕۆژنامە بەمانای نامەی ڕۆژ دێت، واتە سەکۆی بڵاوکردنەوەی ئەو ڕووداو و زانیاریی پاشان هەواڵانەی ڕۆژانە لە کۆمەڵگە ڕوودەدەن.

(بورک ئینگلیزیی)، بەمشێوەیە پێناسەی دەکات: ڕۆژنامەنووسیی: بریتییە لە دەسەڵاتی چوارەم.

فەرهەنگی (الرائد): ڕۆژنامەنووسیی: بریتییە لە هونەری بەرهەمهێنان و نووسینی ڕۆژنامە و گۆڤار.

گرنگە لەبیرمان بێت بڵاوکراوەی ڕۆژنامەنووسیی دوو جۆری سەرەکی هەیە: سیاسیی و ناسیاسیی و لەڕووی بابەت یان لەڕووی کات دابەش دەبێت:

- بڵاوکردنەوەی ڕۆژنامەنووسیی خولی: بە بەردەوامی لە ژێر ناوێکی دیاریکراو و یەک لە دوای یەک و لەکاتێکی دیاریکرا و ڕێکخراو و بەشێوەی زنجیرەیی دەردەچێت، وەک ڕۆژنامە ڕۆژانەییەکانی: کوردستانی نوێ و خەبات.

- بڵاوکراوەی ڕۆژنامەنووسیی ناخولی: ئەو بڵاوکراوە چاپکراوانە دەگرێتەوە، کە لە هەفتەیەکدا لە جارێک زیاتر بڵاوناکرێنەوە و زۆرجار کات و وادەی بڵاوکردنەوەی بەشێوەیەکی ڕێکخراو و ڕێکوپێک نییە. کتێبیش هەر هەمان سرووشت و ناوی هەیە.

هەروەها ڕۆژنامە بۆڵتنێکی تایبەتە بە پێشکەشکردنی هەواڵ و سەرنجدان لەسەری. ڕۆژنامەکان ڕێگەیەکی نایابن بۆ بەدواداچوون لەبارەی ڕووداوەکانی ئێستا، هەروەها ڕۆڵێکی گرنگ دەگێڕن لە پێکهێنانی ڕایگشتیدا. ڕۆژنامەکان بەراورد بە دەزگا هەواڵییە گەورەکانی، وەک: ڕادیۆ و تەلەڤزیۆن سوودی زیاتریان هەیە، بەو پێیەی، کە هەواڵی زیاتر و بە وردیەکی زیاتر ڕووماڵ دەکەن. ڕۆژنامە دیاردەیەکی شارستانیی و پێشکەوتووە، ئەرکی تەنها گەیاندنی هەواڵ و ڕووداوەکان نییە، بەڵکو بەشی هونەریی، وەرزش، کاتبەسەربردن و بازرگانی بە هەموو فۆرمەکانیانەوە هەیە، تامەزرۆی دابینکردنی پێداویستییەکانی هەموو مرۆڤێکە، بۆیە ڕۆژ لە دوای ڕۆژ ئارەزووی بۆی زیاد دەکات، خەڵکیش لە هەر کاتێکی ڕۆژدا دەتوانن وەریبگرن.

دەتوانین بڵێین: ڕۆژنامە ئەو ئامرازەیە، کە لە ڕێگەیەوە هەواڵ و زانیاریی لەسەر ڕووداوە هەنووکەییەکان داڕێژراون و شیکاریان بۆ دەگۆڕێت و بڵاودەکرێنەوە. هەروەها دەتوانرێت بەم شێوەیە پێناسە بکرێت: ئاوێنەی ژیانە لە کۆمەڵگەدا. بەومانایەی دەبێتە سەکۆی بڵاوکردنەوەی هەموو چالاکییەکان و تۆماری ڕووداوەکان ڕۆژ لە دوای ڕۆژ، هەفتە لە دوای هەفتە... هتد.

سەرهەڵدانی ڕۆژنامەی هەفتانە

ڕۆژنامەنووسیی بە خێرایی لە جیهان گەشەی کرد، بەتایبەت لە ڕووی ناوەڕۆکەوە، دەستیکرد بە ڕووماڵکردنی ململانێی سیاسیی و ئایینییەکان بە شێوەیەکی بەرفراوان، کاریگەرییەکەی وەهای کرد، زۆرێک لە حکومەت و دەسەڵاتەکان بیر لە سەپاندنی سانسۆر و ئاستەنگ لە ڕێگەی بکەنەوە، بەڵام ئەو ڕێگەیە هەرگیز لە کاریگەریی دەسەڵاتی

ڕۆژنامەی لەسەر حکومەتەکان کەمنەکردووە. لە ساڵی (١٥٠٩)ی زایینی یەکەم ڕۆژنامەی هەفتانە لە شاری ستراسبۆرگ دەرکەوت، پاشان لە ساڵی (١٦٢٢) زایینی لە شاری لەندەن ڕۆژنامەی هەفتانە دەرکەوت و لە ساڵی (١٦٣١)یش لە شاری پاریس.

لە کۆتایی سەدەی حەڤدەهەمدا یەکەم ڕۆژنامەی ڕۆژانە دەرکەوت، بەڵام دەستپێکردنی ڕاستەقینەی لە کۆتایی سەدەی هەژدەدا بوو و لە ساڵانی یەکەمی سەرەتای سەدەی نۆزدەهەمدا بەردەوام بوو، ڕۆژنامەنووسەکان زیادیان کرد و چالاکیی ڕۆژنامەوانیی وەک پیشەیەک خۆی سەلماند و لە ڕووی یاساییەوە چوارچێوەی بۆ دانرا. یاسای (یاسای لیبڵ) لە ساڵی (١٧٩٢)ی زایینی لە ئینگلتەرا تایبەت بە کاری ڕۆژنامەنووسیی دەرچوێنرا، هەندێک گەرەنتی بە ڕۆژنامەنووسان بەخشی و بەم شێوەیەش بوارێکی فراوانی بۆ ململانێ گەورەکە کردەوە لە نێوان چاپەمەنی و دەسەڵاتدا. چەندین هۆکاریش یارمەتی ڕۆژنامەنووسییاندا بۆ گەشەکردن، لەوانە: سەرهەڵدانی ئاژانسەکانی هەواڵ، ئاژانسەکان کاریان کرد بۆ کۆکردنەوەی هەواڵ و زانیاریی و دابەشکردنی بەسەر ڕۆژنامە جۆراوجۆرەکاندا. بەکارهێنانی ڕیکلامی بازرگانی بەجۆرێک، کە ڕۆژنامەکان دەستیان کرد بە بەدەستهێنانی سەرچاوەی زیاتر بۆ فرۆشتنەکانیان. دۆزینەوەی شێوازی نوێی چاپکردن (ڕۆتاتیف)، کە لە ساڵی (١٨٧٠)ی زایینیدا هاتە ئاراوە و توانی (١٨) هەزار دانە لە کاتژمێرێکدا چاپ بکات. چاپخانەی مۆدێرن لە جیهانی عەرەبیدا نووسراوە ڕۆژنامەکان لە جیهانی عەرەبیدا لە سەدەی نۆزدەهەمی زایینی دەستیان بە دەرکەوتن کرد، هۆکاری ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ هاتنە ناوەوەی هەڵمەتی فەرەنسی بۆ میسر، کە لەلایەن ناپلیۆن بۆناپارت لە ساڵی (١٧٩٩ی زایینی- ١٨٠١ی زایینی) ئەنجامدرا.

گرنگی ڕۆژنامەنووسیی

بەرفراوانکردنی پانتایی دەربڕینی بیروڕا و ئازادی ڕادەربڕین بە یەکێک لە ئامانجە گرنگەکانی ڕۆژنامەنووسیی دادەنرێت، ڕۆژنامەنووسیی مافی دەربڕینی بیروڕای خۆیان و دەربڕینی بیروڕای جۆراوجۆر لە کۆمەڵگادا بە خەڵک دەبەخشێت. دەنگی بێدەنگەکانە و زانیاریی و ڕاپۆرتی پێویست دەدات بە خەڵک سەبارەت بەو ڕووداو و پێشهاتانەی، کە لە دەوروبەریان و لە جیهاندا ڕوودەدەن.

بناغەی کۆمەڵگەیەکی دیموکراسیی: ڕاگەیاندن پێگەیەکی گرنگی لە هەر کۆمەڵگایەکی دیموکراسیدا هەیە، تەنها سەرچاوەی هەواڵ نییە، بەڵکو ئاماژەیە بۆ زانیاریی هەنووکەیی و ئامرازێکە بۆ ڕەخنەی گشتی، بەو پێیەی کاریگەرییەکی زۆری لەسەر پێکهاتنی ڕایگشتی هەیە. ئەرکی سەرنووسەری هەواڵ و ستافەکەیەتی، ئەو هەواڵانە هەڵبژێرن، کە لە دەزگا و پەیامنێری جۆراوجۆرەوە دێن. لەگەڵ ئامادەکردنی چاوپێکەوتن لەگەڵ خەڵک و دەستکاریکردن و ڕێکخستنی و نمایشکردنی بە شێوەیەک، کە بۆ خەڵک ڕوون بێت.

ئەڵقەی پەیوەندی نێوان دەسەڵات و خەڵک: ڕۆژنامەنووسیی پەیوەندی نێوان دەسەڵات و خەڵکە و ناوەڕۆکی ڕۆژنامە بە زۆری بەهرەی چەند ڕۆژنامەنووسێک لەخۆدەگرێت، لەوانە: هونەرمەندان، کاریکاتێریستەکان، فۆتۆگرافەران و ئەوانی تر. ڕۆژنامە دەوڵەمەند و کاریگەرەکان هەمیشە پەیامنێرەکانیان لە ناوخۆ و دەرەوەی وڵات دەپارێزن، لەپێناو کۆکردنەوەی زانیاریی لە سەرچاوە جیاوازەکانەوە.

یارمەتیدانی خەڵک بۆ درککردن بە مافەکانیان: ڕۆژنامەنووسیی لە بنەڕەتدا ئامانجی یارمەتیدانی خەڵکە بۆ بەدیهێنانی مافەکانی، لە ڕێگەی نووسینەوە ڕۆژانە و هەفتانە، بە لەبەرچاوگرتنی ئەوەی لە کاتی نووسیندا هەواڵەکە گونجاو بێت بۆ هەموو خوێنەران، بەبێ گوێدانە ئاستی پەروەردەیی و باری سۆزداریی و کۆمەڵایەتییان، بەوجۆرەش ڕێگە بە نەخوێندەوارەکانیش دەدات دەنگ و بۆچوونەکانیان بخەنەڕوو و پەیوەستی تاکەکان بە کۆمەڵگەوە دەهێڵێتەوە.

خزمەتکردنی هاووڵاتیان: ئامانجێکی بنەڕەتی سەرهەڵدان و بەردەوامی کاروانی ڕۆژنامەنووسییە. ڕۆژنامە بە بڵاوکردنەوەی هەواڵ کاریگەریی لەسەر خەڵک دادەنێت و خزمەتیشیان دەکات. زیادبوونی ژمارەزووی ڕۆژنامەنووسیش هاوکاتە لەگەڵ زیادبوونی بەرژەوەندییە ئابورییەکان لە کۆمەڵگەدا. بنەمای خزمەتکردنی هاوڵاتیان ڕۆژنامەنووسێکی باش دروست دەکات. ڕۆژنامەنووس دەبێت ئاگاداری ڕەوتی ئێستای تێکەڵبوونی هەواڵ و دەنگۆ بێت بەیەکتری، هەروەها ئاگاداری سەپاندنی بۆچوونەکانی سەرنوسەر بەسەر خوێنەراندا بێت.

گەشەپێدانی گەلان: لەگەڵ هەر کاتژمێرێکدا چیرۆکێکی نوێ دەربارەی دۆزینەوە، سیاسەت، زانست، وەرزش، پەروەردە، و تەکنەلۆژیا لە هەموو جیهانەوە دێتە ئاراوە، بەبێ ڕۆژنامەنووس مەحاڵە ئەم چیرۆکانە بگاتە خەڵک، مەودای ڕۆژنامەنووسیی بەدرێژایی ساڵان فراوانتر بووە. ئێستا ئامرازەکانی پەیوەندی، وەک: ڕادیۆ، تەلەڤزیۆن و ڕۆژنامەکان، سۆشیال میدیا و ماڵپەڕەکانی هەواڵ لە ئینتەرنێتدا لەخۆدەگرێت. لەگەڵ زیادبوون و هەمەچەشنی ئامرازەکانی پەیوەندیکردن؛ ژمارەی وەرگرانیش بە ڕێژەیەکی بەرچاو زیادیکرد. ڕۆژنامەنووسی بووەتە هەڵبژاردەیەکی پیشەیی دیار بۆ زۆرێک لە خوێندکاران، بەو پێیەی بوارێکی پڕە لە ئاڵەنگاریی و ڕۆڵێکی سەرەکی دەگێڕێت لە گەشەپێدانی گەلان.

زیادکردنی هۆشیاریی کۆمەڵگەکان: ئامانجەکانی پیشەی ڕۆژنامەنووسیی بە تەکنەلۆجیا و ڕۆژنامەنووس و تەکنیکەکانی بەکارهێنراو پێناسە ناکرێن، بەڵکو پرەنسیپ و ئامانجی ڕۆژنامەنووسیی بە شتێکی گرنگتر دیاریدەکرێت، کە ئەو ئەرکەیە هەواڵ لە ژیانی مرۆڤەکاندا دەیگێڕێت. هەواڵ ئەو بەشەیە لە پەیوەندییەکان، کە تاکەکان ئاگادار

دەكاتـەوە لـە ڕووداو و پرسـەكان. هەروەهـا لەبـارەی پرسـەكانی پەیوەسـت بـە جیهانـی دەرەوە زانیاریـی پێویست دەدات بـە هاوڵاتیـان بـۆ ئـەوەی باشـترین بڕیـار لەسـەر ژیانیـان، كۆمەڵگەكانیـان و حكومەتەكانیـان بـدەن بەهـای یەكەمـی هـەواڵ بەهێزكـردن و زیادكردنـی هۆشـیاریی كۆمەڵگەكانـە.

دابینكردن و گەیاندنی زانیاریی: بریتییە لە پێشكەشكردنی ڕاپۆرت و هـەواڵ و ڕووداوەكانی پەیوەسـت بـە ژیانـی ڕۆژانـە، هیـچ زانیارییەكـی كات بەسـەربردن لەخۆناگرێـت، وەک خـۆی هەمـوو هەواڵەكانـی پەیوەست بـە سیاسـەتی حكومـەت و كاروبـاری دەرەوە و كـەش و هـەوا و ڕووداوەكان و بازرگانـی و پـەروەردە دەگرێتـەوە. ئـەم كارە زیاتـر پێكدێـت لـەو مادانـەی، كـە لـە هەواڵـەكان لـە ڕادیـۆ و تەلەڤزیـۆن یاخـود لـە سـتوونی هەواڵـی ڕۆژنامـە و گۆڤارەكانـدا پەخـش و بڵاودەكرێنـەوە.

لێكدانـەوەی هـەواڵ: لـە ڕێگـەی ڕۆژنامەنووسـییەوە، خوێنـەر یـان گوێگـر بـە بەكارهێنانـی مـادەی پاشـخان و گرافـەكان ڕوونكردنـەوە و لێكدانـەوە لەسـەر بابـەت و ڕووداوە جیاجیـاكان بەدەسـت دەهێنێـت، كـە هەمـوو ئەمانـە ئامانجیـان یارمەتیدانـی تاكەكـەس بـۆ گەیشـتن بـە تێگەیشـتنێكی باشـتر لـەو هەواڵـەی، كـە وەریدەگرێـت.

كاتبەسـەربردن: ڕۆژنامەنووسـیی جگـە لـە ڕۆڵـە جدییەكانـی، گرنگـی بـە ئەركـی خـۆی، وەک هونەریـش دەدات، وەک: پێدانـی زانیاریـی و لێكدانـەوە، ڕۆڵـی كاتبەسـەربردن لـە بـواری ڕۆژنامەنووسـیی بریتییـە لـە سـەرگەرمیكردنی چیرۆكـی كۆمیـدی لایەنەكانـی ژیانـی ڕۆژانـە، هەواڵەكانـی پەیوەسـت بـە ڕووداوە وەرزشـییەكان، مـۆدە پێشـهاتەكان، نواندن..هتـد. كاتبەسـەربردن بـە یەكێـک لـە ئەركـە گرنگـەكان دادەنرێـت وەهـا دەكات خەڵـک ئەگـەر بـۆ ماوەیەكیـش بێـت لـە جەنجاڵییەكانـی ژیانـی ڕۆژانـە دووربكەوێتـەوە و پشـوویەک بـدات.

ڕێكلامـە بازرگانییـەكان: ڕێكلامـەكان كۆمەڵێـک پەیـام و فەرمانـی كۆمەڵایەتیـی لەخۆدەگرن، وەک: ڕیكلامـە جیاوازەكانـی پەیوەسـت بـە پلاندانانـی خێـزان، لێخوڕینـی سـەلامەت، چاودێری منـداڵ، چاودێـری تەندروسـتی و هتـد. هەروەهـا ڕێكلامـە بازرگانییـەكان هەوڵـدەدەن بـۆ بەرەوپێشـبردنی فرۆشـتنی كاڵاكانیـان. ڕیكلامـەكان پێكهێنـەری گەورەترین بـەش لـە داهاتـی ڕۆژنامەكانـن بـۆ دابینكردنـی لایەنـی دارایـی و بەردەوامیـان لـە كاركـردن. هەروەهـا ڕیـكلام زانیاریـی سـەرەتایی بازاڕكـردن دەداتـە خەڵـک و یارمەتـی بازرگانـان دەدات لـە گۆڕانكارییەكانی بوارەكانیـان ئاگاداربـن.

ئەرکە بنچینەییەکانی رۆژنامەنووسیی

رۆژنامەنووسیی، وەک پیشەیەک پێناسە دەکرێت بەوەی، کە کۆمەڵێک ئەرک لەخۆدەگرێت لە رێگەی رۆژنامەنووس ئەنجام دەدرێت. پەیوەندی بە کۆکردنەوەی هەواڵ، تێروانین، بەدواداچوون و نووسینی راپۆرت لەسەر پرسە جیهانییە باوەکان، سیاسیی یان پێشهاتە گشتییەکان و هەندێک بوارە جۆراوجۆرەکان هەیە، وەک: مۆدە، خواردن و ئەوانی تر. چاپەمەنی چەندین ئەرکی بنەڕەتی هەیە، کە بریتیین لە:

ئەرکی پەروەردەیی: رۆژنامەنووسیی کار بۆ پەروەردەکردنی خەڵک دەکات لە رێگەی پێدانی زانیاریی جۆراوجۆر لەسەر بابەتی هەمەجۆر بە هەندێک کەس، کە ئەمڕۆ پێویستیان بەو زانیارییانە هەیە. واتە لە رێگەی گەیاندنی هەواڵ، راستی، رووداو بە لێکدانەوە و روونکردنەوەیان؛ کاردەکات بۆ پێدانی زانیاریی و کەرەستەی سەرەتایی بە خوێنەر یان گوێگر ئەوەش بە بەکارهێنانی گراف و ئامرازەکانی تر. ئامانج لەوەش یارمەتیدانی تاکە بۆ گەیشتن بە تێگەیشتنێکی باشتر لە هەموو ئەو شتانەی، کە دەیبینێت یان دەیبیستێت.

ئەرکی پێکهێنانی کاریگەریی: رۆژنامەنووسیی لە رێگەی ئەو پەیام و زانیارییانەی، کە بڵاوی دەکاتەوە، کاریگەریی لەسەر بۆچوونی وەرگرەکان دروستدەکات، بەو پێیەی، کە تەنها لەسەر بنەمای بڵاوکردنەوەی هەواڵ بۆ خەڵک و رێنماییکردنیان و سەرگەرمیکردنیان نییە، بەڵکو کاریگەریی لەسەر بۆچوونەکانیان لەبارەی زۆر بابەت هەیە، دەتوانێت هەندێکجار بۆچوونی خەڵک بۆ ئاراستەکانی تر بگۆڕێت، جا نەرێنی بێت یان نەرێنی.

ئەرکی رێنماییکاریی رۆژنامەنووسیی: رۆژنامەنووسیی هەر لە کۆنەوە هەوڵی داوە کاریگەریی لەسەر مرۆڤایەتی دروست بکات و رێنوێنی بکات لە رێگەی بابەت و کارتۆن و وێنەکانەوە، کە لە رۆژنامە، گۆڤار، کتێب و رادیۆ و چەندانی تردا بڵاوی دەکاتەوە، رۆژنامەنووسیی خەمی کۆکردنەوە و دەستکاریکردنی مادەدە گرنگەکانە پاشان پیشاندانی لە رێگەی ئامرازە جۆراوجۆرەکان.

ئەرکی هەواڵیی: رۆژنامەنووسیی لە بنەڕەتدا؛ کاردەکات بۆ پێدانی هەواڵی رۆژانە بەشێوەیەکی بەردەوام بە ئەندامانی کۆمەڵگە لە رێگەی رۆژنامە و کەناڵی هەواڵ و ئەوانی ترەوە، ئەرکی هەواڵ بریتییە لە کۆکردنەوەی راپۆرتی هەواڵ و رووداوەکانی پەیوەست بە ژیانی رۆژانە لە بوارەکانی سیاسەت، کاروبارەکانی دەرەوە، کەش و هەوا، رووداوەکان، بازرگانی، پەروەردە و ئەوانی تر بەجۆرێک، کە هەواڵەکان زانیاریی واقیعی و گرنگ لەخۆبگرێت بۆ هاوڵاتیان بۆ ئەوەی بتوانن بە شێوەیەکی کاریگەر بەشداریی دیموکراسی لە کۆمەڵگەدا بکەن.

ئەرکی کۆمەڵایەتیی: ئاگادارکردنەوەی کۆمەڵگە بە ئەرکی بنەڕەتی رۆژنامەنووسیی دادەنرێت، ئەوەش بە پێشکەشکردنی راپۆرت لەسەر هەواڵ و رووداوە ناوخۆیی و نێودەوڵەتییەکان، بەو پێیەش رۆژنامەنووسان هەوڵدەدەن بابەتگەلێکی بابەتیی بنووسین،

تاوەكو ئەندامانی كۆمەڵگە بەرەو پەیامەكانیان ڕابكێشن، كە لەسەر بنەمای ڕاستییەكان و بەڵگەكان دەبن، نەك بۆچوون و بانگەوازی سۆزداری، لەگەڵ بەكارهێنانی ڕستە و بڕگەی كورت، بۆیە ڕۆژنامەنووسان ئەركیان پێ سپێردراوە، كە زانیاریی درووست سەبارەت بە ڕووداوەكان، وەك خۆیان پێشكەش بە خوێنەران بكەن، لەوانەش بۆچوونی جیاواز و هەندێكجاریش ناكۆك لەسەر ئەو بابەتەی ڕووماڵی دەكەن.

ئەركی زانستیی: ڕۆژنامەنووسان ڕووبەڕووی ئاستەنگی گەورە دەبنەوە لە هەوڵدان بۆ خستنەڕووی زانیارییە زانستییە ئاڵۆزەكان بۆ ڕایگشتی، پێویستە ڕۆژنامەنووس هاوسەنگ بێت لەگەڵ گەشەسەندنی خێرای زانستیی، سەرچاوەی باوەڕپێكراو بۆ گواستنەوەی زانیاریی زانستی دەستنیشان بكات، ئەمە جگە لەوەی ڕووانگەی جیاواز لەسەر بنەمای زانست هاوكات دەبێت ڕۆشنبیریی تەواوی لەبارەی ئەوە هەبێت، كە توێژینەوەی زانستی تەكنەلۆژیا نوێیەكان ڕۆڵێكی سەرەكی دەگێڕن لە گفتوگۆی سیاسیی، ئابووری، كولتووری و كۆمەڵایەتیدا.

ئەركی چاودێریكردن: میدیا بەرپرسیارێتی چاودێریكردنی بەردەوامی تاك و گرووپەكانی لە كەسانی تایبەت و گشتیدا هەیە، بە ئامانجی پاراستنی خەڵك لە كردەوەگەلێك، كە ئاماژەن بۆ خراپبەكارهێنانی دەسەڵات، كە بەبێ دەستێوەردانی میدیا بە نهێنی دەمێنێتەوە.

ئەركی سازدانی دیالۆگ: گرنگی ڕۆژنامەنووسیی لە بناغەی كۆمەڵگەیەكی دیموكراسیدایە لە ڕێگەی ڕەخساندنی پانتاییەك بۆ دیالۆگ و گفتوگۆ لەنێوان تاك و گرووپەكان بەمەبەستی پێكهێنانی ڕایگشتی، لەبارەی ئەو پرس و بابەتانەی بەلایانەوە جێگە بایەخ و گرنگییە.

ئەركی هێنانەزمانی ئەوانی تر: ئەركی هێنانەزمان ئەوەیە، كە میدیا تا دەتوانێت نوێنەرایەتی زانیاریی و بۆچوونی هەموو تاكەكان و بەرژەوەندییەكان دەكات، نەك تەنها پێشخستنی دۆخی ئێستا یان بەرژەوەندی چەند كەسێك.

دووەم: كورتەیەك لەبارەی ڕۆژنامەی (گەرمیانی ئەمڕۆ)

مانگانامەیەكی ئەهلی ئازاد بووە، ژمارە یەكی لە (٥ی ئایاری ٢٠٠٥) لە شاری كەلار ناوەندی گەرمیان دەرچووە و لە (١٢) لاپەڕەی ڕەش و سپی پێكهاتووە.

خاوەن ئیمتیازی ڕۆژنامەكە (شێخ سەعید شاكەلی) و سەرنووسەرەكەی (لاوان ئەحمەد) و بەڕێوەبەری نووسین (ساڵەح میرەویس) بووە. هەرچی ستافی نووسین پێكهاتووە لە: (جەلال ئەلیاسی، شیلان ڕۆژبەیانی، عەباس ئەنوەر).

سەرباری ڕۆژنامەکە، گەرمیانی ئەمڕۆ چەندین پاشکۆشی هەبووە، لەوانە: پاشکۆی وەرزشی، کە تایبەت بووە بە ڕووداوە وەرزشییە ناوخۆیی و جیهانییەکان و لەلایەن (یاسین محەمەد کەلاری) سەرپەرشتی کراوە، هەروەها پاشکۆی (پاریا)، کە زیاتر تایبەت بووە بە پرسەکانی ژنان، ژمارە یەکی لە ئازاری (٢٠٠٧) دەرچووە و سەرپەرشتیارەکەی (سارا مەجید) بووە و هەریەک لە: (شنۆ قادر) و (ئیمان جەبار) دەستەی نووسەرانی بوون.

جگە لە پاشکۆکان بە زمانی کوردی، ڕۆژنامەی گەرمیانی ئەمڕۆ پاشکۆیەکیشی بە زمانی عەرەبی و بەناوی (الحوار) هەبووە و ژمارە سفری لە شووباتی (٢٠٠٨) و لە ئامادەکردنی (لاوان ئەحمەد) دەرچووە.

سەرباری ئەوەش پاشکۆی (وەرگێڕان) لە ڕۆژنامەکە هەبووە، تایبەت بووە بە بابەتە وەرگێڕدراوەکان لە زمانەکانی تر بەتایبەت زمانی عەرەبی بۆ زمانی کوردی و ژمارە یەکی لە (تشرینی دووەمی ٢٠٠٩) دەرچووە و لەلایەن هەریەک لە: (ڕزگار فایەق سەعید) و (ئاسۆ وەهاب) سەرپەرشتی کراوە.

ڕۆژی جیهانی کتێب، دیسان پاشکۆیەکی دیکەی ڕۆژنامەی گەرمیانی ئەمڕۆ بووە، تایبەت بووە بە ڕۆژی جیهانی کتێب (٢٣ی نیسان)، ژمارە یەکی لە نیسانی (٢٠١١) دەرچووە و لەلایەن (سەرنووسەر و بەڕێوەبەری نووسین) سەرپەرشتی کراوە و (کازم جەباری)یش هاوکارێکی کارایان بووە.

چواردەی چوار، کە گوزارشتە لە ڕۆژی ئەنفال و هەموو ساڵێک بە مەراسیم و بۆنەیەکی جیاواز لە گەرمیان و ناوچە جیاجیاکانی هەرێمی کوردستان یادەکە دەکرێتەوە، بووەتە پاشکۆیەکی ڕۆژنامەی گەرمیانی ئەمڕۆ و ژمارە یەکی لە (نیسانی ٢٠١٠) بە چوار لاپەڕەی قەبارە بچووکی ڕەنگ ڕەش و سپی دەرکراوە.

تیپی شانۆی منداڵانی گەرمیان، پاشکۆیەکی دیکەی ڕۆژنامەی گەرمیانی ئەمڕۆ بووە، تایبەت بووە بە مێژووی تیپی شانۆی منداڵانی گەرمیان و ژمارە یەکی لە (تەمموزی ٢٠١١) دەرچووە و لەلایەن (محەمەد سابیر کەمەر) و (سەرنووسەر و بەڕێوەبەری نووسینی ڕۆژنامەکە) ئامادە کراوە.

توێژینەوە، پاشکۆیەکی تایبەتی ڕۆژنامەی گەرمیانی ئەمڕۆ بووە، لە (٢٠١١) دەرچووە و لەلایەن (عەباس مەحمود) سەرپەرشتی کراوە و هەریەک لە: (سادق ئەحمەد، کارزان فوئاد، حەیدەر عەلی، کارزان ئازاد، عومەر عەبدولکەریم –تینوو) هاوکاری ئامادەکردنی بوون. ئەو بڵاوکراوەیە، پێشتر بە شێوەی ڕۆژنامە دەردەچوو، بەڵام ژمارە (٩١)ی لەشێوەی گۆڤار و بە بەرگێکی ڕەنگاوڕەنگ و بەقەبارەی (٤٠) لاپەڕە بڵاوکراوەتەوە و خاوەن ئیمتیازەکەی (لاوان ئەحمەد) بووە. ژمارە (٩٢)ی ئەو بڵاوکراوەیە لە ئابی (٢٠١٥)، وەک دوا ژمارە دەرچووە.

تەوەری سێیەم: شیکارنامەی توێژینەوە (ڕەنگدانەوەی پرسەکانی کۆمەڵگە لە ڕۆژنامەی گەرمیانی ئەمڕۆ) دا

یەکەم: شیکار لە ڕووی ڕووخسارەوە

١- ژانرە بەکارهاتووەکان لە ڕوومالّی بابەتە ڕۆژنامەنووسییەکان

بەپێی ئەنجامەکان: پلەی یەکەمی بابەتە ڕۆژنامەنووسییەکان لە ڕۆژنامەی گەرمیانی ئەمڕۆ لە ڕێگەی ژانری (چاوپێکەوتن) بەرهەمهاتوون. لە پلەی دووەمیش ژانری (وتار)، پاشان (هەواڵی کورت)، (ڕیکلام و ڕێنمایی)، (ڕاپۆرتە هەواڵ) و (بەدواداچوون)، لەکۆتاییشدا؛ ژانری (چیرۆکە هەواڵ) هاتووە. ئەو ئەنجامە ئەوە دەردەخات: بەپێی پێویست گرنگی بە هەموو ژانرە ڕۆژنامەنووسییەکان دراوە، ئەوەش خاڵێکی ئەرێنییە. هەروەها ئەوەش پیشان دەدات: زۆربەی بابەتەکان لەلایەن ڕۆژنامەکەوە سازدراون. بڕوانە خشتەی (٣).

خشتەی (٣): ژانرە بەکارهاتووەکان لە سازدانی بابەتە ڕۆژنامەنووسییەکان پیشان دەدات.

جۆری ژانرەکان		دووبارە	٪	ڕیزبەندی
هەواڵ	ڕاپۆرتە هەواڵ	٩	١١, ٩	پێنجەم
	چیرۆکە هەواڵ	٢	٢, ٦	حەوتەم
	هەواڵی کورت	١١	١٥, ٧	سێیەم
وتار		١٧	٢٤, ٣	دووەم
بەدواداچوون		٤	٥, ٢	شەشەم
چاوپێکەوتن		٢٤	٣٢, ٢	یەکەم
ڕیکلام و ڕێنمایی		١٠	١٣	چوارەم
کۆیگشتیی		٧٧		

٢- جۆری وێنە بەکارهاتووەکان لەگەڵ بابەتە ڕۆژنامەنووووسییەکان

تێبینی: (لە زۆربەی ژمارەکان لە لاپەڕەی یەکەم خوێنەر ئاراستەکراوە بۆ بابەتەکانی ناوەوە و ئەژمارکراون).

ئەنجامەکان پیشانی دەدەن: پلەی یەکەمی ئەو وێنانەی لەگەڵ بابەتە ڕۆژنامەنووسییەکان بەکارهاتوون بریتیین لە (وێنەی هەواڵی)، کە پەیوەستن بەخودی ئەو ڕووداوەی

رووماڵ کراوە، پلەی دووەمیش بریتییە لە (وێنەی کەسی)، بەومانایەی وێنەی کەسی و تایبەت لەگەڵ بابەتەکان بەکارهێندراوە بەتایبەت وێنەی ئەوانەی بوونەتە پێکهێنەری رووداوەکە، لە پلەی سێیەمیش (بەبێ وێنە) هاتووە، واتە هیچ وێنەیەک لەگەڵ بابەتە رۆژنامەنووسییەکە بەکارنەهاتووە، پاش ئەوەش (وێنەی هێمایی)، دواتریش (نەخشە و هێڵکاریی) و هیچ بابەتێکیش زیاد لە ئامرازێکی وێنەی بۆ بەکارنەهاتووە. بڕوانە نەخشەی (٤).

نەخشەی (٤): جۆری وێنەی بەکارهاتوو لەگەڵ بابەتە رۆژنامەنووسییەکان پیشان دەدات.

جۆری وێنە	دووبارە	%	ریزبەندی
وێنەی هەواڵی	٦٥	٦٣, ١	یەکەم
وێنەی کەسی	١٩	١٨, ٤	دووەم
وێنەی هێمایی	٦	٥, ٨	چوارەم
نەخشە و هێڵکاریی	٢	١, ٩	پێنجەم
زیاد لە ئامرازێک	٠	٠	شەشەم
بەبێ وێنە	١١	١٠, ٧	سێیەم
کۆیگشتیی	١٠٣	١٠٠	

٣- جۆری خاوەندارێتی وێنە رۆژنامەنووسییەکان

تێبینی: (ئەو بابەتانە ئەژمارنەکراون، کە وێنەیان لەگەڵدا نەبووە).

بەپێی ئەو ئەنجامانەی لە خشتەکەی خوارەوە هاتوون: خاوەنداریەتی زۆرینەی رەهای ئەو وێنانەی لەگەڵ بابەتە رۆژنامەنووسییەکان بەکارهاتوون بریتیین لە خودی رۆژنامەکە (رۆژنامەی گەرمیانی ئەمرۆ) و لە پلەی دووەمیش ئەو وێنانە هاتوون، کە خاوەنداریەتیان بۆ سەرچاوەکانی دیکەی دەرەوەی رۆژنامەکە دەگەڕێتەوە. ئەنجامەکان خاڵێکی ئەرێنییە بۆ رۆژنامەکە و تێگەیشتنی ستافی رۆژنامەکە لە گرنگی وێنەی بەرهەمهاتووی تایبەت بە رۆژنامە پێش هەر وەرگرتنی لە هەر سەرچاوەیەکی تر دەگەیەنێت. بڕوانە خشتەی (٥).

خشتەی (٥): خاوەنداریەتی وێنە رۆژنامەنووسییەکان لە رۆژنامەی گەرمیانی ئەمرۆ پیشان دەدات.

خاوەنداریەتی وێنە	دووبارە	٪	ریزبەندی
رۆژنامەی گەرمیانی ئەمرۆ	٧٨	٨٤, ٨	یەکەم
وەرگیراو	١٤	١٥, ٢	دووەم
کۆیگشتیی	٩٢	١٠٠	

٤- سەرچاوەی زانیاریی لە ڕۆژنامەی گەرمیانی ئەمڕۆ

بەپێی ئەنجامەكان لە خشتەی خوارەوە: پلەی یەكەمی سەرچاوەی زانیاریی بابەتە ڕۆژنامەنووسییەكان لە ڕۆژنامەی گەرمیانی ئەمڕۆ بۆ (پەیامنێر و راسپێردراوی ڕۆژنامەی گەرمیانی ئەمڕۆ) دەگەڕێتەوە. پلەی دووەمیش بۆ (میدیا ناوخۆییەكان)، دواتریش (ئاژانسەكان) و (بەرپرسی حكومی) هاتووە. ئەنجامەكان دەكرێت بە خاڵێكی بەهێز بۆ ڕۆژنامەكە تەماشا بكرێت، كە توانیویەتی زۆربەی بابەتە ڕۆژنامەنووسییەكانی لە ئەنجامی بەدواداچوونی ستافەكەی بەدەستبهێنرێت و خۆیان خاوەندارێتی بكەن. بڕوانە خشتەی (٦).

خشتەی (٦): سەرچاوەی زانیاریی بابەتە ڕۆژنامەنووسییەكان پیشان دەدات.

سەرچاوەی زانیاریی	دووبارە	%	ڕیزبەندی
پەیامنێر و راسپێردراوی ڕۆژنامەی گەرمیانی ئەمڕۆ	٥٣	٦٨، ٨	یەكەم
ئاژانسەكان	٣	٣، ٩	سێیەم
میدیا ناوخۆییەكان	١٠	١٣	دووەم
بەرپرسی حكومی	١	١، ٣	چوارەم
بەبێ سەرچاوە	١٠	١٣	دووەم
كۆیگشتیی	٧٧	١٠٠	

دووەم: شیكار لە ڕووی ناوەڕۆكەوە

١- سروشتی بابەتە بڵاوكراوەكان لە ژمارەكانی ڕۆژنامەی گەرمیانی ئەمڕۆ

بەپێی ئەنجامەكان لە هەر نۆ ژمارەكەی ڕۆژنامەی گەرمیانی ئەمڕۆ، كە شیكار بۆ ناوەڕۆكەكانیان ئەنجامدراوە، لە چوارچێوەی (٧٧) بابەتی هەمەجۆر، ڕووماڵ بۆ چەندین پرسی جۆربەجۆر لە كۆمەڵگە كراوە، بەشێوەیەك پرسە سیاسییەكان لە پلەی یەكەم، پرسی ئەدەب و هونەر لەگەڵ ڕیكلام و كاریكاتێر لە پلەی دووەم و پرسی پەروەردە و خوێندنی باڵاش لە پلەی سێیەم هاتوون. هەرچی پرسەكانی تریش بەڕیزبەندی و بەدوای یەك و بەمشێوەیە هاتوون: ڕۆشنبیریی، كۆمەڵایەتیی و هۆشیاریی تەندروستیی، گەندەڵی و خزمەتگوزاریی، شەهیدان و ئەنفال و پرسە یاساییەكان، كەلەپوور و شوێنەوار، ئایین و وەرزش و تەكنەلۆژیا. بڕوانە خشتەی (٦).

خشتەی (٦): جۆری پرسە ڕووماڵكراوە جیاجیاكان لە ڕۆژنامەی گەرمیانی ئەمڕۆ پیشان دەدات.

جۆری پرسەکانی کۆمەڵگە	دووبارە	٪	ریزبەندی
پرسە کۆمەڵایەتییەکان	٥	٦,٥	پێنجەم
پرسە سیاسییەکان	٢٠	٢٦	یەکەم
پرسی گەندەڵی	٣	٣,٩	شەشەم
پرسی پەروەردە و خوێندنی باڵا	١٠	١٣	سێیەم
پرسی ئەدەب و هونەر	١٢	١٥,٦	دووەم
پرسی شەهیدان و ئەنفال	٢	٢,٦	حەوتەم
پرسی هۆشیاریی تەندروستیی	٥	٦,٥	پێنجەم
پرسی خزمەتگوزاریی	٣	٣,٩	شەشەم
پرسی وەرزش	٠	٠	نۆیەم
پرسی کەلەپوور و شوێنەوار	١	١,٣	هەشتەم
پرسە رۆشنبیرییەکان	٧	٩	چوارەم
پرسە ئاینییەکان	٠	٠	نۆیەم
پرسە تەکنەلۆژییەکان	٠	٠	نۆیەم
پرسە یاساییەکان	٢	٢,٦	حەوتەم
پرسی ریکلامەکان و کاریکاتێر	٧	٩	چوارەم
کۆیگشتی	٧٧	١٠٠	

٢- رەنگدانەوەی پرسە کۆمەڵایەتییەکان لە رۆژنامەی (گەرمیانی ئەمرۆ) دا

بەپێی ئەنجامەکان: لە پلەی یەکەم باس لە (مەترسی بڵاوبوونەوەی مادە هۆشبەرەکان) کراوە، پاشان بابەتەکانی تری، وەک: (بەکارهێنانی ئاژەڵان بۆ دۆزینەوەی سەرەداوی تاوان)، (نارەزایەتییە کۆمەڵایەتییەکان لەبارەی خراپی شێوازی ژیان) و (توندوتیژی دژ بە ژنان نەبوونی شەڵتەری داڵدەدان).

هەر بۆ نموونە لەبابەتێک بە ناونیشانی: (عێراق .. لە ساڵی ٢٠٠٣ دا نزیکەی ٤٠ هەزار کەس ئالوودەبوون بە ماددە هۆشبەرەکان)، کە لە بەشی سەرەوەی لای راستی بەرگی سەرەکی یەکێک لە لاپەرەکان بڵاوکراوەتەوە، باس لە بەرزی رێژەی ئالوودەبوونی گەنجانی عێراق و هەرێمی کوردستان بە ماددە هۆشبەرەکان دەکات لە (٢٠٠٣) دەکات و بە (٤٠) هەزار گەنج مەزەندەی کردووە، کە تەمەنیان لەنێوان (١٨-٢٥) ساڵدایە و لە (٢٠٠٦) رێژەکە گەیشتووە بە (١٣٠) هەزار کەس، لە هەرێمی کوردستانیش لە (٢٠٠٦) سەرووی هەزار کەس ئالودەی مادە هۆشبەرەکان بووە.

لەبەشی خوارەوەی ژمارەیەکی تری رۆژنامەکە و لە بەشی لە ناوەراستی لاپەرەکە، چاوپێکەوتنی رۆژنامەکە لەگەڵ بازرگانێکی مادەی هۆشبەر بەناونیشانی: (لە شاری سنە

لەسنوری سەرپێڵی زەهابەوە , خانەقین و بەغداد نووقمی مادده بێهۆشکەرەکان دەکەین) هاتووە و باس لەوەدەکات لە ئەفغانستان و پاکستانەوە ئەو مادانەیان پێدەگات و دەیهێنن بۆ عێراق.

هەر لەلاپەرە یەک بەشی ڕاستی سەرەوەی یەکێکی تر لە ژمارەکانی ڕۆژنامەکە، وێنەی خەتەنەکردنی کچە منداڵێک لە گەرمیان دانراوە لە لایەن ڕۆژنامەنووسێکی ئەمەریکی گیراوە لە یەکێک لە گوندەکانی گەرمیان و باس لەوەدەکات هێشتا ئەو دیاردەیە لە بەشێک لە گوندەکان هەر ماوە و لە لاپەڕە چواریش ڕاپۆرتێکی تێروتەسەل لەوبارەوە ئامادەکراوە.

هەروەها یەکێکی تریش لەو بابەتانەی گرنگی پێدراوە، بریتییە لە پرسی توندوتیژی بەرامبەر ژنان و ڕۆژنامەکە بەناونیشانی سەرەکی لە لاپەڕە یەک نووسیویەتی: (بەپێی ئامارێکی بەڕێوەبەرایەتی بەدواداچوونی توندوتیژی دژی ژنان لە گەرمیان (٩٩٪) ئەنجامدەرانی توندوتیژی دژ بە ژنان لە گەرمیان دەستگیرکراون) لەوبارەوە ڕاپۆرتێکی تێروتەسەل ئامادەکراوە، کە بریتییە لە خستنەڕووی ئامارێکی حەوت مانگی ڕووداوەکانی توندوتیژی لەناوچەکە بەرامبەر بە ژنان و بەدواداچوونی لایەنەی پەیوەندیدار بۆ (١٥٦) حاڵەتی توندوتیژی. بڕوانە خشتەی (٧).

خشتەی (٧): ڕەنگدانەوەی پرسە کۆمەڵایەتییەکان لە ڕۆژنامەی (گەرمیانی ئەمڕۆ) پیشان دەدات.

پرسە کۆمەڵایەتییەکان	دووبارە	%	ڕیزبەندی
مەترسی بڵاوبوونەوەی مادە هۆشبەرەکان	٢	٤٠	یەکەم
بەکارهێنانی ئاژەڵان بۆ دۆزینەوەی سەرەداوی تاوان	١	٢٠	دووەم
ناڕەزایەتییە کۆمەڵایەتییەکان لەبارەی خراپی شێوازی ژیان	١	٢٠	دووەم
توندوتیژی دژ بە ژنان و نەبوونی شەڵتەری داڵدەدان	١	٢٠	دووەم
کۆیگشتیی	٥	١٠٠	

٣- ڕەنگدانەوەی پرسە سیاسییەکان لە ڕۆژنامەی (گەرمیانی ئەمڕۆ) دا

چەندین بابەتی سیاسیی ڕۆژ ڕووماڵ و شرۆڤەیان بۆ کراوە. دیاریترینیان لە پلەی یەکەم (هەڵبژاردنی پەرلەمانی کوردستان- ٢٠٠٩)، پاشان لە پلەی دووەم کۆمەڵێک بابەتی تر هاتووە: (دەستوەردانی حیزب لە کاروباری حکومەت)، (باڵباڵێن و دوورخستنەوەی ئەندامان لە ڕیزەکانی حیزب)، (پێویستی پابەندبوون بە ڕێککەوتنی نێوان حیزبەکان)، (تەخوینکردنی ڕا جیاوازەکان لەبارەی بەشداریی لە پرسە دیموکراتییەکان)، (ناڕەزایەتی بەرامبەر سیاسەتی ئەمەریکا لە عێراق)، (نرخاندنی ڕۆڵی سەرکردەی حیزبەکان)، (دامەزراندنی حیزبی نوێ)، (پرسە سیاسییەکان لە پارچەکانی تری کوردستان)،

(ناوچە جێناکۆکەکان)، (پەراوێزخستنی گەرمیان لە پۆستە باڵاکانی هەرێمی کوردستان)، (جیاکاریی لەنێوان شایستەی پێشمەرگە دێرینەکان)، (کابینەی حکومەت) و (بە پارێزگاکردنی گەرمیان).

چەندین بابەتی جۆربەجۆر لە ئاستی ناوچەیی و هەرێمی کوردستان و عێراق بەرچاو دەکەوێت

وتارێک لەبارەی (پێڵاوەکەی ئەلزەیدی و هەڵوێستەکان)، لە بەشی سەرەوەی لاپەڕە یەک لەلای چەپ ریکلامی بۆکراوە و لە بەشی چەپی لاپەرە (١٢) و کۆتایی هاتووە. باس لە رووداوی پێڵاوتێگرتنی (جۆرج دەبلیو بووش، سەرۆکی ویلایەتەیەکگرتووەکانی ئەمەریکا) دەکات لەکاتی کۆنگرەی رۆژنامەنووسیی لەگەڵ (نوری کامل ئەلمالیکی، سەرۆکوەزیرانی عێراق) لە بەغداد، کە لەوکاتەدا رۆژنامەنووسێک بەناوی (مونتەزر ئەلزەیدی) پێلا□وەکانی دەگرێتە سەرۆکی ئەمەریکا. هەروەها هەڵوێستی هەندێک لایەنی عێراقی و عەرەبی بەنموونە هێناوەتەوە، کە رووداوەکە بە سەرەتای کۆتایی ئەمەریکا لە عێراقیان داوەتەقەڵەم.. نووسەر پێیوایە ئەوان بە هەڵەداچوون و لێکدانەوەکانیان بە مەهزەلە ناودەبات و پێیوایە ئەوکارە پێچەوانەی پەیامی کاری رۆژنامەنووسیشە و تەنها ئەو کەسە و هاندەر و بەرنامەدارێژەرانی کارەکە لێی بەرپرسیارن.

رۆژنامەکە ناونیشانی سەرەکی لاپەڕە یەکی یەکێک لە ژمارەکانی تەرخانکردووە بۆ ئەنجامی راپرسییەک لەبارەی دەنگی لایەنەکان لە هەڵبژاردنی پەرلەمانی کوردستان (٢٠٠٩) و نووسیویەتی: لە راپرسیەکدا سەبارەت بە هەڵبژاردنی پەرلەمانی کوردستان.. (٣١٪)ی گەرمیانییەکان دەنگ بە لیستی نەوشیروان مستەفا دەدەن. (٢٥٪) دەنگ بە لیستی یەکێتی و پارتی و (٢١٪)یش بەشداری هەڵبژاردن ناکەن.

بابەتەکە هیچ وێنەیەکی لەگەڵدا نییە و راپرسیەکی رۆژنامەکەیە لەبارەی بەشداریی و دەنگدانی خەڵکی ناوچە جیاجیاکانی گەرمیان لە هەڵبژاردنی (١٩ی ئایاری ٢٠٠٩)ی پەرلەمانی کوردستان.

هەروەها لە بابەتێکی دیکەدا؛ رۆژنامەکە چاوپێکەوتنێکی بەناونیشانی: (عوسمان بانی مارانی: تائێستا یاسا سەروەر نییە لەکوردستاندا) بڵاوکردووەتەوە.

بابەتەکە دیدارێکە لەگەڵ سەرۆکی فراکسیۆنی سەوز لە پەرلەمانی کوردستان، باس لە خراپی دۆخی حوکمڕانی لە هەرێمی کوردستان و نەبوونی سوپای نیشتیمانی و نەبوونی سەروەری یاسا و خراپی حزمەتگوزاریی و کێشەکانی بواری کشتوکاڵ و وەرگرتنی قوتابیان لە زانکۆکان کردووە و بەراوردیشی کردووە، کە عێراق لە کەمترین کات ئەو قۆناغەی تێپەڕاندووە.

بابەتێکی تریش لە چوارچێوەی هەواڵێکی ڕۆژنامەنووسیی بەناونیشانی: (چوار کارگێڕی لقی گەرمیانی کۆمەڵەی خوێندکارانی کوردستان دوور دەخرێنەوە) هاتووە، لێدوانی لەگەڵدایە و باس لەوەدەکات بەهۆی یاداشتی ڕەخنەئامێز لە گەندەڵییەکانی کۆمەڵەی خوێندکاران ئەو بەرپرسە حیزبیانە دوورخراونەتەوە و هۆکارەکەشی بۆ تەکەتولات گەڕاندووەتەوە.

ڕۆژنامەکە دیدارێکی لەگەڵ بەرپرسی لقی پارتی دیموکراتی کوردستان لە گەرمیان بەناونیشانی: (دڵوار فایەق: دەبێت ئەندامانی یەکێتی پابەندی ڕێکەوتننامە ستراتیژییەکەی پارتی و یەکێتی بن) بڵاوکردووەتەوە. باس لەوەدەکات نابێت دروستبوونی لیست لەلایەن نەوشیروان مستەفا ببێتەهۆی پەرتکردنی ڕێککەوتننامەی ستراتیژی نێوان یەکێتی و پارتی و دەبێت ئەندامان و بەرپرسانی هەردوو حیزب پێوەی پابەندبن.

لای چەپی بەشی سەرەوەی یەکێک لە ژمارەکانیش وتارێک بەناونیشانی: (ئێوە چەند ڕێز لە بیرو ڕای جیاواز دەگرن!!) هاتووە و وێنەی نووسەری لەگەڵدایە. باس لەوەدەکات، کە بەرپرسانی یەکێتی و پارتی هەرکەس بەشداریی هەڵبژاردن نەکات پلانی ناحەزان وەشفدەکەن و تێناگەن لە ناڕەزایەتیی و هەڵوێستی مەدەنی و داهات و ئیمتیازی وڵات دەبەن.

ناونیشانی سەرەکی لاپەڕە یەک تەرخانکراوە بۆ چاوپێکەوت لەگەڵ سەرۆکی پێشووتری پەرلەمانی کوردستان، بەناونیشانی: (گەر پارتی و یەکێتی چارەی ناڕەزایەتییەکان نەکەن، چارەیان دەکات). (جەوهەر نامق سالم، سەرۆکی پێشووتری پەرلەمانی کوردستان) باس لەوە دەکات یەکێتی و پارتی دەبێت ئاوڕ لە گلەیی و کێشە و گرفتەکانی خەڵک بدەنەوە. فاکتەری دەرەکی هاوکار نییە لەگەڵ خەونی کورد و دەسەڵات دابڕاوە لە خەڵکی کوردستان. چاوپێکەوتنەکە وێنەی لەگەڵ نییە و درێژەکەی لە لاپەڕەکانی ناوەوە هاتووە و لەوێ وێنە بەکارهاتووە.

هەر لە بەشی سەرەوەی ڕۆژنامەکە لای چەپ دیدارێک لەگەڵ (سالار مەحمود، کارگێڕی مەڵبەندی خانەقینی یەکێتی نیشتیمانی کوردستان)، بەناونیشانی: (ئەوانەی زەرورەتی تاڵەبانی نادیدە دەگرن، وەک ئەوانە وان کە بایەخی نەوشیروان بۆ یەکێتی و کوردستان بەهەند وەرناگرن) بڵاوکراوەتەوە.

هەواڵێکی وەرگیراویش بەبێ وێنە و لێدوان، بەناونیشانی: (شیوعیە دێرینەکانی گەرمیان بە دروستبوونی (یەکێتی چەپی کوردستان) گەشبینن) هاتووە و باس لە دروستبوونی ئەو ڕوتە لەناو حیزبیی شیوعی دەکات.

هەر لە بەشی خوارەوە لای ڕاستیش کورتەی دیدارێکی ڕۆژنامەکە بەناونیشانی: (ئەندامێکی سەرکردایەتی کۆمەڵی ئیسلامی: لیستەکەی نەوشیروان مستەفا دەتوانێت

ئاراستەی هەڵبژاردنەکان بگۆڕێت) بڵاوکراوەتەوە.

سەربارى ئەوەش لە لاپەڕەی کۆتایی ڕۆژنامەکە، وتارێک لای ڕاست و بە دانانی وێنەی نووسەر و بەناونیشانی: (دواخستنی هەڵبژاردن ترسە لە دۆڕان؟ یان شتی تر) هاتووە و باس لە ترسی پارتی و یەکێتی لە هەڵبژاردنی پەرلەمانی کوردستان دەکات.

هاوکات لای ڕاست دوا لاپەڕەی ڕۆژنامەکەش وتارێک، بەناونیشانی: (یەکگرتوو-یش) هاتووە و باس لەوەدەکات جگە لە لیستی نەوشیروان مستەفا، دەبێت حیساب بۆ پێگەی یەکگرتووش بکرێت و خەڵکێکی زۆر لە گەرمیان لە دەوری ئەو حیزبە کۆبووەتەوە.

لە بەشی خوارەوەی لای ڕاستیش چاوپێکەوتنێکی ڕۆژنامەکە، بەناونیشانی: (عەبدوڵڵای مەلا نوری مافناس و ڕۆژنامەنووس: لە کوردستاندا باجی ئازادی بوختیانی ناڕەوایە) هاتووە و باس لە پێویستی گۆڕان و خراپی ڕەوشی دیموکراسی و ئازادی دەکات.

لای خوارەوە بەشی چەپی ژمارەیەکی ڕۆژنامەکە بابەتێک، بەناونیشانی: (لیستی ئازادی و عەدالەتی کۆمەڵایەتی زیاتر لە حەوت کورسی بەدەست دەهێنێت) بڵاوکراوەتەوە. دیدارێکە لەگەڵ بەرپرسی یەکێک لەو پێنج حیزبە چەپەی یەکیان گرتووە بۆ پەرلەمانی کوردستان.

لە بەشی سەرەوەی ڕۆژنامەکە بابەتێک بەناونیشانی: (دەنگ ناموسە و نافرۆشرێ) هاتووە، کە بریتییە لە چاوپێکەوتنی ڕۆژنامەکە لەگەڵ سەرنووسەری ڕۆژنامەیەک لە شاری سنە لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان. باس لەهەڵبژاردنەکانی ئێران و ڕۆڵی کوردانی ڕۆژهەڵات دەکات و وێنەی لەگەڵدایە.

لای چەپی هەمان ژمارەی ڕۆژنامەکە، وتارێک، بەناونیشانی: (سەرخستنی پرۆسەکە گرنگترە) هاتووە و باس لە ناڕێکی دەسەڵاتی یەکێتی و پارتی دەکات و پێیوایە هێشتا کوردستان لە بارودۆخێکی هەستیارە و دەبێت هەموو لایەک بەتایبەت ئەو دوو حیزبە کەشێکی باش بۆ هەڵبژاردن و بەڕێوەچوونی بسازێنن و شەڕ و ململانێ و ناڕەوا نەکەن.

لە ناوەڕاستی لاپەڕە یەکیش دیدارێک، کە وێنەی بەرپرسەکە هاتووە و خاوەندارێتی بۆ ڕۆژنامەکە دەگەڕێتەوە، بەناونیشانی: (سالار مەحمود، نووسەر و ڕۆژنامەنووس: نیەتێکی ڕاستگۆیانە نیە بۆ چارەسەرکردنی ناوچە دابڕاوەکان) هاتووە و درێژەکەی براوەتە لاپەڕەکانی ناوەوە.

سەروتارێک، بەناونیشانی: (ئێمە و هەڵبژاردن) هاتووە و باس لە پێویستی چاکسازیی و گۆڕانکاری لە بارودۆخی هەرێمی کوردستان دەکات.

هەروەها لای ڕاستیش وتارێکی دیکە، بەناونیشانی: (حیزب و ئینتیما) هاتووە و باس لەوەدەکات، نابێت چاوەڕوانی شتی گەورە بکەین لە حیزبەکان، چونکە تەمەن و

ئەزموونیان کەمترە لەوانەی ئەوروپا.

لە ژمارەیەکی تری ڕۆژنامەکە، ناونیشانی سەرەکی لاپەڕە یەک، کە هیچ وێنەیەکی لەگەڵدا نییە، بریتییە لە: هۆکارەکەی حزب و حکومەتە .. گەرمیانیەکان نیگەرانن لە نەبوونی پۆستی باڵا لە حکومەت و حزبدا) هاتووە. ڕاپۆرتێکی ڕۆژنامەکەیە، باس لەوەدەکات گەرمیان (کەلار، کفری و چەمچەماڵ) سەرباری زۆری ژمارەی دانیشتووانیان، پۆستی باڵایان لە حوکمڕانی هەرێمی کوردستان لەناوەوە دەرەوە نییە.

هاوکات بابەتێکی تریش، کە بریتییە لە ڕاپۆرتێکی ڕۆژنامەکە، بەناونیشانی: (٤٢ ڕێکخراو کار لەسەر بە پارێزگاکردنی گەرمیان دەکەن) لە ناوەڕاستی لاپەڕەکە هاتووە و باس لە پێویستی بە پارێزگاکردنی گەرمیان دەکات. بڕوانە خشتەی (٨).

خشتەی (٨): ڕەنگدانەوەی پرسە سیاسییەکان لە ڕۆژنامەی (گەرمیانی ئەمڕۆ) پیشان دەدات.

پرسە سیاسییەکان	دووبارە	%	ریزبەندی
نارەزایەتی بەرامبەر سیاسەتی ئەمەریکا لە عێراق	١	٥	دووەم
دەستوەردانی حیزب لە کاروباری حکومەت	١	٥	دووەم
هەڵبژاردنی پەرلەمانی کوردستان (٢٠٠٩)	٦	٣٠	یەکەم
باڵباڵێن و دوورخستنەوەی ئەندامان لە ریزەکانی حیزب	١	٥	دووەم
پێویستی پابەندبوون بە ڕێککەوتنی نێوان حیزبەکان	١	٥	دووەم
تەخوینکردنی ڕا جیاوازەکان لەبارەی بەشداریی لە پرسە دیموکراتییەکان	١	٥	دووەم
نرخاندنی ڕۆڵی سەرکردەی حیزبەکان	١	٥	دووەم
دامەزراندنی حیزبی نوێ	١	٥	دووەم
پرسە سیاسییەکان لە پارچەکانی تری کوردستان	١	٥	دووەم
ناوچە جێناکۆکەکان	١	٥	دووەم
کاری حیزبی لە هەرێمی کوردستان	١	٥	دووەم
پەراوێزخستنی گەرمیان لە پۆستە باڵاکانی هەرێمی کوردستان	١	٥	دووەم
جیاکاریی لەنێوان شایستەی پێشمەرگە دێرینەکان	١	٥	دووەم
کابینەی حکومەت	١	٥	دووەم
بە پارێزگاکردنی گەرمیان	١	٥	دووەم
کۆیگشتیی	٢٠	١٠٠	

٤- ڕەنگدانەوەی پرسی گەندەڵی لە ڕۆژنامەی (گەرمیانی ئەمڕۆ) دا

لەپرسی خستنەڕووی پرسی گەندەڵی لە پلەی یەکەم و کۆتایی ڕۆژنامەکە باسی لە خراپ دابەشکردنی زەوی و دوکان لە ناوچەی پیشەسازی کەلار کردووە و لە چەند ژمارەیەکی یەک بەدوای یەک بابەتی ڕۆژنامەنووسیی و بەڵگە و داتای لەوبارەوە خستووەتەڕوو.

ناونیشانی سەرەکی یەکێک لە ژمارەکانی ڕۆژنامەکە بریتییە لە: (لەنێویاندا بەرپرسی حیزبی و مامۆستا و خوێندکار و پارێزەر و ڕاوچی هەیە .. لەناوچەی پیشەسازی کەلار (١١٥) دوکان بەنایاسایی دابەشکراوە).

ڕاپۆرتێکی ڕۆژنامەکە و ناوی ئامادەکاری بەسەرەوە نییە، هەروەها هیچ وێنەیەک نەهاتووە و بە پشتبەستن بە سەرچاوە تایبەتەکانی ڕۆژنامەکە ئامادەکراوە. هیچ بەڵگەیەکی لەگەڵدا نییە، باس لەوەدەکات، کە بە پێی کۆنووسی لیژنەی دابەشکردنی زەوی و دوکان و گەراجی ناوچەی پیشەسازیی کەلار لە (٣٠ی ئایاری ٢٠٠٥) جارێک بە لیستێکی شارەوانی، بڕیاردراوە (٧٨٩) دوکان و زەوی بدرێت بە پیشەوەران و جارێکی تریش بە کۆنووسێکی شارەوانی لیستێک ئامادەکراوە (٦٧٤) دوکان و زەوی دابەشکراوە، کەچی (١١٥) دوکان دراون بە خەڵکی ناشایستە. ڕۆژنامەکە داوای پێکهێنانی لیژنە لە شارەوانی دەکات و پێیوایە ئەوەی کراوە گەندەڵییە و تەجاوزکردنە سەر مافی خەڵکی شایستەیە. سەرۆکی شارەوانی لێدوانی بۆ ڕۆژنامەکە داوە و وتویەتی لەپێش من کراوە و ئاگادارنیم ڕاستە یاخوود نا.. بەڵام ڕۆژنامەکە لیستێکی دووروودرێژی ناوی سیانی و پیشەی ڕاستەقینەی هەموو ئەو کەسانەی لە لاپەڕە دوو بڵاوکردووەتەوە، کە بە نایاسایی دوکانیان وەرگرتووە.. خەڵکی وەهای تێدایە شەش جار دوکانی وەرگرتووە و زۆرێک لە پیشەوەران بێبەشکراون.

ڕۆژنامەکە بەدواداچوونێکی ڕۆژنامەنووس شەهید (کاوە گەرمیانی) لەبارەی هەمان پرس و بەناونیشانی: داوادەکرێت دۆسییەکە ڕادەستی دادگای سلێمانی بکرێ .. لە ئایندەیەکی نزیکدا بەتۆمەتی گەندەڵی ستافی پێشووی شارەوانیی کەلار بانگهێشتی دادگا دەکرێن) بڵاوکردووەتەوە.

بابەتەکە لە ناوەڕاستی لاپەڕە یەک هاتووە و پاشان درێژەکەی لە لاپەڕە سێ. پەیوەستە بە دۆسیەی گەندەڵی لەناو کاروباری شارەوانی کەلار. لەزاری سەرچاوەیەک لە شارەوانی کەلار باس لەوەدەکات لیژنەی شارەوانیەکانی سلێمانی سەردانی شارەوانی کەلاریان کردووە بەمەبەستی بەدواداچوون لەسەر ئەو قسەوباسانەی لەبارەی گەندەڵی لە شارەوانی دەکرێت.. باسی لەوەشکردووە بەمزوانە ستافی پێشووی شارەوانی بانگهێشتی دادگا دەکرێن و دۆسیەکەیان لە پۆلیسی کەلارە.. هەروەها سەرچاوەیەکیشی لە کۆمەڵەی گەنجە سەربەخۆکانی گەرمیان وەرگرتووە و داوا دەکەن دۆسیەکە ڕادەستی دادگای سلێمانی بکرێت بۆئەوەی چاوپۆشی لە گەندەڵکاران نەکرێت. لێدوانی چەند بەرپرس و چالاکوانێکیش بۆ بەدواداچوونەکە وەرگیراوە و هیچ وێنەیەکی لەگەڵدا نەهاتووە.

هەروەها ڕۆژنامەکە بابەتێکی دیکەی بەناونیشانی: (گەرمیانی ئەمڕۆ.. چەند دۆسیەیەکی تر لە گەندەڵییەکانی شارەوانی پێشووی کەلار ئاشکرا دەکات) بڵاوکردووەتەوە. بابەتە بووەتە ناونیشانی سەرەکی ئەو ژمارەیە و باس لە گەندەڵی و بەهەدەردان لە بواری دابەشکردنی زەوی و تەزویرکردن و دابەشکردنی زەوی بەسەر خەڵکی شارەکانی تر و خەڵکانی ناشایستە دەکات. لەکاتێکدا نزیکەی (٢٠٠٠) کرێچی لە شاری کەلار هەبووە. تەنها دوو کەس دەستگیرکراوە کەچی ئەوانیش بەکەفالەتی (٢٥) ملیۆن دینار ئازادکراون.

لە بەشی سەرەوەی لای چەپی کۆتا لاپەڕەی یەکێک لە ژمارەکانیش، وتارێک بەناونیشانی: (تا لەمانای بەرپرسیاریەتی بگەن) هاتووە. باس لە گەندەڵییەکانی شارەوانی کەلار و بەرپرساریەتی بەرامبەر نیشتیمان، هاووڵاتیان و دادگا دەکات. بڕوانە خشتەی (٩).

خشتەی (٩): ڕەنگدانەوەی پرسی گەندەڵی لە ڕۆژنامەی (گەرمیانی ئەمڕۆ) پیشان دەدات.

پرسی گەندەڵی	دووبارە	%	ڕیزبەندی
دابەشکردنی زەوی و دووکان لە ناوچەی پیشەسازی کەلار	٣	١٠٠	یەکەم
کۆیگشتیی	٣	١٠٠	

٥- ڕەنگدانەوەی پرسی پەروەردە و خوێندنی باڵا لە ڕۆژنامەی (گەرمیانی ئەمڕۆ)دا

لە بواری پەروەردە و خوێندنی باڵادا، ڕۆژنامەی گەرمیانی ئەمڕۆ کاری لەسەر چەندین بابەت کردووە.

لای چەپ و بەشی خوارەوەی لاپەڕە یەکی یەکێک لە ژمارەکانی ڕۆژنامەکەش، بابەتێک بەناونیشانی: (بردنی زانکۆکەی گەرمیان بۆ خانەقین ناڕەزایی گەرمیانییەکانی گەیاندووەتە ترۆپک) هاتووە. ڕاپۆرتەکە وێنەی کۆلێجی پەروەردەی کەلاری لەگەڵدایە و باس لەو ناڕەزایەتیانە دەکات، کە لەلایەن خەڵکی ناوچەکەوە بەرامبەر بە بیرۆکەی بردنی کامپی سەرەکی زانکۆی گەرمیان کە پاشتر لە (١٤ی نیسانی ٢٠١٠) لە کەلار کرایەوە، بۆ شاری خانەقین دەکات، بۆ ئەو مەبەستەش بۆچوونی لایەنی پەیوەندیدار و هاووڵاتیان وەرگیراوە و پێیانوایە لە ناوچەکەیان هەموو ئامادەکاریی و زەمینەسازییەک بۆ کردنەوەی زانکۆی گەرمیان هەیە.

چەند بابەت و وتارێکی دیکەش لەبارەی پرسی پەروەردە و خوێندنی باڵا لە ڕۆژنامەکە بڵاوکراونەتەوە، لەوانە: وتارێک بەناونیشانی: (پۆلی حەوتەکان گرفتێکی هەمیشەیی پەروەردە)، ستوونێک بەناونیشانی: (دەربارەی زانکۆی گەرمیان)، نووسەر باس لەوەدەکات بەخاترانە زانکۆ لە کۆیە و سۆران کراوەتەوە.. بەڵام لە گەرمیان تا ئەوکاتە زانکۆ نییە سەرباری ئیمزا و کەمپین و لیژنەکاری و سەردان و بەڵێن.. هەروەها باس لە خراپی حوکمرانی لە حکومەت تا سەندیکای ڕۆژنامەنووسان و فیفتی بە فیفتی دەکات و

بەكارهێنانی كردنەوەی زانكۆكە بۆ بانگەشەی هەڵبژاردن دەزانێت.

هەروەها ناونیشانی سەرەكی لاپەڕە یەكی ژمارە (٣٤)ی ڕۆژنامەكە تەرخانكراوە بۆ هەمان پرس: (٤١) ڕێكخراو: نابێت كردنەوەی زانكۆی گەرمیان وەك بەڵێنی هەڵبژاردن بمێنێتەوە.. لە لاپەڕەی دوو درێژەی بابەتەكە هاتووە و بەیاننامەی هۆشداری و هەڕەشەی ئەو ڕێكخراوانەی بڵاوكردووەتەوە، لە ئەگەری گواستنەوەی زانكۆی گەرمیان لە كەلار، بۆ خانەقین.

هەروەها ڕاپۆرتێكیش بەناونیشانی: (پێویستە لە كەلار كۆلێژی كشتوكاڵ بكرێتەوە) هاتووە و درێژەكەی گواستراوەتەوە بۆ لاپەڕەی (١٠)ی ڕۆژنامەكە.

یەكێكی دیكە لەو بابەتانەی ڕۆژنامەكە بە گرنگییەوە ڕوومالّی كردووە، بریتی بووە لە بەدەستهێنانی بڕوانامەی ماستەر و دكتۆرا لە لایەن مامۆستایانی گەرمیان لە زانكۆكانی هەرێمی كوردستان. بۆئەو مەبەستەش دوو بابەت بەرچاو دەكەون، یەكێكیان بەناونیشانی: فەرهاد قادر دكتۆرا لە بواری ڕەخنەی ئەدەبی كوردیدا بەدەستدێنێت، دووەمیشیان؛ (خوێندكارێكی گەرمیانی ماستەر لە بواری وەرزشدا وەردەگرێت). ڕۆژنامەكە سەرباری بڵاوكردنەوەی ئەو ڕووداوە زانستیانە پیرۆزباییشی ئاراستەكردوون.

ناونیشانی سەرەكی ژمارە (٣٧) ڕۆژنامەكەش تەرخانكراوە بۆ بابەتێك بەناونیشانی: سەرپەرشتیاری ئیدارەی گەرمیان: كردنەوەی زانكۆی گەرمیان نەبووەتە بڕیار. لەو چاوپێكەوتنەدا؛ ئەو بەرپرسە حكومیەی گەرمیان باسی لە كردنەوەی زانكۆی گەرمیان كردووە، هەروەها گۆڕانكاری حیزبی و دەرهێنانی نەوت لەناوچەكەدا.

لە گۆشەی (پەیامی پەیامنێران)، هەواڵێكی كورتی بەناونیشانی: (دەرچووانی پەیمانگای مامۆستایانی كەلار مانگرتنەكەیان شكاند) بڵاوكردووەتەوە. وێنە و لێدوانی لەگەڵدا نییە. باس لەوەدەكات پاش (٤٠) ڕۆژ مانگرتن و خێوەتهەڵدانیان لەبەردەم پەروەردەی گەرمیان و سەردانی پەرلەمانی كوردستان، دەرچووانی دانەمەزراو بەڵێنی دامەزراندنیان لە پەرلەمان وەرگرتووە و وەزارەتی پەروەردەش پەیوەندی تەلەفۆنی كردووە بە پەروەردەی گەرمیان و بڕیاریداوە هەموویان دابمەزرێنێت.

ناونیشانی سەرەكی لاپەڕە یەك لە بەشی ناوەڕاست بابەتێك بەناونیشانی: (بەهاوكاری بەڕێوەبەرایەتی گشتی پەروەردەی گەرمیان .. لە شاری كەلار بڕوانامە بەخشرایە ٤٠ مامۆستای زمانی ئینگلیزی) هاتووە. هەواڵێكە لەبارەی تەواوبوونی خولێكی بەهێزكردنی زمانی ئینگلیزی بۆ مامۆستایان و وێنەشی لەگەڵدایە.

لە بەشی ڕاست لە لاپەڕەی كۆتایی یەكێك لە ژمارەكانی ڕۆژنامەكە و گۆشەی (Class) وتارێك بەناونیشانی: (قوتابی یان خوێندكار) بڵاوكراوەتەوە. باس لە جیاوازی نێوان ئەو دوو وشەیە دەكات.

هاوکات لای چەپی کۆتا لاپەرەی یەکێک لە ژمارەکانی ڕۆژنامەکەش، وتارێک بەناونیشانی: (قوتابخانە یان بەندیخانە) هاتووە و ڕەخنە لە بەرزی دیواری قوتابخانەکان دەکات بەشێوەیەک، وەک بەندیخانەی لیهاتووە بۆ قوتابیان. بڕوانە خشتەی (١٠).

خشتەی (١٠): ڕەنگدانەوەی پرسی پەروەردە و خوێندنی باڵا لە ڕۆژنامەی (گەرمیانی ئەمڕۆ) پیشان دەدات.

پرسی پەروەردە و خوێندنی باڵا	دووبارە	%	ڕیزبەندی
نارەزایەتی و داواکاریی بۆ پرسی دامەزراندن	١	١٠	سێیەم
داواکاری بۆ کردنەوەی زانکۆی گەرمیان	٤	٤٠	یەکەم
خولی بەهێزکردنی بۆ مامۆستایان	١	١٠	سێیەم
هۆشیاریی لەبارەی چەمک و زاراوەی پەروەردەیی	١	١٠	سێیەم
بەدەستهێنانی بڕوانامەی ماستەر و دکتۆرا	١	١٠	سێیەم
کێشە و گرفتی قوتابخانەکان	٢	٢٠	دووەم
کۆیگشتیی	١٠	١٠٠	

٦- ڕەنگدانەوەی پرسی ئەدەب و هونەر لە ڕۆژنامەی (گەرمیانی ئەمڕۆ) دا

بەپێی ئەنجامەکان: گرنگیدان بە هونەری هونەرمەندانی کورد لە پلەی یەکەم، بڵاوکردنەوەی شیعری شاعیران و کۆڕی شیعری و دیداری شاعیران لە پلەی دووەم هاتوون، بەدوای ئەوان و لە پلەی سێیەمیش چەندین لایەنی تری هونەریی هاتوون، لەوانە: هونەری هونەرمەندانی بیانی، دەرخستنی توانای هونەرمەندانی میللی، یادکردنەوەی شاعیرانی کۆچکردوو، دەستگیرۆینەکردنی توانا هونەریی و ئەدەبییەکانی منداڵان و بواری شانۆ.

لەلاپەرە یەک و لەخوار ناونیشانی سەرەکی بابەتێک، بەناونیشانی: (سەرەرای نەبوونی پاڵپشتی حکومی گروپی سۆزی گەرمیان بەردەوامن لە چالاکییەکانیان) بڵاوکراوتەوە و پاشان درێژەی بابەتەکە لە لاپەرە نۆ بە ناونیشانی: (جەماوەرێکی زۆر ئامادەی ئاهەنگەکە بوون .. بەبۆنەی سەری ساڵی نوێوە گروپی موزیکی سۆزی گەرمیان ئاهەنگێکی سازکرد) هاتووە. ڕووماڵێکی ڕۆژنامەکەیە بۆ ئاهەنگێکی ئەو گرووپە میوزیکییە لە شاری کەلار، کە بەهۆی ساڵی نوێی (٢٠٠٩) ئەنجامیانداوە. وێنەیەک لە گرووپە بە گشتی و ئەندامەکانی بە دانە دانە دانراوە و یەک لاپەرەی تەواوی بەشێوەی ڕەش و سپی بۆ تەرخانکراوە. لەکۆتایی ئاهەنگەکەدا؛ ڕۆژنامەکە چاوپێکەوتنێکی لەگەڵ (کارزان ئیبراهیم، بەڕێوەبەری گرووپ) سازکردووە. باسی لە دامەزراندن و چالاکییەکانیان و گرفتی نەبوونی مۆڵەتی کارکردنی گرووپەکەیان کردووە.

لە کۆتا لاپەرەی ژمارە (٢٩)ی ڕۆژنامەکە بابەتێکی هونەریی، بەناونیشانی: (ئەنجلینا جولی ناودارترین و بەهرەمەندترین ئەکتەر دادەنرێت) هاتووە، بابەتێکی وەرگێڕانە و دوا

لاپەڕەی ڕۆژنامەکە ئامادەی کردووە. وێنەیەکی گەورەی ئەنجلینا جولی لەگەڵدایە.

لە لاپەڕەی کۆتایی ژمارەیەکی تری ڕۆژنامەکە بابەتێکی دیکە هاتووە: (مەحمود جەلەولایی .. لیژنەی هەڵسەنگاندنی بەرنامەی کوردستار سێ سەرسام دەکات) باس لە ئەزموونی بەشداریی بەهرەمەندێکی ناوچەکە لە بەرنامەیەکی هونەریی یەکێک لە کەناڵە ئاسمانییە کوردییەکان دەکات.

لە بەشی سەرەوەی لای ڕاستی لاپەڕەی کۆتایی یەکێک لە ژمارە وەرگیراوەکانی ڕۆژنامەکە بابەتێکی دیکەی هونەریی، بەناونیشانی: (٢٧ـهەمین ساڵیادی کۆچی دوایی شاعیر شێخ ئەحمەد شاکەلی بەرز ڕاگیرا) هاتووە. وێنەیەکی گەورە و ڕەنگاوڕەنگی شاعیر دانراوە و باس لە مەراسیمێک دەکات، کە بۆ یادی کۆچی دوایی ئەو شاعیرە ئەنجامدراوە.

لای چەپ بەشی خوارەوەی لاپەڕەکەش بابەتی: (سیما جاف: زۆر نیگەران دەبم کە خەڵکانێک ئێژن باوکت ئەم چیرۆکانەت بۆ دەنووسێت) هاتووە و چاوپێکەوتنێکی کورتی ڕۆژنامەکەیە لەگەڵ کچە منداڵێک، کە چیرۆک بۆ منداڵ دەنووسێت و هەندێک خەڵک بەتانەوە پێی دەڵێن بەرهەمەکانی لەلایەن باوکییەوە بۆی دەنووسرێت و لە ئاستی توانا و تەمەنی ئەودا نییە.

هەروەها چاوپێکەوتنێکی ڕۆژنامەکە لەگەڵ ژنە شاعیرێک، بەناونیشانی: (ڤینۆس فایەق: قوبادی جەلی زادە لە نرخی ژنی کەمکردووەتەوە) هاتووە و درێژەی دیدارەکە لە لاپەڕە (١٠) بڵا ,کراوەتەوە و وێنەی لەگەڵدایە.

لە بەشی ناوەڕاستی لاپەڕەی کۆتایی یەکێک لە ژمارەیەکی ڕۆژنامەکە پارچە شیعری: (خەوێکی سەوز) بڵاوکراوەتەوە، کە بریتییە لە بەرهەمێکی شاعیر لەتیف هەڵمەت و لەسەر وێنەی کچێکی بیانی نەخشێنراوە.

هاوکات ڕۆژنامەکە چاوپێکەوتنێکی بە ناونیشانی: (عەدنان کەریم .. داوای شیعرەکانی مینەجاف و شاکەلی دەکات) لەگەڵ هونەرمەندێکی ناوچەی گەرمیان ئەنجامداوە و درێژەکەی خستووەتە لاپەڕە شەش.

لە بەشی سەرەوەی لاپەڕەی کۆتایی ڕۆژنامەکەش بابەتێکی دیکە، بەناونیشانی: (ئیسماعیل خورماڵی.. لە کۆڕێکی نووسینگەی کەلاری کۆمەڵەی ڕوناکبیری کۆمەڵایەتی کەرکوکدا) هاتووە و وێنەی شاعیرەکەی لەگەڵدایە.

بابەتێکی دیکەش بەناونیشانی: (شاعیری لاو جاسمی ئەحمەد مەلا: نیگاکانی ئەو فێری کردم ئاوێتەی دنیای شیعر ببم) هاتووە و باس لە ئەزموونی شیعرنووسین لای ئەو شاعیرە دەکات.

لای ڕاستی لاپەڕەی کۆتایی ژمارەیەکی ڕۆژنامەکە بابەتێک، لە قاڵبی وتار و بەناونیشانی: (دەشنێ موراد و چەند پرسیارێک..؟) بڵاوکراوەتەوە و وێنەی گۆرانیبێژەکە دانراوە، بەڵام خاوەندارییەتی بۆ خۆیان ناگەڕێتەوە. لە ژمارەیەکی دیکەش بابەتی (دەشنێ.. سەیری کوڕی لەخۆبایی ناکات) هاتووە و زیاتر هەواڵێکی وەرگیراوە لەسەر نوێترین بەرهەمی بڵاوکراوەی ئەو گۆرانیبێژە کوردە و وێنەیەکی نیمچەڕووتیش لەگەڵ هەواڵەکە هەیە.

لە بەشی سەرەوەی کۆتا لاپەڕە بابەتێک، بەناونیشانی: (هەرجارە و گەرمیانییەک)، وێنەی هونەرمەندی بواری شێوەکاریی (عەلی تازەدێی) دانراوە و کورتەیەک لەسەر ژیان و هونەری وێنەکێشانی هاتووە. بڕوانە خشتەی (١١).

خشتەی (١١): ڕەنگدانەوەی پرسی ئەدەب و هونەر لە ڕۆژنامەی (گەرمیانی ئەمڕۆ) پیشان دەدات.

پرسی ئەدەب و هونەر	دووبارە	%	ڕیزبەندی
هونەری هونەرمەندانی بیانی	١	٨، ٣	سێیەم
دەرخستنی توانای هونەرمەندانی میللی	١	٨، ٣	سێیەم
یادکردنەوەی شاعیرانی کۆچکردوو	١	٨، ٣	سێیەم
دەستگیرۆیینەکردنی توانا هونەریی و ئەدەبییەکانی منداڵان	١	٨، ٣	سێیەم
بڵاوکردنەوەی شیعری شاعیران	٢	١٦، ٧	دووەم
کۆڕی شیعری و دیداری شاعیران	٢	١٦، ٧	دووەم
هونەری هونەرمەندانی کورد	٣	٢٥	یەکەم
بواری شانۆ	١	٨، ٣	سێیەم
کۆیگشتیی	١٢	١٠٠	

٧- ڕەنگدانەوەی پرسی شەهیدان و ئەنفال لە ڕۆژنامەی (گەرمیانی ئەمڕۆ) دا

لەسەر پرسی شەهیدان و ئەنفالکراوان تەنها دوو بابەت لە سنوری توێژینەوەکە بڵاوکراوەتەوە و هەردووکیشیان پەیوەستن بە بابەتی هێنانەوەی تەرمی ئەنفالکراوانی گەرمیان لە بیابانەکانی خوارووی عێراق بۆ هەرێمی کوردستان.

یەکەمیان؛ هەواڵێکی تاڕادەیەک درێژە و لە بەشی خوارەوە لاپەڕە یەکی ژمارەیەکی ڕۆژنامەکە، بەناونیشانی: (ئەندامێکی لیژنەی داکۆکیکار لە کەسوکاری ئەنفالکراوەکان: بەهۆی نەبوونی بودجەی پێویست، هێنانەوەی ڕوفاتی ١٥٠ ئەنفالکراوەکەی گەرمیان

دوادەکەوێت) هاتووە. ئەو بابەتە تایبەت بە ڕۆژنامەکە ئامادەکراوە. لێدوانی لە ئەندامێکی لیژنەی داکۆکیکار لە کەسوکاری ئەنفالکراوان وەرگرتووە. باس لە هۆکاری دواکەوتنی هێنانەوەی تەرمی ژمارەیەک ئەنفالکراو بۆ گەرمیان دەکات و هۆکارەکەی بۆ نەبوونی بودجەی پێویست و پشووەکانی جەژن دەگەڕێنێتەوە، هەروەها باس لەوەش دەکات گۆڕەکان لە دێی دێبنەی گەرمیان ئامادەکراون و تەنها دروستکردنی گۆڕەپانێک بۆ مەراسیمەکە ماوە.

دووەمیان؛ وێنەیەکی گەورەی (مەسعود بارزانی) سەرۆکی ئەوکاتی هەرێمی کوردستان لە لاپەڕە یەک دانراوە و لە ژێر وێنەکە بەناونیشانێک نووسراوە: (بۆ بارزانی لە بەخاکسپاردنی ئێسک و پروسکی ئەنفالکراوانی گەرمیان بەشداری نەکرد؟)، درێژەی بابەتەکە لە لاپەڕە هەشت هاتووە، زیاتر قسەیەکی ڕۆژنامەوانییە و گلەیی لەوەدەکات دەبوو سەرۆکی هەرێمی کوردستان بەشداریی لە مەراسیمی ناشتنی تەرمی (١٧٨) ئەنفالکراوی گەرمیان بکردایە. بڕوانە خشتەی (١٢).

خشتەی (١٢): ڕەنگدانەوەی پرسی شەهیدان و ئەنفال لە ڕۆژنامەی (گەرمیانی ئەمڕۆ) پیشان دەدات.

پرسی شەهیدان و ئەنفال	دووبارە	%	ڕیزبەندی
هێنانەوەی تەرمی ئەنفالکراوان بۆ گەرمیان	٢	١٠٠	یەکەم
کۆیگشتیی	٢	١٠٠	

٨- ڕەنگدانەوەی پرسی هۆشیاریی تەندروستیی لە ڕۆژنامەی (گەرمیانی ئەمڕۆ) دا

بەپێی ئەنجامەکان: باسکردن لە (مەترسییەکانی بڵاوبوونەوەی نەخۆشی ئایدز) لە پلەی یەکەم و بابەتەکانی دیکەی، وەک: (پێویستی قەتیسنەکردنی فرمێسک لەکاتی هەستکردن بە گریان)، (مەترسی بەکارهێنانی دەرمان بەبێ ڕێنمایی پزیشک) و (بەختەوەریی لە ژیان) لە پلەی دووەمدا هاتوون.

وتارێک بەناونیشانی: (ئایدز شەڕێکی جیهانی لە سەدەی ٢١ دا لە دژی مرۆڤایەتی) بڵاوکراوەتەوە. لە لاپەڕە یەک ڕیکلامی بۆ کراوە و لە لاپەڕە حەوت درێژەکەی هاتووە. وێنەی منداڵێک دانراوە و چاوەکانی شاردراوەتەوە. باس لە یەکی دیسەمبەر ڕۆژی جیهانی ئایدز و مەترسییەکانی ئەو مەترسییەکانی لەسەر کۆمەڵگە و ئامارەکان و هەڵکشانی ڕێژەی تووشبوون و نیشانەکانی نەخۆشییەکە دەکات.

بابەتێكی دیكە لە بواری هۆشیاری تەندروستی، بەناونیشانی: (ئەگەر هەستت بە گریان كرد فرمێسكەكانت قەتیس مەكە) بڵاوكراوەتەوە. بابەتێكە هەرچەندە وەرگێڕانە، بەڵام هیچی وەهای لەسەر نەنووسراوە، باس لەوە دەكات بەپێی ئەنجامی توێژینەوەكان و بۆچوونی زانایانی دەروونی وەها باشترە لەكاتی هەستكردن بە گریان، مرۆڤ بگری و فرمێسكەكانی قەتیس نەكات، چونكە لەگەڵ فرمێسكەكان ئازار و خەفەت و تووڕەیی لە جەستەدا بەتاڵ دەبێتەوە.. هەروەها باسی لە سوودەكانی گریانیش كردووە. بابەتەكە وێنەی ژنێكی بیانی لەگەڵدایە، كە چاو بە فرمێسكە.

هەروەها بابەتێكی دیكەش لەبارەی مەترسییەكانی بەكارهێنانی هەندێك جۆری دەرمان بەبێ ڕەزامەندی پزیشكان، بەناونیشانی: (مەلا محەمەد ئەمین: بەبێ پسوڵەی دكتۆر حەبی ڤیاگرا حەرامە) هاتووە. ڕاپۆرتێكە لە بەشی ناوەڕاستی لاپەڕە یەك، باس لەوەدەكات بەكارهێنانی حەبی ڤیاگرا لەناو گەنجان ڕووی لە زیادبوون كردووە. بۆئەوەش بۆچوونی مامۆستایانی ئایینی و خاوەن دەرمانخانەكان و دەروونناسان وەرگیراوە.

(مێشوولەیەك دەبێتە ڕێبەری پۆلیس بۆ دەستگیركردنی دزێك) ئەوەش ناونیشانی بابەتێكی ڕۆژنامەكەیە و پێكهاتووە لە چیرۆكێكی ڕاستەقینەیە و ڕۆژنامەكە وەریگێڕاوە، باس لەوەدەكات بەهۆی مێشوولەیەك لە شارێكی فینلەند دزێك لەلایەن پۆلیس دەستگیركراوە.

وتارێكیش بەناونیشانی: (چۆن بەختەوەر دەبیت؟) لە لاپەڕە یەك ڕیكلامی بۆ كراوە و درێژەكەی لە لاپەڕەكانی ناوەوەی ڕۆژنامەكەیە و باس لە بەختەوەری و ئەو هۆكارانە دەكات، كە وەها دەكەن مرۆڤ لە ژیان بەختەوەر بێت. بڕوانە خشتەی (١٣).

خشتەی (١٣): ڕەنگدانەوەی پرسی هۆشیاریی تەندروستیی لە ڕۆژنامەی (گەرمیانی ئەمڕۆ) پیشان دەدات.

پرسی هۆشیاریی تەندروستیی	دووبارە	%	ڕیزبەندی
مەترسییەكانی بڵاوبوونەوەی نەخۆشی ئایدز	٢	٤٠	یەكەم
پێویستی قەتیسنەكردنی فرمێسك لەكاتی هەستكردن بە گریان	١	٢٠	دووەم
مەترسی بەكارهێنانی دەرمان بەبێ ڕێنمایی پزیشك	١	٢٠	دووەم
بەختەوەریی لە ژیان	١	٢٠	دووەم
كۆیگشتی	٥	١٠٠	

٩- ڕەنگدانەوەی پرسی خزمەتگوزاریی لە ڕۆژنامەی (گەرمیانی ئەمڕۆ) دا

بەشێوەیەکی گشتی سێ بابەت بەرچاو دەکەوێت و هەموویان لە پلەی یەکەم هاتوون و بریتیین لە: (داواکاریی خەڵک بۆ جێبەجێکردنی بەڵێنی بەرپرسان)، (دواکەوتنی پرۆژە خزمەتگوزارییەکان) و (نەبوونی پێداویستی خزمەتگوزاریی لە نەخۆشخانەکان).

لە بەشی چەپی لای خوارەوەی لاپەڕە یەکی ژمارەیەکی ڕۆژنامەکە، بابەتی: (گەرمیانییەکان داوای جێبەجێکردنی بەڵێنەکانی حکومەت دەکەن) هاتووە. بریتییە لە چاوپێکەوتنی ڕۆژنامەکەیە لەگەڵ نوێنەری گەنجە سەربەخۆکانی گەرمیان، کە داوای جێبەجێکردنی ئەو بەڵێنانە لە لایەنەپەیوەندیدارەکانی حکومەت دەکەن، لە بواری خزمەتگوزارییە گشتییەکان بە ناوچەکەیان داوە.

لە بەشی ناوەڕاست و لای ڕاستی لاپەڕە یەکی ژمارە (٣٩)ی ڕۆژنامەکە بابەتێک، بەناونیشانی: (دووساڵ بەسەر تەواوبوونیدا تێدەپەڕێت نەخۆشخانە نموونەیەکەی گەرمیان تاوەکو ئێستا نەکراوەتەوە) هاتووە. ڕاپۆرتێکی ڕۆژنامەکەیە و وێنەی بینا تەواونەکراوەکەی لەگەڵدایە و باس لە پێویستی کردنەوەی نەخۆشخانەی شەهید شێرەی نەقیب دەکات. ڕۆژنامەکە دواکەوتنی تەواوکردنی کاری پرۆژەکان لەکاتی خۆیان بەیەکێک لە گرفتەکان دادەنێت، کە ڕووبەڕووی هاووڵاتیانی ناوچەکە بووەتەوە.

هەروەها لە بەشی خوارەوە لاپەڕەکە لای ڕاست بابەتێک، بەناونیشانی: (بەڕێوەبەری نەخۆشخانەی گشتی کەلار: وەزارەتی تەندروستی وەڵامی داواکارییەکانمان ناداتەوە) بڵاوکراوەتەوە. چاوپێکەوتنی ڕۆژنامەکەیە لەگەڵ بەڕێوەبەری نەخۆشخانەی کەلار. باس لە نەبوونی پزیشکی پێویست دەکات سەرباری داواکاریی و نووسراویان بو وەزارەتی تەندروستی. بڕوانە خشتەی (١٤).

خشتەی (١٤): ڕەنگدانەوەی پرسی خزمەتگوزاریی لە ڕۆژنامەی (گەرمیانی ئەمڕۆ) پیشان دەدات.

پرسی خزمەتگوزاریی	دووبارە	%	ڕیزبەندی
داواکاریی خەڵک بۆ جێبەجێکردنی بەڵێنی بەرپرسان	١	٣٣, ٣	یەکەم
دواکەوتنی پرۆژە خزمەتگوزارییەکان	١	٣٣, ٣	یەکەم
نەبوونی پێداویستی خزمەتگوزاریی لە نەخۆشخانەکان	١	٣٣, ٣	یەکەم
کۆیگشتیی	٣	١٠٠	

١٠- ڕەنگدانەوەی پرسە ڕۆشنبیرییەکان لە ڕۆژنامەی (گەرمیانی ئەمڕۆ) دا.

لەبواری پرسە ڕۆشنبیرییەکان، ڕۆشنامەی گەرمیانی ئەمڕۆ گرنگی بە رووماڵی چەندین پرس و بابەتی جۆربەجۆر کردووە.

بابەتێکی ڕۆشنبیری، بەناونیشانی: (ڕێنمایی دەزگای ڕۆیتەرز بۆ پەیامنێران) لە لاپەڕە یەک بەشی ناوەڕاست بۆ خوارەوە ڕیکلامەکەی هاتووە و لە لاپەڕە (١٠) بەشێوەی وتار نووسراوە.

لە لاپەڕە یەکی ژمارە (٣١)ی ڕۆژنامەی گەرمیانی ئەمڕۆ، لەبەشی ناوەڕاست تاخوارەوەی لای ڕاستی ڕۆژنامەکە ڕیکلامێک بۆ چاوپێکەوتن لەگەڵ ڕۆژنامەنووسیی دەزگایەکی چاپکراوی حیزبی، بەناونیشانی: (هۆکاری دەستلەکارکێشانەوەم ئەوەبوو کە ئومێدم بەوە نەما کوردستانی نوێ بەو جۆرە بگرێت کە خەونم پێوە دەبینی) هاتووە و درێژەی بابەتەکە براوەتە بەشی خوارەوەی لاپەڕە شەش.

لە ژمارە (٣٥)ی ڕۆژنامەکە، ناونیشانی سەرەکی لاپەڕە یەک بریتییە لە بابەتێک، بەناونیشانی: (شێخ سەعید شاکەلی ڕاوێژکاری وەزارەتی ڕۆشنبیری: کار بۆ دامەزراندنی دەزگایەکی چاپەمەنی دەکەین بۆ گەرمیان). پووختەی بابەتە خۆی لە یاداشتانەمەیەک دەبینێتەوە، کە دراوەتە ڕۆژنامەکە و باسی ناوەڕۆکەکەی دەکات.. وێنەی ئەو بەرپرسە بە گەورەی دانراوە، کە خاوەندارێتی وێنەکە بۆ خودی ڕۆژنامەکە دەگەڕێتەوە.

هەروەها ڕۆژنامەی گەرمیانی ئەمڕۆ بە ستوونێکی ڕۆژنامەنووسیی، وەڵامی ڕۆژنامەیەکی دیکەی چاپکراوی داوەتەوە، کە لە گەرمیان دەردەچێت، بەناونیشانی: (وەڵامێک بۆ ورێنەکانی ڕۆژنامەی گەرمیان پۆست). باس لەوەدەکات تۆمەتەکانی نێو بابەتێکی ئەو ڕۆژنامەیە، کە بێلایەنی ئەوان دەخاتە ژێر پرسیار و گوومان، ڕاستنییە و ڕۆژنامەی گەرمیانی ئەمڕۆ ڕۆژنامەیەکی تەواو سەربەخۆیە.

هەر لە ڕۆژنامەکەدا؛ لە بەشی سەرەوەی لای چەپی لاپەڕە یەک، ڕیکلام بۆ چاوپێکەوتنێک لەگەڵ وەزیری ڕۆشنبیری ئەوکات هاتووە، وێنەیەکی وەزیر و ناونیشانێک نووسراوە: (فەلەکەدین کاکەیی: گەنجانی گەرمیان کتێب سوتێنەر نین، بەڵکو کتێبیان دەوێ)، درێژەی چاوپێکەوتنەکە خراوەتە لاپەڕەی دواتر.

هەروەها ڕۆژنامەکە لە بەشی خوارەوەی لاپەڕە یەکی یەکێک لە ژمارەکان، هەواڵێکی کورتی لەبارەی کردنەوەی بارەگاکەیان لە کەلار، بەناونیشانی: (کەلار ... نووسینگەی ڕۆژنامەی گەرمیانی ئەمڕۆ کرایەوە) بڵاوکردووەتەوە. وێنەیەکیش لەگەڵ هەواڵەکە دانراوە، کە بریتییە لە مەراسیمی کردنەوەی نوسینگەی ڕۆژنامەکە. بڕوانە خشتەی (١٥).

خشتەی (١٥): ڕەنگدانەوەی پرسە ڕۆشنبیرییەكان لە ڕۆژنامەی (گەرمیانی ئەمڕۆ) پیشان دەدات.

پرسە ڕۆشنبیرییەكان	دووبارە	%	ڕیزبەندی
بڵاوكردنەوەی ڕێنمایی كاركردن بۆ ڕۆژنامەنووسان	١	١٢, ٣	یەكەم
پێویستی چاكسازیی لە بواری كاری ڕۆژنامەوانیی حیزبیی	١	١٢, ٣	یەكەم
كردنەوەی چاپخانە لە گەرمیان	١	١٢, ٣	یەكەم
وەڵامكاریی ناوەندی ڕۆژنامەنووسیی گەرمیان	١	١٢, ٣	یەكەم
ڕۆڵی میدیا لە كۆمەڵگە	١	١٢, ٣	یەكەم
سووتاندنی كتێبی ڕۆشنبیران و نووسەران	١	١٢, ٣	یەكەم
مەراسیمی كردنەوەی بارەگای ڕۆژنامە	١	١٢, ٣	یەكەم
كۆیگشتیی	٧	١٠٠	

١١- ڕەنگدانەوەی پرسە یاساییەكان لە ڕۆژنامەی (گەرمیانی ئەمڕۆ) دا

ڕۆژنامەكە بابەتێكی بەناونیشانی: (پێنج گەڕەكی كەلار بە تەجاوز دروستكراون) بڵاوكردووەتەوە و لەوبارەیەوە چاوپێكەوتنێكی كورتی لەگەڵ سەرۆكی شارەوانی كەلار ئەنجامداوە. ڕۆژنامەكە باس لەوە دەكات دیاردەی زیادەڕەوی بۆ سەر موڵكەكانی حكومەت زیادیكردووە و پێویستە لایەنە پەیوەندیدارەكان سنورێكی بۆ دابنێن.

لە گۆشەی (پەیامی پەیامنێران)یش هەواڵێك، كە وێنەی لەگەڵ نییە، لە بەشی خوارەوەی لای چەپی ڕۆژنامەكە، بەناونیشانی: (دەربەندیخان مەڵبەند دەست وەردەداتە كاروباری تەندروستی) هاتووە. بابەتەكە لەلایەن پەیامنێری دەربەندیخان بەبێ هەبوونی ناو بڵاوكراوەتەوە. باس لەوە دەكات وەزارەتی تەندروستی لیژنەی بۆ هاوكاریكردنی نەخۆشانی دڵ و مێشك و خوێن و شێرپەنجە پێكهێناوە، بەڵام مەڵبەند نوێنەری خۆی خستووەتە ناو لیژنەكەوە و بەبڕوای ڕۆژنامەكە ئەو كارە نایاساییە.. بەپێی وتەی سەرچاوەیەكیش ڕاستە كەسی حیزبی تێدایە، بەڵام بۆ هاوكاری ئەوان هاتووە، نەك نوێنەری حیزب. بڕوانە خشتەی (١٦).

خشتەی (١٦): ڕەنگدانەوەی پرسە یاساییەکان لە ڕۆژنامەی (گەرمیانی ئەمڕۆ) پیشان دەدات.

پرسە یاساییەکان	دووبارە	%	ڕیزبەندی
سەروەرنەبوونی یاسا	١	٥٠	یەکەم
زیادەڕەویی بۆ سەر موڵکەکانی حکومەت	١	٥٠	یەکەم
کۆیگشتیی	٢	١٠٠	

١٢- ڕەنگدانەوەی پرسی ڕیکلام و کاریکاتێر لە ڕۆژنامەی (گەرمیانی ئەمڕۆ) دا

ڕۆژنامەکە چەندین کاریکاتێر و ڕیکلامی بڵاوکردووەتەوە و لە پلەی یەکەم گرنگی بە دەستوەردانی حیزب لە کاروباری حکومەت داوە.

ڕۆژنامەکە ڕیکلامی بۆ خۆی، بەناونیشانی: (دەنگی ئازاد و وشەی بوێر) کردووە، هەروەها چەندین ڕیکلامی بازرگانیشی بڵاوکردووەتەوە، لەوانە: (پەیمانگەی گەرمیان بۆ پەرەپێدانی زمان و پرۆگرامەکانی خوێندن)، (ڕێکخراوی خێرخوازی گەرمیان).

هەروەها ڕۆژنامەی گەرمینی ئەمڕۆ چەندین کاریکاتێری لەسەر بارودۆخی ئەو سەردەمی حوکمڕانی و بەڕێوەبردن لە گەرمیان و هەرێمی وردستان بڵاوکردووەتەوە و هەموویان لەلایەن کاریکاتێریست (ئەحمەدی خۆشنووس) کێشراون، بۆ نموونە: لەبارەی بێبەڵێنی کاندیدەکانی هەڵبژاردن، دەستوەردانی حیزب لە کاروباری حکومەت، پشتکردنی بەرپرسان لە بواری ڕۆشنبیری و ڕووکردنە بازرگانی لەبیرکردنی خەمی ناوچە جێناکۆکەکان. بڕوانە خشتەی (١٧).

خشتەی (١٧): ڕەنگدانەوەی پرسی ڕیکلام و کاریکاتێر لە ڕۆژنامەی (گەرمیانی ئەمڕۆ) پیشان دەدات.

پرسی ڕیکلام و کاریکاتێر	دووبارە	%	ڕیزبەندی
ڕیکلام بۆ ڕۆژنامەی گەرمیانی ئەمڕۆ	١	١٤, ٣	دووەم
کاریکاتێر– دەستوەردانی حیزب لە کاروباری حکومەت	٢	٢٨, ٦	یەکەم
کاریکاتێر- بێبەڵێنی کاندیدەکانی پەرلەمان	١	١٤, ٣	دووەم
ڕیکلامی بازرگانی بۆ پەرەپێدانی زمان و کاری خێرخوازی	١	١٤, ٣	دووەم
کاریکاتێر- کتێب لە شاخ و دەفتەر لە شار	١	١٤, ٣	دووەم
کاریکاتێر- لەبیرکردنی خەمی ناوچە جێناکۆکەکان	١	١٤, ٣	دووەم
کۆیگشتیی	٧	١٠٠	

١٣- ڕەنگدانەوەی پرسی کەلەپوور و شوێنەوار لە ڕۆژنامەی (گەرمیانی ئەمڕۆ) دا

تەنها بابەتێک لە ڕۆژنامەکە لە سەر پرسی شوێنەوار بڵاوکرابێتەوە لە ژمارە (٣٠) دایە، بەناونیشانی: (شوێنەوارەکانی گەرمیان لەبەردەم هەڕەشەی لەناوچووندا). ئەویش وتارێکە بەشێکی کەمی لە بەشی سەرەوەی لای ڕاستی لاپەڕە یەک هاتووە و هێمای بەوەکردووە درێژەکەی لە لاپەڕە دوو هاتووە. باس لە پەراوێزخستنی ناوچە شوێنەوارییەکانی کفری لەلایەن بەڕێوەبەرایەتی شوێنەواری سلێمانی دەکات، وەکچۆن ئاماژە بە خراپ تۆژەنکردنەوەی پرۆژەی ماڵی مەجید پاشا لەو قەزایەش دەکات و داوای گرتنەبەری ڕێکار لە دژی ئەو لیژنەیەش دەکات کارەکەیان کردووە. بڕوانە خشتەی (١٨).

خشتەی (١٨): ڕەنگدانەوەی پرسی کەلەپوور و شوێنەوار لە ڕۆژنامەی (گەرمیانی ئەمڕۆ) پیشان دەدات.

پرسی کەلەپوور و شوێنەوار	دووبارە	%	ریزبەندی
مەترسی لەناوچوونی شوێنەوارەکانی گەرمیان	١	١٠٠	یەکەم
کۆیگشتیی	١	١٠٠	

ئەنجامەکان

ئەنجامەکانی شیکاری ناوەڕۆك

أ- شیکار لە ڕووی شێوە (ڕووخسار)

١. بابەتە ڕوومالکراوەکان لە ڕۆژنامەی (گەرمیانی ئەمڕۆ) سرووشتی جۆراوجۆریان هەیە. پرسە سیاسییەکان لە پلەی یەکەم هاتوون، پاشان پرسی ئەدەب و هونەر لە پلەی دووەم، دواتریش پرسە کۆمەڵایەتییەکان لە پلەی سێیەم و بەدوای ئەوانیش هەریەک لە پرسەکانی: وەرزش، پەروەردە و خوێندنی باڵا، پرسە ڕۆشنبیرییەکان، ریکلام و کاریکاتێر، هۆشیاریی تەندروستیی، گەندەڵی، خزمەتگوزاریی، کەلەپوور و شوێنەوار، پرسە ئایینییەکان، شەهیدان و ئەنفال پاشان پرسە تەکنەلۆژییەکان.

٢. پلەی یەکەمی بابەتە ڕۆژنامەنووسییەکان لە ڕۆژنامەی (گەرمیانی ئەمڕۆ) لە ڕێگەی ژانری (چاوپێکەوتن) بەرهەمهاتوون. لە پلەی دووەمیش ژانری (وتار)، پاشان (هەواڵی کورت)، (ریکلام و ڕێنمایی)، (ڕاپۆرتە هەواڵ) و (بەدواداچوون)، لەکۆتاییشدا؛ ژانری (چیرۆکە هەواڵ) هاتووە.

٣. ئەو وێنانەی لەگەڵ بابەتە ڕۆژنامەنووسییەکان بەکارهاتوون لە پلەی یەکەم بریتیین لە (وێنەی هەواڵی)، کە پەیوەستن بەخودی ئەو ڕووداوەی ڕوومال کراوە، پلەی دووەمیش بریتییە لە (وێنەی کەسی)، بەومانایەی وێنەی کەسی و تایبەت لەگەڵ بابەتەکان بەکارهێندراوە بەتایبەت وێنەی ئەوانەی بوونەتە پێکهێنەری ڕووداوەکە، لە پلەی سێیەمیش (بەبێ وێنە) هاتووە، واتە هیچ وێنەیەک لەگەڵ بابەتە ڕۆژنامەنووسییەکە بەکارنەهاتووە، پاش ئەوەش (وێنەی هێمایی)، دواتریش (نەخشە و هێڵکاریی) و هیچ بابەتێکیش زیاد لە ئامرازێکی وێنەی بۆ بەکارنەهاتووە.

٤. سەرچاوەی زانیاریی بابەتە ڕۆژنامەنووسییەکان لە ڕۆژنامەی (گەرمیانی ئەمڕۆ) لە پلەی یەکەمدا؛ بۆ (پەیامنێر و ڕاسپێردراوی ڕۆژنامەی گەرمیانی ئەمڕۆ) دەگەڕێتەوە، پلەی دووەمیش؛ بۆ (میدیا ناوخۆییەکان)، دواتریش؛ (ئاژانسەکان) و (بەرپرسی حکومی) هاتووە.

٥. خاوەندارێتی زۆرینەی ڕەهای ئەو وێنانەی لەگەڵ بابەتە ڕۆژنامەنووسییەکان بەکارهاتوون بریتیین لە خودی ڕۆژنامەکە ڕۆژنامەی (گەرمیانی ئەمڕۆ) و لە پلەی دووەمیش ئەو وێنانە هاتوون، کە خاوەندارێتیان بۆ سەرچاوەکانی دیکەی دەرەوەی ڕۆژنامەکە دەگەڕێتەوە.

ب- شیکار لە ڕووی ناوەڕۆك

١. لە پلەی یەکەم باس ڕۆژنامەی گەرمیانی ئەمڕۆ ڕوومالی بۆ پرسی (مەترسی بڵاوبوونەوەی مادە هۆشبەرەکان) کردووە، پاشان بابەتەکانی تری، وەک: (بەکارهێنانی ئاژەڵان بۆ دۆزینەوەی سەرەداوی تاوان)، (نارەزایەتییە کۆمەڵایەتییەکان لەبارەی خراپی شێوازی ژیان) و (توندوتیژی دژ بە ژنان نەبوونی شەڵتەری داڵدەدان).

٢. لە ڕۆژنامەی گەرمیانی ئەمڕۆ چەندین بابەتی سیاسیی ڕوومال و شرۆڤەیان بۆ کراوە، دیارترینیان لە پلەی یەکەم (هەڵبژاردنی پەرلەمانی کوردستان- ٢٠٠٩)، پاشان لە پلەی دووەم کۆمەڵێک بابەتی تر هاتووە: (دەستوەردانی حیزب لە کاروباری حکومەت)، (باڵباڵێن و دوورخستنەوەی ئەندامان لە ڕیزەکانی حیزب)، (پێویستی پابەندبوون بە ڕێککەوتنی نێوان حیزبەکان)، (تەخوینکردنی ڕا جیاوازەکان لەبارەی بەشداریی لە پرسە دیموکراتییەکان)، (نارەزایەتی بەرامبەر سیاسەتی ئەمەریکا لە عێراق)، (نرخاندنی ڕۆڵی سەرکردەی حیزبەکان)، (دامەزراندنی حیزبی نوێ)، (پرسە سیاسییەکان لە پارچەکانی تری کوردستان)، (ناوچە جێناکۆکەکان)، (پەراوێزخستنی گەرمیان لە پۆستە باڵاکانی هەرێمی کوردستان)، (جیاکاریی لەنێوان شایستەی پێشمەرگە دێرینەکان)، (کابینەی حکومەت) و (بە پارێزگاکردنی گەرمیان).

٣. ڕۆژنامەی گەرمیانی ئەمڕۆ ڕوومالی بۆ پرسی گەندەڵییش کردووە و بابەتی (خراپ دابەشکردنی زەوی و دوکان لە ناوچەی پیشەسازی کەلار) لە چەند ژمارەیەکی یەک

بەدوای یەک بابەتی ڕۆژنامەنووسیی و بەڵگە و داتای لەبارەوە خراوەتەڕوو.

٤. لەبواری پرسەکانی پەروەردە و خوێندنی باڵاش ڕۆژنامەی (گەرمیانی ئەمرۆ) لە پلەی یەکەم ڕووماڵی بۆ (داواکاری بۆ کردنەوەی زانکۆی گەرمیان) کردووە، پاشان (ناڕەزایەتی و داواکاریی بۆ پرسی دامەزراندن)، (خولی بەهێزکردنی توانای بۆ مامۆستایان)، (هۆشیاریی لەبارەی چەمک و زاراوەی پەروەردەیی)، (بەدەستهێنانی بڕوانامەی ماستەر و دکتۆرا) و (کێشە و گرفتی قوتابخانەکان).

٥. ڕووماڵی پرسی ئەدەب و هونەر لە ڕۆژنامەی (گەرمیانی ئەمرۆ)دا پێگەیەکی گرنگی هەبووە، گرنگیدان بە هونەری هونەرمەندانی کورد لە پلەی یەکەم هاتووە، پاشان بڵاوکردنەوەی شیعری شاعیران و کۆڕی شیعری و دیداری شاعیران لە پلەی دووەم هاتوون، بەدوای ئەوان و لە پلەی سێیەمیش چەندین لایەنی تری هونەریی هاتوون، لەوانە: هونەری هونەرمەندانی بیانی، دەرخستنی توانای هونەرمەندانی میللی، یادکردنەوەی شاعیرانی کۆچکردوو، دەستگیرۆیینەکردنی توانا هونەریی و ئەدەبییەکانی منداڵان و بواری شانۆ.

٦. لەسەر پرسی شەهیدان و ئەنفالکراوان تەنها دوو بابەت لە ڕۆژنامەی (گەرمیانی ئەمرۆ) بڵاوکراوەتەوە و هەردووکیشیان پەیوەستن بە بابەتی هێنانەوەی تەرمی ئەنفالکراوانی گەرمیان لە بیابانەکانی خوارووی عێراق بۆ هەرێمی کوردستان.

٧. پرسی هۆشیاریی تەندروستیی لە ڕۆژنامەی (گەرمیانی ئەمرۆ)دا ڕەنگدانەوەی هەیە و باسکردن لە (مەترسییەکانی بڵاوبوونەوەی نەخۆشی ئایدز) لە پلەی یەکەم و بابەتەکانی دیکەی، وەک: (پێویستی قەتیسنەکردنی فرمێسک لەکاتی هەستکردن بە گریان)، (مەترسی بەکارهێنانی دەرمان بەبێ ڕێنمایی پزیشک) و (بەختەوەریی لە ژیان) لە پلەی دووەمدا هاتوون.

٨. لە پرسی خزمەتگوزاریی لە ڕۆژنامەی (گەرمیانی ئەمرۆ)دا؛ بەشێوەیەکی گشتی سێ بابەت بەرچاو دەکەوێت و هەموویان لە پلەی یەکەم هاتوون و بریتیین لە: (داواکاریی خەڵک بۆ جێبەجێکردنی بەڵێنی بەرپرسان)، (دواکەوتنی پرۆژە خزمەتگوزارییەکان) و (نەبوونی پێداویستی خزمەتگوزاریی لە نەخۆشخانەکان).

٩. لە ڕۆژنامەی گەرمیانی ئەمرۆ پرسە ڕۆشنبیرییەکان گرنگی بە ڕووماڵی چەندین پرس و بابەتی جۆربەجۆر بەشێوەی یەکسان دراوە، لەوانە: (بڵاوکردنەوەی ڕێنمایی کارکردن بۆ ڕۆژنامەنووسان، کردنەوەی چاپخانە لە گەرمیان، پێویستی چاکسازیی لە بواری کاری ڕۆژنامەوانیی حیزبیی، وەڵامکاریی ناوەندی ڕۆژنامەنووسیی گەرمیان، ڕۆڵی میدیا لە کۆمەڵگە، سووتاندنی کتێبی ڕۆشنبیران و نووسەران و مەراسیمی کردنەوەی بارەگای ڕۆژنامە).

١٠. لە بواری پرسە یاساییەکان ڕۆژنامەی (گەرمیانی ئەمڕۆ) گرنگی بە مەترسی دیاردەی تەجاوزات بۆ سەر موڵک و ماڵەکانی حکومەت بەتایبەت لەبواری زەویوزار کردووە و باسی لە پێویستی لێپێچینەوە لەلایەن لایەنە پەیوەندیدارەکان کردووە، هەروەها (سەروەرنەبوونی یاسا)شی بە کێشەیەکی گەورە لەقەڵەمداوە.

١١. پرسی ڕیکلام و کاریکاتێر یەکێکی ترە لەو بابەتانەی لە ڕۆژنامەی (گەرمیانی ئەمڕۆ) پێگەیەکی بەهێزی هەیە. ڕۆژنامەکە چەندین کاریکاتێر و ڕیکلامی بڵاوکردووەتەوە و لە پلەی یەکەم گرنگی بە دەستوەردانی حیزب لە کاروباری حکومەت داوە، پاشان هەریەک لە: (ڕیکلام بۆ ڕۆژنامەی گەرمیانی ئەمڕۆ، کاریکاتێر- بێبەڵێنی کاندیدەکانی پەرلەمان، ڕیکلامی بازرگانی بۆ پەرەپێدانی زمان و کاری خێرخوازی، کاریکاتێر- کتێب لە شاخ و دەفتەر لە شار و کاریکاتێر- لەبیرکردنی خەمی ناوچە جێناکۆکەکان) هاتوون.

١٢. پرسی کەلەپوور و شوێنەوار لە ڕۆژنامەی (گەرمیانی ئەمڕۆ) ڕووماڵکراوە و باس لە پەراوێزخستنی ناوچە شوێنەوارییەکانی کفری لەلایەن بەڕێوەبەرایەتی شوێنەواری سلێمانی کراوە، وەکچۆن ئاماژە بە خراپ نۆژەنکردنەوەی پرۆژەی ماڵی مەجید پاشا لەو قەزایەش کراوە و داوای گرتنەبەری ڕێکار لە دژی ئەو لیژنەیەش دەکات کارەکەیان کردووە.

ڕاسپاردە و پێشنیازەکان

١. دۆزینەوە و بەردەستخستنی تەواوی ژمارەکانی ڕۆژنامەی (گەرمیانی ئەمڕۆ) بۆ خوێنەران و توێژەران و پاراستنیان بەشێوەیەکی گونجاو بە کۆکردنەوەیان لە بەرگێکی شایستە و هەڵگرتنیان لە کتێبخانەکان و ناوەندە ئەرشیفییەکانی هەرێمی کوردستان.

٢. کارکردن بۆ یەکخستنی هەوڵ و توانا ڕۆژنامەنووسییەکانی گەرمیان لەپێناو دەرچوواندنی ڕۆژنامەیەکی شایستە و بەردەوامیدان بە کاروانی ڕۆژنامەنووسیی چاپکراو و بەشداریی ڕۆژنامە لە هێنانەکایەی حکومڕانییەکی تەندرووست و کۆمەڵگەیەکی هۆشیار. لەگەڵ گەرەنتیکردنی پاراستنی پێگەی ڕۆژنامەکە لە سەردەمی جیهانگیریی میدیا و شۆڕشی تەکنەلۆجیای ڕاگەیاندن و پەیوەندیکردن.

٣. دامەزراندنی چاپخانەیەک لەلایەن دەزگاکانی پەیوەندیدارەکانی حکومەتی هەرێمی کوردستان یاخوود سەرمایەداران بۆ چاپکردنی ڕۆژنامە و گۆڤار و کتێب و بڵاوکراوە ڕۆشنبیرییەکان بشێوەی بێبەرامبەر یاخود نرخێکی ڕەمزی.

٤. چاپکردنی هەموو ئەو توێژینەوە زانستییانەی لەبارەی کایەی ڕۆژنامەنووسیی گەرمیان

ئەنجامدەدرێن و دانانی پاداشتی ماددی و مەعنەوی بۆ توێژەران و نووسەرەکانیان.

٥. ئەنجامدانی توێژینەوەی (پەسنی – شیکاریی) بەشێوەی جیا جیا لەبارەی رووماڵی هەر پرسێکی کۆمەڵایەتیی، سیاسیی، ئابووریی و رۆشنبیریی ..هتد لە رۆژنامەی (گەرمیانی ئەمرۆ).

٦. دەکرێت توێژینەوەی زانستیی لەبارەی ئاستی پابەندبوونی رۆژنامەی (گەرمیانی ئەمرۆ) بە لایەنە یاسایی و ئێتیکییەکانی پەیوەست بە کاری راگەیاندن ئەنجام بدرێت.

٧. دەشێت توێژینەوەی زانستیی لەبارەی زمان، لایەنی رێنووس و درووستنووسین لە رۆژنامەی (گەرمیانی ئەمرۆ) ئەنجام بدرێت.

٨. گرنگە توێژەران کار لەسەر لایەنە هونەرییەکان و دەرهێنانی رۆژنامەنووسیی لە رۆژنامەی (گەرمیان ئەمرۆ) ئەنجام بدەن.

٩. ئەنجامدانی توێژینەوەی بەراوردکاری لە نێوان رووماڵی پرسە جیاوازەکان لە رۆژنامەی (گەرمیانی ئەمرۆ) لەگەڵ ئەو رۆژنامانەی ئەو سەردەمە لە گەرمیان دەرچوون یان پێش ئەوکات دەرچوێنراوەکان

پاشکۆ

١٠. توێژەر بە پێویستی دەزانێت هەندێک لەو لاپەڕانەی ڕۆژنامەی (گەرمیانی ئەمڕۆ) بەتایبەت لاپەڕی یەکەم لێرەدا بخاتەڕوو. لە چوارچێوەی سنوری کاتی توێژینەوەکە کاریان لەسەر کراوە.

لیستی سەرچاوەکان

بۆ نووسینی لایەنی تیۆریی ئەم توێژینەوەیە سوود لە کۆمەڵێک سەرچاوە وەرگیراوە، لە دیارترینیان:

1. Admin: Importance of Journalism, web Site Name: (assignmentpoint), Date of entry: (12- 5- 2023). https://assignmentpoint.com/importance-of-journalism/
2. Aveek Pal Chaudhuri: A career in Journalism in India Course, Scope and Salary, web Site Name: (higher education review), (20-2-2023).
https://www.thehighereducationreview.com/news/a-career-in-journalism-in-india-course-scope-and-salary-nid-972.html
3. Lisa McQuerrey: What Are the Advantages of Being a Journalist?, Web Site Name: (chron), (15-3-2023).
https://work.chron.com/advantages-being-journalist-10341.html
4. Janine Dellinger, David White, and Jenna Clayton: Journalistic Writing Style | Definition, Features & Examples, and Web Site Name: (study.com), (11-2-2023).
https://study.com/academy/lesson/journalistic-writing-characteristics-functions.html
5. Thomas Ernste: The enduring importance of newspaper journalism in a networked

هەڵسەنگاندنی خزمەتگوزارییە ڕۆشنبیری و وەرزشییەکان بۆ چالاکییە خۆشگوزەرانیەکان لە شاری کەلاردا

پ. ی. د .شێروان عومەر ڕشید
کۆلێجی زانستە مرۆڤایەتییەکان/زانکۆی سلێمانی

ئەژین کەریم محەمەد
کۆلێجی زانستە مرۆڤایەتییەکان/
زانکۆی سلێمانی

پوختە

ئەم توێژینەوەیە بە ناونیشانی (هەڵسەنگاندنی خزمەتگوزارییە ڕۆشنبیری و وەرزشییەکان بۆ چالاکییە خۆشگوزەرانیەکان لە شاری کەلاردا) ئامانج لێی دەرخستنی شێوازی دابەشبوونی خزمەتگوزاریە ڕۆشنبیری و وەرزشییەکانە لە شاری کەلاردا، هەروەها هەلسەنگاندنی ئاستی ئەم خزمەتگوزارییانە لە ئێستادا و خەمڵاندنی پێداویستییەکانی شارەکە بۆ ئەم خزمەتگوزارییانە لە داهاتوودا. بۆ گەیشتن بە ئامانجی توێژینەوەکە، لە سەرەتا کۆکردنەوەی داتا لە ڕێگەی سەرچاوەی فەرمی و ڕێکخراوەکان ئەنجامدراوە، پاشان دەرخستنی ئەنجامەکان لە شێوەی خشتەی جۆراوجۆر، هەروەها وەرگرتنی داتای شوێنی ناوەندەکان لە ڕێگای بەکارهێنانی بەرنامەکانی (Google pro earth) و دووبارە ڕێکخستن و نیشاندانیان بەشێوەی نەخشە لە ڕێگەی بەکارهێنانی سیستەمی زانیارییە جوگرافییەکان (GIS، دواتر هەڵسەنگاندنی ئاستی ئەم خزمەتگوزاریانە و مەزەندەکردنی پێداوستییە چاوەڕوان کراوەکان بە پێی پێوەرە ستانداردەکان بۆ هەریەکەیان خراونەتەڕوو. لە کۆتایدا توێژینەوەکە گەیشتوە بە کۆمەڵێک دەرئەنجام کە هەندێک لە خزمەتگوزارییە ڕۆشنبیری و وەرزشییەکان لە شاری کەلاردا کەمترە لە پێوستی شارەکە بە پێی ستاندارده جیهانیەکان، بۆنمونە ئێستادا (2) کتێبخانە بوونی هەیە، هەرچەندە بەپێی پێوەر بڕی (4) کتێبخانەی دیکە پێویستە بۆ پڕکردنەوەی پێداویستی دانیشتوان، هەروەها تا ڕادەیەک ناهاوسەنگی هەیە لە دابەشبوونی ئەم خزمەتگوزاریانە

لە شارەکەدا. لەگەڵ خستنەڕووی چەندین پێشنیار لەوانە هەوڵدان بۆ دروستکردنی پلانێکی ستراتیجی مامناوەند و درێژخایەن لە بواری خۆشگوزەرانی پشتبەستن بە گەشە و زۆربوونی ژمارەی دانیشتووانی شاری کەلار بە شێوەیەک کاربکرێت بۆ پڕکردنەوەی پێداویستییان بۆ خزمەتگوزارییەکان، سەرلەنوێ دابەشکردنەوەی خزمەتگوزارییەکان بۆ فەراهەمکردنی هاوسەنگی دابەشبوونی خزمەتگوزارییەکان لەسەرجەم ناوچەکانی شارەکەدا.

کلیلی ووشەکان: خزمەتگوزاری، خۆشگوزەرانی، پێوەرەکانی هەڵسەنگاندن.

پێشەکی

لە سەر ئاستی جیهاندا خزمەتگوزاریە خۆشگوزەرانیەکان گرنگی زۆری پێدەدرێت، هەروەها لە نێوان چالاکیە ئابووریە جۆربەجۆرەکانی تردا بایەخی تایبەتی هەیە، چونکە هۆکارێکی گرنگە لە پێشکەوتنی هەر ناوچەیەک یان دواکەتنی لە کاتی نەبوون یان خراپی ئاستی خزمەتگوزاریە خۆشگوزەرانیەکاندا، ئەمەش بە هۆکاری ئەوەی ئەم خزمەتگوزاریانە هۆکارێکی گرنگە بۆ بەسەربردنی کاتێکی خۆش و ئەنجامدانی ئەو چالاکیانەی کە ئارەزووی دەکات، هەروەها دەبێتە هۆی بووژانەوەی ئابووری لە ڕێگەی ڕەخساندنی هەلی کارکرن بۆ هاوڵاتیان لە ناوەندە خۆشگوزەرانیەکاندا. بۆیە دەکرێت لە ڕێگەی گرینگیدان بەم خزمەتگوزاریەوە گەشە بە کۆمەڵگا بدرێت لە سەرجەم لایەنەکانی دەروونی و ئابووری و کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیرییەوە.

ئەم لێکۆڵینەوەیە هەوڵدەدات بۆهەڵسەنگاندنی خزمەتگوزاریە ڕۆشنبیری و وەرزشییەکان بۆ چالاکیە خۆشگوزەرانیەکان لە شاری کەلار لەڕێگەی دەرخستنی پاڵنەرەکانی داواکاری لەسەر ئەم خزمەتگوزاریە لە ناوچەکەدا، بەمەبەستی دروستکردنی چەندین پێشنیاری بۆ چارەسەرکردنی گرفتەکان و پێشخستنیان لە ڕێگەی بەرزکردنەوەی ئاستی خزمەتگوزاریەکان و زۆرکردنی خزمەتگوزارییەکان لە ڕووی چەندایەتی و چۆنایەتیەوە وە پیشکەشکردنی پێشنیارە ستراتیجیەکان لە پێناو پێشخستنی خزمەتگوزاریە خۆشگوزەرانیەکان لە ناوچەی لێکۆڵینەوە.

یەکەم: گرنگی توێژینەوەکە

- شێوەیەکی ئەکادیمی هەڵسەنگاندن بۆ خزمەتگوزاریە خۆشگوزەرانیەکان دەکات، کە ڕێگەیەیەوە گەیشتووین بە چەندین دەرئەنجام و ڕاسپاردەی زانستی بۆ پێشخستنی کەرتی خۆشگوزەرانی لە ناوچەی لێکۆڵینەوە.
- گرنگیدان بە پێشخستنی کەرتی خۆشگوزەرانی هۆکارێکی سەرەکیە بۆ پارستنی ژینگە و پێشخستنی کۆمەڵگا لەڕووی دەروونی و ئابووری و کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیرییەوە.

دووەم: ئامانجی توێژینەوەکە

- دەرخستنی شێوازی دابەشبوونی خزمەتگوزاریە خۆشگوزەرانیەکان لە شاری کەلاردا.
- هەڵسەنگاندنی ئاستی خزمەتگوزارییەکان لە ئێستادا و خەمڵاندنی پێداویستییەکانی شارەکە بۆ ئەم خزمەتگوزاریانە لە داهاتوودا.

سێیەم: کێشەی توێژینەوەکە

گرفتی لێکۆڵینەوەکە بریتیە لە کەمی و نارێکی لە دابەشبوونی خزمەتگوزاری ڕۆشنبیری و وەرزشییەکان لە شاری کەلاردا، بەتایبەت دوای زیادبوونی داواکاری لەسەر ئەم خزمەتگوزاریانە بە هۆی زیادبوونی ژمارەی دانشتوان و گەشەسەندنی لایەنی ئابووری.

چوارەم: گریمانەی توێژینەوەکە

- بوونی چەندین توانستی سروشتی و مرۆیی کە پاڵنەرن بۆ داواکاری لەسەر خزمەتگوزاریە خۆشگوزەرانییەکان لە شاری کەلاردا.
- خزمەتگوزاریە ڕۆشنبیری و وەرزشییەکان لە شاری کەلاردا لە ڕووی ئاست و دابەشبوونیانەوە لەگەڵ ئاستی داواکاری دانیشتواندا ناگونجێت.

پێنجەم: میتۆدی توێژینەوەکە

گومان لە وەدا نییە هەر لێکۆڵینەوەیەکی ئەکادیمی پێوستی بە بەکارهێنانی میتۆدێک یاخود چەند میتۆدێکی لێکۆڵینەوە هەیە، تاکو ببێتە ڕەوتێکی زانستی بۆ تەواوی هەنگاوەکانی ناو لێکۆڵینەوەکە. لە گرنگترین میتۆدە بە کارهاتووە کانیش لەم لێکۆڵینەوەدا بریتین لە :

- میتۆدی ئسوڵی بۆ دەرخستنی گرنگی وکاریگەری فاکتەرە سروشتی و مرۆییەکان لەسەر چالاکیە جیاوازەکانی خۆشگوزەرانی.
- میتۆدی دووەم میتۆدی تاقیکاری، کە بەچەند قۆناغێک جێبەجێ دەکرێت، سەرەتا کۆکردنەوەی داتا لە ڕێگەی سەرچاوەی فەرمی و ڕێکخراوەکان دەرخستنی ئەنجامەکان شێوەی خشتە و شێوەی جۆراوجۆر، هەروەها وەرگرتنی داتای شوێنی ناوەندەکان وەرگرتنی داتای شوێنی ناوەندەکان لە ڕێگای بەکارهێنانی بەرنامەکانی (Google pro earth) و دووبارە ڕێکخستن و نیشاندانیان بەشێوەی نەخشە لە ڕێگەی بەکارهێنانی سیستەمی زانیارییە جوگرافییەکان (GIS) .

هەشتەم: پلانی توێژینەوەکە

بە مەبەستی گەیشتن بە ئامانجەکانی توێژینەوەکە، توێژینەوەکە دابەشکراوەتە سەر پێشەکی و سێ تەوەری سەرەکی، تەوەرەی یەکەم کە تایبەتکراوە بە ناساندنی ناوچەی لێکۆڵینەوە، تەوەری دووەم بۆ دابەشبوونی جوگرافی خزمەتگوزاریە ڕۆشنبیری و وەرزشییەکان لە شارەکەدا ، تەوەری سێیەم تایبەتکراوە بە هەڵسەنگاندنی ئاستی ئەم خزمەتگوزاریانە و مەزەندەکردنی پێداوستییە چاوەڕوان کراوەکان بە پێی پێوەرە ستانداردەکان بۆ هەریەکە لە خزمەتگوزاریەکان پاشان بە چەند دەرئەنجام و پێشنیارێک کۆتای هاتووە.

تەوەرەی یەکەم: ناساندنی ناوچەی لێکۆڵینەوە

شوێن و پێگە بایەخێکی زۆری لە توێژینەوە جوگرافیەکاندا هەیە، جوگرافیناسان هەوڵیانداوە جیاوازی لە نێوان هەریەکە لە شوێنی جوگرافی شار (الموقع الجغرافي) (Location) و پێگەکەیدا بکەن (الموضع) (Site)، مەبەست لە پێگە (Site) ئەو پارچە زەوییەیە کە شاری لەسەر دادەمەزرێت لەوێوە فراوان دەبێت و بەرەوپیش دەچێت، کە ڕووی زووی بەرزونزمیەکانی و پێکهاتەی جیۆلۆجی و چەندین خەسڵەتی تر دەگرێتەوە، گرنگی پێگە لەوەدایە، کە کاریگەریەکانی لەسەر بناغەی دروست بوونی شار و تۆڕەکانی هاتوچۆ دەردەکەوێت کە ئەوەش کاریگەری گەورەی هەیە لەسەر جوڵەی مرۆڤ و شێوازی ژیان لە ناو شاردا،[١] بەڵام شوێن (Location) دیاریکردنی سەنتەری شار و پەیوەندی بە ناوچە یان هەرێمەکانی دەروروبەری، کە گرنگی تایبەتی هەیە لە دیاریکردنی ڕۆڵی شار و ئەو ئاستەی کە لە ئایندەدا پێدەگات.[٢]

شوێنی جوگرافی یەکێکە لە گرنگترین پێکهاتەکانی ژینگەی سروشتی، بە جۆرێک کاردەکاتە سەر دیاریکردنی شوێنی وڵات و شار و ناوچەی بازرگانی و سەنتەری خزمەتگوزارییەکان و شوێنی بەرهەمهێنان و بەکاربردن، شاری کەلار هەروەک لە نەخشەی (1) دەردەکەوێت دەکەوێتە نێوان هەردوو بازنەی پانی («٢٧›٣٩°٣٤ - «١٢›٣٦°٣٤)ی باکوور و هێڵی درێژی («٤٩›٢١°٤٥ - «١٢›١٧°٤٥)ی ڕۆژهەڵات، کە لەسەر ڕووبەرێکی تەخت بنیات نراوە، کە بەرزێکەی لە ئاستی ڕووی دەریاوە (200-255) مەتردایە. کە ئەمەش تەخت بنیات نراوە، کە بەرزێکەی لە ئاستی ڕووی دەریاوە (200-255) مەتردایە. کە ئەمەش هیچ لێژیەکی تیا نیە کە ئاستەنگی سروشتی لە بەردەم دروستکرنی دامەزراوەکان و

---

[١]- صبري الهيتي و صالح فليح حسن، جغرافية المدن, مديرية دار كتب لطباعة و النشر، الوصل، ص ١٠-٤٣.

[٢]- عبدالرزاق عباس حسين، جغرافية المدن, مطبعة اسعد، بغداد،١٩٧٧, ص٣٦.

فراوانبوونی شاردا لە داهاتووی شارەكەدا.[١]

شاری كەلار لە رووی جوگرافیاوە دەكەوێتە ناوچەی نیمچە شاخاوی، لە ناوچەی بان و گردەكانی كەركوكدایە، دەكەوێتە بەشی باشووری رۆژهەڵاتی هەرێمی كوردستانەوە، وەكو ناوەندی ئیدارەی گەرمیان دەكەوێتە دووری (269كم) لە هەولێری پایتەختەوە، هەروەها (173كم) لە شاری كەركوكەوە دوورە و (144كم) لە شاری سلێمانیەوە.[٢]

هەروەك لە نەخشەی (2) دەردەكەوێت، ئەم شارە دەكەوێتە سەر هێڵی گوستنەوەی (پارێزگای سلێمانی- كەلار- پارێزگای دیالە- پایتەختی عێراق»بغداد»)، هاوكات لە رێگەی هێڵی كفریەوە دەبەسترێتەوە بە پارێزگای كەركوكەوە، لە رۆژهەڵاتەوە (35كم) لە خاڵی سنووری پەروێزخانەوە دوورە، كە لەو رێگەیەوە شاری كەلار بە شاری (قەسری شرین) لە كۆماری ئسلامی ئێرانەوە دەبەسترێتەوە. هەروەها ئەم شارە دەكەوێتە (202كم) لە باكووری بەغدادی پایتەختەوە دوورە، لە بەشی رۆژهەڵاتەوە كە نزیكترین دووری هەیە لەگەڵ شاری بەغداد و بەشەكانی تری ناوەڕاستی عێراقدا.[٣]بە هۆی شوێنی جوگرافیكەیەوە قەزای كەلار بوەتە یەكێك لە قەزا گرنگ و ستراتیجیەكان، كە ناوەندی ئیدارەی گەرمیانە، هەروەها شوێنی ناوچەی لێكۆڵینەوە رۆڵی گرنگی لە قەبارە و رووبەری شارەكە هەیە لە رووی خێرا فراوان بوون و گەشەسەندنەوە و چالاكیە ئابووریەكانیەوە، رووبەری شاری كەلار دەگاتە (17, 270, 806)م[٢]. لە (28) گەرەك پێك هاتووە، كە سنووری ناوچەی لێكۆڵینەوەكەمان دەگریتەوە. لێرەدا دەتوانین بڵێین شوێنی جوگرافیایی شاری كەلار یەكێكە لە پاڵنەرە سەرەكی و گرنگەكان بۆ پێوستی شاری كەلار لە دامەزراندنی خزمەتگوزاریە خۆشگەزرانیەكان لەلایەكەوە، هاتنی ژمارەیەكی زۆر لە هاوڵاتیانی دەوروبەری كەلار وەكو سەردانیكەر بۆ دامەزراوە خۆشگوزەرانییەكانی شارەكە، كە لەم رووەوە بووەتە خالێكی ئەرێنی گرنگ بۆ شاری كەلار.

---

[٣]- جاسم محمد، كەلار لە لادێوە بۆ شار، بڵاوكراوەی مەكتەبی بیر و هۆشیاری، سلێمانی، 2005، ل28.

[٤]- رزگار حاجی حمید، كەلار مێژوویەكی دێرین و جوگرافیای شارێكی زندوو (1970-2012)، لێكۆڵینەوەیەك لە جوگرافیایی مرۆیدا، چاپخانەی چوارچرا، چاپی یەكەم، كوردستان، 2019، ل32.

- خالد وەلی عەلی، دابەشبوون و ئاستی خزمەتگوزاری خۆشگوزەرانی لە شاری كەلاردا، گۆڤاری زانكۆی گەرمیان، ژمارە (4)، بەرگی (8)، 2018، ل55.

خشەی (1) شوێنی ئەسترۆنۆمی شاری کەلار

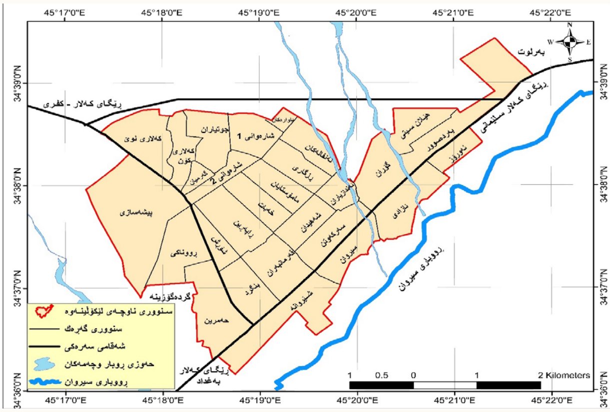

کاری توێژەر بە پشت بەستن بە:

١- شاهۆ سالح ئەمین وئەوانی تر، ئەتڵەسی هەرێمی کەردستانی عێراق، عێراق و جیهان، چاپی یەکەم، کۆمپانیایی تێنوس، هەولێر، ٢٠٠٩، ل٣٩٧.

٢- حوکمەتی هەرێمی کوردستان،وەزارەتی پلاندانان، بەڕێوبەرایەتی ئاماری سلێمانی، نەخشەی کارگێڕی پارێزگای سلێمانی، بەشی Gis، ٢٠١٢.

٣-بەرنامەی arc gis ٨ ,١٠

نەخشەی (2) شوێنی قەزای کەلار بە گوێرەی هەرێمی کوردستان و عێراق

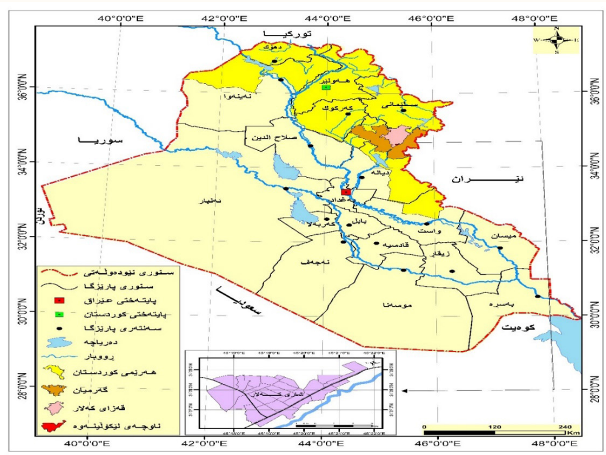

کاری توێژەر بە پشت بەستن بە:

١- شاهۆ سالح ئەمین وئەوانی تر، ئەتڵەسی هەرێمی کەردستانی عێراق، عێراق و جیهان، چاپی یەکەم، کۆمپانیایی تێنوس، هەولێر، ٢٠٠٩، لا ٣٩٧.

٢- حوکمەتی هەرێمی کوردستان،وەزارەتی پلاندانان، بەڕێوبەرایەتی ئاماری سلێمانی، نەخشەی کارگێڕی پارێزگای سلێمانی، بەشی Gis، ٢٠١٢.

٣-بەرنامەی arc gis ١, ٨, ١٠.

تەوەری دووەم: دابەشبوونی جوگرافی خزمەتگوزاریە ڕۆشنبیری و وەرزشییەکان لە شاری کەلاردا

1.2- خزمەتگوزاریە ڕۆشنبیریەکان (هۆڵی شانۆ و چالاکیە ڕوشنبیریەکان،کتێبخانە)

لە ئەمرۆدا ڕۆشنبیری بوە بە زمان و پێوەری پێشکەوتن و شکۆداری شانازی بۆ گەلانی ڕۆشنبیر، چونکە ڕۆشنبیری پێشکەوتنی هەموو لایەنەکانی ژیانی مرۆڤ و بوارەکانی زانیاری و زانستی و ئەدەبی و هونەری و ڕەفتار و هەڵسوکەوت و بەها مرۆیەکان دەگرێتەوە، لە زۆربەی وڵاتە پیشکەوتووەکانی جیهاندا، لە هەر شارو شارۆچکەیەدا چەندین دەزگا و مەڵبەندی ڕۆشنبیری هەن، کە ڕۆڵی گرنگی لە خزمەتکردنی لایەنی ڕۆشنبیری دانشتوانیان هەیە، لە شاری کەلاردا خزمەتگوزاریە ڕۆشنبیریەکان بریتین لە:

١-هۆڵی شانۆ و چالاکیە ڕۆشنبیریەکان لە شاری کەلار

شانۆ وەک دەزگایەکی سەربەخۆی ڕۆشنبیری هەوڵدەدات بۆ کەمکردنەوەی توندوتیژی و جیاکاری نەکردنی ڕەگەزی و داننان بە مافەکانی یەکتردا و چاندنی گیانی لێبووردەیی و پێکەوە ژیانی ئاشتیانە، کۆتاهێنان بە هەموو زەبر و زەنگ و چەوسانەوەیەکی مرۆڤ واتا شانۆ ئامانجی خزمەتکردنی مرۆڤایەتیە[1]، هۆڵی شانۆ و چالاکیە ڕۆشنبیریەکان لە شاری کەلار ژمارەیان (4) هۆڵە:

أ-هۆڵی هونەر

ئەم هۆڵە دەکەوێتە گەڕەکی بنگردەوە، لە ساڵی (2014) دروست کراوە، ڕووبەرەکەی (2800) مەتر دووجایە، پێکهاتووە لە (310) کورسی، ئەم هۆڵە گرنگیەکی زۆری بۆ لایەنی ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتی و هونەری شاری کەلار هەیە، چونکە زۆربەی چالاکی ڕۆشنبیریەکان لەم هۆڵە ئەنجام دەدرێت، هەروەها تاکە هۆڵە لە شارەکەدا کە فلیمی سینەمای تێدا نمایش دەکرێت (سینەمای نێودەوڵەتی و سینەمای ناوخۆیی)، بۆ نمونە هەر لە ساڵی (2021)دا زیاتر لە (25) فلم و (15) شانۆ و نزیکەی (100) کۆڕی

١ - بورهان قەرەداغی، ئەزموونی شانۆی گەڕۆک، ناوەندی ڕۆشنبیری بەدلیسی، چاپخانەی ڕوون، چاپی یەکەم، 2007،لا20.

سیمیناری تێدا ئەنجام دراوە.[١]

ب-هۆڵی بۆنەکان (شەهید سیراون سەید جەژنی و براکانی)
ئەم هۆڵە دەکەوێتە تەنشت بەڕێوبەرایەتی پەروەردەی گەرمیان لە گەڕەکی (ڕزگاری)، کە لە ساڵی (2007) دروست کراوە، بە ڕووبەری (3000) مەتر دووجا، ژمارەی کورسیەکانی بریتیە لە (400) کورسی[٢]، لەم هۆڵەدا زیاتر چالاکیەکانی وەکو کۆڕ و بۆنە و یادە نشتیمانیەکان ئەنجام دەدرێت.

ت-هۆڵی وەرزش و لاوان
ئەم هۆڵە لە ساڵی (2010) دروست کراوە، دەکەوێتە گەڕەکی (ڕووناکی) نزیک بینای ئیدارەی گەرمیان، ڕووبەرەکەی (351) مەتر دووجایە، ژمارەی کورسیەکانی بریتییە لە (167) کورسی، لەم هۆڵەدا چالاکی ئەدەبی و هونەری سیمینار و کۆڕ و کۆبوونەوەی تێدا ئەنجام دەدرێت، ئەم هۆڵە سەر بە وەزارەتی ڕۆشنبیریە و میلاکی ناوەندی وەرزش و لاوانی کەلارە، بوەتە جێگایەک بۆ نمایشکردنی سینەماو شانۆ تیادا، جگە لە چالاکیەکانی وەک کۆڕ و سیمینار بەڕێوەچوونی بۆنە جیاوازەکان لە شارەکەدا.[٣]

ث-هۆڵی سەنتەری چالاکی گەنجان
هۆڵی سەنتەری چالاکی گەنجان یەکێکی ترە لە هۆڵەکانی شاری کەلار، دەکەوێتە ناو بینای سەنتەری چالاکی گەنجان لە کەلار، لە گەڕەکی سەرکەوتن، لە ساڵی (2002) دامەزراوە، کە نزیکەی (150) کورسی جێگەی دەبێتەوە تێدا، هەریەکە لە چالاکیە ڕۆشنبیر و هونەریەکانی (شانۆ و سیمینار و کۆڕ) و چەندین چالاکیتری تیدا ئەنجام دەدرێت، ئەم سەنتەرە ڕێکخراوێکی ناحوکمیە ئامانجی خزمەتکردنی توێژی گەنجانی شاری کەلارە.[٤]

---

١ -چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز (سەربەست ئەحمەد) سەرپەرشتیاری هۆڵی هونەر مامۆستا لە بەرواری 2021/12/14.

٢ - چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز (ئەحمەد رحیم) لە بەشی ئەندازیاری بەڕێوبەرایەتی ڕۆشنبیری لاوانی گەرمیان لە بەرواری 2021/12/14.

٣ - چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز (قەیس سعداللە)، سەرپەرشتیاری هۆڵی وەرزش و لاوان لە بەرواری 2021/12/16.

٤ - چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز (نەبەز ئەحمەد) بەڕیوبەری سەنتەری چالاکی گەنجانی کەلار لە بەرواری 2021/12/12.

ئەوەی جێگەی ئاماژە بۆ كردنە لەگەڵ ئەوەی كە سینەما یەكێكە لە پێداوستییە ڕۆشنبیری و هونەرییە گرنگەكان، بەڵام لە شاری كەلاردا هیچ سینەمایەک نیە، بەڵكو ئەو فلیمە سینەمایەی كە دەهێنرێنە شارەكە لە هۆڵە شانۆیەكاندا نمایش ئەكرێت.

٢-كتێبخانە

زاراوەی كتێبخانە لە كتێبەوە وەرگیراوە، لەبەر ئەوەی كتێب بە ڕێژەیەكی زۆر بەشداری لە پێكهاتەی كتێبخانە دەكات، هەرچەندە لەم سەردەمەدا كتێبخانە بەو شێوەیەی جاران نیە، گۆڕانكاری و تازەگەری بەسەر جۆر و سەرچاوە و پێكهاتەی كتێبخانەدا هاتووە، سەرچاوەی تری لە خۆگرتوە بە ئامانج و مەبەستی جیاواز، جگە لە كتێب وەكو سەچاوەكانی بینین و بیستن و چاپكراو و چاپنەكراو.

گەر پێناسەیەكی كتێبخانە بكەین بە شێوەیەكی گشتی دەڵین: دامودەزگایەكی ڕۆشنبیری، پەروەردەی، فێركردن، زانستی، كۆمەڵایەتی، ئامانجی كۆكردنەوەی سەرچاوەی زانیاریە بە شێوە جیاوازەكانییەوە، وەكو چاپكراو و چاپنەكراو.[١]

بە شێوەیەكی گشتی كتێبخانە هەوڵ دەدات بۆ بە دەست هێنانی چەندین ئامانجی جیاواز، كە گرنگترینیان لایەنی ڕۆشنبیری بە بەرزكردنەوەی ئاستی تێگەیشتنی تاک و كۆمەڵ و فێركردنیان،[٢] هەروەها بەسەربردنی كاتی هاوڵاتیان بە شێوەیەكی بە سود لە كتێبخانەكان.[٣] هەر ئەم هۆیانەی كتێبخانەكان بونەتە ناوەندێک بۆ ڕاكێشانی هاوڵاتیان و سەردانكردنیان، بە مەبەستی بەسەربردنی كات و وەرگرتنی زانیاری و بەرزكردنەوەی مەعریفەی كەسییان.

سەبارەت بە ناوچەی لێكۆڵینەوە بە شێوەیەكی ڕەسمی تەنها یەک كتێبخانەیی تێدایە كە ئەویش كتێبخانەی گشتی كەلارە، جگە لە ئەوە لە شاری كەلاردا هەریەک لە زانكۆی گەرمیان و پەیمانگای تەكنیكی كەلار و و هەریەكە لە پەیمانگا ئەهلیەكان كە لە شارەكەدا هەن، خاوەنی كتێبخانەی تایبەت بە خۆیانن.

---

١ - شاهۆ عوسمان سەید قادر، كتێبخانەی قوتابخانە و خوێندنگەكان، چاپی یەكەم، چاپخانەی هەورامان، سلێمانی، 2015، لا89.

٢ - یاسین قادر بەرزنجی، چەند بابەتێک سەبارەت بە كتێبخانە و زانیارییەكان، چاپی یەكەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولیر، 2011، لا13.

٣ - شاهۆ عوسمان سەید قادر، هەمان سەرچاوەی پێشوو، لا106.

أ-كتێبخانەی گشتی كەلار

كتێبخانەی گشتی كەلار لە ساڵی (1983) دامەزراوە، دەكەوێتە گەڕەكی فەرمانبەرانەوە، یەكێكە لە ناوەندە ڕۆشنبیرە گرنگەكان لە ناوچەی گەرمیان و شاری كەلاردا، كە لە (19854) سەرچاوە پێك هاتووە بە زمانە جیاوازەكان، بە شێوەك (11720) سەرچاوەی كوردی، (7040) سەرچاوەی عەرەبی، (764) سەرچاوەی ئینگلیزی، (293) سەرچاوە زمانەكانیتر، هەروەها بەشێكی تایبەتیان هەیە بە منداڵان، كە لە (1975) سەرچاوەی كتێب و (509) گۆڤار پێك هاتووە، جگە لەوەی ساڵانە چەندین كۆڕی و سیمینار و خولی تایبەت لە هۆڵی كتێبجانەی گشتی كەلاردا ئەنجام دەدرێت، هەروەها كتێبخانەكە چالاكی تایبەت بە خۆیان هەیە ، وەكو ساڵانە گۆڤارێكی تایبەت بە كتێبخانەكە دەردەكرێت بە ناوی (جیهانی كتێب)، لە ڕۆژی جیهانی كتێبدا كە دەكەوێتە (4/22)ی هەموو ساڵێكەوە[١].

ب-كتێبخانەی سەنتەری چالاكی گەنجان

كتێبخانەیەكی ناحوكمیە، سەربە سەنتەری گەنجانە لە كەلار، دەكەوێتە گەڕەكی سەركەوتن، لە ساڵی (2002) دامەزراوە، نزیكەی (10000) سەرچاوەی هەیە لە سەر بابەتە جیاوازەكان و بەزمانی جیاواز[٢]، ڕۆڵی ئەم كتێبخانەیە لە ڕۆشنبیری ناوچەكە بە بەرز دەنرخێنرێت، چونكە جگە لەو ژمارە زۆرە لە سەرچاوەكانی كتێب، زۆربەی ژمارەكانی (گۆڤاری ئەدەبی و فكری و زانستی و كۆمەڵایەتی و پەروەردەیی) كە مانگانە و وەرزانەن تێدا دەست دەكەوێت، گەنجان و خوێنەرانی تریش لە هەموو تەمەنەكاندا، سەردانی كتێبخانە دەكەن و دادەنیشن بۆ خوێندنەوە یان بە شێوەی خواستنی كتێبەكان دەبرێنە دەرەوە، كە زیاتر خوێندكارانی قۆناغە جیاوازەكانی خوێندن تا دەگاتە (ماستەر و دكتۆرا)، سودمەند دەبن لە گشت سەرچاوەكان، هەروەها هۆڵی كتێبخانەی سەنتەر، شوێنێكە بۆ دانشتن و ناساندن و گفتوگۆی كتێب و چەندان سیمینار و چالاكی تری ڕووناكبیری، لەگەڵ دروستبوونی چەندان گرووپی خوێندنەوە لە هەردوو ڕەگەز، كە

---

١ - چاوپێكەوتن لەگەڵ بەڕێز (شرین محمود علی) جێگری بەڕێوبەی كتێبخانەی گشتی كەلار، لە بەرواری 2021/12/8.

٢ - چاوپێكەوتن لەگەڵ بەڕێز (شەهلا كریم) سەرپەرەشتیاری كتێبخانەی سەنتەری چالاكی گەنجانی كەلار، لە بەرواری 2021/12/14

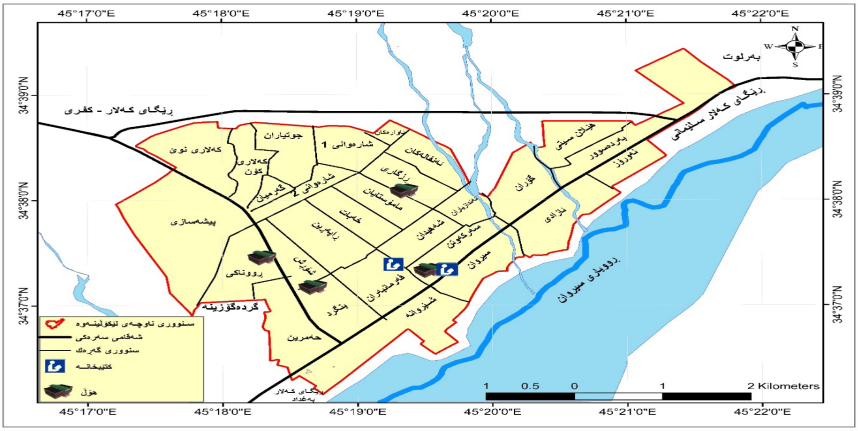

کاری توێژەر پشت بەستن بە:

١- وێنەی ئاسمانی لەڕێگەی بەرنامەی sasplanet.

٢- google earth pro ٢٠٢٠.

٣- بەرنامەی arc gis 10.8.1.

٢,٢-خزمەتگوزاریە وەرزشییەکان

لە ڕۆژگاری ئەمرۆدا تێکڕای کۆمەڵگا مۆدرینەکانی جیهان، وەرزش وەکو نەریتێکی ڕۆژانە پیادە دەکرێت، بە شێوەیەک وەرزش بوەتە پێداوستیەکی گرنگی ژیانی ڕۆژانە، هەمووان بە دوای یاریگا و فێرگە و هۆڵە وەرزشییەکاندا دەگەڕێن، تا جموجۆڵەکانیان لە پێناو تەندروستیەکی باش یان دابین کردنی حەز و ئارەزووەکانیان بە ئەنجام بگەیەنن، بۆیە دابینکردنی خزمەتگوزاری و ناوەندە وەرزشیەکان ڕۆڵیکی گرنگی هەیە بۆ خۆشگوزەرانی دانشتوان، سەبارەت بە خزمەتگوزاریە وەرزشییەکان لە شاری کەلاردا بریتیە لە هەبوونی ئەم شوێنانە:

-1یاریگاکان

+یاریگای شێروانە (مەلعەبەکەی کەلار)

یاریگای شێروانە یارگایەکی تۆپی پێیە، کە تایبەتە بە یانەی وەرزشی شێروانە، جگە لە تۆپی پێ چەندین چالاکی وەرزشی و پاڵەوانێتی تری تێدا ئەنجام دەدرێت، وەکو یاریەکانی گۆڕەپان و مەیدان، ئەم یاریگایە لە ساڵی (1983) دروست کراوە، دەکەوێتە گەڕەکی (فەرمانبەران)ەوە، کە لە (2000) کەس دەگرێت[٢].

---

١ - سەردار نوری، ڕۆڵی سەنتەری چالاکی گەنجانی کەلار، لە پێشخستنی کایە جیاوازەکانی ناوچەکەدا، بڵاوکراوەی (یادی کەلار)، بڵاوکراوەیەکی تایبەتە بە ساڵیادی ڕۆژی کەلار، ژمارە(4)،2020، لا143.

٢ --چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز (ئەحمد رحیم) ئەندازیار لە بەڕیوبەرایەتی ڕۆشنبیری و هونەری گەرمیان لە بەرواری 2021/12/7.

ب- یاریگای نوێیی شێروانە

ئەم یاریگایە لە ساڵی (2013) دروست کراوە، کە ئەمیش تایبەتە بە یانەی شێروانە پێی دەوترێت یاریگای نوێی شێروانە، کە زیاتر لە (5000) کەس دەگرێت. دەکەوێتە نزیک لە ناوچەی پیشەسازی کەلارەوە[١]. یانەی شێروانە لە ساڵی (1992) دامەزراوە، یەکێکە لە یانە ناودارەکان لە سەر ئاستی هەرێمی کوردستان، بارەگای یانەکە هەر لە یاریگای شێروانەیە.

جگە لەم دوو یارگایە (5) یاریگای تر لە شاری کەلاردا هەیە کە پێیان دەوترێت یاریگای تیپە ملیەکان، بەسەر چەند گەڕەکێکی کەلاردا دابەش بوون بەم شێوەیە:

خشتەی (3) یاریگای تیپە ملیەکان

ژ	یاریگا	گەڕەک	ڕووبەر بە مەتر دووجا
1	مام جلال (حەمەی کەریم)	فەرمانبەران	7799
2	شەهید سالح	کەلاری کۆن	8040
3	شەهید بورهان	ئاوارەکان	8466
4	شەهید ڕەمەزان گلاڵی	بەردەسوور	8739
5	شەهید نەجم	بنگرد	8518
کۆی گشتی			٤١٥٦٢

کاری توێژەر پشت بەستن بە:

١- بەڕێوەبەرایەتی وەرزش و لاوانی گەرمیان، داتای بڵاونەکراوە لە بەرواری ٢٠٢١/١٢/٧.

٢- وێنەی ئاسمانی لەڕێگەی بەرنامەی sasplanet.

٣- google earth pro ٢٠٢٠.

٤- بەرنامەی arc gis

٥-

٦- ١, ٨, ١٠.

١ - چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز (ئەحمەد رحیم) لە بەشی ئەندازیاری بەڕێوبەرایەتی ڕۆشنبیری لاوانی گەرمیان لە بەرواری 2021/12/14.

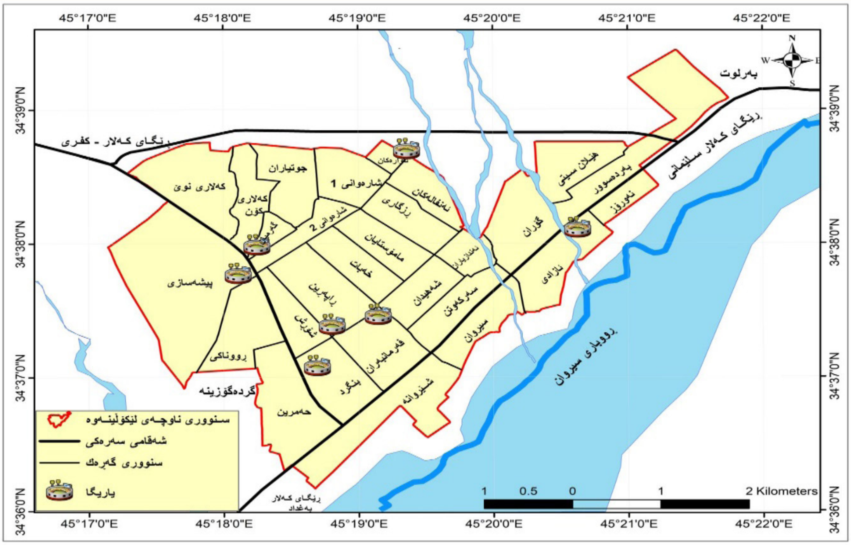

كاری توێژەر پشت بەستن بە:

١. وێنەی ئاسمانی لەڕێگەی بەرنامەی sasplanet.

٢. google earth pro ٢٠٢٠.

٣- بەرنامەی arc gis ١٠, ٨, ١.

2- مەلەوانگە

مەلەوانگاكان یەكێكە لەو شوێنە وەرزشیانەی كە زۆرترین داواكاری لەسەرە لە لایان هەردوو ڕەگەزەوە لە تەمەنە جیاوازەكان، بە مەبەستی جیاواز وەك بەسەر بردنی كاتی بەتاڵی یاخوود بۆ مەبەستی تەندروستی وەكو بەشێك لە چارەسەری سروشتی بۆ هەندێ لە نەخۆشیەكان یاخود سەردانیكردنی هاوڵاتیان بۆ مەلەوانگەكان بەمەبەستی بەشداریكرن لە خولەكانی فێربوونی مەلەوانی، لە شاری كەلادا تەنها چوار مەلەوانگە هەیە كە ئەوانیش:

أ- مەلەوانگەی سپۆرت سەنتەر

ئەم مەلەوانگەیە لە ساڵی (2015) دامەزراوە، دەكەوێتە گەرەكی فەرمانبەرانەوە، لە بەشی پیاوان و ژنان پێكهاتووە، هەریەكەیان چەندی خزمەتگوزاری تیدایە وەكو ژووری ساونا و جاكوزی گەرم و سارد و ژووری هەڵم، ژووری مەساج. مەلەوانگەكە دوو حەوزی تێدایە بۆ مەلەكردن، كە ڕووبەرە حەوزی بەشی ژنان (180) مەتر دووجایە، حەوزی

بەشی پیاوان (230) مەتر دووجایە[1].

ب-مەلەوانگەی کارێزە سەنتەر

دەکەوێتە گەڕەکی (شارەوانی2)، لە ساڵی (2019) دامەزراوە، هەرچەندە بەشی ژنان و پیاوان پێک دێت بەڵام بەشی ژنانی تەنها لەوەزی هاویندا کراوەیە، مەلەوانگەکە دوو حەوزی مەلەکردنی تێدایە بە ڕووبەری (225) و (345) مەتر دووجا.

ت-مەلەوانگەی ستی ئای

ئەم مەلەوانگەیە دەکەوێتە گەڕەکی ڕووناکی شاری کەلارەوە، لە ساڵی (2021) دروست کراوە، تاکە مەلەوانگەی کراوەیە لەشاری کەلادا، بویە مەلەوانگەکە وەرزیە و لە وەرزی زستاندا بە هۆی ساردی کەش و هەواوە دادەخرێت، ڕووبەری حەوزی مەلەوانگەکە (207) مەتر دووجارە[2].

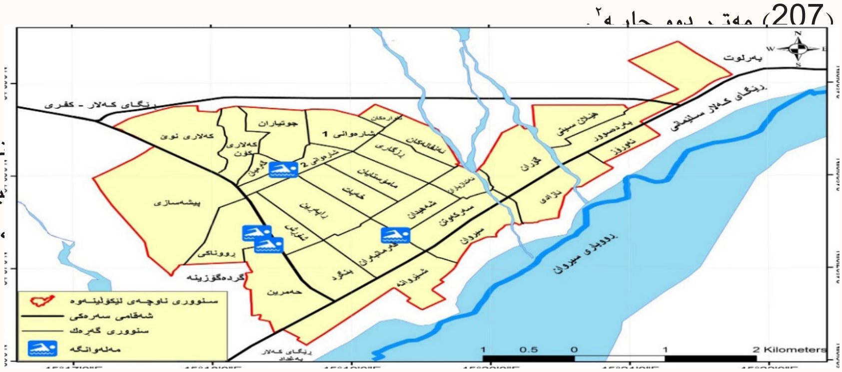

کاری توێژەر پشت بەستن بە:

-1وێنەی ئاسمانی لەڕێگەی بەرنامەی sasplanet.

-2 google earth pro 2020.

-1 بەرنامەی arc gis 10

-3 هۆڵی لەشجوانی

لەگەڵ بەرزبوونەوەی ئاستی خوێنەواری و ڕۆشنبیری هاوڵاتیان زیاتر گرنگی بە لایەنی

---

١ - چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز (کوردستان عسری) سەرپەرشتیاری بەشی ژنانی مەلەوانگەی سپۆرت سەنتەر لە بەرواری 2021/12/18.

٢ - چاوپیکەوتن لەگەڵ بەرێز(ئارا خان) سەرپەشتیار لە هەوارگەی ستی ئای لە بەرواری ٢٠٢١/١٢/٢١.

٣ - چاوپێکەوتن بەڕێز (قەیس سەعداللە) سەرپەرشتیاری مەلەوانگەی سیروان لە بەرواری 2021/12/21.

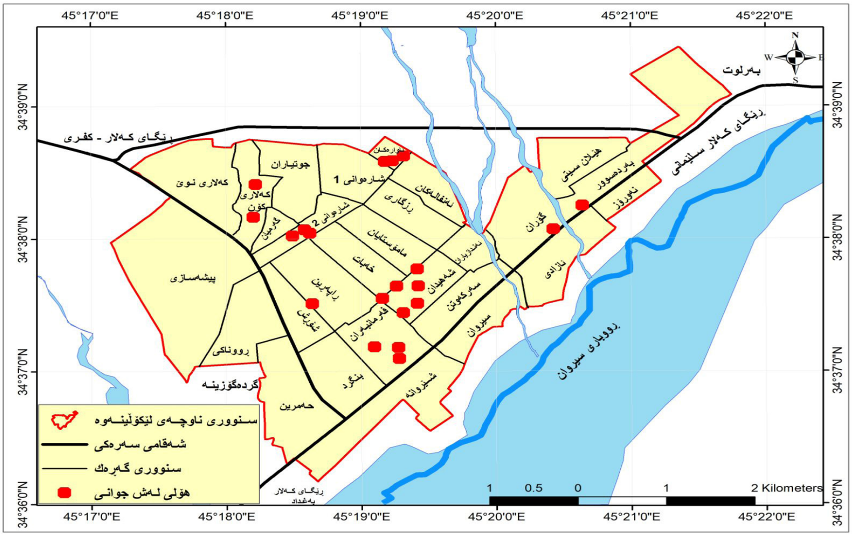

کاری توێژەر پشت بەستن بە:

- 1وێنەی ئاسمانی لەڕێگەی بەرنامەی sasplanet.
- google earth pro 2020 2.
- 3 بەرنامەی arc gis 10.8.1.

تەوەری سێیەم: هەڵسەنگاندنی ئاستی خزمەتگوزارییە ڕۆشنبیری و وەرزشییەکان و مەزەندەکردنی پێداوستییە چاوەڕوان کراوەکان بۆ خزمەتگوزارییانە لە داهاتوودا.

بارودۆخی خزمەتگوزاریە خۆشگوزەرانیەکان و دابەشبوونیان وئاست و ڕێژەی داواکاری لەسەریان لە هەرناوچەیەکدا، دەکەوێتە ژێر کاریگەری کۆمەڵێک فاکتەرەوە کە پەیوەندیان بە تایبەتمەندیەکانی خوودی ناوچەکەوە هەیە، کە دەشێ کاریگەریەکانیان ئەرێنی بن و بە ئاراستەی بەرەو پێش چوونی ئەم جۆرە لە خزمەتگوزاریەکان و ببنە هۆی زیادبوونی داواکاری لەسەریان، شاری کەلار لە سەرەتای دروست بوونیەوە بەهۆی ئەو بارووردۆخی سیاسی و گۆڕانکاریە ئیداریەکان بوەتە هۆی زیادبوونی نائاسایی ژمارەی دانیشتوانی شارەکە بە شێوەیەک لە ماوەی پەنجا ساڵی ڕابردوودا (25) گەڕەک زیادی کردووە، پێکهاتەی ئابووری دانیشتوان یەکێکیترە لە پاڵنەرەکانی زیادبوونی داواکاری

---

١ -بەڕیوبەرایەتی گشتی تەندروستی گەرمیان، بەڕوەبەرایەتی خۆپاراستنی تەندروستی گەرمیان، بەشی مۆڵەت، داتای بڵاونەکراوە2021.

لەسەر خزمەتوگوزاریە خۆشگوزرانیەکان لە هەرناوچەیەک، سەبارەت بە لایەنی ئابووری ناوچەی لێکۆڵینەوە، بەهۆی هەڵکەوتەی جوگرافی شاری کەلار وەک لە پێشووتر ئاماژمان پێکردووە، نزیکی شارەکە لە مەرزی نێودەوڵەتی پەروێز خانەوە، کاریگەری گەورەی لەسەر جوڵەی بازرگانی لە شارەکە بە دۆزینەوەی هەلی کار بۆ بەشێک لە دانیشتوانی شارەکە و بەرزبوونەوەی داهاتیانەوە هەیە[١]، هەروەها زیادبوونی ئاستی خوێندەواری پاڵنەرێکی کاریگەر دادەنرێت لەسەر داواکاری لەسەر خزمەگوزاریە خۆشگوزەرانیەکان، پێکهاتەی خوێندەواری لە شاری کەلار بە پێی داتاکانی بەڕێوەبەرایەتی ئاماری سلێمانی بۆ ساڵی (2020) کۆی گشتی ژمارەی خوێندکارانی شاری کەلار (63993) خوێندکارە، لەو ژمارەیە (47912) خوێندکاری بنەڕەتییە، (13214) خوێندکارەی ئامادەییە، کۆی گشتی مامۆستایان و فەرمانبەرانی بەڕێوبەرایەتی پەروەدەی گەرمیان ژمارەیان (5785) کەسە. کە لەناوچەی لێکۆڵینەوە ژمارەی خوێندگەی بنەرەتی بریتیە لە (٢١١) خوێندنگە، کۆی گشتی ژمارەی خوێندنگەی ئامادەیی (٣١) خوێندنگەیە، هەروەها کۆی گشتی باخچەی مندالان (١٦) باخچەیە لە هەمان ساڵدا.[٢] یەکێکیتر لە پاڵنەرەکان زیادبوونی کاتەکانی بەتاڵیە بەو پێیەی ناوچەی لێکۆڵینەوە وەکو بەشێک لە هەرێمی کوردستان، کە جگە لە لە ڕۆژانی هەینی و شەمە کە پشووی ڕەسمیە لە زۆربەی فەرمانگەکان، ڕۆژە پشووەکان لە ساڵێکدا دەگاتە نزیکەی (96) ڕۆژ[٣]، ئەم ڕۆژە پشوانە هەموو خوێندکاران و مامۆستایان و فەرمانبەرانی کەرتی گشتی بەشێک لە کەرتی تایبەت دەگریتەوە، لەگەڵ چەندین ڕۆژ لە پشووی دیکە کە لەلایەن حوکمەتی هەرێمەوە دیاریدەکرێت. کە بێگومان لەگەڵ زیادبوونی ڕۆژە پشووەکان کاتی بەتاڵی دانیشتوان زیاد دەکات و ئەبێتە هۆکارێک بۆ زیادبوونی چالاکیە خۆشگوزەرانییەکان و داواکاری لەسەر ناوەندە خۆشگوزەرانیەکان.

مەزەندەکردنی پێداوستی دانیشتوان بۆ خزمەتگوزاریەکان گرنگیەکی گەورەی هەیە لە بواری پلاندانان پیشخستنیان، بۆ ئەم مەبەستەش دیاریکردنی قەبارەی دانیشتوان لە داهاتوودا سەرەکیترین بنەمایە بۆ مەزەندەکردنی پێداوستیە خۆشگوزارییەکان، مەزەندەکردنی پێویستی بۆ خزمەتگوزارییەکان لەسەر بنەمای ئەو پێوەرانەی، کە لەبەردەستدان بۆ ئێستا و داهاتوو بۆ ساڵی بە ئامانج گیراو کە ساڵی (٢٠٤٠)، لێرەدا پێویستە پێشبینی بۆ قەبارەی دانیشتوان وەربگیرێت بۆ شاری کەلار.

---

١ -چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز (شەرمین عەلی)، لێپرسراوی هۆبەی ڕاگەیاندن و پەیوەندییەکانی دەروازەی نێودەوڵەتی پەرویزخان، لە بەرواری 2022/3/1.

٢ -بەڕێوبەرایەتی ئاماری سلێمانی ،داتای بڵاونەکراوە،2020.

٣ - سایتی فەرمانگەی میدیا و زانیاری حوکمەتی هەرێمی زانیاری لە ڕێکەوتی 2021/11/12.

خشتەی (4) ژمارە و ڕێژەی ساڵانەی دانشتوانی شاری کەلار لە نێوان ساڵانی (١٩٧٧-٢٠٢٠)

ساڵەکان	ژمارەی دانشتوان	ڕێژەی گەشەی ساڵانە٪[1]
1977	9177	
1987	63102	21,2٪
2002	90519	%19,4
2012	132197	%3,8
2020	160614	%2,46

سەرچاوە: کاری توێژەر بە پشت بەستن بە بەڕێوبەرایەتی ئاماری گەرمیان، داتای بڵاونەکراوە، ٢٠٢١.

بۆ پێشبینیکردنی داهاتووی قەبارەی دانیشتوان لە شاری کەلاردا، تیشک دەخەینە سەر سێ گریمانەکە ئەوانیش گریمانەی بەرز و گریمانەی مامناوەند و گریمانەی نزم، بە سوود وەرگرتن لە خشتەی (4) ی گەشەی دانیشتوان شارەکە لە نێوان ساڵانی (١٩٧٧-٢٠٢٠).

- گەشەی دانشتوانی نزم (٪1.5) وەردەگرین.
- گەشەی دانشتوانی مامناوەند (٪3) وەدەگرین.
- گەشەی دانشتوانی بەرز (٥ ,٤٪) وەردەگرین.

وەک لە خشتەی (4)دا دیارە ژمارەی دانیشتوانی شاری کەلار لە ساڵی (١٩٧٧) بریتی بووە لە (٩١٧٧) کەس، بۆ ساڵی (١٩٨٧) ژمارەی دانیشتوان بوە بە (٦٣١٠٢) کەس، بەمەش ڕێژەی گەشەی دانیشتوان لە نێوان ساڵانی (١٩٧٧-١٩٨٧) بریتیبووە لە (٢١, ٢٪)، کە ئەمەش ڕێژەیەکی زۆرە واتا گەشەی لەم ساڵانەدا زۆربووە بەشێوەیەکی

[1] ڕێژەی گەشەی ساڵانەی دانشتوان لە ڕێگەی ئەم هاوکێشەیەوە دەردەچێت:

R= ڕێژەێ گەشەی ساڵانە
T= ژمارەی ساڵانی نێوان دوو سەرژمێری
P1= ژمارەی دانشتوان لە دواین سەرژمێریدا
P0= ژمارەی دانشتوان لە سەرژمێری یەکەم
سەرچاوە: طة حمادي الحديثي، جغرافية السكان، دار الكتاب للطبعة و النشر، جامیعة الموصل، ص٣٩١.

نائاسایی ژمارەی دانیشتوانی شاری کەلار زیادی کردووە، ئەمەش وەکو لە پێشووتر ئاماژەمان پێکردووە، دەگەڕێتەوە بۆ دەسپێکردنی شاڵاوی سێی ئەنفال لەم ماوەیدا زۆربەی دانیشتوانی گوندەکانی سەر بە ناوەند و پێباز و تیلەکۆ سەر بە قەزای کەلار بەتەواوی چۆڵکران گواسترانەوە بۆ شاری کەلار، کە نزیکەی (168) گوند بوون، هەروەها چۆڵکردنی گوندەکانی دەوروبەری قەزای کەلار و کفری و ڕووخاندنیان، پاشان گوستنەوەی دانیشتوانەکەی بۆ سەنتەری شاری کەلار، پاشان ژمارەی دانیشتوان لە ساڵی (٢٠٠٢) گەیشتە (90519) کەس و ڕێژەی گەشەی دانیشتوان بریتیە لە (٪٤ ,١٩) لە نێوان ساڵانی (١٩٨٧-٢٠٠٢)، ئەوەی تێبینی دەکرێت گەشەی دانیشتوان دابەزیوە بە بەراورد بە ساڵانی (١٩٧٧-١٩٨٧)، ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ خراپبوونی بارودۆخی ئابووری و کۆچکردنی هاوڵاتیان بۆ دەرەوەی وولات، کە ئەمەش هۆکار بوو بۆ دابەزینی ڕێژەی گەشەی دانیشتوان لەم ساڵانەدا، لە ساڵی (٢٠١٢) ژمارەی دانیشتوانی شارەکە بوو بە (١٣٢١٩٧) کەس وە ڕێژەی گەشەی دانیشتوان لە نێوان ساڵانی (٢٠٠٢-٢٠١٢) بوو بە (٪٨ ,٣)، هەروەها لە ساڵی (٢٠٢٠) ژمارەی دانشتوانی شارەکە (١٦٠٦١٤) کەسە، ڕێژەی گەشەی دانیشتوان لە نێوان ساڵانی (٢٠١٢-٢٠٢٠) بریتیە لە (%2, 46)، ئەمەش ڕێژەیەکی زۆر و بەرچاو نییە بۆ گەشەی دانیشتوان هۆکاری ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ زیادبوونی ئاستی ڕۆشنبیری دانیشتوان و زۆربوونی داخوازی و پێداویستی بۆ بەخێوکردن و پەروەردەکردنی منداڵ، دروستبوونی گروپی تیرۆرستی داعش و توشبوونی ناوچەکە بە شەڕی نەخوازراو و دروستبوونی قەیرانی ئابووری و کێشەی پاشەکەوتکردن و پێنەدانی مووچە بە فەرمانبەران، هەموو ئەمانە هۆکاربوون بۆ ئەوەی ڕێژەی هاوسەرگیری و لەدایکبوون کەم بێتەوە بەمەش ڕێژەی گەشەی دانیشتوان بەرەو دابەزین دەچێت.

خشتەی (5) پێشبینیەکانی گەشەی دانشتووان لە شاری کەلار لە ماوەی (٢٠٢٠-٢٠٤٠)

ساڵەکان	پێشبینی بە پێی گەشەی نزم ١,٥٪	پێشبینی بە پێی گەشەی مامناوەند ٣٪	پێشبینی بە پێی گەشەی بەرز ٤,٥٪
2030-2020	186399	215852	249429
2040-2020	216324	290087	387355

سەرچاوە: کاری توێژەر بە پشت بەستن بە خشتەی (٤)

پێشبینیکردنی قەبارەی دانیشتوان لە داهاتوودا، دەتوانرێت وەکو بنەمایەکی سەرەکی گرنگ دابنرێت لە کاتی پلاندانان و زانینی پێوستی دانیشتوان بۆ هەیەکە لە خزمەتگوزارییەکان لە داهاتوودا، خزمەتگوزاریە خۆشگوزەرانیەکانیاش یەکێکە لەو پێداووستیانەی لە ڕێگەی پێشبینیکردنی ژمارەی دانیشتوانەوە دەتوانین بڕی پێوستیان بۆ داهاتوو دیاری بکرێت،

کە لە ڕێگەی ئەو خشتەیەیەی سەرەوە و بە پشت بەستن بە داتاکانی ساڵی (٢٠٢٠) وەکو ساڵی بنەڕەت، پێشبینیمان بۆ ژمارەی دانیشتوانی شاری کەلار کردووە بۆ (٢٠) ساڵی داهاتوو، بە پێی دوو ماوەی دە ساڵی، کە ڕێگەیەوە پێشبینی پێداویستی دانیشتوان بۆ خزمەتگوزارییە خۆشگوزەرانیەکان دەخەینەڕوو.

بە پێێ خشتەی (5) گەشەی دانیشتوانی ناوچەی لێکۆڵینەوە بەم شێوەیەیە:

بە پێی گریمانەی گەشەی نزم بە ڕێژەی (٥, ١٪) بۆ ماوەی ساڵانی (٢٠٣٠-٢٠٢٠) وا چاوەڕوان دەکرێت ژمارەی دانیشتوانی ناوچەکە بگاتە (١٨٦٣٩٩)، وە بە پێی گریمانەی گەشەی مامناوەند بە ڕێژەی (٣٪) بۆ هەمان ماوە چاوەڕوان دەکرێت ژمارەی دانیشتوان بگاتە (٢١٥٨٥٢) کەس، وە کاتێک تێکڕای گەشەی بەرز بە ڕێژەی (٥, ٤٪) بێت ئەوا ژمارەی دانیشتوان دەگاتە (٢٤٩٤٢٩) کەس، هەروەها گەشەی دانیشتوانی ناوچەی لێکۆڵینەوە بەپێی گریمانەی گەشەی نزم بەڕێژەی (٥, ١٪) بۆ ماوەی ساڵانی (٢٠٤٠-٢٠٢٠)، چاوەڕوان دەکرێت ژمارەی دانیشتوانی ناوچەکە بگاتە (٢١٦٣٢٤) کەس، وە بە پێی گریمانەی گەشەی مامناوەند بە ڕێژەی (٣٪) بۆ هەمان ماوە وا چاوەڕوان دەکرێت ژمارەی دانیشتوان بگاتە (٢٩٠٠٨٧) کەس، وە کاتێک تێکڕای گەشەی بەرز بە ڕێژەی (٥, ٤٪) بێت ئەوا ژمارەی دانیشتوان دەگاتە (٣٨٧٣٥٥) کەس لە ساڵی (٢٠٤٠)دا.

خەمڵاندنی پێداویستی دانیشتوان بۆ هەندێک لە خزمەتگوزارییە خۆشگوزەرانییەکان بۆ ساڵی ئامانج (٢٠٤٠-٢٠٢٠)

بە هۆی ئەو کاریگەریە ئەرێنیانەی کە خزمەتگوزاریە خۆشگوزەرانیەکان دروستی دەکەن لەسەر کۆمەڵگا لە ڕووی دەروونی و ئابووری و ڕۆشنبیری و پەروەردەیی و ژینگەییەوە، وای کردووە ڕۆژ بە ڕۆژ داواکاری لەسەر خزمەتگوزارییە خۆشگوزەرانیەکان زیاتر بێت، بێگومان لەگەڵ زیادبوونی ژمارەی داینشتوان داواکاری و پێوستیەکان زیاتر دەبێت لە ڕووی چەندایەتی و جۆرایەتییەوە، لەم باسەدا مەبەستمانە بەدانانی ساڵەکانی (٢٠٤٠-٢٠٢٠) وەکو ساڵی ئامانج بە پێشبینیکردنی گەشەی دانیشتووان لەم ماوەیدا، پێداویستیە چاوەڕوانکراوەکان دەستنیشان دەکەین بەهەند وەرگرتنی بوونی جۆرە جیاوازەکانی خزمەتگوزارییە خۆشگوزەرانییەکان لە ئێستادا، بەپێی پێوەرە جیهانی و ناوخۆییەکانی پلانسازی خزمەتگوزاریە خۆشگوزەرانییەکان.

پێوەرەکانی خزمەتگوزارییە خۆشگوزەرانییەکان لەسەربنەمای ژمارەی دانیشتوان بۆ هەرجۆرێکیان خراوەتەڕوو بەم شێوەیەی لای خوارەوە:

خشتەی (6) پێوەرەكانی خزمەتگوزاری خۆشگوزەرانی

ژ	جۆری خزمەتگوزاری	ژمارەی خزمەتگوزاری پێوست	ژمارەی دانشتوان	رووبەری دانراو بە مەتر دووجا
1	كتێبخانەی گشتی	1	40.000	15.000
2	یاریگای وەرزشی	1	30.000	2000
3	هۆڵی وەرزشی لەشجوانی	1	10.000	4500
4	هۆڵی شانۆ	1	250.000	-----
5	مەلەوانگە	1	40.000	16.000
6	سینەما	1	50.000	3500

سەرچاوە:كاری توێژەر بە پشت بەستن بە

1- علا لطفي مهدي، المؤشرات التخطيطية لتنمية الخدمات المجتمعية في مدينة الخضر، رسالة ماجستير، كلية الرتبية للعلوم االنسانية، قسم الجغرافية، جامعة المثنى،٢٠١٩، ص٣٦.

2- خلف حسين علي الدليمي، تخطيط الخدمات المجتمعية و البنية الحتية (اسس-معايير تقنيات)، مصدر صابق، ص٢٠٦.

3- بشير ابراهيم لطيف و اخرون، خدمات المدن (دراسة في الجغرافية التنموية)، مصدرالسابق،2009، ص١٤٤-١٤٦.

4- زين العابدين علي صفر، تخطيط المدن (اسس ومفاهيم وتطبيقات)، مصدر صابق، ص٣٤٥.

سەبارەت بە خزمەتگوزارییە رۆشنبیری و وەرزشییەكان لەناوچەی لێكۆڵینەوە بۆ ساڵانی ئامانج، لەم خشتەی لای خوارەو خراوەتەروو:

خشتەی (7) خەمڵاندنی پێداویستی داهاتووی لە خزمەتگوزاری ناوەندەخۆشگوزەران بۆ ساڵانی (٢٠٣٠-٢٠٤٠) بەپێی گریمانەكانی گەشەی دانیشتوان

ساڵ / جۆر ناوەند	2020	بری پێویست 2020	2030			2040		
			نزم	مامناوەند	بەرز	نزم	مامناوەند	بەرز

مەلەوانگە	4	4	5	5	6	5		10
شانۆ	4	1	1	1	1	1	1	2
سینەما	0	3	4	4	5	4	6	8
هۆڵی لەشجوانی	20	16	19	22	25	22	29	39
کتێبخانە	2	4	5	5	6	5	7	10
یاریگا	7	6	6	7	8	7	10	13

سەرچاوە: كارى توێژەر بە پشت بەستن بە خشتەى (٥) و (6).

هەروەك لە خشتەى (7) دەردەكەوێت كە بە پێى گەشەى دانيشتوان پێوستيە خزمەتگوزارييە خۆشگوزەرانيەكان بەم شێوەيەيە:

1- مەلەوانگە: لە ئێستادا (٤) مەلەوانگە هەيە لە ناوچەى لێكۆڵينەوە، واتا هاوتايە لەگەڵ پێوستى دانيشتوان بە پێى پێوەر، بۆ ساڵى (2030) بۆ گەشەى نزم (5)، مامناوەند (5)، بەرز(6) مەلەوانگە پێوستە , بۆ ساڵى (2040) بۆ گەشەى نزم (5)، مامناوەند (7)، بەرز (10)، مەلەوانگە پێويستە.

2- شانۆ: لە ئێستادا لە شارى كەلاردا (4) هۆڵى شانۆ هەيە كە (3) هۆڵى شانۆ زياترە لە پێويستى دانشتوان بە پيى پێوەر، بۆ ساڵى (2030) بۆ گەشەى نزم (1)، مامناوەند (1)، بەرز(1) شانۆ پێويستە , بۆ ساڵى (2040) بۆ گەشەى نزم (1)، مامناوەند (1)، بەرز (2)، شانۆ پێوستە.

3- سينەما: لە ئێستادا هيچ سينەمايەك لە شارى كەلاردا نيە، كە بە پێى پێوەر (3) سينەما پێويستە بۆ شارەكە، بۆ ساڵى (2030) بۆ گەشەى نزم (4) ، مامناوەند (4)، بەرز(6) سينەما پێوستە , بۆ ساڵى (2040) بۆ گەشەى نزم (4)، مامناوەند (6)، بەرز (8)، سينەما پێوستە.

4- هۆڵى لەشجوانى: لە ئێستادا (20) هۆڵى لەشجوانى هەيە، كە (4) زياترە لە پێوستى دانشتوان، بۆ ساڵى (2030) بۆ گەشەى نزم (19) ، مامناوەند (22)، بەرز(25) هۆڵى لەشجوانى پێوستە , بۆ ساڵى (2040) بۆ گەشەى نزم (22)، مامناوەند (29)، بەرز (39)، هۆڵى لەشجوانى پێويستە.

5- كتێبخانە: لە ئێستادا (2) كتێبخانە بوونى هەيە، هەرچەندە بەپێى پێوەر برى (4) كتێبخانەى ديكە پێويستە بۆ پركردنەوەى پێداويستى دانيشتوان، بۆ ساڵى (2030) بۆ گەشەى نزم (5) ، مامناوەند (5)، بەرز(6) كتێبخانە پێويستە , بۆ ساڵى (2040) بۆ گەشەى نزم (5)، مامناوەند (7)، بەرز (10)، كتێبخانە پێويستە.

6- ياريگا: لە شارى كەلاردا لە ئێستادا (7) ياريگا هەيە (1) ياريگا زياترە لە پێويستى دانيشتوان بە پێى پێوەر، بۆ ساڵى (٢٠٣٠) بۆ گەشەى نزم (6) ، مامناوەند (7)، بەرز (8) ياريگا پێويستە , بۆ ساڵى (٢٠٤٠) بۆ گەشەى نزم (7)، مامناوەند

(10)، بەرز (13)، یاریگا پێویستە.

جگەلە خەملاندنی پێداویستی داهاتووی لە خزمەتگوزاری خۆشگوزەرانیەکان لە رووی ژمارەیانەوە، بەهۆی ناهاوسەنگی لە دابەشبوونیان وەک لە بەشی دووەمدا ئاماژەمان پێداوە، لێرەدا چۆنێتی دابەشبوونی ئەم پێداویستیانە لە داهاتوودا دەخەینەروو:

١- مەلەوانگە: هەرچەندە مەلەوانگەکان لە رووی ژمارەوە بە پێی پێوەری دانیشتوان گونجاوە، بەڵام لە رووی دابەشبوونەوە تا رادەیەک ناهاوسەنگە، چونکە لەو (4) مەلەوانگەیەی شارەکە (2) مەلەوانگە لە گەڕەکی رووناکیە لە بەشی باشووری رۆژئاوای شاری کەلار وەک لە نەخشەی (7)دا دیارە، لە کاتێکدا گەڕەکەکانی باکووری رۆژهەڵاتی شارەکە هیچ مەلەوانگەیەکی تیا نیە، کە ئەم ناوچەیە لە چەندین گەڕەک پێک هاتووە، پێوستیان بە هەبوونی مەلەوانگەیە لەم ناوچەیە.

٢- هۆڵی لەشجوانی: بەهۆی ئەوەی هۆڵی لەشجوانی لە رووی ژمارەوە لەگەڵ پیداوستی دانیشتوانە، بۆیە لە رووی دابەشبوونەوە تارادەیەک هاوسەنگە لە زۆربەی گەڕەکان هۆڵی لەشجوانی هەیە، هەروەها یەکێکی تر لە هۆکارەکان دەگەڕێتەوە بۆ زۆری داواکاری لەسەر ئەم هۆڵانە لەلایەن هاوڵاتیانەوە، کە ئەمەش لە نەخشەی (8)دا دیارە.

4- کتێبخانە: کتێبخانەکان لە شاری کەلاردا کە ژمارەیان (٢) کتێبخانەیە، نەخشە (5) دەردەکەوێت، دەکەونە ناوەندی شارەوە لە گەڕەکانی فەرمانبەران و سەرکەوتن، ئەمەش وای کردووە گەڕەکانی باکووری رۆژهەڵات و رۆژئاوا هیچ کتێبخانەیەکی تێدا نیە، لە گەڵ ئەوەشدا لە ئێستادا شارەکە پێوستی بە (٢) کتێبخانەیە بۆ پڕکردنەوەی پێداوستی دانیشتووان، هەرچەندە هەریەکە لە زانکۆی گەرمیان و پەیمانگاکانی شارەکە کتێبخانەی تایبەت بەخۆیان هەیە، بەڵام بەهۆی فراوان بوونی شارەکە و دروستکردنی گەڕەک و پرۆژە نشتەجێبوونە نوێیەکان و زیادبوونی ژمارەی دانیشتوان، پیویستی بە دروستکرنی کتێبخانەیە ئەگەر لە شێوەی کتێبخانەی ئەلکترۆنی مۆدێرن بێت یان لە شێوازە باوەکەی کتێبخانەکان.

6-هۆڵی شانۆ: هەرچەندە وەکو ژمارە هۆڵی شانۆ زیاترە لە پێویستی شارەکە، بەڵام شێوازی دابەشبوونی نارێک و ناهاوسەنگە وەک لە نەخشەی (5) دا دیارە لە بەشی رۆژهەڵات و باکووری رۆژهەڵات و باشور و هیچ هۆڵێکی شانۆ بوونی نییە.

دەرئەنجام

دەکرێت گرنگترین ئەنجامی لێکۆڵینەوەکە لەم خاڵانەی خوارەوە کۆبکرێتەوە:

١. خزمەتگوزاریە خۆشگوزەرانیەکان لە سەر ئاستی جیهاندا گرنگی زۆری پێدەدرێت، چونکە هۆکارێکی گرنگە لە پێشکەوتنی هەر ناوچەیەک یان دواوکەتنی لە کاتی نەبوون یان خراپی ئاستی خزمەتگوزاریە خۆشگوزەرانیەکاندا.

٢. دابینكردنی پێداوستی و خزمەتگوزاری خۆشگوزەرانیەكان (ڕۆشنبیری و وەرزشییەكان) لە هەر شوێن و شارێكدا كاریگەری گەورە بە جێدەهێڵێت لە سەر ژیانی ڕۆژانەی دانیشتوان لە چەند روویەكەوە لەوانە لایەنی (دەروونی، ئابووری، ڕۆشنبیری، پەروەردەیی، ژینگەیی).

٣. هەڵكەوتەی شوێنی جوگرافی شاری كەلار وایكردوە شارەكە ببێتە یەكێك لە قەزا گرنگ و ستراتیجیەكان، كە ناوەندی ئیدارەی گەرمیانە، هەروەها شوێنی ناوچەی لێكۆڵینەوە رۆڵی گرنگی لە قەبارە و رووبەری شارەكە هەیە لە رووی خێرا فراوان بوون و گەشەسەندنی چالاكیە ئابووریەكانیەوە.

٤. شوێنی جوگرافیایی شاری كەلار یەكێكە لە پاڵنەرە سەرەكی و گرنگەكان بۆ پێویستی شاری كەلار لە دامەزراندنی خزمەتگوزاریە خۆشگوزەرانیەكان لەلایەكەوە، هاتنی ژمارەیەكی زۆر لە هاوڵاتیانی دەووروبەری كەلار وەكو سەردانیكەر بۆ دامەزراوە خۆشگوزەرانیەكانی شارەكە، كە لەم رووەوە بووتە خاڵێكی ئەرێنی گرنگ بۆ شاری كەلار.

٥. سەبارەت بە لایەنی ئابووری ناوچەی لێكۆڵینەوە، بەهۆی هەڵكەوتەی جوگرافی شاری كەلار، نزیكی شارەكە لە مەرزی نێودەوڵەتی پەروێز خانەوە، كاریگەری گەورەی لەسەر جوڵەی بازرگانی لە شارەكە بە دۆزینەوەی هەلی كار بۆ بەشێك لە دانیشتوانی شارەكە و بەرزبوونەوەی داهاتیانەوە هەیە، كۆی گشتی ئەوانەی لەكەرتی حكومی و تایبەت و كۆمپانیا و شوێنكارەكانی ناو كۆمەڵگاكە كاردەكەن نزیكەی (٤٤٢٠) كەسن.

٦. لە ئامارێكی تردا لە ساڵی (٢٠١٢) رێژەی كرێنشینان لە شاری كەلاردا (٪ ١٦,٠) بووە، لە كاتێكدا لە (٪٢ ٨٠,) خاوەن خانووی خۆیانن، ئەمەش نیشانەی ئەوەیە كە ئاستی بژێوی دانیشتوان تارادەیەك بەرزە.

٧. سەبارەت بە پێكهاتەی خوێندەواری لە شاری كەلار بە پێی داتاكانی بەڕێوەبەرایەتی ئاماری سلێمانی بۆ ساڵی (٢٠٢٠) كۆی گشتی ژمارەی خوێندكارانی شاری كەلار (٦٣٩٩٣) خوێندكارە،هەروەها دامەزراندنی زانكۆی گەرمیان لە (٢٠١٠/٧/٨) شاری كەلاردا، رۆڵێكی گرنگی هەبووە لە بەرزكردنەوەی ژمارە و رێژەی خوێندەواری لە ناوچەكەدا، بۆ نمونە ژمارەی خوێندكار لە زانكۆی گەرمیان لە ئێستادا (٥١٨٩) خوێندكارە، كە لەو ژمارەیە نزیكەی (٢٦٢٣) خوێنكاری دانشتووی شاری كەلارە، ژمارەی مامۆستا لەم زانكۆیەدا (٤٠٢) مامۆستایە كە هەڵگری بڕوانامەی ماستەر و دكتۆران، ژمارەی فەرمانبەرانی زانكۆی گەرمیان (٦٦٤) فەرمانبەرە.

٨. لە شاری كەلاردا هۆڵەكانی لەشجوانی زۆرترین داواكارییان لەسەرە و ژمارەیەكی زۆر لە خەڵك سەردانی ئەم شوێنانە دەكەن لە هەردوو رەگەز، لە شاری كەلاردا (20) هۆڵی لەشجوانی هەیە، كە بەسەر گەڕەكەكانی كەلاردا دابەش بوون، ئەمەش ئەوە دەردەخات كە دانیشتوانی شارەكە ئاستی هۆشیاریان بەرزە لەڕووی گرنگیدان بە جەستە

و تەندروستیان.

٩. بە پێی هەڵسەنگاندنی خزمەتگوزارییە خۆشگوزەرانییەکان لە ناوچەی لێکۆڵینەوە بۆ ساڵی (٢٠٢٠) گەیشتینە ئەم ئەنجامانە:

بەپێی داتاکانی ژمارەی دانیشتوان بۆ ساڵی (٢٠٢٠) دانشتوانی ناوچەی لێکۆڵینەوە (١٦٠٦١٤) کەسن. لە ئێستادا شاری کەلارسینەمای تێدا نیە، پێویستی شارەکە بە پێی پێوەرەکان دەبێت (٣) هۆڵی سینەما بوونیان هەبێت، وە بۆ ساڵی (٢٠٣٠) بەپێی ڕێژەی گەشەی دانیشتووانی (نزم و مامناوەند و بەرز) (٤، ٤، ٦) پێویستە بەدوای یەکدا، و بۆ ساڵی (٢٠٤٠) (٤، ٦، ٨) سینەما پێویستە بەدوای یەکد ا، لە ئێستادا (٢) کتێبخانە بوونی هەیە لە شارەکەدا ، هەرچەندە بەپێی پێوەر بڕی (٤) کتێبخانەی دیکە پێویستە بۆ پڕکردنەوەی پێداویستی دانیشتوان، وە بۆ ساڵی (٢٠٣٠) بەپێی ڕێژەی گەشەی دانیشتووانی (نزم و مامناوەند و بەرز) (٥، ٥، ٦) پێویستە بەدوای یەکدا، و بۆ ساڵی (٢٠٤٠) (٥، ٧، ١٠) پێویستە بەدوای یەکدا. چەندین ناوەندی خۆشگوزەرانی بە پێی پێوەرەکان لە ئێستادا لەبڕی پێویستی دانیشتوان زیاترن، بۆ نمونە (٣) هۆڵی شانۆ زیادە و (١) یارگا و (٤) هۆڵی لەشجوانی، سەبارەت بە مەلەوانگەکان لە ئێستادا (٤) مەلەوانگە هەیە لە ناوچەی لێکۆڵینەوە، واتا هاوتایە لەگەڵ پێویستی دانیشتوان بە پێێ پێوەر.ۆنی گەورە بکرێتەوە، بەهەماهەنگی لەگەڵ لایەنە پەیوەندیدارەکانی پەروەردە و خوێندنی باڵا ئەم دامەزراوە ئەلکترۆنییە ببێتە سەرچاوەیەکی باوەڕپێکراوی پشتڕاستکراوەی زانیارییەکان.

پێشنیار

١- هەوڵدان بۆ دروستکردنی پلانێکی ستراتیجی مامناوەند و درێژخایەن لە بواری خۆشگوزەرانی پشتبەستن بە گەشە و زۆربوونی ژمارەی دانیشتووانی شاری کەلار بە شێوەیەک کاربکرێت بۆ پڕکردنەوەی پێداویستییان بۆ خزمەتگوزارییەکان، سەرلەنوێ دابەشکردنەوەی خزمەتگوزارییەکان بۆ فەراهەمکردنی هاوسەنگی دابەشبوونی خزمەتگوزارییەکان لەسەرجەم ناوچەکانی شارەکەدا.

٢- بە مەبەستی پڕکردنەوەی پێداوستی شارەکە بۆ کتێبخانە، کە لە ئستادا کەمترە لە پێویستی دانیشتوان بە پێی پێوەرە، بیر لە دروستکردنی کتێبخانەی ئەلکترۆنی گەورە بکرێتەوە، بەهەماهەنگی لەگەڵ لایەنە پەیوەندیدارەکانی پەروەردە و خوێندنی باڵا ئەم دامەزراوە ئەلکترۆنییە ببێتە سەرچاوەیەکی باوەڕپێکراوی پشتڕاستکراوەی زانیارییەکان.

٣- هاندانی کۆمپانیاکانی کەرتی تایبەت بۆ وەبەرهێنان لە بواری دامەزراندنی ناوەندە

خۆشـگوزەرانیەکان لـە ناوچەکـەدا، لـە ڕێگـەی لێخۆشـبوون و کەمکردنـەوەی بـاج و پێشکەشـکردنی ئاسـانکاری دامـەزراوە حکومییـەکان بـۆ وەبەرهێنـەر، ئەمـەش هۆکاریکـە بـۆ پێشـکەوتنی لایەنـی خۆشـگوزەرانی شـارەکە.

تقييم الخدمات الثقافية والرياضية لأنشطة الترفيهية في مدينة كلار

الملخص:

تهـدف هـذه الدراسـة، التـي تحمـل عنـوان «تقييـم الخدمـات الثقافيـة والرياضيـة لأنشطة الترفيهيـة فـي كلار»، الـى توضيـح الطريقـة التي يتـم بهـا توزيع الخدمـات الثقافية والرياضية فـي مدينـة كلار، وكذلـك تقييـم مسـتوى هـذه الخدمـات الآن وتقييـم احتياجـات المدينـة لهـذه الخدمـات فـي المسـتقبل. ولتحقيـق هـدف البحـث تـم فـي البدايـة عـرض الدوافـع التـي ادت الـى زيـادة عـدد الخدمـات الثقافيـة والرياضيـة فـي مدينـة كلار، ثـم الحديـث عـن التقسـيم الجغرافـي، وتـم تقديـم الخدمـات الثقافيـة والرياضيـة فـي المدينـة، تلتهـا تقييمـات لمسـتوى هذه الخدمـات وتقديـرات للمتطلبـات المتوقعـة وفقـا للمعاييـر القياسـية لـكل منهـا. وخلصـت الدراسـة اخيـرا الـى ان غالبيـة الخدمـات الثقافيـة والرياضيـة فـي كلار اقـل ممـا تحتاجـه المدينـة وفقـا للمعاييـر الدوليـة، وانـه غيـر متـوازن الـى حـد مـا فـي توزيـع هـذه الخدمـات فـي المدينـة.

Abstract

The aim of this study is to tolerate the heading of "The provision of cultural and architectural service in the city of kalar", to clarify the way to achieve the value of the division of cultural and architectural service in the Kalar field, and to continue the provision of the service and to estimate the provision of the provision of the provisions of the service in the future. And the purpose of the discussion is to discuss the theme in the way of the offer of the al-Dawafi to the large number of cultural and mathematical service in the media of Kalar, then the hadith of the division of geography, and the tone of the offer The cultural and mathematical service in the world, the sermons of the service and the appreciation of the expected desires and the agreement of the research of all of them. And the shortness of the lesson is that most of the cultural

and logical service in the kalar is based on the provisions of the world and agrees with the state's agreements, and it is unbalanced to the point where we are in the division of the .service in the world

لیستی سەرچاوەکان

یەکەم: سەرچاوە کوردییەکان

کتێب

١-بەرزنجی، یاسین قادر چەند بابەتێک سەبارەت بە کتێبخانە و زانیارییەکان، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولیر، ٢٠١١.

٢-سەید قادر، شاهۆ عوسمان، کتێبخانەی قوتابخانە و خوێندنگەکان، چاپی یەکەم، چاپخانەی هەورامان، سلێمانی، ٢٠١٥.

٣-قەرەداغی، بورهان، ئەزموونی شانۆی گەڕۆک، ناوەندی ڕۆشنبیری بەدلیسی، چاپخانەی ڕوون، چاپی یەکەم، ٢٠٠٧.

٤-محمد، جاسم، کەلار لە لادێوە بۆ شار، بڵاوکراوەی مەکتەبی بیر و هۆشیاری، سلێمانی، ٢٠٠٥.

٥-حمید، ڕزگار حاجی، کەلار مێژوویەکی دێرین و جوگرافیای شارێکی زندوو (١٩٧٠-٢٠١٢)، لێکۆڵینەوەیەک لە جوگرافیایی مرۆیدا، چاپخانەی چوارچرا، چاپی یەکەم، کوردستان، ٢٠١٩.

گۆڤار

١-عەلی، خالد وەلی، دابەشبوون و ئاستی خزمەتگوزاری خۆشگوزەرانی لە شاری کەلاردا، گۆڤاری زانکۆی گەرمیان، ژمارە (٤)، بەرگی (٨)، ٢٠١٨.

٢-نۆڕێ، سەردار، ڕۆڵی سەنتەری چالاکی گەنجانی کەلار لە پێشخستنی کاییە جیاوازەکانی ناوچەکەدا، بڵاوکراوەی (یادی کەلار) ، بڵاوکراوەیەکی تایبەتە بە ساڵیادی ڕۆژی کەلار، ژمارە (٢) شوباتی ٢٠١٨.

نوسراو و بڵاوکراوە حوکمیەکان

١-بەڕیوبەرایەتی گشتی تەندروستی گەرمیان، بەڕیوەبەرایەتی خۆپاراستنی تەندروستی گەرمیان، بەشی مۆڵەت، داتای بڵاونەکراوە٢٠٢١.

٢-بەڕێوەبەرایەتی وەرزش و لاوانی گەرمیان، داتای بڵاونەکراوە لە بەرواری ٢٠٢١/١٢/٧.

٣- حوكمەتی هەرێمی كوردستان،وەزارەتی پلاندانان، بەڕێوبەرایەتی ئاماری سلێمانی، نەخشەی كارگێڕی پارێزگای سلێمانی، بەشی Gis، ٢٠١٢.

دووەم: سەرچاوە عەرەبییەكان

كتێب

١-حسين , عبدالرزاق، عباس جغرافية المدن، مطبعة اسعد، بغداد، ١٩٧٧.
٢-الهيتي، صبري و صالح فليح حسن، جغرافية المدن، مديرية دار كتب لطباعة و النشر، الوصل، ١٩٨٦.
٣-الحديثي، طة حمادي، جغرافية السكان، دار الكتاب للطبعة و النشر، جاميعة الموصل، بدون سنة طبع.
٤-صفر، زين العابدين على تخطيط المدن (اسس ومفاهيم وتطبيقات)، دار الوضاح للنشر، عمان، ط ١،٢٠١٥.
٥-الهيتي، صبري و صالح فليح حسن، جغرافية المدن، مديرية دار كتب لطباعة و النشر، الوصل، ١٩٨٦.

ماستەر و دكتۆرا

١- علا لطفي مهدي، المؤشرات التخطيطية لتنمية الخدمات المجتمعية في مدينة الخضر، رسالة ماجستير، كلية الرتبية للعلوم االنسانية، قسم الجغرافية، جامعة المثنى،٢٠١٩..

سێیەم: چاوپێكەوتن و سەردانی مەیدانی

١-چاوپێكەوتن لەگەڵ بەڕێز (سەربەست ئەحمەد) سەرپەرشتیاری هۆڵی هونەر مامۆستا لە بەرواری ٢٠٢١/١٢/١٤.
٢-چاوپێكەوتن لەگەڵ بەرێز (شرين محمود على) جێگری بەرێوبەری كتێبخانەی گشتی كەلار، لە بەرواری ٨/١٢/٢٠٢١.
٣-چاوپێكەوتن لەگەڵ بەڕێز (شەرمین عەلی) ، لێپرسراوی هۆبەی ڕاگەیاندن و پەیوەندییەكانی دەروازەی نێودەوڵەتی پەروێزخان، لە بەرواری ٢٠٢٢/٣/١.
٤-چاوپێكەوتن لەگەڵ بەڕێز (شەهلا كريم) سەرپەرەشتیاری كتێبخانەی سەنتەری چالاكی گەنجانی كەلار، لە بەرواری ١٤/١٢/٢٠٢١.
٥-چاوپێكەوتن لەگەڵ بەڕێز (قەیس سعدالله)، سەرپەرشتیاری هۆڵی وەرزش و لاوان لە بەرواری ٢٠٢١/١٢/١٦.
٦-چاوپێكەوتن لەگەڵ بەڕێز (كوردستان عسرى) سەرپەرشتیاری بەشی ژنانی مەلەوانگەی سپۆرت سەنتەر لە بەرواری ٢٠٢١/١٢/١٨.

٧-چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز (نەبەز ئەحمەد) بەڕیوبەری سەنتەری چالاکی گەنجانی کەلار لە بەرواری ٢٠٢١/١٢/١٢.

٨-چاوپیکەوتن لەگەڵ بەریز (ئارا خان) سەرپەشتیار لە هەوارگەی ستی ئای لە بەرواری ٢٠٢١/١٢/٢١.

٩-چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز (ئەحمەد رحیم) لە بەشی ئەندازیاری بەرێوبەرایەتی ڕۆشنبیری لاوانی گەرمیان لە بەرواری ٢٠٢١/١٢/١٤.

چوارەم: بەرنامەکۆمپیوتەرییەکان

١-ARC Map V ,MARC GIS. ١ ,٨ ,١٠

٢- Google earth pro ٢٠٢٠.

٣- IBM SPSS Statistics V. ٢٦

٤- وێنەی ئاسمانی لەرێگەی بەرنامە sasplanet

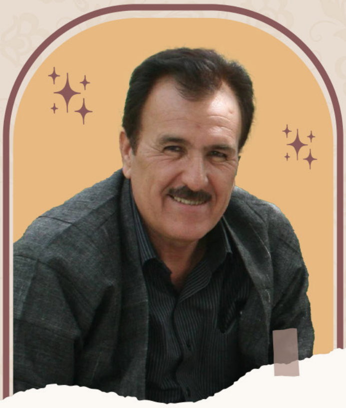

ڕەحیم حەمید عەبدولکەریم

بەزۆر ڕاگواستنی گوندەکانی ناوچەی گەرمیان و ڕۆڵیان لەگەشەی دانیشتوانی ناوەندی قەزای کەلار دا

بێگومان چەندین هۆکار هەن دەبنە هۆی گەشەسەندن و زۆربوونی دانیشتوان لە هەر شوێنێکدا و دواجار و بەهەموویانەوە شارنشینی دێننە کایەوە، هەروەها ئاستی گەشەی شارنشینی پەیوەستە بە چەندین کۆڵەکەی سەرەکییەوە , لەوانە پێگەی جوگرافی و هێزی ئابوری و هێزی مرۆیی لەو شوێنەدا، بۆیە پێگەی شار گرنگە لە ڕووی هەبوونی سەرچاوەی ئاو، زەویی فراوان و تەخت و بەپیت، هەبوونی داهاتی سروشتی و مرۆیی، هەبوونی تۆڕی گواستنەوە و...هتد. لە لایەکی ترەوە و بەدرێژایی مێژوو گەلێک جار دروستبوونی شار بە هۆکاری سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتی بووە، بێگومان ئەم هۆکارانەش لە نێوان خۆیاندا کارتێکردنیان بەسەر یەکەوە هەبووە و بە شێوەیەک لە شێوەکان پەیکەری شاریان هێناوەتە کایەوە و گەیشتۆتە ئاستێکی وا کە ڕۆڵی سیاسی و ئابوری و کۆمەڵایەتی خۆی بگێڕێت.

بابەتەکەمان پەیوەندی بە شاری کەلارەوە هەیە کە لەڕاستیدا چەندین بڕیاری سیاسی بووە هۆی دروستبوون و گەشەکردنی ئەم شارە، لە سەرەتاوە هەر هاوکات لەگەڵ بڵاوبوونەوەی ڕێککەوتنامەی ئازاری ساڵی ١٩٧٠ لە نێوان سەرکردایەتی شۆڕشی کوردی ئەوکاتە و دەسەڵاتی عیراقی لە ١٩٧٠/٢/٢٨ بەپێی مەرسومی کۆماری ژمارە (١٣٧) کەلار لە گوندێکەوە کرا بە ناوەندی قەزا کەلار، لەو کاتەدا ژمارەی دانیشتوانەکەی تەنها (٨٢٦٧)کەس بوو[١]، لە سەروبەندی ئەو بڕیارەدا قەزای کەلار سەر بە پاریزگای کەرکوک بوو، بەڵام هەر زوو دەسەڵاتی عێراقی بە پێی بڕیارێکی ئیداریی سیاسی و بۆ مەبەستی کەمکردنەوەی ژمارەی کورد لە پارێزگای کەرکوک و کەمکردنەوەی ڕووبەری پارێزگاکە و بە پێی پلانێکی داڕێژراو بە مەرسومی کۆماری ژمارە (٦٠٨) لە ١٩٧٥/١١/٦ هەردوو قەزای کەلار و چەمچەماڵی لە پارێزگای کەرکوک دابڕی و خستیانیە سەر پارێزگای سلێمانی[٢].

دەسەڵاتی عێراق هەر لەدوای ڕێککەوتنامەکەی جەزائیری ساڵی ١٩٧٥ و نسکۆی شۆڕشی کورد لە ئازاری هەمان ساڵدا، ئیتر دەستی کرد بە چەندین ڕێوشوێنی زۆر دژوار بەرانبەر بە گەلی کورد بەگشتی و بە دانیشتوانی ناوچەکانی گەرمیان بەشێوەیەکی تایبەتی و لەڕێگەی دەرکردنی بڕیاری ئیداری بۆ دەستبەسەراگرتن و بە زۆر ڕاگواستنی دانیشتوانی گوندەکانی سنووری ناوەندی قەزای خانەقین و ناحییەکانی قۆرەتوو و مەیدان و جەلەولا ... هتد , ئەوەش بێگومان بۆ سڕینەوەی مۆرکی کوردێتیی ناوچەکە، دواتر دەستی برد بۆ هەڵوەشاندنەوەی هەزارەها پەیوەستی کشتوکاڵی دانیشتوانە کوردە ڕەسەنەکەی و هەڵوەشاندنەوەی خاوەندارێتیی سەدەها هەزار دۆنم موڵکی پەتیی خاوەن موڵکە کوردەکان و گۆڕینیان بۆ زەویی ئەمیری (حکومی) , ئەویش بەپێی بڕیاری ئەنجومەنی بەناو سەرکردایەتی شۆڕش (کە ئەو کاتە هێزی یاسای هەبوو) بە ژمارە (٤٨٩) لە ١٩٨١/٤/٢١ هەموو ئەو زەویانە کرانە پەیوەست و لە تۆمارگە فەرمییەکانی دەسەڵاتی عێراقیدا کرانە ناو عەرەبی هاوردەوە (بەداخەوە ئەو بڕیارە تاوەکو ئەمڕۆ هەڵنەوەشاوەتەوە) , کە بریتی بوون لە هەزارەها خێزان لە چوارچێوەی ٣١ هۆزی عەرەبیدا و نیشتەجێی ئەو گوندانە کران کە دانیشتوانەکانی بەزۆر ڕاگوێزرابوون[٣]، لە بەرانبەردا هەموو دانیشتوانی گوندەکانی ناحیەی قۆرەتوو کە ژمارەیان (٧٠)گوند بوو (بڕوانە خشتەی ژمارە: ١)، هەموو دانیشتوانی گوندەکانی مەیدان و بەمۆ کە ژمارەیان ٥٧ گوند بوو (بڕوانە خشتەی ژمارە : ٢) , زۆربەی هەرە زۆریان ڕوویان کردە ناوەندی قەزای کەلار و لەوێ نیشتەجێبوون و بە هەزاران لەو گوندنشینانە لە دامودەزگاکانی قەزاکەدا دامەزران یان سەرقاڵی ئیش و کەسابەتی سەختی ئەو کاتەوە بوون، هەروەها لە هەمان ساڵدا دانیشتوانی (١٠) گوندی سنووری ناوچەی (شێخ باوە)ی سەر بە ناحیەی جەلەولا بەزۆر بارکران و بەرەو پارێزگای ئەنبار (ڕومادی) ڕاپێچکران، بەڵام دەیەها لەو خێزانانە بە دزییەوە خۆیان گەیاندە ناوەندی قەزای کەلار و لەوێدا نیشتەجێبوون [٤]، بڕوانە (خشتەی ژمارە : ٣).

هەر لە چوارچێوەی هەمان شاڵاوی بەزۆر ڕاگواستن و تەعریب کە دەسەڵاتی عێراقی بە پلان کاری لەسەردەکرد، لە ساڵی ١٩٨٧ز سەرجەم گوندەکانی ناوچەی (زەنگاباد: زەنگاوات) ی سەر بە ناحیەی کۆکس و گوندە کوردنشینەکانی ناحیەی جەبارە و قەرەتەپەی بەزۆر ڕاگواست و عەرەبی هاووردەی خستە شوێنیان و دانیشتوانە کوردەکەی بەزۆر نیشتەجێی کۆمەڵگای زۆرەملێی (سموود)ی کردن , بێگومان زۆر لەو خێزانانە بەدوای بژێویدا پەنایان بۆ ناوەندی قەزای کەلار برد[٥].

بەزۆر ڕاگواستنی دانیشتوانانی گوندەکانی سەر بە ناحیەی تیلەکۆ و ناوەندی قەزای کەلار بۆ کۆمەڵگەی زۆرەملێی (سموود) و پەنابردنی زۆر لەو خێزانانە بۆ ناوەندی کەلار و هەوەها ئەنجامدانی قۆناغی سێیەمی پرۆسەی بەدناوی ئەنفال لە ١٩٨٨/٤/٢٠ کە بە دڕندەترین قۆناغ هەژمار کراوە و لە چوارچێوەی نزیکەی ٥١٥ گوند ئەنجامدرا [٦] ، بێگومان ئەو خێزانانەی کە لەو پرۆسەیەدا قوتار بوون پەنایان بردۆتە ناوەندی قەزای کەلار، ئەم هەموو پرۆسانەی بەزۆرڕاگواستن و ئەنفال و ڕوخاندنی گوندەکانی گەرمیان

هۆكارێكی سەرەكی بوون بۆ زیادبوونێكی خێرا و ناسرووشتی لە ناوەندی قەزای كەلاردا ، بۆ نموونە لە سەرژمێریی ساڵی ١٩٤٧ دانیشتوانانی ناوەندی قەزای كەلار (١٠٦٤) كەس بوونە، لە سەرژمێرییەكەی ساڵی ١٩٥٧ز بریتی بووە لە (١٢٨٥) كەس واتا گەشەی ساڵانەی دانیشتوانان لە ماوەی ئەو دە ساڵەدا تەنها بەرێژەی ٩ ,١٪ بووە، بەڵام گۆڕانكارییە گەورەكە لە گەشەی دانیشتوانانی ناوەندی قەزای كەلار لە ناوەڕاستی حەفتاكاندا دەركەوتووە (بڕوانە خشتەی ژمارە: ٤) كە ڕێژەی گەشەی ساڵانەی لە نێوان ساڵانی ١٩٧٧-١٩٨٧دەگاتە ١ ,٢١٪ ئەمەش بێگومان زیادبوونێكی ناسرووشتییە[٧].

لە دوای پرۆسەی ئازادیی عێراق و نەمانی ڕژێمی بەعسی دەسەڵاتدار , بەسەدەها خێزانی كوردی بەزۆر باركراوی پارێزگاكانی خوارووی عێراق ڕوویان كردە ناوچەكانی هەرێمی كوردستان و ناوەندی قەزای كەلار لەو گەڕانەوەیەدا بەشی شێری بەركەوت، هەروەها هەزاران خێزانی تر بەهۆی ناسەقامگیری ئەمنییەوە لە نێوان ساڵانی ٢٠٠٥ – ٢٠١٠ ڕوویان لە شاری كەلار كردووە، جگە لەوە هەر لە دوای پرۆسەی ئازادیی عێراق ساڵی ٢٠٠٣ و ساڵانی دواتری و بگرە تاوەكو ساڵی ٢٠١٤، ساڵانە هەرێمی كوردستان بودجەیەكی باشی بۆ دەهات و شاری كەلار بووە ناوەندی ئیدارەی گەرمیان و چەندین دامەزراوەی فەرمی تێدا دروستكرا و بەو بودجە باشەی ئەو ماوەیە سەدەها پرۆژەی خزمەتگوزاری لە كەلار و دەوروبەری ئەنجامدرا ...هتد، ئەم جووڵەی بژێویە وایكرد دووبارە گەشەی دانیشوانی لە ناوەندی قەزای كەلاردا گەشەیەكی خێراتر بەخۆوە ببینێت و لە ساڵی ٢٠١٢ ئاماری دانیشتوانانی ناوەندی قەزای كەلار بگاتە (١٣٢١٩٧) كەس[٨]. لە ناوەڕاستی ساڵی ٢٠١٤ ڕێكخراوی (داعش) بڕێكی زۆر لە خاكی عێراقیان داگیركرد و تاوەكو گەیشتە سنوری ناوچەی گەرمیان و شاری (جەلەولا) كەوتە بندەستیان، ئەو ڕەوشە نالەبارە هۆكارێكی سەرەكی بوو بۆ دەرچوونی هەزاران خێزان لە هەموو نەتەوەكان و پەنایان بردە بەر ناوچەكانی هەرێمی كوردستان بێگومان شاری كەلار یەكێك بوو لەو شارانەی كە ئاوارەیەكی زۆر ڕووی تێكرد و تاوەكو ئێستاش زۆربەیان هەر لەم شارەدا دەژین، ئەویش بەهۆی دەسكەوتنی هەلی كار و بەرقەراربوونی ئاسایش تیایدا. پێگەی شاری كەلار كە ناوەندی ئیدارەی گەرمیانە و شوێنێكی ناوەڕاست و نزیكە لە زۆربەی شارەكانی كوردستان وعێراق و نزیكە لە سنووری ئێران و هەبوونی مەرزی نێو دەوڵەتیی پەروێزخان و هەبوونی دەیەها كۆلێج و پەیمانگای حكومی و تایبەت لەم شارەدا و چەندین هۆكاری تر وای كردووە ئەم شارە زیاتر گەشەی دانیشتوانی بەخۆوە ببینێت و ئاماری دانیشتوانانی لە ساڵی ٢٠٢٤ بگاتە (١٩٤١٦١) كەس[٩] , بەمەش شاری كەلار بۆتە چوارەم لە گرنگترین شارەكانی هەرێمی كوردستان .

لە كۆتاییدا بۆ مەبەستی زیاتر گەشەكردنی شاری كەلار و بۆ ئەوەی ببێتە مەڵبەندێكی هێزی مرۆیی گەورە و شارنشینییەكی ستراتیجی لە باشووری هەرێمی كوردستاندا پێویستە لایەنە پەیوەندیدارەكان كاربكەن بۆ پەرەپێدان بە هەرچی زووە پەرەپێدان بە هۆكارەكانی گەیاندن وەكو دروستكردنی جادەی دووسایدی لە نێوان شاری كەلار و شارەكانی سلێمانی و جەلەولا و خانەقین و مەرزی پەروێزخان ...هتد، سوودوەرگرتن لە سامانی

ئاوی ڕووباری سیروان بە دروستکردنی هەردوو بەنداوی بەردەسوور و باوەنوور، هێنانی کارگەی زەبەلاحی جۆراوجۆر لە ڕێگای وەبەرهێنانەوە بۆ بەرهەمهێنان لەبواری پیشەسازیی کشتوکاڵی، چونکە ئەم ناوچەیە خاوەن زەوییەکی بەرفراوانی تەخت و بەپیتە، بایەخدان بەگەشتوگوزار و پەرەپێدان بە خوێندنی باڵا و کایەی تەندرووستی لەم شارەدا ...هتد.

خشتەکان:

خشتەی ژمارە (١)

زانیاری دەربارەی ژمارەی خێزان لە گوندەکانی سەر بە ناحیەی (قورەتوو) کە لە ساڵی ١٩٧٥ بەزۆر ڕاگوێزراون

ز	ناوی گوند	ژمارەی خێزان	ز	ناوی گوند	ژمارەی خێزان	ز	ناوی گوند	ژمارەی خێزان
١	حەوش کوڕوو	١٥٠	٢٥	سەید سخی	٥	٤٩	بانزەمین سعید محمد	١٥
٢	مەرکەز حدود	٢٥	٢٦	موسا عوسمان	٤٠	٥٠	بانزەمین سید کریم	٣٥
٣	مەرکەز شێخ	٧٠	٢٧	کەلایی میرە	٣٠	٥١	مەلا سلێمان	٤١
٤	دارەخورمای محمد سالم	١٠	٢٨	شێخ فەیزوڵا	٦٠	٥٢	سەنگەری خواروو	٢٥
٥	دارەخورمای سەید غەریب	٣٠	٢٩	چیاسورخ	٢٥	٥٣	سەرنگەری سەروو	٢٤
٦	کەنی زەرد	٢٥	٣٠	قەڵەمە	٦٠	٥٤	گۆڕەشەلە	٥٠٠
٧	مەجید سالار	١٥٠	٣١	خەیاڵ	٣٠	٥٥	تازەدێی گۆڕەشەلە	٣٠
٨	پەروێزخان	١٢٠	٣٢	سالْح ئاغا	٢٥٠	٥٦	عەلی خاڵە	٢٥
٩	عەلی میر	١٠٠	٣٣	وەلی ئاغا	٤٠	٥٧	بانە بۆر	٣٥
١٠	مەحمود قەجەر	٥٠٠	٣٤	تازەشار	٣٠	٥٨	قەڵا تەپەی سەروو	٢٠
١١	سەرقزڵ	٤٥	٣٥	غەیدان	٢٥	٥٩	قەڵا تەپەی خوارو	٣٠
١٢	سەید کەوەن	٢٨	٣٦	دارخورمای مەلا حەسەن	٢٠	٦٠	کانی پەموو	٣٥
١٣	بەردی عەلی سەروو	٤٠	٣٧	کەرەپولە	٤٠	٦١	تەنورە	٢٨

١٤	بەردی عەلی خواروو	٤٥	٣٨	هەنجیرە	١٠	٦٢	ڕەزوار	٥٠
١٥	تۆپ عەسکەر	٣٠	٣٩	پەلەچەفت	٥٠	٦٣	چوار کڵاوی سەروو	٨٠
١٦	پشت پەنگ	٢٠	٤٠	گەرمک قەیسەر	٥	٦٤	چوار کڵاو خواروو	٨٠
١٧	شێرەوەن	٧٠	٤١	فەرەج زۆرە	١٥	٦٥	سەید مستەفا	٤٠
١٨	گاکوڵ	٨٥	٤٢	سیاوڵەی نەجم	١٠	٦٦	کانی شیرینە	٣٠
١٩	سەوزبڵاخی گەورە	١٣	٤٣	سیاوڵەی ڕەشید	٦	٦٧	پەلە چەفت	٥٠
٢٠	سەوزبڵاخی بچووک	٣٠	٤٤	حەمە سەنگەری	٥	٦٨	سەرچەم	٢٠
٢١	خدری بچووک	٣٠	٤٥	قۆرەتوو	٥٠	٦٩	عەلی شەفی	٧٠
٢٢	خدری گەورە	٥٠	٤٦	قادر اغا	٥٠	٧٠	قادر جمعە	٥٠
٢٣	ئاوای گەورە	١٥٠	٤٧	باریکە	٨١			
٢٤	کانی ماسی	٥٠	٤٨	دەورە	٧٠			

سەرچاوە: ڕەحیم حەمید عەبدولکەریم، دەربارەی ڕاگواستن وتەعریب لە ناوچەی خانەقین، چ١، کەرکوک، لا: ٤٩-٥١.

خشتەی ژمارە (٢)

زانیاری دەربارەی ژمارەی خێزان لە گوندەکانی سەر بە ناحیەی (مەیدان) کە لە ساڵی ١٩٧٥ بەزۆر ڕاگوێزراون

ز	ناوی گوند	ژمارەی خێزان	ز	ناوی گوند	ژمارەی خێزان	ز	ناوی گوند	ژمارەی خێزان
١	مەیدان	١٠٠	٢٠	دەربەندی بێلولە	٢٥	٣٩	ئاوبار	٧٠
٢	کەوزیناڵی	٦٠	٢١	شاوازی	٤٥	٤٠	گەرمک	٥٠
٣	کونەقەل	٢٠	٢٢	باخەهەنارە	١٥٠	٤١	بانی بی	٧٠
٤	تۆڤگە	٩٠	٢٣	گاخۆری	٦٥	٤٢	کوێرەک	١٢٠
٥	قەسڵان	٣٩	٢٤	حاجیلەر	١٥٠	٤٣	خەلیفە ئەحمەد	١٨
٦	هۆرێن	٣٠٠	٢٥	دێسوتک	٦٠	٤٤	ناودێ	٢٠
٧	داریئیمام	٣٠	٢٦	چیا ڕەزا	٦٠	٤٥	پشتە	٣٥

٨	خەرکنێ	٣٢	٢٧	کانی بۆر	٢٠	٤٦	کانی وەیسکی	٢٤
٩	کەمتاران	٣٥	٢٨	خورخوڕی خواروو	٢٥	٤٧	کانی پاشا	٣٠
١٠	میشیاو	٤٨	٢٩	خورخوڕی سەروو	٥٥	٤٨	تۆوشکی	١٥
١١	باقوبەرە	٦٠	٣٠	عەلی پەکان	٧٦	٤٩	گمە	١٣
١٢	کانی کرمانج	٧٠	٣١	قەرەچەم	٦٥	٥٠	بەروێن	٣٠
١٣	هۆمەرمل	٢٥	٣٢	گۆری گنوش	٣٠	٥١	گڵێجاڵ	٤٠
١٣	ئازادی	٥٥	٣٣	زەلکە	٥٠	٥٢	قەلب	٢٠
١٥	حەسار	٢٠	٣٤	جەبراوە	٣٠	٥٣	بەلەسۆی خواروو	٣٠
١٦	ناوماجک	١٥	٣٥	سۆلاوە	٤٠	٥٤	بەلەسۆی سەروو	٢٠
١٧	سەرتەک	٤٠	٣٦	سەراو	٢٥	٥٥	چواردااران خواروو	١٩
١٨	کانی ژاڵە	٣٠	٣٧	شمشێر کوڵ	٧٢	٥٦	چواردااران سەروو	١٥
١٩	بێلولە	١٣٠	٣٨	ژاڵەناو	٤٦			

سەرچاوە: ڕەحیم حەمید عەبدولکەریم، دەربارەی ڕاگواستن وتەعریب لە ناوچەی خانەقین، چ١، کەرکوک، لا: ٥٥-٥٧.

خشتەی ژمارە (٣)

زانیاری دەربارەی ژمارەی خێزان لە گوندەکانی سەر بە ناحیەی (جەلەولا) کە لە ساڵی ١٩٧٥ بەزۆر ڕاگوێزراون

ز	ناوی گوند	ژمارەی خێزان	ز	ناوی گوند	ژمارەی خێزان
١	ئەمین حەبیب	١٥	٦	کەنەسوور	٢٢
٢	عەلوەش	١٦	٧	بنەباخ	٨
٣	فەدعە مەعروف	٤٥	٨	تەپەچەرموو	١٥
٤	سەرچەم	٥	٩	قەڵا	٢٥
٥	ئاوایی گەورە	٧٥	١٠	پیانلو	٢٩

سەرچاوە: شێخ باوە، سەرگوزەشتەی ناوچەیەک، چاپخانەی کارۆ، چ١، سلێمانی ٢٠٢٢، لا:٥١.

خشتەی ژمارە (٤)

زانیاری دەربارەی ژمارەی دانیشتوانانی شاری کەلار لەماوەی نێوان ١٩٤٧ — ٢٠٠٩

ز	ساڵ	ژمارەی دانیشتوانان	ماوەی نێوان ساڵەکان	ڕێژەی گەشەکردنی ساڵانە٪
١	١٩٤٧ ١٩٥٧	١٠٦٤ ١٢٨٦	١٩٥٧-١٩٤٧	١,٩
٢	١٩٧٧ ١٩٨٧	٩٢٧٤ ٦٣١٠٢	١٩٨٧-١٩٧٧	٢١,١
٣	٢٠٠٩	١٣٧٤٢١	٢٠٠٩-١٩٨٧	٨,٠٩

سەرچاوە: د. ابراهيم قاسم درويش محمد پالانی، اثرالبيئة السياسية في التغير الديموغرافي في مدينة كلار، مجلة مركز الدراسات الستراتيجية، عدد ٦٩، السليمانية، ٢٠١٣، ص:٣٧٠.

پەراوێز و سەرچاوەکان :

(١) سەباح عەلی جاف، کەلار (١٩٢٧-١٩٧٥) لێکۆڵینەوەیەک لە بارودۆخی سیاسی، کارگێڕی و ڕۆشنبیری، چ١، ٢٠٢٤، ل: ١٧٤ و ٣١٢.

(٢) ابراهيم قاسم درويش محمد پال□انی ، اثرالبيئة السياسية في التغير الديموغرافي في مدينة كلار، مجلة مركز الدراسات الستراتيجية ، عدد ٦٩، السليمانية ، ٢٠١٣، ص٣٧٠. هەروەها لە چوارچێوەی هەمان پرۆسەدا بەپێی مەرسومی کۆماری ژمارە ٦٠٨لە ١٩٧٥/١١/٦ز ، قەزای کفری بەهەموو ناحییەکانییەوە لە پارێزگای کەرکوکی دابڕێ و خستییە سەر پارێزگای دیالا، بڕوانە: سهيل خورشيد عزيز ، الاطلس الاداري لجنوبي كردستان بين الاعوام ١٨٥٠-١٩٩٠، ط١، ٢٠٢١م , ص:١٦٣،١٦٠.

(٣) بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: ڕەحیم حەمید عەبدولکەریم ، دەربارەی ڕاگواستن وتەعریب لە ناوچەی خانەقین ، چ١ ، چاپخانەی کارۆ ، کەرکوک ، ٢٠١٤، ل: ٣٩.

(٤) بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە شێخ باوە ، سەرگوزەشتەی ناوچەیەک ، چاپخانەی کارۆ ، چ١ ، سلێمانی ٢٠٢٢ز ، ل:٤٢ و ل:٥١.

(٥) بۆ زانیاریی زیاتر دەربارەی ڕاگواستن و تەعریبکردنی ناوچەی زەنگاباد بڕوانە: ڕەحیم حەمید عەبدولکەریم ، لە ناوچە دابڕێنراوەکانی لیوای کەرکوک ، زەنگاوات وەکو نموونە ، گۆڤاری بانەڕۆژ , ژمارە ١٢٧ ، ئایاری ٢٠٢٣ز ، ل: ٣- ١٥ .

(٦) د. فاتح سەنگاوی , عمليات الانفال في كردستان العراق ، في ضوء مقاصد الشريعة والاتفاقيات والمواثيق الدولية ، ط٢ ، مطبعة كارو ، السليمانية ، ٢٠٢٣م ، ص: ١٢١.

(٧) د.ابراهيم قاسم درويش محمد، سەرچاوەی پێشوو ، لا:٣٦٩-٣٧٠.

(٨) مقداد شاکەلی ، شاری کەلار ، لێکۆڵینەوەیەک لە جوگرافیای شار ، چ١، چاپخانەی گەنج ، ٢٠١٦، لا:٨٥.

(٩) داتای بڵاونەکراوە لە (بەڕێوەبەرایەتی ئاماری گەرمیان) بەسوپاسەوە وەرمگرتوون.

بارودۆخی ڕۆشنبیریی کەلار و گەرمیان و ڕۆڵی نووسەر و ئەدیبانی ناوچەکە لە گۆڤار و بڵاوکراوە کوردییەکاندا (١٩٢١- ١٩٧٥)

سەباح عەلی جاف

مامۆستا لەبەشی مێژوو- کۆلێژی پەروەردە لە زانکۆی گەرمیان

کردنەوەی مزگەوت و قوتابخانە لە کەلاردا، هاوکات نزیکی کەلار لە دوو شاری ئاوەدانی وەک (کفری و خانەقین) کاریگەری بەرچاویان لەسەر بارودۆخی ڕۆشنبیری هەبووە، کەسانی خوێندەوار لە نێو بنەماڵەی بەگزادەدا هەر لە سەرەتاوە بۆ خزمەتی ئەم لایەنە کاریانکردووە، ئەویش بەکردنەوەی مزگەوت و قوتابخانە، لەگەڵیشیدا بۆ پەرەپێدانی زیاتری لایەنی ڕۆشنبیری و هۆشیاریان بەردەوام سەردانی جێگە ئاوەدانەکانی ئەودەمەی کوردستان بە تایبەت کفرییان کردووە.

مەحموود پاشای جاف وەک سەرۆکی هۆزی جاف سەرباری ڕاپەڕاندنی ئیشوکارەکانی هۆزەکەی، بۆ خۆی خاوەنی کەشکۆڵێکی بە بەها بووە، کەشکۆڵەکەی لە دوو بەرگدا لەلایەن بنکەی ژینەوە بە چاپگەیەنراوە، مەحموود پاشا بەشێک لە تەمەنی خۆی بەخشیوەتە ئەدەب و کەلەپووری نەتەوەکەی، بۆ خۆیشی دەستی نووسینی شیعری هەبووە، لەگەڵیشیدا گرنگی بە ئەدیب و شیعری شاعیران داوە , هەر بۆیە لە کەشکۆڵێکدا کۆیکردونەتەوە و پەیوەندی بەتینشی لەگەڵ شاعیرانی کوردی سەردەمی خۆیدا هەبووە، وەک: مەولەوی (١٨٠٦-١٨٨٢)، شێخ ڕەزای تاڵەبانی (١٨٣٧-١٩٠٩)، پیرەمێرد (١٨٦٧-١٩٥٠)، ئەم کەشکۆڵە گەنجینەیەکی گران بەهایە، شیعری گەلێک شاعیری کورد و فارسی تێدا کۆکراوەتەوە، بەشێکی ئەم کەشکۆڵە بە دەستوخەتی مەحموود پاشا نووسراوەتەوە، تەنانەت باس لەوەیش کراوە، سەرۆکاکانی جاف کتێبخانەی گەڕۆکیان هەبووە و لەکاتی گەرمیان و کوێستانی جافدا لەگەڵ خۆیاندا گواستویانەتەوە (جاف، ٢٠١٤، ل١٠، ٣٣، ٥١، ٥٣).

هەر لە نێو بنەماڵەی جافدا، دوو کەسایەتی تر خاوەنی دوو کەشکۆڵی بە پێزن تا ئێستا بڵاو نەکراوەتەوە، ئەوانیش هەریەک لە ڕەزا بەگی حەمە پاشای کەیخەسرەو بەگی جاف، دەستی نووسینی شیعری بەنازناوی (دانش) هەبووە و شیعری بڵاوکردەوەتەوە، ئەو خاوەنی گەلێک دەستنووس و کتێبخانەیەکی دەوڵەمەند بووە، جگە لە کەشکۆڵەکەی ئەوانی تر لەناو چوون، سەرباری ئەمەیش ڕەزا بەگ بۆ خۆی بەهرەی خەتخۆشی هەبووە، شیعری گەلێک لە شاعیرانی (کورد و فارس) ی لە دوو توێی (٣١٢) لاپەڕەدا بە خەتی (شکستە) لە کەشکۆڵەکەیدا نووسیوەتەوە (باوەڕ، ٢٠٢١، ل١٥-٢٠)، کەریم بەگی جاف کتێبخانەیەکی تایبەتی هەبووە، خاوەنی کەشکۆلێکی گەورەیە، شیعری گەلێک لەشاعیرانی فارس و کوردی تێدا کۆکراوەتەوە، وەک (مەولەوی، شێخ ڕەزای تاڵەبانی، نالی...هتد)، جگە لەمەیش کەریم بەگ خاوەنی کتێبی (تەئریخی جاف)ە، ئەم بەرهەمە کاتی خۆی کەریم بەگ بە چوار نووسخە نووسیووەتەوە یەک لەو نووسخانەی بە عەباس عەزاوی (١٨٩١-١٩٧١) داوە (نەریمان، ١٩٩٤، ل٧٨ ؛ جاف، ١٩٩٥، ل٨-١٠).

هەر لە سنووری کەلار و دەوروبەریدا ژمارەیەک کەشکۆڵی تر هەبوون بەسەرهات و شیعری شاعیرانی تێدا کۆکراوەتەوە، لەوانە: کەشکۆڵی شێخ عەبدوڵلای قەڵاتۆپزان (؟-١٩١٦)، کەشکۆڵی مەلا ئەحمەدی دەککە (١٨٨٠-١٩٥٩)، کەشکۆڵی شێخ مەحموودی شێخ سلێمانی شاکەل (١٩١٩-١٩٤٥) (باوەڕ، ٢٠٢١، ل٢٠). هەریەک لە (هەردەوێڵ کاکەیی و کاروان عوسمان خەیات)یش بەرهەمێکیان بەناوی (کەشکۆڵی گەرمیان) چاپکردووە، ناوی ئەو کەسانەی لەسەر نییە کاتی خۆی بە کۆکردنەوە و هاتنە بەرهەمی ئەم کەشکۆڵە هەستاون، لەم کەشکۆڵەدا شیعری گەلێک شاعیری تێدا کۆکراوەتەوە بە تایبەت شیعری شاعیرانی گەرمیان، لەوانە: خەلیل منەوەر (١٨٧٩-١٩٢٣)، عەلی گریانی، شەوقی...هتد (کاکەیی، رێبین، ٢٠١٧، ل ١٦، ٢٥)، سەرباری بەرەو پێشچوونی ڕەوتی ژیان , بەڵام لە سەدەی بیستەمدا کەسایەتییەکی تری کەلار و دانیشتووی گوندی (پوقە) بە کاری کۆکردنەوە و بەسەرهات و شیعری شاعیرانەوە خەریک بووە و لە کەشکۆڵێکدا هەموویانی کۆکردوەتەوە، ئەویش حەمەی شاسواری پۆقە (١٩٣٠-٢٠٠٤) بووە (باوەڕ، ٢٠١٤، ل٨٩).

حەمە بەگی جاف لە خولی دووەمی هەڵبژاردنەکانی ئەنجوومەنی نوێنەراندا ئەندام بووە، سەرباری کاری سیاسی، بۆ خۆی پیاوێکی ڕۆشنبیر بووە و پێش ئەوەی ببێتە ئەندام لە ئەنجوومەنی نوێنەران، لە نووسینێکدا بەناوی (م. ج. پیروەیس) , کە مەبەست محەمەد جافە لە گۆڤاری (زار کرمانجی) لەژێر ناوی (بۆ مەندوبەکانمان) وتارێکی نووسیوە، مستەفا نەریمانیش لە وتارێکیدا لە گۆڤاری ڕەنگیندا جەخت دەکاتەوە ئەو (م. ج. پیروەیس)ی گۆڤاری زاری کرمانجی حەمە بەگی جاف بووە

(پیرۆەیس، ١٩٢٨، ل٨؛ نەریمان، ١٩٩٤، ل١٩)، گۆڤاری زاری کرمانجی لە ساڵی دووەمی دەرچوونیدا بەهۆی خراپی ئامێری چاپکردنەوە توشی گرفت بووە , ئەمەیش وایکردووە بۆ ماوەیەک لە دەرچوون بوەستێت، بەڵام بە هەوڵی چەند کەسێک لە رووی داراییەوە هاوکارییان پێشکەشکردووە و گۆڤارەکە دەرچووەتەوە، حەمە بەگ لە کەلارەوە بڕی (٥) ڕوپیەی بۆ ئەو مەبەستە پێشکەشکردووە گۆڤارەکە بە کەسە باشەکانی کورد ناوی بردووە (زاری کرمانجی، ١٩٢٨، ل٢٣).

هەردوو مزگەوت و قوتابخانەی کەلار، سەرباری لایەنی پەروەردە، کاریگەری زۆریان لەسەر لایەنی ڕۆشنبیریش هەبووە بە تایبەت لە بواری ئەدەبی و هاندانی فەقێ و قوتابیان بۆ ناسین و خوێندنەوەی شیعری شاعیرانی کورد، لە مزگەوت و حوجرەی کەلاردا، بەشی زۆری فەقێیەکان شارەزایی باشیان لە خوێندن و نووسینی کوردیدا هەبووە، ڕۆڵی گەورە و گرنگیان لە پاراستن و گەشەپێدانی فەرهەنگ و ئەدەبی کوردیدا بینیووە، شیعری شاعیرانی کوردیان خوێندووەتەوە، مەلا حەمە نەجیب (١٩٣٢-١٩٩٦) خاوەنی دەنگێکی خۆش بووە لەکاتی وانە وتنەوە بە فەقێکانی شیعری بۆ خوێندوونەتەوە و بە سیاچەمانەیش قەسیدەی شاعیرانی بە ئاوازێکی خۆش وتووەتەوە (شاکەلی، ٢٠١٦، ل٧٣، ٧٨)، لە قوتابخانەی کەلاریشدا بەشێک لە مامۆستایان کاریگەریان لەسەر لایەنی ڕۆشنبیری قوتابیان , بە تایبەت پێناساندنی فەرهەنگ و ئەدەبی کوردی بە منداڵان هەبووە، زۆرجار مامۆستایان قوتابیانیان لەسەر شیعری شاعیران ڕاهێناوە، قوتابخانەکەیش خاوەن کتێبخانەیەکی بچکۆڵە بووە کە مامۆستایان و قوتابیان سوودیان لێبینیوە (جاف، ٢٠١٦، ل٥٤).

کەسایەتییەکانی بەگزادەی جاف سەرباری کاروباری هۆزەکەیان , بۆ خۆیشیان خەڵکانی ڕۆشنبیریان تێدا هەڵکەوتووە و لەم ڕووەوە لە باشترکردنی ئەم لایەنەی کەلاردا ڕۆڵیان هەبووە، کەریم بەگی جاف دیوەخانەکەی بەردەوام خەڵکانی روناکبیر و ئەدیب و مەلا و مامۆستای لێنەبڕاوە و تێیدا کۆڕی شاعیر و ئەدیبان گرێدراوە، لەگەڵ ئەمەیشدا کەریم بەگ پەیوەندی لەگەڵ خەڵکانی ڕۆشنبیری سەردەمەکەیدا هەبووە چ لە ئاستی کوردستان یاخود عێراق، ئەوەتا عەباس عەزاوی پارێزەر و مێژوونووس لە درێژەی گەشتە زانستییەکانیدا , بەمەبەستی دەستخستنی دەستنووس و زانیاری لەسەر ناوچە و هۆزە جیاجیاکان , لە ساڵی (١٩٤٣)دا هاتووەتە سنووری گەرمیان و کەلار، عەباس عەزاوی زۆرتر ئەم گەشتەی تایبەت بووە بە کۆکردنەوەی زانیاری بۆ کتێبی (عشائر العراق) , بە تایبەت بەشی دووەمی لە ساڵی (١٩٤٧)دا بڵاوکراوەتەوە، هەر لەو گەشتەدا عەزاوی سەردانی کەریم بەگی لە کەلار کردووە، پێدەچێت هەر ئەودەمە کەریم بەگ دەستنووسی (تەئریخی جاف)ی پێدابێت، عەزاویش لە کتێبەکەیدا (عشائر العراق) بەشی دووەمی تایبەتە بە هۆزە کوردەکان سوودی زۆری لەم دەستنووسە ڕەسەنە وەرگرتووە (العزاوي، ١٩٤٧، ص٤٦؛ باوەڕ، ٢٠١٦، ل٧٧).

ژمارەیەک ڕووناکبیر و ئەدیب و هونەرمەند بەمەبەستی جۆراوجۆر هاتوونەتە کەلار، عەلادین سەجادی (١٩٠٧-١٩٨٤) چەند جارێک هاتووەتە گوندەکە و لە لایەن بەگزادەکانی جاف , بە تایبەت حەمە سەعید بەگی جافەوە پێشوازی لێکراوە، هەر لە کەلاردا سەجادی توانیویەتی خەڵکانی قسەخۆش و نوکتەباز لەناو جافدا کۆبکاتەوە و سوود لە بەسەرهاتەکانیان وەر بگرێت بەشێوەیەک لە دواتردا لە کتێبە بەناوبانگەکەی (ڕشتەی مرواری)دا بڵاویان بکاتەوە، هەر یەک لە ڕەفیق حیلمی و نوری ئەحمەد تەها و مەلا جەمیلی ڕۆژبەیانی و ئیبراهیم ئەحمەدیش بەهەمان شێوە چەند جارێک هاتوونەتە کەلار و لە دیوەخانی بەگزادەکاندا پێشوازیکراون، قانعی شاعیریش (١٨٩٨-١٩٦٥) سەردانی گوندەکەی کردووە و تێیدا ماوەتەوە (شاکەلی، ٢٠١٢، ل١٤٧؛ خەسرەو جاف، ٢٠٢٠، چاوپێکەوتن).

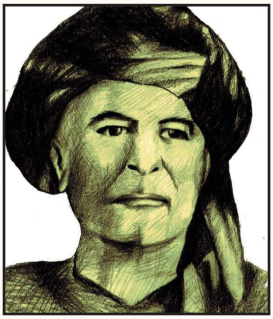

سەرباری ئەوەی ئەدیب و نووسەران سەردانی ناوچەکەیان کردووە، بە هەمان شێوە هونەرمەندانیش هاتوونەتە کەلار و دەوروبەری، هونەرمەندی ناوچەی هەورامان حەمە حسێن یوسف ناسراو بە (حەمە حسێن کەیمنەیی) لە ساڵی (١٩٥٠)دا هاتوەتە کەلار و (٩) ساڵ تێیدا ماوەتەوە، هەر لێرە ژمارەیەک گۆرانی ووتوە، دواتر بووەتە بەشێک لە مۆرک و هونەری ڕەسەنی دەڤەرەکە، لەوانە: ئەمنە هۆ ئەمنە، هەوری لەمل، خاوەر خاوەر و سەلە سەلە، ئەمەی دواییان زۆرتر ناوبانگی ڕۆیشتووە بەناوی (هۆ سەلە سەلە...)، هۆنراوەی گۆرانی (سەلە) هی داوود بەگی جاف بووە، سەلەیش مەبەست خاتوو سەلەی سەبری بەگی باوەنوورە کە ژنێکی سەلاری شۆخ و شەنگ بووە، بەڵام حەمە حسێن باسی لەوە کردووە، ئەم گۆرانی (سەلە)ی بۆ سەلە کەلاری (١٩٣٧-٢٠٠٧)ی وتووە (کەیمنەیی، ٢٠٢٠، چاوپێکەوتن؛ حەمە ساڵح، ٢٠١٧، ل٦). هەروەها هونەرمەند حەسەن زیرەک (١٩٢١-١٩٧٢) چەند جارێک هاتووەتە سنووری گەرمیان، لە گوندی ژاڵە لە کاتی شایی و زەماوەندا ڕووی لەو گوندە کردووە، لە (ئەیلولی ١٩٥٨)دا لە کاتی گەڕانەوەی بەرەو ئێران چووەتە گوندی تازەدێی باکووری

كەلار، هەر لەو هاتنەیدا ژمارەیەك گۆرانی پێشكەشكردووە (حاجی محمود، ٢٠٠٩، ل٤٣-٤٤).

نەورۆز وەك بۆنەیەكی نەتەوەیی لای كۆمەڵانی خەڵك مانای ئازادی و نوێبوونەوەی گەیاندووە، لە كەلاردا یادكردنەوەی ئاگری نەورۆز وەك بۆنەیەكی نەتەوەیی ساڵانە ژمارەیەك چالاكیی ڕۆشنبیری لەخۆگرتووە، بۆ یەكەمین جار لە (ئاداری ١٩٤٥)دا ئاگری نەورۆز كراوەتەوە , قوتابیان و مامۆستایانی كەلار سروودی نەورۆزیان وتووەتەوە (نەریمان، ١٩٩٤، ل١١٠). بەم شێوەیە ساڵانە ئاگری نەرۆز كراوەتەوە , بەڵام هەندێك ساڵ كردنەوەی ئاگری نەورۆز جیاواز بووە، ئەوەتا لە ئێوارەی (٢٠ی ئاداری ١٩٥٧)دا لە كەلار نەورۆزێكی جیاواز لە بەردەم ماڵی مستەفا بەگی جافدا كراوەتەوە، هەر لەم یادەدا فوئاد عارف (١٩١٣ – ٢٠١٠) بە میوانی لە كەلار بووە ئامادەی یادەكە بووە، چەند چالاكییەكی ڕۆشنبیری و هونەری پێشكەشكراون، لەوانە: وتنی سروودی خوایە وەتەن ئاواكەی، نەورۆز، نمایشی شانۆگەری میللی (كاوە و زوحاك)، هەڵپەڕكێی میللی ناوچەكە (قادر، ٢٠١٤، ل٧). لە (نەورۆزی ١٩٦٣)یشدا بە شێوەیەكی جیاواز لە لای چایخانەی حەسەن هەیەردا یادی نەورۆز كراوەتەوە و تێیدا ژمارەیەك چالاكی پێشكەشكراون، هەر لەو یادەدا چالاكی (دوانزە سوارەی مەریوان) نمایشكراوە، هونەرمەندی میللی كەلار حسێن هەیەر (١٩٣٠-٢٠١٧) چەند گۆرانییەكی میللی گەرمیانی وەك (شیرینێ خانم، كەنیلە كەنیلە، كەنشكە كاڵەكە)ی لەگەڵ (هۆرەی جافی) پێشكەشكردووە (ڕەشید، ٢٠٠٤، ل٣٨).

یادی نەورۆزی ساڵی (١٩٦٩) جیاواز لەوانی تر لە ئێوارەی (٢٠ی ئادار)دا بە ئامادەبوونی نزیكەی (٢٠٠٠) كەس لە كەلار و گەرمیان و كوردستان بە خوێندنی چەند ئایەتێك لە قورئانی پیرۆز دەستی پێكردووە، هەر لەم مەڕاسیمەدا ژمارەیەك وتار و چالاكیی پێشكەشكراوە، عەلی مام ڕەزا وتاری ئامر هێزی كەلاری باڵی مەكتەبی سیاسی پارتی پێشكەشكردووە، هەر لە مەڕاسیمی نەورۆزی ئەو ساڵەدا چەند چالاكییەك كەشێكی كوردەواریان بە یادەكە بەخشیووە، ژمارەیەك سروود لە لایەن قوتابیانی قوتابخانەی كەلارەوە بە سەرپەرشتی ئەحمەد كەلاری پێشكەشكراون، لەوانە: (ئەمڕۆژی ساڵی تازەیە، خوایە وەتەن ئاواكەی، جەژنە جەژنی نەورۆزە ...)، هەروەها ژمارەیەك گۆرانی و هۆرەی جافی لە لایەن هونەرمەندی میللی حسێن هەیەر و مەحموود حەمە ئەمینەوە بە دەنگێكی گەرمیانیانە وتراونەتەوە، لەوانەیش: (ڕاستەی خیابان، شیرینە و خانم، لۆركێ لۆركێ...هتد). هەروەها چەند شانۆگەریەكیش نمایشكراوە (كاوەی ئاسنگەر، سەرتاش، وەستا سەلیم)، ئەمە جگە لە خوێندنەوەی چەند پارچە پەخشان و هۆنراوە (النور، ١٩٦٩، ل٧؛ قادر، ٢٠٢١، ل٦).

نووسەر و ئەدیبانی کەلار لە گۆڤار و ڕۆژنامە کوردییەکانی چلەکان-حەفتاکانی سەدەی ڕابردوودا بەرهەمەکانی خۆیان بڵاوکردوەتەوە و ڕۆڵی بەرچاویان لەم ڕووەوە هەبووە، هەر لە سەرەتاوە ئەدیب و شاعیرانی کەلار لە پاش دەرچوونی گۆڤاری گەلاوێژ (١٩٣٩-١٩٤٩) ڕۆڵی بەرچاویان تێیدا هەبووە، لەگەڵ دەرچوونی یەکەمین ژمارەی گۆڤارەکەدا هاوبەشی (ئیشتراک) لە سنووری کفری و کەلاردا هەبووە، گۆڤاری گەلاوێژ لە سنووری گەرمیان و خانەقیندا چەند باوەڕپێکراوێکی هەبووە، ئەوانیش سابیر حاجی فەتحوڵڵا (١٩١٦- ١٩٨٦ لە کفری، هەریەک لە سەیید ئیبراهیم سەیید حەسەن (١٩١٠-١٩٨٤)، مەلا عارف مەلا یەحیا (١٩١٢-١٩٩٨) و عەزیز نوور محەمەد واتا عەزیز پشتیوان (١٩١٢-٢٠٠١) لە خانەقین (باوەڕ، ٢٠١٧، ل١٣٦)، لە کەلار گەلاوێژ ژمارەیەک ئیشتراکی هەبووە و زۆرتر لە ڕێگای باوەڕپێکراوی کفریەوە گەیشتوەتە خوێنەرانی، لە سنورەکە نزیکەی (٥٠) کەس هاوبەشی گەلاوێژیان کردووە (نەریمان، ١٩٩٤، ل١٠٩).

بەشێک لە ئەدیب و شاعیرانی سنووری کەلار لە گەلاوێژدا بەرهەمەکانیان بڵاو کردوەتەوە، ئەحمەد شاکەلی لەژێر ناوی (کەلار: ا شاکەلی)یدا یەکەمین شیعری (دوانێک لەگەڵ قەڵای شێروانە)دا لە ژمارە (٥)دا بڵاوکردوەتەوە (شاکەلی، ١٩٤٣، ل٣١-٣٢)، لێرە بەدواوە ئەحمەد شاکەلی (١٠) دەقی شیعری تری بڵاوکراوەتەوە، لەوانە: هۆنراوەی (بەهاران) لە کەلارەوە بۆ گەلاوێژی ناردووە و یەکێکە لە شیعرە جوانەکانی شاکەلی، شیعرەکە بەم شێوەیە دەستی پێکردووە: «بە هاران و ئێوارەی دەشتی سیروان، بباریێ جار بە جاری تاوی باران...» (شاکەل، ١٩٤٧، ل٣٧). لە ساڵی (١٩٤٩)دا ئەحمەد شاکەلی لە کەلارەوە زۆرترین دەقی شیعری بڵاوکردوەتەوە، بریتی بووە لە (٦) دەق، لە ژمارە (٣) ی خولی دەیەمی ساڵی (١٩٤٩)دا لەژێر ناوی (من و منداڵە کوردەکان)دا ئەو ساڵە یەکەمین دەقی بڵاوکراوەتەوە (شاکەلی، ١٩٤٩، ل٣٥)، هەر لە ساڵی (١٩٤٩)دا دوایین شیعری شاکەلی لە ژمارە (٨)دا بووە ئەویش پاش کۆچی دوای کەریم بەگی جاف، بە شیعرێک لە ژێر ناوی (لەبەر شینی کەریم بەگ) هاوخەمی خۆی دەر بڕیوە (شاکەلی، ١٩٤٩، ل٣٦).

لە گەلاوێژدا ژمارەیەک ئەدیب و شاعیری تر بەرهەمەکانیان بڵاوکراوەتەوە، ئەوەتا لە گوندی دەککەوە مەلا ئەحمەدی دەککە شیعرێکی بۆ کۆچی دوایی کەریم بەگ لە ژێر ناونیشانی (دیسان بۆ کریم بەگ)دا هۆنیوەتەوە (احمد، ١٩٤٩، ل٣٩)، بابا عەلی بێدار (١٨٩٤-١٩٤٩) چوار شیعری خۆی لە گەلاوێژدا بڵاوکردوەتەوە، لە ژمارە (٦)ی ساڵی (١٩٤٣)دا نووسراوە «لە خانقینەوە: کاک ب. ع. بیدار» شیعرێکی لەژێر ناوی (خۆشویستنی نیشتیمان) هاتووە و بڵاوکراوەتەوە (بیدار، ١٩٤٣، ل٢٩)، لە کفرییەوە (جیمو بێ ناو) کە مەبەست جەمیل مەلا ئیبراهیمی مەلا ئەحمەد (١٩١٠-١٩٨٢)ە دوو بەرهەمی بڵاوکراوەتەوە، لە ژمارە (١٢)ی کانوونی یەکەمی (١٩٤٣)دا وتارێکی لەژێر ناونیشانی (بەر بەرەکانی ژیان !)دا (بی ناو، ١٩٤٣، ل٥١)، وتاری دووەمی بە ناونیشانی

(كۆمەڵی پێشوو)دا بڵاوكراوەتەوە (بی ناو، ١٩٤٤، ل٢٢)، سابیر حاجی فەتحوڵلا لە كفریدا باوەڕ پێكراوی گەلاوێژ بووە، وتاری (سوپاس بۆ ئەم گەلاوێژە و خوینەوارانی) بڵاوكراوەتەوە، لە وتارەكەیدا باسی لەوە كردووە، كەریم بەگ لە كەلارەوە هانی خەڵكی داوە بۆ خوێندنەوە و ڕووتێكردنی گەلاوێژ , چونكە بە زمانی كوردی هەموو شتێكی گەیاندووە (فتح اللە، ١٩٤٦، ل٢٧-٢٨).

لە گۆڤاری گەلاوێژ لە (تەمووزی ١٩٤٣)دا هۆنراوەیەك لە ژێر ناوی (لایەلای) دا بڵاوكراوەتەوە، ئەم هۆنراوەیە لە كەلارەوە لە لایەن (ژنە جافێك)ەوە نێردراوە، هۆنراوەكە بەم شێوەیە دەستی پێكردووە «هەی لایەلایە حسن لای لایە. لە خوام گەرەكە بگەیتە پایە...» (ژنە جافیك، ١٩٤٣، ل٣٢)، ئەم ژنە جافە هۆنراوەی بۆ گۆڤارەكە ناردووە، حەبیبە كەریم بەگی جافە (١٩٢٤-١٩٩٧)، حەبیبە كەریم بەگ ژنێكی شۆخ و شەنگ بووە، هەر بۆیە بووەتە جێ سەرنجی خەڵكی و ناوی چووەتە نێو بەیتە شیعری فۆلكلۆری گەرمیانەوە، لە بەیتە شیعرێكی فۆلكلۆریدا هاتووە «حەبێ خان وەی حەبێ خان، گوڵ مەجلیسی ناو دیوەخان...»، ئەم بەیتە شیعرە فۆلكلۆرییە لە لایەن ژمارەیەك هونەرمەندەوە وتراوەتەوە، لەوانە هونەرمەندان حسێن عەلی (١٩٣٢-١٩٩١)، سەلاح داوودە (١٩٤١-٢٠١٣)، جگە لەو پارچە هونراوەیە، حەبە خان گەلێك شیعری میللی هەبووە لە بۆنەكاندا ووتویەتیەوە (باوەڕ، ٢٠١٧، ل١٣٦-١٣٩).

مستەفا نەریمانیش سێ بەرهەمی لە گۆڤاری گەلاوێژدا بڵاوكراوەتەوە، لە ساڵی (١٩٤٤)دا هۆنراوەیەكی بەناونیشانی (هەژار و دەوڵەمەند) ناردووە (نەریمان، ١٩٤٤، ل٣٥)، لە ساڵی (١٩٤٦)دا نەریمان وتارێكی گلەیی ئامێزی بۆ گۆڤارەكە ناردووە , چەند هۆنراوە و چیرۆكێكی ناردووە و ئەوان پشتگوێیان خستووە، وتارەكەی (لەگەڵ تۆمە گەلاوێژ)دا بڵاوكراوەتەوە (نەریمان، ١٩٤٦، ل٥٧-٥٩)، لە (ئابی ١٩٤٨)دا مستەفا نەریمان هۆنراوەی (شێتیم خۆش ئەوێ)ی بڵاوكراوەتەوە، ئەم هۆنراوەیە دوا بەرهەمی نەریمانە لە گەلاوێژدا بڵاوكراوەتەوە (نەریمان، ١٩٤٨، ل٣٩-٤٠)، مینە جاف لە ساڵی (١٩٤٤)دا دوو هۆنراوەی بڵاوكراوەتەوە، لە ژمارە (٢)دا لە بەشی (دیوانی گەلاوێژ دا كە تایبەت بووە بە بڵاوكردنەوەی هۆنراوەی شاعیرانی كورد، یەكەمین شیعری (نیشتمانی)ی مینە بڵاوكراوەتەوە (جاف، ١٩٤٤، ل٣١)، لە ژمارە (٥)ی (ئایار)ی هەمان ساڵدا هۆنراوەیەكی تری بەناوی (ئامۆژگاری) بڵاوكراوەتەوە، لە سەرەتای هونراوەكەدا نووسراوە «ئەم شعرانە اموزگاری (داوود) بەگی جافە بو (سەردار)ی كوڕی، كە مینە جاف هونیویەتەوە« (بەگ، ١٩٤٤، ل٣٩-٤١).

لە كەلارەوە جیاواز لەوانی تر محەمەد سەعید جاف ژمارەیەك بابەتی وەرگێڕدراوی لە گۆڤاری گەلاوێژدا بڵاوكراوەتەوە، ئەو وەرگێڕانانەی حەمە سەعید بەگی جاف بۆ سەردەمەكەی كارێكی ناوازە و جیاواز بووە، هەموو بابەتە وەرگێڕدراوەكانی محەمەد

سەعید جاف لە ساڵی (١٩٤٨)دا بڵاوکراوەتەوە، هەر چەندە یەکەمین بابەتی لە ژمارە (٢)دا وتارێک بووە لەژێر ناوی (راستی خەتایە ؟!) کە وتارێکی رەخنە ئامێزە و تێیدا باسی کەسانی راستگۆی لەو سەردەمەدا کردووە (جاف، ١٩٤٨، ل٤٨-٥٠)، یەکەمین دەقی وەرگێردراویشی لەژێر ناوی (مەستی بادەی گەنجی بووم چۆن هۆشیار بومەوە)ی نووسەر جەواد ئەرباب زادەی لە فارسییەوە کردوەتەوە کوردی و لەژمارە (٤)دا بڵاوکراوەتەوە (جاف، ١٩٤٨، ل٣١)، لە ژمارە (٥)دا وتارێکی تری وەرگێردراوی بەناوی (بانگی ئازادی) بڵاوکراوەتەوە تایبەت بە یەکێتی ئیتالیاوە (جاف، ١٩٤٨، ل١٥-١٦)، لە ژمارە (٦)دا لەژێر ناوی (خنکاویی نەخنکاو)دا بابەتێکی درێژی لە گۆڤاری (الهلال)ەوە وەرگێڕاوەتە سەر زمانی کوردی (جاف، ١٩٤٨، ل٥٢-٥٦)، دوایین وەرگێڕانی ئەم نووسەرە لە ژمارە (٨)دا بابەتێکە لەسەر کەسایەتی ئەمەریکی هینری والاس (١٨٨٨-١٩٤٥) (Henry Agard Wallace) کە بڵاوکراوەتەوە (جاف، ١٩٤٨، ل٦٠-٦٢).

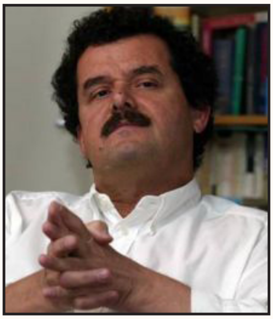
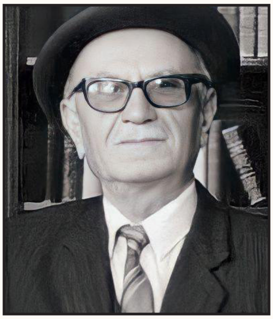
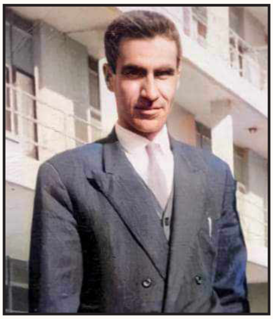

یەکێکی دیکە لەو گۆڤارانەی ئەدیب و نووسەرانی کەلار و گەرمیان بابەتیان تێدا بڵاوکردوەتەوە گۆڤاری هەتاو (١٩٥٤-١٩٦٠) بووە، لە کەلارەوە محەمەد سەعید جاف چەند بابەتێکی وەرگێردراوی بۆ ناردوون، لەوانە: چیرۆکی (تەرازوو)ی ئەناتوڵ فرانسی (١٨٤٤-١٩٢٤) (Anatole France) لە فارسییەوە وەرگێڕاوە (جاف، ١٩٥٥، ل١٣-١٤)، لە ژمارە (١٢٢)ی (شوباتی ١٩٥٨)دا بابەتێکی تری لەژێر ناونیشانی «سەرنجی لە شاریکی کوردستان سابلاخ (مهاباد)» لە گۆڤاری (سبید و سیاه)ەوە وەرگێڕاوەتە سەر زمانی کوردی (جاف، ١٩٥٨، ل١-٣)، شێخ ئەحمەدی شاکەلیش لەم گۆڤارەدا لە (باخچەی بوێژان)دا شیعرێکی بڵاوکردووەتەوە بە ناونیشانی (بۆ دانیشتوانی شاری کفری)، شیعرەکەی باسی لە پێکەوە ژیانی نێو پیکهاتەکانی ئەو قەزایە بە تایبەت کورد و تورکمان کردووە (شاکەل، ١٩٥٩، ل١٤)، لە ژێر ناونیشانی (جەژنی نەورۆز)دا لە باخچەی بوێژاندا شاکەلی شیعرێکی تری نۆزدە بەیتی بڵاوکراوەتەوە (شاکەلی، ١٩٦٠، ل١١).

مستەفا نەریمانیش لە گۆڤاری هەتاودا ژمارەیەک بەرهەمی بڵاوکراوەتەوە، یەکەمین بەرهەمی لە ژمارە (٦)دا وتارێکی ڕەخنە ئامێز بووە، وتارەکەیش وەڵامی کەسێک بووە لە ڕۆژنامەی (ژین)دا بەناوی کڵۆڵ بڵاوکراوەتەوە، نەریمانیش لەژێر ناونیشانی (وەڵامی ژین و کڵۆڵ)دا ئەو بابەتەی نووسیوە (نەریمان، ١٩٥٤، ل٤-٥)، دوایین بەرهەمی ئەم نووسەرە لە ژمارە (١١٨)دا بریتییە لە هۆنراوەیەکی غەمباری لەژێر ناونیشانی (شیوەن)دا بۆ کۆچی دوایی مەلا سەید حەکیمی خانەقینی هۆنیووەتەوە، ئەمەیش پاش ئەوەی کە مەلا سەیید حەکیم لە (١٥ی کانونی یەکەمی ١٩٥٧)دا کۆچی دوایکردووە (نەریمان، ١٩٥٧، ل١٦)، ئەحمەد کەلاریش لە ژمارە (١٧٩)دا شیعرێکی بە ناونیشانی (بۆ شەهید کاک ئەمینی بانی) هۆنیوەتەوە (کەلاری، ١٩٦٠، ل١٨)، لە ژمارە (١٨٧)دا لە کەلارەوە کەسێک بەناوی (صابر عەلی بەگ)ەوە وەڵامی مەتەڵی ژمارەی پێشووی گۆڤاری هەتاوی داوەتەوە بە زنجیرەی پەنجاو چوار ناوی هاتووە (بەگ، ١٩٦٠، ل٤١).

نووسەر و ئەدیبانی کەلار لە گۆڤاری هیوا (١٩٥٧-١٩٦٣)یشدا ڕۆڵی بەرچاویان هەبووە، لە کەلارەوە محەمەد سەعید جاف لە ژمارە شەشی ئەو گۆڤارەدا وتارێکی سیاسی گرنگی لە گۆڤاری (الفصول)ەوە لە ژێر ناونیشانی (ڕاپەڕینی ئاسیا)دا وەرگێڕاوەتە سەر زمانی کوردی (جاف، ١٩٥٧، ل٨٠-٨١)، هەر لە ژمارەی پاشتردا محەمەد سەعید جاف چیرۆکێکی فۆلکلۆری کوردی لەژێر ناوی (کاروان)دا بڵاوکراوەتەوە، زمانی نووسینی چیرۆکەکە لە ئاستێکی بەرزدایە بە شێوەیەک گەلێک وشەی کوردیی ڕەسەنی بەکارهێناوە (جاف، ١٩٥٧، ل٨٨-٩٢). لە ژمارە (٨)دا هاشم بەرزنجی لە ڕێگای وتارێکەوە چەند زانیارییەکی لەسەر کفری لە ژێر ناوی (مێژووی شاری کفری)دا خستوەتەڕوو (بزرنجی، ١٩٥٧، ل٥-٦). بابەتێکی گرنگی مێژوویی لەژێر ناونیشانی (شەش پیاوی گەورەی مێژوو) ئەو وتارە وەرگێڕدراوەیە لە ساڵی دووەمی گۆڤاری هیوادا لە کەلارەوە محەمەد سەعید بۆی ناردوون، یەکێک لەو شەش ناودارانە جۆرج واشنتۆنە George Washington (١٧٣٢-١٧٩٩)، بەشێکی زۆری وەرگێڕانەی داگیر کردووە (جاف، ١٩٥٨، ل١٧-٢٤)، هەر ئەم ئەدیبەی کەلار لە ژمارەی چواری ساڵی دووەمدا چیرۆکێکی وەرگێڕاوەتە سەر زمانی کوردی، چیرۆکەکە هی نووسەری ڕووسی لیۆ تۆلستۆییە بە ناونیشانی (بێ تاوان) لە گۆڤاری (تهران مصور)ەوە لە فارسییەوە کردوویەتی بە کوردی، هەر لەگەڵ ئەم چیرۆکە وەرگێڕدراوەدا وێنەیەکی محەمەد سەعید جاف دانراوە (تولستون، ١٩٥٨، ل٦٦-٧٥).

گۆڤاری ڕۆژی نوێ (نیسانی ١٩٦٠-ئەیلولی ١٩٦١) یەكێكی ترە لەو گۆڤارانەی نووسەر و ئەدیبانی كەلار نووسین و بەرهەمە ئەدەبییەكانی خۆیانیان تێدا بڵاوكردوەتەوە، محەمەد سەعید جاف چیرۆكی (دیاری جەنگ)ی لە گۆڤاری (سپیر و سیا)وە وەرگێڕاوەتە سەر زمانی كوردی (جاف، ١٩٦١، ل١٠٨-١١١). ئەحمەد كەلاری لە ژمارە یەكی ئەم گۆڤارەدا بروسكەیەكی پیرۆزبای بە بۆنەی دەرچوونییەوە ناردووە «پیرۆزبایی لە خۆم و هەموو كوردیكی خاوەن شەرەف ئەكەم» (كەلاری، ١٩٦٠، ل٧٦)، مستەفا نەریمان لە ژمارە دووی ڕۆژی نوێدا وتارێكی ڕەخنەیی لەژێر ناونیشانی (چەند ڕەخنەیەك لە نامیلكەی میر كچان) بڵاوكردوەتەوە، نامیلكەكە لە نووسینی (مچە) ناوێك بووە لە بەغداد چاپكراوە و نەریمانیش بە شێوەیەكی بابەتی چەند ڕەخنەیەكی لەو نامیلكەیە گرتووە (نەریمان، ١٩٦٠، ل٧٢-٧٤). لە كفرییەوە هاشم بەرزنجی وەك پەیامنێری ڕۆژنامەی خەبات پیرۆزبایی دەرچوونی گۆڤاری ڕۆژی نوێی لە ستافی گۆڤارەكە كردووە (بەرزنجی، ١٩٦٠، ل٨١).

ڕوناهی (١٩٦٠-١٩٦٢) یەكێكی ترە لەو گۆڤارانەی لە كەلارەوە محەمەد سەعید جاف بەرهەمەكانی خۆی تێدا بڵاوكردوەتەوە، پێش ئەوەی ئەم نووسەرە بابەت بۆ ئەم گۆڤارە بنێرێت لە ژمارە سێدا بروسكەیەكی پیرۆزبایی بەبۆنەی دەرچوونییەوە بۆ ستافی گۆڤارەكە لە بادینان ناردووە «خۆشنودیی خۆم پیشان ئەدەم بەرانبەر دەرچوونی ڕوناهی»، ستافی گۆڤارەكە هەر لەو ژمارەیەدا داوایان لە محەمەد سەعید كردووە بە بابەتە پڕ لە هەستە كوردایەتییەكانی بەسەریان بكاتەوە (جاف، ١٩٦٠، ل٧٦)، هەر ئەم لێخواستنەی گۆڤارەكەیش وایكردووە لە ژمارە (٧-٨)دا محەمەد سەعید جاف بابەتێكی مێژوویی بە ناونیشانی (لاپەڕیەكی پرشنگداری مێژوو، كەریم خانی زەند)ی لە گۆڤاری (خواندنیها)ی فارسییەوە كردووەتە كوردی (جاف، ١٩٦٠، ل١٢-١٥). لە ڕۆژنامەی كوردستان وەك ئۆرگانی پارتی (٤ی ئادار-١ی نیسانی ١٩٦١)دا، ئەحمەد كەلاری لە ژمارە دوودا وتارێكی بە بۆنەی دەرچوونی ڕۆژنامەكەوە لەژێر ناونیشانی «كوردستان هەڵهات لە كوردستان»دا بڵاوكردووەتەوە (كەلاری، ١٩٦١، ل٨)، خەسرەو جاف-كوڕی محەمەد سەعید جاف هەر ئەودەمانە لە ڕۆژنامەی پێشكەوتن بە ناوی (كاكەی جاف) دەستی بە بڵاوكردنەوەی چیرۆكەكانی كردووە (خەسرەو جاف، ٢٠٢٠، چاوپێكەوتن).

جگە لەو گۆڤارە كوردییانەی ناومان بردن، هەفتانە لە قەسری شیرینەوە ڕۆژنامە و گۆڤارە فارسییەكانی ئەودەمە وەك (تهران مصور، خوانندگان، اسیا جوان و ترقی) هاتوونەتە كەلار و گەیشتووەتە دەستی حەمە سەعید بەگی جاف , لە ڕێگای ئەم گۆڤار و ڕۆژنامە فارسییانەوە ژمارەیەك بابەتی بۆ گۆڤارە كوردییەكان وەرگێڕاوە و ئامادەی كردووە، لە پاشتریشدا محەمەد سەعید جاف لە ساڵانی (١٩٦٧-١٩٦٩)دا

بووەتە ئەندامی دەستەی نووسەرانی ڕۆژنامەی (التاخي)، هەروەها سەرپەرشتی ڕۆژنامەی برایەتی كوردیشی كردووە، ئەمە جگە لەوەی خاوەنی گەورەترین كتێبخانەی تایبەت بووە، خوێندەوارانی ناوچەكە سوودی زۆریان لەم كتێبخانەیە وەرگرتووە، لە پێش شۆڕشی (١٤ی تەمووز)دا چەند جارێك ئەفسەرەانی عیراق لە جەلەولاوە هاتوونەتە كەلار و سەردانی كتێبخانەكەی حەمە سەعید بەگیان كردووە، یەكێك لەوانە عەبدولكەریم قاسم بووە كە هاتوەتە كەلار «عەبدولكەریم قاسم هەر چەند ئەهات بۆ كەلار ئەچوو بۆ ژووری كتێبەكانی و بەشی زۆری كاتی لەوێ بە موتاڵاوە بەسەر ئەبرد» (جاف، ١٩٩٩، ل٦٨؛ بطي، ٢٠١١، ص٨٥٨؛ عەبدولواحید، ٢٠٢٠، ل٣٧-٣٨، ٦٤).

كاری ڕۆژنامەوانی لە سنوورەكە هەنگاوی گرنگی بەرەو پێشەوە ناوە، لە سنووری كفری و كەلاردا ژمارەك بڵاوكراوەی لۆكاڵی دەرچوون نووسەرانی ناوچەكە بۆ خۆیان ڕۆڵیان تێیدا هەبووە، یەكەمین بڵاوكراوەیش لە سنوورەكەدا بریتی بووە لە بڵاوكراوەی (شیلان) لە گوندی زەرداو لە ساڵانی (١٩٤٤ ١٩٤٥)دا شێخ عەتای تاڵەبانی وەك پارتی هیوا بە شێوەیەكی نهێنی نزیكەی (١٤-١٥) ژمارەی لێ دەركردووە، هەر لەو گوندەدا بڵاوكراوەی (هیوای ئازاد)یش دەركراوە، مستەفا نەریمان باسی لەوە كردووە، بڵاوكراوەی (شێلان) وەك بڵاوكراوی هیوا لە ئاوایی زەرداو لە لایەن شێخ عەتاوە بڵاوكراوەتەوە و ئەوانیش بابەتیان بە مەبەستی بڵاوكردنەوە پێداوە (نەریمان، ١٩٩٤، ل١٢٠؛ تاڵەبانی، ٢٠٠٦، ل٧٠)، لە (بەهاری ١٩٦٢)دا لە گوندی شاكەلی نزیك كەلار فەرهاد شاكەلی بڵاوكراوەیەكی دەستنووسی یەك پەڕەی بەناوی (لادێ)ەوە دەركردووە كە (٥٠-٦٠) لاپەڕە بووە، هەر شاكەلی لە ساڵی (١٩٦٣)دا (٣-٤)ژمارەی لە گۆڤارێكی تری دەستنووس بەناوی (بەهار) دەركردووە (باوەڕ، ٢٠١٣، ل٣١٨-٣١٩).

لە ساڵانی (١٩٦٥-١٩٦٦)دا لە گوندی (دێینە)ی نزیك كەلار لە لایەن ئەحمەد شاكەلییەوە بڵاوكراوەی دەستنووسی (هەللولیا) بە هەردوو زمانی كوردی و عەرەبی بڵاوكراوەتەوە، ناوی بڵاوكراوەكەیش لە وشەیەكی سەرنجڕاكێشی ناو ڕۆمانێكی بیانییەوە وەرگرتووە كە مانای (وریابوونەوە)ی داوە و (٨) ژمارەی لێدەركردووە، لە ساڵی (١٩٧٢)دا لە قوتابخانەی ناوەندی كەلار بە سەرپەرشتی ناسیح غەفووری پسپۆڕی زمانی عەرەبی دوو بڵاوكراوەی سەر دیوار بە ناوەكانی (تیشك) بە زمانی كوردی، (معرفة) بە زمانی عەرەبی دەركراوە ژمارەیەك بابەتی هەمەجۆری لەخۆی گرتووە، جگە لەمانەیش لە قەزای كفریدا ژمارەیەك بڵاوكراوە لە لایەن لەتیف هەڵمەت و فەرهاد شاكەلییەوە بە ناوەكانی (بەرزنجە، باوەشاسوار، شەپۆلەكان)ەوە بە شێوەی دەستنووس دەرچوون (باوەڕ، ٢٠١٣، ل٣٢٢-٣٢٣؛ ئەحمەد شاكەلی، ٢٠٢١، چاوپێكەوتن).

مامۆستا ئەحمەد شاكەلی لە ساڵانی (١٩٦٩ ١٩٧٠)دا لە هەردوو ڕۆژنامەی (النور، هاوكاری)یشدا بابەتەكانی بڵاوكراوەتەوە، ئەندامی یەكێتی نوسەرانی كورد بووە (ئەحمەد شاكەلی، ٢٠٢١، چاوپێكەوتن)، لەپاش ڕاگەیاندنی بزووتنەوەی ڕوانگە لە كەلارەوە لە بڵاوكراوەی ئەو گرووپەدا بەناوی (ڕوانگە) هەر یەك لە ئەنوەر (فەرهاد شاكەلی و ئەحمەد شاكەلی بە چەند بەرهەمێك بەشدار بوون، لە ژمارە یەكدا ئەنوەر شاكەلی بە شیعری (ون بوون لەناو وشەدا) تێكستێكی بڵاوكراوەتەوە (شاكەلی، ١٩٧٠، ل٣١-٣٤)، ئەحمەد شاكەلییش هەر لەو ژمارەیەدا بە چیرۆكی (ئاژاوەیە و دڵداری بەشداری كردووە (ئەحمەد شاكەلی، ١٩٧٠، ل٧٤-٨١)، لە ژمارە (٢)یشدا ئەحمەد شاكەلی چیرۆكێكی تری بێ ناونیشانی بڵاوكراوەتەوە (ئەحمەد شاكەلی، ١٩٧١، ل٣٨-٤٢)، ئەمە جگە لەوەی هەر یەك لە (محەمەد شاكەلی، ئەمجەد شاكەل)یش دەستیان بە بڵاوكردنەوەی بەرهەمەكانیان كردووە.

فەرهاد شاكەلی و ئەحمەد شاكەلی لە سەرەتای ساڵی (١٩٧٠)دا وەك دوو ئەندامی گرووپی كفری لەگەڵ لەتیف هەڵمەتی شاعیر كاریان كردووە، لە (١٤ی تەمووزی ١٩٧١)دا هەریەك لە (لەتیف هەلمەت، ئەنوەر (فەرهاد) شاكەلی لەبارەی نوێگەری لە شیعری كوریدا بەیاننامەیەكیان بڵاوكردوەتەوە (هەڵمەت، ١٩٩٦، ل٨-٢٠)، پاشتر فەرهاد شاكەلی لە ساڵی (١٩٧٣)دا یەكەمین دیوانە شیعری خۆی لەژێر ناونیشانی (پرۆژەی كوودەتایەكی نهێنی) چاپكردووە (كەلاری، ٢٠١١، ل٣٢٥)، هەر لەو دەمەدا كەلار شاعیرێكی لاوی لەئامێز گرتووە، ئەویش محەمەد پەژار (١٩٥٤-١٩٩١) بووە، لە گۆڤاری بەیاندا یەكەمین كۆپلە شیعری خۆی بەناونیشانی (ئاوارەیی) بڵاوكردووەتەوە (كەلاری، ١٩٧٥، ل٤٦؛ باوەڕ، ٢٠١٤، ل٢٤)، جگە لەوانەیش كەلار و دەوروبەری خاوەنی ژمارەیەك شاعیری میللی بووە، لەوانە: غالب (١٩٠٨-١٩٤٦)، حاجی برایمی شاتری (١٩١٩-٢٠٠٠)، بێ دەنگ گەرمیانی (١٩٢٠-٢٠٠٦)، مەلا حەمە نەجیب بەرلوتی (١٩٣٢-١٩٩٦)، بێ بەش گۆبانی (١٩٤٧-٢٠٠٠) ...هتد (نەریمان، ٢٠٠٧، ل٣٠٢-٣٠٣؛ هەلاج، ٢٠١٣، ل٣٣٥-٣٣٦).

لیستی سەرچاوەكان:

یەكەم// كتێب:

أ- بەزمانی كوردی:

١. باوەڕ، ئەحمەد (٢٠١٤)، دیوانی شەهید محەمەد پەژار ١٩٥٤-١٩٩١، پێشەكی: لەتیف هەڵمەت، چاپی نوێ، لە بڵاوكراوەكانی بەڕێوەبەرێتی گشتی ڕۆشنبیری و هونەری گەرمیان:كەلار

٢. تاڵەبانی، د .موكەڕەم (٢٠٠٦)، كەی هۆهۆ دەگەڕێتەوە بۆ زەرداو؟، چاپی یەكەم، بڵاوكراوەی ئاراس: هەولێر.

٣. جاف، خوسرەو (٢٠٠٠)، پرسە ئاهەنگی چلەی ماتەمینی خوالێخۆشبوو محەمەدسەعید بەگی جاف ١٩٩٦/٥/٩: بێ شوێنی چاپ.

٤. جاف، خوسرەو (٢٠٢٠)، لێرە ولەوێ، چاپی یەكەم: بێ شوێنی چاپ.

٥. جاف، د.حەسەن (٢٠١٤)، كەشكۆڵی مەحموود پاشای جاف، بەرگی یەكەم، لە بڵاوكراوەكانی بنكەی ژین، چاپخانەی شیمالی: بیروت.

٦. جاف، كەریم بەگی فەتاح بەگی (١٩٩٥)، تەئریخی جاف، لێكۆڵینەوەی: د. حەسەن جاف، پێشەكیی: محەمەد عەلی قەرەداغی، چاپی یەكەم: بغداد.

٧. شاكەلی، محمد (٢٠١٢)، قەزای كفری .. شارەدێی كەلار لە پەنجاكاندا و پاسەكەی حاجی ١٩٦١-١٩٧٥، لەبڵاوكراوەكانی كۆمەڵەی ڕوناكبیری: كەركوك.

٨. شاكەلی، محەمەد (٢٠١٦)، پەروەردە و خوێندن لەگەرمیاندا .. ١٩٥٠-١٩٦٠، لەبڵاوكراوەكانی كۆمەڵەی ڕوناكبیری و كۆمەڵایەتی: كەركووك.

٩. عەبدولواحید، ئازاد (٢٠٢٠)، من و تۆ هەڤپەیڤینێكی فراوانە لەگەڵ خوسرەو جاف، چاپی یەكەم: هەولێر.

١٠. كاكەیی و ڕێبین، هەردەوێل، كاروان عوسمان (٢٠١٧)، كەشكۆڵی گەرمیان، چاپخانەی شوان: سنە.

١١. نەریمان، مصطفی (١٩٩٠)، دیوانی مینە جاف، پێشەكی:د. حەسەن جاف، مطبعة الجاحظ: بغداد.

١٢. نەریمان، مستەفا (٢٠٠٧)، ئەدیب و نووسەرانی كفری و دەوروپشتی، دەزگای ڕۆشنبیری و بڵاوكردنەوەی كورد: بغداد.

١٣. نەریمان، مصطفی (١٩٩٤)، بیرەوەری یەكانی ژیانم، دەزگای ڕۆشنبیری و بڵاوكردنەوەی كوردی: بەغدا.

١٤. هەلاج، ساڵح (٢٠١٣)، مێژووی شیعر و شاعیرانی گەرمیان، چاپی دووەم، چاپخانەی گەنج: سلێمانی.

١٥. ب- بەزمانی عەرەبی:

١٦. بطي، د. فائق (٢٠١١)، الموسوعة الصحفية الكردية في العراق تاريخها وتطورها، دار المدى للطباعة والنشر والتوزيع: بيروت.

١٧. العزاوي، المحامي عباس (١٩٤٧)، عشائر العراق ٢ الكردية، مطبعة المعارف: بغداد.

دووەم// گۆڤار و ڕۆژنامە:

١. (١٩٢٨)، لیستەی ناوی اەو گەورانەی کە یاریدەیان داوین، زاری کرمانجی، ساڵی دووەم، ژمارە (٥).

٢. (١٩٦٠)، وەڵامەکانی مەتەڵی هەتاوی ژمارە ١٨٦، هەتاو، ساڵی حەوتەم، ژمارە (١٨٧).

٣. (١٩٦٩)، کەلار تستقبل عید نوروز بمظاهر الحفاوة والتکریم، النور، العدد (١٣٤).

٤. احمد، مامۆستا مەلا (١٩٤٩)، دیسان بۆ کریم بەگ، گەلاوێژ، ساڵی دەیەم، ژمارە (٨).

٥. باوەڕ، ئەحمەد (٢٠١٣)، مێژووی ڕۆژنامەوانی کوردی لە ڕۆژهەڵاتی گەرمیان ١٩٣٩-١٩٧٢، گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، ژمارە (٢٧).

٦. باوەڕ، ئەحمەد (٢٠١٤)، کەشکۆڵی حەمەی شاسواری پوقە لە گەرمیان، ڕامان، ژمارە (٢١٠).

٧. باوەڕ، ئەحمەد (٢٠١٦)، عەباس ئەلعەززاوی لە گەشتێکیدا بۆ ناوچەی گەرمیان و کەلار ١٩٤٣، ڕامان، ژمارە (٢٣٥).

٨. باوەڕ، ئەحمەد (٢٠١٧)، ژنە جافێک لەکەلارەوە: حەبیبە خانمی کەریم بەگی جاف ١٩٢٤-١٩٩٧، ڕامان، ژمارە (٢٤٣).

٩. باوەڕ، ئەحمەد (٢٠٢١)، ڕەزا بەگی جاف و ڕۆڵی ڕەزا بەگی جاف لەبواری ئەدەبیات و ڕوناکبیری کوردی دا ١٨٨٦-١٩٤٢، یادی کەلار، ژمارە (٥).

١٠. بەگ، محمد امین کریم (١٩٤٤)، امۆژگاری، گەلاوێژ، ساڵی پێنجەم، ژمارە (٥).

١١. بی ناو، جیمو (١٩٤٣)، بەر بەرەکانی ژیان !، گەلاوێژ، ساڵی چوارەم، ژمارە (١٢).

١٢. بی ناو، جیمو (١٩٤٤)، کومەلی پیشوو !، گەلاوێژ، ساڵی پێنجەم، ژمارە (٥).

١٣. بیدار، ب. ع (١٩٤٣)، خوشویستنی نشتمان، گەلاوێژ، ساڵی چوارەم، ژمارە (٦).

١٤. پیروەیس، م. ج (١٩٢٨)، بو مندوبەکانمان، زاری کرمانجی، ژمارە (١٢).

١٥. تولستون، لیون (١٩٥٨)، بی تاوان، وەرگێڕانی: محمد سعید جاف، هیوا، ساڵی دووەم، ژمارە (٤).

١٦. جاف، سەباح عەلی (٢٠١٦)، شاری کەلار و سیمای خوێندن ١٩٣١-١٩٨١، شیکار، ژمارە (١٤).

١٧. جاف، محمد امین کریم بگ (١٩٤٤)، نیشتمانی، گەلاوێژ، ساڵی پینجەم، ژمارە (٢).

١٨. جاف، محمد سعید (١٩٤٨)، بانگی ازادی، گەلاوێژ، ساڵی نۆیەم، ژمارە (٥).

١٩. جاف، محمد سعید (١٩٤٨)، خنکاویی نەخنکاو، بەشی دووەم، گەلاوێژ، ساڵی نۆیەم، ژمارە (٧).

٢٠. جاف، محمد سعید (١٩٤٨)، خنکاویی نەخنکاو، گەلاوێژ، ساڵی نۆیەم، ژمارە (٦).

٢١. جاف، محمد سعید (١٩٤٨)، راستی خەتایە ؟!، گەلاوێژ، ساڵی نۆیەم، ژمارە (٢).

٢٢. جاف، محمد سعید (١٩٤٨)، هانری والاس، گەلاوێژ، ساڵی نۆیەم، ژمارە (٨).

٢٣. جاف، محمد سعید (١٩٥٧)، ڕاپەرینی اسیا، هیوا، ساڵی یەکەم، ژمارە (٦).

٢٤. جاف، محمد سعید (١٩٥٧)، کاروان، هیوا، ساڵی یەکەم، ژمارە (٧).

٢٥. جاف، محمد سعید (١٩٥٨)، سەرنجی لە شاریکی کوردستان سابلاخ (مەهاباد)، هەتاو، ساڵی چوارەم، ژمارە (١٢٢).

٢٦. جاف، محمد سعید (١٩٥٨)، شەش پیاوی گەورەی میژو، هیوا، ساڵی دووەم، ژمارە (١).

٢٧. جاف، محمد سعید (١٩٦٠)، پیرۆزبای، ڕوناهی، ژمارە (٣).

٢٨. جاف، محمد سعيد (١٩٦٠)، لاپەرەیەكی پرشنگداری میژو كەریم خانی زەند، روناهی، ژمارە (٧-٨).

٢٩. جاف، محمد سعيد (١٩٦١)، دياريی جەنگ، رۆژی نوی، ساڵی دووەم، ژمارە (١).

٣٠. جافیک، ژنه (١٩٤٣) لایەلای، گەلاوێژ، ساڵی چوارەم، ژمارە (٧) .

٣١. حاجی محمود، خەلیل عەبدوڵا (٢٠٠٩)، یادگارییەكی حەسەن زیرەک لە گوندی تازەدێی گەرمیان، وریزا، ژمارە (٥-٦).

٣٢. حەمە ساڵەح، شۆخان (٢٠١٧)، سەلە كەلاری ...، نەوژین، ژمارە (٣).

٣٣. ڕەشید، ئاڵا (٢٠٠٤)، دەنگێكی ڕەسەنی شار، كەلار، ژمارە (٣).

٣٤. شاكەل، احمد (١٩٤٧)، بە هاران، گەلاوێژ، ساڵی هەشتەم، ژمارە (٥).

٣٥. شاكەل، احمد (١٩٥٩)، بو دانیشتوانی شاری كفري، هەتاو، ساڵی پێنجەم، ژمارە (١٤٩).

٣٦. شاكەلی، ا (١٩٤٣)، دوانیک لەكەل قەلای شێروانە، گەلاوێژ، ساڵی چوارەم، ژمارە (٥).

٣٧. شاكەلی، احمد (١٩٤٩)، لە بەر شینی كريم بەگ، گەلاوێژ، ساڵی دەیەم، ژمارە (٧).

٣٨. شاكەلی، احمد (١٩٤٩)، من و مناله كوردەكان، گەلاوێژ، ساڵی دەیەم، ژمارە (٣).

٣٩. شاكەلی، احمد (١٩٦٠)، جەژني نەوروز، هەتاو، ساڵی شەشەم، ژمارە (١٧٤).

٤٠. شاكەلی، ئەحمەد (١٩٧٠)، ئاژاوەیە و دڵداری، ڕوانگە، ژمارە (١).

٤١. شاكەلی، ئەحمەد (٢٠٢١/١/٢٤)، كەلار.

٤٢. شاكەلی، ئەنوەر (١٩٧٠)، ون بوون لەناو وشەدا، ڕوانگە، ژمارە (١).

٤٣. فتح اللـه، صابر حاجی (١٩٤٦)، سوپاس بو ئەم گەلاویژە و خوینندەوارانی، گەلاوێژ، ساڵی حەوتەم، ژمارە (٧).

٤٤. قادر، عەبدوڵڵا حەسەن (٢٠١٤)، كەلاری كۆن و نەورۆز، گڕی نەورۆز، ژمارە (١٤).

٤٥. قادر، عەبدوڵڵا حەسەن (٢٠٢١)، نەورۆزی ساڵی ١٩٦٩ی كەلاری كۆن، گڕی نەرۆز، ژمارە (٢١).

٤٦. كەلاری، احمد (١٩٦٠)، بۆ شەهید كاک انور بانی، هەتاو، ساڵی حەوتەم، ژمارە (١٧٩).

٤٧. كەلاری، احمد (١٩٦٠)، پیروزبايی، روژی نوی، ساڵی یەكەم، ژمارە (١).

٤٨. كەلاری، پەژار (١٩٧٥)، ئاوارەیی، بەیان، ژمارە (٢٩).

٤٩. كەلاری، ئەحمەد (١٩٦١)، كوردستان هەلهات لە كوردستان، كوردستان، ژمارە (٢).

٥٠. مەلا احمد، مامۆستا (١٩٤٩)، دیسان بۆ كريم بەگ، گەلاوێژ، ژمارە (٨).

٥١. نەريمان (١٩٤٨)، شیتیم خوش ئەوی، گەلاوێژ، ساڵی نۆیەم، ژمارە (٨).

٥٢. نەريمان (١٩٥٤)، وەلامی ژین و كلول، هەتاو، ساڵی یەكەم، ژمارە (٦).

٥٣. نەريمان (١٩٥٧)، شیوەن، هەتاو، ساڵی چوارەم، ژمارە (١١٨).

٥٤. نەريمان (١٩٦٠)، چەند رەخنەیەک لە ناميلكەی (ميركچان)، روژی نوی، ساڵی یەكەم، ژمارە (٢).

٥٥. نەريمان، م (١٩٤٤)، هەژار و دەولەمەند، گەلاوێژ، ساڵی پێنجەم، ژمارە (١١).

٥٦. نەريمان، مصطفى (١٩٩٤)، هەڵگری ئاڵای تێكۆشانی سیاسی حەمەبەگی جاف ١٩٠٤-١٩٣٤، ڕەنگین، ژمارە (٦٣).

٥٧. هەڵمەت، لەتیف (١٩٩٦)، لە (كفری)یەوە بۆ كۆتایی یەكان، مامۆستای كورد، ژمارە (٣٠-٣١).

٥٨. ئەحمەد شاكەلی (١٩٧١)، ......، ڕوانگە، ژمارە (٢).

سێیەم// چاوپێکەوتن:

١. خەسرەو جاف (٢٠٢٠/١٠/٢)، هەولێر.

لە ساڵی (١٩٤٥) لە کەلار لەدایکبووە، ماستەری لە ئەندازیاری تەلارسازیدا بەدەست هێناوە، سەر لقی شۆڕشی ئەیلول بووە لە سنووری گەرمیان، ئێستا ئەدیبێکی ناسراوی کوردستانە.

٢. شاکەلی، ئەحمەد (٢٠٢١/١/٢٤)، کەلار.

لە ساڵی (١٩٤٨) لە گوندی دەککەی سەرچەم لەدایکبووە، خانەی مامۆستایانی تەواو کردووە و لەساڵی (١٩٧١) وەک مامۆستا دامەزراوە، لەماوەی ساڵانی (١٩٦٩ – ١٩٧٤) لە رۆژنامە و گۆڤارەکاندا نووسینی بڵاوکردوەتەوە، لە ساڵی (١٩٧٠)دا ئەندامی یەکێتی نوسەرانی کورد بووە.

٣. کەیمنەیی، حەمە حسێن (٢٠٢٠/٩/٢٤)، پەیوەندی تەلەفۆنی، ئێران.

لە ساڵی (١٩٢٣) لە گوندی کەیمنە لەدایکبووە، لەسەرەتای ساڵی پەنجاکانەوە هاتوەتە کەلار و نزیکەی نۆ ساڵ تێیدا ماوەتەوە، ئەم هونەرمەندە خاوەنی چەندین بەرهەمی ڕەسەنی گەرمیانیە.

پێکەوەژیانی ئاشتییانەی نێوان هاوڵاتییان هۆکاری سەرەکی گەشەکردن و بەرەوپێشچونە

مەلا ئیدریس ژاڵەیی

الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه وبعد:

له بری پێشەکی :

لەم چەن لاپەڕەیەدا باس لە ئەو پرەنسیپانە دەکەم کە بنەمای پێکەوە ژیان و یەکتر قەبوڵکردن دەکەنە فەرمانێکی خودایی و بە بەڵگەی قورئان و فەرموودەکانی پێغەمبەری ئیسلام « درودی خودای لەسەر بێت « پشتگیری بۆچونەکانم دەکەم و ئەوەیش ڕووندەکەمەوە کە دابینکردنی مافەکان مسۆگەری ژیانێکی ئارام و پڕ لە ئاشتی کۆمەڵایەتی دەکات کە ئەمەش دەبێتە هۆی گەشەکردنی کۆمەڵگە لەهەموو ڕویەکەوە، دەڤەری گەرمیان و شاری کەلاریش بە تایبەتی نمونەنەیەکی جوان بوون بۆ پێکەوەژیان وتێکەڵەیەک بوو لە چین و توێژ و نەتەوە و زمان و ئاین و ئاینزای جیاواز , هەموو پێکەوە دەژیان و کاریان دەکرد بەبێ هەبونی هیچ کێشەیەک، ئەم بارودۆخەش کاریگەری هەبوو لە فەراهەمکردنی ئاشتی کۆمەڵایەتی و دەرەنجامیش گەشەکردن و فراوان بون.

بابەتەکەم دابەشکردووە بۆ پێشەکیەک و دوو تەوەر و کۆتاییەک، لە پێشەکیەکەدا گرنگی توێژینەوەم لەم بوارەدا بەوە سەلماندووە کە ئاشتی و پێکەوە ژیان تاکە ڕێگەیە مرۆڤەکان پەیڕەوی بکەن بۆ بەختەوەری و سەربەرزی و خوانەخواستە پەیڕەو نەکردنی بنەمای پێکەوەژیان و ئاشتی و لێبورن سەرەنجامی شەڕ و کوشتار وماڵوێرانی دەبێت، هەروەها لە تەوەری یەکەم دا باس لەوە دەکەم کە ڕەچەڵەکی مرۆڤەکان هەموو یەکن و بنەڕەت ئەوەیە کە هەموو پێکەوەبژین، تەوەری دووەمی توێژینەوەکەشم بۆ ڕونکردنەوەی چەند چەمکێک تەرخانکردووە کە پێویستە لەم بوارەدا زیاتر قسەیان لەسەربکرێت، کۆتاییەکەش پوختەی باسەکە و ئەو دەرەنجامەی کە لەم باسەوە پێیگەیشتین.

پێشەکی

خودای گەورە هەموو مرۆڤایەتی لە پیاو و ژنێک دروستکردووە و بنەڕەتی هەموان یەکە، لە قورئانی پیرۆزدا دەفەرموێت: {يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ} (الحجرات: ١٣)، هەروەها پێغەمبەر (درودی خودای لەسەر بێت) دەفەرموێت: «يا ايها الناس، الا ان ربكم عز وجل واحد، الا وان اباكم واحد، الا لا فضل لعربي على عجمي، الا لا فضل لأسود على احمر الا بالتقوى؟ الا قد بلغت ؟، قالوا: نعم قال: ليبلغ الشاهد الغائب» بەپێی تێگەیشتن لە قورئان و فەرموودە , دەگەینە ئەو دەرئەنجامەی کە بنەڕەت لە پەیوەندی نێوان مرۆڤەکان ئاشتی و خۆشەویستی و یەکترناسین و برایەتیە و شەڕ و ناکۆکیەکانیش توشهاتێکی ناساز و نەشیاوە، جەنگ کە ڕێگەی پێدراوە تەنها بۆ پارێزگاریکردن لە گیان و ژیان و پیرۆزیەکانی مرۆڤایەتی یە بەهەموو ئاینەکانەوە، خودای گەورە لە قورئاندا دەفەرموێت: {وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهُدِّمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا} (الحج: ٤٠).

هەروەها لە ئایەتێکی تردا خوای گەورە دەفەرموێت: {وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ} (البقرة: ١٩٠)، هەروەها دەفەرموێت: {أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ} (الحج: ٣٩).

بێگومان هەندێک جاریش ئەگەر ناکۆکی و نەگونجان و پێکنەهاتن لە نێوان مرۆڤەکان ڕویاندا ئیسلام بۆ شەڕوکوشتاریش یاسای تایبەت بەجەنگی داناوە و ڕێگری کردووە لە تێکدانی مەزرا و کێڵگەکان و کوشتنی خەڵکانی بێچەک و شەڕنەکەر و منداڵ و ئافرەت و پیرو بەساڵاچوان , قەدەغەی کردووە بەبیانوی جەنگەوە ستەم و ناپاکی بکرێت ، خودای گەورە دەفەرموێت: {وَإِمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ عَلَى سَوَاءٍ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْخَائِنِينَ، وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَبَقُوا إِنَّهُمْ لَا يُعْجِزُونَ} (الأنفال: ٥٨ – ٥٩).

تەوەری یەکەم

گرنگە ئێمە قسە لەسەر ئاشتی و پێکەوەژیان بکەین

مێژووی ئێمە پڕە لە نموونەی جوانی ئاشتی و پێکەوەژیانە، لە ساڵانی پێشودا خەڵک پرسیاری نەدەکرد کێ چیە و لەسەر چی ئاین و ئاینزایەکە.

کوردستان و بگرە ناوچەکەش پڕبوو لە پێکەوەژیانی ئاینی، لەلای خۆمان لە شاری کفری بازاڕ جمەی دەهات زۆربەی کاسبکارەکان جوو بوون کەس فتوای نەدەدا مامەڵەکردن لەگەڵیان حەرامە , شێخ مەحمودی نەمر، پیاوی تەکیە و سیمبولی ئایندای بوو ئاینداراانی دیکەی وەک جوو و ئەوانیتر لە سایەیدا حەسانەوە.

ڕەنگە حاڵەت هەبووبێت جوو، مەسیحی، کاکەیی،ئێزیدی و زەردەشتی و ئەوانی دیکە خۆیان تێدا بە ستەملێکراو بزانن، بەڵام زۆرێک لەو ڕوداوانە هەمووان تێدا هاوبەش بوون واتە موسڵمان و جوو و ئاینداڕانی دیکە هەموو وەک یەک ستەمیان لێکراوە و زۆر کەم هەبووە ستەمەکە تەنها تایبەت بووبێت بە ئاین و ئاینزایەکی دیاریکراو.

لە مێژووی زۆر نزیکیشدا لە کوردستان جوداکاری نەکراوە لەسەر بنەمای ئاین و بیروباوەڕ , حیزبەکانی کوردستان بەمانای ئەمڕۆ حیزبی ئیسلامی سیاسی نەبوون , بەڵام دەنگی گەلێکی موسڵمان بوون بۆ ئازادی و ڕزگاری، هیچ جوداکاریەک بۆ وەرگرتنی ئەندام لەسەر بنەمای ئاین نەبووە بگرە بەرپرسانی باڵا لەهەردوو حیزبی سەرەکی کوردستان ناموسڵمانیان تێدایە و تاکو ئێستەش لە حکومەتی هەرێمی کوردستان بەرپرسی باڵا هەیە. لە سەر ئاستی گەرمیانیش زۆر پۆست هەیە نا موسڵمان بەڕێوەی دەبات و هیچ کێشەیەک نەبووە. لە دێهاتەکانی کوردستان دا مزگەوتەکان ماڵ و مەئوای هەژار و نەدار و ڕێبوار و پێشمەرگە بوون.

کەس ڕێگری نەدەکرد بە بیانووی موسڵمان نەبوون یان نوێژنەکردن و پیسی نەچنە ناو مزگەوتەکان , تەکیە و خانەقاکان مەئوا و شوێنی خواردن و حەسانەوەی خەڵکی جۆراوجۆر بوون، لە شاری کەلار شێخ هەبووە موریدەکانی کاکەیی بوون , بەڵام باوەڕیان بە وەزع و کەرامات و پاکی شێخ هەبوو و مورید و شوێن کەوتەی بوون.

شێخ و ئاینداری موسڵمان دەرگای واڵابوو بۆ هەرکەسێ بەهرەمەند بێت لە ئاینداریەکەی ئەوی دیکەی ناموسڵمانیش هیچ ڕێی لێنەگرتووە کە واز لە شێخە موسڵمانەکەی بهێنێت. هەتاکو ئێستەش لە هەندێک لە شارەکانی کوردستان بە تایبەت لە شاری کەلار من دەیانناسم ماڵێک شیعەیە و لەترسی ئەوەی سونیەکانی عارەب نەیکوژن شارەکەی خۆی جێهێشتووە و دراوسێیەکەشی لەترسی ئەوەی شیعە نەیکوژێت شاری خۆی جێهێشتووە،

ئەم دوو ماڵە پێکەوە لە گەڕەکێکدا دراوسێن و پێکەوە دەژین و هیچ کێشەیەک لە نێوانیاندا نییە.

بەداخەوە ئەمڕۆ شەپۆلێکی یەکتر قەبوڵنەکردن و تێکدانی شیرازەی ئاشتی کۆمەڵایەتی هەستی پێدەکرێت , ئەم بیروڕایەش بەهۆی خێرایی هۆکارەکانی گەیاندن کە دونیای کردووەتە گوندێک بە زووترین کات هەموو جۆرە فەتوا و بۆچوونێک بە هەموو لایەکدا تەشەنە دەکات.

پێویست دەکات ئەم بابەتە گرنگی زۆر زیاتری پێبدرێت و هەموو کایەکانی پەروەردە و ڕاگەیاندن ئامادەکاری بکات بۆ ڕووبەڕوو بونەوەی دەنگە ناسازەکان کە لەگەڵ سێبەری خۆشیدا ناگونجێت و سەرەنجام شەڕ و ئاژاوە و نەخۆشی و هەژاری و دواکەوتویی بەرهەم دەهێنێت.

لەبەر ئەم هۆکارانە ئەم توێژینەوەیە بەلای توێژەرەوە گرنگی خۆی هەیە و پێویستە زیاتر قسەی لەسەر بکرێت و ئەو چەمکانە ڕونبکرێتەوە کە کۆڵەکەی پێکەوەژیانی ئاشتیانە و یەکترقبوڵکردنن بە هەموو جیاوازیەکانەوە .

تەوەری دووەم

تێگەیشتن لە هەندێک لەو چەمکانەی بنەمای سەرەکین بۆ چەسپاندنی ئاشتی و پێکەوژیان

١-هاووڵاتیبوون

بیروبۆچونی زۆر هەیە لەسەر مانای تەواو و پڕ بە پێستی هاووڵاتیبوون، هەندێک بەلایانەوە وایە مانای پەیوەستبوونە بەو زێدەی لێی هاتوەتە ژیانەوە، هەندێکی تر مانایەکی فراوانتریان داوەتێ بە مانای پەیوەستبون بە نیشتمان، خاک، زمان و کلتورێکی تایبەتەوە.

(محمد شمخان — ٢٠١١ ویکیبیدیا، الموسوعة الحرة ص٤٦).

هاوشاریبوون یان هاووڵاتیبوون کارلێکی نێوان مرۆڤ و ئەو زێدەیە کە تێدا ژیان دەکات ئەمەش پەیوەندیەکی کاریکەری ڕێکخراوە لەنێوان دوو لایەندا کە کۆمەڵێک ماف و ئەرک دەچەسپێنێت، وەک ئەوەی هاووڵاتی ڕێز لەو وڵاتە بگرێت و ئینتیمای بۆی هەبێت و لە ئاستیدا بەرپرسیارێتی پارێزگاری شوناس، مێژوو،زمان،کەلتوور و بەها باڵاکان هەڵگرێت.

بێگومان هەروەک چۆن نیشتیمان مافی لەسەر هاوڵاتیانی هەیە , بەهەمان شێوە هاوڵاتیانیش مافیان هەیە کە ئازادانە لە شار و وڵاتەکانی خۆیان بژین بەبێ هیچ هەڵاویردن و جوداکاریەک چ لەسەر بنەمای ئاین یان چین یان ڕەنگ و سیما یان بیروباوەڕ و مافی یەکسانبوونی هەمووان لە بەدەستهێنانی مافە ڕامیاری و کۆمەڵایەتی و ئابووریەکان.

لە ڕاستیدا وڵاتانی ڕۆژئاوا لە دوای شۆڕشی فەرنسا بە زاراوەکانی هەق و هقوقی هاووڵاتیبوون ئاشنا بوون , چونکە پێش ئەوە باوی جیاکاری لەسەر بنەمای ئاینی نێوان کاسۆلیک و پرۆستانت و نێوان ڕەنگی جەستە و چین و چەندەهای دیکە بوو، بەڵام لە ڕاستیدا ئەو مافە گرنگانەی مرۆڤایەتی لەگەڵ دەرکەوتنی ئاینی ئیسلام و دروستکردنی یەکەم دەوڵەتی ئیسلامی لە مەدینە لە سەر دەستی پێغەمبەری ئیسلام (درودی خودای لەسەر بێت) لە ساڵی یەکەمی کۆچی ٦٢٢ ی زاینی دابینکرا , بێگومان بەهای مرۆڤ لە دیدی ئیسلامەوە مرۆڤایەتیەکەیەتی، لە قورئانی پیرۆزدا دەفەرموێت :﴿وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ﴾ (الإسراء: ٧٠).

کەواتە ڕێزگرتنی خودایی بۆ هەموو مرۆڤەکانە و ئەمەش لەبەر خاتری مرۆڤایەتیەکەیان نەک هیچ ئیعتیبارێکی دیکەی ئاینی یان ڕەنگ و نەتەوە و چین، تاکە پێوەرێک کە پلەی مرۆڤ بەرز بکاتەوە سوودگەیاندنە بە مرۆڤایەتی کە زانایان بە خۆپارێزی لە ئازاردان یان تەقوا لێکیانداوەتەوە.

خودای گەورە دەفەرموێت ﴿إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِندَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ﴾ (الحجرات: ١٣)،).

٢- پێکەوە ژیانی ئاشتیانە

ئەم تێگەیشتنە بێگومان لە دوو برگە پێکدێت و بەمەبەستی زیاتر ڕونکردنەوەیان و گەیشتن بە ئامانجەکەمان هەر برگە و بەجیا تیشک دەخەینە سەریان :

یەکەم: پێکەوەژیان :

من لەم باسەم دا زیاتر سوودم لەسەرچاوە عەرەبییەکان وەرگرتووە بۆیە چەمکی پێکەوە ژیانم لە التعايش وەرگرتووە کە وەها پێناسە کراوە:

پێکەوەژیان بارودۆخێکی کۆمەڵایەتیە (التعايش) لە (العيش) وەرگیراوە ، لە کتێبی (لسان العرب) هاتووە.

«العيـش: الحيـاة، لـە كتێبـی تـاج العـروس دەڵێـت: «والتعايـش: المعايشـة: عـاش معـه، كقولهـم: عاشـره، والغالـب فـي التعايـش ان يكـون بالفـة ومـودة» .

لـە كتێبـی (المعجـم الوسـيط) دەڵێـت: «تعايشـوا: عاشـوا علـى الألفـة والمـودة، ومنـه التعايـش، وعايشـه: عـاش معـه، والعيـش معنـاه الحيـاة، ومـا تكـون بـه الحيـاة مـن المطعم والمشـرب والدخـل وغيـره» .

كۆی پێناسـەكان لـەوەدا یەكدەگرنـەوە كـە ژیـان بەهرەیەكـی خوداییـە بـە سـەرجەم مرۆڤـەكان و بونەوەرانـی بەخشـیوە و ئـەم ژیانـەش بـە سـەربەرزی تەنها مافـی ئایـن یـان نەتەوەیەكـی دیاریكـرا نییـە هەمـووان مافیـان هەیـە بەسـەربەرزی بژیـن و گـوزەران بكـەن.

هەروەهـا ووشـەی پێكەوەژیـان بەمانـای هاوبەشـیكردن لـە ژیـان بـە سـۆز و خۆشویسـتی دێت و پەیوەندیەكـی هەمەلایەنەیـە لەنێـوان مرۆڤەكانـدا.

التويجـري كـە یەكێكـە لـە زانـاكان بـەم شـێوەیە پێناسـەی دەكات: «اتفـاق طرفيـن او عدة اطـراف علـى تنظيـم وسـائل العيـش، اي: الحيـاة، فيمـا بينهـم وفـق قاعـدة يتـم تحديدهـا وتمهيـد السـبل المؤديـة اليهـا» .

بـە مانایەكـی دیكـە پێكەوەژیـان پەیوەنـدی پتـەوی نێـوان مرۆڤەكانـە كـە تێیـدا سـود لـە ئەزموونـە مرۆڤایەتییـەكان وەردەگیرێـت ئەویـش لـە ئەنجامـی پێكگەیشـتن و بینیـن و بـەدەم یەكتـرەوە چـوون بـە مەبەسـتی گەیشـتن بـە بەهـا باڵاكانـی مرۆڤایەتـی.

ڕونتـر بڵێیـن كۆمەڵگـە پێكەوەژیـاوەكان ئـەو كۆمەڵگەیانـەن كـە مرۆڤـەكان سـەرەڕای جیـاوازی ئایـن و ڕەگـەز و نەتـەوە و ڕەنـگ و زمـان پێكـەوە دەژیـن و هیـچ كێشـەیەک لەنێوانیـان لـە ئەنجامـی جیاوازیەكانیانـەوە ڕونـادات .

بـە كـوردی تـر پێكەوەژیـان واتـە قەبوڵكردنـی ژیـان لەگـەڵ جیـاوازەكان بەبـێ هەوڵـدان بـۆ سـڕینەوە یـان دروسـتكردنی شـەڕ و ئـاژاوە لەگـەڵ ئەویتـر كـە ئەمـەش پێویسـتییەكی ئەمـڕۆی ژیانـە لـەم جیهانـە بچوكـە تێكـەڵ و پێكەڵبـووە هەمەجـۆرەی نێـوان ئایـن و مەزهـەب و نەتـەوە و ڕەنـگ و ڕووە جیـاوازەكان.

بێگومـان پێكـەوە ژیـان واتـە بـە ئاشـتی ژیـان و ناكرێـت جیـاوازی لەنێـوان پێكەوەژیـان و بـە ئاشـتی ژیـان بكـەیـن ، بۆیـە لەسـەر ئاشـتی لـە ڕوانگـەی ئیسـلامەوە قسـەدەكەین:

٣ : ئاشتی

السلام یەكێكە لە ناوە پیرۆزەكانی خودا ، مانای بێهەڵەیی و بێ ناتەواوی و دوور لە نەنگی و ناتەواوی،هەروها مانای سەلامەتی و دادگەری و بێوەییە .

خوای گەورە فەرمانەدەكات بە موسڵمانان هەمووان بە مانای ئیسلامی پڕ لە سەلامەتی و ئاشتی خوازی بن. لە قورئانی پیرۆزدا دەفەرموێت: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً ولا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ): (البقرة: ٢٠٨)، واتە پەیوەست بن بە سەرجەم بڕگەكانی شەریعەتی ئیسلام و كاری پێبكەن و دووربكەونەوە لەهەموو ئەو كارانەی كە پێچەوانەی ئاینی ئیسلامی ئاشتی خوازین.

خودای گەورە بەهەشتی بە ماڵی ئاشتی (دارالسلام) ناو بردووە. دەفەرموێت : (واللَّهُ يَدْعُو إِلَى دَارِ السَّلامِ ويَهْدِي مَن يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ) (یونس: ٢٥)، زانایان دەڵێن:»لەبەر ئەوەی لەبەهەشت هیچ كێشە و ناتەواویەك نیە ، كەواتە بەهەشتیش خانەی ئاشتی یە، سڵاوی موسڵمانان سەلامە و هێمای ئاشتیە بە مانای ئەوەی كاتێك كەسێك سەلام لە كەسێكی تر دەكات ئەوە نزای سەلامەتی بۆ دەكات لەدین و دونیای و سەلام كردن واتە ئەوەی سەلام دەكات ئەوە ئەمان و ئاشتی و پارێزراوی بەخشیوە بەو كەسەی سەلامی لێدەكات» .

٤- لێبوردن :

بیرۆكەی لێبوردەیی ئاینی و پێكەوە ژیانی ئاشتییانە، خواستێكی فیكریە و ڕەهەندی فیكری و ڕۆشنبیری شارستانی و كۆمەڵایەتیش لە خۆ دەگرێت و لە ڕوانگەی ئاینی ئیسلامیشەوە بەو چاوە سەیر دەكرێت كە مانای ڕێزگرتن لە ئەویتر و ئازادییەكان و جیاوازی نێوان تاكەكان و قەبوڵكردنی جۆراوجۆریی كلتورەكان و تەنانەت كرانەوەش بە ڕووی فیكر و فەلسەفەی ئاینەكاندایە .

لێبوردەیی و پێكەوەژیانی ئاشتییانەی نێوان ئاینەكان بابەت یان پرۆژەیەك نیە تەنها بۆ دەوڵەت یان كۆمەڵگەیەك گرنگ بێت , بەڵكو گرنگیەكی مرۆڤانەی هەیە لە دوای ئەوەی كە ئێستا جیهان گوندێكی گەورەیە و زۆر پێویستە كار لەسەر پێكەوە ژیانی دانیشتووانی ئەم گوندە بكرێت و بكرێتە بنەمایەكی گرنگ بۆ مرۆڤایەتی هەتاكوو لە سایەی ئەم ژیانەدا مرۆڤایەتی لە ڕێز و خۆشەویستی و تەندروستی و گەشە و بەرەوپێشچوندا بێت.

بێگومان ئەم پێكەوەژیانە پێویستی بە ژینگەیەكی پڕ لە خۆشەویستی و ڕێزی یەكترگرتن و لێبوردەیی هەیە .

به چاوپۆشین لەوەی ئایا ڕەگەز یان ڕەنگی یان بیروباوەڕی چییە و چۆنە.

بەڕاستی ئاینی ئیسلام ئاینی لێبوردەیی و خۆشەویستی و پێکەوەهەڵکردنی ئاشتییانەیە، بیروباوەڕێکە ئەوەندە بەهێزە لە خۆگری هەموو کارە باش و ئاکارە جوانە کۆمەڵایەتی و بەها مرۆڤایەتیەکانە و لێبوردەیی سیمایەکی جوانی ئەم ئاینەیە، خۆری لێبوردەیی لە شارستانیەتی ئیسلامی لە سەردەم و چاخەکانی مێژوودا پرشنگی داوەتەوە و لە ناخی موسڵماناندا ڕەگی داکوتاوە و مەبەست و ئامانجی سەرەکی ئیسلامیش بەرپاکردنی لێبوردەییە و بنەمای پەیوەندی موسڵمانە لەگەڵ غەیری خۆیدا لە هەڵگرانی ئاینەکان و بیروباوەڕەکەیشی هەر لەم بنەمایەوە سەرچاوە دەگرێت، چونکە ئیمانی موسڵمان دانامەزرێت هەتاکو باوەڕی بە هەموو پێغەمبەرانی خاوەن پەیام و بەرنامە و ئاینەکانیان نەبێت، پێویستە جیاوازیش لەنێوانیان نەکات و دەمارگیری بۆ یەکێکیان بەتەنها نەبێت، هەر ئەم ڕەهەندە مرۆڤانەشە کە پانتاییەکی فراوانی بە لێبوردەیی لە ئیسلامدا بەخشیووە.

بەڵگە نەویستە کە لێبوردەیی واتە باوەڕبون بە جیاوازی و یەک ڕەنگ نەبوون، ئەمەش ئەو پەیوەندیە مرۆڤانەیەیە کە ئیسلام دەیەوێت و مایەی بەختەوەری مرۆڤەکانە و دەبێت ببێتە هۆکاری یەکتر ناسین و هاوکاری کردن و گونجان و پێکەوە هەڵکردن , هەروەها گفتوگۆ و لێکتێگەیشتن و ڕێزلێگرتن لە نێوان هەردوولا , لە قورئانی پیرۆزدا دەفەرموێت:
[ادْعُ إِلَىٰ سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ ۖ وَجَادِلْهُم بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ ۚ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَن ضَلَّ عَن سَبِيلِهِ ۖ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ (١٢٥)].

پێویستی نزیکبوونەوە لە نێوان کلتوورەکان و کارلێکردن لە نێوان شارستانیەکان ڕۆژ بەڕۆژ زیاتر دەبێت بە تایبەت لە دوای شۆڕشی زانیاری و تەکنۆلۆجیا و پەیوەندیەکان کە هەموو ڕێگر و دیوارەکانی کات و شوێنی نێوان گەل و نەتەوەکانی هەڵگرت و ژن و ژنخوازی و هاوبەشی لە کارو کەسابەت و ژین و ژیان و خزمایەتی لەنێوان هەموو مرۆڤەکان درووست بووە لەسەر ئاستی تاک و کۆمەڵ و خێزان و کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی، ئیدی باوی جیاوازیکردن بە کردەیی نەماوە و کارکردنیش بۆ ئەم مەبەستە خواستێکی ئەم سەردەمەیە و لادان لێی هەڵە و کەم وکورتییە.

بێگومان لێبوردەیی بەم مانایە هەوێنی ئاشتی کۆمەڵایەتی و پێکەوەژیانی پڕ لە ڕێزگرتنە و پارێزەر و زەمانی کۆمەڵگەکانە بۆ ژیانێکی ئارام و پڕ لە بەختەوەری و هۆکاری نەهێشتنی شەڕ و ناکۆکی و پێکهەڵکژانەکانە و ئەمەش مسۆگەری گەشەسەندنی بەردەوام و هەنگاو بە هەنگاوە (التنمية المُستدامة).

كۆتایی

لە ئاینی ئیسلام دا بنەچە و دایك و باوكی مرۆڤەكان یەكە , خودای گەورە لە قورئانی پیرۆزدا دەفەرمویێت: {يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ} ، هەروەها پێغەمبەری ئیسلام «صلى الله عليه سلم» دەفەرموێت- (كُلُّكُمْ لِآدَمَ وَآدَمُ مِنْ تُرَاب).

هاوڵاتییانی وڵاتێك جگە لە برایەتی مرۆڤایەتی ئەگەر ئاین و نەژادیشان جودا بێت پەیوەندی هاوڵاتێتی پێكەوەیان دەبەستێتەوە.

ئاینی ئیسلام ئاشتی و پێكەوە ژیان و ئاسودەیی و بەختەوەری بۆ سەرجەم مرۆڤەكان دابین دەكات {وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ} هاتووە بۆ ئەوەی مرۆڤەكان دونیا برازێننەوە و پێشكەوتن و خۆشگوزەرانی دابین بكەن ئەمەش بە پێكەوە ژیان و ئاشتی كۆمەڵایەتی دەبێت.

پێغەمبەری ئیسلام (درودی خودای لێبێت) دەفەرموێت: (الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ وَالْمُهَاجِرُ مَنْ هَجَرَ مَا نَهَى اللَّهُ عَنْهُ)، ئاینی ئیسلام لە بنەڕەتدا بۆ پاراستنی گیان و ئاین و سامان و هۆش و كەرامەتی مرۆڤ هاتووە بۆیە بە هیچ بیانویەك رێگە نادات بەناوی ئاینەوە دەستدرێژی بكرێتە سەر سەروماڵ و ئاین و هۆش و بیر كەرامەتی مرۆڤەكان ، خوای گەورە لە قورئانی پیرۆزدا دەفەرمویێت : : {لَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ إِنَّمَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ قَاتَلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَأَخْرَجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ وَظَاهَرُوا عَلَى إِخْرَاجِكُمْ أَنْ تَوَلَّوْهُمْ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ}.

لە كوردستان مێژوویەكی پرشنگداری یەكترقەبوڵكردن و پێكەوەژیانی ئاینیمان هەیە , بەڵام لە حاڵی ئێستادا گوتاری ناكۆك و دژ هەیە كە كەراهیەت و بوغزاندن درووستدەكات. حاڵی ئێستا هاوشێوەی جاران كە دەمانگوت تەعریب و تەبعیس و تەرحیل ئێستەش تەكفیر و تەبدیع و تەفسیق هەیە. رێچكە و رێبازە جۆراوجۆرەكان هەریەكەیان تەنها خۆیان بە ڕاست و ئەوانیتر بە كافر و گومڕا و نەزان دادەنێن. خوێنی هەندێك حەڵاڵ دەكەن، سڵاوكردن لە هەندێك حەرام دەكەن. بەشداری لە كۆڕو مەجلیسی ئەوی تر و خوێندنەوە و تەماشاكردنی كتێبێكی تری جگە لەخۆیان،بە دەرچوون لە ڕێگەی ڕاست و دیاردەی ئەوەی لەگەڵمان بێت ئیماندار و لەسەر هەقە؛ ئەوەی لەگەڵم نەبێت و وەك ئێمە بیرنەكاتەوە و قیاسی ڕدێنی سانتیمێك لە ئێمە كورتتر و دەرقاچی شەرواڵەكەی كەمێك درێژتر و سیمای ئاوا و ئاوا نەبێت ئەوە دوژمنی خوا و پێغەمبەر و ئیسلامە. بێگومان ئەم بیر و بۆچون و ڕێچكە و ڕێبازانە هەموو موسڵمان و تەنانەت پەیرەوكارانی مەزهەبی

سونییشن و هەنێکیان خۆیان ئەهلی سونە و جەماعە و ئوسولی و ئیسلامی ڕادیکاڵن کە لەنێوخۆیان یەکتر قەبوڵ ناکەن،ئەوە ئاینزای شیعە هەر مەپرسە و ئاینی جیاواز و بیروبۆچونی جیاواز هەر جێگەیان نابێتەوە لە بازنەی ئیسلامی ئەواندا.

لە کۆتایدا ئەرکی هەموولایەکە بە حکومەت و حیزبەکان و ڕێکخراوەکان و کەسایەتی و ڕۆشنبیرانی سەربەخۆ و لایەنی زانستی ئەم دەڤەرە بەتایبەت زانکۆی گەرمیان وەک ناوەندێکی ئەکادیمی و مەعریفی گرنگی زیاتر بە ئەم بابەتە بدات و کۆلێژ و بەشی تایبەت بە خوێندنی ئەکادیمی و زانستە ئیسلامیەکان و زانستی ئاینەکان بە شێوەیەکی گشتی بکاتەوە و بە میتۆدی قووڵ و زانستیانە هاوسەنگی ئاینی بخوێنرێت و کۆنتاکی لەگەڵ کایە ئاینیەکانی ئەوقاف و زانایان و ناوەندە ئاینیە غەیرە موسڵمانەکان هەبێت بە مەبەستی برەودانی زیاتر بە پێکەوەژیان و لێبوردەیی نێوان هەموو توێژ و چین و ئاین و بیروباوەڕە جیاوازەکان.

سەرچاوەکان

بۆ ئامادەکردنی ئەم توێژینەوەیە جگە لە قورئانی پیرۆز و کتێبەکانی دەقی فەرمودەکانی پێغەمبەر (درودی خودای لەسەر بێت)، سود لەم سەرچاوانەی خوارەوە وەرگیراوە :

١- تەفسیری قورئانی پیرۆز ، وەرگێڕانی هەژار ،بەبێ چاپخانە و بەرواری چاپ .

٢-تەفسیری ئاسان، بورهان امین، لە بڵاوکراوەکانی ناوەندی ڕۆشنبیری تیشکی نوێ ٢٠٢٠ .

٣- فتح الباري بشرح صحيح البخاري/ ابن حجر العسقلاني-دارالرسالة العالمية، الطبعة الخامسة،٢٠٢٠.

٤-المنهاج في شرح صحيح مسلم بن حجاج / الامام النووي /مؤسسةالرسالة ناشرون ، ٢٠٢٠ .

٥- أسس العلاقات الودية بين الشعوب و الامم في القرآن الكريم/الدكتور مصطفى الزلمي، الطبعة الاولى ٢٠١٦ .

٦- تفسر الكريم الرحمن في تفسيرالكلام المنان ، تاليف : العلامةالشيخ عبدالرحمن بن ناصرالسعدي/دار السلام للنشر ٢٠١٠ التوزيع .

٧- احكام الذميين و المستأمنيين في دار الاسلام : عبدالكريم زيدان ، مؤسسةالرسالة ناشرون ، بيروت ، لبنات

٨- الاخر في القرأن : غالب حسن الشابندر، مركز دراسات فلسفةالدين، بغداد – العراق، الطبعةالاولى٢٠٠٥ م.

٩- الآخر و حقوق المواطنة ،محمد محفوظ، مركزالرايةللتنمية الفكرية، دمشق سوريا، الطبعةالاولى ٢٠٠٦م .

١٠- الاسلام دين السلام : عبدالصبور الشاهين، دار السلام للطباعة و النشر، القاهرة ،مصر ،الطبعةالاولى ٢٠٠٤ م .

١١- الاسلام والتفاهم والتعايش بين الشعوب ، هاني المبارك ، د.شوقي ابوخليل، دارالفكر دمشق، سوري الطبعةالاولى ١٩٩٧ م .

١٢-الاسلام والديقراطية: فهمي هويدي ،مركز الاهرام للترجمة و النشر، القاهرة، مصر ، الطبةالاولى، ١٩٩٣م .

١٣- الجهاد في الاسلام كيف نفهمه و كيف نمارسه : محمدسعيدرمضان البوطي،دارالفكرا لعاصر،بيروت،لبنات، الطبعةالثانية ١٩٩٧م .

١٤- الحوار من اجل التعايش :د. عبدالعزيز بن عثمان التويجري، دار الشروق،القاهرة، مصرالطبعةالاولى١٩٩٨م.

١٥-الرحيق المختوم :صفي الرحمن المباركفوري، دار الوفاء،المنصورة، مصر، الطبعةالسابعةالعشر ٢٠٠٥ م .

١٦-السلوك الاجتماعي في الاسلام: حسن ايوب، دارالندوة الجديدة، بيروت، لبنان ، الطبعةالرابعة١٩٨٣م .

١٧- ادب الاختلاف في الاسلام ،د. طه جابر العلواني ، المعهدالعالمي للفكر الاسلامي، فرجينيا، ط١ .

١٨-الحريات العامة في الدولة الاسلامية ، راشد الغنوشي، مركز دراسات الوحدةالعربية، بيروت ، ط١ .

١٩-اليهودية في القرآن الكريم ، عبدالفتاح طبارة، مؤسسةالرسالة .

٢٠اليهودوالدولة العثمانية ، د.احمد نوري النعيمي ، بغداد، ط١ ، ١٩٩١.

٢١- مقاصد الشريعة الاسلامية، د.احمد الريسوني ، المعهد العالمي للفكر الاسلامي ، ط١ .

٢٢-السيرة النبوية دروس و عبر ، د. مصطفى السباعي ، دار الرسالة.

٢٣- لسان العرب ، الامام جمال الدين محمد بن مكرم بن منظور ، دار الكتب العلمية - بيروت ، لبنان -١٤٣٠ه٢٠٠٩م

٢٤- المعجم الوسيط ، الطبعة الرابعة، مجمع اللغةالعربية دار الشروق الدولية ، مصر ، القاهرة ، ٢٠٠٨م ، ١٤٢٩ه

٢٥- تاج العروس من جواهر القاموس ،الامام محمد مرتضى الزبيدي الحنفي ، دار ابن الجوزي، القاهرة، المصر .

٢٦- السيرة النبوية ، على صاحبها افضل الصلاة و السلام ،عرض وقائع و تحليل احداث، الدكتور علي محمد الصلابي ، دار ابن الجوزي ، القاهرة .

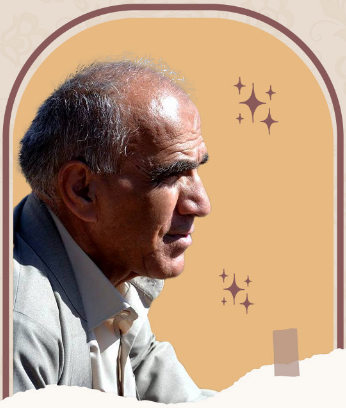

ئەیوب کوێخا ڕۆستەم

کەلار چۆن بوو بە زێد و ماوای دووەمم

مانگی تەمووزی ساڵی (١٩٧٧)، پاش تەواوکردنی خولێکی چوار مانگی لە پەیمانگای ڕاهێنان و ڕێنمایی کشتوکاڵی (ئەبوغرێب) بۆ ژمارەیەک لە فەرمانبەرانی هەرەوەزی، ماوەی سێ ڕۆژ بواریان دابووین و دەبوایە دوای ئەوە بۆ سەرۆکایەتی ناوچەی کشتوکاڵی سلێمانی بگەڕێینەوە، ئێمە کە نازر بووین چووین بۆ بەڕێوەبەرایەتی هەرەوەزی سلێمانی، لەوێ هەواڵێکی ناخۆشیان پێداین، گوایە جارێک کەسمان بۆ شوێنی خۆمان ناگەڕێینەوە و بە پێی پێداویستی لقە کشتوکاڵییەکان دابەشماندەکەنەوە. من و سێ هاوڕێی تر بە ناوەکانی: (هیوا حاجی ئیسماعیل، شەوکەت حاجی حەمەساڵح و مەهدی عەلی جافر) کە هەر سیانمان تەوێڵەیی بووین ناردمانیان بۆ لێژنەی وەرگرتنی گەنم لە (سەی سادق) بۆ ئەوەی هاوکارییان بکەین، دوای دە ڕۆژێک (شەوکەت حاجی حەمەساڵح) لە سلێمانی بوو بوو هات بۆ سەی سادق، دەستیکرد بەگیرفانیدا لەو کاتەدا من و مەهدی عەلی و هیوا وەستا بووین، وتی: فەرمانی دابەشکردنمان دەرچووە، دەستی ڕاکێشا بۆ من وتی: کەلار و بۆ مەهدی و هیوا وتی: ئێوەش سەنگاو. من وتم: گاڵتەدەکەیت فەرمانەکەی دایە دەستم، بینیم دابەشکردنێکی زۆر بێ ویژدانانەیە، هەرچی فەرمانبەری باش و وریا هەبووین بەتوانای خۆمان دڵخۆشبووین بەوەی لە شوێنی خۆماندا دەمێنینەوە، کەچی بۆ شوێنە دوورەدەستەکان دانرابووین و بە پێچەوانەوە خاوەن واستەکان خرابوونە شوێنە خۆش و نزیکەکانەوە.

یەکسەر من بۆ لقی کشتوکاڵی هەڵەبجە گەڕامەوە، بە (سەرۆکی لق)م وت: ئەمە مانای چییە؟ لە وەڵامدا وتی: هیچ نییە خۆم پێیان دەڵێم تۆ بمێنیتەوە، کەچی بۆ بەیانی کە چووم بۆ لق، دوای سەعاتێک وتیان سەرۆکی لق بانگتدەکات، چوومە ژوورەوە وتی: زۆر هەوڵمدا بتهێڵمەوە، دوێنی و ئەمشەویش قسەم لەگەڵ (ئوستاز جاسم) کردووە، ناوبراو

سەرۆکی ناوچەی کشتووکاڵی سلێمانی بوو، زۆر هەوڵم لەگەڵی دا بەڵام قایل نەبوو، وا وەڵامیدامەوە گوایا ئەمە تەنها بۆ یەک ساڵە و لەو شوێنانەدا پێویستمان بە فەرمانبەری باش و زیرەک هەیە.

ئیتر من هیچ ئومێدێکم بە مانەوە لە هەڵەبجە نەما، بۆ تەوێڵە گەڕامەوە و زۆریش بێتاقەتبووم، بەڵام لەبەر ماڵەوە دەرمنەخست کە بەو شێوەیەم، شەو زۆرمان قسەکرد، وتم: بۆ دوو بەیانی دەڕۆم بۆ دەستبەکار بوون و بزانم چۆن دەبێت، من کە کەوتمەڕێ تەنانەت نەمدەزانی گەراجی کەلار لە کوێیە، کە چووم بۆ کەلار بۆ دەستبەکاربوون شوێنی حەوانەوە و پشوودانمان لە (دائیرەی بەیتەرە) بوو لای دوو برادەری ترمان کە زیاتر لە ساڵێک بوو لەوێ فەرمانبەر بوون، من تەنیا چەند ڕۆژێک لایان مامەوە، ئیتر لە ڕێی هاوڕێیەکی دائیرە بە ناوی (عەلی ئەمین خدر) لە کەلاری کۆن خانووی ژنبرایەکیم بە ناوی (حەمەمین ئەحمەد فەتاح) بەکرێ گرت کە پێشتر ئەندازیاری سەرپەرشتیاری شارێی نێوان (کەلار و کفری) تێدابوو، خانووەکە دوو هۆدە و هەیوانێکی کراوە و پاک و تەمیز حەمام و ئاودەستی تێدا بوون، لەناو حەوشەیەکی گەورە دا بوو، بۆ ئێمە کە ئەو کاتە (من و ناهیدەی هاوسەرم و گەردەی خوشکم و هەردی کوڕم) کە تازە کەوتبووە سەر پێ زۆر باش و گونجاو بوو، سەرەتای چوونم بۆ ئەو ماوا سادە و جوانەی ژیانی کوردەواری بۆم زۆر سەختبوو، مانگی تەمووز کەشوهەوا زۆر گەرم و وشکبوو، بۆ کەسێکی وەک من کە پەروەردەی ساباتی فێنکی باخەکانی تەوێڵەو فێری خەونی شەوانی ئەفسووناوی ژێر شۆڵەی مانگە شەوی سەربانە بەرزەکانی بووم، ژیان لەوێ جۆرێکی تر بوو، هەروەها بێجگە لە چەند هاوڕێیەکی دائیرە کەسم نەدەناسی.

یەکێک لەو بەڕێزانەی هەر لە سەرەتای چوونم بۆ کەلار ناسیم (خوالێخۆشبوو مامە سابیر کوێخا محەممەد شمشێرکوڵی) بوو، لە ناو بازاڕی کەلار بە پشت خانووەکەیەوە دوو دووکانی کردبووە یەک، سووچێکی دووکانەکانیشی کردبووە کتێبخانەیەکی خنجیلانە، بەشە خۆراکی ئێمە (بایعی) خرابووە لای ئەو، کە وەرەقەی دارایی کەلارم بۆبرد، زۆر بە ڕوویەکی خۆشەوە بەخێرهاتنی کردم و پاش ئەوەی ناوەکەمی خوێندەوە، فەرمووی: خەڵکی کوێی؟ وتم: تەوێڵە و چەند ڕۆژێکە بۆ ئێرە گواستراومەتەوە، وتی: تۆ کوڕی کوێخا ڕۆستەمی تەوێڵەی، وتم: بەڵێ کوڕی ئەوم زۆر بەگەرمی لە ئامێزیگرتم و ماچیکردم فەرمووی: باوکت هاوڕێ و هاوخەباتمە، من هاتوومەتە ماڵتان و باوکیشت بۆ لای ئێمە تەشریفی هێناوە، تۆ برازای منی و ماڵ و دووکانم هینی کوێخا ڕۆستەمە، هەرچیت پێویست بێت ئامادەم، منیش زۆرم پێخۆشبوو بە گەرمی سوپاسمکرد، مام سابیر پیاوێکی جوان و قۆز و ڕێکپۆش، کردارو گوفتارو ئاکار شیرین، دڵسۆز و میوانپەزێر و بە هەڵوێست بوو، هاوکات خوێندەوارو بەردەوام کتێبی دەخوێندەوە، هانی خەڵکی دەدا بۆ کتێب خوێندنەوە و بەش بە حاڵی خۆم چەندین کتێبم لێوەرگرتووە و خوێندوومنەتەوە، هەر ئەویش هەواڵی دامێ کە کتێبی (شەرەفنامە) لە ئێرانەوە بە نهێنی هاتووە بۆ

خوالێخۆشبوو پیاوی مەرد و بەهەڵوێست (ئەحمەد کەلاری)، چووم بۆ خزمەتی کاک ئەحمەد لە (بەردەسوور) نەوەک هەر دەستی نەنا بە رووموەوە، بەڵکو کتێبەکەی دامێ و کە دوای خوێندنەوەی بۆم بردەوە، لێی وەرنەگرتمەوە و فەرمووی دیارییە بۆ تۆ، تا ئێستا وەک دیارییەکی بە نرخ لە کتێبخانەکەمدایە.

پاش تێپەڕبوونی چەند رۆژێک لە مانەوەمان لە کەلاری کۆن چەند بەرێزێکم ناسین، لەوانە: (کوێخا حەمەساڵح عەزیز سەیموراد، مامۆ ئەحمەد فەتاح، کاک محەمەد رۆستەم، کاک عەلی سەلیم بەگ، کاکەی میللەت، کاک حسێن حاجی مەحیەدین، حاجی ئەحمەد حەمەموراد، حاجی ئەحمەد ئەوبەری، ئاسۆی مەحموود بەگ، مام سەمین دووکاندار... هتد) کە هەموویان پیاوی بەرێز و دیار و رێکوپێکبوون، هەر دوای چەند هەفتەیەکی کەمیش، خەڵکێکی زۆرم لە کەلارییەکان و جووتیارانی ناوچەکە و ئەوبەرییەکان ناسی، ئەوبەرییەکان بەو خەڵکانەی سنووری قەزای خانەقین دەوترا کە بە زۆرە ملێ برابوون بۆ پارێزگای ئەنبار و هەندێک شاری باشووری ئێراق، پاشان بۆ سنووری قەزای کەلار گەڕێنرابوونەوە و زۆربەیان لە لقی کشتوکاڵی کەلار و باوەنوور وەک کرێکار دامەزرێنرابوون.

هەروەها گەنجێکی هاوتەمەنی خۆمم بە ناوی (حەسەن عەلی بەگ) ناسی، ناوبراو کوڕی خێزانێکی ناسراوی کەلاری کۆن و کەسێکی ڕوخۆش و هۆشیار بوو، لەگەڵیدا کەوتمە گفتووگۆ هەوڵبدەین کاری شانۆیی بکەین، زۆر خۆمان ماندووکرد و تەنانەت دەق و شوێنی پرۆڤەکردنیشمان لە قوتابخانەی سەرەتایی کەلار دیاریکرد، بەڵام هاوکاری ترمان نەبوون و ئێمەش هیچمان پێنەکرا.

وەک کارەکەشم لە لقی کشتوکاڵی کەلار بە (نازری بەرلووت) دانرام، ناوچەی چالاکی هەورەوەزیەکە گوندەکانی: (بەرلووت، تازەدێ، بەردەسوور_ شۆراوە، عەلەوەمەحە، حەسەن مەحە)ی دەگرتەوە، بارەگایەکی کاتی بۆ هەرەوەزییەکە لە بەرلووت بە تەنیشت شارێکەوە کە دێت بۆ دەربەندیخان لە دوو ژوور و هەیوانێکی قوڕ و دار دروستکرابوو، دەستەی بەڕێوەبردن لەم ناوانە پێکدەهات: (عەلی محەممەد عوسمان بیچان_ سەرۆک، محەممەد فەتاح ڕەحمان_ سکرتێر، ئەحمەد ڕەشید فەتاح_ ئەمینداری سندوق، عەلی عەبدولقادر سلێمان_ ئەندام، عەلی عەدە_ ئەندام، قادر محەممەد کەوەڵ_ ئەندام) بوون.هەموویان پیاوی باش و بێوەی بوون، ڕۆژانە بۆ دەوامکردن لە کەلاری کۆنەوە بۆ لقی کشتوکاڵ و لەوێشەوە بۆ بەرلووت دەچووم، کارەکان زۆر بوون و لە ڕاستیدا هەرهەرەوەزییەک بۆ خۆی وەک دائیرەیەک وابوو، سەرپەرشتی کارەکانی (کێڵان و دروێنە)مان دەکرد کە لەو ساڵانەدا زیاتر بە ئامێری حکومیی و بەنرخێکی داشکێنراو دەکران، دەبوایە پارەکانمان لە جووتیاران بەرامبەر پێدانی پسووڵەی فەرمی وەربگرتایە و ڕادەستی (وێستگەی بەکرێدانی ئامێرە کشتوکاڵییەکان) لە سلێمانی بکرانایە، ئەم کارەش لە تۆماری فەرمی بەشێوەیەکی یاسایی تۆماردەکران، هەروەها پێویست بوو سەرپەرشتی کارەکانی وەرگرتنی خوری و

گەنم کە بە لێژنەی تایبەت وەردەگیران و ئێمە بمانکردایە و بۆ وەرگرتنیان لە لایەن لیژنەکانەوە پێویست بوو پشتگیری جووتیارەکانمان بە نامەی فەرمی مۆرکراو بکردایە، وەرگرتنی پێشینەش لە بانکی کشتوکاڵی هەر دەبوایە نازر زۆربەی کارەکانی بکردایە و دوای تەواوبوونی ماوەکەشی خەمی وەرگرتنەوەی و گێڕانەوەی بۆ سەرچاوەکەی خەمی نازر بوو، چەندین کاری تریش وەک نووسینی پشتگیری بۆ ئەو فەرمانگانەی کە بۆ ڕاییکردنی کارەکانیان جووتیاران ڕوویان لێدەکردن، هەر دوای ساڵێک وەرگرتنی پیکابی (داتسۆن و تۆیۆتا)ش هاتە سەر کارەکان کە کۆمپانیای بازرگانی ئۆتۆمبێل بە نرخێکی هەرزان بە جووتیارانی دەدان، من بە تەنیا بووم یاریدەدەرم نەبوو، تەنها دوو کارمەند وەک کارگوزار لە هەرەوەزییەکەدا بە ناوی (حەمید سابیر و محەمەد عەبدولقادر) کە هەم خاڵۆزا و پوورزا و هەم ژن و ژنخوازیشییان لە نێواندا هەبوو، زۆر دڵسۆزبوون بۆ کارەکەیان و بە ڕێکوپێکی دەوامیاندەکرد، ڕۆژانە جووتیارەکان بۆ ڕاییکردنی کاروباریان دەهاتن و ئێمەش ئەوەی پێمانبکرایە بۆمان جێبەجێدەکردن، لەبەر ئەوەی لە شوێنی کارەکەمەوە نزیکبم، ماڵم بۆ گوندی تازەدێ گواستەوە و لە ماڵی کاک عەلی عەبدولقادر سلێمان نیشتەجێبووین. ئیتر هەم لە کارەکەمەوە نزیکبووم و هەم لە ناو جووتیارەکاندا بووم.

پاش چەند مانگێک مانەوەم لە کەلار خەڵکێکی زۆرم لە جووتیارەکان، فەرمانبەرانی دامەزراوە حکومییەکان، هەروەها کرێکارە ئەوبەرییەکان ناسی و پەیوەندیم لە تەک خەڵکیدا گەرمبوو، لە تەک هەندێکیشیاندا هاتوچۆی خێزانیمان هەبوو، هەروەها بەردەوام کەس و کارسەردانیان دەکردین، ئیتر زۆر هەستمان بە بێتاقەتی نەدەکرد، ساڵی چەند جارێکیش بەسەردان بۆ لای کەسوکارمان دەگەڕاینەوە و ماوەیەکی خۆشمان لەگەڵیاندا دەگوزەراند، من لەبەر دەوام کەمتر دەمامەوە، بەڵام بواری (ناهیدە)م دەدا لەگەڵ هەردی زیاتر بمێننەوە.

لێرەدا باسی شتێک دەکەم سەبارەت بە دێی بەرلووت کە زۆر سەرنجی ڕادەکێشام، دیارە ئەم دێیە لە دامێنی گردۆڵکەیەکی بچووکدا هەڵکەوتووە و لەو ڕۆژانەدا تا ڕادەیەک کەمئاو بوو، دوو کانی ئاو هەبوون هەردووکیان لە پشتی دێکەوە بوون، یەکێکیان ڕاستەو ڕاست دەکەوتە کۆتایی بەرلووتەوە، ئەمەیان سەرچاوەی سەرەکی ئاویان بوو، هەر لەوێوە ئاوی مزگەوتەکەشیان دابیندەکرا، ئەوی تریان کەمێک لە ماڵەکانەوە دووربوو، هەروەها لە خواری دێکەشەوە بە نیو کیلۆمەترێک کانییەک بە ناوی (پەڵکانە) هەبوو، ئیتر هیچ سەرچاوەیەکی تری ئاوی لێنەبوو، بەلامەوە سەیر بوو بەرێوەبەرایەتی ئاوی ژێر زەوی سلێمانی (بیری ئیرتیوازی) زۆر قوڵیان لە تەختی دێکەدا لێدا و بە ئاو نەگەیشت و ئیتر دایان پۆشییەوە.

دەچمە سەر ئەو باسەی بڵێم: ئەو دێهاتانەی کەلار کە دەکەونە سەر شارێی گشتی نێوان قەزای کەلار هەتاکو ناحیەی باوەنوور، بەتایبەت (بەرلووت، تازەدێ، قوولەسووتاو، چاڵەڕەش، عیسایی، ڕەند عەلی خان، قوولە بەرز، سەید مەحموود)، بەدەر لەوەی لە زەوییە دێمیەکانیاندا (گەنم وجۆ)یان بەرهەمدەهێنا، لە لێواری ڕووباری (سیروان)یشدا زەوی بەراویان هەبوو، لەو زەویانەدا سەوزەواتیان وەک: (تەماتە، بامیێ، باینجان، بیبەر، لۆبیا، شووتی... هتد)یان دەچاند، بەمانەیان دەوت (دالیە)، هەروەها (مەرەزە) و جۆرێک لە (کاڵەکە)یان دەکرد، شوێنی ئەو جۆرە کاڵەکە بە خڕپۆیسان بەناوبانگبوو، لەبەر ئەوە پێیدەچێت زۆرکەس شارەزای بەرهەمهێنانی ئەم جۆرە کاکەکە نەبێت، باس لەوە دەکەم، لە ناو خڕی کەناری سیروان گۆلێکی کورتیان دروستدەکرد لەمسەر و لەوسەرییەوە دوو چاڵیان هەڵدەکەند، تۆوی ئەو جۆرە کاڵەکەیان دەخستە ناوییەوە و پەینی ئاژەڵیان تێدەکرد، باشترین و گەورەترین و بەتامترین جۆری کاڵەک لەو ناوچەیەدا ئەم کاڵەکانە بوون کە بۆخۆم کاڵەکی (١٨) کیلۆییم بینیوە و لێمخواردووە هێندەی هەنگوین شیرین بوو. بۆ تەرەکاڵ دوو شێواز لە کارکردنیان هەبوو بەم شێوەیەی خوارەوە:

هەر جووتیارێک بۆ خۆی، یان دوو سێ کەس هەندێک جاریش زیاتر پێکەوە کە زەوییەکانیان بە تەنیشت یەکترەوە بوو کاریان تێدا دەکردن و لە بەرهەمەکەدا شەریکبوون، یان هەموو جووتیارەکان پێکەوە لە کێڵگەیەکی فراواندا کاریاندەکرد، بەڵام (مەرەزە)

هەمیشە بە شێوەی هەرەوەزی بوو، ئەو كارە هەرەوەزییەش لەوەوە سەرچاوەیگرتبوو، ئاوی سیروان ساڵانە لە ئەنجامی زیادبوونی ئاو، یان لافاو ڕێڕەوی خۆی دەگۆڕی، ئەوەش پێویستی دەكرد جۆگەی نوێ بۆ ئاودانی ئەو زەوییانەی دەكرێت بەكاربهێنرێن و لێبدرێت، بەوكارەش (حەفر)یان دەوت، هەڵكەندنی جۆگەكان كارێكی زۆر گرانبوو، بە یەك و دووكەس نەدەكرا، هەر بۆیە سەبارەت بە گرانی كارەكە لە ناوخۆیاندا دەیانووت: لە جووتیاریان پرسیوە گرانترین كار چییە؟ وتویەتی: دروێنە وتوویانە ئەی (حەفر)؟ لە وەڵامدا وتویەتی: (تۆباسی مردن مەكە)، ئەمەش وەك ئیدیۆمێكی لێهات بوو.

مانگی (٢)ی ساڵی (١٩٧٨) لە مزگەوتی (تازەدێ)، من و خوالێخۆشبوو (كوێخا حەمەساڵح سەید موراد ڕۆغزایی) كە هەم كوێخای كەلاری كۆن و هەم ئەندامی لقی یەكێتی جووتیاران بوو، لەگەڵ هەموو ئەو جووتیارانەی لە كەناری سیروان زەوییان هەبوو، ساڵانە كاریان تێدا دەكرد كۆبووینەوە، لە ناو جووتیارەكاندا دوو ژن بەناوەكانی (میمكە ئامین و میمكە جەمە) ئامادەبوون، كە چەند ڕۆژێك پێشتر لەلامان سكاڵایان سەبارەت بەچۆنیەتی بەكارهێنانی زەوییە بەراوەكان كردبوو، پاش ئەوەی كۆمەڵێك قسەوباس لەڕووی چۆنییەتی بەكارهێنانی زەویەكان لە وەرزی بەهار و هاوین و پاییزی داهاتوودا كران، هەردوو ژنەكە وتیان: ئێمە هاوسەرەكانمان كۆچی دواییانكردووە، كوڕی گەورەمان نییە، ئەم جووتیارانە ناهێڵن لەگەڵیاندا كاربكەین و لە سوود وەرگرتن لە زەوییەكانمان بێبەشیان كردووین، ساڵانە خۆیان مەرەزە و دالیە و خڕپێسان دەكەن و بەرهەمی باشیان هەیە، ئێمەش هەر دەبێت لە دوورەوە سەیری دەستیان بكەین، پاش ئەوان چەند جووتیارێك قسەیانكرد و باسی ئەوەیان كرد ئێمە كاردەكەین و ڕۆژانە ئارەقە دەڕێژین، بە هیچ جۆرێك ئامادە نین بەری ڕەنجی خۆمان بەدەم ئەمانەوە بكەین، ناشكرێت دوو ژن بێن و لە ناو ئەو هەموو پیاوەدا كاربكەن، هەروەها كارەكە قورسە و بەوان ناكرێت.

لە خوالێخۆشبوو (محەممەد فەتاح ڕەحمان) كە هەم سكرتێری هەرەوزیی بەرلووت و هەم كوێخای (تازەدێ) بوو پرسیم: تۆ لەم بارەوە چی دەڵێیت؟ وتی: لە ڕاستیدا ئەم دوو ژنە هەژار و نەدارن، سەبارەت بە (ئامین) دوو كوڕی هەیە مێردمنداڵن و یەكێكیان پشتی تەواو نییە، (جەمە)ش تەنها كچی هەیە، هەم ئەمان هەقی خۆیانە و ئەوە ڕاستە دەیڵێن، هەم جووتیارەكانیش هەقی خۆیانە، چونكە بۆ ماوەی شەش مانگ زیاتر و ڕۆژانە كاردەكەن و ماندوو دەبن، لە ڕاستیدا نازانم چی بڵێم، ناوبراو پیاوێكی باشبوو نەیدەویست شتێك بڵێت هیچ كامیان دڵگرانبن، چەند كەسێك لە جووتیارەكان زۆر ڕەقبوون و دەیانوت: بە هیچ شێوەیەك نابێت ئەمانە شەریكمان بن، ئێمە بەری ڕەنجی خۆمان بە دەمیانەوە ناكەین، گوێم بۆ هەموو قسەكان گرت، ئیتر هاتبووە سەر ئەوەی منیش قسەی خۆم بكەم، ئەوەی ویژدانم ئاسوودە دەكات بیڵێم و بڕیار بدەم، سەرەتا بە هێمنی پێموتن: ئێمە كوردین كۆمەڵی كوردەواری بەوە ناسراوە كۆمەڵێكی لە خوا ترسە

و بۆ یەکتری دڵسۆز و میهرەبانە، دیارە ئەم دوو ژنە کەس و خزمی ئێوەن، من پێشتر یەک جار بینیومن کە هاتوونەتە ناو هەرەوەزییەکە و پسووڵەی بەشداربوونیان بڕیوە و سکاڵایان لەم دۆخە کردووە، ئەمە جاری دووەمە دەیانبینم، بەڵام پێتان دەڵێم: ئەمانە ئەگەر نەدار و برسین تاوانەکەی لە ئەستۆی ئێوەدایە، زەویان هەیە وەک ئێوە و بەڵگەی خاوەنداریەتیان هەیە، چۆن دەبێت ئێوە لە مافی خۆیان بێبەرییان دەکەن؟ (کوێخا حەمەساڵح)یش، پشتگیری قسەکانی منی کرد، یەکێکیان وەڵامیدایەوە وتی: با زەوی خۆیان بکێڵن و خۆیان بەرهەمی بهێنن، (کوێخا محەممەد)یش وتی: ئەوە چۆن دەکرێت ئێمە هەر ساڵەی لە شوێنێک و بە پێی گۆڕانی ڕێڕەوی ئاوی (سیروان) کاردەکەین، ڕاستە هەریەکەمان بە حیساب زەوی خۆمان هەیە، بەڵام کارەکە ساڵانە بە هەرەوەزی کراوە، بە هەر حاڵ چەند قسەیەکی تریش کران، پاش ئەوەی لەگەڵ (کوێخا حەمەساڵح) قسەمان کردە یەک، وتم: ئەگەر دەتانەوێ کێشە بۆ ئێمە وەک هەرەوەزی و بۆ خۆتان دروستنەبێت من دوو پێشنیار دەکەم، کامتان پێباشە دەتوانن ئەوەیان پەسەند بکەن، یەکەمیان ئەم دوو ژنە ڕۆژانە بێنە سەرکار وەک ئێوە ئەوەی دەتوانن لەگەڵتاندا کاربکەن، خۆ ئەگەر دەڵێن ناکرێت، ئەوان ژن و ئێمەش هەموو پیاوین وەک پێشتر وتتان، ئەوە کوڕەکانی میمکە ئامین و کچەکەی میمکە جەمە کە دەڵێن هەرسێکیان لە تەمەنی مێردمنداڵیدان، بێن لەوێ بەردەستیتان بکەن و خواردن و چاییتان بۆ ئامادە بکەن و ئەوەی پێیان دەکرێت بیکەن، دوو کەسیان کە دیاربوو کەمێک بە خۆیاندا دەیاننازی، وتیان: هەرگیز ئەوە ناکەین و نابێت شەریکمان بن.

ئیتر لێرەدا پێویستبوو بۆ یەکلاکردنەوەی کێشەکە بڕیار بدەم، هەر بۆیە بە کەمێک تووڕەییەوە، وتم: یان لەو دوو پێشنیارەی خستمە بەردەستتان یەکێکیان پەسەند دەکەن، یان ئێمە وەک دائیرە هەر لە بەیانییەوە ئەم کێشەیە ڕووبەڕووی یاسا دەکەینەوە و سکاڵا لە سەرتان تۆمار دەکەین، ئەو کاتە دادگا هەر بڕیارێکی دا ئەوە جێبەجێدەکرێت، هەستامە سەر پێ و وتم: ئەوە ئێمە کۆبوونەوەکە کۆتایی پێدەهێنین تەواو زۆر بەخێر بێن.

زۆر باش لە یادمە چەند جووتیارێکیان لەوانە: (کوێخا محەممەد، کەریم کاکەوڵا، عەلی حسێن سلێمان) وتیان: ئێوە زیز مەبن و دانیشن هەتا بزانین چۆن دەبێت و دەگەینە چی، منیش وتم: هەر ئەوە دەکەین کە ئێستا وتم کێشەکە دەخەینە بەردەم یاسا، کە زانییان من زۆر لەسەر بابەتەکە سوورم، ئیتر ئەوانەی زۆر توند بوون ساردبوونەوە و هیچی تریان نەوت، ماڵئاواییمان لێکردن، ئەگەرچی (کوێخا محەممەد) زۆر خولکی نانخواردنی کردین و بەڕاستی ناوبراوم خۆشدەویست و زۆر ڕێزم لێی دەگرت، بەڵام بۆ ئەوەی بڕیارەکەمان کاریگەر بێت نەچووین بۆ نانخواردن و بۆ بارەگای هەرەوەزی لە (بەرلووت) گەڕاینەوە.

بە درێژەیی، لە ساڵەکانی (١٩٧٨- ١٩٨٢) کە من نازری ئەو شوێنە بووم، بەو شێوەیەی بڕیاردرا کارکردنیان بەردەوامبوو، ئیتر کوڕەکانی میمکە ئامین گەورەتربوون و خۆیان دەیانتوانی کاربکەن و سەبارەت بە میمکە (جەمەش) خۆی لەگەڵیان کاریدەکرد.

لە لقی کشتوکاڵی کەلار ژمارەیەک ئۆتۆمبێل هەبوون، لەوانە: تۆیۆتایەکی لاندکرۆز، دوو پیکابی شۆڤەرلێت، یەک پیکابی هالی واکس، یەک پیکابی داتسۆن، دوو لۆری مارسیدس، دوو تانکەری ئاو جۆری سکانیا، ئەمەش وایکردبوو ژمارەیەک شۆفێرمان هەبن، من پەیوەندیم لە تەک زۆربەیاندا زۆر باشبوو، بەڵام زیاتر بۆ کاروبارێک کە پێویستی بە ئۆتۆمبێل بکردایە لە تەک یەکێکیان بە ناوی (ئەحمەد عەتیە) هاتوچۆمدەکرد، ناوبراو پیاوێکی (سادە، دڵسۆز، راستگۆ و جێی متمانە) لەو رۆژانەدا لە تەمەنی باوکی مندا بوو، ئەوەندە تێکەڵبووین هاتوچۆی ماڵی یەکتریشمان دەکرد، زیاتر پیکابە داتسۆنەکەی لێدەخوڕی، لەگەڵ ئەو هەموو تەمەنەی کە بە شۆفێرییەوە بردبوویەسەر، هێشتا شۆفێرێکی باشنەبوو، جاری وا هەبوو دەیدا لە چاڵ و تاسەی وا سەرمی جووتی سەقفی پیکابەکە دەکرد، ئینجا دەیدا لە ئەستۆپ، دەموت ئەبو شەهاب ئەوە خێرە، دەیوت: (هەی هەی ئەی نەتدی تاسەیەک لە دواوە بی)، هەر لە راستیدا زۆرم خۆشدەویست، هەندێکجار تووڕەش دەبوو، پێمدەوت کە خۆمان بین تووڕەیش ببیت ئاساییە، بەڵام لە ناو خەڵکدا وا بکەیت لێت زیزدەبم، یەکسەر باوەشی پیادەکردم و ماچی دەکردم و دەیدایە قاقای پێکەنین.

ڕازێكی زۆر خۆشی شۆفێری (مام ئەحمەد) دەگێڕمەوە، ڕۆژێكی هاوین لەگەڵ بانگی بەیانی هات بۆ ماڵمان كە بۆ سلێمانی بێین، نوێژمانكرد و نانی بەیانیمان خوارد و كەوتینەڕێ، هێشتا دنیا تاریكبوو گەیشتینە ئاستی قولەسووتاو، ئەوەندەم زانی مام ئەحمەد چووە ناو ڕانێكەوە كە لەسەر شارێكە دەپەڕییەوە و شوانەكەی دیار نەبوو، چەند سەرێك ئاژەڵی بەملاو ئەولادا خستن و ئۆتۆمبێل وەستا باشبوو وەرنەگەڕا، ئیتر لە ڕانەكە دەرچووین و شوان هەر دیار نەبوو، هاتین بۆ سلێمانی و ئیشوكاری خۆمان تەواوكرد، نانمانخوارد و چووین بۆ ماڵی خەزوورم و لەوێ پشووماندا، لەبەر ئەوەی وەرزی هاوین بوو كە دەهاتین بۆ سلێمانی دوای سەعات چواری پاشنیوەڕۆ ئینجا دەگەڕاینەوە، چونكە ئۆتۆمبێلەكان وەك ئێستا هەوای ساردیان تێدا نەبوو، كە ئێوارە بەرەو كەلار گەڕاینەوە، گەیشتینە شوێن ڕووداوەكەی بەیانی، هەشت سەر مەڕی مردارەوە بوو فڕێدرابوونە قەراخ شارێكە، لەگەرمادا فوویان تێكرابوو زۆر ئاوسابوون، یەكسەر (مام ئەحمەد) وتی: (هەی هەی ئەی بزگەلە كێ كوشتوونی)، منیش هەتا توانیم دامە قاقای پێكەنین وتم (ئەبو شەهاب لەگەڵ منیش) ئەی مەگەر ئەمە ئەنجامی فەتحەكەی بەیانی خۆت نییە؟ وتی وەڵا ڕاستدەكەی بیرم چوو بوو.

گەرمای ساڵی (١٩٧٩) تاقەتپڕووكێن بوو، لە كۆتایی مانگی حوزەیرانەوە ناهیدە و گەردە و منداڵەكانم بردنەوە بۆ تەوێڵە، خۆم هەفتەیەك لەوێ مامەوە ئیتر بۆ كەلار گەڕامەوە، یەكەم ئێوارە لە تازەدێ میوانی ماڵی كاك تۆفیق جاسم بووم كە چەند مانگێ بوو چووبووینە ماڵی ئەوان، كەش و هەوا زۆر گەرمبوو، تا درەنگانێكی شەو خۆمان بەقسەكردن و باس و خواسی جۆراوجۆر خەریككرد، شەو ویستم لەسەر قەرەوێڵە و لە حەوشەكەدا بخەوم، بەڵام گەرما بە جۆرێك بوو، هەتا سەعات چواری بەیانی خەوم لێنەكەوت، پاش نانخواردنی بەیانی چووم بۆ لقی كشتوكاڵی كەلار، ئەو نووسراو و نامانەی كە بۆ هەرەوەزییەكەمان هەبوون وەرمگرتن، نزیكەی سەعاتێك لەوێ بووم و بۆ بارەگای هەرەوەزی لە بەرلووت گەڕامەوە، زۆربەی ڕۆژ بەدەر لەو جووتیارانەی بۆ ڕاییكردنی كاروباریان دەهاتن، چەند بەڕێزێك هەبوون دەهاتن بۆلام و هەتا نزیكەی نیوەڕۆ

دەمانەوە، لەوانە: (فەرەج کوێخا سلێمان١، مامۆستا مەلا نەجیم، قادرحاجی حسێن، ئەحمەد ڕەشید فەتاح، حاجی ئەحمەد ڕەباتی، کوێخا جەبار و مەلا سدیق... هتد)، قسەوباس و دەمەتەقێ گەرم دەبوون و جۆرەها سەرگوزەشتە دەخرانەڕوو، ئەگەرچی ئەم مەجلیسانە هەندێک ڕۆژ کاتیان لێ دەبردم، بەڵام لە سوود بەدەرنەبوون. لەبەر ئەوەی هەفتەیەک بوو دەوامم نەکردبوو، هەر گەیشتمە شوێنی کارکردنم ئەم بەڕێزانەی ناومهێنان و چەندین جووتیاری تر هاتن بۆ بەخێرهێنانم و هەواڵپرسین، قسەوباس سەبارەت بە جوانی سروشتی هەورامان و کەش و هەوای فێنک و کانیاوی سارد و ژیری و سەلیقەی خەڵکەکەی کران.

ئەو ڕۆژە بۆ نانی نیوەڕۆ لە بەرلووت میوانی ماڵی (قادر حاجی حسێن) بووم، زۆر هەوڵیاندا شەو لایان بمێنمەوە بەڵام نەمامەوە و بۆ تازەدێ گەڕامەوە، دەمویست بۆ خۆم شتێک بۆ ئێوارە ئامادە بکەم، کاک تۆفیق هات وتی: ئەوە چی دەکەیت و یەکسەر میللی سێ تەلاقەی ڕاکێشاو وتی: هەتا منداڵەکان دێنەوە ناهێڵم چاییەکیش لێبنێیت خۆ ماڵی من کاول نەبووە، شەوی (١٦- ٧- ١٩٧٩ز) هەواڵی وازهێنانی (ئەحمەد حەسەن بەکر) لە هەموو پۆستە حزبی و حکومییەکانی و دانانی سەدام حسێن لە شوێنی لە ڕادیۆی بەغدادەوە بڵاوکرایەوە. دوای شەش ڕۆژ لە وازهێنانی بەکر، ڕووداوی کۆبوونەوەکەی (هۆڵی خولد) و بڵاوکردنەوەی بڕیاری لادانی پێنج ئەندامی سەرکردایەتی هەرێمایەتی حزبی بەعس لە ئێراق و دەستگیرکردنیان، هەروەها دەستگیرکردنی ژمارەیەک لە بەرپرسانی سەربازی حزبیی و حکومیی، بە بیانووی هەوڵدانیان بۆ کودەتا بەسەر سەدام و دار و دەستەکەیدا، ئەوەی دەرخست کە بڕیاری ئەحمەد حەسەن بەکر خۆویستانە نەبووە و بەڵکو ناچارکراوە بیدات، ئەوەبوو دادگایەکی تایبەت پێکهێنرا بۆ سزادانی ئەوانەی کە بە هەوڵەکە تاوانبارکرابوون. لە ئەنجامدا هەریەک لە: (محەممەد عایش، عەدنان حسێن، غانم عەبدولجەلیل، محەممەد مەحجووب و موحی عەبدولحسێن مەشهەدی) کە پێشتر

---

١ - کوێخا فەرەج کوێخا سلێمان، پیاوێکی ژیرو دونیا دیدە و وردبین بوو، لە دێیەکەی خۆیانەوە بە ناوی ئاوایی مەلاسلێمان کە دەکەوتە ئەوبەری زێی سیروان، ڕاستەو ڕاست بەرامبەر بەرلووت و لە سنووری قەزای (خانەقی)دا بوو بۆ بەرلووت گوازرابوونەوە، لەو ساڵەدا من بۆ گەرمیان گوێزرامەوە تەمەنی لە سەرووی شەست ساڵییەوە بوو، زۆربەی {ۆژ بۆ لام دەهات، دەیان سەرگوزەشتە و ڕازی بە نرخی لا بوون، بە زمانێکی شیرین و بە وردی دەیگێڕانەوە، بەردەوام حەسرەتی بۆ ماواکەی هەڵدەکێشا کە بە زۆرەملێ لێی بەدەر نرابوو، دەیوت کە بەیانیان هەڵدەستم و نیگام دەکەوێتە سەر ئەوبەری سیروان، دەچمە دونیاکی ترەوە کە تیایدا سەدان یادەوەریم هەن، هەر بۆیە حەزم دەکرد کوێرببومایە و بەوشێوەی ئێستا بە بێدەسەڵاتی نەمڕوانیایەتە گوندەکەم کە دسداشە لەبەری باشوور تەراتێنی تێدا دەکەن، هەموو ئاواتی ئەوەبوو ئەگەر تەنها بۆ {ۆژێکیش بێت بە ئازادی بڕواتەوە زێدی باب و باپیرانی (نووسەر).

بە بڕیاری سەدام لەسەرکردایەتی حزبی بەعس لادرابوون، لەگەڵ (١٧) کەسی تر لە ناویاندا (عەبدولخالق سامەڕایی)، کە ئەویش ماوەی پێنج ساڵ بوو لە زینداندا بوو، لە سێدارەدران و (٣٣) کەسیش دەستگیرکران (١٤) کەسیان لە ژێر دڕاندانەترین ئەشکەنجە لە زیندانی موخابەراتدا گیانیان لەدەستدا ١.

لە کۆتایی وەرزی پاییز لەناو قەزای کەلار و لە گەڕەکی بنگرد خانوویەکم بە کرێ گرت، خاوەنەکەی (دادە حەلاو) دایکی شێخ عەبدوڵلا بوو، کە ساڵانێک جێگری ئیدارەی گەرمیان بوو،ماڵێکی هەتا بڵێیت شەریف و ڕێکوپێک و بەڕێز بوون، ماوەیەک پێکەوە بووین و وەک یەک خێزانمان لێهاتبوو، وەرزی بەهار زۆر باراناوی بوو، جارێکیان ئەوەندە بەلێزمە بوو لەماوەی شەو و ڕۆژێکدا نزیکەی نەوەد میلم باری، دیارە کەلار بەشێوەیەکی گشتی دەشتایی و لەو کاتەشدا وەک ئێستا نەبوو، زۆربەی زەوییەکانی کرابن بە ماڵ و شوێنی نیشتەجێبوون بن، قوڕاو و بارانی (سەی خەلیل و کەلاری کۆن)هەمووی هات بەسەر کووچەکانی گەڕەکی (بنگرد)دا، ئاو چووە زۆربەی ماڵەکانەوە، ئەو ماڵەی ئێمەی تێدا بووین مەترێک زیاتر ئاوی تێچوو، لەبەر ئەوەی قوڕ و دار بوو، لەسەرەوە دڵۆپە و لە خوارەوە لافاو تەنگەتاویان کردین، بەناچاری ماڵمان بەجێهێشت و لەگەڵ ناهیدە کردمان بە منداڵەکاندا و لەناو قوڕ و لافاو دەرچووین، بۆ ماڵی ناسراوێکمان بە ناوی (حەمەعەزین)، لە هەمان گەڕەک کە ئەوان کەمێک لە ڕێڕەوی لافاوەکەوە دووربوون و ئاو نەچووبووە ماڵیانەوە ڕۆیشتین، هەتا گەیشتینە ماڵەکە تەواو ماندووبووین و تا ئەژنۆمان لە قوڕدا بوو، کە ڕۆیشتینە ئەو ماڵە ژنی ماڵەکە جل و بەرگی خۆیانی بۆ هێناین خۆمان گۆڕی، جلەکانی خۆمانی شتن و لەسەر سۆپا وشکیکردنەوە، شەو لە ماڵی ئەوان بووین، بۆ بەیانییەکەی هەندێک برادەر و دۆست کە بیستبوویان ئاو چووەتە ماڵمانەوە، هاتن بۆ لامان و لەگەڵ (بەکر قادر حاجی حسێن) کە پیکابێکی (داتسۆن)ی هەبوو، بەرەو بەرلووت چووین، ئیتر خۆی و دوو برای فەرش و نوێن و ئەو کەلوپەلانەی قوڕاوی بووبوون بە پیکابێکی دوو تەنی هەموویان هێنان بۆ بەرلووت، کچەکانی کاک قادر لە

---

١ - باسو خواسی شێوازی ئەشکەنجە و مامەڵەکردن لەگەل زیندانییەکان، لە چەند چاوپێکەوتنێکدا لە لایەن خودی زیندانیکراوەکانەوە خراوەتەڕوو، لەم بارەوە یەکێک لەو زیندانیکراوانە بەناوی (ئیحسان وەفیق سامەڕایی)، زۆر بە وردی باسی شێوازی ئەشکەنجەدان هەتا مردنی زیندانییەکان دەکات و لە چەند چاوپێکەوتنێکدا لەم بارەوە قسەی کردووە، یەکێک لە چاوپێکەوتنەکان بە چوار ئەڵقە لە کەناڵی فەلووجە لە لایەن (دکتۆر محەمەد) لە گەڵیدا ئەنجامدراوە، هەر لە ڕاستیدا کە گوێی بۆ بگرێت گومان لەلات دروستدەبێت، ئایا ئەو جەلاد و بەرپرسانە مرۆڤ بوون، یان دڕندە و لە بەرگی مرۆڤدا؟. ئەوەی بیەوێت زیاتر لەم بارەوە زانیاری وەربگرێت ئەوە چاوپێکەتنەکان لە (یوتیوپ) بە ئاسانی بەردەستدەبن (نووسەر).

كانیاوێک کە زەوی خۆشیان بوو بەناوی (پەڵكانە) هەموویان شتن، چوار ڕۆژ لە ماڵی ئەوان ماینەوە، (كوێخا حەمەساڵح سەی موراد) كە پیاوێكی بەڕێزو ناسراو وەک پێشتر وتم لە تیرەی ڕۆغزایی و كوێخای كەلار بوو، بیستبووی چووینەتە بەرلووت هات بۆ ماڵی كاك قادرو وتی: خۆتان دەزانن ئێمە حەوشەی گەورە و شوێنی باشمان هەیە و دەچین بۆ ماڵی خۆمان، دوو ڕۆژ دوای هاتنەكەی ئەو بۆ كەلاری كۆن گەڕاینەوە و لە ماڵی ئەوان نیشتەجێبووین.

ماوەی شەش مانگ پێكەوە بووین، ئیتر هاتینە سەر ئەو بڕیارەی لەوێ بڕۆین و بۆ بنگرد بگەڕێینەوە، ئەو كاتە بە بنگرد (قەزاكە)ش دەوترا، هەر چەندە ماڵی كاك حەمەساڵح پێیان ناخۆشبوو، بەڵام من پێموتن خۆتان دەزانن من ڕۆژانە دوو تاق دەوامدەكەم، هەم وەک نازری هەرەوەزی بەرلووت، هەم بۆ ئێواران لە قۆناغی نەهێشتنی نەخوێندەواری لەگەڵ چەند مامۆستایەكی قوتابخانەی بەرلووت لە تازەدێ مامۆستایەتی دەكەم، ناكرێت ئەوەندە لە نێوان كەلاری كۆن بۆ بنگرد و بەرلووت و تازەدێ و بە پێچەوانەوە هاتووچۆبكەم، ئیتر قایلمكردن و لە گەرەكی بنگرد لە حەوشەیەكی گەورەدا كە خانووی ژنێكی بەتەمەن بوو خانووم بەكرێگرت، خانووەكە خۆشبوو دوو گەرماوی بچووک و دوو ئاودەستی تێدا بوون، بێجگە لە ژنەكە خۆی كە (نەنە حاجی)مان پێدەوت، ئێمە و ماڵی كوڕێكی پێنجوێنی بەناوی (وەستا ئیبراهیم) ئەوانیش خۆی و هاوسەرەكەی و یەک منداڵیان هەبوو تێیدا بوون، ئەو كاتە سەرەڕای هەموو كار و ماندووبوونم كە دەگەڕامەوە ماڵەوە شەوان كڵاشم دەچنی، (ناهیدە)ش بێجگە لە ئیشی ماڵ و منداڵ بەخێوكردن، هەم جل و بەرگی دەدوورین و هەم لە كڵاش چنیندا یارمەتی منی دەدا، ئەم كارانە پێكەوە وایان كردبوو بارودۆخی گوزەرانمان زۆر باشبێت.

(نەنە حاجی) زۆر ئێمەی خۆشدەویست، تەنیا كوڕ و كچێكی هەبوون، كوڕەكەی بەناوی (عوسمان) بەڕێوەبەری بانک و كچەكەی بەناوی (سەبری) مامۆستا بوو، هەردووكیان ماڵیان لە بەغداد بوو، بە منی دەوت عوسمان و بە ناهیدەی دەوت سەبری، هەمیشە نزای خێری بۆدەكردین و دەیوت: هەرچی كاردەكەن وا دەزانم پارەكەی دێتە گیرفانی منەوە، ناهیدە سەرەڕای هەموو ئەركەكانی خۆی، هەموو هەفتەیەک گەرماوەكەی بۆی گەرم دەكرد و جلەكانی دەشۆری.

وەرگرتنی خانوو گواستنەوە بۆ پێنج سەد ماڵەکە

پێشتر حکومەت لە گەڕەکەکانی (حەمەی کەریم، گازینۆ، بەردەسوور) وەک (کۆمەڵگەی نیشتەجێبوونی مجەمەع) خانووی بۆ ئەو خێزانانە دروستکردبوو کە پاش گەڕانەوەیان لە شارەکانی باشوور و ناوەڕاستی ئێراق، زیاتر لە ناو کەپر و زنج و ڕەشماڵ و خانووی قوڕی زۆر سادەدا دەژیان، ئیتر خانووەکانی کۆمەڵگەکانیان بەسەریاندا دابەشکردن، هەروەها نزیکەی ساڵێک بوو کار لە دروستکردنی ئەو خانوانە دەکرا، کە پێنج سەد ماڵەکەیان پێدەوتن، ژمارەیەک لەو خانووانە بەسەر فەرمانبەرانی فەرمانگەکان دابەشکران، منیش یەکێک لەو خانوانەم بەرکەوت کە دەکەوتە ڕیزی یەکەم بۆ دیوی ناوەوە و سێیەم خانوو بوو، هەر خانوویەک لە دوو ژوور و چێشتخانە و گەرماو و ئاودەست پێکدەهات و لە زەوییەکی (٢٤٠) مەتریدا دروستکرابوو، ئێمە خانووی ژمارە (١٤)مان بەرکەوت و سەرەکەی دارو قوڕبوو، زۆربەی خانووەکان سەرەکەیان کۆنکرێت بوو، بەڵام بۆ هەردوو وەرزی زستان و هاوین ئەوانەی دار و قوڕ بوون باشتر بوون، چونکە بەزستان گەرم و بە هاوین فێنکبوون.

لە نەوای تازەمان لەگەڵ چەند ماڵێکدا بووین بە دراوسێ کە لەگەڵ زۆربەیان پێشتر یەکتریمان نەناسیبوو، هەندێکیشیان هەبوون وەک فەرمانبەر یەکتریمان ناسیبوو، بەڵام تێکەڵاوی خێزانیمان نەبوو، ئەوەی زۆر لەگەڵماندا تێکەڵاو بوو دراوسێی دەستی ڕاستمان (محەممەد غەفوور تەها فەتاح) بوو، کە هەر لە پۆلی یەکەمی ئامادەیی بەکرەجۆوە هاوڕێبووین، هاوسەرەکەشی بە ناوی (خاتوو نهایەت عومەر) لە بنەماڵەی گێڵدەرەییەکانی هەڵەبجە بوو، دراوسێی دەستی چەپمان (محەممەد مەلا ئەحمەد پیرخدری) بەرگدروو، باوکی ناوبراو بەرنوێژو گوتارخوێنی مزگەوتی گەورەی کەلاری کۆن بوو، هاوسەرەکەی بەناوی خاتوو سەمیرە، لەو کاتەدا چوار منداڵیان هەبوو، لە ماوەیەکی کەمدا ئەوەندە پەیوەندیمان لەگەڵیاندا گەرم بوو وەک یەک ماڵ وابووین، تا ئێستاش ئەو پەیوەندییەمان بەگەرمی بەردەوامە، بەرامبەرمان ماڵی (سەی تاهیر تۆفیق) خەڵکی کفری و لە نەخۆشخانەی کەلار برین پێچ بوو، هاوسەرەکەی ناوی خاتوو ڕووناک بوو، هەروەها (عەدنان) کە خەڵکی (کنگربان) بوو هاوسەرەکەی فارس و خاتوو (گوڵزار)ی ناو بوو، سەرەتا لەگەڵ ئەمانە و دواتریش لەگەڵ هەموو ماڵەکانی تر ناسراویمان پەیداکرد و ڕێزی بەرامبەر لە نێوانماندا هەبوو.

دراوسێیەتی ئەوسا وەکو ئێستا نەبوو، کاسە هاوسێ و هاتووچۆی یەکتری لە نێوانماندا گەرمبوو، شەوانە هاتوچۆی یەکتریمان دەکرد و خۆشی و ناخۆشیمان لە نێوانماندا بەشدەکرد، بە تایبەت لە تەک ماڵی کاک محەممەدە کەمجار شتمان بێ یەکتری خواردووە ، بەو پێیەی کەسوکارمان لێمانەوە دووربوون، ئێمە ساڵانە چەند جارێک بۆ لایان دەڕۆیشتینەوە و هەر جارە و هەفتەیەک، یان زیاتر دەماینەوە، بە هیچ جۆرێک خەمی ماڵمان نەبوو ماڵی کاک محەممەد وەک ماڵی خۆیان دەیانپاراست.

ئاشکرایە هەر لەسەرەتای شۆڕشی ئیسلامییەوە لە ئێران، پەیوەندی نێوان هەردوو دەوڵەتی ئێراق- ئێران ڕۆژ لە دوای ڕۆژ بەرەو ئاڵۆزی دەچوو، هەردوو دەسەڵات لە یەکتری بەدگومان و دڕدۆنگبوون، ئەم بەدگومانییەش مێژوویەکی زۆر دێرینی هەیە و لە چەند سەردەمێکی جیاوازدا هەر جارەو لە ژێر ناوونیشانێک و بڕوبیانوویەکدا سەریهەڵداوەتەوە، لە ئەنجامدا شەڕ و ناکۆکی لێکەوتووەتەوە و خەڵکی هەردوو وەڵات تووشی زیانی گیانی و ماڵوێرانی بوون، ئەوەیان کە زۆر کاریگەربووە شکستی گەورەی سوپای ساسانییەکان بوو بەسەرکردایەتی ڕۆستەم لە شەڕی (قادسیە)دا و کوشتنی ناوبراو بەدەستی (قەعقاع کوڕی عەمرو)، پاشان زنجیرە شاڵاوەکانی سوپای ئیسلام بۆ سەرهەرێمە جیاوازەکانی ئێران و دواجار کوشتنی (یەزدەگوردی چوارەم) بەدەستی ئاشەوانێک، دیارە ئەو زنجیرە شەڕ و لەشکرکێشیانە دەسەڵاتی سەدان ساڵەی ساسانییەکانی لە ڕەگ و ڕیشەوە هەڵکێشا.

دەگەڕێمەوە بۆ ناو باسەکە و دەڵێم: دیارە لە دەرهاویشتەی ئاڵۆزییەکاندا هەردوو وەڵات چۆن بۆیان بکرایە دژایەتی سیاسەتەکانی یەکتریان دەکرد، هەرووڵاتێکیان نەیارانی ئەوی تری لە ئامێزدەگرت و هاوکارییان دەکردن، سەبارەت بە هەندێک ناوچەی کوردستان بەتایبەت ئەوانەی لە سنوورەوە نزیکبوون هەر بەناو حکومەتیان تێدابوو، تەنیا لە ڕۆژدا دەسەڵاتی بەسەریانەوە هەبوو، لەم بارودۆخەدا دەرفەتێکی باش هاتبووە پێشەوە کە شۆڕشی کورد و دەسەڵاتەکەی بە جۆرێک لە جۆرەکان گەشەبکەن، ژمارەی پێشمەرگە و کادر و ئەندامەکانی حزبەکان و هەوادارانیان زیاتربن. لە گەرمەی ئەم بارودۆخەدا جەنگی نێوان ئێران و ئێراق بەرپابوو.

خوسرەو جاف

کورتە بیرەوەری

گەرما هێڵەی دەکرد، دار گەزە بێ سێوەرەکان هێندەی تر گەرما هەڵوەراندبون، تەنکە سێوەرەکەیشی هەر وەک دەعبایەکی پەلاماردەر گڕ و قرچەی گەرما هەڵیدەلوشی، دارەکان ڕوتەڵ دەهاتنە پێش چاو، گەردەلول ئەژدیها ئاسا دەڕۆیشتە ئاسماندا و هاژە و لورەی تەماشاکەری دەتۆقاند، تاک و تەراک ولاخی بەرەڵا لە سێوەری دیوارەکاندا سەر و لۆق و قەپۆزە شۆڕ، هەردو کونەلوتیان لەناو دو دەسیاندا بێ تاقەتانە جارە و بار سەریان بەرز دەکردەوە، سەگەکان بە دوای شوێن پای ئاوێکی ڕژاودا دەگەڕان تا بەسەریدا ڕاکشێن، هیچ باڵندەیەک بە ئاسمانەوە نەدەبینران لە ترسی هەتاوی پەلامار دەردا، لە پاسارەکاندا ئەوەی چۆلەکە بو لە کون و قوژبنەکاندا خۆیان شاردبویەوە، نە گارەی مریشکێک نە قولەی کەڵەشێرێک نە لە کۆڵانەکاندا نە لە ماڵاندا نەدەبیسرا، کۆڵانەکانی دێەی کەلاری ١٢٠ خێزان تاک و تەراکێک منداڵی چەموش و لاسار نەبێت کەمن یەکێک بوم لەوانە، بەو دوەزەخە تاو گردوەوە فیتەم دەهات لە کۆڵانەکاندا، من خوسرەو جافی لادیەی، لە ئاوا لادیەکدا هاتومەتە جیهانەوە بەناوی کەلار.

هەر لەو لادێ گڕ گردوەیدا سەرەتاییم تەواو کردوە، مامۆستاکانمان بە عەرەبی دەرسیان پێ دەوتین، ئێستا دەزانم هیچ کەسیان بە باشی عەرەبییان نەزانیوە، زۆربەیان تورکمان بوون و خەڵکی کفری و دوزخورماتو، بەدەگمەن مامۆستایەک لە دورەوە گوێزرابویتەوە قوتابخانەکەمان، مەگەر دورخراو بێتەوە لەبەر هۆکاری سیاسی یا هەر تۆمەتێکی تر وەک سزا گەیشتوبیتە لای ئێمە.

قوتابخانەکەمان لە چلەی زستاندا پەنجەرەکانی بێ شوشە و پۆلەکانمان بێ دەرگا، بای سارد و تەپووتۆز بێ پرس خۆیان پیا دەکرد و ئیمەیش لە سەرما وەکو (هینی) هەلاج دەلەرزین، من شانازی دەکەم لە ئاوا قوتابخانەیەکدا ئەلف وبا فێر کراوم، هەر ئەو قوتابخانە شرۆڵە بو بەهۆی ئەوەی کۆڵنەدەم و وڵات بە وڵات بە دوای خۆما وێڵ و سەرگەردان بم، سەیرەکە لەوەدایە تەمەنم گەیشتوەتە هەشتا ساڵ و دو مانگ، دوای لە چاپ دانی ١٩٨ کتاوی جۆراوجۆرم، وە جگە لە خۆم پێنج دکتۆرای فەخری زانکۆ ناسراوەکانی جیهان وەک زانکۆی کامبریچ کە یەکێکە لە کۆنترین زانکۆکانی جیهان،

خوسرەو جافی لادیەی کەلار لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا دەدۆزنەوە و دکتۆرای فەخری پێدەبەخشن، سەیرەکە لەوەدایە دوای هەشتا ساڵ یەشتا وێڵم بە دوای خۆما و خۆم نەدۆزیەتەوە .

دۆستان، ئازیزانم ئێستا لەم تەمەنەیەدا کەلار بۆ من هەموو شتە، کەلار ئازیزترین کەسی منی تیا نێژراوە «ئەویش خێزانم» کە ٥٤ ساڵ پێکەوە ژیاوین، دەربەدەری، بێ وەتەنی، فەقیری و دەوڵەمەندی لەگەڵ مندا چێژاوە، مەزارەکەی لە کەلاردایە، ئەوە چوار ساڵ و یانزە مانگ و حەوت ڕۆژە کۆچی دوای کردوە، هەموو مانگێک ١٠٠٠کم لە هەولێرەوە تا کەلار دەبڕم تا بگەمە سەر مەزارەکەی و پێی بڵێم ئامۆزا گیان وا مەجنونەکەت هات بە قور پێوان، کەلار هەوارگەی یەکەم و دوا دوایشمە، وەسیەتم کردووە لە تەنیشت خێزانمدا بمنێژن کە لە کەلاردایە.

سەرتاسەری جیهان گەڕاوم، شارەکان و وڵاتان، دەریا و شاخ و ساختمانە هەوربڕەکان، میللەتانی جۆراوجۆری سپی و ڕەش و سور و زەرد، هوتێلە بەناوبانگەکان، یەشتا لەم تەمەنەیەما، سرکەوانەکانی کەلار و پەچەوانەکان و مۆڵگەی گاگەل، جۆگە ئاوە

تۆزاویەکەی کەلار کە وەک ڕەش مارێک لە سەید خەلیلەوە خۆی دەکردە ناو کەلاردا سەرداوی ئاو خواردنەوە کە ئاوت هەڵدەگۆزی سەدان قورپاقە بە لوتا خۆیان تێ دەهاویشت وەک وابێت پێشبڕکێیان هەبێت.

من منداڵیم لە ئاوا جێگە و شوێنێکدا بردوەتە سەر، ئێستا هەرچی بم شانازی بە سەردەمی منداڵیمەوە دەکەم، هەموو ئەو منداڵانەم لە بیرن کە لە گەڵما بەسەر تەختەی قوتابخانەی کەلاردا پێکەوە بوین، کەچی ڕوخسار و ڕوی پەری ئاسا و قەد و باڵا و سنگ و بەرۆکی کچانی شۆخ و شەنگی هاوکلاسیانی کۆلیژ و زانکۆم کەم لە بیر ماون، ئەویش بەخاڵی بێ وەفایی خۆم دەزانم، کەلار ڕوح و ڕەوانمی زاخاو داوە، لەبیرمە دوای هەروژنی عەبدولکەریم قاسم ١٩٦٣ لە بەغداوە خۆم گەیاندە کەلار و لەویدا یەکەمین هەنگاوی پیاوەتیم ناو و ڕو بە سەید خەلیل و ژور تر و ژورتر بەریکەوتم و چومە ریزی پێشمەرگایەتیەوە و سەر ئەنجام کرامە سەر لقی هێزی جاف، ئەو کاتانە خودی پێشمەرگە سەر لقی خۆی دەست نیشان دەکرد ئەمە بە فەرمانی ئیداری یان حزبی، ئەگەر ئەو کەسە شایستە نەبوایە پێشمەرگە قبوڵیان نەدەکرد وەک سەر لقی خۆی.

تا ئەم عومەرەم ڕۆژانە پێنج- شەش کاتژمێر دەخوێنمەوە و دەنوسم یان سەرگەرمی کاری هونەریم، بڕێک لە خزمانم لایان ناخۆشە کە دەڵێم لادێیم، ئەڵبەتە ئەوان کەوچانە و بەرزە دەماخانە فکر دەکەنەوە، لەوە گەڕێ مێژووی بنەماڵەکەم خۆی لە حەوت سەد ساڵ دەکوتێت، من خۆ دیناسۆر نیم مرۆڤم و عاشقی حەق و حەقیقەتم، بۆچی عەیب و شورەی بێت من بلێم لادێیم؟ نەک من تەواوی میللەتەکەم لادێین، ئەرێ بۆ نکوڵ لەو حەقیقەتە بێ غەلوغەشە بکەم ؟ ئایا هەیە لە حەقیقەت جوانتر ؟ خۆزگە تازە پێکەوتوەکان تام وچێژی حەقیقەتیان دەزانی، ئەو کات کۆمەڵگایەکی شایانتر و پەسەند ترمان دەبو، حەیف مەست و مەدهۆشی خۆ بە زلزانینن.

٢٠٢٤/٥/٢٦

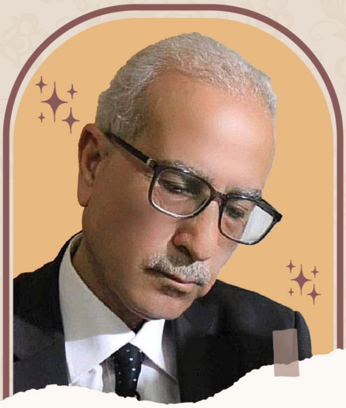

حامد محەمەد عەلی

بۆ یادی ٥٤ ساڵەی بەقەزابوونی کەلار

گوڵبژێرێک لە ڕووداو و یادەوەرییەکانی (١٥ ساڵ) ی ژیانم لە پایتەختی گەرمیان

ساڵەکانی ژیانی من لە کەلار، تەنها ١٥ ساڵە ، لە (٦٤ ساڵ) ی کۆی تەمەنی منی بەندەی خوا.

واتە کەمتر لە ٢٥٪ ی کۆی تەمەن و ژیانم لەو شار و دەڤەرە خۆشەویستە بەسەر بردوە، بەڵام چێژ و خۆشی و ناخۆشی و یادەوەرییەکانی ئەو ١٥ ساڵە و ڕوداوەکانی، تایبەت و کاریگەرن، ئەویش لەبەرچەند هۆکارێک، لەوانە :-

* (ژیانی گەنجێتیم) کە بۆ خۆی قۆناغێکی تایبەتە.

* (بوونم لەنێو خانەوادە و کەسوکار و دۆستان و هاوڕێیانی تەمەنم لەقۆناغەکانی خوێندنی سەرەتایی و ئامادەیی) دا.

* هەر لەو قۆناغەی ژیانمدا لە کەلار، خوێندنی ئامادەیی , هەروەها زانکۆم لە (بەغدا) بەسەرکەوتویی تەواوکرد.

* هەر لەو ماوەیەشدا بوو لە بەغدا لەزانکۆ بووم، دەستم بە نووسین کرد، ئەمەش بۆ خۆی خاڵێکی وەرچەرخان و دەسپێکی ممارەسەی نوسینم بوو لە ڕۆژنامە و گۆڤارەکانی بەغدا بە (عەرەبی و کوردی).

یەکەم بابەتیشم لە٢٢ی نیسانی ١٩٨٥ لە ڕۆژنامەی (العراق) بەعەرەبی، لەسەر ڕۆژنامەی (کوردستانی میقداد مەدحەت بەدرخانی ساڵی ١٨٩٨ز) بڵاوکردەوە، کەیەکەمین ڕۆژنامەی

کوردیە لەمێژودا، هەروەها لەوماوەیەدا لەپاڵ چەندین بابەت و وتاردا، بابەتێکی کورتم لەبەشی کوردی هەمان ڕۆژنامە لەسەر مێژووی (قەڵای شێروانە) بڵاوکردەوە.

هەر لەو ساڵانەدا بوو لە کەلار پاش تەواوکردنی خوێندنی زانکۆ و خۆشاردنەوە لەسەربازیی، لەساڵی ١٩٨٩ واتە ساڵێک پاش کۆتایی هاتنی جەنگی نێوان ئێراق و ئێران، بەبڕیارەکانی (٧٣٦ و ٧٣٧) ی ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕشی بەعس، لەگەڵ هەزاران گەنج و تەمەنداری کورد دا ڕاپێچی سەربازگەکان کراین بۆ خزمەتی سەربازیی، ئەوەبوو تا هێرشی یەکەمی ئەمریکا وهاوپەیمانان بۆ سەر ئێراق لەنیوەی دووەمی مانگی کانونی دووەمی ١٩٩١، واتە نزیکەی ساڵ و نیوێک لە (فایدە، بێجی، تاجی و ڕومادی) سەرباز بووم.

کەلار لەکۆتایی حەفتاکان و سەرەتای هەشتاکان

گەڕەکەکانی کەلار

کاتێک لە پایزی ساڵی ١٩٧٨دا واتا لە (٤/ ١٠ / ١٩٧٨) بەخێزانەوە لە کەربەلاوە گەڕاینەوە بۆ (کەلار)، جگە لە (گوندی کەلاری کۆن و گەڕەکەکانی بنگرد، بەشێک لەفەرمانبەران، حەمەی کەریمی کۆن و گازینۆ)، کەلار گەڕەکی دیکەی ئەوتۆی تێدا نەبوو، بەڵکو چەند کۆمەڵگەیەکی زۆرەملێی تێدا دروستکرابوو، یان خەریک بوو بۆ نیشتەجێ کردنی خەڵکی ئاواییە ڕاگوێزراو و تەعریبکراوەکانی قەزای خانەقین و ئەو خێزانانەی پاش گەڕانەوەیان لەئاوارەیی ئێران و دوورخرانەوەیان بۆ ناوچەکانی ناوەڕاست و باشوری ئێراق (عائدون) گەڕانەوە بۆ کوردستان، دروست کرا بوون.

ئەو کۆمەڵگایانەش بریتی بوون لە :- (١٠٠ خانو) ی سەبەکانی حەمەی کەریم و (٦٠٠ خانو)ی کۆمەڵگەی حەمەی کەریم (سەرکەوتنی ئێستا)و دووکۆمەڵگەی گازینۆو بەردەسور و کۆمەڵگەی ٥٠٠ماڵەکە) لەسەرجادەی کەلاری کۆن.

قوتابخانە و ناوەندەکانی خوێندن

لەو سەردەمەدا کەلار تەنها (خوێندنگایەکی ناوەندی تێکەڵاو)ی تێدا بوو، کە خوێندنی کوردی و عەرەبیشی لەخۆگرتبوو لە کوڕان و کچان، بەناوی (قوتابخانەی ناوەندی کەلار) کە (مامۆستا محەمەد ئەحمەد فەتاح خەڵکی کفری) بەڕێوەبەری بوو، دواتر (مامۆستا کەریم ئەحمەد) بوو بە بەڕێوەبەری.

ژمارەی بینای قوتابخانە سەرەتاییەکانی کەلار لەو کاتەدا، جگە لە قوتابخانەی (شێروانەی کەلاری کۆن)، تەنها پێنج قوتابخانە بوو، ئەوانیش قوتابخانەکانی (الوحدە لە خوار قایمقامیەت) و (الرسالە - لەیلا قاسمی ئێستا) و (ئەڵوەن و الحریە پێکەوە) لە گەڕەکی حەمەی کەریم و (گەرمیان لە گازینۆ) و قوتابخانەی (زۆرک لە کۆمەڵگەی ٥٠٠ماڵەکە)، شایانی باسە، زۆربەی هەرە زۆری مامۆستاکانی سەرەتایی و ناوەندی و ئامادەییش لەکەلار، خەڵکی هەردوو شاری دێرینی گەرمیان (خانەقین و کفری) بوون، کە هەندێکیان نیشتەجێی کەلار بوون و تائێستاش خێزانەکانیان لەکەلار ماونەتەوە، هەندێکیشیان ڕۆژانە هاتوچۆیان دەکرد.

هەر لە بواری خوێندندا پێم باشە باسی ئەوە بکەم، تاکو ساڵی خوێندنی ١٩٧٨-١٩٧٩ کە ئێمە لەپۆلی سێیەمی ناوەندی بووین (٩ی بنەڕەتی ئێستا)، کەلار خوێندنی ئامادەیی تێدا نەبوو، ئەوەبوو لەگەڵ دەرچونی ئێمە بۆ پۆلی چوارەمی گشتی (پۆلی دەیەمی ئێستا)، ئیتر هەر لە بینای ناوەندیەکە خوێندنی پۆلی چوارەمی گشتی یان ئامادەییان بۆ کردینەوە، ئێمەی قوتابیانی خوێندنی عەرەبی کە دەرچووی سێیەمی ناوەندی بووین، ژمارەمان زۆرکەم بوو، لە (١٠-١٢ قوتابی) تێپەڕی نەدەکرد، بۆیە سەرەتا وتیان بۆ ئێوە قۆناغی ئامادەیی ناکەینەوە، بەڵام دواتر وەک هاندانێک بۆ خوێندنی عەرەبی، شان بەشانی قوتابیانی خوێندنی کوردی، پۆلی چوارەمی گشتی- دەیەمی دواناوەندییان بۆ کردینەوە، دواتریش بۆ ساڵی خوێندنی ١٩٨٠- ١٩٨١ بینای قوتابخانەی دواناوەندی (الثورة) نزیک مزگەوتی شێخ ئیبراهیم بۆ خوێندنی عەرەبی تێکەڵ (کوڕان و کچان) کرایەوە.

لەو دواناوەندیە دا، پۆلەکانی (١١ و١٢)م لەگەڵ (مامۆستا ئەحمەدی برام) و چەند هاوپۆلێکم کە ژمارەیان لە پەنجەکانی دوو دەست تێنەدەپەڕی خوێند و ئامادەییمان تەواوکرد، بەو شێوەیە ئێمەی خوێندکارانی ئەو قۆناغە، ساڵی خوێندنی ١٩٨١-١٩٨٢ پۆلی شەشەمی ئامادەییمان تەواوکرد، یەکەم خولی دەرچووی قۆناغی ئامادەیی شاری کەلاربووین، واتە پێش ئێمە لە کەلار پۆلی شەشەمی ئامادەیی نەبوو و نەخوێنراوە.

جێی ئاماژەپێدانە لە خولی ئێمەدا بۆ تاقیکردنەوەکانی وەزاری (بەکالۆریا)ی سێیەمی ناوەندی و شەشەمی ئامادەییش، لەبەر کەمی ژمارەی قوتابیان لە کەلار هۆڵی تاقیکردنەوەمان بۆ نەکرایەوە، بۆیە لەقۆناغی سێیەمی ناوەندی هەموومان (خوێندنی کوردی و عەرەبی) لە قەزای دەربەندیخان لە هۆڵی قوتابخانەی دواناوەندی (زمناکۆ) تاقیکردنەوەمان ئەنجامدا، لە قوتابخانەی (بەمۆ) ی سەرەتایی لە کەمپی خوار دەماینەوە و دەخەوتین.

لە قۆناغی شەشەمی ئامادەییش، ئێمەی قوتابیانی خوێندنی عەرەبی لە دواناوەندی (شۆڕش) لە سلێمانی تاقیکردنەوەی بەکالۆریامان ئەنجامدا.

لـە قۆناغـی ناوەنـدی و ئامادەییـش- سـوپاس بۆخـوا- لەسـەر قوتابخانـەی خۆمـان یەکـەم و لـە شەشـەمی ئامادەییـش لەسـەر پارێـزگای سـلێمانی- بەشـی ئەدەبـی دووەم بـووم و (کاتژمێرێکـی دەسـتی)م بەدیاری لـە پـەروەردەی سـلێمانی وەرگـرت، تائێسـتا لـەلام مـاوە و پاراسـتوومە .

مزگەوتەکان

لـەو سـەردەمەدا (کۆتایی حەفتـاکان و سـەرەتای هەشـتاکان) کـەلار بچـووک بـوو، بۆیـە تەنها چـەن مزگەوتێکـی کەمـی تێدا بـوو، ئەوانیش بریتـی بـوون لـە (مزگەوتـی گـەورە لەسـەنتەری کـەلار، مزگەوتـی شـافیعی لەحەمـەی کەریـم، مزگەوتـی سـەڵاحەدین لـە گەڕەکـی گازینـۆ، مزگەوتـی غەزالـی لـە کۆمەڵگـەی گازینـۆ)، دیـارە لـە ئاوایـی کـەلاری کۆنیـش هـەر لـە کۆنـەوە مزگـەوت هەبـووە .

وەرزش و تیپە وەرزشییەکان

لـە سـاڵی ١٩٧٨ەوە کـە ئێمـە هاتینـە کـەلار، دێـی کـەلاری کـۆن تیپێکـی وەرزشـی تۆپـی پێیـان هەبـوو، ژمارەیـەک یاریزانـی بـاش یارییـان تێـدا دەکـرد، ئەوانـەی لەبیـرم مابـن (بەهـرۆز حەمەڕەشـید، بـەرزان حەمـەی مینـا و عاسـی شـێخ ئیکـرام) خوالێیـان خۆشـبێ و (جیهـاد کەریـم، حەسـەن ڕەشـید، ئومێـد و کاوە ...هتـد، وەک لـە وێنەیەکـدا کـە (د. حەسـەن کەریـم بەگـی جـاف) بـڵاوی کردۆتـەوە، لەسـەردەمی پاشـایەتییەوە لـە کـەلاری کۆنـی بەگـزادە نشـین تیپـی وەرزشـی هەبـووە .

هەروەها لە بنگردی سەنتەری شاری کەلاریش، لەناوەڕاستی حەفتاکانی سەدەی پێشووەوە، تیپێکی تری تۆپی پێ هەبوو، لە یاریزانە ناسراوەکانی (کەریم ڕەفعەت، خەلیل و جەلیل برای، محەمەدی حاجی مەحمود و کامەران برای، ئەمیر جەلیل بەگ و سەلاح خالد ئامۆزای، فەریق تەوفیق، ڕزگار ڕەزا بەگ- مەشەیی، خۆشناو حەسەن، حەسەن ساڵح- حەسەن عەرەب- سەلمان کەریم و ئەنوەر حاجی محەمەد. ...هتد).

ئێمە لە گەڕەکی حەمەی کەریمی ئەمبەر و ئەوبەریش، سەرەتا تیپی تۆپی پێمان نەبوو، لەگەڵ چەن کەسی تردا، زیاتر حەزمان لەیاری (تۆپی باڵە) بوو، لە حەوشەی یەکێتی لاوان (اتحاد شباب)، تۆڕ و گۆڕەپانمان لەنزیک گۆڕەپانی تۆپی پێ بۆ دانابوو، ئێواران باڵەمان دەکرد، دواتر لەسەرەتای هەشتاکان، ئێمەش چەند گەنجێکی قوتابی ئامادەیی و ناوەندی دانیشتوی گەڕەک، لەوانە (ئیبراهیم عەبدولڕەحمان، حامد محەمەد عەلی، بەرزان حەمید و سەلاح برای، یونس ئەحمەد و شەهاب برای، جەلال محەمەد عەلی، فەرهاد تەوفیق، جلال حاجی محێدین، ڕزگارعەبدوڵا، ئەحمەد کەریم خەیات، یەحیا محەمەد سەعید، نەوزاد فەرەج، محەمەد قادر، عەبدوڵڵا ئەولکەریم و داود حاجی ساڵح ...هتد)، پێکەوە تیپێکمان پێکهێنا و ناومان لێنا (تیپی ئازادی)، هەر لە مەیدانی پشت کتێبخانەی گشتی ئێستا، لەسەروی گەرماوەکەوە، گۆڕەپانێکمان سازکرد و ڕاهێنان و یاریشمان لەگەڵ تیپەکانی تردا تێیدا دەکرد.

من زۆر بەشداریی یاری تۆپی پێم نەدەکرد، بەڵکو تەنها وەکو بەڕێوەبەرو هەڵسوڕێنەرێکی تیپەکە بەهاوکاری هاوڕێکانم کارم دەکرد، هەروەها هەندێ جاریش (داوەریی- تحکیم) م بۆ یاریەکان دەکرد، دوای ئەوەی من چومە زانکۆ لەبەغدا، تیپەکە بەردەوام بوو، ئیتر نازانم تاکەی و چۆنی لێهات.

شیاوی باسە فەرمانبەرانی فەرمانگەی کشتوکاڵی کەلاریش، لەو ساڵانەدا تیپێکی وەرزشی تۆپی پێیان هەبوو، کوڕێکی چالاکی خەڵکی سلێمانی بەناوی (فەرەیدون ڕەسول) کە فەرمانبەری کشتوکاڵی کەلار بوو، سەرپەرشتی دەکرد.

کارگەکانی بلۆک و جێبە ڕوبعە و گەڵابەی مان

خەڵکی کەلار کە بریتین لە کۆبونەوەی زۆرینەیەکی دەربەدەر و دەرکراوی قەزای خانەقین و دانیشتوانی کۆنی شارەکە و دواتریش گوندەکانی دەوروبەری، خەڵکێکی زیرەک و کاسبکارن، زۆربەی خەڵکەکەشی بەهۆی ئاوارەیی ئێران و باشوری ئێراق و دابڕانیان لە خوێندن و قوتابخانە بێ وەزیفەبوون، هەربۆیە ڕوویان لە چەندین پیشە و کاری جیاجیا کردووە، لەوانە دانانی دەیان و بگرە سەدان (کارگەی بلۆک)ی دەستیی لەسەر ڕوباری سیروان، کارگەی لم و چەوی لێ بوو، هەر کارگەیەک دوو بۆ سێ کەس کاریان لەسەر

دەکرد، ئەو کاتە هێشتا کارگەی گەورەی بلۆکی کارەبایی نەبوو، دواتر کارگە گەورەکان دانران، کارگە دەستیەکان داخران، وەک وتراوە (ماسیە گەورەکان، ماسیە بچوکەکان دەخۆن).

لەوماوەیەدا ژمارەیەکی بەرچاوی خەڵک لە گەنج و تەمەنداری کەلار (جێبی وازی رووسی)یان کڕی و هێنایانە کەلار بۆ گواستنەوەی خەڵک لەسەنتەری شارەوە بۆ گەڕەکەکان و بەپێچەوانەوە، هەروەها بۆ گواستنەی کەلوپەلی ماڵان لەباتی ئۆتمبیلی جۆری پیکاب و دووتەنی، بەو شێوە ئەو (جێب)انە بوونە هۆکارێک بۆ بژێوی ژیانی چەندین خێزان، هەروەها بەشێک لە سیماو تایبەتمەندییەکانی کەلارو بە (جێبە روبعە) ناسرابوون، چونکە جێبێک بە روبعە دینارێک بەکرێ دەگیرا و کرێی نەفەریش ئەوکاتە تەنها (پەنجافلس- درهەمێک) بوو.

شانبەشانی جێبەکان، بەشێک لە دانیشتوانی کەلارلە کۆتایی حەفتاکان و سەرەتای هەشتاکان، ڕوویانکردە هێنانی ئۆتۆمبیلی جۆری (گەڵابەی مان) بەقیست، کە دیارە ئەو کاتە نرخی زۆر گران نەبوو، ئەو کارەیش زیاتر پەیوەندی بە بوونی کارگەکانی چەوولم و بلۆکی سەر ڕوباری سیروانەوە هەبوو، ئەو گەڵابانە زۆرتر خەریکی گواستنەوەی ئەو کەرەستانە بوون بۆ سلێمانی و دەوروبەری، یان هەر شار و شوێنێک پێویستیان بایە، ژمارەیەکی باش و بەرچاو لە خێزانەکانی کەلار ژیان و بژێوییان لەسەر ئەو کارو پیشانە بوو کە ئاماژەم پێکردن.

بواری تەندروستی و بینای نەخۆشخانەی گەورەی كەلار

كەلار وەک قەزا و شارۆچكەیەكی نوێ، تاكۆتایی حەفتاكان و سەرەتای هەشتاكانی سەدەی پێشوو، كە ژمارەی دانیشتوانی كەم بوون، تەنها (بنكەیەكی تەندروستی) تێدا بوو، لە ریزی قوتابخانەی الوحدە و قایمقامیەت، لەسەرەتای ساڵی هەشتادا دەسكرا بەدروستكردنی نەخۆشخانەی سەرەكی كە ئێستا بە نەخۆشخانەی شەهید هەژار ناسراوە، من بۆخۆم لە پشوی هاوینی ١٩٨٠ لەوێ بەشێوەیەكی كاتیی وەكو چاودێری كار (مراقب عمل) كارم كردووە، لە رۆژی ٢٢ ی ئەیلولی ١٩٨٠ رادیۆیەكی بچوكم پێ بوو لەوێ گوێم لە یەكەم بەیاننامەی سەركردایەتی گشتی هێزە چەكدارەكانی ئێراق بوو تایبەت بە هەڵگیرسانی جەنگی ئێراق- ئێران، بەوشێوە لەساڵانی سەرەتای ئەو جەنگەدا، نەخۆشخانەی سەرەكی كەلار تەواوكرا و خرایە بواری خزمەتەوە.

حەمامەكەی حاجی تالیب كۆكزیی

شیاوی بیرهێنانەوەیە، لەوسەردەمەدا، كەلار گەرماو-حەمامێكی- گەورەی پیاوانیشی تێدابوو لەسەنتەری بازار، هی (حاجی تالب) بوو، لە بنەچەدا خەڵكی كۆكز بوو، بەڵام لەدەربەندیخان دادەنیشت، حەمامە كە پێدەچێ لەدوای ١٩٧٥ دروستكرابێ، تاكۆتایی هەشتاكان و كاتی راپەرین مابوو.

لە گەرمەی ئیشیدا لە هەشتاكان، رۆژانە دەیان كەس لەو گەرماوەدا خۆیان دەشوشت، دواتر ئەگەر هەڵە نەبم لە سەرەتای نەوەدەكاندا گەرماوێكی دیكە دروستكرا، كەوتۆتە سەر جادەی كتێبخانەی گشتی، پێدەچێ هێشتا لەكاردا بێت.

نەورۆز و ئاگركردنەوە لەسەر قەڵای شێروانە

لەو ساڵانەدا لە ئێوارەی نەورۆزدا، لەبەر ئەوەی قەڵای شێروانە بەرزترین خاڵ و شوێن بوو لەكەلار، ژمارەیەک لە گەنج و لاوی شارەكە چەند تایەیەكی كۆنیان كۆدەكردەوە و دەیانبردە قەڵای شێروانە و بە زەحمەتێكی زۆر و بەشەوقەوە بە قادرمە تەسک و رک و توشەكاندا سەریان دەخست بۆسەر قەڵاو لە هەرگۆشەیەكی قەڵاكە چەند تایەیەک لەسەر یەک دادەنران و ئاگریان تێ بەردەدرا، بەوشێوە ئاگری نەورۆز لە بەرزترین شوێنی شار دەكرایەوە، منیش جارێک یان چەند جارێک بەشداریی ئەو كارەم كردووە.

گرنگترین ڕوداوەكان لە نێوان ساڵانی ١٩٨٠-١٩٩١

لێرەدا بەكورتی ئامارە بەگرنگترین ڕوداوەكانی ئەو سەردەمەی ئێراق و كوردستان دەدەم، كە كاریگەربوون لەسەر كەلار و خەڵكەكەی :-

١- هەڵگیرسانی جەنگی ئێران و ئێراق لە ٢٢ /٩ / ١٩٨٠

سەدان گەنجی كەلار لە دووسێ ساڵی یەكەمی ئەو جەنگە نەگریس و وێرانكەرەدا، تێیدا بوونە قوربانی یان كەمئەندام و برینداربوون، یان بەدیل گیران یان بێسەروشوێن بوون، لە ١٩٨٢ و ١٩٨٣ وە زۆربەی زۆری سەربازانی كورد سوپای ئێراقیان بەجێ هێشت و هەڵهاتن و هەندێكیان چوونە شاخ بۆ ناو هێزەكانی پێشمەرگە و لادێكان، زۆریشیان هەر لە كەلار پەیوەندییان بە (فەوجە خەفیفەكان)ەوە كرد و بەناسنامەی ئەو فەوجانە دەسوڕانەوە، هەندێكیشیان دەوامیان ئەكرد و بەفەرمان و سەرپەرشتی موستەشارەكان، تەنانەت بەشدارییان لە شەڕی دژی پێشمەرگەشدا كردووە و دواتر لە پرۆسەكانی بەناو ئەنفالیشدا دیسان زۆریان بەشداربوون.

٢ — هەردوو هەڵبژاردنی ساڵانی ٩٨٠ و ١٩٨٤ی ئەنجومەنی یاسادانانی ناوچەی ئۆتۆنۆمی و ئەنجومەنی نیشتمانی ئێراق، هەرلەسەرەتاوە ئەنجامەكانیان دیاربوو، خەڵكی بڕوای پێی نەبوو، بەتایبەتی لەوەی ١٩٨٤ دا، خەڵكی كەلار زۆربەیان نەدەچونە سەرسندوقەكانی دەنگدان، بەوەش بەرپرسانی حكومەت تووڕە بوون و كەوتنە گوشاردروستكردن لە ڕێگەی فەرماندەی لیوا (بارق حاج حنطە)وە و لە بڵنگۆی مزگەوتەكانەوە هەڕەشەی توندیان لەخەڵك كرد، ئەگەر بەشداریی دەنگدان نەكەن، ئەوەبوو پیرەمێردو پیرەژن و خەڵكانی كەفتەكارو نەخۆشیش بەناچاری ڕوویان دەكردە بنكەكانی هەڵبژاردن بۆ دەنگدان.

لەو ڕۆژەدا منیش وەكو خەڵكی تر چوومە بنكەی دەنگدانی (قوتابخانەی ئەلوەن) ی نزیك خۆمان، بەڵام نەمدەویست دەنگ بدەم، خواوڕاسان (ا، ف) م بینی، وەك یاساناس لەسەر سەندوق بوو، داوام لێكرد مۆرێك لەدەستم بدا، ئەویش بەخۆشحاڵیەوە مۆرێكی لەسەر دەستم دا كە گوایە دەنگم داوە، ئیتر دەنگم نەداو هاتمە دەرەوە.

٣- دانوستانی ساڵی ١٩٨٤ی نێوان یەكێتی نیشتمانی كوردستان و حكومەتی بەعس، كە چەندین گەڕ و جەولەی خایاند، بەڵام دواجار شكستی هێناو هیچی لێ نەكەوتەوە، لەو ماوەیەدا لە كەلار لە گەرەكی سەركەوتنی ئێستا، خۆپیشاندانێكی میللی بەڕێوەچوو، دەزگا داپڵۆسێنەرەكانی بەعس بەزەبری هێز دایانمركاندەوە و بەداخەوە كەسێكی خەڵكی ئاواییمان شەهید بوو بەناوی (جومعە ڕۆستەم قادر) و چەند كەسێكیش بریندار بوون .

٤- ڕووداوە دڵتەزێنەکانی تاوانی (بەناو ئەنفال) لەبەهاری ١٩٨٨دا کە بەچڕی و خەستی ناوچەکانی گەرمیان و قەرەداغی گرتەوەو دەیان هەزار ژن و منداڵ و گەنج و پیری ئەم ناوچەیە تێیدا بەرکەوتن و ڕاپێچی بیابانەکانی نوگرەسە لمانی باشوری ئێراق کران و زۆربەیان کۆمەڵکوژکران، ئەو ڕووداوە ڕەوشێکی یەکجار سەخت و خەماوی و پڕ ئازاری بۆخەڵکی گەرمیان و ناوچەکە خوڵقاند، هەر لەوماوەیەشدابوو لە ١٦ /٣ / ١٩٨٨ تاوانی کیمیابارانی هەڵەبجە ئەنجامدرا.

٥- دەرچوونی هەردوو بڕیاری (٦٣٦ و ٦٣٧)ی بەعس لەپاش پرۆسەکانی ئەنفال، بەهۆیەوە لەکۆتایی ساڵی ١٩٨٩وە دەسکرا بەسەر لەنوێ ڕاپێچکردنی گەنج و لاوانی کورد، تەنانەت لەدایکبوانی ساڵی ١٩٤٥ یش بۆ بنکە سەربازیەکان، کەئێمەمانانیش بەرکەوتین و لەگەڵ سەدان کەسی خەڵکی کەلار ڕاپێچکراین بۆ ئەرکی سەربازیی و سەرەتا ئێمە براینە سەربازگەی (فایدە)ی موسڵ و دواتریش (بێجی) و پاشان (ڕومادی).

لەو کاتانەشدا بوو لە ٢ ی ئابی ١٩٩٠ سوپای ئێراق وڵاتی کوەیتی داگیرکرد، بەوشێوە سەربازانی کورد کە پێشتر لەبەرەکانی جەنگی ئێران- ئێراق هەڵهاتن، لە جەنگی داگیرکردنی کوەیتدا بەشدارییان پێکراو تا هێرشی بەرفراوانی هاوپەیمانان بۆ سەرئێراق لەشەوی ١٧ی کانونی دوەمی ١٩٩١، بە شکستی گەورەی سوپای ئێراق کۆتاییهات ماینەوە و دواتر ئەوانەی بەسەلامەتی دەرچوون، سەربازگەکانمان بەجێ هێشت، دیارە لەجەنگی کوەیتیشدا وەکو جەنگی ئێران، سەربازانی خەڵکی کەلار و کورد بە گشتی قوربانییان دا.

٦- راپەرینی جەماوەری خەڵکی کەلار لە بەرەبەیانی رۆژی ٩ ئازاری ١٩٩١ و راماڵینی دامودەزگاکانی حکومەتی ئێراق، لەچوارچێوەی راپەرینی مێژوویی خەڵکی باشوری کوردستان، یەکەم چەخماخەی رۆژی ٥ ی ٣ / ١٩٩١ لەشاری رانیەوە لێدا، ئێوارەی ٩ / ٣ / ١٩٩١ هێزەکانی پێشمەرگەی لایەنە کوردستانیەکان گەیشتنە کەلار و بنکەو بارەگایان دانا، رۆژی دوایی ١٠ / ٣ شاری کفریش ئازاد کرا و پاشان لەرۆژی ١١ی ئازاردا هێزەکانی پێشمەرگە و جەماوەری گەرمیان چوونە ناوشاری خانەقینەوە، بەڵام بەداخەوە پاش ژمارەیەک قوربانی، نەتوانرا بەتەواوی کۆنترۆڵی شارەکەو دەوروبەری بکرێ و ناچار هەموولا پاشەکشەیان کرد، هەروەکو دواتر لە رۆژی نەورۆزدا لەشاری کەرکوکیش ئەو حاڵەتە روویدا.

٧- پەلاماری هێزەکانی (موجاهیدین خەلق) بەتانک و زرێپۆش بۆسەرشاری کەلار، لە بەرەبەیانی ٢٥ /٣ /١٩٩١ کە بەهۆیەوە ژمارەیەک شەهید و برینداری لێکەوتەوە، بەڵام هەمان رۆژ هێزەکانی پێشمەرگەی لایەنە کوردستانیەکان-بەتایبەت بزوتنەوەی ئیسلامی و یەکێتی نیشتمانی- بەهاوکاری خەڵکی کەلار، توانییان پەلامارەکە شکست پێ بێنن و تانک و زرێپۆشەکان تێک بشکێنن و چەکدارەکانی موجاهیدینیش بکوژن.

٨- هەڵگیرسانی دوو شەڕی دڵتەزێنی نێوان یەکێتی نیشتمانی کوردستان و بزوتنەوەی ئیسلامی لەکوردستان، لە ٣٠ تەموزی ١٩٩٢ لەکەلار، لە کۆتاییەکانی کانونی یەکەمی ١٩٩٣ لەکفری و کەلار، دواتر بەداخەوە فراوان بوو و هەموو ناوچەکانی هەرێمی گرتەوە، ئەم رووداوانەش دیسان بۆ گەرمیان یەکجار ناخۆش و خەمناک بوون، چونکە قوربانی و ناسۆری زۆری لەهەردولا لێکەوتەوە و ئاسەواری ناخۆشی بەجێ هێشت.

کەلاری دوای ٢٠٠٣ و ئێستا، هۆکار و بنەماکانی گەشەکردن و فراوانبوون

کەلار لە ٢٠ ساڵی رابوردودا لە هەموو بوارەکاندا گەشەکردنێکی بەرچاو، هەروەها گەورە بوونێکی باشی بەخۆیەوە بینیوە و دیارە بەردەوامیشە لە فراوانبون و گەشەکردن، بێگومان ئەم گەشە کردنە خێرایەش بۆ چەند هۆکارو بنەمایەک دەگەڕێتەوە، کە تایبەتن بەکەلار و دەڤەرەکەوە.

گرنگترینی ئەو هۆکار و بنەمایانەش ئەمانەن :

١- زیندویەتی و لێهاتویی کەلاریەکان خۆیان و جموجوڵ و کرانەوەیان بەرووی دەرەوەدا.

٢- هەڵکەوتەی جوگرافی شارەکە و پێگە جیاوازەکەی، کەوتۆتە نێوان هەرێم و ئێراق و سەر رێگای سلێمانی بەغدا.

٣- نزیکی ڕوباری سیروان و گرنگی لەچەند ڕوویەکەوە، لەوانە بۆ کشتوکاڵ، بەتایبەتی بۆگوندەکانی ئەوبەری ڕوبارەکە (بنکورە) وگوندەکانی باشوری کەلار، هەروەها وەک سەرچاوەیەک بۆ کەرەستەی بنەڕەتی بیناسازی (چەو و لم) سودێکی گەورەی لە سیروان بینیوە وچەندین کارگەی شوشتنی چەو و لم، دەیان ساڵە لەسەر ڕوبارەکە دامەزراون، ئەو کەرەستانە بۆ پارێزگای سلێمانی و دەوروبەری دابین دەکەن.

٤- بوونی دەروازەی نێودەوڵەتی (پەروێزخان) سەرچاوەیەکی گرنگی بازرگانی و ئاڵوگۆڕی کاڵا و کەلوپەلە لەنێوان ئێران و هەرێمی کوردستانیش، ئەم دەروازەیە جموجوڵ و هەلی کاری بۆ سەدان خێزانی ناوچەکە ڕەخساندووەو سەدان بارهەڵگر و تەنکەری بەگەڕخستوە، شیاوی ئاماژە پێدانە بوونی هەردوو دەروازەی نێودەوڵەتی (مەنزەریە- خەسرەوی) لە باکوری ڕۆژهەڵاتی شاری خانەقین و هەروەها دەروازەی (پشتە) لە دەڤەری بەمۆ، دیسان بە جۆرێک و ئەندازەیەک، لێکەوتە و کاریگەریی ئەرێنی لەسەر کەلار و گەرمیان بەگشتی وخەڵکەکەی هەیە.

٥- دۆزینەوەی نەوت لە کێڵگەکانی (حەسیرە) لە نێوان کەلار و کفری و دەرهێنان و بەبازاڕ کردنی نەوتەکەی، ئەویش دیسان خزمەتی بەخەڵکی کەلار و کفری و ناحیەکانی دەوروبەری کردوە، وەک سەرچاوەیەک بۆ هەلی کار و بەکارخستنی دەیان تەنکەر و شۆفێرو خاوەن کارو کرێکارو پاسەوان.

جێی وەبیرهێنانەوەیە نەوت لە دەوروبەری خانەقین و نزیک گوندی (چیاسورخ- ئیدارە)، لەدێرزەمانەوە هەیە و ئێستا بەرهەمەکانیان هەناردە دەکرێ.

٦- بوونی کەلار یاخود گەرمیان بە ئیدارەیەکی سەربەخۆ و بنیاتنانی ژێرخانی ئیداری و دامەزراندنی بەڕێوەبەرایەتیە گشتیەکان و تەرخانکردنی بووجەی سەربەخۆ بۆ ئیدارەکە ... هتد، هەموو ئەمانە ڕەنگدانەوەی دیار و باشی هەبووە لەسەر گەشەکردنی کەلار وەک ناوەندی ئیدارەی گەرمیان و سەنتەری دەڤەرێکی فراوان.

٧- کردنەوەی زانکۆی گەرمیان لە کەلار، چەند کۆلیژێکیشی لە هەردوو شاری خانەقین وکفریدایە، هەروەها کردنەوەی زانکۆی پۆلی تەکنیکی گەرمیان لە کفری لەمساڵدا، لەگەڵ بوونی چەند پەیمانگەیەکی حکوومی و ئەهلی لە دەڤەرەکە، بێگومان ئەم ناوەندە زانستی و ئەکادیمیانە خزمەتی بەرچاو بەدەڤەرەکە و خەڵکەکەی دەکەن.

دوا وتە و پێشنیاز

کەلار و گەرمیان بەگشتی، پاش تێپەڕبوونی ٣٦ ساڵ بەسەر مەرگەساتەکانی ئەنفالدا، هێشتا ئە وزامە قووڵە سارێژ نەبووە، یاخود سارێژ نەکراوە و ئەو تەم و دوکەڵەی نەڕەویوەتەوە، چونکە کەسوکاری ئەنفالکراوەکان، هێشتا چاوەڕێ دەکەن هەردوو حکومەتی هەرێم و فیدراڵ، چارەنووسی قوربانیان دەسنیشان بکەن و ڕوفاتی قوربانیانیان لە بیابانەکانی سەماوەو نوگرە سەلمانەوە بۆ بهێننەوە بۆ زێدی خۆیان لە کوردستان، زۆر گرنگە دەسەڵاتداری هەرێمی کوردستان، ئەو ئەرکە لەئەستۆ بگرێ و لە هەمانکاتدا کاری جددی بۆ قەرەبووکردنەوەی کەسوکاری ئەنفال بکات.

خاڵێکی تر بەلامەوە گرنگە ئاماژەی پێ بکەم، ئەوەیە نابێ ڕێگە بدرێ بەبێ پلان و بەرنامەیەکی زانستی تۆکمە، کەلار فراوان بکرێ و زەوی زارەکانی هەموو بۆ پرۆژەی نیشتەجێکردن و بازرگانی تەرخان بکرێت، بەڵکو پێویستە ماستەرپلانێکی زانستیانەی وا بۆ شارەکە دابنرێت ڕەچاوی هەموو ڕەهەندەکانی داهاتوی شارەکە وەک ناوەندی گەرمیان بکات.

پێویستە کاری جددی بۆ تەواوکردنی ڕێگەی نێوان کەلار- سلێمانی بکرێ و هەموو گوشار و ڕێگەیەکی مەدەنیانە بۆ ئەنجامدانی ئەو کارە بگیرێتە بەر.

گرنگە بووجەی پێویست بۆ تەواو کردنی بەنداوەکانی ناوچەکە تەرخان بکرێ، بەتایبەت پرۆژەی هەردوو بەنداوی (باوەنور و بەردەسوور) لەسەر روباری سیروان، رۆڵی گەورەیان دەبێ لە کۆکردنەوە و دابینکردنی ئاوی پێویست بۆ کۆی ئێراق و زیاتر بوژانەوەی دەڤەرەکە، لەڕووی کشتوکاڵی و ئابوری و گەشتیارییشەوە.

پێویستە دڵسۆزانی کەلار و گەرمیان لەبەرپرسانی ئیداری، هەروەها کۆمەڵگەی مەدەنی، بەو رۆحیەتەوە کاربکەن لەداهاتودا گەرمیان بکرێتە پارێزگایەک و ئەم پاشکۆیەتیەی بەتەواویی کۆتایی پێ بێت، ئەمەش وادەخوازێت ژێرخانی ئیداری و ئابوری و رۆشنبیری دەڤەرەکە و شاری کەلار بەتایبەتی پتەوترو بەهێزتر بکرێت.

لەکۆتاییدا ئومێدی گەشەکردن و پێشکەوتنی زیاتر بۆ شاری کەلار و تێکرای دەڤەری گەرمیان و گەرمەسێر دەخوازم، هیوادارم لەژیانی خۆمدا گەرمیان بە پارێزگا ببینم و بنیاتنانی (فرۆکەخانەی کەلار) یشی بەدوادا بێت.

دەسخۆشی لە سەرپەرشتیارانی رێورەسمی ساڵیادی بەقەزابوونی کەلاردەکەم، بەتایبەتی سەرپەرشتیارانی ئەم گۆڤارە ناوازەیە، بەدڵنیاییەوە بابەت و ناوەرۆکی ژمارەکانی دەبنە بناغەیەک بۆ زانین و دارشتنی مێژوی ناوچەکە و دانانی (ئینسکلۆبیدیایەک) بۆ شار و شارۆچکەکانی گەرمیان، کەنەوەکانی داهاتوو ،سوودی لێ وەردەگرن.

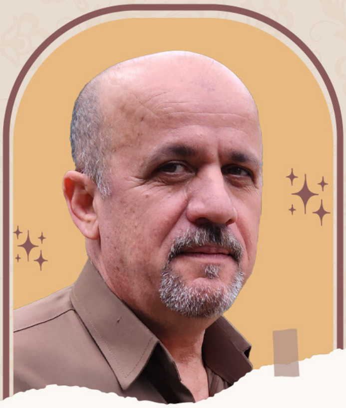

تەها سلێمان

کەلارییات

پێش کەلار

پێش کەلار ڕەنگە سێ تا چوارجار شارم دیبێ، بیرم تێ دووجار ڕۆیشتمەتە خورماتوو، جاری یەکەمیان خوالێخۆشبوو باوکم بەخێزانی بردمانی بۆ خورماتوو، تا ناسنامەمان بۆ دەربکات و جاری دووەمیش ڕێگای شار داخرابوو، بەشێکی زۆر لەپیاوەکانی ئاوایی (قەڵاچەرمەڵە) بەڕێگای قاچاخ و بەناوچەی داوێی سەرچەما، بەتراکتۆرەکەی جەباری حەمید شووشە (ئامۆزای باوکم) بەمەبەستی کڕینی شتومەک و پێداویستی ڕۆیشتن بۆ خورماتوو، باوکم منیشی لەگەڵ خۆی برد.

جاری سێیەم هێشتا پۆلی پێنجەمی سەرەتایی بووم، باوکم و ئەحمەد مامەلی ڕێککەوتن (من و برایم)ی کوڕی ئەحمەد مامەلی بنێرن بۆ کفری، بۆ ئەوەی هەندێ پێداویستی ماڵ بکڕین و هەمان ڕۆژ ئێوارەکەی بەئۆتۆمبێلەکەی حوسێنی عەلی کوێخا (خەڵکی ئاوایی عەزیز قادر) گەڕاینەوە.

دووەمین جاریش بۆ کفری، بەسەردانێک بۆ ماڵی خاڵم (حاجی کەریم) کە ئەوکات خاڵۆم ئازاد خوێندکاری شەشی ئامادەیی و خاڵۆم بەختیار خوێندکاری ئامادەیی پیشەسازی بوو.

لەو چوار جارەدا کە (خورماتوو و کفری)م بینی، هیچم لەبارەی شارەوە نەدەزانی (سەردانەکان سەرەتای هەشتاکان بۆ پێش ناوەڕاستی هەشتاکان) بوو. واتە ئەوکاتە تەمەنی من لەدەوروبەری (٩ بۆ ١٠) ساڵێک دەبوو، لەڕاستیشدا بەبینینی دیمەنی شار و خەڵکەکەی واقم وڕمابوو، باشیشم بیرە پێشوو تر و لەکاتی سەردانەکان پێم وابوو، خەڵکی شار مەخلوقێکی جیاوازترن لەئێمە و لەهەموویشی ناخۆشتر خەریک بوو زەندەقمان لەمناڵەکانیان دەچوو، چونکە بەسروشت مناڵی شار لەمناڵی ئاوایی هاروهاجتر بوون.

بەرەو کەلار

ساڵ گەیشتە هەشتاوسێ؛ ئێمە لەقوتابخانەکەی ئاوایی (قەڵاچەرمەڵە) کە لەڕووی کارگێڕییەوە سەربە قەزای کەلاربوو، لەکۆی ئەو (٤٣) خوێندکارەی لەپۆلی یەکەوە نێردرابووینە بەرخوێندن کومەڵێکی کەم مابووینەوە (خالد سلێمان، خەلیل عەبدوڵڵا، تەها سلێمان، جیهاد عەزیز ئاغا، نەجات مەحمەد برایم، براهیم ئەحمەد، ناسیح مەحمود، ئەحمەد مستەفا) و چەند کەسێکی تر. لەم کۆمەڵە خوێندکارەش کەس ئامادە نەبوو مناڵەکەی بنێرێ بۆ تاقیکردنەوەی وزاری (بەکالۆریا) لەشاری کەلار، تەنیا باوکم بڕیاریدا (خالدی برام و من) و کاکە ئەولای ئامۆزاشی بڕیاریدا (خەلیل) واتە سێ کەس بچین بۆ تاقیکردنەوە بۆ کەلار.

سەرەڕای ئەوەی کەمناڵ بووین، هاوکات متمانەی ئەوەشیان پێمان نەبوو بەتەنیا بچین بۆ کەلار، بۆیە بڕیارياندا (کاکە ئەولا) بمانبا بۆ کەلار، بەیانیەکی زوو لەگەڵ کازیوەی خۆر کەوتنا، لەناو ئاوایی خۆمان سواری تراکتۆرەکەی (حوسێنی مام عەزەدینی قەواڵی) بووین (ناو عارەبانەکەی) هەڵتەک هەڵتەک بەناو ئاوایی (عەزیز قادر، توکن، فەتاح تۆمەر و سەیدجەژنی) هەتا گەیشتینە سەرجادەی قیر(کفری-کەلار) تەنیشت شارۆچکەی سەرقەڵا و لەوێشەوە سواری گڵابەیەک (لۆری) دیسان لەگڵابەکەی و لەدواوە بەرەو کەلار.

بێگومان گەیشتن بەکەلار بۆ یەکەمینجار، هەم خەون و هەمیش چێژێکی تایبەتی و هەمیش ترس و دڵەڕاوکێ و لەولاشەوە ئەرکی تاقیکردنەوەی وزاری و سەرووی ئەمانەش قوتابخانەکەی ئێمە تەنیا ژوورێکی قوڕین و ئێستا ئەچینە قوتابخانەیەک بۆ ئێمە و یەکەمجارە و بینینی وەک کۆشکی پاشایەتی وایە.

لەکەلار دابەزیمان و کاکە ئەولا ئێمەی تەسلیمی ماڵی میمکم ئەسمەر (خوالێخۆش بوو سەید قاسم) کرد، خۆی و خەلیلیش ڕۆیشتن بۆ ماڵی (خوالێخۆش بوو حەمید غێدان) چونکە خەدیجەی خێزانی مام حەمید خوشکی کاکە ئەولا بوو.

قوتابخانەی شێروانە

قوتابخانەی سەرەتایی شێروانە دەکەوتە ناوەڕاستی کەلاری کۆنەوە، باش بیرم دێ دیوارەکەی بە گەچ و قایە کرابوو، لەڕووی پێشەوەی دەرگایەکی دوولایی مام ناوەند لێوەی دەچویە ژووریّ و دیوی پشتەوەی حەوشەیەکی گەورە بەسیاجێکی نزیکەی دوومەتر بەرز دەور درابوو.

ڕۆژی دوای گەیشتنمان؛ بەیانیەکەی هەڵساین و دانی پێدا دەنێم بەترس و لەرزەوە، بەپێ دەشتەکەی نێوان (گەرەکی شۆڕش کە پێیان دەوت لیواکە و کەلاری کۆن)دا کەوتینەڕێ بۆ قوتابخانەی شێروانە، بۆ ئەوەی ناوەکانمان بدۆزینەوە بزان لەچ ژوور و پۆلێدایە. بەڕێکەوت ناوی من لەتەنیشت کچێک بەناوی (سروە) ناوی باوکیم بیرنەماوە، نەک لەناو ژوور بەڵکو لەڕارەوی سەرەکی بەردەم ژوورەکاندا بوو.

گەڕاینەوە و خۆمان ئامادکرد بۆ سبەی و تاقیکردنەوەی یەکەم وانە، کە بەیانیەکەی گەڕاینەوە قوتابخانە چ حەشاماتێک بوو، جگە لەخوێندکارەکانی شەشی سەرەتایی (هی شار و ئاواییەکانی دەوروبەری کەلار) بەسەدان و بگرە زیاتریش منداڵ لەچواردەور و سەردیواری سیاجی قوتابخانەکە کۆ ببوونەوە. یەکێک هاواری دەکرد، یەکێک فیکەی دەکێشا، یەکێک بەردی هەوا دەدا، یەک جنێوی دەدا، فەوزایەک بوو مەپرسە. ئینجا خالد و خەلیل لەبەر ئەوەی لەمن گەورەتربوون کەمتر، بەڵام من هەموو ڕۆژێک ترسی ڕێگای نێوان کەلاری کۆن و گەڕەکی شۆڕش (لیواکە)م هەبوو، چونکە منداڵەکان دەیانزانی ئێمە لەئاواییەوە هاتووین و سەروسیماشمان لەدوورەوە هاواری دەکرد، بۆیە تەشقەڵەیان پێدەکردین و ڕێگایان لێدەگرتین.

ئەو هەشت نۆ ڕۆژەی تاقیکردنەوەمان بەحاڵێک لێ ڕۆیی مەپرسە، چونکە هەم ناشارەزا و هەم ترسی منداڵی شەڕانی و ئەرکی تاقیکردنەوەش لەولاوە بوەستێ!

ئێواران

ئـەوەی زۆر بـۆ ئێمـە خـۆش بـوو، کەپێـش نیـوەڕۆ لەتاقیکردنـەوە دەهاتینـەوە (وەرز هاویـن بـوو) پشـوومان دەداو (سـەید قاسـم) یـادی بەخێـر دەیبردیـن بـۆ بـازاڕ، پیاسـەی پێدەکردیـن، شـرینی و ئایسـکرێم و چلورەی بۆ دەکریـن، ڕۆژێکیـان وتـی بـا بتانبـەم وێنەتـان بگرم، چوینە لای وێنەگری شـێروانە (بـازاڕی سەوزەفرۆشـی کۆن-سەرمەشـروعەکە). لەڕێگا فێڵێکیـان لەمـن کـرد و وتیـان:

-ئەوە چیە بەدەستەوە؟

-کتێبی پەروەردەی ئاینی..

-جا خۆ ئەوە مەمنوعەو بەدەستەوە بیبینن دەتگرن!

تـرس ماخولانـی بـۆ هێنـام و چـی بکـەم و چـی نەکـەم! وتیـان لەژێـر بلوسـەکەی بەرتـا بیشـارەوە، منیـش کتێبەکـەم کـردە دوو توێـی پزیـی شـەرواڵەکەمداو بلوسـەکەی بـەرم دابەسـەریدا. کاتێـک چوینـە ژوورەوە بـۆ لای وێنەگرەکـە (کاک حوسـام) خەریکی ڕێکخسـتنمان بـوو، دەسـتی دای لەکتێبەکـەو پرسـی:

-ئەو ڕەقە چیە؟

-ڕەنگم زەرد هەڵگەڕاو زمانم هاتە یەکا..

سـەید قاسـم دای لەقاقـای پێکەنیـن و وتـی: وەڵا ئـەوە مـن ترسـانوومە و ئەگـەر کتێـب بەدەسـتەوە بگرن و ببینـن، دەتگرن و دەتبـەن بـۆ سـجن، بۆیـە ئەویش لەوێدا شـاردویەتەوە.

دووکانەکەی سەید ئەحمەد

سـەید ئەحمـەد سـەید سـەمین؛ لـەو خێزانانـە بـوون (کۆمەڵێـک خـزم) لەئاوایـی گەرمکـەوە (ناوچـەی داوێ) لەناوەڕاسـتی هەفتاکانـەوە هاتبوونـە شـاری کـەلار، لەنێویانـدا (حاجـی سـەید عەبـاس) دوکانـی چاککردنـی ئامێـری تەلەفزیـۆن و ڕادیـۆی هەبـوو، بـەڵام (سـەید ئەحمـەد) دوکانێکـی وردواڵـە فرۆشـی (پسـکیت و بیبسـی و چلـورەو ئایسـکرێم)ی بەتەنیشـت دەرگای سـەرەکی ماڵەکـەی خـۆی کـە لەسـەر جـادەی (کـەلاری کۆن-نـاو بـازاڕ) بـوو.

بۆ ئێمە و ئەوکاتە ئەم دووکانە جگە لەشرینیەکان، دووسێ شوێنی دانیشتنی بەتەختەدار دروستکراوی تیا بوو، وەک ئەوە وابوو لەڕیستۆرانت و کافییەکانی ئێستای ڤیەنا و پاریسدا دابنیشین. بەتایبەت کە بیبسییەک و پسکیتێکت داوا دەکرد و لەسەریەکێک لەتەختەکان دادەنیشتی و دەتخوارد.

ئەم دووکانە نەک تەنیا بۆ ئێمە بەڵکو بۆ هەموو مناڵەکانی ئەو گەڕەکە (لیواکە)و دەوروبەری هەم تام و هەم چێژی هەبوو، چونکە فێنکی دەکردینەوە، ئیتر دوکانەکە جمەی دەهات لەگەنج و جەوان و هەندێ جاریش نەک تەنیا گەنجەکان بەڵکو پیاوە بەتەمەنەکانیش دەهاتن لێی دادەنیشتن و کۆڕی قسە و گفتوگۆیان گەرم دەبوو.

ده دینارو سیانزه پەنجا فلسی

وەک ئێستا بیرمە؛ کە لەماڵ کەوتینەڕێ باوکم یەک و پێنج دیناری دا بەمن و خالد، ئەوکاتە بڕیارەکە وابوو هەر خوێندکارێک لەئاواییەوە (دەرەوەی شار) بۆ تاقیکردنەوەی وزاری بهاتایەتە شار، حکومەت هەریەکەو پێنج دینارو سیانزە پەنجا فلسی پێدەدا. لەڕۆژی دووەمدا لەلایەن لیژنەیەکەوە پارەکەیان پێماندا، بەسەریەکەوە یەکی بووینە خاوەنی دە دینارو سیانزە پەنجایی. لەگەڵ ئەمەشدا ئەو ماڵە خزمانەی کەبانگمانیان دەکرد بۆ نانخواردنی ئێواران یان نیوەڕوان، شتێک پارەیان دەداینێ وەک دڵخۆشکردن، واتە بەردەستمان پڕبوو بۆ خەرجی ڕۆژانەمان.

ڕۆژێکیان بێ پرسی ماڵ میمکم ئەسمەر (سەید قاسم) سواری جێبە ڕوبعە بووم و چووم بۆ بازاڕ، لەهەر شوێنێکەوە ڕۆیشبام شتێکم دەکردە نیشانە بۆ ئەوەی وێڵ نەبم. چوومە بازاڕی سەرمەشروعەکە و دواتر دوکانی کەمالیاتەکان و پاشان گەڕامەوە بۆ لای گەراجی جێبەکان، پێش ئەوەی بگەمە گەراجی لای جێبەکان، لەبەردەم کتێبخانەکەی مام سابیری مەکتەبە لامدا، سەیری کتێبەکانم دەکرد، پێشووتریش باوکم لەشارەوە داستانەکانی خورشید و خاوەر، ڕۆستەم و زۆراب، لەیل و مەجنوون و لەو بابەتانەی بۆ دەهێناین.

کوڕێک لەخۆم گەورەتر بوو، دیاربوو بەڕووخسارو جل و بەرگا، تێگەیشتبوو کە من خەڵکی شارنیم، بۆیە خۆی لێم نزیک کردەوەو وەک ئەوەی بمناسێ، کە مێک خلافاندمی و قسەی خۆشی بۆم دەکرد، کاتێکم زانی دەستی لەناو گیرفانی شەرواڵەکەمدایە و هێندەی نەمابوو، گشت پارەکەم ببا.

کەلارم خۆش گەرەکە

ڕەنگە لێرەدا نەتوانم سەربوردەی ئەو دووهەفتەیە وەک خۆی بگێڕمەوە، بەڵام بەهەموو ترس و دڵەڕاوکێکانیەوە خۆشترین دووهەفتەی ژیانی ئەوکاتی تەمەنم بوو. دووساڵ دوای ئەو سەردان و تاقیکردنەوەیە، ئیتر کەلار نەک بۆ من، بەڵکو بوو بە شوێنی نیشتەجێبوونی خێزانیمان. لەو کاتەوە ڕێک لەساڵی هەشتاو پێنجەوە، کەلارم دوور لەشارچێتی وەک چاوم خۆش گەرەکە.

ئێستا کە ئەم دێرانە دەنووسم درۆ نیە بێژم (من لەم پەڕی دنیا و کەلار لەو پەڕی دنیا) کەچی شەو نیە خەونی پێوە نەبینم و تاسەی نەکەم. ڕێک و ڕەوان قەسیدەی (دەچمەوە بۆ کەلار) خۆشەویستی کەلار سەرچاوە و هەوێن و مامانەکەیەتی...

خۆشم دەوێی کەلاری ئاوەدان و ئاوەدانیی هەمیشەیی.

لاله فایەقی کەماڵەیی

یادەوەرییەکی کورت لەسەر مزگەوتی کەلاری کۆن

مەلا سمایلی برایم وەڵی لەلای مەلا مستەفا لەمزگەوتی کەلاری کۆن وەک فەقێ خوێندوییەتی، ئەم چەند دێڕەی وەک بیرەوەری کاتی خوێندنی خۆی بۆ باسکردم، منیش پێم خۆش بوو وەک خۆی بۆتانی بگێڕمەوە:

لەخوار مزگەوتەکەی کەلار، ماڵی حاجی محەمەد حەسەن سەرۆکی عە شیرەتی کەماڵەیی هەبوو، خێزانی حاجی محەمەد ناوی ئاهوو کەریم فەتاح بوو (خوا لێیان خۆش بێت).

حاجی محەمەد، ژنێکی لێهاتووی ژنانەی سەخی تەبیعەت و پێکەوتووی بەشەخسیەتی هەبوو بەناوی میمکە ئاهوو، بۆ ناسینی زیاتری میمکە ئاهوو، برازای حاجی براحەمە بوو، هەرچی ئەرکی فەقێ بوو لەئەستۆی خۆیانی گرتبوو، وەک دۆ و شیر، جگە لەوەیش زۆربەی شەکر و چای لە ماڵی ئەوانەوە بۆمان ئەهات، هۆکارەکەشی بەرچاو ڕۆشنی و سەخاوەتی میمکە ئاهوو بوو.

ژیانی فەقێ بەوجۆرە بوو، بەیانی و ئێوارە (ڕاتبە)یيان ئەکرد، ئەچوون بو ماڵەکان و لەدەرگایان ئەدا، بانگیان ئەکرد، ڕاتبەیی فەقێیە ڕەحمەتتان لێبێ (ماڵەکە ئاگادار ئەبوونەوە و ئیتر نانێکیان ئەهاورد بۆ فەقێکە)، ئەمە بەیانیان، ئێوارەیش بەر لەبانگی مەغریب فەقێیەک بۆ ئاوایی و فەقێیەکی تر بۆ ماڵە بەگزادەکان دەچوون، زۆرتر ماڵە

بەگزادەکان چێشتیان هەبوو، بەتایبەتی چێشتی فەقێی مزگەوت جیابوو، خواردنی ئەو سەردەمە هەژارانە بوو، بۆ نمونە برنج زۆر کەم بوو، فەقێکەی تر ئەوە نانی ڕاتبەی ئەهاوردەوە.

فەقێ خۆی دوو جۆر بوو:

سوختە: ئەو فەقێیەی منداڵە و سەرەتا خوێندنیەتی.

موستەعید: بەو فەقێیەیان دەووت کەپلەی خوێندەواری بەرزتر و خەریکی خویندنیشە و تەماشای دەرس خوێندنەوەی سوختەشی کردووە.

بورهان محەمەد فەرەج

گەشتی منالّیم بۆ نیشتمانی دایک

ئـەو سـاڵانەی کـە کـەلار تەنهـا دوو سـەد ماڵێـک دەبـوو، لەڕۆخـی سـیروانیش دێـی بنگـرد« مەکینەکـە»ش چـل ماڵێـک ، دێـی حمـەی کەریـم دە ماڵێـک و عەلەومحـەش پێنـج ماڵێـک دەبـوون، وەک ئێسـتا شـارێکی گـەورە و جـوان نەبـوو.

چمکی کەواکـەی دایکم پەلکێشی دەکردم، وەک چۆن گالیسـکەیەک لەژێر پێمدا بمهاژۆێت، ئەویـش کەمەنکێشـی ماڵـە باوانـی بـوو، جارجـارە ورە و ئازایەتـی باوکـم لـە هەڵهەڵـەی ڕوبـاری سـیروان بوارێکـی ئەدۆزییـەوە، هەندێـک جـار بـە سـواری چارەوا بـۆ ئەوبـەری روبارەکـە ئەپەڕینـەوە و ئەگیشـتینە پێدەشـتی بنکـورە، بەتایبـەت لـەوەرزی بەهـاردا چـڕی دار و دارسـتان و بۆنـی بەلـەگ و دیمەنـی سـەوزی دڵڕفێنـی مرۆڤـی سەرسـام دەکـرد، پاشـتر ملـی ڕێگەمـان بـەرەو بانڕاسـایی دەگـرت، لەوێندەرێـوە لەملـەی بانڕاسـییەوە ڕووەو مەرکـەز حـدوود شـۆڕ ئەبوینـەوە، وەختێـک دەگەیشـتینە نیشـتیمان و سـەر کانـی و ئاوەکـەی ئۆخـژن دەبوویـن، ئیتـر لـەوێ لەتـەک دایکـم بـە باوانـی و خزمانـی دایکـم شـاد ئەبووینـەوە.

ئـەو دێیـە، مەرکـەزی پاشـا حەمودییشـیان پـێ ئەگـووت، دێیەکـی بەردەڵانیـە و تـەنها سـەرچاوەی ئـاوی خواردنـەوەی کانییـەک بـوو، بـەڵام ئـەو کانیـاوە لەقوڵایـی زەوییـدا دەبێتـە کارێـز و لەشـێوەی تونێلێکـدا بـەرەو مـەرزی ئێـران دەڕوات، ئـەو دێیـە پـڕ لـە قـەل بـوو، بەیانیـان لـە عیـوە عیوەی قـەل لـە سـەربان بەخەبـەر ئەهاتیـن، دێکـە دەکەوێتـە نزیـک مـەرزی قەسـری شـیرینەوە، زۆرێـک لـە دانیشـتوانەکەی سـەیدی بەرزنجییـن و کەسـوکاری دایکـم بـوون و ئەوانیتریـش هـەر وەکـو کەسـوکاریان لێهاتبـوو.

مەرکەز بۆ منداڵی من مەملەکەتێک بوو، دونیاک یادگاری ئەفسوناوی و خەونی ڕەنگاوڕەنگ و تاڵ و شیرینیم وەک تابلۆیەک بە دیواری بیرەوەریەکانمدا هەڵواسیوە، پێگەی کەلاری دووەمی زێدە ئازیزی باو باپیرانم بوو، خۆشەویستی ئەو دێیە لای دایکم کاریگەری گەورەی لەناخی ئێمەشدا ڕواندووە، ساجا، کەش و هەوا هەرچۆنێک بوو بایە، زستان بایە یان تاوسان، با یان باران، لافاوی سیروان یان گڕەو گەرمایی هاوینی گەرمیان و گەرمەسێر، هەر دەبوایە وەک فەرز ساڵی جارێ یان دووجار سەردانی ئەوێندەرمان کردبایە، هەندێک ساڵ گەشتەکەمان بەسواری چارەوا دەکرد، بەسەر دێهاتەکانی بنکورە و جموردا گوزەرمان دەکرد و ئەوانیش سەرانە، واتە باجیان لەبری ڕاگوزەریمان بە خاک و موڵکی ئەواندا لێ وەردەگرتین، بەتایبەت لەساڵانی ١٩٦٦ و پاشتر ناکۆکی نێوان باڵی (م س) واتا جەلالی و ساڵح ئاغای ڕۆستم خان، بەشێک بوو لە ناکۆکی نێوان جەلالی و مەلایی، کاریگەری نەرێنی لەسەر ژیان و گوزەرانی خەڵکی ناوچەکە بەگشتی هەبوو، بارودۆخەکە تاقەت پڕوکێن بوو، بەگشتی خەڵکی ئەو مەملەکەتە ماندوو کرا بوون، بەو بۆنەیەوە توشی ناڕەحەتی و نەهامەتی و چەرمەسەری زۆر بوو بوون، هەندێک وەرز و هەندێک جار بەسواری کەڵەک لەبەرامبەر قەڵای شێروانەوە دەپەڕینەوە بۆ ئەوبەری سیروان.

جارێک لەگەڵ خاڵۆ شێخ ئەنوەر، جارێکیتر لەگەڵ خاڵۆ ئەحمەد نەجمە جارێکیش لە بەردەسوورەوە لەگەڵ حاجی ئەحمەد خەسرەو لە ڕوباری سیروان پەڕینەوە، ئەو وەرزەی باوبۆران و لافاوی گەورە هەبووایە و زستانەکەی سەخت بوایە، ڕێڕەوی گەشتەکەمان ئەگۆڕی و چمکی کەواکەی دایکمم توند توند دەگرت و بە پاسە دارینەکە حاجی ئەحمەد حەمە موراد کە پێیان دەگووت دەگولنەجەف کە ئەو جۆرە پاسانە هۆیەک بوو بۆ گواستنەوەی مسافیر و هەموو شتێکیتریش، بەوشێوە دەچوینە قەرەخان (جلولاء) شەوێک لەماڵە خزمێک ڕۆژمان دەکردەوە و سبەی بەرەبەیان دەچوینە وێستگەی شەمەندەفەرەکە، ئەو دەم هێڵی شەمەندەفەر لەبەغداوە بۆ قەرخان و خانەقی و کفری و کەرکووک دەهات، جا ئێمە لەوێستگەی قەرەخانەوە بۆ وێستگەی خانەقی سەردەکەوتین و مەقەسچی فارگۆنەکانی شەمەندەفەرەکەی دەپشکنی و مەقەسەکەی دەستی هێندە سەرنجی ڕادەکێشام، بۆ وێناو دیمەنێکی دڵڕفێنی ناوازە و کەم وێنە، جا بۆ مناڵە جوتیارێکی لادێی وەک من گەشت بەشەمەندەفەر خەونێکی خۆش و دونیایەکی تەواو جیاواز بوو، هەنێک جار دایکم سەرزەنشتی دەکردم بۆ ئەوەی دانیشم و نەگەڕێم و دەستم لە پەنجەرەکانەوە وەدەر نەنێم، منیش شتی وام نەبینیبوو!!! ئۆقرەم لێ بڕابوو و توشی حەپەسان بوو بووم و هەر دەجوڵام و دوو بارەم دەکردەوە . کێچ چوبووە کەوڵم، دانیشتنم نەبوو.

هەموو کۆڵ و بوخچە و پریازگمان ئەخستە سەر ڕەفەی سەرەوە و گوێم لە دەنگی قولەی قیتارەکە ئەگرت و دەنگی گالیسکەکەی زۆر چێژ بەخش بوو!! تائێستاش ئەو جەزبەی سواری قیتار منی بەرنەداوە و هەمیشە کە سەردانی ئەورووپا دەکەم زیاتر گەشتم بەشەمندەفەر لا خۆشترە و ئاسوودەتر دەبم، بەراورد لە گەڵ گەشت بە فرۆکە،...

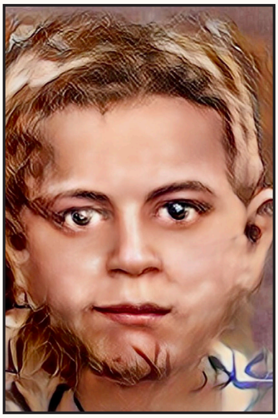

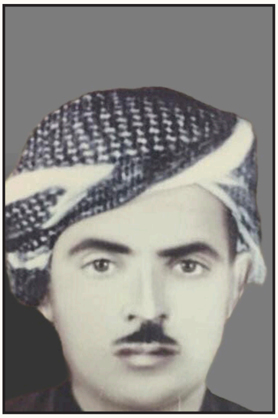

لە کاتی خۆ ئامادەکردندا دەیقوولاند بە بۆقی و بڵند گۆ، شانتینی دەکرد، واتە بۆ خۆ سازدان و بزاووتن، کە لە وێستگەی قەرەخان دەجوولا بەسەر پردی حەلوانا و دێهاتەکانیدا گوزەری دەکرد و لەزۆربەی دێکان دەوەستا و موسافیری سەردەخست، بەتایبەت ئەو جوتیارە عەرەبانەی کە بەرهوومی شیرەمەنیان دەبرد بۆ ساغ کردنەوە و فرۆشتن لە بازاری خانەقیدا، قوولەی قیتار میوزیکی دڵخوازی منە و لە نەستمدا هەڵکۆڵراوە، خۆشترین کاتی من ئەو کاتە بووە کە ئەگەیشتینە وێستگەی خانەقی و دادەبەزین.

خانەقی شارێکی کوردەواری جوان و دڵڕفێن و پڕ لە گوڵ و دار و باخی هەمەجۆر بوو، بەشێوەیەک ڕێگاوبان و ماڵەکان هەموو سەوزی پۆشی بوو، بۆن و بەرامی گوڵ و دار و دارستانی ئێجگار سەرسوڕهێنەر بوو، ئەو ڕێگەی ویستگەکە و پاشا کۆپری بەیەکەوە دەبەست، بە قەراغ جۆگە ئاوی باڵەجۆدا ڕەت دەبوو کە ئەمبەرو ئەوبەری سەوزایی بوو، لەقەراخ ڕێگەکە ژنە عەرەب دادەنیشتن و دەستیان بە قەیماغ فرۆشتن دەکرد تا دەگەیشتە چایخانەکەی «ئەبو شوکور» بەرامبەر بەتەنیشت وێستگەی بەنزیخانەکە و یەکسەر «شاکیرە کوێر» م ئەبینی و خڕژڵی بارکردنی بەرمیلی نەوت بوو لە پاسەکانی قۆرەتوو و بنکورە و بناری بەمۆ و دێهاتەکانی تر.

هەندێک جار لە وێستگەکە ئەسپ و عارەبانە وەستا بوون، کاری تاکسیان بۆ ناوشار دەکرد، ئەویش دیمەنێکی سەرنج ڕاکێش و زۆر دەگمەن و جوانی هەبوو، شەوێکیش لە ماڵی خزمان لە خانەقی دەماینەوە، لە ناو باخچەی بلوارەکانی شاردا یاریمان دەکرد، ئەو دیمەنە تائێستاش مۆتیڤێکە بۆ خۆشەویستی خانەقی لای من، بەیانی پێش نیوەڕۆ بە پاسەکەی «حەمە پەڕۆ» دەکەوتینە ڕێ لە تۆڵە فرۆش کە دێیەکی قەراغی شار بوو، خاڵی پشکنین هەبوو، هەرکەسێک شتێک لە شەکر و چا و خواردن یان نەوتی هەڵگرتایە قەدەغەبوو لێیان وەرئەگرت و دەستیان بەسەردا دەگرت.

پشکنینێکی تاقەت پڕوکێن بوو، بەردەوام گەماڕۆی ئابووری لەسەر دێهاتەکان بوو، لە گەڕانەوەشماندا بەسەر قەرەخاندا بە هەمان شێوە لە بازگە و سەیتەرەکانی بەعسدا زۆر زۆر ئەزێتیان ئەداین، لەدوای پشکنیین لەملەوکونار و بەسەر گوندی کاکەییەکان، موسا وەسمان، دارە خورما، سەوزبڵاخدا دەڕۆشت تا دەگەشتە دێی مەرکەز حدود، هەڵبەت پاسەکە تا دێی پەلە چەوت و هەندێکیان تا ناحیەی قۆرەتو و پەروێزخان و بناری بەمۆش دەڕۆیشتن.

عەبدوڵڵا حەسەن قادر

یەکەم ناوەندی کەلار لە کەلاری کۆن
ساڵی خوێندنی ١٩٧٠- ١٩٧١

پۆلێ قوتابی پۆلی شەشەمی سەرەتایی بووین لە کەلاری کۆن، دوایی دەرچوونمان لە ئەزموونی وەزاریی ساڵی خوێندنی ١٩٦٨- ١٩٦٩ ڕوومان کردە شارۆچکەی (جەلەولا) بۆ تەواوکردنی خوێندن، هەرچۆنێک بوو بە کوێرەوەریی و کولەمەرگی ساڵی خوێندنی ١٩٦٩- ١٩٧٠ مان گوزەراند و ئەنجامی ئەو ساڵەمان وەرگرت، لە کۆی ئەو (١٠) قوتابییەی جەلەولا (٨)مان دەرچووین، (٢)نیش مایەوە.

خوێندن لە دەرەوەی کەلار بۆ ئێمە زۆر سەخت بوو، بەهۆی گرانی باری گوزەرانەوە، بۆیە بیرمان لەوە کردەوە، داوایی کردنەوەی پاشکۆیەک لەگەڵ قوتابخانەی کەلاردا بکەین، بۆ ئەو مەبەستە سەردانی قوتابخانە سەرەتاییەکەمان کرد، بەڕێوەبەر و مامۆستایان ئامادەی بەڕێوەبردنی پاشکۆکە و وانە ووتنەوەییان دەربڕی، دوایی ئەوە، دوو لیستمان بەناوی قوتابیانی پۆلی یەکەم و دووەم ئامادە کرد، لەوانەی پۆلی شەشەمیان تەواو کردبوو، بەهۆی هەژارییەوە نەیانتوانی بوو درێژە بە خوێندن بدەن، لەگەڵ قوتابیانی دەرچوو و دەرنەچووی جەلەولا و کفری، هەروەها قوتابیانی دێهاتەکانی: شێخ لەنگەرەکان، گردەگۆزینە، بنگرد، سەیدە، دێبنە و گێژەکان، سەرەڕای ئەوانەیش ژمارەیەک ناوی زیادەیشمان نووسی بوو، کە بوونیان نەبوو، هەر بۆ ئەوەی پاشکۆمان بۆ بکەنەوە.

پاشتر مەزبەتەیەکمان بەناوی باوکی قوتابییانەوە کردەوە و بردمان بۆ خوالێخۆشبوو (جەلال بیلال) قائیمقامی ئەو کاتەی کەلار، ئەوانیش بە پێنج وێنە نوسراویان بۆ

کردین بۆ پەروەردەی کەرکووک، ئێمەی قوتابییانی کەلاری کۆن کە پۆلی دووەم بووین لە جەلەولا هەستاین بە ئەو ئەرکە، کە ئەمانە بووین:

١- شێرکۆ محەمەد ڕۆستەم، ٢- محەمەد محەمەد ئەمین مەحموود کەلاری، ٣- حەسەن عەلی سەلیم، ٤- عەدنان ڕەشید محەمەد، ٥- هیدایەت ئەحمەد کەریم، ٦- عەبدوڵڵا حەسەن قادر.

لە جەلەولاوە بە شەمەندەفەر بۆ کەرکووک چووین، نامەیەکی خوالێخۆشبوو (عەلی بەگی سەلیم بەگ) مان پێبوو بۆ کاک عوسمان سەعید- لێپرسراوی لقی دووی پارتی دیموکراتی کوردستان بۆ ئەوەی یارمەتیمان بدات لە ڕێگەی مامۆستا (فاتیح محەمەد ئەمین)ەوە کە یاریدەدەری بەڕێوەبەری پەروەردەی کەرکووک بوو، ناوبراو تەلەفۆنی بۆ یاریدەدەری پەروەردە کرد بۆ ئەو مەبەستە، حەسەن عەلی سەلیم و ئێمە بۆ بەیانی سەردانی پەروەردەمان کرد، چووینە لای مامۆستا فاتیح، نووسراوەکانمان پیشاندا و وەزعی خۆیشمان باسکرد، ڕێزی لێگرتین، سەردانی بەڕێوەبەری کرد و حەسەن و شێرکۆیشی لەگەڵ خۆیی برد، بەڕێوەبەری قایل کرد، مامۆستا فاتیح زۆر یارمەتی داین، هەر خۆی ژوور بەژوور فەرمانی کردنەوەی پاشکۆیەکی پۆلی (یەکەم، دووەم) ی دەرکرد، دەوام دەستی پێکرد و مامۆستا (کەمال فارس عەزیز) کە بەڕێوەبەری سەرەتاییەکە بوو، بوو بە بەڕێوەبەری پاشکۆکەیش، مامۆستایانی سەرەتایی دەرسیان پێدەوتین، لەوانە: مامۆستایان حسێن کەلاری، ئەفراسیاو ئەحمەد خدر، کەمال فارس عەزیز، حیلمی نوری (یاریدەدەری پزیشک)، سەباح سەعد و شکور محەمەد غەفور.

دوای ماوەیەک یەکەم مامۆستای بیرکاری بەناوی مامۆستا نەوزاد محەمەد ساڵح کە خەڵکی کەرکووک بوو هات، پاش ئەویش مامۆستا جەمال حمد عەلی کە پسپۆڕی جوگرافیا بوو، مامۆستای ناوبراو خەڵکی کۆیە بوو، دوای ئەوان مامۆستا ناسیح سەعید محەمەد- پسپۆڕی زمانی عەرەبی پەیوەندی کرد، دوای ئەویش مامۆستا حەسەن ڕەسوڵ قادر- پسپۆڕی زمانی ئینگلیزی دەست بەکار بوو، ساڵی ١٩٧١- ١٩٧٢ پاشکۆکە بوو بە ناوەندی، مامۆستا ناسیح بوو بە بەڕێوەبەریی، پاش ماوەیەک مامۆستا نەوزاد گوازرایەوە، مامۆستا ڕەفعەت تورکمان بوو هاتە شوێنەکەی، مامۆستا جەمالیش گۆڕیەوە لەگەڵ مامۆستا ئیسماعیل سەمەد بۆ کۆیە و ئەم بۆ کەلار، پاش مامۆستا ناسیح، ئینجا مامۆستا حەسەن ڕەسوڵ قادر بوو بە بەڕێوەبەر لە ساڵی ١٩٧٣- ١٩٧٤.

بۆ نووسینی ئەم بابەتە سود لەم بەڕیزانە وەرگیراوە:

محەمەد محەمەد ئەمین مەحموود کەلاری

شێرکۆ محەمەد ڕۆستەم

حەسەن عەلی سەلیم

هیدایەت ئەحمەد کەریم

م. شکور محەمەد غەفور

تۆماری ناوی قوتابیانی پاشکۆ و ناوەندێکە

زۆر سوپاسی بەڕێز م. ئەبوبەکر بەڕێوەبەری قوتابخانەی ڕاپەڕین دەکەم کە کار ئاسانی بۆ کردم بۆ پیشاندانی تۆمارەکان، نموونەی زۆر بێت.

مستەفا سەعید عەلی

چەند یادەوەرییەک لە پۆلی سێیەمی ناوەندی ١٩٨١- ١٩٨٢

ساڵی خوێندنی ١٩٨١- ١٩٨٢، پۆلی سێیەمی ناوەندی بووین لە (ثانوية الثورة) لە کەلار، چەند ڕووداوێکی خۆش لە پۆل و قوتابخانەکەماندا ڕوویانداوە بۆ ئەوەی وون نەبن دەیانگێڕمەوە.

یەکەم

نزیکەی دوو مانگێک بەسەر خوێندنی ئەو ساڵەدا تێپەڕی بوو، قوتابییەکمان لە بەغدادەوە بە نەقڵ بۆ هات، یەکەم ڕۆژی دەوامکردنی مامۆستای ئاین هاتە ژوورەوە، یەکەم کەس ئەو کوڕەی هەستاند، ئادەی ئایەتەکەی دەرسی پێشوو پێتانم دابوو لە سینە بۆمی بخوێنەوە.

- مامۆستا من ئەمڕۆ بە نەقڵ هاتووم.

- کەواتە، فەرموو دانیشە.

هەفتەی داهاتوو مامۆستا هەمان قوتابی هەستاندەوە و هەندێک پرسیاری لێکرد.

- مامۆستا تازە هاتووم.

- فەرموو دانیشە.

هەفتەی سێیەم، مامۆستا هەمدیس هەمان قوتابی هەستاندەوە و پرسیاری لێکرد.

- مامۆستا تازە هاتووم.

مامۆستا سەیرێکی قوتابییەکەی کرد و پێی ووت: دانیشە تا چلەت دەچێت، ئەوجا هەڵتدەسێنم.

دووەم

مامۆستای زانستمان کچێکی خەڵکی سلێمانی بوو، ڕۆژێکیان لە کاتی دەرس ووتنەوەدا لەگەڵ یەکێک لە قوتابییەکان لێیان بوو بە دەمەقاڵە، ئەلحەق قوتابییەکە هەم زیرەک و هەمیش بە ئەدەب بوو، بەڵام ئەوەی هەبوو هەندێک تورەیی لەگەڵ بوو، قوتابییەکە وا تورە بوو مشتێکی بە کورسییەکەی لەسەری دانیشتبوو کێشا و ووتی: مامۆستا بەخوا هەستم دەتخنکێنم، ڕاستی مامۆستایش هیچ کاردانەوەیەکی خراپی نەنواند و ئاسایی درێژەی بە دەرس ووتنەوە دا.

هێندەی نەبرد لە دەرگا درا، مامۆستا دەرگای کردەوە، باوکی ئەو قوتابییە بوو.

- فەرموو مام حاجی.

- من باوکی .... م، هاتووم بزانم کوڕەکەم چۆنە ؟

- وەڵڵا، مام حاجی کوڕەکەت هەم زیرەک و هەمیش موئەددەبە، ئەوە نەبێت جار جار لێمان تورە دەبێت و دەیەوێت بمانخنکێنێت، دەنا عەیبی تری نیە.

سێیەم

مامۆستا (سهیلة یحیی حسین)، خەڵکی مووسڵ بوو، دەرسی (الرياضيات)ی پێ دەوتینەوە، (الرياضيات) دوو کتێب بوو، (جبر و هندسة)، بابەتێک لە کتێبی جبر دا هەبوو پێیان دەووت (الحصاء)، زۆر بابەتێکی قورس و گران بوو، مامۆستا نەیتوانی هەموو کتێبەکە تەواو بکات و بۆیە بابەتی (الحصاء)ی پێ نەوتینەوە و ڕۆیشتەوە بۆ مووسڵ.

کەچووینە تاقیکردنەوەی بەکالۆریاوە پرسیارێکی (٢٠) نمرەیی تەواو لە بابەتی (الحصاء)دا هاتبووەوە.

قوتابییەکان دەستیان کرد بە نارەزایی و بە بەڕێوەبەری هۆڵیان ووت: مامۆستا ئەم بابەتەمان نەخوێندووە، شتی وا چۆن دەبێت، ئیتر دەنگە دەنگ دروست بوو.

- بەڕێوەبەر: من نازانم، خۆمن پرسیارم دانەناوە، وا باشترە بێدەنگ بن و وەڵام بدەنەوە، با کاتەکەتان نەچێت. سوودی نەبوو، قوتابییەکان هەر بەردەوام بوون، قوتابییەکمان کە بەهەزار ئەملاو ئەولا داخڵی بەکالۆریا کرا بوو و چاک دەیزانی دەرناچێت، هەستایە سەر پێو، ووتی: مامۆستا ڕاست ناکەن خوێندوومانە.

- بەڕێوەبەر: ئافەرین قوتابی زیرەک خۆی دیارە، کەواتە خوێندووتانە، وا باشترە ئیتر بێدەنگ بن، بەو جۆرە قوتابییە تەمەڵەکە هەمووانی بێدەنگ کرد.

چوارەم

مامۆستاییەکمان لەگەڵ قوتابییەکی پۆلی چوارەمی ئامادەیی نهێنیەکیان لە نێواندا بوو، هیچ کەس لە ئێمە نەماندەزانی چیە ؟ ڕۆژێکیان پۆلەکەی ئێمە (سێییەمی ج) دەرکرا بووینە دەرەوە و لە گۆڕەپانی قوتابخانە بووین، ئەو مامۆستاییەی نهێنی لەگەڵ قوتابییەکە هەبوو هات بۆ لامان و بەیەکێک لە قوتابییەکان کە ناوی (صدیق) بوو، ووتی: بڕۆ فلانم بۆ بانگ بکە، واتا ئەو قوتابییەی کە نهێنی لەگەڵدا بوو، بزانن ئێستا بە بەرچاوتانەوە چی لێدەکەم.

(صدیق) هەر زوو چوو قوتابییەکەی هێنا، قوتابییەکە هەر لە دوورەوە بە مامۆستای ووت: مامۆستا... بەخوا دەزانم بۆچی ناردووتە بە شوێنمدا، واللە تەنها دوو جگەرەم پێیە، ئا ئەوە یەکێکیان بۆ تۆ و ئەوی تریشیان بۆ خۆم.

مامۆستایش دەستیکرد بە پێکەنین و هیچی نەووت.

پێنجەم

مامۆستاییەكی وانەبێژیان بۆ هێنایـن دەرسـی (عەرەبـی)ی پێدەووتینـەوە، یەكێـك لـە قوتابییـەكان، ووتـی: ئـەم مامۆسـتاییە لـە پۆلـی پێنجەمـی سـەرەتایی لێیـداوم، ئەمـڕۆ حەقـی خۆمـی دەكەمـەوە.

هەركـە دەرس تـەواو بـوو، لەكاتـی چوونـە دەرەوەیـی مامۆسـتا، قوتابییەكـە تەباشـیرێكی تێگرت و دایـی لـە گوێـی مامۆسـتا، دونیـا زسـتانێكی سـارد بـوو، گوێـی مامۆسـتا تەزیـی، مامۆسـتا تەنهـا بەرێكـی كـردە دواوە و هیچـی نـەووت، دەمانزانـی ئـەم كـردارە بـێ سـزا نابێـت، كـە پشـوو تـەواو بـوو هاتینـەوە نـاو پـۆل، بەڕێوەبـەر (عبدالهـادی) ڕەشـێكی بـاڵا بـەرزی، خەڵكـی بەسـرە بـوو، ئـەوەی لـە دەمـی هـات لـە قسـەی ناشـیرین پیـی كردیـن، دواجـار ووتـی: بەخـوا بزانـم كام قوتابییـە بـەم دەمانچەیـە دەیكـوژم، هەمـوو فزەمـان لـە خۆمـان بـڕی بـوو كـەس نەیگـووت كێیـە، هەرچـی هەوڵیـدا بكـەر نادیـاری بـۆ نەدۆزرایـەوە، بـۆ ئـەوەی بـە دەسـتی بەتـاڵ لـە پـۆل نەچێتـە دەرەوە، قوتابییەكـی بـێ تـاوان سـێ ڕۆژ فەسـڵ كـرا، ئەویـش زۆر پیـاو بـوو نەیگـووت مامۆسـتا مـن نیـم و فـلان قوتابییـە.

شەشەم

مامۆسـتاییەكی خەڵكـی بەغدادمـان هەبـوو، دەرسـی جوگرافیـای پـێ دەووتینـەوە، كاتـی خۆیـی لـە ئۆتۆمبێـل وەرگـەڕا بـوو، زۆر جـار شـتی لـە بیـر دەچـووەوە، وە دەكەوتـە دۆخێكی تایبەتـەوە، ڕۆژێكیـان لـە دەرسـدا كوڕێكـی هەسـتاند، ئادەیـی فـلان بابەتـم بـۆ باسـكە.

قوتابییەكەیـش نزیكـەی پێنـج دەقیقـە بەباشـی بابەتەكـەی بـاس كـرد، تومـەز مامۆسـتا ئاگایـی لـە پـۆل نیـە.

كـوڕ لـە قسـەكردن وەسـتا، لـە پـڕ مامۆسـتا هۆشـی هاتـەوە، كـوڕم بۆچـی تەحزیـرت نەكـردووە و نەتخوێنـدووە ؟

- مامۆستا یەعنی چی نەمخوێندووە، ئەوە پێنج دەقیقەیە قسە دەكەم.

- ئاوا، زۆر باشە، كەواتە فەرموو دانیشە.

سەرکۆ جاف

شکانی زرێپۆشەکەی کەلار

لەبەهاری ساڵی ١٩٧٤ لە شۆڕشی ئەیلولدا , شەوێک چەند پێشمەرگەیەک مینێکی گەورە لە سەر ڕێگای کفری- کەلاری کۆن دادەنێن لە سەرپردەکۆنەکەی خڕی حاجی , مینەکە بەیانی زوو بەکاروانێکی سەربازیدا دەتەقێتەوە و زرێپۆشەکە تێک دەشکێنێ , کاروانەکە لە چەند ئوتۆمبێلێکی تریش پێک هاتبون , ئیدی سەربازەکە بەناوی ئەیاد بەر پرسی یەکەمی کاروانەکە دەبێ , بڕیار دەدات هەموو کەلاری کۆن ماڵ بەماڵ بپشکنێ.

ئەو کاتە کۆمەڵێک گەنج ناویان هاتبوەوە بۆ سەربازی و نەچوبون تاخزمەتەکەیان تەواو بکەن , کۆمەڵێک بوو چوبون , بەڵام هەڵ هاتبون لەسەربازیەکەیان، زۆر لە گەنجەکان چوبون بۆ پێشمەرگایەتی , ئیدی ماڵ نەبوو لایەنگری پێشمەرگە و شۆڕش نەبوبێ، هەرلەگەڵ دەنگی گەورەی تەقینی بۆمبە چێنراوەکە , زۆر لە خەڵکی دێ هاتنە لای خۆر ئاوای دێی کەلار , تەنیشت چایخانەکەی مام حەسەن حیدەر تا لە شکانی زرێپۆشەکە و کاروانەکە ببینن، بەڵام کێ لەو سنورەدا بوو یان نزیک دەبوەوە لە ڕووداوەکە ئازاریان دەدان.

سەرباز و سەرقافلەکە کە ملازم ئەیاد ناوێکی عەرەب بوو , تەمەنی زۆر گەنج بوو , ئیدی باوکم , حاجی محەمەد لە مەبەستی کاروانە سەربازیەکە گەیشتن , زانییان بۆچونی باش نیە و ئازاری خەڵک دەدەن , بابم بڕیار دەدات نەچێتە پێشەوە، دەگەڕێتەوە بۆ ماڵەوە هەموو منداڵەکان و چەند لە خزم و دۆستێک بانگ دەکات , دەڵێت: ئەم هێزە خەیاڵیان باش نیە، بە منداڵەکان و دۆستەکانی دەڵێ بڕۆن لە نێو دێدا مریشک و هێڵکەیەکی زۆرم بۆ بکڕن و چەند ژنێکی دراوسێش ئاگادار دەکرێنەوە بۆ نان کردن , پاشان لە

ماڵەوە و بە پەلە خواردن لێدەنێن و دەیخەنە سەر چەند عەرەبانەیەکی دەستی و حاجی محەمەد دەکەوێتە پێشی عەرەبانەکان و دەگاتە لای هێزەکە , ئەوانیش زۆر سەریان سور دەمێنێ بە زمانی عەرەبی لەگەڵیان دەدوێ , وەڵامیان دەداتەوە ئەڵێ ئەمە چیە؟ ئەویش دەڵێ خواردنە بۆ ئێوە و هێزەکەتان، ملازم ئەیاد ئیدی بۆچونی دەگۆڕێ هەموو خەڵک لە وڕاستایەدا ڕیز کراوە و ملازم ئەیادیش دەمانچەکەی بە دەستەوەیە بە پشتی خەڵکەکەدا هاتوچۆی کردووە وەک ئەوەی کە لە فیلمی عومەر موختاردا دەبینرێ، پاشان هەر دوای ڕووداوەکە ملازم ئەیاد بە حاجی دەڵێ: دێم بۆ ماڵتان کە دەچێتە ژوری میوان و لەسەر قەنەفەیەک دادەنیشێ و سەیری فەرشە کاشانەکەی ژوری میوان دەکات و دەڵێ ئەم فەرشە جوانە، ئیدی حاجی دەڵێ: ئەوە دیاری تۆیە , ئەویش دەڵێ فەرشی ئێران قەدەغەیە , حاجی دەڵێ من وای لێدەکەم بتوانی بیگەیەنیت و نەبینرێ، بەرمیلێکی نەوتی بەتاڵ دەهێنن , سەرێکی بە تەور هەڵدەهێنن و فەرشەکەی تێدە ئاخنن , حاجی پێی دەڵێ بیخەنە ناو جێبەکە و سەرەو نگون دایبنێ و بێژە گازی تێدایە بۆ کاروانەکە بارکراوەو پێویستمانە .

فەرشێکی کاشانی ئەو کاتە نرخی ٣٠٠ دینار بووە لە ساڵی هەفتاو چوار کردی بەدیاری، سەربازەکە بۆ ئەوەی خەڵکەکە ئازاد بکرێن، ئیدی حاجی محەمەد داوای لێدەکات کە خەڵک هیچ گوناهێکی نیە و باش وایە ئازاد بکرێن کە چەند کەس لە گەنجی دێ گیرابون کە لە سەربازی هەڵهاتبون یان هەر دەفتەری خزمەتیان نەبوو , ملازم ئەیاد بەڵێن بە حاجی محەمەد ئەدا هەوڵ دەدات کە زیان بە کەلار و خەڵکەکەی نەگەیەنرێ، لە وەڵامدا دەڵێ: بە لاسلکی پەیوەندیم کردوەتە گەورە و سەرووی خۆمەوە , دەبێ کارێک بکەم کە زیانتان پێ نەگا تاهەموو خەڵکەکە ئازاد دەکەم , بەڵام حەوت کەس هەردەبێ لەگەڵ خۆمدا ببەم , چونکە سەروی خۆم داوام لێ دەکات، بەڵام دڵنیات دەکەمەوە بە سەلامەتی دەیان نێرمەوە، ئیدی حەوت کەسی لەخەڵکی دێی کەلاری برد بە هۆی تەقینەکەوە , بەڵام بەڵێنی خۆی جێ بەجێ کرد و دوای هەفتەیەک ناردیانیەوە نامەیەکی بۆ باوکم ڕەوانە کردبووکە تێیدا بەڵێنکەی جێ بەجێ کردوە , هەموو ئەو کەسانەی گرتبووی بەرەڵای کرد و ناردیانیەوە .

حاجی محەمەدی ڕۆستەم له ١٩٨٨/٢/٢٦ ڕۆژی هەینی ماڵ ئاوای لەژیان کردوە.

ناوی گیراوەکان پارێزراوە.

کەلار، ئاسۆیەکی ئەرخەوانی

جەمیل عنایەتی،
خەڵکی لێلاخ و سنە، مامۆستای گرێبەست
لە زانکۆی گەرمیان

بۆ یەکەم جار لە ڕۆژێکی مانگی گوڵانی ساڵی ٢٠١٣ لە نێوان عەسر و ئێوارە، لە جادەیەکی باریک لە ئاراستەی سلێمانییەوە بە تەنیشت ڕوباری سیرواندا، هاتمە ناوشاری کەلارەوە، من نەمدەزانی ئەو دیمەنە تۆزاوییە، کە بە تەواوەتی جیاوازە لەگەڵ زەوییە ئاشناکانم و کەشوهەوای شاخاوی و فێنک و ساردی سنە و دێگوڵان، دەبێتە پاشخانی ژیانێکی پڕ لە مانای هەبوون، زیاتر لەوەی کە خەیاڵم بۆ دەکرد.

سەرەتای هاتنە ژوورەوەم بۆ ناو کەلار، سەرەڕای نەبوونی ئەو سەوزایی و خزمەتگوزارییە ئاوەدانییەی کە لە ئێستادا هەیە، دڵنشینی و هەستێکی یەک ڕەنگی و سادەیی لە نێوان خەڵکەکەی دڵخۆشی کردم، زۆربەی جادەکان و کۆڵانەکان وەک خەڵکەکەی سادە و خاکی بوون، بیرم نەچێت هەر ئەو ڕۆژە کە خۆر ئاوا بوو ئاسۆیەکی ئەرخەوانیی زۆر جوان سەرنجی ڕاکێشام کە تا ئێستاش ئێواران زۆربەی ڕۆژەکان لە بەرزایی بەردەسوورەوە دادەنیشم بە دیار تەماشای خۆرئاوابوونە جوانەکەی کەلار.

کەشوهەوای کەلار جیاوازییەکی بەرچاوی هەیە لەوەی کە من پێشتر لە زێدی خۆم لەگەڵی ڕاهاتووم، بە پێچەوانەی چوار وەرزی جیاوازی سنە و لێلاخ، کەلار تەنیا دوو وەرز ئەزموون دەکات، بەهار و هاوین. نەبوونی بەفر و سەرما و بەستەڵەک کەلاری لە زستانی بە مانای زستان بێ بەش کردووە و نەبوونی گەڵا ڕەنگاوڕەنگەکان و گەڵا کەوتووەکان تایبەتمەندی پایزی لێ بزر کردووە، بەڵام دەتوانم بڵێم گەرمی چڕ و پڕ و

بارانە بەخوڕەكانی كەلار ئەو شارە تایبەتتر دەكات و ئەوە دەهێنێت كە زستان و پاییزی نەبێت، تا لە بیرم نەڕۆیشتووە با باسی بیناسازی و پلاندانانی شار لە ڕووی گەرمیەوە بكەم كە دەتوانرێت چاكسازیی تێدا بكرێت بە باشتركردنی تەلارسازی شارەكە و دیزاینی شارەكە بە بەكارهێنانی گڵ و بەرد و خشت و تابوغە، ئەمەش یارمەتیدەر دەبێت بۆ فێنك ڕاگرتنی ناوەوە بە كەمترین بەكارهێنانی وزە.

لە دەرەوەی دیمەنەكان، سەرەتای بەریەككەوتنەكانم لەگەڵ خەڵكی كەلار بە هەمان شێوە دڵخۆشكەر بوون، من بە مەبەستی كاركردن وەكو مامۆستا لە بەشی فیزیك بۆ زانكۆی گەرمیان هاتبوم، لەلایەن مامۆستایانی زانكۆ و بەشەكەوە پێشوازییەكی گەرمیان لێ كردم و بە ئامێزێكی گەرمەوە وەریانگرتم، هەر زوو سادەیی و میهرەبانی و بەها ئاینییە بەهێزەكانیان بە قووڵی هۆگری ئەم شارەی كردم و تێكەڵی هەموو چینەكانی خەڵكی كەلار و گەرمیان بووم، چی لە زانكۆ و چی دەرەوەی زانكۆ.

خەڵكی ئێرە كوردانی گۆران، بە زاراوە و دەستەواژەكانی نزیك بە سنە و زیاتریش لێلاخن و هەست ئەكەم لە ڕابردوودا باپیرانمان گەرمیان كوێستانیان كردووە و ڕۆحێكی هاوبەشمان هەیە لە كلتور و زمان و هەست و تەنانەت خواردنە كوردەوارییەكان، خەڵكی كەلار خاوەنی تایبەتمەندییەكی ناوازەی میواندارییەن و شەبەنگێكی سەرسوڕهێنەر لە جیاوازی زمان و ئایین و بیركردنەوە لەم شارەدا نیشتەجێن كە زۆربەیان بە میوانی هاتوون و ئێستا ئێرەیان بە ماڵی خۆیان هەڵبژاردووە، لە نێوان خەڵك و دانیشتووانیدا

جیاوازییەکی جوانی تێڕوانینە هزری و ئایینی و سیاسییەکان هەیە و خەڵک لەگەڵ هەموو ئەو جیاوازییانە پێکەوەژیانێکی زۆر جوانیان هەیە، یەکێک لە دیاردە هەرە سەرنجڕاکێشەکان ئەوەیە هەندێک جار فرۆشیارێکی سادە یان ڕێبوارێک لە سەر شەقام هەمان ئەو ڕەفتار و گوفتارە تێرامانە پێشکەشت دەکات کە مرۆڤ چاوەڕوانی دەکات لە مامۆستایەکی زانکۆ ببینێت، یاخود لە بەردەم چاخانەیەک گفتوگۆیەک دەکرێت کە چاوەڕێ دەکرێت لە کۆنفرانسێکی زانستی یاخود لە دانیشتنێکی پەرلەمان بکرێت، ئەم وێنە کۆمەڵایەتییە سەرنجڕاکێشە هەستێکی پەیوەندی ڕاستەقینەی لام خولقاند کە منی لە شوێنکەوتنی پیشەیی تێ پەڕاند و تێکەڵاوی ناخ و بنچینەی کۆمەڵگە و بازاڕیشی کردم بە دەر لە ژینگەی زانکۆ.

خەڵکی کەلار بە درێژایی مێژوو سەختییەکی بێ ئەندازەیان بەسەر بردووە، هەر لە بەرگەگرتنی ئەو گەمارۆ دڕندانەیە کە بەسەر عێراقدا سەپێنراو تا ڕووبەڕووبوونەوەی ململانێکانی نێوان ڕژێمی بەعس و کورد، هەتا ئەزموون کردنی ململانێی ناوخۆیی، خۆڕاگرییان بەڕاستی جێگەی سەرنجە، زۆرێک لە دانیشتوانی هاوتەمەنی من لانیکەم دوو ئاوارەبوونیان بەسەر بردووە، شایەتحاڵی وێرانبوونی ماڵ و زێدی خۆیان بوون، ئازیزانیان لە دەست داوە یاخود کەسێک لە ئازیزانیان کەوتووەتە ڕێگەی پڕ لە مەترسی لە ڕێگاکانی کۆچکردن بۆ ئەورووپا، ئەم ئەزموونانە لە یادەوەریی بەکۆمەڵی کەلاردا چەسپاوە، نزیکەی هەموو بنەماڵەیەک شوێنەواری ئەو جۆرە کارەساتانەیان هەڵگرتووە.

ڕەنگە خەمبارترین ڕووداو هەڵمەتی ئەنفال بووبێت، كە هەڵمەتێكی جینۆساید بوو لەلایەن ڕژێمی بەعسەوە كە كوشتن و زیندوبەگۆڕكردنی دڕندانە و بێشوماری ژن و پیاو و منداڵی كوردی بە خۆیەوە بینی، سەرەڕای ئەم سەختییانە، ورە و بەهێزیی خەڵكی كەلار ڕەنگدانەوەی خۆڕاگرییەكی قووڵ و سەبر و لێبوردەیی و ڕۆحێكی نەگۆڕە، ئەوان نەك هەر لە ژیاندا ماونەتەوە، بەڵكوو گەشەیان كردووە، شارێكی بەهێز و زیندوویان دروست كردووە،

ژیان لە كەلار تابلۆیەكی زیندوو لە ئەزموونە كۆمەلایەتی، ئایینی، هونەری و كولتوورییەكان پێشكەش دەكات، چایخانەكان شوێنی گردبوونەوەی دۆستانە و وتووێژ و تەنانەت یاری شەترەنجن لەگەڵ دۆمنە و كۆنكان، لە كاتێكدا كتێبخانە گشتییەكەی سیمینار و كۆڕ و كۆبونەوەی ئەدەبی و زانستی و بابەتی جیاوازی تێدا ڕێك دەخرێ، نابێت لێرەدا فەرامۆشی بكەین ئەم وێنا جوانەی كەلار بەدەر نیە لە هاوبەشی خەڵكانی چواردەوری خۆی لە كفری و خانەقین و باوەنووریشەوە.

یەكێك لە لایەنە هەرە سەرنجڕاكێشەكانی كۆمەڵگای كەلاری، سروشتی یەكسانیخوازانەی خەڵكەكەیە، كارلێكە كۆمەلایەتییەكان پلەبەندییە پیشەییەكان تێ دەپەڕێنن. مامۆستایانی زانكۆ و بازرگانان و شۆفێران و كرێكاران بە یەكسانی بەریەك دەكەون، هاوسەرگیری لەسەر بنەمای ڕێزگرتن و خۆشەویستی یەكتر باوە و گوێ بە جیاوازیە كۆمەلایەتیەكان نادرێ لەسەر بنەمایی چینایەتی، مامۆستایانی زانكۆ هاوسەرگیری لەگەڵ ئەو كەسانە دەكەن بێ سەیركردنی هاوپیشەیی یان دۆخی مادی یان تەنانەت ئەوانەی بێكارن، ئەم ئاستە لە یەكگرتنی كۆمەلایەتی جیاوازییەكی زۆری هەیە لەگەڵ ئەوەی شایەتی بووم.

شارەكە بە ڕۆحێ كراوە ڕێگەی داوە بە هەموو جۆرە چالاكییە سیاسی، ڕێكخراوەیی، ئایینی و كلتوری و هەروەها لە وەڵامی ڕووداوە ناوخۆیی و جیهانییەكان كۆبوونەوە و تەنانەت خۆپیشاندان بە شێوەیەكی ئاشتیانە بەڕێوە دەچێت كە ئەمە لە زۆر شوێن بەم شێوازە ئاسان و ئاسایی ئەنجام نادرێت.

یەكێ لەو چالاكییە وەرزشییانەی كە لێرەدا هەیە تۆپی پێیە، تۆپی پێ بە ئاستێكی بەرز خولیای هەموانە وەك ئەوەی لە وڵاتانی وەك بەرازیل و ئیسپانیادا هەیە، یاریگاكانی تۆپی پێی گەڕەكەكان شانەیەكی بەردەوامی چالاكییەكانن و یاریزانانی هەموو چین و توێژەكانی كۆمەڵگە پێكەوە خۆشەویستی خۆیان بۆ یارییەكە هاوبەش دەكەن، ململانێیەكی زۆر سەیر لە نێوان هەوادارانی یانە بەناوبانگە جیهان لە كەلاردا هەیە كە

شەقام و تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان ئەهەژێنێت بە ئاستێک کە تەسەوڕ ناکەم لە خودی ئەو وڵاتانە بەو شێوە گشتگیر بێت.

یەکێک لە نەریتە سەرنجڕاکێشەکانی کەلار و گەرمیان بریتییە لە دروست کردنی کونجی و خورما لە شەوانی زستاندا، ئەم چالاکییە کە پڕە لە جەنجاڵی و گەرمی، وەک ڕێگەیەکە بۆ بەهێزکردنی پەیوەندی خێزانی و پاراستنی خۆشەویستی لەناو خێزانەکاندا، سەرەڕای ئەوەش، خواردنێکی ناسک و جیاوازی ناوخۆیی بریتییە لە دۆمەڵان، لە ژێر زەویدا لە کۆتایی زستان و سەرەتای بەهاردا دروست دەبێت، ئەم خواردنە دەگمەن و تێچووی زۆرە کە هاوشێوەی قارچکە، بە چەندین تایبەتمەندی سوودبەخش ناسراوە. هیچ لەو دوانە لە خنوری سنە و لێلاخدا نییە.

سەرنجی شتێکی ترم داوە لەناو شاردا دەسبڕی و دزی زۆر کەم و دەگمەنە، لێرەدا ئەتوانیت بە بێ خەم سەیارەکەت جێبێڵی گەر جامەکەشی کراوەبێت و پارە و موبایلیشی تێدا بێت، هەروەها دەرگای ماڵەکان زۆربەی جار کراوەن یان تەلێکی پێوەیە کە دەرگاکە دەکرێتەوە بۆ من ئەمە نامۆترین شتێک بوو کە لە هیچ شوێنێک نەمدیوە.

زۆرجار سەیر دەکەی لە زۆر شوێنا نەماوە ئەو شێوازە کارکردن بە قست و قەرز کە دوکاندار تەنیا لەسەر متمانە بە کەسەکە بەبێ چەک و هیچ دڵنیاییەکی ڕەسمی دوکاندار شت بە قەرز بدات بە خەڵک و خەڵکیش بە کاتی خۆی پارە بگەڕێننەوە، ئەو شێوازە متمانە کە لەناو خەڵکەکە هەیە زۆر شتێکی جوانە یەکێک لە گرینگترین فاکتەرەکانە لە بەرەو پێشچونی ئەم شارە بە ئارامی و ئاسودەیی و هەست نەکردن بە کێشە ئابوریەکان وەک ئەوەی لە شارەکانی تر هەیە.

ئێستا كەلار لەچاو دوانزە ساڵ پێش ئیستا گەشەیەكی باشی لەرووی ئاوەدانیەوە بەخۆیەوە بینیوە زیادبونی روبەریی شوێنی نیشتەجێبوون و پرۆژەی بیناسازی و جادە و دوساید و فروانكردنی سەوزایی و دروستكردنی شوێنە حكومی و تایبەتەكان، هەم نەخۆشخانە هەم پەیمانگا و... هتد، لەچاو شوێنەكانی تر وەك گەشەكردنێك كە بەخۆیەوە بینیویەتی، بەتایبەتی لە شەش ساڵی ڕابردوودا، گەشەی ئاوەدانی و بیناسازی شاری كەلار خێراییەكی زۆری بڕیووە وە ئەمە لایەنی باشی و خراپیی خۆی هەیە، بەڵام ئەبێ گەشبینانە سەیری بكەین، ئێمەش وەك مامۆستایانی زانكۆ و كەسانی ئەكادیمی و خوێندەوار هەوڵ بدەین كە لەرووی كلتوری، زانستی، تەكنەلۆجیایی و مەعریفیشەوە گەشەی خۆمان و كۆمەڵگەكەمان خێراتر بكەین و بیگەیەنینە ئەو ئاستەی كە لە گەشەسەندنی روبەر و ڕواڵەتدا هەیە.

پەیوەست بە زانكۆوە شتێك كە سەرنجم داوە و دەمەوێ ئاماژەی پێ بدەم، زانكۆ وەك هەر دەزگایەكی تر ئەتوانێ گەشەیەكی باش بە كۆمەڵگا بدات، بەڵام ئەوەی دیومە تا ئێستا كۆمەڵگە و شەقام كاریگەرییان زۆر زیاترە لەسەر زانكۆ تا ئەوەی زانكۆ كاریگەریی هەبێت لەسەر شەقام، ئەمەیش ئەتوانێت وەكو هەلێك بگوازرێتەوە بۆ سوود بینینی هەردوولا، بۆیە پێشنیار ئەكەم تا ئەوەی بازاڕ و كەرتی تایبەت بۆ چارەسەری كێشە و گرفتە پیشەییەكانیان، هەروەها بۆ جێ بە جێكردنی ئیش و كاروباری خۆیان روو لە مامۆستایان و خوێندكارانی زانكۆ بكەن هەم وەكو توێژەر هەم وەكو هێز و سەرچاوەی مرۆیی، هەروەها، زانكۆ زیاتر خوێندكاری دەرەوەی كەلار و تەنانەت دەرووەی وڵات وەربگرێت، تەنانەت مامۆستایانی زانكۆی خەڵكی شارە دورەكان هەتا دەرەوەی وڵات گرێبەست یاخود تەعیین بكرێت بۆ ئەوەی جیاوازی دورست ببێت لە ئاستی زانستی و كلتوری و هزری، چونكە جیاوازی دەبێتە هۆی ڕەكابەری و پێشكەوتن.

شتێكی تریش هەر دەربارەی زانكۆ ئەوەیە زۆر خوێندكار دەبینی كە خاوەن تواناو بەهرەیەكی تایبەتن و ئەتوانن لە داهاتوودا ببنە كەسێكی سەركەوتوو لە بوارە جیاوازەكاندا، بەڵام ئەبینم خوێندكاری وا هەیە بە كۆنمرەی زۆر بەرز و هێنانی بەشی زۆر باش لە شارە دوورەكان، بەتایبەت بۆ كچەكان هەرچەن بۆ كوڕانیش ئەو دۆخەم بینیوە، لە ماڵەوە ناهێڵن برواتە ڕێی دوور، هەر لە كەلار دەمێنێتەوە ئەوكاتە ناچارە برواتە بەشێ كە زۆر حەزی لێی نییە وە ئەو توانایە ئەفەوتێ ئەوەیش زۆر دۆخێكی ناخۆشە بەهیوام بكرێت خێزانەكان بهێڵن مناڵەكانیان بڕۆنە شوێنە دوورەكان و لەو بەشانەی كە حەزیان لێیەتی بخوێنن.

بابەتێ تریش گرینگیداتە بە بەشەکانی زانکۆ بەتایبەت بەشە وێژەییەکان کە بیرکردنەوەیەکی وا باوە کە ئەو بەشانە بەکەڵک نایەن، دەبێ دابخرێن ئیتر خوێندکاری بۆ ناچێ کە ئەوە بیرکردنەوەیەکی زۆر هەڵەیە، دەبێ بەشەکانی کارپێکەری بەتایبەت بواری نەوت و ژمێریایی و ئیدارە و بەشە پزیشکییەکان لە زانکۆ بکرێتەوە، بەڵام بەڕاستی کۆمەڵگە زۆر پێویستی بە بەشە وێژەییەکان هەیە لە واقیعدا ئاستی مەعریفی کۆمەڵگە بەرەو پێش ئەبەن پێویستە ئەم بەشانە گەشەی زیاتری پێ بدرێ نەک دابخرێت.

شتێکی سەرنجڕاکێش و گرنگیتر کە لە تایبەتمەندییەکانی خەڵکی گەرمیان و بە تایبەتی شاری کەلارە، ڕۆحی خێرخوازی و کۆکردنەوەی هاوکاری ماددی و پارە... هتد بۆ هەژاران، هەروەها بنیاتنانی مزگەوت و چالاکییە ئایینی و کۆمەڵایەتییەکانە، سەرەڕای ئەوەی کە ساڵانە بڕە پارەیەکی باش لە کەلاردا بۆ خستنە خزمەتی ئەو بابەتانەی ئاماژەم پێ کرد خەرج دەکرێت، بڕێکی زۆریش پارە کۆ دەبێتەوە بە هۆی نەبونی سیستمێکی خوێندنەوە بۆ کراو، بە ناچار تەنها لە کەرتی خزمەتگوزارییە ئایینییەکاندا خەرج دەکرێت، لە کاتێکدا لەگەڵ پێویستی ئەو کەرتە بەو پاڵپشتە داراییانە، کەرتی زۆریتریش وەکو دوروست کردنی کارگە و قوتابخانە و ئەنجامدانی پڕۆژەی زانستی و توێژینەوەی زانستی، هەروەها یارمەتیدانی خوێندکارانی بنەماڵە هەژارەکان بۆ تەواوکردنی خوێندنیان زۆر بە پێویست دەزانم، بۆیە دەکرێت لەلایەن بەرپرسان و خەڵکانی جێ متمانە و خۆشناوی شارەکە پارەی خێرخوازی بە شێوەیەکی باش بە سەر چەندین جۆر کەرتی جیاوازیتریش بڵاو ببێتەوە.

شتێکیتر کە لەم شارەدا جێی دڵخۆشیی زیاترە ئەوەیە کە خەڵک بەچاوی کەمەوە سەیری هیچ پیشەیەک ناکەن بۆیە ئیشکردن لەم شارەدا ئاسانترە سەرەڕایی ئەوەی دامەزراندنیش نەبێت خوێندکار هەیە کە عارەبانەی پێیەو ئیش دەکات یان لە فرۆشگایەک ئیش ئەکات هیچ خۆی بە کەم نازانێت ڕێزێکی باشیی کۆمەڵایەتیی لێ ئەگیرێت وە ئەمەیش لایەنێکی زۆر زۆر باشە، بۆیە ئەو هەستە زیندوییەی لە دەرونی گەنجانا ئەبێ هەست پێ بکرێت تا ڕادەیەکی باش ماوەتەوە لەم قەیرانەی کە ڕوبەڕوی هەرێم بۆتەوە لە زۆر لە شارەکانی ترا گەنجان بەتایبەتی خوێندکارانی زانکۆ توشی خەمۆکی ئەکات، لەبەر ئەوەی کە ئیشیان دەسناکەوێ یا کە ئەگەر ئیشیان دەسکەوێ لەو ئیشەیا هەست بە کەمیەک ئەکەن هەستەکەن ئیشەکە لە ئاستی ئەوانا نیە یان ڕێزێکی وەک پێویست لە ئاستی کەسایەتی وەک خاوەن بڕوانامەیەک ناگیردرێت، بەڵام لەم شارە وا نیە هەمووکەسێ ڕێزی تایبەتی خۆی هەیە بەدەر لەهەر ئیش و بڕوانامەیەک کە ئەمە

شتێکی باشە لەم شارە بەدی ئەکرێت، هەرچەن تا ڕادەیەک خەمۆکیەک ئەبینین لەناو خوێندکارەکانا بە نمونە خراپی دۆخی مادی وائەکا نەتوانن ئاسان پرۆسەی هاوسەرگیری پێک بێنن یان کچان بەتایبەت کە دوای تەواوکردنی زانکۆ ناتوانن زۆر ڕێگەیان پێ نادرێ کە وەک جاران تێکەڵی کۆمەڵگە بن یا ئاسان بێنە دەرەوە و لە چالاکییە جۆراوجۆرە کۆمەڵایەتی، هونەری، وەرزشی و ئەکادیمیەکاندا بەشدار بن، داوا دەکەم هیچ نەبێت بنەماڵەکان بواری زیاتر بە کچان بدەن کە ئیش بکەن لە دەرەوە یان بەشداری چالاکیان ببێت لە پرسە جۆراوجۆرەکانی کۆمەڵگەکەیان.

لە کۆتاییدا، پاش دوانزە ساڵ کە لە شاری کەلارم ئەوەندە تێکەڵاویی خەڵکی ئەم شارە بووم، هۆگری ئەم شارە بووم، ئەوەندە لایەنە چاکیەکانی ئەم شارە زۆرە کە چیتر خۆم بە خەڵکی ئەم شارە ئەزانم بە میوانی سەردانی زێدی خۆم ئەکەم تەنانەت لەوێش بنەماڵە و کەس و کارم زۆر جار پێم دەڵێن هەروەک میوانێ سەیرت ئەکەین کە دێیتەوە بۆ سەردانێکی سنە و دێگولان و دەگەڕێیتەوە بۆ گەرمیان و کەلار، گەرمیان و کەلاریش وەک ئەندامێ لە خەڵکی ئەم شارە منی لە ئامێز گرتووە وە زۆر دڵخۆشم بەمە، منیش تا پێم بکرێت خزمەتم کردوەو خزمەتی دەکەم، هەستم کردوە و هەست ئەکەم کە کەلار شاری خۆمە.

د. حەسەن جاف

ڕەزا بەگی فەتاح بەگی
حەمە پاشای جاف
کەسایەتیەکی خوێندەوارو و ژیری بنەماڵەی بەگزادەکانی جاف کە کەم خراوەتە بەر باس

ڕەزا بەگ لە ساڵی ١٨٨٦ ی زایینیدا کاتێ کە عێلەکەی کۆچەری بوونە لە مەریوان لە دایک بووە (١)، مرۆڤێکی هۆشیار و ڕەوشت بەرز و زیرەک بووە پابەندی ئایینی ئیسلام و لەخوا ترس بووە، چوار زمانی زانیوە، فارسی، تورکی، عەرەبی، کوردی، ڕەزا بەگ خۆشنووسێکی زبر دەست و بەتوانا بووە، کاتێ کەریم بەگی فەتاح بەگی برا گەورەی کە کتێبی تەئریخی جافی نووسیوە داویەتیە ڕەزا بەگ کە پاک نووسی کات، ئەویش بە خەتێکی جوان نوسیویەتیەوەو لەم قۆناغەدا کتێبی تەئریخی جاف کە کەریم بەگ دایناوە سەرچاوەیەکی گرنگ و سەرەکییە بۆ هەر مێژوو نووسەرێک دەربارەی عێلی جاف بنووسێت و زانیاریەکی ڕاست بەدەست بهێنێ (٢).

خوالێخۆش بێت حەمە سەعید بەگی حەمە بەگی جاف کە نووسەرێکی ناسراوە , گێڕایەوە کە ڕەزا بەگ ڕۆمانی کەمانجە ژەنی لە فارسیەوە وەرگێڕاوەتە سەر زمانی کوردی پێش مەحوی و پیرەمێردی نەمر.

ئینگلیزەکان دوای داگیرکردنی عێراق لە شەڕی یەکەمی جیهانیدا ١٩١٤-١٩١٨ بۆ

١ - دایکی ڕەزا بەگی فەتاح بەگ ناوی پیرۆز خانمە کە دەکاتە خوشکی ئەو ڕەحمان ئاغای سەرۆکی عەشیرەتی بلباس، ئەو ڕەحمان باوکی حەمە ئاغایە, پیرۆز خانم دەبێتە پوری حەمە ئاغای ئەوڕەحمان ئاغا، خوا لێخۆشبێت حەمە ئاغا باوکی شاسوار ئاغا نعمەت خانم و نازدار خانم و کاک سالار ئاغاو سەردار ئاغایە نازدار خانم هاوسەری مەرحومی ئیدریس بارزانی و دایکی ڕێزدار نێچیروان بارزانیە.

٢ - تەئریخی جاف، د. حەسەن جاف، لێکۆڵنەوەی بۆ نووسیوە، ساڵی ١٩٩٥ز، لە بەغدا بەچاپ گەیشتووە.

بەڕێوەبردنی كاروباری ناوچەكانی وڵاتی دوو ڕووبار لەهەر ناوەندی لیوایەكەدا ئەفسەرێكی سیاسی یان دادەنا كە لە ئەفسەرانی سوپا بوون، هەندێ لە مێژوو نووسان دەستەواژەی ئەفسەری سیاسییان لا پەسەندتر بوو لە حاكمی سیاسی چونكە لە ئینگلیزیدا بە (Poltical officer) هاتووە (١)، لەكۆتاییەكانی جەنگ لە ٢٦ ی تشرینی یەكەمی ١٩١٨ ولسن جێگری حاكمی گشتی ئینگلیز لە عێراق (مێجەر نوئیل) ی بە حاكمی سیاسی ناوچەی لیوای كەركوك دامەزراند ئەو ناوچەیە نێوانی زێی گەورە و ڕوباری سیراون كە ناوچەی كەركوك بوو ئەگرتەوە (٢)، پیلانەكانی نوئێل لە هەنگاوی یەكەمدا لە ساڵی ١٩١٩ دامەزراندنی ئەنجومەنێكی كارگێڕی بوو لە كەركوكدا ئەركی ئەو ئەنجومەنە هاوكاری فەرمانڕەوایانی سیاسی بەریتانیا بوو لە ناوچەكەدا، ئەنجومەنەكە لە (١٢) ئەندام پێك هاتبوو بەم شێوەیەوە بوو (٦) ئەندامی نوێنەری كورد بوون (٣) ئەندامی نوێنەری توركمان بوون، عەرەب و مەسیحی و جوولەكە هەریەك تەنها (١) ئەندام نوێنەریان هەبوو، لەو شەش نوێنەرەی كورد سێ نوێنەریان خەڵكی ناوچەی كفری بوون، كە بریتی بوون لە (جەمیل بەگی بابان دانیشتوی كنگربان و سەید عومەر ئاغا دانیشتوی كفری وە ڕەزا بەگی فەتاح بەگی جاف دانیشتوی كەلار بوو (٣)، وەكو حەمە سەعید جاف برازای ڕەزا بەگ دەیگێڕاوە ئینگلیزەكان دەیانویست ڕەزا بەگ بكەنە قایمقامی كفری , بەڵام ڕەزا بەگ لەبەر خراپی باری تەندروستی خۆی ئەو پلەیەی ڕەت كردبووەوە، ئەوەبوو خالدی كوڕی شێخ ڕەزای تاڵەبانی بە یەكەمین قایمقامی شاری كفری دەستنیشان كرا.

ڕەزا بەگ لەسەرەتای لاویدا ڕاوچیەكی بەتوانا بووە، تەنانەت لە ساڵی ١٩٣٨ كاتێ مێجەر ئەدمۆنس فەرمانڕەوای سلێمانی ئینگلیز بۆ دیدەنی كەریم بەگی سەرۆكی عێلی جاف دێتە كەلار بەگزادەكان پێشوازییەكی گەرمی لێدەكەن، وێنەی ئەو پێشوازییە لە قەڵای شێروانەدا، بەدی دەكرێ.

---

١ - عومەر عەلی شەریف، لەیاد نامەی كەركوك و گەرمیانەوە، چاپخانەی ئارابخا كەركوك، ٢٠٠٦، ل٨٦.

٢ - میجەر نوئێل E.W.Noel ، ناوی تەواوی (ئەدوارد ولیام نوئێل)ە، یەكێك بووە لە ئەفسەرە سیاسیەكانی ئینگلیز، ماوەیەك بەر لە جەنگی یەكەمی جیهانی لە ئێران كاری كردووەو زمانی فارسی و كوردی زانیوە، لە دەورانی یەكەم حكومەتی شێخ مەحموودی حەفید لە یەكی كانوونی دووەمی ١٩١٩ ڕوی كردوەتە ڕەواندوز بۆ ئەوەی ئەو ناوچەیە بخاتە ژێر حوكمداری شێخ مەحمود، دوای چەند هەفتەیەك گەڕایەوە، كاتێك ئینگلیز لە بەڵێنەكانی بەهۆی چەندین هۆیەوە پاشگەز بووەوە، نەخشەی سیاسەتی خۆی لە كوردستان گۆڕی، بە بڕیاری وڵسن Wilson مێجەر سۆن خرایە جێگای و حسێن احمد جاف، حسێن عوسمان نێرگزەجاڕی، بەغدا ١٩٨٤، ل٧، و. سدیق ساڵح سلێمانی، ٢٠٠١، ل١٥.

٣ - د. حوسین ئیسماعیل خان دەلۆ، ناوچەی كفری لە نێوان ساڵانی ١٩١٤-١٩٤٥ كەركوك ٢٠١٠ ، ل٥٥، هەروەها كامل ساڵەیی، موجز فی تأریخ كركوك، كركوك، ٢٠٠٥، ل١٥.

ئەدمونس زۆر حەزی لە راو كردووە، كەریم بەگ و رەزا بەگ بەرنامەیەكی راوی بۆ دەڕەخسێنن، ئەدمونس كێبڕكێیەك لە نێوان ڕاوچییەكاندا دەهێنێتە كایەوە، بەڕاوچییەكان دەڵێ هەر كامێكتان توانیتان دوو (زرەپوور) ڕاو بكەن ئەم تفەنگە (B-S) بی ئیسەمی خەڵات دەكەم لەگەڵ پاكەتێك فیشەكی ڕاویدا، بۆ زانیاریتان زرە پور بە عەموودی هەڵدەفڕێ كوشتنی زۆر گرانە و زۆر تیژ ترە لە هەڵفڕینیدا لە پۆری ئاسایی، ڕەزا بەگ لەو كێبڕكێیەدا دوو زرە پوور دەكوژێ و براوە دەبێت و خەڵاتەكە دەباتەوە، لە وێنەكەیدا كە ڕەزا بەگ لەگەڵ براكانی گرتوویەتی كە ئەدمونس ئەو وێنەیەی گرتووە، ڕەزا بەگ ئەو تفەنگەی بەدەستەوەیە ئەو تفەنگە ماوەیەك لای مەحمود بەگی ڕەزا بەگ بوون ماوەیەكیش لای مامۆستا محەمەدی كۆڕی سەرئەنجام لەلایەن میری یەوە داگیركراو برا.

ڕەزا بەگ مرۆڤێكی ئەمین و ڕاستگۆ بووە وە كەسانی ڕاستگۆ و ئەمینی خۆشویستووە، ئەم ڕووداوە كە دەیگێڕنەوە بەڵگەی ئەمانەتی ئەوو خوالێخۆش بوو حەمە ڕەشیدی خەیات دەنوێنێ، بێگومان پاڵەوانی ئەم ڕووداوە حەمە ڕەشیدی خەیاتە، كە ئەو كاتە شاگردی وەستا ساڵحی خەیات بووە، كە ڕەزا بەگ لەلای كەواو سەڵتەی جل و بەرگی حەمە ڕەشیدی وەستا زۆرابیش لەو قۆناغەدا هاوكار و شاگردی وەستا ساڵح بووە، ڕەزا بەگ دەڕوات بۆ دوكانەكەی وەستا ساڵحی خەیات بۆ پەراوی كەوا و سەڵتەكەی لەهەمان كاتدا حەمە ڕەشید دێتە دوكانەوە و كیسەیەكی بەدەستەوە دەبێ لێی دەپرسن ئەم كیسەیە چیە بەدەستەوە دەڵێ ئەم كیسەیەم لە ڕێگادا دۆزیەوە كاتێ كیسەكە دەكەنەوە سەیر دەكەن حەوت لیرەی تێدیە وتوبیان دەتزانی كیسەكە پارەی تێدایە؟ وتی بەڵێ زانیم ,

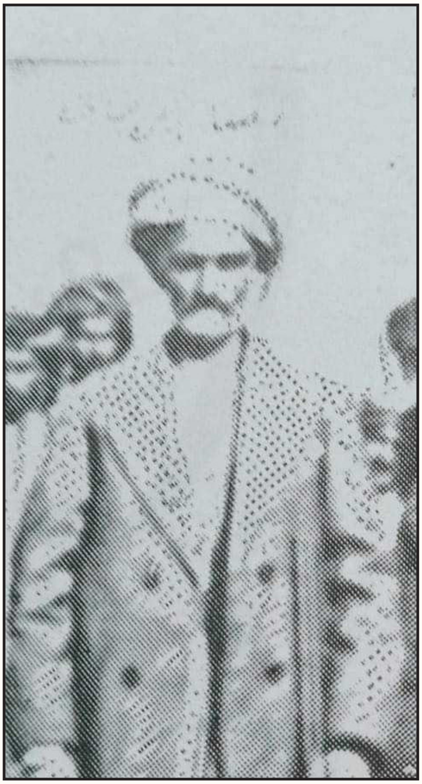

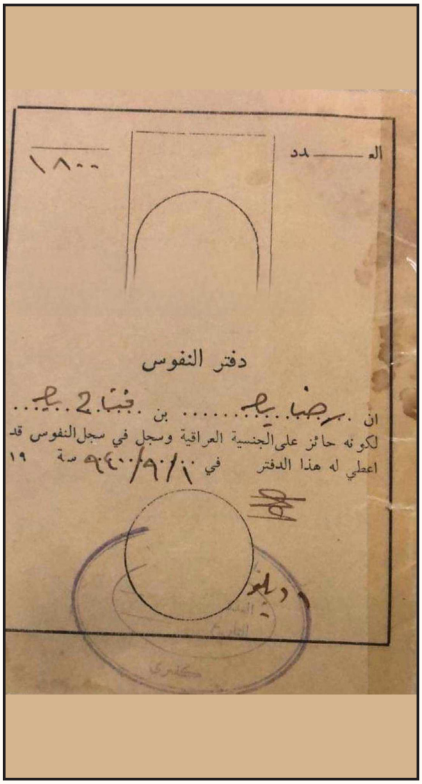
العدد ١٨٠٠

دفتر النفوس

ان رضا بيگ .... بن .. حبيب بيگ ...

لكونه حائز على الجنسية العراقية وسجل في سجل النفوس قد

اعطي له هذا الدفتر في ١٩٤٠/٩/١٠ سنة ١٩

بەڵام ویستم لەبەردەم وەستا ساڵح دا بیکەمەوە و بۆ خاوەنەکەی بیگێڕمەوە، ڕەزا بەگ لە ئەمانەت و دینداری حەمە ڕەشید سەرسام دەبێت و لە حەمە ڕەشید دەپرسێ خۆ تۆ دەتوانی بێ ئەوەی کەس بزانێ کیسەکەت ببردایە، وتوبووی ڕەزا بەگ ڕاست دەفەرمووی , بەڵام خوای گەورە پێمی دەزانی کەمن ئەو کیسە پارەیەم دزیوەو نەم داوەتەوە خاوەنەکەی.

ڕەزا بەگ پێی ووتبوو ئافەرین بۆ ئەمانەت و دینداریت هەر ئێستا لە میکروفۆنی مزگەوتەوە بڵاوی بکەنەوە کە کیسەیەک دۆزراوەتەوە هەر کەسێ خاوەنیەتی بۆ دوکانی وەستا ساڵح بەرگدروو بەم ناونیشانە بێت، دوای بانگەوازەکە سەیر ئەکەن کابرایەکی ڕووتەڵ پەیدا ئەبێت بە ڕەزا بەگ دەڵێ قوربان من لە بناری جافەوە هاتووم بۆ حەیوان سەندن ئەو کیسەیەم لێ وون بووە، ڕەزا بەگ پرسیاری لێ دەکات ئەو کیسەیە چی تێدایە ئەڵێ قوربان (٧) حەوت لیرەی تێدایە، ڕەزا بەگ دەڵێ کەواتە ئەم کیسەیە هی تۆیە، کە کیسەکەی دەدەنە دەست ئەبا لیرەیەک بداتە حەمە ڕەشیدی وەستا زۆراب،

حەمە ڕەشید دەڵێت کاکە من دەمتوانی هەر حەوت لیرەکەم ببردایە بێ ئەوەی کەس بزانێ لە ترسی خودا ئەو کارەم نەکرد، لیرەیەکی تۆ من دەوڵەمەند ناکات بێگومان تۆ ئەو پەڕی نیازت بەو لیرەیە هەیە کە دەتەوێ بیدەیتە من بڕۆ خوات لەگەڵ، دوای ئەم ڕوداوە حەمە ڕەشیدی وەستا زۆراب دەبێتە باوەڕپێکراو و موعتەمەدی بنەماڵەی بەگزادەکانی جاف بەتایبەتی ڕەزا بەگ و ئەم دۆستایەتی و خۆشەویستیە لە نێوان حەمە ڕەشید و بەگزادەکانی جافدا شۆڕ بووەوە بۆ مناڵەکان و تا ئەم قۆناغەیش هەر بەردەوامە .

ڕەزا بەگ لە سی یەکاندا گورگێکی هار رووی کردە کەلار ئەویش بۆ نوێژی بەیانی بەرەو مزگەوت دەڕۆیشت گورگەکە (١)، پەلاماری ڕەزا بەگ و چەند نوێژکەرێکی تریدابوو بە سەختی زامداریانی کردبوو، ڕەزا بەگیان بە پەلە گەیاندبووە بەغدا، چل ڕۆژ لە بیمارستاندا دەمێنێتەوە و چل دەرزی دژە هاری لێ دەدەن و خاس دەبێتەوە، بەڵام ئەو ڕووداوە کاریگەریەکی نەرێنی بەسەر تەندرووستییەوە جێدەهێڵێ .

ڕەزا بەگ (٢)، لە تافی پیاوەتیدا ساڵی ١٩٤٣ لە تەمەنی ٥٧ ساڵیدا کۆچی دوایی کردووەو لە شارۆچکەی قەزرەبات بەنەخۆشیەکی سەخت دوای خوێن هەڵهاوردنەوە وەفات دەکات و لە مزگەوتی مەحموود پاشای مامی بەخاک ئەسپێردرێ و ڕۆحی شاد .

١ - ئەم گورگە ئەحمەد بەگی فەتاح بەگ فەرەنجییەکی کردبوە بەر بە قەمەیەک کوشتبووی.

٢ - ڕەزا بەگ دوو جار هاوسەرگیری کردووە، یەکەمیان فەهیمە خانمی کەیخوسرەو بەگی مەحموود پاشای جاف کە دەبێتە دایکی ئەم زاتانە: خالد بەگ، ئامینە خانم، مەحموود بەگ، عەفیفە خانم، عەلی بەگ، حەپسە خانم، خێزانی دووەمی مەحبوبە خانمی سەلیم بەگ بووە کە لە بەگزادەکانی وەلەدبەگییە لەویش ئەم زاتانەی لێبووە: ڕەعنا خانم، جەمیل بەگ، خەدیجە خانم، نهایەت خانم، قادر بەگ، ثریا خانم، پەروین خانم، بارام بەگ، لە ئێستادا دوو منداڵی ماوەتەوە، پەروین و ثریا.

م. عەلی

کاکە حەمەی وەلی لە چەند وێستگەیەکدا

* کەم کەس هەیە ناوبانگی کاکە حەمەی وەلی نەبیستبێ، تەنیا کەڵە مرۆڤەکان ناوبانگ دەردەکەن، ئەوانەی ناویان دەچێتە تۆماری مێژووەوە، هەموو کەسێک ناوبانگ دەرناکات، کە ناوبانگیشی پەیداکرد مەرج نییە گەورە بێ، کاکە حەمەی وەلی لە کەسە هەڵکەوتووەکانی گەرمیان و کوردستانە، لەگەڵ بزاڤی کوردایەتییدا ناوبانگی بڵاوبوویەوە.

* هەرچەندە نەخوێندەوار بوو، تێکەڵی سیاسەت بوو، ئەو لەحیزبایەتییەوە دەستیپێکرد، ئەو دەمە کەوتە ناو ململانێی نێوان نەتەوەیی و نانەتەوەیی، ئازاریشیاندا، زیندانییش کرا، هەر سووربوو لەسەر هەڵوێستەکانی خۆی.

* کە باسوخواسی شۆڕشی بەرگوێ دەکەوێ رووودەکاتە شاخ و تفەنگەکەی بۆ ڕزگاریی کورد هەڵدەگرێ، پیاوێکی کەڵەگەتی جوانخاس، کە ڕەزن و فیشەکلغەکەی لە خۆی دەبەست و برنەوە حەڤدەکەی دەکردە شانی پتر دەکەوتە بەردڵان.

* تا نەبووە پێشمەرگە نەیزانی لە هەردە و هەڵەتەکانی شۆڕشدا چی دەگوزەرێ، لەوێ هەست بە ناتەباییەک لە دید و بۆچوونەکاندا دەکات، ناکۆکییەکانی سەرکردایەتی لاشەی شۆڕشی تەنیبوو، بیری جیاواز، دیدی ناکۆک، هەڵوێستی دژیەک وەکو ئاگر لە پووش دەکەوت، دوو باڵ دەرکەوتن کە دانوویان بەیەکەوە نەدەکوڵا، دەیزانی دۆخەکە بەلای میل هێنانەوەی چەکەکاندا ڕایدەکێشێ، هەرگیزیش نەتوانرا ئەو بارە

لاره ڕاستبکرێتەوە تا بە لێکترازان گەیشت، ئەمەش سەدانی وەکو کاکە حەمەی دڵتەنگ کرد.

* کەس نییە شەڕی پێخۆشبێ، بەڵام کار گەیشتە ئەوەی تەنیا ئاسۆی بەرژەوەندییەکان ببینرێ، ئیتر تفەنگەکان دەشریخێنن، گولەکان جەستە ماندووەکان دەسمن، گۆمی خوێن هاژەی دێ، لەشەڕدا ژیان نامێنێ تەنیا مردن بۆ قۆستنەوەی ڕۆحەکان دێ، مرۆڤەکان لەتەنوورەکەیدا دەسووتێن، کاکە حەمە لەبەرخۆییەوە دەڵێ: ئاخۆ ئەمانە بۆ سێرەیان لەیەکترگرتووە؟ کە هیچ وەڵامێکی دڵپەسەندی چنگ ناکەوێ، نایەوێ ببێتە بەشێک لەو مێژووە ئازاراوییە، ئەو دژی شەڕی یەکترکوژیی و لێکترازان وەستایەوە، ئەگەر سیاسییەکان گەشبینانە بیانڕوانیبایە کێشەکان و بیانزانیبایە چۆن یەکتر قبوڵدەکەن ئەوە لە دۆزەخی شەڕ دووردەکەوتنەوە، بەڵام تێنەگەیشتنەکان سەختبوو، دەستی دەرەکیش دەمارەکانی کرژکردبوو، نەدەویسترا گرێکوێرەکان بکرێنەوە، ئەو کەسێکی هەست ناسک بوو، هەرگیز نەیدەویست کوردێک لوولەی تفەنگەکەی لە براکەی بکات، نەفرەتی لەو فیشەکانە دەکرد بەرانبەر یەکتریی دەتەقێنران، ئەم دۆخە بۆ کاکە حەمە نەچووە سەر، ناچار ماڵاوایی لە هاوڕێکانی کرد، بەڵام سەنگەری پەیوەندیی چۆڵنەکرد، چونکە شۆڕش و خەبات بۆ ئەو مەسەلەی مان و نەمان بوو.

* شکستی شۆڕشی ئەیلول ڕۆحی ئەوی لوولدا، لەچاو تروکانێکا هەموو شت بوو بە ڕابردوو، هێز هەرەسیهێنا، لوولەی تفەنگ خوارکرا، بەیەکجار کورد پەشۆکا، خەمێکی گەورەی دایە کاکە حەمە، ئەو دەیزانی گەر کورد بێدەنگبێ و نەجووڵێ دوژمن دەیهاڕێ! کە لەنزیکەوە ئاگای لە پلانە ڕەشەکانی بەعس بوو، کە تەڵەی مەترسیداری بۆ پاشەڕۆژی کورد دادەنا، گەرەکی بوو هەستی نیشتمانپەروەریی لەڕەگوڕیشەوە هەڵکەنێ، جگە لە ئوممەی عەرەبی کەس لەعێراقدا بەپێوە نەمێنێ.

* کە شۆڕشی نوێ هەڵایسا هەموو نەخشەکانی بەعس کاڵبوونەوە، لە ناخی کاکە حەمەشدا کانیاوێکی سازگار تەقییەوە، وەکو گوڵێکی ژاکاو بووژایەوە، لەکەناڵێکەوە لەگەڵ هەنگاوەکانی شۆڕشدا پەیوەستبوو، ئەوە ڕۆژێکی بەهاریی بوو لەژیانیدا هەستی بە زیندووبوونەوەی سەرلەنوێی گیانی کوردایەتی دەکرد، دەیوت: کورد گەلێکی بێناسنامەیە دەبێ دیواری مێژووەکەی بە قوربانیدان ڕەنگین بکرێ، ئەگەر ئەو چوار تفەنگە بەشاخەوە نەبن، ئەگەر لەشاردا ئێمە پشتیوان نەبین تیادەچین!

* لەئەنفالدا کورد کۆستی گەورەی کەوت، بە بەرچاوی جیهانەوە بەناوی ئایینەوە کورد بۆ توونی مەرگ برا، نەک قۆشەنی بەعس بەڵکو ئۆردووی جاشی کورد لەسەر لاشەی شۆڕش هەڵدەپەڕین، مژدانەیان بە سەرۆکە خوێنڕێژەکەی عروبە دەدا، ئەو تاوانە چەندە گوناهی ڕژێمی بەعس بوو ئەوەندەش کورد ڕۆڵی تیا دەبینی، کوردپەروەرانی وەکو کاکە حەمەش کە لەوبەر قەقرەبرێژی تاوانەدا لەحەیبەتا دەکولان و حەجمانیان نەمابوو، لەمێشکیاندا پلانێکی نوێیان بۆ بەرەنگاربوونەوە دادەڕشت.

* ئەو ڕۆژەی کاکە حەمە بیستی پارتیزانەکان مەتەرێزیان چۆڵ نەکردووە دەلاقە تیرێژێک لەرۆحیدا کرایەوە، ئۆخژنێکی ئاسوودەیی پیاهاتەوە، ئەو نائومێدییەی بەسەر دڵ و دەروونیەوە پەپکەیکردبوو رەوییەوە، دەیزانی ئیتر سوپای دوژمن ناحەوێنەوە، هەمیشە لە گورزی پێشمەرگە دەتۆقن، ئیتر کاکە حەمە بە ئەرکی دەبینی لەشاردا وەکو پارتیزان کۆڵەپشتی خەمخۆریی هەڵبگرێ و لەو کایەدا پشکێکی هەبێ.

* ئەگەر دەوروبەری دەواجینەکەی کاکە حەمە بپشکنرێ شوێن پێی پارتیزانە ماندوونەناسەکان دەدۆزرێتەوە، بۆنی تکەی ئارەقەی ناوچەوانیان دەکرێ، هەستدەکرێ ئەو دار و دیوارە بێزمانانە مێژوویەکیان ڕازاندووەتەوە، کە دێرەکانی بە پەرەمووچی دەستی پێشمەرگەکان ڕەنگین کراوە و پەراوێزەکانی بە هەڵوێستیی کاکە حەمە و حەسەنی برای و عوسمانی باوەنوور و حسێنی ئایش و مام زۆراب نەخشێنراوە، ئەوانە بە بێدەنگیی تاڵە جوانەکانی خۆبەختکردنیان دەچنی، دار و دیواری زیندانەکان گەواهیی چاونەترسییان بۆ دەدەن..

* تا لەناكاوێكدا لەگەڵ هاوڕێكانیدا كەوتنە تۆڕی پیلانێكی دەزگا تۆقێنەرەكەی ئەمنەوە، لەزیندانیشدا بەرەنگاری مەرگ بوونەوە، دوای ئەشكەنجەدانێكی زۆر دەروویەكیان لێكرایەوە و دەرگای زیندانیان بۆ ئاوەڵابوو، ئەو ڕۆژە چی بەختەوەرییەكی كەسوكاریان بوو ئەو كۆمەڵە مرۆڤە مەردە ئازادكران، كەچی ئەوان بۆ سەیید محەممەد و حاجی سیروان دڵتەنگبوون كە بە پەتی قەنارەی بەعسدا دلێرانە هەڵزنابوون، كاكە حەمە تا سەرینایەوە بەردەوام ئاڵهای چارەنووسی سەیید محەممەد و حاجی سیروانی دەكرد.

* كاكە حەمە بیرەوەرییەكانی خۆی نووسیوەتەوە، پشكی خۆی لەپێشمەرگایەتییدا گێڕاوەتەوە، هەرچەند لەباسەكانیدا ڕەق و توندبوو، دڵنیام دەیان سەربوردە و بیرەوەری تری مابوو بەلایانا بچێتەوە، بۆ ئەوێكی نەخوێنەوار ئەوپەڕی پركێشیی بوو ئەو ڕۆژگارە تاڵانە لەبیرنەكات كە ژیانی میللەتەكەیەتی.

* كە بیر لە كاكە حەمە دەكەمەوە ڕۆحم لەبەرپێی هەڵوێستەكانیدا هەڵدەقرچێ، ئەو لەعەزرەت ناسۆرییەكانی نیشتمان ئۆقرەی نەدەگرت، بەو تەمەنەوە گوێی بە مردن نەدەدا، لە سامانەكەی نەدەترسا، هەمووی دەكردە قوربانی ساتێكی هەناسەیەكی شۆڕش و پێشمەرگە، ئەو ژیانێكی پاك ژیا، ناوبانگێكی بێگەردی هەبوو، تەنانەت مردنەكەشی ڕووسوورانە بوو.

شایانی باسە كاكە حەمەی وەلی، لە گوندی جڵەوگیرەی ناوچەی عەللایی خانی كوردستانی ڕۆژهەڵات ساڵی ١٩٣٢ پێی نایەناو كەلاوەكانی ژیانەوە، مەخابن لە ڕێكەوتی ٢٥-١-٢٠٢٤ كۆچی دوایی كرد.

دادوەر. بورهان ئەحمەد مەحموود

ئەزموونی پارێزەرایەتیی دادوەر د. فەرهاد حاتەم و هەوڵەکانی لە پێناو پەرەپێدانی دەزگای داواکاری گشتی

خەڵکێک هەن بە مردنیان کۆتاییان دێ، یان هەندێک جار نەشمردوون , بەڵام لەبەر ئەوەی لە پەراوێزی ژیاندا دەژین و لە شانۆی ژیان غایبن و لە ئامانجە باڵاکەی ژیان نەگەیشتوون و تەنها بۆبەشە مادی و ئاژەڵیەکی ژیان دەژین حیسابی مردوویان بۆ دەکرێ ، بەڵام خەڵکێکیش کەزۆرکەم و دەگمەنن هاوشێوەی د. حاکم فەرهاد دوای مردنیشیان لەبەر ئەوەی تەنها بۆ خۆیان نەژیاون وخاوەنی پەیام وڕیسالەیەک بوون ، ژیانیان دوای مردنیشیان بۆ دەیان وسەدان ساڵ درێژەو ئیمتیدادی دەبێ وەک لە فەرموودەی پیغەمبەری ئیسلام (دروودی خوای لەسەر بێت) هاتووە ((إِذَا مَاتَ ابنُ آدم انْقَطَعَ عَنْهُ عَمَلُهُ إِلَّا مِنْ ثَلَاثٍ: صَدَقَةٍ جَارِيَةٍ، أو عِلْمٍ يُنْتَفَعُ بِهِ، أَوْ وَلَدٍ صَالِحٍ يَدْعُو لَهُ)) ئەگەر مرۆڤ مرد ئیتر کردەوەی نامێنێ جگە لە سەدەقەو چاکەیەکی بەردەوام و زانستێک دوای خۆی سوودی لێ ببینرێ و نەوەیەکی ساڵح نزای بۆ بکات . خوالێخۆشبوو حاکم فەرهاد لەبەر ئەوەی پاش مردنی میراتێکی زانستی وئەکادیمی ویاسایی لە نووسین و هەڵویستی جوامێرانە ومەردانە لەبەرگری وپارێزگاری لە مافی مرۆڤ و ماف و موڵکی گشتی و دژایەتی گەندەڵی و گەندەڵکاران وفاسیدان بەجێ هێشتووە ، یەکێکە لە سونبولە جوانەکانی مەیدان و گۆڕپانی دادوەری وداواکاری گشتی و پارێزەرایەتی ، لەو کەسانەیە هەموو خەڵک بە موڵکی خۆیی دەزانی و تەنها موڵک وکەسی خێزان و خانەوادە بەڕێزەکەی نەبوو .

د. حاكم فەرهاد ساڵی ١٩٩٦ ی سەدەی ڕابردوو لە دادگای بەرایی كەلار كە جێگاكەی لەسەر جووت سایدی كەلار سلێمانی دەكەوتە بەرانبەر یاریدەرێتی ئاسایشی كەلار و بینایەكی بچكۆلەی ماڵان بوو وە خواڵێخۆشبوو دادوەری بە تواناو بەئەزموون (سالار احمد عبد العزیز) كە دواتر بوو بە جێگری سەرۆكی دادگای پێداچوونەوەی هەرێم ئەو كات دادوەر بوو وەكوو پارێزەرێكی گەنج كە ئەو كات ژمارەیان زۆر كەم بوو كە منیش یەكێك بووم لەو پارێزارانە ، دەستی بەكارو پیشەی پارێزەرایەتی كرد ، بە حوكمی ئەوەی نزیكەی (١٠) ساڵ پێكەوە پارێزەروهاوپیشە بووین وەمن (٦) ساڵ پێش ئەو پارێزەر بووم و هەنێك جار پێكەوە و بەهاوبەشی داوامان دەگرت و هەندێك جاریش بەرانبەر كارمان دەكرد ولە ساڵی (٢٠٠٢) لە نێو بازاڕی كەلار و لە نزیك مزگەوتی گەورەی كەلار لە شوققەیەكی مامۆستا عوسمانی جامچی لە نهۆمی سەرەوە بۆ ماوەی زیاتر لە ساڵێك نوسینگەی پارێزەرایەتیمان هەبوو پێكەوە ، وە لەنزیكەوە دەمناسی و ئاشنای بووم دەتوانم بۆ مێژوو كۆمەڵە سیفەت و ئاكارێكی خوالێخۆشبوو كە هەندێكی كەسی و هەندێكی بۆ ماوەیی بوون وە لەپارێزەرانی تر تا ڕادەیەكی زۆر جیای دەكردەوە ئاماژە بە گرنگترینیان بكەم :

١/ سیقەو متمانەیەكی زۆری بە خۆی هەبوو :

هۆكارەكەشی ئەو گەنجینەو مەخزوونە زانستیە بوو كە هەیبوو لە بواری یاسادا ، هەر ئەمەش وای كردبوو شان بەشانی ئێمەمانان كە چەندین ساڵ پێش ئەو بووین وە ئەزموونمان زیاتر بوو كار بكات و لەبەرانبەرمان داوا بگرێ و سەركەوتووبێ لە ئیدارە دانی داواكانی دا بێ ئەوەی كەسێك هاوكاری بكات ، بەشێوەیەك هەندێك لە پارێزەران گومانیان دەبرد پارێزەری تری بە ئەزموون لە بەر بەهێزی ئاستی تیانووسەكانی كە پێشكەشی دەكرد بۆی دەنووسێ بەتایبەت ئەو كات تیانووس بە زوبانی عەرەبی بوو وە خوالێخۆشبوو عەرەبی زانێكی زۆر باش بوو لە قسە كردن و داڕشتن و نووسیندا .

٢/ جدیەت و ئیتقان لە ئەنجامدانی كارەكانی :

كەسێك بوو ماندووبوونی نەدەزانی ، سەرەڕای ئەوەی برا گەورە بوو وە ئەركێكی قورسی ئیدارە دان و بەڕێوەبردنی كارەكانی باوكی خوالێخۆشبووی كە پیاوێكی دەوڵەمەندی كەلار بوو وەخاوەنی كارگەی بلۆك بوو كە ئەو كات نە خۆش بوو لە سەری بوو ، داواكانی كاردارانی بە ئەمانەت و جدیەت و دڵسۆزیەوە ڕادەپەڕاند ، بەشێوەیەك پارێزەرەكەی بەرانبەری ماندوو دەكردوو تا كۆتا سات مكووڕ بوو داواكە لەبەرژەوەندی كارداری بباتەوە ، وە دادوەرەكەشی ناچار دەكرد بە گرنگیەوە گوێی بۆ بگرێت وزۆر جار لە ڕێگای تیانووسەوە دفووعاتەكانی پێشكەش دەكرد و گەر داواكەش لەبەرژەوەندی كارداری نەبوایە داوای پێداچوونەوە یان تێهەڵچوونەوەی پێشكەش دەكرد وسیقەی هەبوو كە داواكە لە بەرژەوەندی خۆی دێتەوە ، بە هۆی ئەم سیفەتەی وە لەبەر ئەوەی بەرگری سەرسەختی لەبریگرتەی دەكرد لە لایەن هەندێك لە خەسمەكانی تووشی هەڕەشەو جارێكیان هەوڵی كوشتنی درا لە ڕێگای بۆمبێكی دەستیەوە كە تەنها زیانی مادی هەبوو ، دوای ئەوەی ڕێگای تەرغیب و تەماح لە گەڵی سوودی نەبوو بۆ ئەوەی دەست بەرداری داوای كارداری بێت ڕێگای تەرهێب وتۆقاندنیان گرتە بەر ، بەڵام ئەو مكووڕ بوو لە بەرگری وداواكردنی مافی بریگرتەی بەردەوام بێت .

٣/ پەیام داری وڕیسالی بوون :

ڕاستە كاری پارێزەر سرووشتی وایە بۆ هەر داوایەك بڕە پارەیەك وەكوو ماندووبوون لە بریگرتەت وەردەگری ، بەڵام ئەو كەسێك بوو قەناعەتی وابوو مەبادئ وبەهاو قیەم لە سەرووی پارەو ماددەیە ، پارێزەرایەتی لای ئەو پێش ئەوەی پیشەیەك بێت ، قەزای واقیف و پەیام داری بوو ، بۆیە هەموو داوایەكی قبووڵ نەبوو ، یان داوایەك بیزانیایە لە ڕووی یاساییەوە بنەمای نیەو لاوازە خاوەنەكەی تێدەگایاند كە پارەی تیادا سەرف

نەکات لە کاتێکدا دەیتوانی پارەکەی لێوەرگرێ و بڵێ داواکات ئەنجامی نەبوو ، وە ئەو هەمیشە لە خزمەتی کەس وکاری ئەنفال وشەهیدانی سەربەرز بە تایبەت کە زۆربەیان لە رووی ماددیەوە کەم دەست بوون بێ بەرانبەر کاری دەکرد و بەردەوام هاوکاری دەکردن .

٤/ خاوەنی کتێبخانەو ئەرشیفێکی دەوڵەمەندو گەورە بوو :

خوالێخۆشبوو کتێب دۆست و خوێنەرێکی زۆرباش بوو وە خاوەنی ئەرشیفێکی دەوڵەمەند بوو لە کتێبی یاسایی و سەوابیقی قەزایی و بریارو مەبادیئی دادگاکانی پێدا چوونەوەو تێهەڵچوونەوە ، وە لە کاتی پێویست سوودی لێ دەبینی وە بێ ئاگا نەبووە لە تازەترین ئاڕاستەکانی دادگای پێدا چوونەوە ، وەکەسێکی ئەکادیمی و ئەرشیف کارو بریارەکانی خۆی و هەر بریارێکی جۆری دادگا دەست دەخست و دەیپاراست ، لە کاتی پێشکەش کردنی تیانووس ولائیحەکانی بۆ دادگا پاڵپشت وتەعزیزی دەکرد بەو بریارانە و تەسبیبی راو بۆچوونەکانی پێ دەکرد .

٥/ پیشەیی بوون لە مامەڵەی لە گەڵ هاوپیشەکانیدا :

لە گەڵ پارێزەرانی هاوپیشەو زەمیلی لە کاتی دادبینی و دادگایی کردن ، پیشەییانەو دوور لە میزاجیەت مامەڵەی دەکرد وشەرمی جگە لە هەق لە کەس نەبوو ، وەلە کاتی دەرچوونی لە هۆڵی دادبینی یان داگایی وەکوو هاورێیەک مامەڵەی کردووە و هیچ جۆرە بردنەدڵ لەوەی لە ژوورەوە ووتراوەو بەرانبەری کراوە پەرچەکردارو رق وقین وحەساسیەتێکی نەبوو ، جارێکیان بریگرتەیەکی من کە ئافرەت بوو حاکم فەرهادیش بریکاری مێردە تەڵاق دەرەکەی بوو ، وە داواکان لەسەر ئەو مافانەی ژن لە پاش تەڵاق لە سەرد مێردەکەیەتی وەکوو خەرجی رابردوو و عیدەو هتد بوو وە لەبەر ئەوەی ژنە تەڵاق دراوەکە لەبارێکی دەروونی خراپدا بوو وەکوو پەرچە کردار بەرانبەر بە حاکم فەرهاد زۆر بە شێوازێکی ناشیرین رەفتاری نواندو قسەی نابەجێی کرد بە شێوەیەک دادوەرەکەی تووڕەکردو دەری کردە دەرەوە ، بەڵام د: فەرهاد زۆر بە سنگ فراوانی هەڵسوکەوتی کردو لە زەردەخەنەیەک زیاتر بەرچەکرداری نەبوو .

٦/ خەم خۆری وهەستی بەرپرسیارێتی :

د: فەرهاد لەسەردەمی پارێزەرایەتی تەنها لە خەمی خۆی نەبوو ، ئەو بەردەوام لە خەمی دەوروبەری بوو وە هەوڵی دەستەبەری مافەکانیانی دەدا ، بۆیە کاتێک بۆ چەند ساڵێک بەرپرسی ژووری پارێزەرانی کەلار بوو هەوڵی جدی دەدا بۆ ئەوەی شان بەشانی فەرمانبەرانی تر مافەکانیان لە وەرگرتنی زەوی وەرگرن ، هەربۆیە بە جهوودو هەوڵە

بەردەوامەکانی لە ساڵی (٢٠٠٤) هەشت لە پارێزەران و فەرمانبەرانی دادگای کەلار کە شایستەبوون و سوود مەند نەبوون وبەندە یەکێک بوو لەوانە لە لایەن شارەوانی کەلار پارچە زەویمان بۆ تەرخان کرا ، هەروەها توانی لە ڕێگای سەندیکای پارێزەرانەوە پارەی پێویست بۆ نۆژەن کردنەوەی ژووری پارێزەرانی کەلار لە ساڵی (٢٠٠٢) تەرخان بکرێ و نۆژەنن بکرێتەوە .

٧/ کەسێکی کراوەو قسەخۆش ودەم بە خەندە بوو :

سەرەڕای ئەوەی کەسێکی زۆر جیدی و ئەکادیمی بوو ، کەسایەتیەکی داخراو نەبوو ، بەڵکوو کەسێکی کۆمەڵایەتی گفت خۆش و قسە خۆش و دەم بەزەردەخەنە بوو ، وە زەردەخەنەو پیکەنینی دەخستە سەر لێوی هاوڕێیانی ، هەمیشە مەجلیسی لەلایەن هاوڕێیانیەوە لە ژووری پارێزەران لە کۆتایی دەوام قەرەباڵغ بوو ، وە لە دانیشتن لە گەڵی بێ تاقەت نەئەبووی ولێی زیزو عاجز نەدەبووی تەنانەت ئەگەر قسەشی لەسەر خودی خۆت بکردایە ! جارێکیان موەکیلێکی من حاکم فەرهاد وەکیلی خێزانەکەی بوو کە داوای جیابوونەوەی بە هۆکاری (عنە) واتا (نەبوونی توانای پیاوەتی ونەکردن بە ژن) لەسەری تۆمار کردبوو لە ناکاو لە کۆتایی دەوام خۆی کرد بەژووری پارێزەراندا کە من و کاک فەرهاد و چەند کەسێکی تری لێ بوو ، ئەو کاک فەرهادی نەدەناسی بە تووڕییەوە ووتی کێ محامی فەرهادە ، کەس وەڵامی نەدایەوە ، دەستی کرد بە قسە کردن ووتی فەرهاد چۆن ئێژێ من پیاو نیم؟ با بمنێرێ بۆ فەحس بزانە وایە تەحەدای ئەکەم ، ئیتر دوای تۆزێک ڕۆیشت ، کەسەکە پیاوێکی قەڵەوی خڕەڵە بوو کاک فەرهاد بە پیکەنینەوە ووتی: خۆ خەریک بوو زیرە بکەم ووتم ئێستا بەکەلەیەک ئەمکوژێ ، ئیتر ئێمەش هەموومان دامان لە قاقای پێکەنین .

٨/ خاوەنی خەون وتمووحی گەورە بوو :

حاكم فەرهاد كەسێك بوو خاوەنی خەونی گەورە وتمووحی گەورەی هەبوو ، لە گەڵ ئەوەی مومارەسەی پیشەی پارێزەرایەتی بەسەركەوتووی دەكرد ، پلانی هەبوو بۆ ئایندەی ، بە جدیش هوڵی بە دەست هێنانی دەدا ، بۆیە هەر لەو كاتەداو لە ساڵی (٢٠٠٤) ولە كاتی دادگایی كردنی سەدام وسەرانی ڕژێمی بەعس دەستی بە خۆ ئامادەكردن كرد بۆ بە دەست هێنانی بڕوانامەی ماستەر و ماستەرنامەكەی كە شاكارێكە بە نێونیشانی (المسؤولیه المدنیه الناشئه عن عملیات الانفال) كە لەساڵی ٢٠٠٧ بە پلەی نایاب بە دەستی هێنا ، جێی شانازییە بۆ هەموو گەرمیانیەك وكوردێك ، وە خزمەتێكی گەورەو پڕكردنەوەی كەلێنێكی گەورە بوو لە كتێبخانەی یاسایی و ئێستاو بۆ ئایندەش مەرجەع و سەرچاوەیەكی سەرەكی دەبێ بۆ پسپۆرانی ئەو بوارەو سوودی لێ دەبینن و بۆی دەگەڕێنەوە .

پاش (١٠) ساڵ لە مومارەسەی پیشەی پارێزەرایەتی وبەرگری لە مافی بریگرتەكانی و قەزائی واقیف دا و بەو پێشینە پاكەو بەو سیفاتو ئاكارە جوانانەی ، بەو ئەزموون و گەنجینەو مەخزوونە زانستی و ئەكادیمیەی وازی لە پیشەی پارێزەرایەتی هێناو سەنگەری گواستەوە بۆ گۆرەپان و مەیدانێكی فراوانتر و تەحەدیاتو ئالەنگاری قورستر و گەورەتر ، كە ئەویش مەیدان و دەزگای داواكاری گشتی بوو .

حاكم د: فەرهاد لە ساڵی (٢٠٠٦) وەكوو ئەندامی داواكاری گشتی بڕیاری دامەزراندنی لە فەرمانگەی داواكاری گشتی سلێمانی بۆ دەردەچێ و دادەمەزرێ و چەند ساڵێك لە گەرمیان لە دادگاكانی لێكۆڵینەوەو كەتن و باری كەسی و بەرایی وەكوو ئەندامی داواكاری گشتی خزمەت دەكات كە ئەو كات تا ساڵی (٢٠١١) لە گەرمیان فەرمانگەی داواكاری گشتی تایبەت بە خۆی نەبوو ، دواتر لە ساڵی (٢٠١١) لەبەر تواناو لێهاتوویی وەكوو بەڕێوەبەری فەرمانگەی داواكاری گشتی سلێمانی دەست بەكار دەبێ و ماڵەكەشی دەباتە سلێمانی ، ئەو لەو چەند ساڵە كە بەڕێوەبەری فەرمانگە بوو سەرەڕای قورسی ئیدارەدانی فەرمانگەیەك بە ئاست وقەبارەی پارێزگای سلێمانی و ئەو هەموو ئالەنكاریانەی ڕووبەڕووی دەبویەوە ، وەكوو هەستی بەرپرسیارێتی جگە لەئەركی ئیدارە لە دادگای بەرایی سلێمانی وبۆ بەرگری لە مافی گشتی و بەدواداچوونی كە ئەو جۆرە داوایانە لە پارێزگای سلێمانی زۆر زۆر بوون لەو داوایانەی دەوڵەت داواكارە یان داوای لەسەركراوە

ئامادە دەبوو . وەلەبەر پسپۆڕی لە بواری یاسای شارستانی و ئەکادیمی بوونی توانی زۆرێک لەو داوایانە بباتەوە و دەیان ملیار دینار بۆ گەنجینەی دەوڵەت بگێڕێتەوە ، جگە لەزەوی داگیرکراو وکرێی هاوتاو گرێبەستەکانی بانەوانی و هتد بباتەوە ، وەنوێنەری یاسایی دامودەزگاکانی حکومەت بەزۆری پشت بە تیانووس و ڕاوێژەکانی ببەستن لە کاتی ئامادەبوونیان لە دانیشتنەکانی دادبینیدا، وەپارێزەرێکی سەرسەخت بوو لە بەرگری لەمافی گشتی و ئەرکی خۆی بە ئەمانەتەوە جێبەجێ دەکرد و هەمووکەس ئەو شایەتیەی بۆ دەدا .

وە پاش مردنی ئێستا ئەو تیانووس و لائیحانە لە بوارە جۆراوجۆرەکان ولەبەردەم دادگای بەرایی سلێمانی و دادگای تێهەڵچوونەوەی ناوچەی سلێمانی و دادگای کارگێری سلێمانی و دادگای تاوانەکانی سلێمانی لە کتێبێکی (٥٥٧) لاپەڕەیی لەلایەن هەردوو بەڕێزان دادوەر / ڤینۆس بەکر حمە علی هاوسەری و ڕاوێژکاری یاسایی (عبد القادر صالح عبدول) خۆشبەختانە کۆکراوەتەوە و سوودێکی زۆری هەیە بۆ دادوەرانی ئەندامی داواکاری گشتی و نوێنەری یاسایی فەرمانگەکانی حکومەت وماف پەروەران ، وە ئەم کتێبە گەواهی دڵسۆزی وماندووبوونی ئەو دادوەرە بەڕێزە دەدەن کەسەربازێکی وون بوو بۆ بەرگری لە مافی گشتی و بە گژا چوونی گەندەڵی و پێشەنگ و قودوە بوو بۆ هاوپیشەکانی لە ئەندامانی داواکاری گشتی و ماف پەروەران و نوێنەرانی یاسایی دام ودەزگاکای دەوڵەت .

بیگومان ئەم کارەی بەڕێزیان هەروا کارێکی سووک وئاسان نەبوو وە ڕێگاکەی بەگوڵ نەچێنرابوو ، بەڵکوو ئاڵەنگاری زۆری لە پێش بوو وەشەو نخوونی زۆری دەویست وە پێویستی بە پشتگیری و پاڵپشتی سەرەوە لە وەزارەتی داد و سەرۆکایەتی داواکاری گشتی هەبوو ، بۆیە دادوەر د: فەرهاد کە هەمیشە هەوڵی پەرەپێدانی ئەم دەزگایەی دەدا وە داواکاری بەردەوامی هەبوو بۆ ئەوەی بتوانێت لە گەڵ هاوپیشەکانی لە ئەندامانی داوکارانی گشتی لە فەرمانگەی سلێمانی لە ئاستی ئەو بەرپرسیارێتیە قورسە بێت کە خراوەتە ئەستۆیان ، بۆیە کاتێک هەست دەکات وە بەهۆی لاوازی پشتگیری و بە دەمەوە نەهاتنی سەرەوە وەکوو پێویست بۆ جێبەجێکردنی داواکارییەکانی کە داواکاری شەخسی نەبوون وە ناتوانێت لە ئاست ئەو بەرپرسیارێتیە قورسە بێت کە خراوەتە ئەستۆی لە ساڵی (٢٠١٥) نوسراوی دەست لەکارکێشانەوەی لە ئەرکی بەڕێوەبردنی فەرمانگەی داواکاری گشتی سلێمانی پێشکەش دەکات و لەسەر داواکاری خۆی وئیلحاحی خۆی وازنامەکەی لەلایەن وەزیری دادو سەرۆکی داواکاری گشتیەوە قبووڵ دەکرێ و ئەرکەکە بە یەکێکی تر دەسپێردرێ . پلەو پۆست لای حاکم فەرهاد وەکوو ئەمانەت

تەماشا دەكرا وە كاتێك پۆست گرنگە بتوانی وەكوو پێویست مافی بدەی بۆیە كاتێك هەستی كرد ناتوانێ لەبەر ئەو هۆكارانەی سەرەوە مافی تەواوی بدات لای گرنگ نەبوو دەست بەرداری بێت وتەنانەت خۆی داوای وازنامە پێشكەش بكات كەئەم ئاكارە دەگمەنە لە هەرێمی كوردستان وكەم كەس بەم شێوەیەی حاكم فەرهاد دەست بەرداری پۆست وپلە بووە و ئیستیقالەی كردووە ، حاكم فەرهاد لە ئەركی خۆی وەكوو داواكاری گشتی بەردەوام دەبێ و لەدادگای تاوانی سلێمانی و كارگێڕی و بەرایی و دادگای تێهەڵچوونەوەی ناوچەی سلێمانی بەردەوام دەبێ ، وەبەندە بۆ خۆم لە كاتی تەنسیبم لە سلێمانی لە ساڵی (٢٠١٩ و ٢٠٢٠) بۆ چەند مانگێك كە ئەو كات بەڕێزیان نەخۆش كەوت وتووشی جەڵتە بوو بەرپرسیارێتی راپەڕاندی هەندێك لە كارەكانیم خرایە ئەستۆ وەكوو ووردبینی وڕادەربڕین لە داوای پێداچوونەوەكانی دادگای تاوانی سلێمانی .

قەناعەتی حاكم فەرهاد وابوو دەزگای داواكاری گشتی بەم یاسایەی ئێستا كە یاسای ژمارە (١٥٩) ی ساڵی (١٩٧٩) یە بۆ ئەم قۆناغەی ئێستا گونجاو نیە و ناتوانرێ لە سایەیدا پەرپێدان بە دەزگای داواكاری گشتی بدرێ ، بۆیە یەكێك لە خۆزگەو ئاواتەكانی كە هەمیشە هەوڵی بۆ دەداو باسی دەكرد هەمواركردنەوەی ئەو یاسایە بوو بەشێوەیەك لەئاستی سەردەم بێ و دەسەڵاتەكانی زیاد بكرێ وسیستمی نیابی كە لە وولاتەكانی وەكوو میسرو فەرەنساو لوبنان وولاتی تر پیادە بكرێ و دەزگای داواكاری گشتی سەربەخۆبێ و سەربە وەزارەتی دادو دەسەڵاتی جێبەجێكردن نەبێ وەكوو ئەوەی لە هەرێمی كوردستان / عیراق هەیە .

ئەو پێی وابوو ئەستەمە بتوانرێ لە سایەی یاسایەكی ئاوادا كە لەژێر سایەی حكومەتی بەعس و بۆ بە دیهێنانی ئامانجەكانی تەشریع كراوە بتوانرێ وەكوو پێویست چاكسازی بكرێ هەرچەند هەمواریش بكرێ ، وە بتوانرێ وەكوو پێویست چاكسازی و دژایەتی گەندەڵی لەسایەیدا بكرێ و وەكوو دەزگایەكی گرنگ وسەربەخۆ بتوانێت ئەركەكانی وەكوو پێویست راپەڕێنێت ، بۆیە لەگەڵ چەند دادوەرێكی بە توانای داواكاری گشتی رەشنووسێكیان بۆ یاسایەكی پێشكەوتووی سەردەمیانەی سەربەخۆی داواكاری گشتی گەڵاڵە كردبوو وە لە چەندین وەرشەو سیمینار گفتوگۆی چڕ بۆ تاوتوێ و دەوڵەمەندكردنی ئەنجام دراو منیش یەكێك بووم لەوانەی زیاد لە جارێك لەو وۆرك شۆپانە لەسلێمانی وهەولێر ئامادەییم هەبوو ، وە چەندین جار بەڕێزیان لە كەناڵەكانی راگەیاندن ئەم بابەتەی باس دەركردو تیشكی دەخستەسەرو گلەیی هەبوو لە پەرلەمانی كوردستان پشت گوێ خراوەو ئامادەنین خوێندنەوەی بۆ بكەن ، بەڵام مەخابن هەوڵ وجوهدەكانی سەری نەگرت و رەشنووسەكە چاوەڕێیە هاوپیشەكانی لە دادوەرانی ئەندامانی داواكاری گشتی بە ئەنجامی بگەیەنن و رۆشنایی ببینێ و ئاواتی بەڕێزیان بهێنێتە دی .

د. فەرهاد سەرای نەخۆش كەوتنی بە ماوەیەك پێش وەفاتی وە پێویستی بە پشووی زیاتر ، بەڵام دەروون و هیممەتی بەرزی رێی نەدان لە ماڵدا بمێنێتەوە و مۆڵەتی زیاتر وەرگرێت ، بۆیە گەڕایەوە بۆ بەردەم دادگای بەرایی سلێمانی و ئەركی بەرگری لە مافی گشتی كە تیایدا پسپۆری هەبوو درێژە پێ بدات ، بەڵام مەخابن دیارە ویستی پەروەردگار لەسەرو هەموو ویستێكەوەیە وە مانەوەو نەمری تەنها بۆ خوای پەروەردگارە و لەتەمەنی (٤٨) ساڵیداو لە رێكەوتی (٢/٩/ ٢٠٢٢) رووح ورەوانی پاكی بە پەروەرگاری سپارد .

دادوەر د فەرهاد سەرەرای ئەوەی پارێزەرێكی بە ئەزموون و دادوەرێكی سەركەوتوو بوو نووسەرێكی بە تواناو كەسێكی ئەكادیمیش بوو لە ساڵی (٢٠٠٧) وە بەتایبەت لە رۆژی ٤/١٤ ی ئەو ساڵە كەرۆژی یادی ئەنفالە بڕوانامەی ماستەری بە دەست هێناوە بە پلەی نایاب بە ناونیشانی (المسؤوليه المدنيه الناشئه عن عمليات الانفال _ دراسه تحليليه مقارنه بالشريعه الاسلاميه) وە لەساڵی (٢٠١٢) بڕوانامەی دكتۆرای لەیاسای تایبەت بە دەست هێناوە بە پلەی نایاب ، وەبەشداری چەندین كۆڕو كۆبوونەوەی یاسایی كردووە لە ناوەوەو دەرەوی هەرێم ، هەروەها وانەبێژی بابەتەكانی یاسای (سەلماندن ، جێبەجێكردن ، سزاكانی تایبەت ، دادوەری كارگێڕی كرداری ، بنەمای دادگەرییە سزاییەكان) بووە لە هەردوو زانكۆی جیهان و گەشەپێدانی مرۆیی .

دادوەر د. فەرهاد خاوەنی شەش پەرتووکی چاپ کراوە بە زمانی عەرەبی کە ئەمانەن :

١ عوارض المسؤولية المدنية

٢ المسؤولية المدنية الناشئة عن عمليات الانفال .

٣ شرح قانون الادعاء العام رقم ١٥٩ لسنة ١٩٧٩ النافذ في اقليم كوردستان / العراق .

٤ الوجيز في شرح قانون التنفيذ رقم (٤٥) لسنة ١٩٨٠

٥ عمليات الانفال في كوردستان العراق وفق منظور الشريعة الاسلامية والقانون الدولي والداخلي

٦ اعلان حالة الطوارئ في العراق واقليم كوردستان في ضوء احكام الدستور والقوانين العراقية .

دادوەر د . فەرهاد و ئەوانەی وەکوو ئەون بە جەستە تەنها لە ناومان کۆچ دەکەن ، بە هەڵوێستەکانیان بە پێشەنگیان لە بورای بەرگری مافی گشتی و دژایەتی گەندەڵی و چەسپاندن وبەرجەستە کردنی دادگەری ، بە بەبەرنامەو دیدارەکانی ، بە نووسینەکانی لەسەر جینۆسایدی ئەنفال و بەرگری لە مافی کەس وکاری سەربەرزیان بە هەمیشەیی لە نێومان بە زیندووی دەمێنێتەوە ، د : فەرهاد توانی بە تەمەنێکی کورت مێژوویەکی پرشنگدار بۆخۆی تۆمارکات ، توانی ببێتە سونبول و ڕەمزێک لە ڕمووزی دادپەروەری لە هەرێمی کوردستان وعیراق .

داواکارین خوای گەورە بە میهرەبانی خۆی داپۆشی و لە گەڵ دادپەروەران حەشری کات .

گوڵاڵەی گەرمیان

کاریگەریەکانی تاوانی ئەنفال لە سەر ژیانی کۆمەڵایەتی لە باشوری کوردستان

بە پێناسەیەکی کورت .ژیانی کۆمەڵایەتی خەڵکی کوردستان , ژیانی کۆمەڵگەیەکی کشتوکاڵی لادێنشین بوەو بابەتی شارستانیەت و پێشەسازی و ژیانی چڕی شار نشین کەمترین و کورت ترین مێژویان هەیە لە ڕابوردوی دوور و نزیکدا هەتا نیوەی دوەمی سەدەی ڕابوردو.

ئەوەی لە بارەی خەڵکی کوردستانەوە باسدەکرێت بە کوردو کەمەنەتەوەکانی ترەوە پێناسەو گێڕانەوەی کۆمەڵگەیەکی کشتوکاڵیە . ئەو شارانەش هەبوون شاری گەورەی پیشەسازی نەبوون .

ئەو دووکاندار و بازرگانانەش لە شارەکان ئەژیان پەیوەست بوون بە لادێکانەوە کەمترین سنور بڕی دەرەکی هەبووە بۆ وولاتانی دراوسێ.

ئەمەش وایی پێویست ئەکرد دانیشتوانی لادێ زیاتر پشت بەستو بن بە خۆیان و هێزی بەرهەم هێنەری پێداویستیەکانی شارەکانیش بن. بە پێی ڕاپۆرتێکی وەزارەتی کشتو کاڵی عێراق لە کۆتایی ساڵی ١٩٧٥ لە ٦٨٪ پێداویستی دانیشتوانی عێراق لە دانەوێڵە لە کوردستانەوە بەرهەم هاتووە .

لادێی کوردستان خاوەنی سیستەم و پەیڕەوی پەروەردەی خۆی بووەو پشتی بە دەوڵەت نەبەستوە ، لە کردنەوەی حوجرەی فەقێ و سوختەخانە و مزگەوت و تەکێکانیدا ، بەڵکو وەک پێویستیەکی ژیاری خۆی لە کۆنەوە خاوەنی ئەو فێرگانە بووەو ژیانی کۆمەڵایەتی لە سەر بنیاد ناوە . بە هەرچ تێبینیەکەوە لە سەر ئەو شێوازی پەروەردەیە بەڵام

بەرهەمەكەی سەدان زانا و دانایی ڕۆشنبیری كوردە كە مێژوی ئەدەبی و سیاسی و ئاینی ئێمەی لەسەر بنیاد نراوەو بوونەتە بەشێك لە سامانی هزری مرۆڤایەتی.

نیشتەجێبون و گەشەكردنی گوندەكان پێگەی جوگرافی كوردستانی زیاتر گرنگ كردوە , دەڵەمەندی سنوری ناوچەكە و كارامەی تاكی كورد لە بوارەكانی ژیانی كشتوكاڵی و مەڕداری و ڕستن و چنین و كەرەستەكانی تری پێویستی ژیان ئەوەی سەلماند كە ئەگەر شەڕو داگیركاری لێگەڕێ دەتوانرێت لە بەرهەمی سروشت و هێزی بازو و , بە ڕەنجی خۆت بژیەیت و چاوی پاوان خوازی و داگیركردنی نیشتمانی كەسانی تر لە هزری كوردا بوونی زۆر كەمە. هەڵكەوتەی جوگرافی كوردستان وایی كردوە دوژمنان بەردەوام لە هەوڵی داگیر كردن و پارچەپارچەكردنیدا بوونە. دەرەنجامی هەوڵی ئەوان و خۆش باوەڕی خۆمان لە كۆن و نوێدا زیانی گەورەی لێكەوتوەتەوە . سروشت و یاساكانی ژیان پێچەوانەی ئەوەن بە خووی مەڕ و میانڕەویەوە لە ناو جەنگەڵی گورگ و شێردا بژیت.

مێژوو دەڵێ كورد هەمیشە بەرگری كار بوە نەك داگیر كەر. ئەمە بۆ ئێستاش وایە بەڵام بۆ نابێت جارێك ماڵ و ئاسایشی داگیركەرانیش بكەونە مەترسیەوە تا لە مەترسی و ئازاری ژێردەستەكان تێبگەن.؟

لە دروست بوونی دەوڵەتی بەناو عێراقەوە لە دوایی نەمانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی و ڕێکەوتنامەی سایکس بیکۆ لە ساڵی ١٩١٦ و پەیمان نامەی لۆزان لە ساڵی ١٩٢٣ کە تا ڕۆژگاری ئەمرۆ سەد ساڵ زیاتر تێپەڕیوە .

کورد لە هەر چوارپارچەی کوردستان بە بەردەوامی گۆڕەپانی کێشەکانی نێوان نەتەوە سەردەستەکانی خاوەن سنوری وولاتان بووە , کورد و ئەوانەش لە گەڵ کورد دا لەم سەر زەسەمینە ئەژین لە شەڕی مان و نەماندان. لە مێژوییەکی دوورە وە تا ئێستاشی لە گەڵدا بێت ئارامی و ئۆقرەی درێژ خایەن لە کوردستان نەبووە بە ئەندازەی ئەو چەند ساڵەی دوایی ڕاپەڕین لە هەرێمی کوردستان بە هەموو تێبینیەکانەوە . دەکرێت بڵێین هەین و دەکرێت باشتریش بین....

لە شۆڕشی شێخ مەحمودی نەمرەوە تا دروست بوونی ڕژێمی بەعس شەڕو پێکدادانەکان لە نێوان کورد و حکومەتە یەک لە دوایی یەکەکانی ئێراقدا تا ڕادەیەک هاوسەنگی هێز هەبووە و شارەکان مەیدانی ڕووبەڕووبونەوە بوون , بەڵام بەپێی گۆڕانی سەردەمەکان و لە دوایی ڕژێمی پاشایەتی و دواتر بە هاتنی بەعس , گۆڕانی هاوسەنگی هێز و تەکنەلۆژیایی سەربازی دۆخەکە دەگۆڕێت و لادێکان دەبنە لانکەی سەرهەڵدانی شۆڕش و بەرگری و هێرشی بەردەوامی داگیر کەران. ئەگەر بەووردی تەماشایی ڕوداوەکانی ساڵی شەستەکانی سەدەی ڕابورد و بکەین لە گەڵ هاتنی ڕژێمی سیاسی بەعس بۆ دەسەڵات بیری عەرەبی شۆڤێنیزمیش لە گەڵیا گەشە ئەکات و کلتوری بیکوژە و تالانی بکە لە خێڵە عەربیەکانەوە بە ناوی (حەرەس قەومیە)کانەوە تەشەنە ئەکاتەوە.

پەلاماری دێهاتەكانی كوردستان ئەدەن و مەڕو ماڵات و دانەوێڵەیان بە تاڵان ئەبەن ,جوتیار ئەكوژن. لادێنشینی كوردستان ناچار بەوە ئەكەن خۆیان بەرگری لە خۆیان و بەرهەمەكانیان بكەن و ئەو هێزە سیاسیانەش دروست ئەبێت لە كوردستان دژ بە داگیركەران بە پاڵپشت و هاوكاری خۆیان بزانن لەو ئەنجامەوە شۆڕش و لادێ نشین دەبنە دوانەیەكی هاوسەنگ تا كار گەیشتە ئەوەی ڕژێمی لە ناوچوی بەعس بێ ئاوڕدانەوە لە پێشینەی خۆی ئەنفالی كردە دوا ناسنامەی تاوانەكانی كە كاریگەری و زیانەكانی پێناسە ناكرێن. بەڵام دەرەنجامیش بە بەردەوامی خەباتی ڕەوایی گەلی كوردستان ئەو ڕۆژگارەشمان بینی ڕاپێچی دادگا كران و بە چارەنوسی ڕەشی خۆیان گەیشتن.

بەعس و لادێیەكانی كوردستان:

لە هەركوێ ستەم هەبێت پشكۆی بەرگری ئەگەشێتەوە. تا بەعس ستەمی زیاتر ئەبوو بەرگری زیاتر ئەبوو شۆڕش لە دوایی شۆڕش تا كار گەیشتە ئەوەی ڕژێمی بەعس پێشمەرگە و لادێ نشین وەك یەك تەماشا بكات و ئەنفال ببێتە ناسنامەی چوار هەزار و پێنج سەد گوند. ئەنفال لە ڕاگواستنی گوندەكانی سەرسنورەوە دەستی پێكرد تا نزیكی شارەكان و بە زیندە بە چاڵكردنی هاو نیشتمانیانی كۆتایی هات. ئەنفال تەنها وێرانكردنی كوردستان و داماڵینی لە دانیشتوانەكەی و لە ناوبردنیان بە دڕندانە ترین شێوە نەبوو. ئەنفال ئەو سیاسەتە نەگریسەی دوژمن بوو كە تەواوی ژیانی كۆمەڵگەی كوردەواری گۆڕی لە سنور ی باشوری كوردستاندا و سیستەم و ڕێساو یاساكانی ئەوانی لەبەر یەك هەڵوەشاندەوە , جارێكی تر گەر مەحاڵ نەبێت ئەستەمە بیگەڕێنەوە سەر ئەو شێوە ژیانەی پێشوو كە تاك بڕوایی بە هێز و بازووی خۆی بێت و پەنایەكیش بێت بۆ پشتگیری كەسانی تر و بەڕێوەبردنی دەوڵەت مەداری.

ئەنفال ئەگەر مێژوەكەی لە ١٩٨٨ كۆتایی هات كاریگەریەكانی ماونەتەوەو ڕەنگدانەوەی هەیە لە ژیانی هەموو ماندا. ئەنفال كلتور و كەرەستەی مێژوی سەدان ساڵەی لە ناو برد.

ئەنفال شێوازی ژیانی گۆڕین لە ڕیز بەندی لادێ و جوتیارە وە بۆ كارمەندی ناكارا و تێكەڵاوی خێرایی شێوازی لادێ و شار كە هەردوكیانمان لێوون بووە.

ئەنفال و كاریگەریەكانی لە سیستەمی حوكم ڕانی ئێستایی كوردستانیشدا ڕەنگدانەوەی هەیە بەوەی بوینەتە بازاڕی كڕیاری كەرەستەی دراوسێ و لە دوورەوە سەیری ڕەز و باخ و كێڵگەی لادێكان ئەكەین و ناتوانرێت هاوسەنگیەك دروستبكرێت لە نێوان

ژیانی تاک لە لادێ و شارەکاندا کە بەڕێوەبردن و پێویستیەکانی ژیان پێویستی بە هەردوو ژینگەی شار و لادێیە بۆ هاوسەنگ ڕاگرتنی تەواوی پێویستیەکانی ژیان لە شوێنی نیشتە جێبوونەوە تا دەگاتە ئاسایشی دابین کردنی بژێوی و خۆراک کە لادێکان سەرچاوەی بنەڕەتیی ئەو سامانەن.

ئەنفال ڕەنگدانەوەی هەیە لەسەر شێوازی بیرکردنەوەمان و خێرایی بە دەستهێنانی شتەکان وایی کردوە کەمتر بەرگەی قەیرانەکان بگرین.

بە پێی ئەو ئامار و زانیاریانەی بەدەست هاتوون لە ڕێگەی دانیشتوانی ئەو حەوت گوندەی گەرمیان کە لە شێوەی کتێبدا لە گەڵ گێڕانەوەی ڕوداوەکاندا تۆمارم کردون ,لە سنوری پارێزگایی کەرکوک ئەنفال کاریگەری خراپی جێهێشتوە.

١- لە دێی کانی عوبێد لە سنوری ناحیەی ڕزگاری سەر بە قەزایی کەلار. لە کۆی ٤٥ خێزان پێش ئەنفال ٤١ خێزانیان شەهیدی ئەنفالیان هەیە و چەند خێزانێک هیچ کەسیان لێدەرنەچوە بە تەواوی تیاچوون.١٨١ کەس بێسەروشوێنە. لەو ژمارەیە ٩٧ کەسیان لە ڕەگەزی مێ , ٨٤ کەسیان لە ڕەگەزی نێر.

٢- لە شارە دێی زینانەی خوارو لە سنوری ناحییەی نەوجول سەر بە قەزایی دووز لە کۆی ٨٠خێزان ٦٨ خێزان بەرشاڵاوی ئەنفال کەوتوون، ٢١٣ کەس ئەنفالکراوە و بێسەر و شوێنە لەو ژمارەیە ١٣٦ کەس لە ڕەگەزی مێ , ٧٧ کەس لە ڕەگەزی نێر.

٣- لە دێی زینانەی ژوور .لە کۆی ٧٠ خێزان ٥٣ خێزان بەر شاڵاوی ئەنفال کەوتوون ٢٠٢کەس ئەنفالکراوەو بێسەروشوێنە .لەو ژمارەیە ١٠٩ کەس لە ڕەگەزی مێ , ٩٣ کەس لە ڕەگەزی نێر لەو ژمارەیە ٩٣ کەسیان خوار تەمەنی ١٨ساڵە.

٤- لە دێی تاڵاو لە سنوری ناحیەی نەوجول لە کۆی ٥٠ خێزان ٤٧ خێزان بەر شاڵاوی ئەنفال کەوتوون . لە ئەندامانی ئەو خێزانانە ١٠٣ کەس بێسەروشوێنە کە ٢٢کەسیان لە ڕەگەزی مێ , ٧١ کەسیان لە ڕەگەزی نێر. لەو ژمارەیە ٣٥ کەسیان خوار تەمەنی ١٨ ساڵین.

٥- لەدێی توکن سنوری ناحیەی سەرقەڵا قەزایی کفری لە کۆی ١٢٠ خێزان ٨٧ خێزان بەر شاڵاوی ئەنفال کەوتوون .لەو ژمارەیە ١٤ خێزان کەسیان لە شوێن نەماوە. لەو ژمارەیە ٣٤٥ کەس بێ سەروشوێنە. لەو ژمارەیە ١٦٧ کەسیان لە ڕەگەزی مێیە , ١٧٨

کەسیان لە ڕەگەزی نێر.

٦- لە دێی عەزیز قادر لە سنوری ناحیەی سەرقەڵا لە کۆی ٦٥ خێزان ٥٠ خێزان بەر شاڵاوی ئەنفال کەوتوون . لێرەش ١٤ خێزان کەسیان لە شوێن نەماوە. لەو ژمارەیە ٢٣٠ کەس بێسەرو شوێنە. لەو ژمارەیە ٨٤ کەس لە ڕەگەزی مێ , ١٤٦ کەسیان لە ڕەگەزی نێر.

٧- لە دێی قەڵاقۆچاڵی لە کۆی ٥ خێزان , ٤ خێزان بەر شاڵاوی ئەنفال کەوتوون لەو ژمارەیە ٨کەس بێسەروشوێنە کە ٢کەسیان لە ڕەگەزی مێیە , ٦ کەسیان لە ڕەگەزی نێر .

لە کۆی دانیشتوانی ئەو حەوت گوندە ١١٨٢ کەس بێسەرو شوێنە. لەو ژمارەیە ٦٠٧کەسیان لە ڕەگەزی مێیە , ٥٧٥کەسیان لە لە ڕەگەزی نێر , ئەمەش ئەوە نیشان ئەدا کە ڕێژەی نزیکەی لە ٧٠ ٪ قوربانیەکان لە ڕەگەزی مێن. زۆربەشیان لە خوار تەمەنی ١٨ ساڵیەوەن.

ئەمە دەرخەری ئەوەیە کە ئەنفال و تاوانەکانی داگیرکەران کاریگەری سەختیان بووەو هەیە لە سەر پێکهاتەی خێزان و شیرازەی کۆمەڵایەتی ناوچە زیان لێکەوتوەکان.

ئەو گوندانە لە ئێستا چەند خێزانێکی کەمی لێ نیشتە جێیە نەبوونەوە بە لادێ پڕ جوڵە و بەرهەمدارەکانی جاران.

ڕێژەی دانیشتوان کەمی کردوەو پێکهاتەی خێزان ژمارەی کەم بوەتەوە وەک جاران وەچەناخەنەوە.

ئەگەر لە دوایی ڕاپەڕینیشەوە بە هۆی ئابلوقەی ئابورییەوە خەڵکانێکی زۆر گەڕانەوە لادێکان , گەرا نەوەیان شتێکی کاتی بوو لە گەڵ کەم بوونەوەی قەیرانەکان هاتنەوە شارەکان و بوونەوە بە بەشێک لە بەکار بەر لە بری بەرهەم هێن.

ئەنفال تەنها ژمارەیەک قوربانی و چەند ڕوداوێکی شەڕ نیە کە لە زۆر شوێنی جیهان ڕوو ئەدات و بە نەمانی ئەو دۆخە ئاسایی بوونەوە ڕوو لە ناو چەکە بکات. ئەنفال تاوان و کردەوەیەک بوو ماوەیەکی درێژخایەن تێپەڕی لە نێوان دابرانی قوربانیەکان لە شوێن و کلتوری پێشویان. هەموو ئەوانەی ئەنفال کران بە پیاو و ژن و مناڵیشەوە

شێوازی ئاخاوتن و جل و بەرگیان مۆرکێکی نەتەوەی بوو , دوایی ئەنفال زاراوەکان گۆڕان ,کلتور گۆڕا , شێوازی جل و بەرگ گۆڕا شێوازی ژیان بەگشتی جۆرێکی ترە .

• گرفتێکی تری لادێکان بە تایبەت ناوچەی گەرمیان گرفتی خاوەندارێتی زەوی یە کە زۆر کێشەی یاسایی و کۆمەڵایەتی هەیە و حکومەت وەک پێویست یەکلایان ناکاتەوە و بوەتە هۆکارێکی تر بۆ نەگەڕانەوەی خەڵک بۆ زێدی خۆی یان چەندین ڕووداوی کوشتنی لێکەوتوەتەوە .

ئەرکی ئەم قۆناغە.

لە دوایی ئەنفال و ئەو ڕووداوانە ئەوانەی بەسەختی بەر ئەو زەبرە کەوتوون لە دۆخێکی سەختی دەرونی پڕ ئازاردان بە ژن و پیاوەوە , ئەنفال ڕووداوێک نیە بە تێپەڕ بوونی کات لە بیر بکرێت . جینۆساید کێشەی گەورەی کۆمەڵایەتی لە کۆمەڵگە دروست ئەکەن. لە بیر کردنی قوربانی و چارەسەر نەکردنی کێشەو داواکاریەکانیان نا سەقامگیری سیاسی و ئابوری لێ دەکەوێتەوە . سیستەمی سیاسی و ئابوری و پەروەردەی ئەگەر کار لە سەر لێکەوتەکانی شەڕ و قوربانیەکانی نەکات ناسەقام گیری بەردەوام دەبێت کە هۆکارێکە بۆ کەم بوونەوەی بیری نەتەوەی و دزەکردنی دووژمن بۆ ناو کۆمەڵگەو دەستکەوتەکان .

ئەرکی دامەزراوەکان و ڕێکخراوەکانە ئەو لایەنە کۆمەڵایەتیانەی ئەم قۆناغە لەبەر چاوبگرن.

ڕەهەندە یاساییەکانی تاوانی ئەنفال

د.ڕێبوار محەمەد صالح
مامۆستای زانکۆ

تاوانی ئەنفال یەکێکە لە تاوانە کۆمەڵکوژییەکان کە بەرامبەر گەلی کورد ئەنجام درا لە ساڵی ١٩٨٨، کەبریتی بوو لە وێرانکردنی هەزاران گوند و ڕاگواستنی زۆرە ملێی خەڵک و لێک جیاکردنەوەی دایک و مندال و چەندین تاوانی تر کە دواجار بە کوشتن و زیندەبەچاڵ کردنی زیاتر لە ١٨٢٠٠٠ مرۆڤی بێتاوانی کورد کۆتای هات.

سەرەتایی دەستپێکردنی تاوانی ئەنفال بە دانانی (عەلی حەسەن مجید) دەست پێدەکات بە بەرپرسی سەربازی لە کوردستان، بە بڕیاری ژمارە (١٦٠) لە بەرواری (١٩٨٧/٣/٢٩)، دوابەدوای ئەوە ناوبراو بڕیاری ژمارە (٤٠٠٨) لە (١٩٨٧/٦/٢٠) دەرکرد کە دەکرێ بە بڕیاری جینۆسایدی گەلی کورد دابنریت.

ئەنفال وجینۆساید:

دەتوانین تاوانی ئەنفال بە جینۆسایدی کورد ناوببەین، چونکە هەروەک دەزانین جینۆساید لە ڕووی زمانەوانییەوە بە مانای لەناوبردنی ڕەگەزی گەل و نەتەوەیەک دێت، ئەم مانایەش لە تاوانی ئەنفالدا ڕەنگی داوەتەوە، پاشان بە پێی چەندین دەق و بنەمای یاسایی نیودەوڵەتی ئەنفال تاوانی جینۆسایدە، لەوانە مادەی (٢ و٣) لە (ڕێکەوتنامەی قەدەغەکردنی جینۆساید ١٩٤٨)، و مادەی (٣) لە (ڕێککەوتنامەی ژنێف ١٩٤٩) و مادەی (٦) لە دەستوری (داگای تاوانکاری نیودەوڵەتی ١٩٩٨).

سەرەڕای بوونی ئەو بنەما یاساییانە، بەڵام تا ئێستا کۆمەڵگای نێودوڵەتی لە ئاست بە جینۆسایدناساندنی ئەم تاوانەدا بێدەنگ بووە، ئەمەش مانای کەمتەرخەمی ڕێکخراوی نەتەوەیەکگرتووەکانە بەرامبەر گەلی کورد لە ناساندنی ئەنفال وەک تاوانێکی جینۆساید، هەوەک چۆن لەکاتی ئەنجام دانی ئەم تاوانەدا بێدەنگ و بێهەڵوێست بوو، هۆکاری ئەمەش بە پلەی یەکەم ئەوەیە کە بە شێوازێکی زانستی کار لەسەر دۆسیەی ئەنفال نەکراوە لەسەر ئاستی نێودەوڵەتی , بەڵام جێگەی باسکردنە کە هەندێک دەوڵەت لە ئاستی پەرلەماندا دانیان ناوە بە جینۆسایدی گەلی کوردا وەکو سوید و نەرویج بریتانیا لەساڵی ٢٠١٣ .

لەسەر ئاستی نیوخۆی عێراق ئەنفال بە جینۆساید ناسینراوە، ئەمەش بەپێی بڕیاری ژمارە (٢٦) ی پەرلەمانی عیراق لەبەرواری ٢٠٠٨/٤/١٤ دەریکردووە، هەروەها دادگای باڵای تاوانەکان پشت بەست بە یاسای ژمارە ١٠ ی ساڵی ٢٠٠٥ و بە دەرکردنی بریاری ژمارە ١ ی سالی ٢٠٠٧ دانی ناوە بە تاوانی ئەنفالدا وەک تاوانێکی جینۆساید، هەروەها لەسەرئاستی کوردستان دیسان تاوانی ئەنفال بە جینۆساید ناسێنراوە بە پیی یاسای ژمارە ٩ ی سالی ٢٠٠٧ ی پەرلەمانی کوردستان .

کەیسی ئەنفال لە دادگا:

بەپیی یاسای ژمارە ١٠ ی ساڵی ٢٠٠٥ دادگای باڵای تاوانەکان لە عێراق پیکهات و دەسەڵاتی بینینی ئەو تاوانانەی پیدرا کە لە نیوان (١٩٦٨/٧/١٧ بۆ ٢٠٠٣/٥/١) ئەنجامدرا بوو، بەم پێیە تاوانی ئەنفال خرایە ژێردەسەڵاتی دادگای ناوبراو.

یەکەمین کەیس کە دادگا کاری لەسەرکرد کەیسی دوجێل بوو کە تیایدا سەدام حسین دادگای کرا لەسەر کوشتنی ١٤٨ کەس لە خەلکی دوجێل کە هەموویان شیعەمەزهەب بوون، لە ئەنجامدا دادگای ناوبراو سزای لە سێدارەدانی بۆ ناوبراو دەرکرد و لە ڕۆژی جەژنی قوربانادا لە سیدارە درا بەبێ ئەوەی بیرلەوە بکرێتەوە کە لەسەر تاوانەکانی گەلی کورد دادگایی بکرێت، لە کاتێکدا بەپێی بنەمایاساییەکان تۆمەتبار لەسەر سەرجەم تۆمەتەکانی دادگایی دەکرێت و دواتر قورسترین سزای بەسەردا جێبەجێ دەکرێت، ئەتوانین ئەمە بەخاڵێک دانێین لەوەی کە کەیسی ئەنفال وەک پێویست تائێستاش کاری لەسەر نەکراوە لەسەر ئاستی نێودەوڵەتی و لەسەر ئاستی عێراقیش لە بابەتی قەرەبوودا کە دواتر باسی دەکەین.

سەبارەت بە کەیسی ئەنفال، دادگای باڵای تاوانەکان لە دوای (٦١) دانیشتن لەئەنجامدا بە بڕیاری ژمارە (١)ی ساڵی (٢٠٠٧) سزای لە سێدارەدانی بۆ چەند تاوانبارێک دەرکرد، لەوانە (عەلی حەسەن مەجید، سوڵتان هاشم و چەند تاوانبارێکی تر)، هەروەها بە بڕیاری ژمارە (١٠) لە بەرواری (٢٠٠٧/٦/٢٤) بڕیاری دەستگیرکردنی بۆ ٤٢٣ تۆمەتبار دەرکرد کە لەو ژمارەیە ٢٥٨ کەسیان کورد بوون .

بڕیاری دەستگیرکردنی تۆمەتباران نێردرا بۆ هەرێمی کوردستان بۆجێبەجێ کردن، هەروەها ئەنجومەنی دادوەری هەرێمی کوردستان بە بڕیاری ژمارە (٩٤٣) لە (٢٠١١/٥/٥) فەرمانی دەستگیرکردنی بۆ ئەوتۆمەتبارانە دەرکرد کە لە بڕیاری دادگای باڵای تاوانەکاندا ناویان هاتبوو، بەهۆی ئەوەی کە تۆمەتباران دەستگیرنەکران بۆیە جارێکی تر ئەنجومەنی دادوەری بە بڕیاری ژمارە (٢٧٠) لە (٢٠١٥/٥/٧) بۆ جاری دووەم فەرمانی دەستگیرکردنی بۆ تۆمەتباران دەرکرد، بەڵام مایەی نیگەرانیە کە تا ئیستا داواکراوان دەستگیرنەکراون، ئەمەش خۆی بۆخۆی کاریگەری لەسەر بەجینۆساید ناساندی تاوانی ئەنفال هەیە لە کۆمەڵگای نێودەوڵەتیدا، خۆ ئەگەر پاساوی دەستگیرنەکردنیان ئەوەبێت کە پیشتر فەرمانی لێبوردنیان بۆدەرکراوە، ئەوە پاساوێکی ناڕەوا و نایاساییە، چونکە لە تاوانەکانی جینۆسایدا هیچ جیهەتێک مافی لێبوردنی گشتی نیە لە تۆمەتباران پشت بەست بە ڕێکەوتنامەی قەدەغەکردنی جینۆساید ١٩٤٨ و ڕێکەوتنامەی مافە مەدەنی و سیاسیەکان ١٩٦٦، واتە دەرکرنی هەرجۆرە لێبوردنیک لەو تۆمەتبارانە لەڕووی یاساییەوە هیچ هێزێکی یاسای نیە و پوچەڵە، هەربۆیە پێمانوایە ئەرکی پەرلەمانی کوردستانە بەدواداچوونی یاسایی وورد بۆ ئەم کەیسە بکات.

سەبارەت بە گەیاندنی کەیسی ئەنفال بۆ دادگای تاوانکاری نێودەوڵەتی، دەتوانین بڵێین ئەم دادگایە دەسەڵاتی بینینی تاوانی ئەنفالی نیە، ئەمەش لەبەر دوو هۆکار: یەکەم لەبەرئەوەی عێراق ئەندامی ڕێکەتنامەی دروستبوونی دادگا نیە و لە کاتی دروستکردنی دادگای ناوبراودا بە نەخێر دانگی دا، دووەم لەبەرئەوەی دادگای ناوبراو دەسەڵاتی بینینی ئەو تاوانانەی هەیە کە لە ٢٠٠٢/٧/١ بەدواوە ئەنجام دراون .

قەرەبووی قوربانیانی ئەنفال :

بەشێوەیەکی گشتی هەموو تاوانێک دەرئەنجامێکی زیانبەخشی لێ دەکەوێتەوە، کەسی زەرەرمەند مافی بەرزکردنەوەی داوای قەرەبووی هەیە لەسەر ئەوکەسەی تاوانەکەی ئەنجام داوە، بەمەرجێ پایەکانی بەرپرسیارێتی بێتەدی کە بریتیە لە (هەڵە و زەرەر و پەیوەندی هۆکاری نێوانیان) .

لە بنەڕەتدا دوو جۆر قەرەبوو هەیە کە بریتین لە قەرەبووی مادی بۆ زیانە مادییەکان، قەرەبووی ئەدەبی بۆئازارو زیانە ئەدەبییەکان، لیرەدا مەبەستمانە بڵێین تاوانی ئەنفال زیانی مادی و ئەدەبی زۆری لێ کەوتوتەوە، ئەویش بە سوتاندنی ماڵ و موڵک و گوند و بەرووبومی کشتوکاڵی و مەڕوماڵات و گۆڕینی دیمۆگرافی ناوچەکان، پاشان کوشتنی زیاتر لە ٢٠٠ هەزار خەڵکی بێتاوان، دەکرێ بڵێین قەرەبووی ئەو زیانانە بە ملیارەها دۆلار مەزندە دەکرێ.

لە تاوانە نیودوڵەتییەکاندا وەکو تاوانی ئەنفال دووجۆر بەرپرسیاریتی درووست دەبێت، ئەویش بەرپرسیاریّتی تاوانکاری نێودەوڵەتی و بەرپرسیاریّتی مەدەنی نێودەوڵەتیە، یەکەمیان دەکەوێتە ئەستۆی کەسی تاوانکار وەکو سەدام وهاوکارەکانی، دووەمیان ئەکەویتە ئەستۆی ئەودەوڵەتەی کە تاوانەکە لە سایەیدا ئەنجام دراوە کە دەوڵەتی میراتگرە پشت بەست بە بنەمای (مبدا التوارث الدولة)، کە لە تاوانی ئەنفالدا دەوڵەتی ئێستای عێراق دەگریتەوە بە پێی مادەی ٢٦ لە پرۆژەی بەرپرسیاریّتی دەوڵەتان بەرامبەر کارە نارەواکانیان، بەلاّم تا ئێستا دەوڵەتی عێراق بەم ئەرک و پابەندییەی خۆی هەڵنەستاوە، ئەمە سەرەڕای ئەوەی کە مادەی ١٣٢ ی دەستووری عێراق هاتووە، ئاماژەیە بۆ بەرپرسبوونی دەوڵەتی عێراق بە قەرەبووکردنەوەی سەرجەم زەرەرو زیانەکانی قوربانیانی ئەنفال.

جێگەی ئاماژە بۆ کردنە کە دادگای باڵای تاوانەکان دەبوایە لە بریاری ژمارە ١ی ساڵی ٢٠٠٧دا لە خەزینەی گشتی عێراق قەرەبووی کەس وکاری قوربانیانی ئەنفالی جێگیربکردایە، بەلاّم لە بری ئەمە مافی داوە بە زیان لێکەوتوان کە بگەڕێنەوە بۆ دادگای تایبەتمەند بۆ داوای قەرەبوو، ئەمەش لەتاوانە ئاسایی و نێوخۆییەکاندا دروستە بەپێچەوانەی تاوانە نێودەوڵەتیەکانەوە، واتە دادگای باڵای تاوان لەبابەتی بریاردان لە قەرەبووی کەیسی ئەنفالدا وەک پێویست نەبووە و دادپەروەری بەدی نەهێناوە، سەرەرای ئەوەی کە سکالاّکاران لەبەردەم دادگادا داوای قەرەبوویان کردووە و وەکو لە ووتەی یەکێکیان دا هاتووە کە ئەلێ ((هەموو سامانی دونیا قەرەبووی پەنجەیەکی باوکم ناکاتەوە، بەلاّم بەمافی یاسایی خۆمی دەزانم کە داوای قەرەبوو بکەم))، ئەمەش پێشێلکردنی مافی یاسایی کەسوکار و زیانلێکەوتوانی تاوانی ئەنفالە لەلایەن دەوڵەتی عێراقەوە و پێشلکردنی مادەکانی ٢١٩ و ٢٠٢ و ٢٠٣ و ٢٠٤ و ٢٠٥ لە یاسای شارستانی

عێراقی، ئەمە جگە لەوەی کە لە خەزێنەی گشتی عێراق قەرەبووی زیانەکانی کەیسی دوجێل کرایەوە، ئەمەش خۆی بۆخۆی جیاکاریەکی نایاسایی و نادەستوریە لە نێوان هاوڵاتیانی عێراق دا .

ئەوەی کە پەیوەندی بە حکومەتی هەرێمەوە هەیە لەم کەیسەدا ئەوەیە کە دەتوانین بڵێین وەک پێویست و بەشێوەیەکی زانستی کاری لەسەر کەیسی ئەنفال نەکردووە، هەرچەند کۆمەڵێ هەوڵ دراوە لەوبارەیەوە، بۆ نمونە لە ساڵی ٢٠١٣ وە وەزارەتی شەهیدان و ئەنفالکراوانی هەرێم کاری لەسەر پرۆژەیاساییەک کرد تایبەت بە ناچارکردنی حکومەتی عێراق بە پێدانی قەرەبووی تاوانەکانی ئەنفال، بەڵام ئێمە پێمان وایە بابەتی قەرەبووی قوربانیانی ئەنفال پێویستی بە یاسای نوێ نیە و ئەو دەق و بنەما یاساییانەی باسکرا بەڵگەی تەواون لەوبارەیەوە، خۆ ئەگەر باسی ئەو پاداشتە مانگانەیەی بکەین کە حکومەتی هەرێم بە پێی یاسا دەیدات بە کەسوکاری سەربەرزی ئەنفال کراوان ئەوا دەڵێین ئەو پاداشتە بە قەرەبوو دانانرێت، چونکە قەرەبوو لەسەر ئەولایەنەیە کە هەڵە و تاوانەکی ئەنجام داوە کە دەوڵەتی عێراقە .

لە دۆخیکی وادا کە دەوڵەت بە ئەرکی یاسایی خۆی هەڵناسێ بەرامبەر بە قوربانیان، ئەرکی ئەنجومەنی ئاسایشی نێودەوڵەتیە بە بڕیارێکی تایبەت پابەندی دەوڵەتی عێراق بکات لە پێدانی قەرەبووی شایستەی زیانلێکەوتوان، وەکو چۆن بە بڕیاری ژمارە (٩٨٦/ ١٩٩٢) عێراقی پابەند کرد بە قەرەبووی زیانەکانی داگیرکردنی دەوڵەتی کوێت، کە تا ئەم ساڵانەی دوایی ساڵانە لە بوودجەی عێراق ڕێژەیەکی بۆ قەرەبووی کوێت تەرخان دەکرا، هەموو ئەو بنەما یاساییانەی کە باسکرا وەک دەرەچەیەکی یاسایی بۆ وەرگرتنی قەرەبوو لە خەزێنەی گشتی عێراق دەتوانرێ پشتی پێ ببەسترێ.

قەرەبووی قوربانیانی ئەنفال تەنها قەرەبووی مادی ناگرێتەوە، بەڵکو قەرەبووی ئەدەبیش دەگرێتەوە، قەرەبووی ئەدەبی و مەعنەوی ئەمەیان پارەی ناوێ و پێویستە لەسەر دەوڵەتی عێراق بە فەرمی داوای لێبوردن لە گەلی کورد بەگشتی و کەسوکاری ئەنفالکراوان بە تایبەتی بکات، ئەم جۆرە لە قەرەبوو کاریگەری هەیە لەسەر لایەنی دەروونی کەسوکاری ئەنفالکراوان، جگە لەوەش بۆ بڕیاردان لەسەر قەرەبووی مادی و لەسەر ئاستی نێودەوڵەتیش کاریگەری دەبێ.

ماوەتەوە بڵێین کە ئەو دووجۆرە بەرپرسیارێتیەی لە تاوانی ئەنفالدا دروست بووە بە تێپەڕبوونی کات بەسەرناچێ، بە مانا یاساییەکەی تقادم ناکات، هەربۆیە دەکرێ لە

دادگای بەرایی داوای قەرەبووی تاوانی ئەنفال بەرزبکرێتەوە و ئەو بەڵگانەش کە بەردەستن و بڕیاری دادگای باڵای تاوانیش پابەندی دادگا دەکات بە دەرکردنی حوکمی قەرەبوو و پابەند کردنی حکومەتی ناوەند بە بژاردنی زیانەکان و کەسوکاری قوربانیان لە بوودجەی گشتی عێراق، بەڵام ئەمەش ڕێگەیەکی ئاسان نیە و پێویستی بە لێکتێگەیشتینی سیاسی هەیە، هەر بۆیە پێشنیاردەکەین بۆ سەرکردایەتی سیاسی کورد لەکاتی دانووستان لەسەر پێکهێنانی حکومەتی نوێ بیرێک لەمافی کەسو کاری ئەنفالکراوان بکەنەوە و لە گفتۆگۆکان دا بەهەند وەری بگرن .

پ. د. ئومێد بەرزان برزو

بەڕێوەبەری سەنتەری جینۆساید

سەنتەری جینۆسایدی زانکۆی گەرمیان و هەنگاونان بەرەو خزمەتێکی نەتەوەیی و نیشتمانی بە پرسی تاوانی کۆمەڵکوژیی کورد

پێشەکی:

کۆمەڵکوژی (جینۆساید) یەکێکە لە سیما دیارەکانی تاوانی دژ بە مرۆڤایەتی، ئەم تاوانە بەدرێژایی سەردەمە مێژووییەکانی مرۆڤایەتی لە کات و شوێنی جیاجیا بەرانبەر بە گروپە نەتەوەیی و نەژادی و ئاینی و مەزهەبییەکاندا بەکارهاتووە.

شاڵاوی بەدناوی ئەنفالیش وەکو تاوانێکی جینۆساید دژ بە نەتەوەی کورد لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست بەمەبەستی قڕکردن و زیندەبەچاڵکردنی خەڵکی بێتاوان و خاپوورکردن و وێرانکردنی لادێکان و ڕووخاندنی ژێرخانی ئابووری و سڕینەوەی شوناسی نەتەوەیی و مێژوویی و کەلتوری و جوگرافی کوردستان ئەنجامدرا، وێرای خراپی کاریگەرییەکانی لەسەر کەسوکاری ئەنفالکراوەکان، ئەمەش تاوانیکی مرۆییە، کە دەرهەق بە گەلی کورد کراوە، بۆیە ئێمەی کوردیش بەدرێژایی مێژوو خاک و نیشتمانمان داگیرکراوە و بە هەموو شێوەیەک لەلایەن دوژمنانەوە هەوڵدراوە، نەخشەی سیاسیی وڵاتەکەمان بشێوێنن و پارچەپارچەی بکەن، لە هەمان کاتیشدا نەتەوەکەمان پەرتەوازەبکەن و زمانەکەمان لێ قەدەغەبکەن. ئەمانە هەمووی سیاسەتی ڕژێمە یەک لەدوای یەکەکان بووە بەرانبەر بە نەتەوەی کورد، باشترین نموونەش بۆ ئەمە، سیاسەتی حکومەتی شۆفێنی عێراقی بوو بەرانبەر بە نەتەوەی کورد لە باشووری کوردستان تا پرۆسەی ئازادیی عێراق، ئەویش بەپیلان و سیاسەتی بەعەرەبکردن و بەبەعسیکردن و ڕاگواستن

و ئاوارەبوون و دەربەدەرکردن و پاکتاوکردن و وێرانکردنی لادێ و ناوچە کوردنشینەکان و قەدەغەکردنی خوێندن و نووسین بە زمانی دایک و تاڵانکردنی ماڵی خەڵکی و داگیرکردنی زەوی و زاری جوتیاران و بەهەدەردانی سامانی نەتەوەیی لە خزمەت سەربازی و ...تد بووە.

لە ساڵیادی ئەنفال (٢٠١٠/٤/١٤)، زانکۆی گەرمیان وەک یەکێک لە گرنگترین دەستکەوتەکانی حکومەتی هەرێمی کوردستان لە دەڤەری گەرمیان دامەزرێنرا. لەم زانکۆیە ساڵانە چەندین چالاکیی زانستی و ڕۆشنبیری و هونەری لە یادەکانی کیمیابارانی هەڵەبجە و جینۆسایدی نەتەوەی کورد و هەروەها دەرکردنی بڵاوکراوە ئەنجامدراون، پاشان خۆشبەختانە بە فەرمانی وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستی ژمارە (١٥٩٢٢) لە (٢٠٢٣/٨/٢١) سەنتەری جینۆساید لە زانکۆمان کرایەوە، ئەم زانکۆیە وەک ناوەند و دامەزراوەیەکی زانستی و ئەکادیمی لە ناوچەکەدا بە ئەرکی سەرشانی خۆی دەزانێت لە ڕێگەی ئەم سەنتەرەوە خزمەت بە نەتەوەکەی و دەڤەرەکەی بکات لە ڕێگەی لێکۆڵینەوە و ئەرشیفکردن و بەدۆکیۆمێنتکردنی کەیسی تاوانەکانی جینۆساید و ئەنفال لە گەرمیان و کوردستاندا، بۆیە چەندین پلانی درێژخایەن و کورتخایەن لە بەرنامەی کارو چالاکییەکاندایە، لێرەوە جێگەی خۆیەتی سوپاس و پێزانینی خۆمان ئاراستەی زانکۆ و هەموو ئەو کەس و توێژەر و ڕێکخراو و لایەنانە بکەین بەتایبەت لیژنەی چالاکییەکانی زانکۆمان، کە دڵسۆزانە و خەمخۆرانە لە خزمەت کارو چالاکییەکانی زانکۆمان بوون چ لە ناوەوە و چ لە دەرەوەی زانکۆ، هەروەها کردنەوەی سەنتەری جینۆسایدی زانکۆمان بوون، لە کۆتایدا سەری ڕێزو نەوازش بۆ گیانی پاکی شەهیدان و ئەنفالکراوان دادەنوێنین.

ناساندن و ئامانجی سەنتەرەكە:

سەنتەری جینۆسایدی زانكۆی گەرمیان بریتییە لە ناوەندێكی ئەكادیمی بۆ لێكۆڵینەوەی زانستی لە سەرجەم ئەو بوارو لایەنانەی كە تایبەتن بە تاوانەكانی جینۆساید چ لەسەر ئاستی نێوخۆیی چ لەسەر ئاستی نێودەوڵەتی كە بەدرێژایی مێژووی مرۆڤایەتی ڕوویانداوە، كە دژ بە گەلی كورد و گروپە نەتەوەیی و ڕەگەزی و نەژادی و ئاینییەكانی تر ئەنجامدراون.

زانكۆی گەرمیان وەك دامەزراوەیەكی زانستی و ئەكادیمی لە ناوچەكەدا بە ئەركی سەرشانی خۆی دەزانێت لە ڕێگەی ئەم سەنتەرەوە خزمەت بە نەتەوەكەی و دەڤەرەكەی بكات لە ڕێگەی لێكۆڵینەوە و ئەرشیفكردن و بەدۆكیۆمێنتكردنی كەیسی تاوانەكانی جینۆساید و ئەنفال لە گەرمیان و كوردستاندا.

ئەم سەنتەرە بەپێی فەرمانی وەزاری/ دەزگای سەرپەرشتی و دڵنیایی جۆری/ بەڕێوەبەرایەتی جۆری و متمانەبەخشین ژمارە (١٥٩٢٢) لە (٢٠٢٣/٨/٢١) دامەزراوە و بەپێی فەرمانی زانكۆیی ژمارە (٣١٨) لە (٢٠٢٤/١/١٧) وەك یەكەم بەڕێوەبەری دەستبەكاربووم.

گرنگترین ئەرك و ئامانجی سەنتەرەكە:

١. بەجیهانیناساندنی جینۆسایدی گەلی كورد لەسەر ئاستی عێراق و نێودەوڵەتی و ڕێكخراوە نێونەتەوەییەكان.

٢. ئەرشیفكردن و بەدۆكیۆمێنتكردنی بەڵگەنامەكان تایبەت بە تاوانەكانی جینۆساید و ئەنفال دژ بە گەلی كورد و مرۆڤایەتی لەپێناو پاراستن و مانەوەیان لەلایەك و لەلایەكی ترەوە ئەنجامدانی توێژینەوەی زانستی و كتێب و بڵاوكراوەكان لە بارەیانەوە.

٣. خستنەگەڕی هەموو توانا زانستییەكان لە ناوەوە و دەرەوەی زانكۆ بۆ ئەنجامدانی توێژینەوەی زانستی جۆراوجۆری وەك لە بوارەكانی دەروونی و كۆمەڵایەتی و یاسایی و مێژوویی و زمانی و كەلتوری و ...هتد لە سەرجەم ڕەهەندە جیاوازەكانی تاوانی ئەنفال و جینۆسایدی گەلی كورددا.

٤. هۆشیارکردنەوە و زیندووڕاگرتنی ئەم تاوانانە لە بیر و هزری تاکی کورد و مرۆڤایەتییدا، هاوکات چەسپاندن و دانانی پرۆگرامی تایبەت بەم تاوانانە لە ناوەندەکانی خوێندن لە دامەزراوەکانی حکومەت بەتایبەت وەزارەتی پەروەردە و خوێندنی باڵا.

٥. هەماهەنگی لەگەڵ سەنتەرەکانی هاوشێوە لەسەر ئاستی نێوخۆیی و دەرەکی لەپێناو کارکردنی بەکۆمەڵ (دەستەجەمعیە) بۆ زیاتر بەهێزکردنی ناساندنی کەیسی جینۆسایدی کورد.

٦. هەماهەنگی لەگەڵ ڕێکخراوە نێوخۆیی و نێودەوڵەتییەکان لەپێناو خزمەتکردنی کەیسی ئەنفال و جینۆساید و ئەنجامدانی کارو چالاکیی فرەجۆر.

هۆکار و گرنگی دامەزراندنی سەنتەر:

١. دەڤەری گەرمیان هاوشێوەی زۆربەی ناوچە و دەڤەرەکانی تری کوردستان بەر شاڵاوەکانی ئەنفال و جینۆسایدکردن کەوتووە و زۆرترین قوربانی مادی و مەعنەوی بەرکەوتووە، هەر بۆیە بە هۆکارێکی گرنگ دەزانرێت، تاوەکو زۆرترین بەڵگەی پێویست لەسەر تاوانەکانی ئەنفال و جینۆسایدی ناوچەکە و دەرهاویشتەکانی ئەم تاوانانە لەم سەنتەرەدا کۆبکرێنەوە، هاوکات کۆکردنەوەی بەڵگە لە بەجێماوان و ڕزگاربووانی تاوانی ئەنفال و لێکۆڵینەوە و پۆلکردن و بژارکردنی زانیارییەکان و بەدکیۆمێنتکردنیان و پاراستنیان بە ڕێگەی زانستی پێویستە. بێگومان وەرگرتنی زانیارییەکان لە زمانحاڵی قوربانیانی دەستی ئەم تاوانانە خۆیان، کە لە ژیاندا ماون، کارێکی زانستییانەتر و بەپێزتر دەردەچێت. تەنانەت بەگرنگ دەزانرێت، تاوەکو کەسوکاری سەربەرزی ئەنفالکراوان لە ژیاندا ماون، لەسەر زاری

خۆیانەوە و بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ زانیارییەکان ئەرشیف بکرێن و بە دەنگی و ڕەنگی و ڤیدیۆیی تۆماربکرێن، تاوەکو بخرێنە بەر تیشکی لێکۆڵینەوە لە هەموو ڕوویەکەوە ئەمە لەلایەک، لە لایەکی ترەوە لە کێشە و گرفتییان بکۆڵرێتەوە بەرانبەر بەو تاوانانەی کە ڕووبەڕوویان بۆتەوە.

٢. توێژەران و فێرخوازان لە ڕێگەی ئەم سەنتەرەوە دەتوانن سوود لە ئەرشیفکردن و بەدۆکیۆمێنتکردنی بەڵگەکان لەسەر تاوانەکانی جینۆساید و ئەنفال دژ بە گەلی کورد وەربگرن، تاوەکو توێژینەوەی زانیستیی جۆراوجۆر لە بوارەکانی دەروونی و کۆمەڵایەتی و یاسایی و مێژوویی و زمانی و کەلتوری و ...هتد لە قۆناغەکانی زانکۆیی و خوێندنی باڵا و نوسینی کتێب و بواری شانۆیی و هونەری ...ئەنجامبدەن.

٣. ناساندنی ئەو تاوانانەیە کە دژ بە گەلی کورد و دەڤەری گەرمیان وەک تاوانێکی جینۆساید ئەنجامدراون، کە پێویستی بە هەوڵی جدی و هەمەلایەن هەیە، بەتایبەت بەسوودوەرگرتن لە پسپۆڕی کەسە ئەکادیمییەکان بۆ دۆکیۆمێنتکردن و لێکۆڵینەوە و خوێندنەوەی زانستی و مێژوویی و کۆمەڵایەتی و سەرجەم ڕەهەندەکانی تر.

٤. نەتەوەی کوردو خاکی کوردستان بەدرێژایی مێژوو هاوشێوەی زۆربەی نەتەوەکانی تری دونیا ڕووبەڕووی چەندین تاوانی کوشتن و لەناوبردن و ڕاگواستن و ... بووەتەوە، کە لەسەر ئاستی نێودەوڵەتی ڕێگەپێدراو نین و بە تاوانی نێودەوڵەتی ناسراون. بەمەش مێژووەکەی پڕ لە تاوانی گەورە و دڵتەزێنی هەیە، بەڵام نەتوانراوە بە شێوەیەکی ئەکادیمی وەک پێویست توێژینەوەی لەسەر بکرێت و ببێتە خاوەن گێڕانەوەی مێژوویی خۆی و هەروەها کۆنەکردنەوەی بەڵگە حاشا هەڵنەگرەکان لەسەر ئەم تاوانانە، هاوکات نەتوانراوە وەک هەموو تاوانەکانی تری جیهان بە جیهانی بکرێت و بناسرێت و سوود لە بەڵگەکان وەربگیرێت، تاوەکو لەسەر ئاستی جیهان وەک تاوانی جینۆساید بناسرێت و ڕێگە لە ئەگەری دووبارەبوونەوەیان بگیرێت و تاوانباران بە سزای ڕاستەقینەی خۆیان بگەیەنێن.

پلانی سەنتەرەکە (درێژخایەن و کورتخایەن):

١. دانانی سەنتەری DNA بۆ لێکۆڵینەوەی پزیشکی لە گۆڕە بەکۆمەڵەکان.

٢. دانانی کتێبخانەیەکی تایبەت بە کتێب و گۆڤار و لێکۆڵینەوە زانستییەکانی تایبەت بە تاوانەکانی ئەنفال و جینۆساید.

٣. دروستکردنی مۆزەخانەیەکی نیشتمانی بۆ پاراستن و بە دیکۆمێنتکردنی کەلوپەل و بەڵگەکانی زیانلێکەوتووانی تاوانی ئەنفال و جینۆساید. تەنانەت و گرنگتریش وەرگێڕانیان بۆ سەر زمانەکانی تر بە مەبەستی ناساندنی ئەم کەیسە لای نەتەوەکانی تری جیهان و بەتایبەت بەجینۆسایدناساندنی گەلی کورد.

٤. ئەرشیفکردن و دیکۆمێنتکردن و دیجیتاڵکردنی بەڵگەنامە مێژووییەکان و بڵاوکردنەوەیان لە چوارچێوەی کتێب و (دی ڤی دی) و وێبسایتەکان و کەناڵەکانی ڕاگەیاندنەوە.

٥. دروستکردنی مۆنۆمێنێتی جینۆساید و مەزارگە و شوێنی پێویست لەناو زانکۆدا بۆ یادکردنەوە و ئاشناکردنی نەوەکان بە تاوانە ناڕەواکانی دەسەڵاتدارانی ڕژێمی پێشوو دەرهەق بە گەلی کورد.

٦. ئەنجامدان و رێکخستنی کۆڕ و کۆبوونەوە و پانێڵ و وۆرکشۆپ و کۆنفرانس لەناو زانکۆ و زانکۆکانی تر و ئاستی نێوخۆیی و دەرەوە بەمەبەستی زیندووڕاگرتن و باشتر ناساندنی کەیسەکانی تایبەت بە ئەنفال و جینۆسایدی کورد.

٧. دەرکردنی گۆڤار و بڵاوکراوەی تایبەت.

٨. هەوڵدان بۆ دانانی پرۆگرامی خوێندن تایبەت بەم تاوانانە لە ناوەندەکانی خوێندن لە دامەزراوەکانی حکومەت بەتایبەت وەزارەتی پەروەردە و خوێندنی باڵا.

٩. هەوڵدان بۆ پێکەوەگرێدانی لینکی پەیوەندی ئەم سەنتەرە لەگەڵ سەنتەری زانکۆکانی تر و رێکخراوەکانی تایبەت بەم تاوانانە بۆ ئاگاداربوون لە چالاکییەکان و کارکردنی بەکۆمەڵ.

١٠. ئەم سەنتەرە هەوڵدەدات بە هاوبەشی لەگەڵ توێژەران لە بەشە جیاجیاکانی زانکۆ وەک (یاسا، دەروونناسی، کۆمەڵناسی، زمان و ئەدەب، راگەیاندن، جوگرافیا، ....) لە ناوەوەی زانکۆ و دەرەوەی زانکۆ لەپێناو ئەنجامدانی توێژینەوە و کارو چالاکی فرەجۆر.

١١. ئەنجامدانی کاری هونەری و سینەمایی تایبەت بە تاوانەکان.

١٢. ئاشناکردنی خوێندکارانی زانکۆ بە تاوانەکانی دژ بە گەلی کورد و گەلانی تری جیهان لە رێگەی سەردانیکردنی تاک و بەگرووپی بەشەکانیانەوە، هاوکات وتنەوەی وانە لە پسپۆری و بوارە جیاجیاکانی تایبەت بە تاوانەکانی جینۆسایدی کورد بە میوانانی ناوەوە و دەرەوەی زانکۆ.

١٣. دروستکردنی پردێکی پەیوەندی لەنێوان پەرلەمان و حکومەت و کەسوکاری سەربەرزی شەهیدان و ئەنفالکراوان بۆ هەمو کاروبارێکی دارایی و تەندروستی و خزمەتگوزاری.

١٤. دروستکردنی پردی پەیوەندی لە نێوان زانکۆی گەرمیان و لایەنە پەیوەندییدارەکان بۆ ئەنجامدانی کۆنفرانسی زانستی لە سەر ئاستی نێوخۆیی و نێودەوڵەتی بەمەبەستی زیاتر ناساندنی ئەم کەیسە هاوشێوەی جینۆسایدی ئەرمەنەکان و هۆلۆکۆست و بۆسنە و ڕەواندا و ...هتد.

کارو چالاکییەکانی سەنتەرەکە:

هەڵبەت سەرەتای دانانی بەردی بناغەی ئەم سەنتەرە لە دروستکردنی یەکەی کارگێڕییەوە دەستیپێکرد وەک دابینکردنی شوێنی سەنتەرەکە و دانانی بەڕێوەبەر و فەرمانبەرەکان، پاشان توانیمان کتێبخانەیەکی نیشتمانی بۆ کۆکردنەوەی سەرچاوە و بەڵگەنامەکان و نامە زانکۆییەکان و ئینجا دروستکردنی هۆڵێکی تایبەت بە سەنتەری جینۆساید بۆ ئەنجامدانی کۆڕ و کۆبوونەوەکان ئامادەبکەین، بەردەوام دەبین لە فراوانکردن و دەوڵەمەندکردنی سەنتەرەکە، دەتوانین لێرە گرنگترین ئەو کارو چالاکییانەی سەنتەرەکە لە ماوەی دەستبەکاربوونمان لەم خاڵانەدا بخەینەڕوو:

یەکەم/ بەشداریکردن لە ڕێوڕەسمی (٣٦)ەمین ساڵیادی تاوانی ئەنفال و کۆمەڵکوژیی کورد لە ناحیەی زنانە و گوندی بەلەگە (ناوچەی داوێ) لە ڕێکەوتی (٢٠٢٤/٤/٧).

دووەم/ بەشداریکردن لە سێیەمین کۆنگرەی ((کۆمەڵەی داکۆکی لەپرسی ئەنفال)) بە دروشمی (جێبەجێکردنی بڕیارەکانی دادگای باڵای تاوانەکانی عێراق لەسەر کەیسی تاوانی ئەنفال).

سێیەم/ بەشداریکردن لە مەراسیمی ساڵیادی (٣٣)ی ساڵەی شەهیدی سەرکردە (سەید نوری سەید حسێن).

چوارەم/ بڵاوکردنەوەی گۆڤاری جینۆسایدی ژمارە (١) لە (٢٠٢٤/٤/١٤)، کە گۆڤارێکی ڕۆشنبیریی گشتییە لە ماڵپەری سەرەکی زانکۆی گەرمیان و ماڵپەری وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستی بە هەر سێ زمانی (کوردی و عەرەبی و ئینگلیزی).

پێنجەم/ یادکردنەوەی (٣٦)ەمین ساڵیادی ئەنفال لە (١٤/ ٤/ ٢٠٢٤) و بەشداریکردن لە چەند چالاکییەک تایبەت بەو یادە:

ا/ کردنەوەی پێشانگایەکی گەلەری لەلایەن کۆمەڵێک هونەرمەندی گەرمیان لە مۆنۆمێنتی فەرەنجییەکەی ڕزگاری.

ب/ سەردانیکردنی مەزاری شەهیدانی دێبنە و دانانی تاجەگوڵینەی وەفاو ڕێز بۆ گیانی پاکی ئەنفالکراوان و شەهیدانی ڕێگای ڕزگاری کورد و کوردستان

پ/ ناشتنی (١٨٢) نەمام بەسەرپەرشتی بەڕێز (دیار ئومێد حمەئاغای باجەلان) سەرۆکی ڕێکخراوی باجەلان.

شەشەم/ بەشداریکردن لە مەراسیمی یادکردنەوەی شەهیدان و ئەنفالکراوانی (گوندی قەڵاچەرمەڵە) کە ناوی شەهیدان و ئەنفالکراوانی گوندەکە لەسەر دیواربەندیەک نەخشاندبوو لە (١٥-٤-٢٠٢٤).

حەوتەم/ بەشداریکردن لە مەراسیمی یادکردنەوەی تاوانی ئەنفال لە شاری کفری لە (٢٠٢٤/٤/١٦)، لە دەستپێکی چالاکییەکاندا، مەراسیمی دانانی تاجەگوڵینەی وەفا بۆ شەهیدانی ئەنفالکراوان لە دەروازەی شاری کفری دانرا، پاشان بەڕێوەچوونی مەراسیمی وتارخوێندنەوە و پێشکەشکردنی پانێڵێک لەلایەن (پ.د. ئومێد برزان برزو ، د. ڕێبوار محمد صالح، بەڕێوەبەری پانێڵ/ م. دڵنیا محمود)، دابەشکردنی خەڵات بەسەر کەسوکاری شەهیدانی بەرگری لە تاوانی ئەنفالی ١٩٨٨، پاشان مەراسیمی ناونانی خوێندنگەیەک بەناوی شەهیدانی ئەنفال بەڕێوەچوو.

هەشتەم/ دیداری ساڵانەی ئەنفال بۆ ماوەی دوو ڕۆژ (٢٣-٢٤/ ٤ / ٢٠٢٤).

نۆیەم/ دیداری زانستیی دادوەری جوانەمەرگ (د. فەرهاد حاتەم) لە (٢٠٢٤/٤/٣٠).

دەیەم/ سەنتەری جینۆسایدی زانکۆی گەرمیان بە هاوبەشی یەکێتیی نووسەرانی جینۆسایدی کوردستان مەراسیمی ناساندنی کتێبی (کەشتی ئەنفال) بۆ نووسەر (جوتیار ناشاد) و لە خوێندنەوەی (م. بەهمەن کاکەزاڵ) و بەڕێوەبردنی دانیشتنەکە لەلایەن (م. دلێر کەریم) لە هۆڵی سەنتەری جینۆسایدی زانکۆ لە (٢٠٢٤/٥/٢٨) بەڕێوەچوو.

یازدەم/ بەشداریکردن لە سێیەمین کۆنفرانسی نێودەوڵەتیی جینۆساید و بونیادی ئاشتی زانکۆی سلێمانی بۆ ماوەی دوو ڕۆژ (٢٩-٢٠٢٤/٥/٣٠).

جینۆساید
گۆڤارێکی تایبەتە بە تاوانی کۆمەڵکوژی
سەنتەری جینۆسایدی زانکۆی گەرمیان دەریدەکات
ژمارە (یەك)
٢٠٢٤/٤/١٤

گردی بانتەپە و ژیان لە قوناغێکی مێژوویی لە چەقی کەلار

محەمەد عەلی شوێنەوار

بەڕێوەبەرایەتی شوێنەوار و کەلەپوری گەرمیان

ئەم بابەتە پوختەیەکە لە دەرئەنجامە سەرەتاییەکانی کاری کنەوپشکنین لە گردی بانتەپە (گردپارک)، کە خۆی دەبینێتەوە لە کۆمەڵێ لایەنی سەرەکی پەیوەست بە ژیانی ئەو خەڵکەی لەو سەردەمانە لە بانتەپە ژیاون، وەک (گۆڕ و ناشتن، گیانەوەر و دانەوێڵە، لایەنی بیناسازی و گرنگترین پاشماوە دۆزراوەکان)، هەروەها بابەتەکە گرنگیداوە بە پاشماوەکانی وەک (شووشەکان، گڵێنەکان، پاشماوە کانزایی و بەردینیەکان)، پاش ئەوەی وەک مادەیەکی خاو؛ مرۆڤ بۆ کۆمەڵێ کەرەستەی گۆڕیون و بە مەبەستی پێداویستی ڕۆژانە و خشڵ و جوانکاری بەکارهێنراون.

وێنەی چاڵەکانی وەرزی دووەمی کارکردن لە گردی بانتەپە، ٢٠٢٣ز

بانتەپە گردێكی فراوانە لە ناوەڕاستی شاری كەلار، ئەم گردە دەكەوێتە ژێرهەر یەك لە پاركی شاری یاری كەلار و بیناكانی باشوری پاركەكە و جووت سایدەكەی پێشی، گۆمانیش دەكرێت درێژببێتەوە بۆ ژێر باخچەكانی پشت قایمقامیەی شار. بۆ یەكەمجار لە ساڵی ٢٠١٧ بەهۆی دەركەوتنی چەند گۆزەیەكەوە، بەڕێوەبەرایەتی شوێنەواری گەرمیان لایەنە پەیوەندیدارەكانی ئاگاداركردۆتەوە كە ئەم شوێنە دەكرێ گردێكی

وێنەی چاڵەكانی وەرزی یەكەمی كاركردن لە گردی بانتەپە، ٢٠٢١ز

ئەم گردەش بێبەش نەبووە لەو شارستانیەتە دەوڵەمەندانە و بەشێكی زۆر لە پاشماوە دۆزراوەكان دەگەڕێنەوە بۆ ئەو دوو سەردەمە , گرنگترین ئەو ناوچانەش كە توێژینەوەیان لەسەر كراوە بریتیین لە (دوو گۆڕەكەی بەرلووت) لە كەلار , كە پێكدێت لە دوو گۆڕ و چەندین پاشماوەی هەمان سەردەم (كریم , ٢٠١٩ , ل٩١)، شوێنەواری گۆڕگردۆلكەی سەرقەڵا (٥٧پ.ز- ٢٠٧ ز) لە شارەدێی (سەرقەڵا- كفری) , ئەمەش بریتیە لە گۆڕێكی خێزانی لە شێوەی ژوورێكی بچوكی لە خشت دروستكراوە , پاشماوەی چەندین ئێسكە پەیكەر , دراو , كانزاو گلێنەی تێدا دۆزراوەتەوە , (كریم , ٢٠١٩ , ل١٢٣) گۆڕەدەخمەكانی كفری و گرد یەغنی و چەند چینێكی گرنگی گردی شێروانەش , بەشێكی گرنگی ئەم شارستانیەتەن , (عبدالكریم , ٢٠٢٠ , ل٢٣٧)، گرنگترین دۆزینەوەكانی گردی شێروانە , دەركەوتنی گۆڕێكبوو لە تابوتێكی گلێنەیی نیمچە بازنەیی , چەند پاشماوەیەكی وەك (زێڕی سینەبەن) و گلێنە (گۆزەی قومقومەی تایبەت بەم شارستانیەتە) ... هتد، تێدا دۆزرایەوە (كریم , ٢٠١٨ , ل٣٠).

ئەم ناوچەیە بە ئاراستەی باشور بە نزیکەی (١کم) لە گرد بازاڕەوە دوورە، ئەو گردەی کە لە ساڵانی حەفتاکانی سەدەی ڕابردوو تەواوی بازاری کۆنی شارەکەی لەسەر بنیادنراوە، دیارە پێش ئەوەی بزانرێت ژێر بازارەکە ناوچەیەکی شوێنەوارییە؛ لە ساڵی ٢٠١٣ز لە کاتی لێدانی چاڵ بۆ یەکێک لە دووکانەکانی ناوەڕاستی بازارەکە، کۆمەڵێ پاشماوەی شوێنەواری دەرکەوتن، کۆنترین پاشماوە و چینەکانی ئەم گردە بۆ چاخی شارستانیەتی کاشیەکان (١٥٩٥ – ١١٥٧ پ.ز) دەگەڕێتەوە (دۆسیەی بەشی پشکنینی بەڕێوەبەرایەتی شوێنەواری گەرمیان، کنەوپشکنینی خیرا لە دوکانێکی ناو بازاری شاری کەلار، ٢٠١٣ز).

بەڕێوبەرایەتی شوێنەوار و کەلەپوری گەرمیان بە پێی یاسای ژمارە (٥)ی بەڕیوەبردن و پاراستنی شوێنەوار و کەلەپور لە هەریمی کوردستان/ ساڵی ٢٠٢١ز، بەشی دووەم/ ماددەی ژمارە (٩)، بڕیاریداوە کاری کنەوپشکنینی تێدا ئەنجامبدات، تا ئێستا دوو وەرز لە ساڵەکانی ٢٠٢١ز و ٢٠٢٣ز هەڵکۆڵینی شوێنەواری بۆ بەشێکی ئەم گردە بە ئەنجام بگەیەنێت، بە پێی یاسای ناوبراو تیمێکی زانستی خۆماڵی پێکهێنرا بۆ کاری کنەوپشکنین کە پێکهاتوون لە:

- محەمەد عەلی کەریم- شوێنەوار- سەرۆکی لیژنە
- نەوزاد عەبدولەتیف عەبدولکەریم- .شوینەوار- ئەندام
- جەمال محەمەد ساڵح- شوینەوار- ئەندام
- سەروەت حەمدان مەجید- شوینەوار- ئەندام

دواتریش شوێنەوارناس (عیماد ئیسماعیل مەدحت) بۆ لیژنەکە زیادکراو و ئەرکی جێبەجێکردنی کاری کنەوپشکنینیان لە ئەستۆگرت.

لە کنەوپشکنینی وەرزی یەکەم/٢٠٢١ی ئەم گردە، شەش چاڵ لێدراوە بە ناوەکانی چاڵی (A, B, C, D, E, F)،)دۆسیەی بەشی پشکنینی بەڕێوەبەرایەتی شوێنەواری گەرمیان، کنەوپشکنینی لە گردپارک، ٢٠٢١ز)، هەربۆیە لە کنەوپشکنینی وەرزی دووەم/٢٠٢٣ درێژە بەم پیتانە درا، توانرا چاڵەکانی (G, H, I, J, K, L, M, N) لێبدرێت (دۆسیەی بەشی پشکنینی بەڕێوەبەرایەتی شوێنەواری گەرمیان، کنەوپشکنینی لە بانتەپە، ٢٠٢٣).

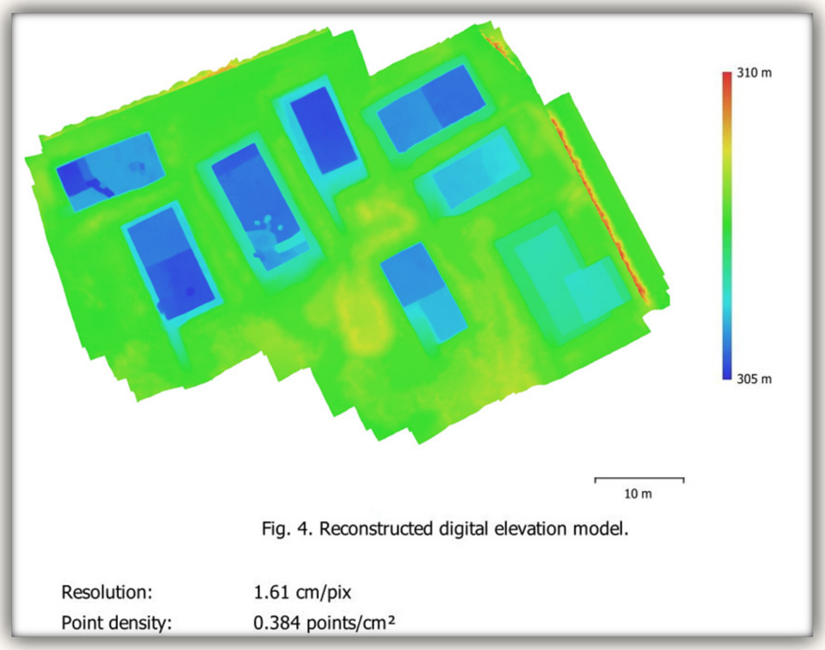

بەرزونزمی چاڵەکان بە پێی ئاستی ڕووی دەریا

گۆڕ و مردوو ناشتن

لە ماوەی کارکردنی هەردوو وەرزی کنەوپشکنین لەم گردە، کۆمەڵێک گۆڕی جۆراوجۆر دۆزرانەوە، زۆربەی گۆڕەکان لەگەڵ ناشتنی مردووەکان کۆمەڵێ دیاریان بۆ دانراوە لە نموونەی (کەموڵە شووشە، گڵێنەی جۆراوجۆر، ئەڵقە و مستیلە ... هتد)، مردووەکان لە شوێنیکی تایبەت و نزیک لە یەکتر نەنێژراون، ئەمەش شتێکی ئاساییە، چونکە ئەم شوێنە گۆڕستانێکی تایبەت نەبووە، هەندێکیان هاوسەردەمی یەکترنین، ئەمەش زیاتر ڕوون دەبێتەوە کاتێک لێکدانەوە ئەکەین بۆ شیوازی ناشتن و ئەو دیارییانەی بۆیان دانراوە، گۆڕەکان بەپێی جەستەی مردووەکە و شێوازی ناشتنەکەی هەڵکۆڵراون، ئەوەی دەرکەوتووە لە هەندێک لە گۆڕەکان شێوەیەکی لاکێشەیی گۆشە نەرمیان وەرگرتووە.

نموونەیەک لە نێژراوەکانی گردی بانتەپە

نێژراوەکان لە هەموو ئاستەکانی تەمەنیان تێدایە وەک (منداڵ، لاو، پێگەیشتوو و گەورەتر)، ئەمانەش بە شێوازەکانی (کرنووشی لەسەرلا، پاڵخستنی ڕوو لە ئاسمان) دانراون، هەندێک لە شێوە کرنوشیەکان بە تەواوی هاتونەتەوە یەک و هەندێکی دیکەشیان تا ڕادەیەک کراوەترن.

گیانەوەر و دانەوێڵە

لـە کـۆی چینەکانـی هەریـەک لـە چاڵەکانـی کارکـردن لەکاتـی دەرکەوتنیـان بـە وردی ئێسـکە جۆراوجۆرەکانـی گیانـەوەران هەڵگیراوەتـەوە، ئەمـەش سـودێکی زۆری هەبـوو بـۆ ئـەوەی بزانیـن ئـەو ئاژەڵانـە کامانـەن کـە لێـرە بـە خێوکـراون، بـێ گومـان ئـەم گیانەوەرانـە بەمەسـتی جوراوجـۆر بەخێوکـراون وەک (بەکارهێنـان، خواردنیـان، خواردنـی بەرهەمەکانیـان ... هتـد)، ئـەوەی تـا ئێسـتا ناسـراوەتەوە لـە ئیسـکەکان بریتـی بـوون لـە کۆمەڵـێ گیانـەوەری وەک مـەڕ و بـزن، تەمـەن شـەش مانـگ بـۆ یـەک سـاڵ، نموونەیەکـی زۆر لـە ئێسـکی بـەراز، کەرەکێـوی لـەو جۆرانـەی کـە ئێسـتا نەمـاون و لەناوچـوون، پەلـەوەر لـە نموونـەی (مـراوی).

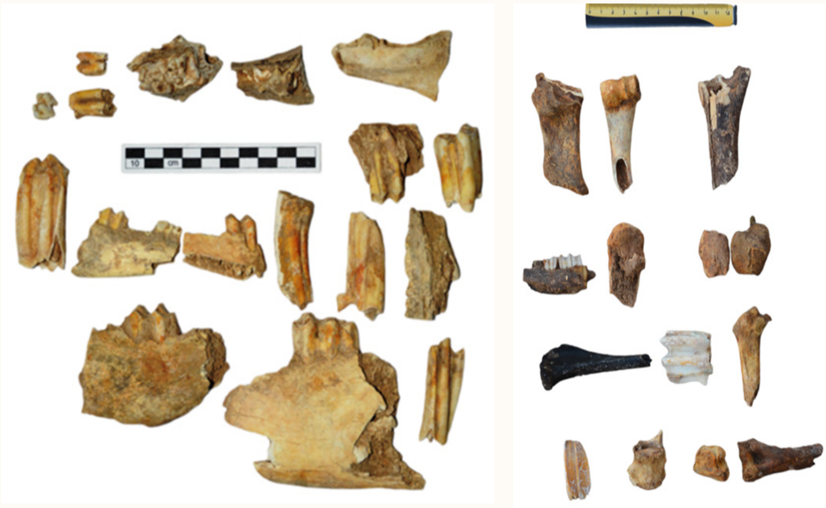

چەند نموونەیەک لە ئێسکە گیانەوەرییەکان

شوێنی چێشتخانەی ماڵەکان کە نیشتەنیەکی ڕەش و خوڵەمێشیە، چەندین نموونەی پارچە ئێسکی گیانەوەری دۆزراونەتەوە، هەندێک لەم ئێسکانە بە تەواوی سوتاون و هەندێکی تریان ئاسایی دەردەکەون.

لە دوان لە چاڵەکانی کارکردن وەک چاڵی (ئای و ئێڵ)، دوو گۆگای خۆراکی دەرکەوتن، ئەم کۆگایانە لە نزیک پاشماوەکانی بیناسازییەوە دەرکەوتن، کۆگاکەی تایبەت بە چاڵی (ئای) بریتی بوو لە کۆگایەکی خواردەمەنی ڕووەکی بە خەڵوزبوو، کە چەندین جۆری تۆوی ڕووەکی لێدۆزرانەوە، ئەم کۆگایە یان (چاڵی دانەویڵە)، ڕووبەرێکی تاڕادەیەک نیمچە بازنەیی هەبوو، تیرەکەی نزیک دەبێتەوە لە (١,١٥م). وادەردەکەوێت کۆگاکە شوێنێک نەبووە بۆ ئامادەکردنی خۆراک، بەڵکوو بە مەبەستی هەڵگرتن و پاراستن کۆکراوەنەتەوە.

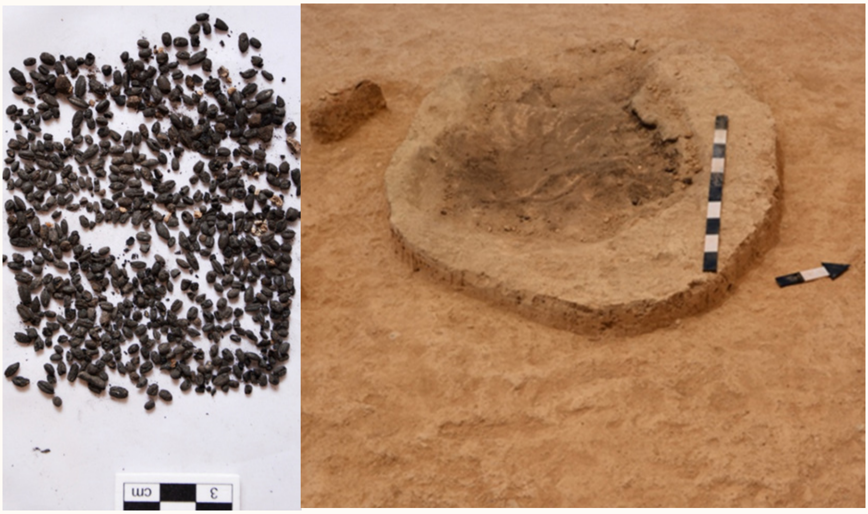

وێنەی دانەوێڵەی بەخەڵوزبوو و کۆگاکەی چاڵی (ئای)

بە گشتی لە زۆربەی چاڵەکانی هەڵکۆڵین لە بانتەپە، جێی سوتان و خۆڵەمێشی تایبەت بە خواردن و خواردنەوەکان دۆزراوەتەوە، ڕوونتر بڵێین ئەمانە وەکوو کوانوویەک لە چێشتخانەیەک دانراون، بەشێک لەم کوانوانە بە چواردەوریاندا پارچە گڵێنەی قەبارە جیاواز دەبینران، هەندێک لەمانە پارچەی کەلەپولەکانی چێشتاخانە و خواردن دروستکردنن، گرنترین جێ کوانووی تایبەت بە چاڵی ئێڵ، ئەم کوانووە چۆڵیەکی زۆری هەیە و چەند جارێک قەبارەکەی گۆڕانکاری بەسەرداهاتووە، جگە لە دۆزینەوەی پارچە گڵێنەی سوتاو و ئێسکی سوتا و خۆراکی دیکەی بەخەڵوزبوو، لە هەمانکاتدا لە دانەوێڵە یان تۆوی خۆراکی بە خەڵوزبوو دۆزرانەوە.

بیناسازی

بێگومان گردێکی فراوانی وەک گردی بانتەپە کە چەند چینێکی مێژوویی لە خۆدەگرێت، بێبەش نابێ لە بینا و پاشماوەکانی بیناسازی، دەرکەوتنی پاشماوەکانی بیناسازی بە شێوەیەکی پچرپچر لە زۆرێک لە چاڵەکان دەرکەوتن.

لە وەرزی یەکەمی کارکردن لە چاڵی (C) کۆمەڵێک شێوە دیواری قوڕین دەرکەوتن، ئەگەرچی بە هۆی تێکدان و شێواندنی گردەکە لەم ئاستەیدا؛ گریمانەکانی بیناسازی قورس کردبوو، بەڵام بوونی چینێکی نیشتووی قاوەیی، دەرکەوتنی ئێسکێکی زۆری

گیانەوەر، بەردی هارین، کانزا و گۆزەی قەبارە گەورە، وایلێ کردین سەرنجی زیاتری ئەوە بدەین کە ئەم شوێنە بینایەکی نیشتەجێبوون بووبێت.

بە شێوەیەکی تەواو لە کۆتا چینەکانی چاڵی (ا) ڕاخەرێکی خشتیین دەرکەوتن، خشتەکان سورکراوەن بە پێوانەی (٣٠ بە ٣٠ بە ٥ ,٥سم)، ئەوەی لەم ئەرزییە ماوەتەوە بیست و یەک خشتبوون بە تەنیشت یەکترەوە بە شێوەیەکی ئەندازەیی دانراون، لە هەمووی گرنگتر بۆ توندوتۆڵکردنی خشتەکان؛ بوونی ڕاخەرێکی وردە زیخە لە ژێرەوەی خشتەکان، کە ئەستوورییەکەی نزیک دەبێتەوە لە (١٠سم)، وا پێ دەچوو لە پێش دانانی خشتەکان بە پەستانێکی بەهێز کوترا بێت.

وێنەی خشتەکان و ڕاخەری ژێر خشتەکان، چاڵی (ئای)

لە چاڵەکانی (ل) و (ك) ئەرزییەکی فراوانی خشت دەرکەوتن، چونکە ئەم دووچاڵە بە تەنیشت یەکترەوە بوون، ئەم ئەرزییە لە کاتی کارکردن لە کۆتا چینەکانی چاڵی (جەی) ئاماژەکانی کۆمەڵێ شێوە چوارگۆشە دەرکەوتن، چوارگۆشەکان بریتی بوون لە خشتی سورنەکراوەی قەبارە گەورە، قەبارەکانیان دەگاتە (٤٠سم بە ٤٠سم). ئەم خشتانە بەشێکی زۆری ڕووبەری چاڵەکانی داپۆشیبوو، خشتەکان وەک ڕاخەرێک بە شێوەیەکی ئاسۆیی ڕیزکراون، نێوانێکیان هەیە بە ئاسانی لە یەکتر جیادەکرێنەوە، بە گشتی خشتەکان پێکەوە شێوەیەکی نیمچە کەوانەییان وەرگرتووە، زیاتر ڕوویان لە خاڵێک کردووە، ئەوەی تیبینی دەکرێت چاڵێکی بچوکی بازنەیی لە ناوەڕاستی خشتەکان دەرکەوت، بە ئاسانی خۆڵی ناو ئەم چاڵە دەرهێنراوە، ڕەنگە جێی ستونێکی (دینگە) دار یان هەرمادەیەکی تر بوبێت، دیارە ئەم چاڵە بازنەییە بچووکە جاریکی تر لە نێو خشتەکانی چاڵی (ئێل) دووبارە ئەبێتەوە.

وێنەی چاڵەکاکانی (جەی و ئێڵ) لە ئاستی دەرکەوتنی ئەرزییەکە و پاشماوە کوانووییەک

لە باری ئەستوریشەوە ئەم ئەرزییە تەنها لە یەک چینە خشت پێکنەهاتوون، بەڵکوو لە پاش هەڵکەندن زیاتر ڕوون بوویەوە خشتەکان لە هەندێ شوێن سێ چینن بەسەر یەکترەوە، دیسانەوە نێوان خشتەکان بە خۆڵ پڕکراوەتەوە، بەڵام لێرەدا جیاوازەترە لە ئاستە ئاسۆییەکەی، چونکە مەودای نێوان خشتەکان بە باری ستونی وەک یەک نین.

گرنترین پاشماوە دۆزراوەکان

لە ماوەی هەردوو وەرزی کارکردن لە گردی بانتەپە، کۆمەڵی پاشماوەی شوێنەواری جێدەستی مرۆڤ دۆزرانەوە وەک پاشماوە (شووشەییەکان، گڵێنەییەکان، کانزاییەکان، بەردینیەکان، ... هتد).

١- پاشماوە شووشەییەکان:

کۆمەڵێک لە پاشماوەی شووشەیی لە چینە جیاوازەکانی ئەم گردە دۆزراونەتەوە، بەشێک لەمانە پارچەی زۆر بچوک و شکاون، ئەمانە زیاتر بۆ ناسینەوەی جۆراوجۆری شووشەکان کۆکراونەتەوە، بەڵام کەڵکی زۆری لێ نەبینراوە، بەهۆی ئەوەی پارچەکان زۆر وردن و دۆخیان جێگیر نەبووە، بەڵام چەند نموونەیەک لە دەنکۆڵەی مووروو و کەمۆڵەی شووشەی ساغ یان نیوە ساغیش دۆزراونەتەوە، کە لەگەڵ پاشماوەکانی دیکەی دەوروبەری سودێکی زۆریان هەیە بۆ دیاری کردنی تەمەنی گردەکە، بە

شێوەیەکی گشتی مووروو و کەمۆڵە شووشەکان لە پاڵ نێژراوەکان لە نێو گۆڕەکان دۆزراونەتەوە، ئەمانە وەک دیاری لە گەڵ ناشتنی مردووەکان دانراون.

نموونەیەک لە کۆمەڵە شووشەییەکان

٢- پاشماوە گڵینەییەکان

جگە لە خشت و دیوارە قوڕینەکان؛ پاشماوەیەکی زۆری گڵینەییە لە نموونەی گۆزە و جۆرەکانی لەم گردە دۆزراوەنەوە، بە شێوەیەکی گشتی گۆزەکان دوو جۆری سەرەکین، جۆری یەکەمیان سادەیە و تەنها سوتێنراون، کە ئەمەیان بە شێوەیەکی بەرفراون لە چینە جیاوەزەکان دۆزراونەتەوە، جۆری دووەمیشیان گۆزەی ڕوو پۆشکراوە بە شووشە، ئەمانە ژمارەیان کەمترە و تەنها یەک نموونەمان هەیە وەک گۆزەیەکی ساغ، بەشێک لە گڵینەکان بەپێی جۆری بەکارهێنانی گرنگی بە دروستکردن و مادە بەکارهاتووەکان دراوە، بە ئاسانی لە گۆزەیەکی ئاسایی جیائەکرێنەوە، گڵینەکان تایبەتن بە چێشتخانە.

چەند نموونەیەک لە گۆزەی سادە و گۆزەی ڕپۆشکراو بە شووشە

٣- پاشماوە کانزاییەکان

پاشماوە کانزاییەکان وەک چەقۆ لەم گردە دۆزراوەتەوە، بەڵام لەبەرئەوەی پێکهاتەی کانزاکە لە جۆری پوخت نەبوون، دووای مانەوەیان و کارلێکردنیان لە دۆخێکی باشدانین، لە هەمان کاتدا کانزاکان لە پێداویستی ڕۆژانە و خشڵ و جوانکاریدا بەکارهێنراون، لە نموونەی (مستیلە، ئەڵقە، گوارە، دەرزی، دەمبەست)، بەشێکی زۆر لەم پاشماوە کانزاییانە لە ناو گۆڕەکان دۆزراونەتەوە.

نموونەیەک لە مستیلە و چەقۆی کانزایی

٤- پاشماوە بەردینیەکان

نموونەکانی ئەم جۆرە پاشماوەیە لە چاو دۆزراوەکانی دیکەی گردەکە زۆر کەمن، ئەمەش شتێکی ئاساییە بۆ ئەم چاخە مێژوویەی ژیانی مرۆڤایەتی، پاشماوە بەردینیەکان ئەم گردە بریتین لە (گێژەنە، دەسار، بەردی هاڕین و مووروی لە بەرد دروستکراو).

نموونەیەک لە گێژەنە و پاشماوەی شکاوی دەسارێک

وێنەی بەشێک لە تیمی کاری کنەوپشکنین لە بانتەپە (گردپارک) وەرزی یەکەم/٢٠٢١ز

سەرچاوەكان:

- پرۆژەی ناوچەی سیروان (٢٠١٩-٢٠٢٤ز)، گرێبەستی دووەم، (زانكۆی گلاسكۆ و بەڕیوەبەرایەتی شوێنەواری گەرمیان).
- دۆسیەی بەشی پشكنینی بەڕێوەبەرایەتی شوێنەواری گەرمیان (٢٠١٣ز)، ڕاپۆرتی كنەوپشكنینی ڕزگاری لە بەشێكی گرد بازار.
- عبدالكریم، نەوزاد عبداللطیف (٢٠٢٠ز)، شوێنەوارەكانی سنوری قەزای كەلار، بڵاوكراوەی یادی كەلار، ژ(٤)، سلێمانی.
- كریم، محمد علی – عبدالكریم، نەوزاد عبداللطیف: (٢٠١٩) پرۆسیدینگی سێیەمین كۆنفرانسی زانیستی نیودەوڵەتی شوێنەوار و كەلەپوری كوردستان، زانكۆی سلاحەدین/ كولێژی ئاداب/ بەشی شوێنەوار، شوێنەواری گۆڕگردۆڵكەی سەرقەڵا و پاشماوەكانی (پ.ز٥٧-٢٠٧ز)، هەولێر، ل١٢٣.
- كریم، محمد علی: (٢٠١٩)، پرۆسیدینگی سێیەمین كۆنفرانسی زانیستی نیودەوڵەتی شوێنەوار و كەلەپوری كوردستان، زانكۆی سلاحەدین/ كولێژی ئاداب/ بەشی شوێنەوار، گۆڕەكانی بەرلووت و پاشماوەكانی (١٥٠پ.ز- ٢٢٨ز)، هەولێر، ل٩١.
- كریم، محمد علی: (٢٠١٨)، شوێنەوارەكانی كەلار و دەوروبەری، بڵاوكراوەی یادی كەلار، ژ (٢)، سلێمانی.
- دۆسیەی بەشی پشكنینی بەڕێوەبەرایەتی شوێنەواری گەرمیان (٢٠٢١ز)/ ڕاپۆرتی كنەوپشكنین لە گردپارك.
- دۆسیەی بەشی پشكنینی بەڕێوەبەرایەتی شوێنەواری گەرمیان (٢٠٢٣ز)/ ڕاپۆرتی كنەوپشكنین لە گردی بانتەپە (گردپارك).

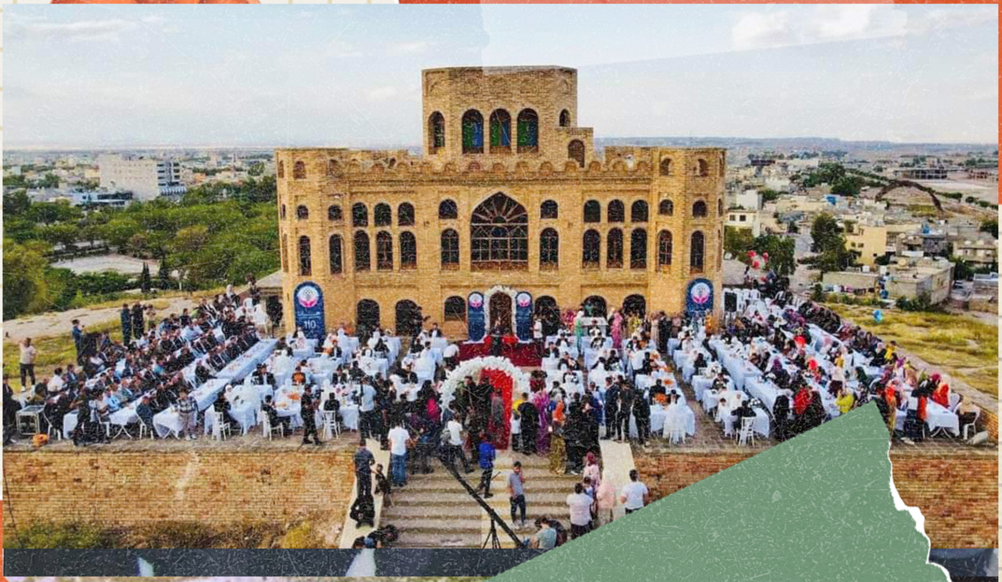

هەنگاوەکانی کردنەوەی زانکۆی پۆلیتەکنیکی گەرمیان

پ.ی.د.چیا محەمەد حەسەن

سەرۆکی زانکۆی پۆلیتەکنیکی گەرمیان

سەرەتا ئەگەر بمانەوێ باس لە مێژووی دروستبوونی زانکۆی پۆلیتەکنێکی گەرمیان بکەین , دەبێ بگەڕێینەوە بۆ ساڵی (١٩٩٥) کە سەرەتای دامەزراندن یاخود کردنەوەی پەیمانگای تەکنیکی کەلار بوو لە شاری کەلار، وەکو یەکەمین ناوەندی زانستی و ئەکادیمی لە دەڤەری گەرمیان، کە ئەوکات سەر بە دەستەی پەیمانگا تەکنیکییەکانی سلێمانی بوو، دووەم کۆنترین ناوەندی خوێندنی باڵایە، دوای پەیمانگای تەکنیکی سلێمانی لە ئیدارەی سلێمانی.

پەیمانگای تەکنیکی کەلار , یەکێکە لە دامەزراوە گرنگەکانی حکوومەتی هەرێمی کوردستان/ وەزارەتی خوێندنی باڵاو توێژینەوەی زانستی، هاوکات ناوەندێکی زانستی گرنگیشە لە ناوچەی گەرمیاندا، کە وەک وەفایەک بۆ خوێنی شەهیدان لەلایەن حکوومەتی هەرێمەوە پێشکەش بە دانیشتووانی گەرمیان کراوە .

هەر لەو ساڵەدا لەبەر دەوڵەمەندی ناوچەی گەرمیان لە بواری کشتوکاڵ بە بڕیاری ئەنجومەنی وەزیران , پەیمانگاکە ناو لێنرا پەیمانگای کشتوکاڵی کەلار و بە دوو بەشی زانستی دەستی بە وەرگرتنی خوێندکار کرد، پاشان بۆ زیاتر فراوانبوونی پەیمانگاکە و دواتر خزمەتکردنی خوێندکاران بڕیاری گۆڕینی پەیمانگای کشتوکاڵی لە ئەنجومەنی وەزیرانەوە بۆ پەیمانگای تەکنیکی کەلار دەرکراو لە بەشەکانی (کارەبا، بەروبوومی کێڵگەیی و باخداری) پێکهات.

لە ساڵی (٢٠٠٠) بەشی تەکنیکی ڤێتیرنەری کرایەوە , هەروەها لە ساڵی (٢٠٠١) لەلایەن ئەنجوومەنی وەزیرانی حکومەتی هەرێمی کوردستان , وە لە کۆبوونەوەیەکدا کە لە هۆڵی کتێبخانەی پەیمانگای تەکنیکی کەلار لە (٢٠٠١/٨/١٤)بەسترا , بڕیار لەسەر کردنەوەی بەشی (کارگێڕی کار) درا ، لە ساڵی (٢٠٠٤) یش بەشێکی نوێی بە ناوی (شیکاری نەخۆشییەکان) کراوەتەوە , بەم جۆرە پەیمانگای تەکنیکی کەلار لە شەش بەش زانستی وەک (بەرووبوونی کێڵگەیی، کارەبا، پەرستاری، ڤێرتەرنەری، کارگێڕی کار، شیکاری نەخۆشییەکان) پێکهاتووە .

دواتر دوو بەشی نوێ لە ساڵی (٢٠٠٥)کرایەوە، بە ناوی بەشی (ژمێریاری و ڕووپێوی)، وە دوای پرۆسەی ئازادی عێراق و ڕزگارکردنی ناوچە کوردستانەکانی دەرەوەی هەرێمی کوردستان بۆ گرنگی دان بەو ناوچەیە لە ساڵی (٢٠٠٦) دوو بەشی زانستی لە شاری خانەقین کرایەوە، بەناوی (سیستەمی کۆمپیوتەر) و دواتریش لە ساڵی (٢٠١٤) بەشی (هەواسازی) کرایەوە .

لە ساڵی (٢٠٠٤) توانرا سوود لە باڵەخانە و تاقیگەکانی پەیمانگای تەکنیکی کەلار ببینرێ بۆ کردنەوەی کۆلێژی پەروەردە لە کەلار، کە ئەتوانین بڵێین لێرەوە سوود لە توانا مرۆیی و مادییەکانی پەیمانگای ناوبراو بینرا بۆ کردنەوەی زانکۆی گەرمیان.

لە ساڵی (٢٠٠٦) توانرا پەیمانگایەکی تر لە شاری دەربەندیخان بکرێتەوە، ئەویش بە سوود وەرگرتن لە توانا و ئیمکانیاتی مادی و مرۆیی وە بینا و باڵەخانە و مامۆستایانی پەیمانگای تەکنیکی کەلار بۆ کردنەوەی پەیمانگای تەکنیکی لە قەزای دەربەندیخان، وە ساڵی خوێندنی (٢٠٠٦-٢٠٠٧) ی پەیمانگای تەکنیکی دەربەندیخان لە ناو بینای پەیمانگای تەکنیکی کەلار بوو.

لە بەر بەرفراوانبوونی جوگرافی ناوچەکە بیر لە کردنەوەی زانکۆیەکی تەکنیکی لە ناوچەی گەرمیان کرایەوە ، بۆیە دەستکرا بە ئامادەسازی یاخود ئامادەکاری چ لە ڕووی ماددی و چ لە ڕووی مرۆییەوە بۆ کردنەوەی ئەو زانکۆیە. ئامادە سازیەکان خۆی لە کردنەوەی تاقیگەی زانستی نوێ و دروستکردنی بینا و نۆژنکردنەوەی هۆڵ و تاقییگەکانی پەیمانگای تەکنیکی کەلار دەبینیەوە کە زیاتر لە شەش باڵەخانەیە، هەروەها دروستکردنی زیاتر لە (٣٥) تاقیگەی زانستی مۆدێرن بۆ بەشە زانستییەکانی پەیمانگای تەکنیکی کەلار بە بڕی زیاتر لە (سێ) ملیار دینار دەبینێتەوە چ لەسەر داهاتی زانکۆ چ لەسەر داهاتی وەزارەتی دارایی حکوومەتی هەرێمی کوردستان .

لە (٢٠١٩/٤/١٤) كردنەوەی بینای ڕاگرایەتی پەیمانگای تەكنیكی كەلار لە لایەن جەنابی كاك قوباد تاڵەبانی جێگری سەرۆكی ئەنجومەنی وەزیران، بە سوپاسەوە ئەو كات لەسەر داهاتی پەیمانگا و صندوقی زانكۆی پۆلیتەكنیكی سلێمانی وە ئەنجامدرا .

لە (٢٠٢١/٤/١٤) بڕیاری کردنەوەی کۆلێجی تەکنیکی کەلار، بە یەک بەشی زانستی بە ناوی شیکاری نەخۆشیەکان، بە فەرمانی ژمارە (٤٦٩٦) دەزگای دڵنیایی جۆری وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستی و زانکۆی پۆلیتەکنیکی سلێمانی دەرچوو.

هەرێمی کوردستان - عێراق
ئەنجومەنی وەزیران
وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستی
دەزگای سەرپەرشتی و دڵنیایی جۆری
بەڕێوەبەرایەتی دڵنیایی جۆری و متمانەپێبەخشین

اقليم كوردستان – العراق
مجلس الوزراء
وزارة التعليم العالي والبحث العلمي
جهاز الإشراف و ضمان الجودة
مديرية ضمان الجودة والاعتمادية

Kurdistan Regional Government
Council of Ministers

No:
Date:

ژمارە: ٩٦٩٩
ڕێکەوت: ١٢ / ٤ / ٢٠٢١ زایینی
٢٤ / ١ / ٢٧٢١ی کوردی

بۆ/ زانکۆی پۆلیتەکنیکی سلێمانی / نووسینگەی بەڕێز سەرۆکی زانکۆ

ب/ وەڵام

سڵاو و ڕێز...

ئاماژە بە نووسراوتان ژمارە (٧٧٧) لە ڕێکەوتی (٢٠٢١/٣/١٤) سەبارەت بە داواکاریتان بە گۆڕینی پەیمانگەی تەکنیکی کەلار بۆ کۆلێژی تەکنیکی کەلار و کردنەوەی هەردوو بەشی زانستی (شیکاری نەخۆشییەکان) و (توانای گەیاندنی کارەبا) لە کۆلێژی تەکنیکی کەلار بۆ ساڵی خوێندنی (٢٠٢١-٢٠٢٢).

بە بەڕێزتان ڕادەگەیەنین کە پاڵپشت بە پەسەندکردنی ڕاسپاردەکان (کۆنفرانسی زانستی ڕیفۆرمی خوێندنی تەکنیکی لە کوردستان) بە نووسراوی نووسینگەی بەڕێز وەزیری خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستی ژمارە (١٧٨٥) لە ڕێکەوتی (٢٠١٩/١١/٤)، لاریمان نیە لە سەر گۆڕینی پەیمانگەی تەکنیکی کەلار بۆ کۆلێژی تەکنیکی کەلار و کردنەوەی بەشی زانستی (شیکاری نەخۆشییەکان) لە کۆلێژی تەکنیکی کەلار بۆ ساڵی خوێندنی (٢٠٢١-٢٠٢٢)، بەم مەرجانەی خوارەوە:

أ. تەنها بەشی (شیکاری نەخۆشییەکان) لە کۆلێژی تەکنیکی کەلار هەردوو بڕوانامەی بەکالۆریۆس و دبلۆم دەبەخشێت.

ب. پێویستە بە هاوکاری و هەماهەنگی لەگەڵ زانکۆی پۆلیتەکنیکی هەولێر پرۆپۆزاڵێک ئامادە بکرێت سەبارەت بە چۆنیەتی وەرگرتنی قوتابیان/خوێندکاران لەم بەشە و هەروەها میکانیزم و بەستانی پێدانی بەکالۆریۆس و دبلۆم لە بەشەکەدا ڕوونبکرێتەوە و بخرێتە بەردەم بەڕێوەبەرایەتی ناوەندی وەرگرتن بە مەبەستی داخل لە ڕێنمایی وەرگرتنی قوتابیان/خوێندکاران لە زانکۆکانی هەرێمی کوردستان بۆ ئەوەی ئەو قوتابی/خوێندکارانەی پێشکەشی ئەم بەشە دەکەن ئاگاداری سیستەمی بەشەکە بن.

ج. پێویستە سیستەمی خوێندن لە بەشی شیکاری نەخۆشییەکان لە سەر بنەما و پێوەرەکانی بۆلۆنیا پرۆسێس ڕێکبخرێتەوە.

د. دوای جێبەجێکردنی خاڵەکانی سەرەوە وەزارەتمان/دەزگای سەرپەرشتی و دڵنیایی جۆری لێ ئاگادار بکرێتەوە، بە مەبەستی ئەنجامدانی کاری پێویست.

لەگەڵ ڕێزدا...

پ.ی.د. محمد حسین احمد
سەرۆکی دەزگای سەرپەرشتی و دڵنیایی جۆری

وێنەیەک بۆ/

لە (ئەیلولی ٢٠٢١) دا و لە ئاهەنگی حەوتەمین خولی دەرچوونی زانکۆی گەرمیان دا بە ئامادەبوونی بەڕێزان کاک قوباد تاڵەبانی جێگری سەرۆکی ئەنجومەنی وەزیران و وەزیری خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستی بەڕێز (د.ئارام محەمەد قادر)، جەنابی وەزیر ڕایگەیاند کە کار دەکەن بۆ کردنەوەی زانکۆیەکی پۆلیتەکنیک لە گەرمیان .

لە (٢٠٢٢/٤/١٤) بە بڕیاری جەنابی وەزیری خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستی بەڕێز (د.ئارام محەمەد قادر) دەرکردنی فەرمانی پێکهێنانی لیژنەیەکی وزاری بە سەرۆکایەتی بەڕێز (پ.ی.د.محەمەد حسێن کەلاری) بە ئەندامێتی چەند بەڕێوەبەر و بەڕێوەبەرێکی گشتی وەزارەت و بەندە تێدا ئەندام بوین بۆ دراسەکردنی کردنەوەی زانکۆی پۆلیتەکنیکی گەرمیان، هەر هەمان ڕۆژ سەردانی پەیمانگای تەکنیکی دەربەندیخان و زانکۆی گەرمیان و ئیدارەی گەرمیانیان کرد و کۆبونەوەیەک کرا لە هۆڵی ئەنجومەنی کۆلێجی تەکنیکی کەلار، تیایدا پرۆپۆزەڵی کردنەوەی زانکۆی پۆلیتەکنیکی گەرمیان لە لایەن (پ.ی.د.کوردستان حەمید محەمەد) ی.ڕاگر ی کۆلێجی تەکنیکی کەلاوە پێشکەش بە لیژنەی ناوبراو کراو، دواتر لە لایەن لیژنەی وەزارەتەوە گفتوگۆی زیاتری لەسەر کرا، و دواتر سەردانی کۆلێجی کشتوکاڵی کفری پێشوو و کۆلێجی تەکنیکی کفری ئێستا یان کرد لە شاری کفری.

بەناوی خودای
گەورە و میهرەبان
پرۆپۆزلی کردنەوەی
زانکۆی پۆلیتەکنیکی گەرمیان

ڕاگرایەتی - العمادة

هەرێمی کوردستان - عێراق
ئەنجومەنی وەزیران
وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستی
دەزگای سەربەرشتی و دڵنیایی جۆری
بەڕێوەبەرایەتی دڵنیایی جۆری و متمانەبەخشین

Kurdistan Regional Government
Council of Ministers
Ministry of Higher Education & Scientific Research
Apparatus of Supervision and Quality Assurance
Directorate of Quality Assurance and Accreditation

اقليم كوردستان – العراق
مجلس الوزراء
وزارة التعليم العالي والبحث العلمي
جهاز الإشراف و ضمان الجودة
مديرية ضمان الجودة والاعتمادية

ژمارە: ٦٥٢٤ / ٢
ڕێکەوت: ٤/١١/ ٢٠٢٢ زایینی
/٢٧٢٢ی کوردی

No:
Date:

دەرکرده

فەرمانی وەزاری

به مەبەستی هەڵسەنگاندنی داواکاری و ئامادەکاریيەکانی دامەزراندنی (زانکۆی پۆلیتەکنیکی گەرمیان)، بە پێی ئەو دەسەڵاتەی کە پێمان دراوە، بڕیاردرا بە:

پێکهێنانی لیژنەیەکی تایبەت لەم بەڕێزانەی کە ناو و ناونیشانیان لە خوارەوە هاتووە بە مەبەستی سەردانی مەیدانی بۆ ئیدارەی گەرمیان و بەدواداچوون بۆ ئامادەکاریيەکانی کامپەس و ژێرخان و تاقیگە و بەڕێوەبردن و دەستەبەرکردنی پێداویستی زانستی و تەکنیکی تایبەت بە پرۆژەی ناوبراو.

ژ	ناو	شوێنی کارکردن	پلەی ئەندامیەتی
١	پ.ی.د. محمد حسین احمد	سەرۆکی دەزگای سەربەرشتی و دڵنیایی جۆری/ وەزارەت	سەرۆک
٢	پ.ی.د. خطاب احمد مصطفی	بەڕێوەبەری گشتی فەرمانگەی خوێندن و پلاندانان و بەدواداچوون/ وەزارەت	ئەندام
٣	پ.ی.د. ژاڵە سعید یحی	بەڕێوەبەری گشتی فەرمانگەی توێژینەوە و پەرەپێدان/ وەزارەت	ئەندام
٤	پ.ی.د. چیا محمد حسن	ڕاگری کۆلێژی تەکنیکی گەرمیان/ زانکۆی پۆلیتەکنیکی سلێمانی	ئەندام
٥	د. توانا نجف محمدخان	بەڕێوەبەری گشتی فەرمانگەی کارگێڕی و دارایی/ وەزارەت	ئەندام
٦	د. یاسین صالح حمە	بەڕێوەبەری گشتی فەرمانگەی نێردراوان و پەیوەندیە ڕۆشنبیرییەکان/ وەزارەت	ئەندام
٧	م. لطیف عزیز ابراهیم	یاریدەدەری بەڕێوەبەری گشتی فەرمانگەی ئەندازە و پرۆژەکان/ وەزارەت	ئەندام
٨	د. شۆرش خالد رحمان	بەڕێوەبەری خوێندن/ وەزارەت	ئەندام
٩	م. دهام سمکۆ حسین	ئەمینداری ئەنجومەنی وەزارەت/ وەزارەت	ئەندام
١٠	م. سرهنگ ابراهیم عثمان	بەڕێوەبەری کارگێڕی/ وەزارەت	ئەندام
١١	م. سرتیپ خالص حسین	بەڕێوەبەری خوێندنی باڵا/ وەزارەت	ئەندام
١٢	شکار بەختیار رضا	بەڕێوەبەری تەندروستی و سەلامەتی/وەزارەت	ئەندام
١٣	د. هاوکار رشید عرب	بەڕێوەبەری دڵنیایی جۆری و متمانە بەخشین/ وەزارەت	ئەندام و بڕیاردەری لیژنە

د. ئارام محمد قادر
وەزیری خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستی

<u>وێنەیەک بۆ</u>
- نووسینگەی بەڕێز جەنابی وەزیر/ بۆ زانین/ لەگەڵ ڕێزدا.
- نووسینگەی بەڕێز بریکاری وەزارەت/ بۆ زانین/ لەگەڵ ڕێزدا.
- دەزگای سەربەرشتی و دڵنیایی جۆری/ نووسینگەی بەڕێز سەرۆک/ بۆ زانین/ لەگەڵ ڕێزدا.
- زانکۆی پۆلیتەکنیکی سلێمانی/ نووسینگەی بەڕێز سەرۆکی زانکۆ/ بۆ زانین و کاری پێویست/ لەگەڵ ڕێزدا.
- بەڕێوەبەرایەتی دڵنیایی جۆری و متمانە بەخشین/ لەگەڵ بەراییەکان/ لەگەڵ ڕێزدا.
- سەرۆک و ئەندامانی لیژنە/ بۆ کاری پێویست/ لەگەڵ ڕێزدا.
- دەرکردە.

هەرێمی کوردستان- هەولێر، ڕێگای کەرکوک، شەقامی هادی چاوشلی
Kurdistan Region–Erbil, Hadi Chawshli Street, Kirkuk-Erbil Main Road
Website: www.mhe-krg.org
Email: asqa.office@mhe-krg.org
qaa.directorate@mhe-krg.org

لە ئابی ساڵی (٢٠٢٢) و دوای پەسەندکردنی پرۆپۆزەڵی کردنەوەی زانکۆی پۆلیتەکنیکی گەرمیان لە وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژنەوەی زانستی، لە ئیدارەی گەرمیان بە ئامادەبوونی سەرپەرشتیاری ئیدارەی گەرمیان بەڕێز (جەلال شێخ نووری) و بە ئامادەبوونی پەرلەمانتارانی عێراق و کوردستان و سەرۆکی زانکۆی گەرمیان، و بەندە وەکو ڕاگری کۆلێژی تەکنیکی کەلاری ئەو کاتە و بەڕێوبەرە گشتییەکانی گەرمیان و ڕێکخراوەکان لە دەڤەرەکە کۆبوونەوەیەک کرا بۆ زیاتر پاڵپشتی لە کردنەوەی بڕیاری کردنەوەی زانکۆی پۆلیتەکنیکی گەرمیان و وە دەربڕینی پاڵپشتییەکانیان بۆ زانکۆی ناوبراو تاوتوێ کرا .

لە (٢٠٢٣/٦/١٩) و بە فەرمانی ئەنجومەنی وەزیران ژمارە (٢٣٤٦) و فەرمانی ژمارە (٧٤٤) وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژنەوەی زانستی/ لە (٢٠٢٣/٦/٢٢) نوسینگەی وەزیر، فەرمانی کردنەوەی دوو زانکۆ بە ناوی (زانکۆی پۆلیتەکنیکی گەرمیان و زانکۆی ئاکرێ بۆ زانستەکردارییەکان) دەرچوو، دواتر لە مەراسیمێکدا لە (٢٠٢٣/٧/٦) لە ئیدارەی گەرمیان بە ئامادەبوونی جەنابی وەزیری خوێندنی باڵا و توێژنەوەی زانستی، مەراسیمی کردنەوەی زانکۆی پۆلیتەکنیکی گەرمیان ئەنجام درا .

HUKÛMETA HERÊMA KURDISTANÊ

SEROKWEZÎR

حکومەتی هەرێمی کوردستان

سەرۆك وەزیران

No: 2546
Date: 19/ 6 / 2023

ژمارە: ٢٥٤٦
ڕێکەوت: ٢٩ / جۆزەردان / ٢٧٢٣ی کوردی

وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستی
وەرگرتنت
ژمارە: ١٣٢٦
ڕێکەوت: ٢٠ / ٦ / ٢٠٢٣
نووسینگەی وەزیر

Council of Ministers

فەرمان

پاڵپشت بەبڕگەی(پێنجەم) لە ماددەی (سێیەم) و بڕگەی (یەکەم/١) لە ماددەی (چوارەم) لە یاسای وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستی هەرێمی کوردستان- عێراق ژمارە (١٠)ی ساڵی ٢٠٠٨ی هەموارکراو، لەسەر پێشنیاری وەزارەتی ئاماژەپێکراو بە نووسراویان ژمارە (١٤٨٢)لە ٢٠٢٢/٩/٢٥، بڕیارماندا بە:

١. دامەزراندنی دوو زانکۆی نوێ لە هەرێمی کوردستان بەم شێوەی لە خوارەوە هاتووە و لکاندنیان بە وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستی هاوشێوەی دەزگاکانی تری خوێندن:

أ. زانکۆی ئاکرێ بۆ زانستە کردارییەکان.

ب. زانکۆی پۆلیتەکنیکی گەرمیان.

٢. ڕاسپاردنی وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستی بۆ دیاریکردنی پێکهاتەی هەریەک لەو زانکۆیانە و دابینکردنی گشت پێداویستیەکانیان بە هەماهەنگی لەگەڵ زانکۆ پەیوەندیدارەکان بە ڕەچاوکردنی سەرجەم مەرجە زانستی و یاساییەکان کە لە یاسا و ڕێنماییەکاندا هاتووە.

٣. جێبەجێکردنی ئەم فەرمانە لەلایەن وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستی لە ڕێکەوتی دەرچوونییەوە.

مەسرور بارزانی
سەرۆکی ئەنجومەنی وەزیران

حکومەتی هەرێمی کوردستان سەرۆك وەزیران	HUKŪMETA HERÊMA KURDISTANÊ SEROKWEZÎR

٢٥٤٦

وێنەیەک بۆ:

- نووسینگەی بەڕێز سەرۆکی ئەنجومەنی وەزیران/ بۆ ئاگاداری/ لەگەڵ ڕێزدا...
- نووسینگەی بەڕێز جێگری سەرۆکی ئەنجومەنی وەزیران/ بۆ ئاگاداری/ لەگەڵ ڕێزدا...
- نووسینگەی بەڕێز سەرۆکی دیوانی ئەنجومەنی وەزیران/ بۆ ئاگاداری/ لەگەڵ ڕێزدا...
- وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستی/ نووسراوتان لەسەرەوە/ بۆ کاری پێویست/لەگەڵ ڕێزدا...
- وەزارەتی پەروەردە
- وەزارەتی دارایی و ئابووری } بۆ کاری پێویست و هەماهەنگی لەگەڵ وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستی/لەگەڵ ڕێزدا...
- وەزارەتی پلاندانان
- وەزارەتی ناوخۆ/ پارێزگای دهۆک و ئیدارەی سەربەخۆی گەرمیان/ بۆ ئاگاداری و کاری پێویست/ لەگەڵ ڕێزدا...
- فەرمانگەی هەماهەنگی و بەدواداچوون/ بۆ ئاگاداری و کاری پێویست/ لەگەڵ ریزدا...
- فەرمانگەی تەکنەلۆجیای زانیاری/ بۆ کاری پێویست/ لەگەڵ ڕێزدا...
- خامەی نهێنی.

حکومەتی هەرێمی کوردستان – عێراق
ئەنجومەنی وەزیران
وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستی
نوسینگەی وەزیر

حكومة اقليم كوردستان - العراق
مجلس الوزراء
وزارة التعليم العالي و البحث العلمي
مكتب الوزير

ژمارە: ٧٤٤
ڕێکەوت: ٢٢/ ٦ /٢٠٢٣ی زایینی
/ /٢٧٢٣ی کوردی

العدد:
التاريخ: / / ٢٠٢٣

دەرکردەی نووسینگەی وەزیر

فەرمانی وەزاری

پاڵپشت بە فەرمانی ئەنجومەنی وەزیران/ بەڕێز سەرۆک وەزیران، ژمارە (٢٥٤٦) لە ڕێکەوتی (٢٠٢٣/٦/١٩) تایبەت بە دامەزراندنی **(زانکۆی پۆلیتەکنیکی گەرمیان)** لەبەر ڕۆشنایی برگەی (پێنجەم) لە مادەی (سێیەم) و برگەی (یەکەم/١) لە مادەی (چوارەم) لە یاسای وەزارتی خوێندنی باڵا و توێژینەوی زانستی ژمارە (١٠)ی هەموار کراو.

بەپێی ئەو دەسەڵاتەی کە پێمان دراوە **بڕیارماندا بە:**

١- دامەزراندن (استحداث)ی زانکۆیەکی حکومی نوێ بەناوی **(زانکۆی پۆلیتەکنیکی گەرمیان)** کە ناوەندەکەی لە ئیدارەی سەربەخۆی گەرمیان (قەزای کەلار) دەبێت، هەروەها بەستنەوەی ئەم زانکۆیە بە وەزارەتمان و زیادکردنی بۆ لیستی زانکۆ حکومییەکان، بەپێی برگەی (یەکەم/٩) لە ماددەی (حەوتەم) لە یاسای وەزارتی خوێندنی باڵا و توێژینەوی زانستی.

٢- ئەم فەرمانە لە ڕۆژی دەرچوونیەوە جێبەجێ دەکرێت.

د.ئارام محمد قادر
وەزیری خوێندنی باڵاو توێژینەوەی زانستی

وێنەیەک بۆ:

- سەرۆکایەتی ئەنجومەنی وەزیران/ نوسینگەی بەڕێز سەرۆکی حکومەت/ ئاماژە بەفەرمانی سەرەوەتان/ لەگەل ڕێزدا.
- سەرۆکایەتی ئەنجومەنی وەزیران/ نوسینگەی بەڕێز جێگری سەرۆکی حکومەت/ بۆ زانین/ لەگەل ڕێزدا.
- سەرۆکایەتی ئەنجومەنی وەزیران/ سەرۆکایەتی دیوان/ بۆ زانین/ لەگەل ڕێزدا.
- وەزارەتی دارایی و ئابوری/نوسینگەی بەڕێز وەزیر/ بۆ زانین و کاری پێویست/ لەگەل ڕێزدا.
- وەزارەتی پلاندانان/ نوسینگەی بەڕێز وەزیر/ بۆ زانین و کاری پێویست/ لەگەل ڕێزدا.
- وەزارەتی پەروەردە/ نوسینگەی بەڕێز وەزیر/ بۆ زانین و کاری پێویست/ لەگەل ڕێزدا.
- وەزارەتی ناوخۆ/ ئیدارەی سەربەخۆی گەرمیان/ بۆ زانین و کاری پێویست/ لەگەل ڕێزدا.
- نوسینگەی بەڕێز جەنابی وەزیر/ بۆ زانین/ لەگەل ڕێزدا.
- نوسینگەی بەڕێز بریکاری وەزارەت/ بۆ زانین/ لەگەل ڕێزدا.
- نوسینگەی بەڕێز ڕاوێژکارانی وەزیر/ بۆ زانین/ لەگەل ڕێزدا.
- سەرۆکایەتی گشت زانکۆکان- دەستەی کوردستانی بۆدیراساتی ستراتیجی - ئەنجومەنی کوردستانی بۆ پسپۆریە پزیشکیەکان / بۆ زانین / لەگەل ڕێزدا.
- سەرجەم فەرمانگەکانی دیوانی وەزارەتمان/ بۆ زانین و کاری پێویست بەپێی تایبەتمەندی/ لەگەل ڕێزدا.
- دەرکردەی تایبەت.

لە (٢٠٢٣/١١/٢٣) و بە فەرمانی ئەنجومەنی وەزیران ژمارە (٥٢٩٠) و فەرمانی ژمارە (٨٠٦) وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژنەوەی زانستی/ لە (٢٠٢٣/٧/٩) نوسینگەی وەزیر، دانانی بەندە (پ. ی .د. چیا محەمەد حەسەن) وەکوو سەرۆکی زانکۆی پۆلیتەکنیکی گەرمیان بە وەکالەت .

لە (٢٠٢٣/٧/٢٦) و بە فەرمانی وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژنەوەی زانستی/ نوسینگەی وەزیر ژمارە (٨٧٣) و فەرمانی لیژنە یەک پێکهێنرا بۆ جیاكردنەوەی زانكۆی پۆلیتەكنیكی گەرمیان لە زانكۆكانی تر، لە (٢٠٢٣/٨/٢) كۆبوونەوەیەک لە هۆڵی ئەنجومەنی كۆلێژی تەكنیكی كەلار كرا و پێشنیار كرا بە گۆڕینی ناوی كۆلێژی كشتوكاڵی كفری كە سەر بە زانكۆی گەرمیان بوو، بە گۆڕینی ناوەكەی بۆ كۆلێجی تەكنیكی كفری و بخرێتە سەر زانكۆی پۆلیتەكنیكی گەرمیان، دواتر پێشنیار كرا بە كردنەوەی پەیمانگای تەكنیكی كفری .

لە (٢٠٢٣/١٠/١٢) و بە فەرمانی وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژنەوەی زانستی/ دەزگای سەرپەرشتی و دڵنیایی جۆری ژمارە (١١٨٦) و فەرمانی پەسەندكردنی پەیكەری زانكۆی پۆلیتەكنیكی گەرمیان دەركرا كە بریتین لە پەیمانگای تەكنیكی كەلار و پەیمانگای تەكنیكی كفری و كۆلێژی تەكنیكی كەلار و كۆلێژی تەكنیكی كفری

حکومەتی هەرێمی کوردستان – عێراق
ئەنجومەنی وەزیران
وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستی
نوسینگەی وەزیر

حكومة اقليم كوردستان - العراق
مجلس الوزراء
وزارة التعليم العالي و البحث العلمي
مكتب الوزير

ژمارە: ٨٧٣
ڕێکەوت: ٢٦/٧/٢٠٢٣ی زایینی
/ /٢٧٢٣ی کوردی

العدد:
التاريخ: / / ٢٠٢٣

ودزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستی
دەرکردەی
نووسینگەی وەزیر

فەرمانی وەزاری

پاڵپشت بە تەوەری چوارەم برگەی یەکەم لە کۆنووسی کۆبوونەوەی ژمارە (٢) ی ساڵی (٢٠٢٣)ی ئەنجومەنی وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستی بە ژمارە (٨٣٧) لە ڕێکەوتی (٢٠٢٣/٧/١٨)، بەپێی ئەو دەسەڵاتەی کە پێماندراوە **بڕیارماندا بە:**

پێکهێنانی لیژنەیەک لەم بەڕێزانەی کە ناو و ناونیشانیان لەخوارەوە هاتووە بەمەبەستی دارشتنی سەرجەم ئەو ڕێککارانەی کە پێویستە ئەنجام بدرێت، بۆ جیاکردنەوەی زانکۆی (پۆلیتەکنیکی گەرمیان)لە زانکۆکانی پێشووی، لەڕوی ئەملاک و ستافی کارگێری و ئەکادیمی، هەروەها چۆنیەتی مامەڵەکردن لەگەڵ ئەو قوتابی/خوێندکارانەی کە پێشتر لەژێر ناوی زانکۆکانی پێشویان وەرگیراون.

ژ	ناو	شوێنی کارکردن	پلەی ئەندامیەتی
١	د.هوشیار عبداللە عزيز	سەرۆکی زانکۆی پۆلیتەکنیکی سلێمانی	سەرۆک
٢	د.فەرهاد قادر کەریم	سەرۆکی زانکۆی گەرمیان	ئەندام
٣	د. چیا محمد حسن	سەرۆکی زانکۆی پۆلیتەکنیکی گەرمیان بە (وەکالەت)	ئەندام
٤	د. محمد حسين احمد	سەرۆکی دەزگای سەرپەرشتی و دڵنیایی جۆری	ئەندام
٥	د. خطاب احمد مصطفى	بەڕێوەبەری گشتی خوێندن و پلاندانان و بەدواداچون	ئەندام
٦	د.توانا نجف محمدخان	بەڕێوەبەری گشتی کارگێری و دارایی	ئەندام
٧	د.یاسین صالح حمە	بەڕێوەبەری گشتی نێردراوان و پەیوەندییە ڕۆشنبیرییەکان	ئەندام

م. ئارام محمد قادر
وەزیری خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستی

وێنەیەک بۆ:

- نوسینگەی بەڕێز جەنابی وەزیر/ بۆ زانین/ لەگەڵ ڕێزدا.
- نوسینگەی بەڕێز بریکاری وەزارەت/ بۆ زانین/ لەگەڵ ڕێزدا .
- زانکۆکانی (پۆلیتەکنیکی سلێمانی، گەرمیان، پۆلیتەکنیکی گەرمیان)/ نوسینگەی بەڕێز سەرۆکی زانکۆ/ بۆ زانین و کاری پێویست / لەگەڵ ڕێزدا.
- سەرجەم فەرمانگەکانی دیوانی وەزارەت/بۆ زانین و کاری پێویست/بەپێی پەیوەندی/ لەگەڵ ڕێزدا.
- فەرمانگەی کارگێری و دارایی/ بۆ زانین/ لەگەڵ ڕێزدا.
- سکرتاریەتی ئەنجومەنی وەزارەت/ بۆ زانین/ لەگەڵ ڕێزدا.
- دەرکردەی تایبەت.

هەوالێر، ڕێگای کەرکوک، شەقامی هادی چاوشلی -ناونیشان
ئیمەیل: minister.office @mhe-krg.org
عنوان: أربيل، طريق كركوك، شارع هادي جاوشلي
ژ. تەلەفون: ٠٧٧١٤٥٨٦٧٦٨ - ٠٧٥٠١٤٤٦٧٦٨
Address - Erbil, Kirkuk Road, Hadi Chawshli Street
www.gov.krd

حكومة اقليم كوردستان - العراق
مجلس الوزراء
وزارة التعليم العالي و البحث العلمي
جهاز الإشراف و ضمان الجودة
مديرية ضمان الجودة والاعتمادية

... كوردستان – عێراق
... رمەنی وەزیران
وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستی
دەزگای سەربەرشتی و دڵنیایی جۆری
بەڕێوەبەرایەتی دڵنیایی جۆری و متمانەبەخشین

1 من 1

العدد:
التاريخ: / / ٢٠٢٣

ژمارە: ١١٨٦
ڕێکەوت: ١٢ / ١٠ /٢٠٢٣ی زایینی
: ٢٧٢٣/٧/٢٢ی کوردی

نوێنی دەرکردە

فەرمانی وەزاری

ئاماژە بە نووسراوی زانکۆی پۆلیتەکنیکی گەرمیان ژمارە (٢٤) لە ڕێکەوتی (٢٠٢٣/٨/٢٣) سەبارەت بە کردنەوە و گواستنەوەی کۆلێژ و پەیمانگە و بەشەکانی سەر بە زانکۆی ناوبراو، هەروەها پاڵپشت بە کۆنووسی لیژنەی پێکهاتوو بە فەرمانی وەزاری ژمارە (١٨٠٠٣) لە ڕێکەوتی (٢٠٢٣/٩/١٨) و پەسەندی ئەنجومەنی وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستی لە کۆنووسی کۆبوونەوەی نائاسایی ژمارە (١)-ی ساڵی (٢٠٢٣) (تەوەری یەکەم/ دڵنیایی جۆری و متمانە بەخشین)، بە پێی ئەو دەسەڵاتەی کە پێماندراوە، بڕیارماندا بە:

1. کردنەوەی (پەیمانگەی تەکنیکی کەلار) لەگەڵ گواستنەوەی هەریەك لە بەشەکانی (پەرستاری، رووپێوی، تەکنیکی ڤێتێرنەری، کارگێری کار، پرۆژە کشتوکاڵییەکان، تەکنەلۆجیای زانیاری، هەواسازی، ژمێریاری) لە (کۆلێژی تەکنیکی کەلار) بۆ سەر (پەیمانگەی تەکنیکی کەلار) و بەخشینی بڕوانامەی دبلۆمی دوو ساڵەی تەکنیکی لە بەشەکانی ئاماژەپێکراو لە سەرەوە.
2. هەڵوەشاندنەوەی سیستەمی بەخشینی هەردوو بڕوانامەی بەکالۆریۆس و دبلۆمی تەکنیکی لە بەشی (شیکاری نەخۆشیەکان) لە (کۆلێژی تەکنیکی کەلار)، بۆ بەخشینی تەنها بڕوانامەی بەکالۆریۆس، ئەم بڕیارە لە ساڵی خوێندنی (٢٠٢٤-٢٠٢٥) دەچێتە بواری جێبەجێکردنەوە.
3. گۆڕینی ناوی بەشی (کارەبا) لە (کۆلێژی تەکنیکی کەلار) بۆ بەشی (ئەندازەی کارەبا و کۆمپیوتەر) بۆ مەبەستی بەخشینی بڕوانامەی بکالۆریۆس و جێبەجێکردنی ئەم بڕیارە لە ساڵی خوێندنی (٢٠٢٤-٢٠٢٥).
4. گواستنەوەی (کۆلێژی زانستە ئەندازیاریە کشتوکاڵیەکانی کفری) لە (زانکۆی گەرمیان) بۆ سەر (زانکۆی پۆلیتەکنیکی گەرمیان) و گۆڕینی ناوەکەی بۆ (کۆلێژی تەکنیکی کفری)، هەروەها کردنەوەی هەردوو بەشی (تەکنەلۆجیای زانیاری، زانستی خۆراک و کۆنترۆڵی جۆری) لە (کۆلێژی تەکنیکی کفری)، ئەم کۆلێژە قوتابی/خوێندکار لە ساڵی خوێندنی (٢٠٢٣-٢٠٢٤) وەرناگرێت تاکو دوای تەواوکردنی سەرجەم ئامادەکاریەکانی وەک ژێرخانی باڵەخانە و سەرجەم لایەنە زانستی و ئەکادیمی، بۆ ئەمەش لە کاتی تەواوبووی ئامادەکاریەکان پێویستە زانکۆی پۆلیتەکنیکی گەرمیان وەزارەتمانی لێ ئاگادار بکاتەوە بۆ مەبەستی بەدواداچوون و بڕیاری وەرگرتنی قوتابی/خوێندکاران.
5. کردنەوەی (پەیمانگەی تەکنیکی کفری) لە (زانکۆی پۆلیتەکنیکی گەرمیان) لەگەڵ کردنەوەی هەردوو بەشی (تەکنەلۆجیای تاقیگەی پزیشکی) و (ژمێریاری) لە هەمان پەیمانگە.

لەگەڵ ڕێزدا...

د. ئارام محمد قادر
وەزیری خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستی

وێنەیەک بۆ
- نووسینگەی بەڕێز جەنابی وەزیر/ئاماژە بە پەراوێزی بەڕێزتان/ بۆ زانین/ لەگەڵ ڕێزدا.
- نووسینگەی بەڕێز بریکاری وەزارەت/ بۆ زانین/ لەگەڵ ڕێزدا.
- زانکۆی گەرمیان/ نووسینگەی بەڕێز سەرۆکی زانکۆ/ بۆ زانین و کاری پێویست/ لەگەڵ ڕێزدا.
- زانکۆی پۆلیتەکنیکی گەرمیان/ نووسینگەی بەڕێز سەرۆکی زانکۆ/ بۆ زانین و کاری پێویست/ لەگەڵ ڕێزدا.
- دەزگای سەربەرشتی و دڵنیایی جۆری/ نووسینگەی بەڕێز سەرۆک/ بۆ زانین/ لەگەڵ ڕێزدا.
- فەرمانگەی خوێندن و پلاندانان و بەدواداچوون /نووسینگەی بەڕێز بەڕێوەبەری گشتی/ بۆ زانین و کاری پێویست/ لەگەڵ ڕێزدا.
- بەڕێوەبەرایەتی ناوەندی وەرگرتن/ بۆ زانین و کاری پێویست/ لەگەڵ ڕێزدا.
- بەڕێوەبەرایەتی دڵنیایی جۆری و متمانە بەخشین/ لەگەڵ بەرایبەکان/ لەگەڵ ڕێزدا.
- دەرکردە.

Address - Erbil, Kirkuk Road, Hadi Chawshli Street   عنوان- أربيل، طريق كركوك، شارع هادي جاوشلي   هەولێر، ڕێگای کەرکوک، شەقامی هادی چاوشلی -ناونیشان
www.gov.krd   ژ. تەلەفون: 0662567603   ئیمەیل: qaa.directorate@mhe-krg.org
asqa.office@mhe-krg.org

لە ئێستا دا ئەم زانكۆكیە زیاتر لە (٢٠٠٠) خوێندكار و (١٤) بەشی زانستی لە خۆدەگرێت و زیاتر لە (٣٠٠) فەرمانبەر و نزیك (٩٠) مامۆستای هەیە و دابەش دەبن بەسەر هەردوو شاری كفری و كەلار، سەرۆكایەتی زانكۆكە و كۆلێژێك و پەیمانگایەك لە كفری و كۆلێژێك و پەیمانگایەك لە شاری كەلار.

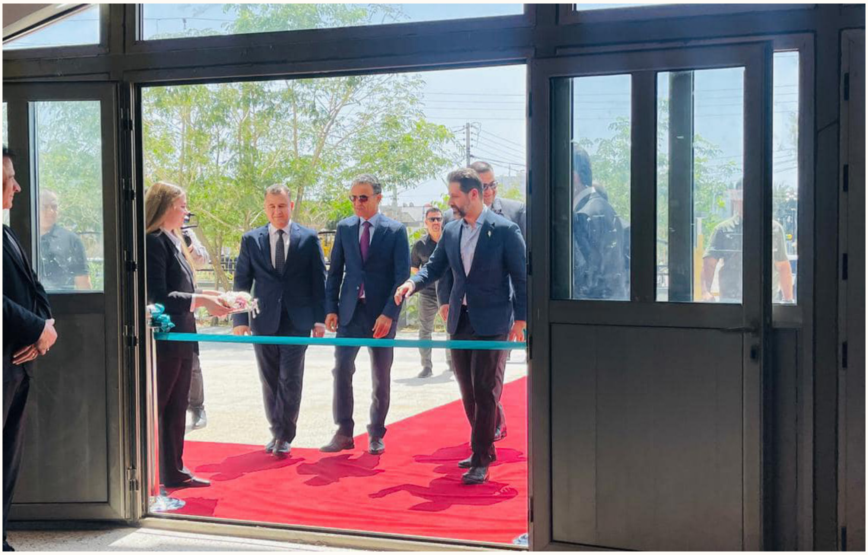

لە (٢٠٢٤/٤/١٤) بە ئامادەبونی هەردوو بەڕێزان: جەنابی كاك قوباد تاڵەبانی جێگری سەرۆكی ئەنجومەنی وەزیران و جەنابی د.ئارام محەمەد قادر وەزیری خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستی، كردنەوەی بینای سەرۆكایەتی زانكۆی پۆلیتەكنیكی گەرمیان و پەیمانگای تەكنیكی كفری لە شاری كفری، كۆبونەوەیەك كرا لە گەڵ ئەنجومەنی سەرجەم كۆلێج وپەیمانگاكانی زانكۆمان، جگە لە تێجوی نۆژەنكردنەوەی بیناكە و سەرجەم كەلوپەلەكانی، جەنابی كاك قوباد تاڵەبانی بڕیاریدا بە پێدانی (١٢٥) كۆمپیوتەری ئاست بەرز و بەڕێز د. ئارام محەمەد قادر، بڕیاری دا بە خەرج كردنی بڕی (١٢٥) ملیون دینار بۆ پێداویستیە هەنوكەیەكانی زانكۆمان.

لە كۆتاییدا، درود وسڵاو دەنێرین بۆ رۆحی بەرزە فڕی شەهیدانی ئەنفالكراوان و سەرجم شەهیدانی ڕێگای ڕزگاری كوردستان، سەربەرزی بۆ كەس وكاریان، ئومێد دەكەین كردنەوەی زانكۆی پۆلیتەكنیكی گەرمیان كە پاداشتێكی بچوكە بۆ ناوچەی ئەنفالكراوی گەرمیان، ببێتە سارێژبونی بەشێك لە خەم و ئازاری كەس وكاری سەربەرزی شەهیدان بەگشتی و كەسوكاری ئەنفاڵ كراوان بەتایبەتی، هەر بۆ ئەو مەبەستەیش رەمزی ئەنفال كرا بە لۆگۆی زانكۆی پۆلیتەكنیكی گەرمیان،دەستی ماندوبونی هەمو ئەو خەمخۆر و دڵسۆزانە دەگوشین كە رۆڵیان هەبوو لە كردنەوەی ئەم زانكۆیە، بەتایبەتی جەنابی كاك قوباد تاڵەبانی جێگری سەرۆكی حكومەت و بەڕێز د.ئارام محەمەد قادر وەزیری خوێندنی باڵا وتوێژینەوەی زانستی، پشتیوان بە خودای گەورە ئەم زانكۆیە دەبێتە ناوەندێكی

مەعریفی بۆ پێگەیاندنی کادری بە توانا بۆ بازاری کاری عێراق و هەرێمی کوردستان بە گشتی و ناوچەی گەرمیان بە تایبەتی.

کەلاری کۆن

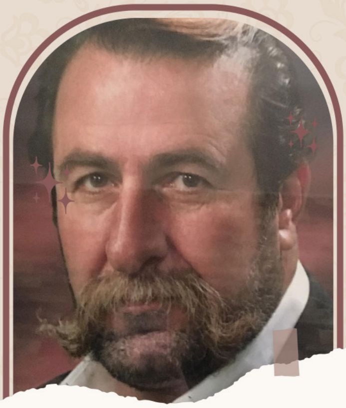

کیسرا جاف

بەڵێ کەلار لادێیەک بووە، بەڵام ئەو شتانەی لەوێ هەبووە لە قەزاکانی دەوروبەری لە سەردەمی کۆندا کەم بووە، هەروەها لەبەر دەسەڵاتی بەگزادەکانی جاف لە کەلار نیمچە سەربەخۆییەکیان هەبووە، لەبەر ئەوەی زۆر جار شورتەی سەیاری ئەو کاتە خەڵکیان دەگرت لە دێهاتەکانی تر کە لە کەلارەوە ڕەت دەبوون بەرەو کفری زیندانیەکانیان بردووە , چەند جارێک ئەم حاڵەتە ڕووی داوە، زیندانێکان هاواریان دەکرد یان بۆ کەریم بەگ یان بۆ داود بەگ، ئەوانیش لە دەستی شورتەکان ئازادییان کردوون، بە شورتەکانیان دەووت بڕۆن، هەتا جارێک بابی خۆم ئەمر قەبزی بوو، موقەدەم شورتەیەک بە موسەلەحەوە هاتبووە کەلار بۆ گرتنی، داود بەگ هانی منداڵانی کەلاری دا بەردبارانیان بکەن.

کەلار وەک کۆمەڵگەیەک بووە، لە هەموو تایفەکانی جاف و غیرە جافیشی تێدا ژیاوە، هیچ جیاوازییەک نەکراوە لە نێوانیان لە لایەن بەگزادەکانی جافەوە، چەند ماڵێکی جولەکەی تێدا بووە، کابرایەک ناوی (نەسیم جولەکە) بووە لە شەڕی جاف و تاڵەبانییدا داوای تفەنگەکەیان لێکردووە بیدەنە دەست کەسێکی تر، تفەنگەکەی نەداوە، وتوویەتیی «ئەی خۆ منیش خەڵکی کەلارم، دێمە شەڕەکەوە».

من لەم ڕاپۆرتەدا هەندێک شت دەنووسم، ئەگەر هەڵەی تێدابوو ئێوە بەژداربن و ڕاستی بکەنەوە .

یەكەمین كەسەكان لەكەلاردا

- یەکەم کەسانێک لە کەلار نیشتەجێ بوون، بنەماڵەی حاجی ئەلماس بوون، لە بەگزادەکان، حەسەن بەگی سلێمان بەگی حەمەپاشای جاف بووە .
- مزگەوتی کەلار، حەسەن بەگی سلێمان بەگ دروستی کردووە .
- یەکەم مەکتەبی کەلار، حەمە بەگی فەتاح بەگی حەمەپاشای جاف لە ساڵی ١٩٣١ ماڵەکەی خۆی کردە مەکتەب، ئەو مەکتەبە ئێستا ناوی کەلارە .
- یەکەم کچ لە کەلار، بگرە لە سنوری کەرکوک، چووەتە مەکتەب ئەختەری حەمە بەگ بووە .
- یەکەم شاعیر، حەمۆمین بەگی کەریم بەگ (مینە جاف) بووە .

- یەکەم کچ، زانکۆی تەواو کردووە، خورشیدە خانی داود بەگ بووە.

- یەکەم کەس، جلی ڕانک و چۆغەی لەبەر کردووە لە کەلار و بگرە لە لیوای کەرکوکدا، حەمەبەگی فەتاح بەگ بووە.

- خەستەخانەی کەلار، ساڵی ١٩٣٧ لەلایەن داود بەگی جاف بینا کراوە.

- بیری ئیرتیوازی، ساڵی١٩٥٠ ئەویش هەر لەلایەن داود بەگی جافەوە دروست کراوە.

- بەریدی کەلار، ساڵی١٩٥٥ لەلایەن داود بەگی جاف هاتۆتە کەلار.

- کۆنترین قورئان، قورئانەکەی مەحموود پاشای جاف، لە ماڵی شەوکەت بەگدا بووە، دوای ئەو، قورئانەکەی ڕەزا بەگ و قورئانەکەی مامە شێخ حەسەن بووە.

- یەکەم ئۆتۆمبێل لە کەلاردا هی حەمە بەگی فەتاح بەگ بووە لە ساڵی ١٩٣٠، یەکەم ئۆتۆمبیلی جۆری جێب، هی شەوکەت بەگ بووە لە ساڵی ١٩٥٠، یەکەم موهەندس لە کەلار سەرتیپی شەوکەت بەگ بووە.

- یەکەم کتێبخانە لە کەلاردا، هی حەمە سەعید بەگی حەمەبەگ بووە.

- یەکەم مەلا لە کەلاردا مەلا عەلی بووە، باوکی حاجی حەمە ڕەشید.

- وەستای ناڵبەند، وەستا جەلال و وەستا ساڵح بوون.

- یەکەم ئاش هی ماڵی داود بەگ و مستەفا بەگی کەریم بەگ بووە.

- یەکەم دوکان هی مەحموود عەتار بووە، ناسراو بوو بە خولە عەتار.

- یەکەمین مامۆستاکان، عوسمانی مەلا موستەفا، دوای ئەو حسێن کەلاری و محەمەدی عەلی سەلیم بەگ بوون.

- یەکەمین مامۆستای ئافرەت، حەلاوی حەمەڕەشیدی حەمە عەزیز بووە.

- یەکەم خۆپیشاندان لە کەلاردا، داود بەگ ڕێکیخستووە لە ساڵی ١٩٤١ تەئیدەن بۆ بزووتنەوەی ڕەشید عالی گەیلانی دژی ئینگلیز، شیعارەکەشیان ئەوە بووە (ئێمە کوردین کوردمان ئەوێ ....).

- یەکەم موزەمید، محەمەدە فەنی بووە، مامی حاجی حەمەڕەشید.

• باشترین ڕاوچی بە ئەسپەوە، حەمەسەعید بەگی حەمە بەگ بووە، باشترین ڕاوچی ناوچە براحەمە، مەحموود ڕەزا بەگ و حەمە ڕەشید حەمە عەزیز بوون، باشترین ڕاوچی بە تانجی، عەلی بەگی سەلیم بەگ و مەجید بابان بوون.

• یەكەم چایخانە، خولە پەخە و حەسەنی هەیەر دایانناوە.

• زۆربەی منداڵانی كەلار، میمكە ئامە ناوكی بڕییون، خۆم یەكێكم لەوان.

• شێخ حەسەن، ددانی خەڵكی هەڵكێشاوە بەبێ بەنج.

• خۆشترین دەنگ بۆ گۆرانی حسێنی هەیەر بووە.

• یەكەم حاجی، حاجی مەجید بووە، حاجی مەجید یەكەم سەرقافڵەی ژنانی كەلار بووە بۆ سەر مەزاری شێخ عەبدولقادری گەیلانی و كەربەلا و نەجەف.

• یەكەم پاس ئیشی كردوە لە كەلار، هی شێخ ڕەشیدی شێخ حەسەن، دوای ئەو هی حاجی ئەحمەدی حەمەمراو بووە.

• یەكەم خەیات، سەباح جولەكە بووە.

• یەكەم كەس عەبای پێ بەخشراوە حەمەی هەسەن بووە.

- یەکەم تیپی فوت بۆڵ، تیپی شێروانە بووە، دکتۆر حەسەنی کەریم بەگ دروستی کردوە.

- یەکەم باخ داود بەگی فەتاح بەگ دروستی کردوە.

- یەکەم بۆیسان هی شێخ حەسەن بووە.

- یەکەم مۆلیدەی کارەبا هی داود بەگ بووە.

- یەکەم ماڵ بە شێلمان دروست کرابێت، ماڵی موستەفا بەگی کەریم بەگ بووە.

- یەکەم خانووی دوو تەبەق (نهۆم)، ماڵی حەمەسەعید بەگی حەمەبەگ بووە.

- یەکەم دکتۆر عەلی عبدولڕەحمان بەگ بووە.

- یەکەم زابت جەمیلی ئەحمەد بەگ بووە.

- یەکەم کەس تەتەوعی سەربازی کردووە، جوامێری قالە جاف، دوای ئەو عەبدوڵڵای برای سەلەی عەولکەریم بووە.

- گەورەترین کەس لە ڕووی تەمەنەوە، قالە جاف بووە.

- یەکەم سەلاجە، هی ماڵی محەمەد بەگی ڕەزا بەگ بووە، بەنەوت ئیشی کردوە.

- یەکەم موبەریدە، هی ماڵی موستەفا بەگی کەریم بەگ بووە لەساڵی ١٩٥٨.

- یەکەم گرامۆفۆن، هی ماڵی حەمەسەعید بەگ بووە بە هندل ئیشی کردوە.

- گەورەترین ڕادیۆ، هی ماڵی خالید بەگی ڕەزا بەگ بووە.

- جوانترین جلوبەرگ لەبەردەکرا، حاجی محەمەدی ڕۆستەم و محەمەدی ئەحمەدی ڕۆستەم بوون.

- یەکەم کەس لەقەبی کەلاری بۆخۆی دانا، ئەحمەد کەلاری بووە.

- یەکەم کوێخا، عەمینی حاجی بووە.

- جوانترین ئافرەتانی کەلار، حەبە خانی کەریم بەگ و حەلاوی سەعید بابان و سەلەی ئەولکەریم و ئایشی حاجی محێدین بوون.

- یەکەم ئافرەت جلی مۆدەی کردۆتەبەر، ئامینە خانی ڕەزا بەگ بووە.

- یەکەم شەهیدی پێشمەرگە، شێخ کەریمی شێخ محەمەد بووە.

- یەکەم پێشمەرگەکانی کەلار، عەلی بەگی سەلیم بەگ و ئەحمەدی برا حەمە و حسێنی حاجی محێدین و حاجی حمید گوڵ کوت بوون.

- ساڵی ١٩٦٣ خەڵکێکی زۆر بوونە پێشمەرگە و کادر، مستەفا بەگی کەریم بەگ، مەحمود بەگی ڕەزا بەگ، دکتۆر حەسەنی کەریم بەگ، خوسرەوی حەمە سەعید بەگ، ئەحمەد کەلاری، ڕەزای قالەجاف و حەسەن کەلاری پێشمەرگە بوون، لالە فایەق، فەتاحی عەزیزی سەیموراد، سابیری عەزیزی فارس، حەمەی عیسا، حەمەی عەلی سلێمان و شێخ کەریم شێخ محەمەد کادر بوون.

- باشترین مەلەوان، حەمەی قارەمان بووە.

- کۆنترین دارخورما، هی خاتو زێبا بووە.

- یەکەم کەس مەشروبی خواردۆتەوە، مەحموود بەگی ڕەزا بەگ و ئەحمەدی براحەمە بوون.

- یەکەم کەس عەینەکی توبی کردۆتە چاو، ئاسۆی مەحموود بەگی ڕەزا بەگ بووە.

- خۆشترین دۆ، هی ماڵی ڕەشەی فاتە بووە.

- خۆشترین ماست، هی ماڵی حەمە ناوباخی بووە.

- گەورەترین ڕانە مەڕ، هی مەلیحە خانی دایکی حمە سەعید بەگ بووە لە ساڵی١٩٤٠، دوای ئەو ڕانی حەسەنی خدر بووە لە ساڵی ١٩٥٠.

- بەناوبانگترین ئەسپ، ئەسپە کوێتی حەمەسەعید بەگ بووە.

- بەناوبانگترین گوێدرێژ، کەرەپاتری بووە.

ژنە کۆنەکانی کەلار

لە کەلاردا ژنانیش دەورییان هەبووە، خوای گە ورە لە گوناحیان خوش بێت، لێرەدا هەندێکیان دەخەینە بەرباس، بە داوای لێبردنەوە ناتوانم زۆر بە درێژی وەسفیان بکەم، شتێکی کورتیان لەسەر دەنووسم.

خاتوو زێبا، ئافرەتێکی زۆر موسڵمان بوو، ڕێزی تایبەتی هەبوو لە ناو پیاوان و ژنانی کەلار و بەگزادەکاندا.

ئایشەی ژنی حەمەی ئەحمەدی قیرین، خۆم بەمنداڵی بانگم ئەکرد میمکەئایش، کەدەکاتەدایکی توبای خێزانی حاجی عوسمان، ژنێکی زۆر موسڵمان بوو، لەم دواییەدا چووم بولای لە ماڵی حاجی عوسمان.

دایکە زبە، ژنی باوکە سەعە بوو، دایکی مەجید بابان و شەوکت بابان و دادە سەلە، دایکە زبە ئەبێتە دایکی شیری بابم و پەریخان و نەبەرد، زۆر ژنێکی یەکجار موسڵمان بوو، هاوین و زستان بە ڕۆژوو بوو، دایم خەریکی سەڵاوات لێ دان بوو، ڕۆژێک پێم ووت، دایکە هیلاک نابی، ووتی کورەم گوناحم کردوە، وتم گوناحی. چیت کردوە، وتی شەوێک سەگێک تەرەکی بوو، منیش هەڵسام توتکەکانیم فرێداوە دەرەوەی ماڵ و بەبایەنی چووم بیان هێنمەوە ماڵ سەیرم کرد نەماون.

دایکە خەجێ، ژنی حەمە عەزیز، دایکی حەمە ڕەشید و زینەب و ئامین، ژنێکی موسڵمان و لەخوا ترس بوو، خەڵکی کەلار، کاتی باران بارین، باران کەم بوو ئەهاتن بولای، دایکە خە جێ بەیاخی ئەبرد بۆ سەید سۆنە هەڵی ئەکرد، بەقودرەتی خوا و دڵ پاکی ئەو ژنە، دوایی دوو سێ ڕۆژ دەستی ئەکرد بە باران بارین.

میمکە ڕەعەی میمکە خازە، دایکی حاجی عەلی و مەحموود و ڕوناک، ژنێکی بە شەخسیەت، کاتی قسە کردن ئیجبار ئەبوی گوێی لێ بگریت.

میمکە ئاهو، ژنی حەمەی حەسەنی مەحموو، کە دەکاتە دایکی کاک مەحموو و لالە فایەق، ژنێکی موسڵمان و مەجلیس خوش بوو، خەڵکی لادێ زوو ئەخە وتن، بەڵام میمکە ئاهو دایم درەنگان ئەچو بۆ دێنی بۆ ماڵان.

میمکە ئامە، میمکە ئامە ژنی مامە شێخ حەسەن، ژنێکی بە شەخسیەت و بە ویقار بوو، مجامەلەی نەدەکرد.

میمکە ئامە، میمکە ئامە ژنی حەمەمراد کە دەکاتە دایکی حاجی ئەحمەد و کاکە حەمە، ژنێکی موسڵمان بوو، یارمەتی فەقیری زۆر دەدا.

میمکە سەلە، دایکی ئەحمەد کەلاری و حەمۆمین کەلاری، ژنێکی ڕوو خۆش و میوان دار بوو.

میمکە پیزە، دایکی ساڵح ئەحمدی وەیسە و دایکی خاوەر ژنی مەجید، ژنێکی موسڵمان و فەقیرو بەری بوو لە بەرائەتا وێنەی نەبوو.

میمکە مینای میمکە مەنیج، دایکی حەمە و دایکی جەمەی ژنی حاجی ئەحمەد دەبێتە دایکی (دایەن) سوریای ڕەزا بەگ ،خۆی هەتیوی هە بوو، هەتیوی خەڵکیشی بەخێو دەکرد.

خاوەری ژنی مەجید شوان، ژنێکی موسڵمان و یارمە تی خەڵکی ئەدا لە تەعزێکاندا نانی دروست ئەکرد بۆ هەمووان.

میمکە خورشە، ژنی براحمە، دایکی بەکر و جەواهیر، ژنێکی موسڵمان و زۆر سەخی بوو، یارمە تی فە قیر و هە ژاری زۆر دەدا.

میمکە فاتە، ژنی ئەولکە ریمی کەتان، ژنێکی موسڵمان و فە قیر و باسی کە سی نە دەکرد.

میمکە ئاسکە، ژنی مام بایز، ژنێکی گورجوگوڵ و سەخی تەبیعە ت بوو، زۆر جار لەگەڵ عوسمانی ڕەحمەتی ئەڕۆیشتم بۆ ماڵیان نان و دۆیە کی خۆشی ئەدا پێمان.

میمکە ئایش، ژنی ئەحمەدی فەتاح ناوخاس، دایکی کاکە مینە و توبا و ئاسکە، دەکاتە دایکی (دایەن) سەردار و سالاری داود بەگ، ژنێکی موسڵمان و دڵسوز بوو.

تێبینی: ڕەوانشاد کیسرا حەمەسەعید بەگی جاف پێش ئەوەی کۆچی دوای بکات لەپەڕەی تایبەتی خۆی لە تۆڕی کۆمەڵایەتی فەیسبووك ئەو زانیارییانەی بڵاوکردووەتەوە، ڕێگای بە سەرپەرشتیاری «یادی کەلار» دابوو، بڵاوی بکاتەوە.

ژاڵەی حاجی قادر

ئەو ئاواییەی حاجی قادری شاتری ناسنامەی بۆ دەرهێنا

بێستون ژاڵەیی

سەرەتا دەبێ ئەوە بێژم کە مامەڵەکردن لەگەڵ مێژوو و سەربوردە و ڕووداوە تۆمارنەکراوەکاندا قورس وهیلاککەرە، بەڵایەکی گەورەی مامەڵە لەگەڵ مێژووی گەرمیان و کەلار و جموجوڵە سیاسی و کۆمەڵایەتی و ڕووناکبیریەکانی دەڤەرەکەدا، کەمی سەرچاوە و دۆکۆمێنتە، منیش لەگەڕان بەدوای سەرەتاکانی ژیاندا لە ژاڵە وەک گوندێکی گەرمیان ئەزیەتی زۆرم بوو، «بەڵام بێگومان زەحمەتی و سەرەسووڕەی توێژینەوە و تۆمارکردن چێژێکی شاراوەی تایبەتیشی هەیە کە وەک تلیاک وایە بۆ توێژەر و ناتوانێ وازی لێ بێنێ»، ئەمەی لێرەدا یادداشتم کردووە، سەرەتا و دەروازەیەکە بۆ ئاشنابوون و ناسینی یەکێک لە گوندە گرنگەکانی گەرمیان کە ڕۆڵی دیار وبەرچاوی لە ژیانی کۆمەڵایەتی وتێکۆشانە جۆربەجۆرەکانی گەرمیانیەکانیشدا هەبووە، بەهیوام من و خەڵکانی تریش بۆمان بلوێ لە فرسەتی تردا تەواوی بکەین.

گوندی ژاڵەی حاجی قادر لە کۆنترین گوند و ئاوەدانییەکانی گەرمیانە کە جافی کۆچەری تێدا نیشتەجێ بووە و لە ساڵی ١٩١٩ لەلایەن حاجی قادری شاتری سەرۆکی عەشیرەتی شاتریەوە دووبارە ئاوەدانکراوەتەوە، بڕگەی یەکەمی ناوەکەی لەو هەموو ڕووەکە خۆڕسکەی ژاڵەوە هاتووە کە لە خڕ و چەمی دێکەدا دەڕوێن و بڕگەی دووەمیشی ناوی خودان و ئاوەدانکەرەوەی گوندەکەیە، ئەڵبەتە ژاڵە زۆر پێش ئەمە ئاوەدان بووە و بەدیاریکراوی لەسەردەمی محەمەدی ئیبراهیمی باپیری حاجی قادردا و دۆکۆمێنتێکی شایەت هەیە لەسەر بوونی جۆرێک لە نیشتەجێبوون لە ژاڵە و ئەو ناوچانەی شاتریدا، هی کاتی گەشتەکەی جیمس بێلی فرێزەرە کە لە ساڵی ١٨٣٤ و فرێزەر لەو کاتەدا ناوی

«ژاڵە»ی هێناوە کە نووسراوێکی لێوە ئامادەکردووە و باسی پارچە بەردێکی دەگمەن دەکات لەو نزیکانە کە فرێزەر دەڵێ لە ژیانمدا هاوشێوەیم نەبینیوە١، کە ئەمەش ئەو بەردە گەورە دانراوە دەگمەنەیە کە بەم گێڕانەوە و تاریفە دەکەوێتە پشتی گوندی ژاڵەی حاجی قادرەوە و تا ئەمڕۆ بە «بەردە کەڕەکە» دەناسرێ.

ئەوەش ڕۆشنە کە ئەڵبەتە نیشتەجێبوونی بنەماڵەی حاجی قادر و شێوە وازهێنانێکیان لە ژیانی کۆچەری بۆ ساڵانێکی زۆر پێش ئاوەدانکردنەوەی ژاڵە لەلایەن حاجی قادرەوە دەگەڕێتەوە، ئەویش کاتێک محەمەدی ئیبراهیمی باپیری و گەورەکانی هۆزەکەی دەیان پارچە زەوییان لە شێروانە و سەیدخەلیل و باوەنوور کڕیوە، بەڵگەنامە فەرمییەکان دەری دەخەن باوکی حاجی قادر مەحمودی محەمەد و تیرەکەی لە پێشی هەمووانەوە لەدەشتی شێروانەدا نیشتەجێ بوون و هەروەک ڕۆژنامەی زەورا لە ژمارەی ڕۆژی ٩ ی نیسانی ساڵی ١٨٣٧ ی زاینیدا ئاماژەی پێکردووە «واتە ٣ ساڵ دووای گەشتەکەی فرێزەر»کە شاتریەکان لەو ساڵەدا کە هێشتا محەمەدی ئیبراهیمی مەنسوری ئاخەی باوکی مەحمود ڕێبەرایەتی کردوون و سەرۆکیان بووە سەردانی مەڵبەندەکانی حکومەتیان لەناوچەکەدا کردووە، وەک لەرۆژنامەکەدا هاتووە ، ئەمە لەکاتێکدا کە زەوی وزار بۆ نیشتەجێکردنی جافەکان بێبەرامبەر بووە، سەرۆکی شاتری و هارونیش لەگەڵیاندا بەڵێنیان داوە لەبەرامبەر ئەو زەوی و زارانەدا کە پێیان دەدرێت بڕە پارەیەک بدەنە گەنجینەی دەوڵەت، بۆ پیشاندانی ئەو شوێنانەی گونجاوبوون بۆ کشتوکاڵکردن و تاپۆکردنی بەناوی خۆیانەوە و بۆ ئەمەش کاربەدەستی تایبەت دانراون٢، ئەمەش دەرخەری ئەو ڕاستیەیە کە کەس پێش شاترییەکان لەو سنوورە ئیدارییەدا نیشتەجێ نەبووە کە ناوی کەلارە،

لەمە زیاتریش لەکاتی هاتنی شاتریدا بۆ نیشتەجێبوون لەم ناوچەیە هەندێک بنەماڵە لە تیرەی غەیرە جاف لەگەڵ جافدا بۆ باشووری کوردستان هاتوون و لەو نێوانەدا لەپاڵ تیرەکانی گێژ و پاڵانیدا ناوی هۆرمەزیار هەیە کە هۆرمەزیارەکانیش لەو سەروبەندەدا چەند خێزانێکیان نیشتەجێی ژاڵە دەبن و پێشتر لەگەڵ جاف وشاترییەکاندا لە دیوی ئێرانەوە هاتوونەتە ئەو ناوچەیە٣.

ژاڵە وەک گوندێکی گەرمیان گرنگیەکەی لەوەوە سەرچاوە دەگرێ کە پایەختی شاترییەکان بووە لە گەرمیان و ئەم گرنگیەشی بەشی زۆری لە کەسایەتی حاجی قادری سەرۆکی شاتریەوە سەرچاوەی گرتبوو، کە ئەم پیاوە سەرعێلێکی بەهێز و حەکیم و خاوەن پێگە بوو، ئەم پیاوەی سەردار و سەرعێلێکی هەڵکەوتوو و چاکسازێکی کۆمەڵایەتی گەورە بوو کە هیچ ئاشتەواییەکی کۆمەڵایەتی لەو زەمانەدا بێ بەشداری ئەو نەدەکرا، ئاگری هیچ کێشەوئاشووب و ناکۆکیەکی کۆمەڵایەتی بێ بەشداری ئەم پیاوە موسڵیحە کەڵەگەت و بەسام وهەیبەتە نەدەکوژایەوە، پارێزەر و گەڕیدە و مێژووناس (عەباس عەزاوی) خاوەنی کتێبی عشائر العراق لە ١٩٤٣ هاتۆتە ژاڵە و حاجی قادری بینیوە و لەوبارەیەوە لەباسی شاتریدا نووسیویەتی «ئەوم لەشوێنی نیشتەجێی خۆی لە ناحیەی شێروانە بینی»٤ ئەڵبەتە لەو دەور و زەمانەدا خەڵک پەیتا پەیتا بۆ کاروبارە جیاجیاکانیان دەهاتنە ژاڵە، لەبەر ئەوەی حاجی قادر، سەجەرەناس و شارەزاییەکی سەیری لە ئەسڵ و فەسڵ

و بنەچەی تیرە و تایەفەکانی گەرمیاندا هەبوو، خەڵک بۆ شارەزابوون لە بنەچە و ناسینەوەی باب و باپیری خۆشیان دەهاتنە ژاڵە و لای حاجی قادر. هەروەک لەبەر ئەوەی ئەم پیاوە خوێنەوار و فارسی وعەرەبی وتورکی زان، خەڵکە رۆشنبیر و خوێنەوارەکەی ئەو زەمانە دەهاتنە ژاڵە و دیدەنی حاجی قادر، لەو نێوانەدا کەسایەتی سیاسی و ڕوناکبیری و کۆمەڵایەتی شێخ محەمەد شاکەلی زۆر جوان و ورد لەسەر ژاڵەی ئەو سەردەمە وەستاوە و پێشمەرگەی دێرین و پەروەرشیار و ڕوناکبیر مامۆستا عەلی پەرلەمانیش، هەروەها باسی چوونی لەگەڵ کۆمەڵێک مامۆستا و کەسایەتی جیاجیادا ڕۆشتۆتە ژاڵە و لەم نێوانەدا مامۆستا عەلی بەدەق نووسیویەتی» بەهۆی مامە حاجییەوە کە نەک تەنیا سەرۆکی تیرەی شاتری بوو، بەڵکو کەسایەتییەکی دیاری ئێلی جاف و سەنگی تایبەتی هەبوو، ژاڵە بووبووە ناوەندێکی کۆمەڵایەتی و هاتوچۆی سەرۆک هۆز و تیرەکان و خەڵکییش، ئەمەش وایکردبوو ژاڵە لەچاو دێهاتەکانی تر تایبەتمەندی بۆ دروستببێ، ئۆتۆمبیل هاتوچۆی بکات و هەشیبێ، ئاشە مەکینەی تیابێ، کارێزی ئاوی هەبێ و مزگەوتی تیادروستبکرێ»٥.

هەر بۆیە لەسالانی پێش ١٩٥٨ یشدا گوندەکە دەبێتە یەکێک لە گەورەترین گوند و ئاوەدانیەکانی گەرمیان و نزیکەی ٥٠ خێزانی تێدا نیشتەجێ دەبن، یەکێک لە بەتەمەنە هۆشیارە نیشتەجێکانی ئەو دەمەی گوندی ژاڵە، برایمی سەمینی سڵەمانە کە ناوی ماڵ و خێزانەکانی ئەو سالانەشی یەکە یەکە بەشوێنی خانو و ماڵەکانیانەوە لە ژاڵە لەبیرماوە ٦.

ژاڵەی حاجی قادر سەر بەناحیەی پێبازە و بە ١٥ کیلۆمەتر لە باشووری خۆرئاوای ناحیەکەدا هەڵکەوتووە و بە ٣٠ کیلۆمەتریش لە باکوری خۆرهەڵاتی قەزای کەلارەوەیە، گوندەکە لە باشورەوە گوندی ڕەندعەلی خان و لەباشووری خۆرهەڵاتەوە گوندی بیەڕەش و لە باکورەوە گوندی سۆفی ڕەحیم عەلی قادر و لەباکوری خۆرهەڵاتەوە گوندی گلاڵکەوە و لە خۆرئاواوە گوندی خالەبەگ و لەباشووری خۆرئاواوە گوندی زەماوەنگەوە و لەباشووری خۆرئاواشیەوە گوندی چەمەبیسمیلایە، گوندەکە لە پێکهاتە کشتوکاڵیەکەیدا بە کەرتی ٧ ی ژاڵەی حاجی قادر دەناسرێ و ڕووبەرە گشتیەکەی ١١٢٢٣ دۆنمە و ڕووبەرە کشتوکاڵیەکەی ٣١٦٨ دۆنمە کە ٣٢ دۆنمی بەراوە کە حاجی قادر تا حەفتاکانی سەدەی ڕابردووش لەبەریدا بە ئاوی کارێزەکە و چەمی ژاڵە برنجی دەچاند و مەرەزەی دەکرد و دەیان تەن چەڵتوکی لێ هەڵدەگرت، باقیەکەی زەوی ژاڵە پشت ئاو و دەیمە، گوندەکە ١٣٠٥ دۆنم بەردەڵانی و٦٧٣٥ دۆنم لەوەڕگای هەیە، ڕووبەری گوندەکە١٥ ,١٣ دۆنمە و گۆڕستان و کانی و کارێز و تۆڕێکی ڕێگاوبانی خاکی لەگەڵ گوندەکانی چواردەوریدا هەیە ٧.

ڕوداوێکی جیاوازی تر لە ژیانی ژاڵە و ژاڵەییەکاندا ئەوەییە کە کاتێک حاجی قادر لە سییەکانی سەدەی ڕابردودا و بەدیاریکراوی لە مانگی ١ ساڵی ١٩٣٧ دا کەوتە ڕێ بۆ سەفەری حەجی ماڵی خوا و لەو سەفەرەیدا دوومانگ و یەک ڕۆژی پێ چوو، گەڕانەوەی حاجی قادر لە فەریزەی حەج بۆنەیەکی گەورە و بێوێنە بوو بۆ گوندی ژاڵە و دانیشتووانی، پێش گەڕانەوەی حاجی پیاوە سەردەرچووەکانی ئاوایی ڕۆیشتبوونە مزگەوت و مەرقەدی گەیلانی لەبەغدا و١٥ ڕۆژ زیاتر چاوەڕوانی گەیشتنی قافڵەکەی حاجیان کردبوو، حاجی لەو سەفەرەیدا دیاری بۆ زۆربەی خەڵکی ئاوایی و منداڵان هێنابوو و ١٥ ڕۆژ زیاتریش خەڵک لە شوێنە جیاجیاکانی گەرمیانەوە بۆ بەخێرهێنانەوەی حاجی لەسەفەری ماڵی خوا دەهاتنە ژاڵە و ئاوایی بەردەوام قەرەباڵغ و پڕمیوان بوو، لەو ماوەیەشدا نان و خوان بۆ خەڵکی دێ و میوانەکانیش لە ماڵی حاجی قادر ساز کرابوو [٨].

ئاشێک کە بە نەوتی ڕەش کاری کردووە لە گوندەکەدا لەساڵی ١٩٥٢ داناوە وپێشتر چەند ئاشێکی ئاو لە گوندەکە و دەوروبەریدا هەبووە و خەڵکی هەموو گوندەکانی ئەو ناوە بۆ باراش هاڕین دەهاتنە ژاڵە، وەستا عەزیز فیتەری کوڕی برایمی حەمەخان کە لەکەسایەتیە کۆمەڵایەتی و وەستا وکاسبکارە ناسراوەکانی گەرمیانە و لەسەرەتای حەفتاکانی سەدەی ڕابردوودا لەگەڵ وەستاکەیدا هاتۆتە ژاڵە بۆ چاککردنەوەی ئاشەکە بۆی گێڕامەوە، ئەو ئاشەی ژاڵە بەجۆرەکەی ئاشەوانی و کرێکارەکانی و قەرەباڵخی و ئیشی بەردەوام و باراش هەڕەکانیەوە لە دەزگا و دایەرەیەکی گەورە و ڕێک وپێک دەچوو [٩].

بەپێی دۆکۆمێنتێکیش کە لە مزگەوت و حوجرەی فەقێکانی گوندی ژاڵەی حاجی قادرەوە دەستکەوتووە، حاجی قادر یەکەم مزگەوتی لە ساڵی ١٩٢٤ لەگوندی ژاڵەدا دروست کردووە، بەمەش ئەم مزگەوتە لەدەرەوەی شاری کفریەوە دەبێتە یەکەم مزگەوتی ئاوەدانیەکانی گەرمیان کە ناوچەکە تا ئەو کاتە زۆر کەم ئاوەدانی تێدابووە، لەو مێژووە بە دوواوە مزگەوتەکە بەردەوام ئاوەدان بووە و بەردەوام مامۆستا و مودەڕیس و فەقێی لێ نەبڕاوە، تەنیا لەساڵی ١٩٦٣ دا نەبێت کە حەرەس قەومی بەدناوی ڕژێمی بەعس گوندەکەی سوتاند وخاپوور کرد و دواتریش حاجی قادر وەستای لە وڵاتی ئێرانەوە هێنا و مزگەوتەکەی بەشێوەیەکی ئەندازەیی نایاب بینا کردەوە[١٠]، لە مامۆستا وعەلامە و مودەڕیسە ناودارەکانی مزگەوتی ژاڵە دەبێ ناوی مامۆستایان «مامۆستا مەلا مەحمودی گۆبانی شاتری، مامۆستا مەلا خالید ڕەباتی، مامۆستا مەلا ڕەئوفی حەیدەری، مامۆستا شێخ محەمەد شێخ حەسەن نەقشبەندی، مامۆستا ئەحمەدی مەلا لەرزانەی شاتری، مامۆستا مەلا حەسەن هۆرێنی، مامۆستا مەلا ڕەشیدی سەدانی، مامۆستا مەلا حسێنی تەرخانی، مامۆستا مەلا فەرەجی ڕەزواری» بهێنین کە هەریەکە و لەسەردەمێکدا مامۆستا و مودەڕیسی مزگەوت و حوجرەکە بوون، حاجی قادر ئەوەندە مزگەوت و حوجرەکەی پۆشتە و ئاوەدان ڕادەگرت وەک مامۆستا مەلا کەریمی شافیعی کە لە ساڵی ١٩٦٧ هاتۆتە ژاڵە دەگێڕێتەوە «ئەو کاتە دوو مزگەوتی پۆشتە لە هەموو گەرمیاندا هەبوو، مزگەوتی گوندی «حاجی لەر» کە تاڵەبانییەکان قاڵیان بۆ کڕی بوو و مزگەوتی ژاڵەش کە حاجی قادر جۆرێک فەرشی نایابی بۆ کڕیبوو کە پێی دەوترا»گڵێم قۆندەرە»[١١]، هەر دەربارەی

مزگەوتەکە و گرنگیدانی حاجی قادر بەخوێندەواری , حەزدەکەم ئەوە لە مامۆستا عەلی پەرلەمانەوە بگوێزمەوە کە حاجی قادر کاتێک بەکەسێکی دەوت خوێنەوار مەبەستی خوێنەواری و تێگەیشتنی قووڵتر بوو لە خوێندن و نووسین، مامۆستا عەلی نووسیویەتی «مزگەوت وەکو دامەزراوەیەکی ئایینیی بایەخێکی گرنگی لە ژیانی موسڵماناندا هەبوو، بەتایبەتی ئەو مزگەوتانەی حوجرەی پێگەیاندنی فەقێی تیابوو، کە لەهەموو شوێنەکانەوە بۆ خوێندن بۆی دەهاتن، ئەمەش دەبووە مایەی دروستکردنی پێوەندیی و ئاگابوون لە شوێنەکانی تر و دۆستایەتیی پەیداکردن، لەپاڵ ئەرکە ئایینییەکاندا مزگەوت رۆڵی لە بووژانەوەی هەستی نەتەوایەتیدا هەبوو، کە مەلا و فەقێکان لە دەستپێکی بزووتنەوەی چەکدارییدا بوونیان هەبێ و وەکو سەرچاوەیەکی دەوڵەمەندی هوشیاریی و هاندانی خەڵکیی بۆ بەرگریکردن لە کورد و روبەڕوبوونەوەی زەبروزەنگی داگیرکەران.

مزگەوتی ژاڵە لەسەر دەستی مامە حاجی قادر دروستبوو، تەنانەت لەرووی دیزاینەوە وەستای شارەزا و لێهاتووی لەئێرانەوە بۆ دروستکردنی هێنابوو، کە دیوارەکەی زۆر پان و سەرچاوەی ئاوەکەی کارێز بوو، چوون مامە حاجی خۆی وەکو خوێنەوارێک دەیویست مزگەوتەکە مەلای باشی هەبێ، دەگەڕا تا مامۆستای لێهاتوو و بەتوانا لەمزگەوتەکەدا بن و حوجرەی پێگەیاندنی فەقێ بەڕێوەببەن و بتوانن کاروباری ئایینی خەڵکی لەرووی شەرعەوە چارەسەربکەن، بۆیە کۆمەڵێک مامۆستای باش هاتنە مزگەوتی ژاڵە، وەکو: مەلا حەسەنی هۆرێنی، مەلا مەحمودی گۆبان، مەلا فەرەجی رەزواری، مەلا حسێنی عەبدوڵڵا، مەلا رەئوفی حەیدەری...هتد، کە لە زۆر لەناوچەکانی ترەوە وەکو هەورامان و شارەزوور و گەرمیانەوە بۆ خوێندن و وەرگرتی زانستە ئایینییەکان روویان تێدەکرد، مامە حاجی زۆر گرنگیی بە رەوشی خوێندن و خوێنەواریی دەدا، ئەو لەو رووەوە پێش زۆر کەس کەوت کە بەهای زانستیان نەدەزانی، بگرە زۆر کەس دژی خوێنەواریی بوون، کە قوتابخانەش لە ژاڵە کرایەوە زۆر پێخۆشبوو، کە زۆر خەڵکیتر بە دەرزی شەیتانییان دادەنا , دەڵێن ساڵێکیان مامۆستا قانیعی شاعیر هاتووە بۆ ژاڵە، مامە حاجی پێشوازیی گەرمی دەکات و مامۆستا قانیع پێش خۆی دەدات، پێیدەڵێن: مامە حاجی بۆ دەکەوێتە دوای ئەو پیاوە؟ ئەویش دەڵێ: ئەوە مامۆستا قانیعی شاعیرە چۆن پێشی دەکەوم؟!»١٢.

هەر لەپەیوەندی بە یەکەمینەکانی ژاڵەدا بۆ یەکەم جار لە ساڵی ١٩٤٦ ئۆتۆمبێل هاتە ژاڵە کە ئۆتۆمبێلێکی جۆری جێبی ئەمریکی بوو، کە حاجی قادر بە ٦٤٠ دینار کڕیبووی بە پارەی چەڵتوک کە بۆ ئەوەش زیاتر لە ١٠٠ وەزنە چەڵتوکی وەزنەی بە ٦ دینار فرۆشتە ئەحمەد عەلی وەکیلی حەبیب خەیزەران١٣، تا ئەو کاتەی حاجی جێبی هێنایە ژاڵە لە گەرمیاندا تەنیا داودبەگی جاف لە کەلار سەیارەی هەبوو , بۆیە بینینی سەیارە لە ژاڵە بۆ خەڵکەکەی زۆر جێی سەرسوڕمان و باوەڕپێنەکراو بوو، خەڵک بەدیار

سەیارەکەوە چەند سەعات دەمانەوە و تەماشای هەموو شتێکی سەیارەکەیان دەکرد و خەڵکی هەموو دێهاتی دەوروبەریش دەهاتن بۆ تەماشای سەیارە جێبەکە، لەساڵی ١٩٥٢ یش جێبێکی ئەمریکی تری مۆدێل ١٩٥٢ ی کڕی وهێنایە ژاڵە کە کوڕەکانی حاجی محەمەد و حاجی حەسەن بەدووای یەکدا شۆفێری بوون.

یەکەم قوتابخانەش لە ژاڵە لەساڵی ١٩٧٨ کرایەوە و یەکەم ودوا بەڕێوەبەریشی تا رووخانی قوتابخانەکە لەسەروبەندی ئەنفالدا مامۆستا خەلیل ئیسماعیل محەمەد سوڵتانی خەڵکی کفری بوو، بەڵام بەعس ئەم ناوەندی ڕۆشناییەی بە ژاڵە ڕەوا نەبینی و قوتابخانەکەی بە فەرمانی کارگێڕی ژمارە٣٥١٣٦ لە ١٩٨٥/١١/١ بەگواستنەوەی مامۆستا خەلیل بۆ قوتابخانەی گوندی»تۆپخانە» داخست١٤.

قسەی کۆتایی بەشێکی سوڵحە عەشایەرییەکانی ئەو دەمەی ناوچەکە حاجی قادری شاتری دەیکردن، ئەم کەسایەتیەی حاجی قادر وای کردبوو کە گوندی ژاڵە لەو دەور و زەمانەدا وەک مەکۆیەک بۆ ئاشتی و لێبوردەیی و کۆبوونەوە لەدەوری سفرەی چاکەخوازی و چاکەی گشتی تەماشا بکرێ ، حاجی قادر بەجۆرێک خاوەن هەڵوێستی گەورە و لەگەڵ گیانی ئاشتی و چاکەخوازی خۆیدا ڕاستگۆ بوو کە کاتێک لە ١٩٦٥/١٢/٢ چەند بکوژێک حاجی عەلی کوڕیان لە گوندی پاریاوڵەی گەورە بە ناهەق وغەدر شەهید کرد و هەر لەگەڵ ڕوداوەکەدا هەموو جاف و هەزاران سواری ئەو فیدراسیۆنە خێڵەکیە هاتنە ژاڵە و داوایان لە حاجی قادر کرد ڕێگایان بدات بۆ تۆڵەکردنەوە و نزیکەی مانگێک سەدان سوار و چەکداری جاف لە ژاڵە بوون، بەڵام حاجی بەڕێزەوە هەموویانی گەڕاندەوە و بۆ داخستنی دەرگای ئاشوب و فیتنە تەنیا بکوژەکان و کەسوکاریانی لەناوچەکەی خۆی دوور خستەوە، ڕووداوێکی تری جیاکەرەوەش کە لە ژاڵە ڕوویدا لە ساڵی ١٩٧٠ بوو کە حاجی و کوڕ و نەوەکانی بۆ هەندێک کاروباری فەرمانگەکانی حکومەت و لەوێ سەیارەیەک لە «ڕەوف» ی کوڕی حاجی قادریدا و دەسبەجێ گیانی لەدەستدا و هەر لەوێ حاجی لە شۆفێرەکە خۆشبوو و ئازادی کرد، لەکاتی گەڕانەوەییدا بۆ ژاڵە خەڵکی دێ بەژن و منداڵ و گەورە وبچوکەوە چوونە پیرییەوە و بووە شین و قوڕپێوان و حاجیش تەنیا ئەوەی وت»ئەوەی ڕوویداوە قەدەری خوا بووە و خوا تا ئەوێ ڕەوفی بەوان بەخشیوە و تەواو»١٥.

دووای ئەمە سوپای عیراق بەفەرمان و چاودێری ڕاستەوخۆی عبدالرحمن عارف فەرماندەی لیوای ١٦ ی زرێپۆش هەڵیان کوتایە سەر گوندی ژاڵە و سەدان سەرباز بە تۆپ و تانکەوە پەلاماری دێیان دا و دوو ڕۆژ فڕۆکەکانی سوپا بەچڕی بۆردومانی دێیان کرد، دووای بەرگریەکی بێوێنەی حاجی قادر و کەسوکارەکەی کە حاجی بۆ ئەو شەڕە

تفەنگێکی سەلیبی کە پێی دەوترا «زدی یەهود» و دوو ڕەزن فیشەکی لەخۆی دابوو و لەسەنگەرەکانی پێشەوەی بەرگریدا بوو لە خاک و ئاو و نیشتیمانەکەی، لەو شەڕەدا لە ١٩٦٣/٧/١٩ یەحیای حاجی حسێنی حاجی قادر کە کوڕێکی جوانخاس بوو شەهیدکرا و لەو شەڕەدا ئەفسەر و چەند سەربازی سوپای بەعس کوژران و شوێنی کوژرانی ئەفسەرەکە لە بانی ژاڵەدا تا ئێستاش پێی دەوترێت» زابت کوژراو»، بۆ ڕۆژی دوواتری شەڕەکەش سوپای عێراق گوندەکەی حاجی قادر «ژاڵە»یان سوتاند ولەگەڵ خاکدا یەکسانیان کرد١٦، گوندەکە ساڵێک زیاتر لە ژێر هەڕەشەی جاش و جەیشدا بە چۆڵی و کاولکراوی مایەوە، ئەڵبەتە گوندەکە جگە لە شەهید یەحیای حاجی حسەین چەندین شەهیدی تریشی لە شۆڕشی ڕزگاریخوازی گەلی کوردستاندا پێشکەش کردووە کە لە شۆڕشی نوێدا غازی حاجی حەسەن ومەحمود عەلی محەمەد ناسراو بە مەحمود مارکس و شەهید ئەنوەر محەمەد حسێن و شەهید خەلیل حسەین و شەهید عومەر حاجی ئەحمەد حاجی عەلی و شەهید کاوە شەوکەت حاجی عەلی بوون .

لەپەیوەندی بەو دامەزراوانەی کە لەحەفتاکاندا لە ژاڵە کراونەتەوە، کردنەوەی بارەگایەکی «جەمعیەی فەلاحی و تەعاونیە» کە تایبەت بوو بەکاروباری جوتیاران و لەخانوویەکی قوڕدا بوو کە لەوەودواش پێی دەوترا «مەقەڕەکە».

پاڵپشتی و لەخۆگرتن وپەنادانی خەڵک و کوردی خۆرهەڵات

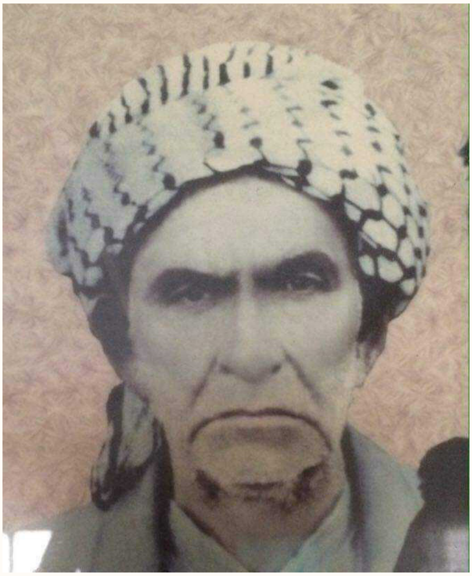

دالّدەدانی لێقەوماوان وچارەسەرکردنی کێشەکانیان بەشێک لە کاروباری رۆژانەی حاجی قادر بوو لە گوندی ژاڵە، لەبازنەی فراوانتریشدا حاجی قادر بۆ هەر کوردێکی پاک و شۆڕشگێڕی پارچەکانی تری کوردستانیش کە بەناچاری پەنای بۆ باشور دەهێنا پەنا و پاڵپشت بوو، وەک ئەوەی دوای راپەڕینی بەشێک لە خێڵ وهۆزە کوردەکانی رۆژهەڵاتی کوردستان لەدژی فەرمانڕەوایەتی ئێرانی پەهلەوی لە سییەکانی سەدەی رابردوودا روویدا، کە بەو هۆیەوە بەشێک لەو تیرە وهۆزانە بەهۆی زوڵم وراوەدوونانی دەسەڵاتی شاهەنشاهیەوە بەناچاری پەنایان بۆ باشوور هێنا، لەو نێوانەدا حاجی قادر لە «ژاڵە» و گوندەکانی تری خۆی دالّدەی بەشێک لە گەڵباخیە هەڵهاتووەکانی دا بە سەرعێلێکیشیانەوە کە ناوی»عیساخانی گەڵباخی»یە و حەساندینیەوە، لەم ساڵانەی دوایشدا کوڕەکانی عیسا خان کە لە وڵاتی ئێران دەژین پەیوەندی بە مستەفای حاجی قادری شاتریەوە دەکەن وەفا و پێزانین بۆ ئەو دالّدەدانەی باوک و عەشیرەتەکەیان دەردەبڕن١٧، لە نێوان گوندەکانی «گڵاڵ کەوە» و»ژاڵە»شدا لەناوچەیەک کە»ئەسحاو»ی پێدەوترێت دالّدەی رەزاخانی نێرژی و بەشێک لە کەسوکارەکەیدا و لەوساوە ئەو شیوەی ئەو ناوچەیە تا ئێستاش بە «دۆڵی رەزاخان» دەناسرێ، ئەڵبەتە لەدوای نسکۆی شۆڕشی ئەیلولیشەوە بەشێک لە بەیاخییەکان کە حاجی قادر دالّدەی دابوون لە گوندی ژاڵە نیشتەجێبوون.

دووای ئەو کاولکردن وسوتاندنەی ١٩٦٣ جارێکی تر لەلایەن هەمان رژێمەوە، بەڵام بە درندایەتیەکی گەورە و فراوانترەوە لە سەروبەندی عەمەلیاتەکانی ئەنفالدا لەساڵی ١٩٨٧ لەگەڵ خاکدا یەکسان کرایەوە و کانی و کارێزی بەTNT تەقێنرایەوە و کوێر کرایەوە و ئاش و مزگەوت و مەکتەبی روخێندرا و کرایە لانەی بایەقوش.

جارێکی تریش گوندەکە لە دوای ڕاپەڕینی بەهاری ١٩٩١ لەلایەن خەڵکەکەیەوە ئاوەدان کرایەوە و ڕێکخراوی OXFAM ی بەریتانی بە داروپەردوو و دەرگا و پەنجەرە هاوکاری خەڵکەکەی کرد و پاشتریش لەساڵی ١٩٩٤ یش نووسەری ئەم دێڕانە قوتابخانەی گوندەکەی ئاوەدان کردەوە و دووساڵ بەڕێوەی برد، لەپاڵ پەروەردەدا ڕێکخراوی یونسێفیش بۆ کردنەوەی قوتابخانەکە هاوکار بوون، پاشتریش مامۆستا ئیدریس ژاڵەیی و مامۆستا ئەحمەد محەمەد مەولود و مامۆستا فەیسەڵ حاجی حەسەن و مامۆستا عومەر و و مامۆستا ملکۆ ئەحمەد و مامۆستا قاسم جاسم و مامۆستا ئومێد عەلی و مامۆستا ئازاد مەحمود و مامۆستا لوقمان عبدالله و مامۆستا ئەرکان غەیدان بەڕێوەیان برد و بەدووای ئەوانیشدا مامۆستای تر هاتن.

لەساڵی ١٩٩٦ یش ڕێکخراوی ڕابیتەی ئیسلامی کورد مزگەوتی گوندەکەی ئاوەدان کردەوە و گوندەکە لە ئێستاشدا ئاوەدانە و ١٥ خێزانی تێدا نیشتەجێیە و گوزەرانی خەڵکەکە لەسەر ئاژەڵداری و چاندنی گەنم و جۆ و بڕێکی کەم شوتی و کاڵەک و ترۆزیە.

ژاڵەی حاجی قادر گوندێکی بچووکە، بەڵام لەبەر پێگە تایبەت و مێژووییەکەی ژمارەیەکی زۆر خەڵکی خاوەن بڕوانامەی بەرزی دکتۆرا، ماستەر، بەکالۆریۆس لێوە دەرچووە و گوندەکە ڕێژەیەکی بەرچاو دکتۆر، ئەندازیار، مامۆستا، فەرمانبەر، خوێندکار، ڕۆژنامەنووس، چالاکوان، جوتیار، خاوەن پیشەی جیاجیا، بەڵێندەر و وەبەرهێنەری هەیە کەلە کەرتە جیاجیاکاندا لە کوردستان و گەرمیان کاریگەر وناسراون.

سەرچاوە و پەراوێز:

١. رحلة فريزر الى بغداد فی ١٨٣٤/ جيمس بيلی فريزر/ ترجمة: جعفر الخياط/ الطبعة الثانية ٢٠١٤،ص ٤٩.

٢. گۆڤاری زانکۆی گەرمیان/ ژمارە ٣ ی ساڵی ٢٠١٨/ کەلار و دەوروبەری لەبەر ڕۆشنایی سەرچاوە مێژووییەکاندا١٨٠٠_١٩٠٠/ خالید مەحمود کەریم/ ل ١١٩.

٣. گەشتنامەی ریچ بۆ کوردستان١٨٢٠/کلۆدیۆس جیمس ریچ/ وەرگێڕانی: محەمەد حەمەباقی/ هەولێر ٢٠٠٢، «بۆ بابەتی بوونی چەند خێزانێکی هۆزی هۆرمەزیار لە سەدەی هەژدەدا لە ژاڵە لەگەڵ زۆر کەسایەتی جیاجیا پەیوەندیم کرد، بەڵام بەداخەوە دۆکۆمێنت یا زانیاریەکی کۆنکریتیم دەست نەکەوت تا لێرە تۆماری بکەم و داینێم، لەوانە: مامۆستا عەلی پەرلەمان پێشمەرگەی دێرین و ڕوناکبیر و مامۆستا مستەفا سەعید نووسەر و مامۆستا خالید مەحمود ئەکادیمی وتوێژەر و کاک کاروان یاروەیس ڕۆژنامەنووس و

پەرلەمانتـار و کاک ئەحمـەد یابـە کـە مێـژووی هۆزی هۆرمەزیـاری نووسـیوەتەوە».

٤. عشائر العراق/ الكرديه/عباس العزاوی/چاپخانەی مەعاریف /بەغدا/١٩٤٧/ل ٥٣.

٥. لەبەردەم شکۆی مرۆڤە مەزنەکاندا/م عەلی/ سلێمانی/ چاپخانەی حەمدی/ ٢٠١٨.

٦. پەیوەنـدی تەلەفۆنـی لەگـەڵ کەسـایەتی کۆمەڵایەتـی و سیاسـی شـاتری کاک برایمـی سـەمین لـە ڕۆژی٢٨/٥/٢٠٢٤

٧. زانیاریـە کشـتوکاڵیەکانی نـاو نووسـینەکە داتـای بەڕێوەبەرایەتـی کشـتوکاڵـ بەشـی کشـتوکاڵی پێبـازن .

٨. مێژووی عەشیرەتی شاتری/ حاجی برایمی شاتری/ دەستنووس.

٩. دیدار لەگەڵ وەستا عەزیز فیتەری کوڕی برایمی حەمەخان لە ڕۆژی ٢٠٢٤/٥/٨.

١٠. دەستنووسەکەی حاجی برایمی شاتری.

١١. دیـدار لەگـەڵ مامۆسـتا مـەلا کەریمـی شـافیعی، پێشـنوێژ و وتارخوێنـی مزگەوتـی شـافیعی لـە کـەلار لـە ٢٣/٥/٢٠٢٤.

١٢. لەبەردەم شکۆی مرۆڤە مەزنەکاندا/ م عەلی / سلێمانی/ چاپخانەی حەمدی/٢٠١٨.

١٣. دەستنووسەکەی حاجی برایمی شاتری.

١٤. ئەو بەڵگەنامەیەم لای مامۆستا مستەفا سەعیدی نووسەر و وەرگێڕ دەسکەوت.

١٥. هەمان دەستنووسەکەی حاجی برایمی شاتری.

١٦. هەمان دەستنووسەکەی حاجی برایمی شاتری.

١٧. دیـدار لەگـەڵ سـەرۆکی عەشـیرەتی شـاتری مسـتەفای حاجـی قـادری شـاتری لـە ٢٨/٥/٢٠٢٤.

یەکەمین ڤیستیڤاڵی فۆلکلۆری گەرمیان لە ساڵی ١٩٩٨

ماموستا جەمال سەعید

خاوەنی بیرۆکە و سەرپەرشتیاری یەکەمین ڤیستیڤاڵی فۆلکۆری گەرمیان

لێرەدا بەکورتی تیشک دەخەمە سەر چۆنیەتی بەڕێوەچوونی یەکەمین ڤیستیڤاڵی فۆلکلۆری گەرمیان، لەساڵی ١٩٩٨ سازدرا لە پێدەشتی بەردەسووری قەزای کەلار، بە ئامادەبوونی پتر لە (٢٥) هەزار کەس.

بیرۆکەی سازدانی یەکەمین ڤیستیڤاڵی فۆلکلۆری گەرمیان

بیرۆکەی ئەم ڤیستیڤاڵە دەگەڕێتەوە بۆ ناو قوتابخانەی هۆگری سەرەتایی لە کاتێکدا بەندە لە دوای ساڵەکانی ١٩٩٢ لە یادی (ئەنفال، کۆڕەو، ڕاپەڕین و کیمیابارانی هەڵەبجە و زیندوو کردنەوەی فۆلکۆری کوردی(ساڵانە وەک ماموستای هونەر بە هاوکاری کارگێڕی قوتابخانە و بەشێک لە ماموستایانی هاوڕێم ئەو جۆرە چالاکیانەمان ئەنجام دەدا، تاوای لێهات بیرۆکەکە گەورە تر و فراوانتر بوو، بۆیە هەوڵمدا جگە لە چالاکییەکانی ناو قوتابخانە، لە پێناو بەرز ڕاگرتنی فۆلکلۆری کوردی، ڤیستیڤاڵێکی فۆلکلۆری ساز بدەم.

سەرەتا پرس و ڕاوێژم بە چەند هاوڕێ و کەسایەتییەک کرد بەتایبەتی ماموستا مەحموودی ڕاگەیاندن، کە زۆر هاوکارم بوو لە هەموو بوارەکان و تاوەکو ئێستاش، هەروەها خەڵکانی تریش، لەوانە شێخ سەعید شاکەلی، پرس و ڕاوێژم پێیکردووە لەبەر ئەم هۆیانە :

- دراوسێی ناوەڕاستی ساڵی هەشتاکان بووین.

- وەکو ئەندامێکی دەستەی ڕاگەیاندنی کۆمەڵایەتی حەوزی گەرمیان، کە ناوبراو بەرپرسی کۆمەڵایەتی حەوزی گەرمیان بوو.

- وەکو بەرپرسی کتێبخانەی گشتی کەلار، زیاتر دەستی واڵا و کراوە بوو بۆ هاوکاری کردنم.

لەسەرەتای بیرۆکەکە، پێشنیاری کرد کە سەردانی شێخ محەمەد شاکەلی برای بکەم، لەبەرئەوەی ئەو کات شێخ محەمەد بەرپرسی مەکتەبی کۆمەڵایەتی (ی. ن. ک) بوو، جگە لەوەیش ئەندامی ئەحتیاتی (م. س)ی یەکێتی نیشتمانی کوردستان و بەرپرسی مەڵبەندی (٢)ی ڕێکخستنی کەرکوک یەکێتی بوو، بۆیە لە سلێمانی سەرەتای مانگی ئاداری ساڵی ١٩٩٨ سەردانی شێخ محەمەد شاکەلیم کرد، بیرۆکەی سازدانی ڤیستیڤاڵێکی فۆلکۆریم لەگەڵدا باس کرد، بۆیە هەر زوو بەڵێنی هاوکاری کردنی پێدام لە ڕووی ماددی و مەعنەوی و هەموو بوارەکانی تر، لە جاری دووەمدا کە گەڕامەوە لای شێخ محەمەد چەند نامەیەکی پێدام بۆ زیاتر گرنگیدان بە سازدانی ئەم ڤیستیڤاڵە، بەتایبەت نامەکان بۆ کاک حەسەن جیهاد ئەمین (ئەبو فەلاح)کەدواتر بەیادداشتێک گرنگی سازدانی ئەو ڤێستیڤاڵەی بۆ کاک شێخ محەمەد ڕوون کردبووەوە، بەشی ڕوناکبیری و ڕاگەیاندنی مەڵبەندی (٢)ی ڕێکخستنی کەرکووک، قائیمقامی کەلار، ئەو کات خوالێخۆشبوو حەمە لەتیف حامد بوو کە تازە بوو بووە قائیمقامی کەلار.

دواتریش گەڕامەوە بۆ لای شێخ سەعید شاكەلی، سەبارەت بە پشتگیرییەكانی كاك شێخ محەمەد، بۆیە شێخ سەعید ئێواران و ڕۆژانی پشووەكانی تەرخان كرد بۆ كۆبوونەوە لەناو كتێبخانەی گشتی كەلار، لەدوای دەوامی فەرمی ڕۆژانە و هەر لەوێ یەكەمین كۆبوونەوەمان ئەنجامدا، بیرۆكەی ئەو ڤیتسیڤاڵەمان خستە پێش چاوی ژمارەیەك كەسایەتی ڕۆشنبیر و مامۆستا و نووسەر و فۆلكلۆردۆستانی ناوچەكە، ڕۆژانەش لە ڕێگای هەردوو ڕادیۆی (ئازادی و گەرمیان) و كەلار TV سەر بە كۆمیتەی ڕێكخستنی كەلاری یەكێتی، ئاگادارییمان بڵاو دەكردەوە، خەڵك پەیتا پەیتا سەردانی ئەكردین لە ناو كتێبخانەی گشتی بۆ مەبەستی ناونووس كردنیان لە لیژنەكانی ڤیستیڤاڵ كە زۆر بە پەرۆشەوە هەوڵی سەرخستنی ئەو ڤیتسیڤاڵە دەدرا لە لایەن لیژنەی باڵا و لیژنە فەرعیەكانی ترەوە.

ئێمە لەسەرەتاوە ویستمان ڤیستیڤاڵەكە لەسەر قەڵای شێروانە ساز بدەین، بەڵام دواتر پێشبینیمان كرد كە ژمارەیەكی زۆر لە هاوڵاتی بەشداری بینینی بڕگەكانی ڤیستیڤاڵ بكەن كە بۆ یەكەمین جارە لە گەرمیان ساز دەدرێت، بۆیە ناچار بووین بە پرس و ڕاوێژ لەگەڵ لێژنەكاندا شوێنێكی فراوانتر دەست نیشان بكەین كە لەوێدا بتوانرێت نمایشی گواستنەوەی بووك بۆ ماڵی زاوا و سوارچاكی و ڕمبازی و نمایشی كۆچەری ئەنجام بدەین، بۆیە دەروازەی بەردەسورمان هەڵبژارد كە ئێستا بەشێكی بووەتە یەكێك لە كۆلێژەكانی زانكۆی گەرمیان و نزیك پرۆژەی نیشتەجێبوونی بەهەشتی مامۆستایان.

ڕۆژانە لەناو کتێبخانەی گشتی کەلار کە کاک شێخ سەعید و کاک شێرکۆ و کاک حەسەن جاف و هەندێک لە ئەندامانی لیژنەی باڵا سەرپەرشتی کۆبوونەوە و دابەشکردنی ئەرکەکان دەکرد، بەتایبەت ئەندامانی لیژنەی باڵا بە ئامادەبوونی ئێمەیش، هەروەها لەبەر کەمی کات، هەر زوو هەوڵمدا لۆگۆ بۆ ڤیستیڤاڵەکە دروست بکەم، چونکە ئێمە هەر لە مانگی ئازاری ١٩٩٨، بڕیاری سازدانی ڤیستیڤاڵەکەمان دا بە ئاگاداری و ڕەزامەندی کاک شێخ محەمەد شاکەلی، چونکە تێچووی هەموو ڤێستیڤاڵەکەی خستبووە ئەستۆ.

پێشنیاری دروستکردنی لۆگۆی ڤیستیڤاڵەکەم خستە بەردەستی هەردوو هونەرمەندی شێوەکار (مامۆستا جەمال خەتات، مامۆستا عەدنان عەبدولقادر)، بەڵام دروشم و لۆگۆی مامۆستا جەماڵ، وێنەی قەڵای شێروانەی تێیدا بوو کە ڕەمزێکە بۆ گەرمیانییەکان بۆیە ئەو لۆگۆیە کرایە لۆگۆی ڤیستیڤاڵ، سەرەڕای ئەوەی لۆگۆکەی مامۆستا عەدنان زۆر جوان بوو کە جێگای دەستخۆشی بوو، بەڵام لۆگۆکەی قەڵای شێروانە بە گونجاو تر زانرا بۆ ڤیستیڤاڵەکەمان لە لایەن لیژنەی باڵاوە، کاتێک کە نزیک بووینەوە لە تەواو کردنی بڕگەکانی ڤێستیڤاڵ، بڕیار درا کە بەرواری (٢٩ی ئازاری ١٩٩٨)، یەکەمین ڤیستیڤاڵی فۆلکلۆری گەرمیان ساز بدرێت، وە پێمان باش بوو لەچوارچێوەی ڤێستیڤاڵەکە

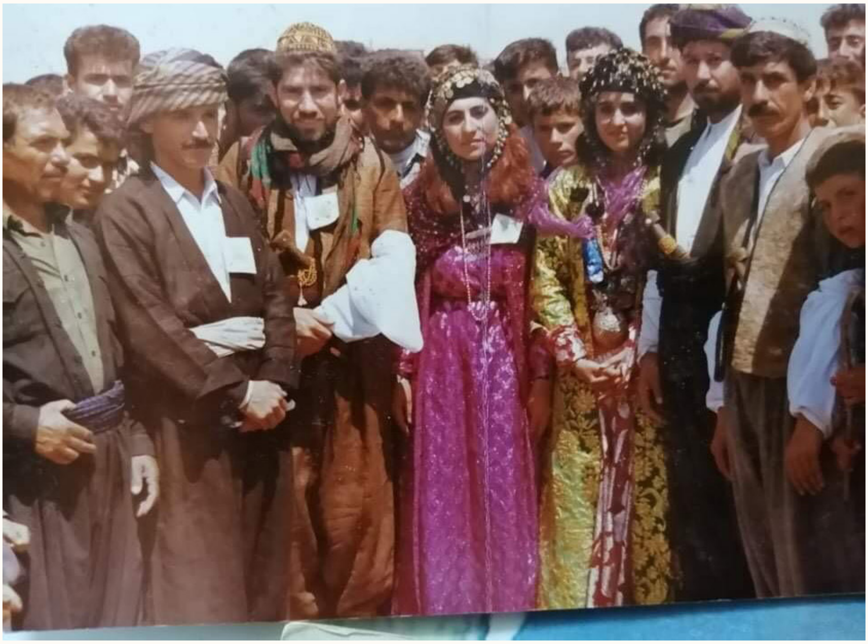

پێشانگایەکی فۆلکلۆری لەسەر قەڵای شێروانە بکرێتەوە، بۆیە بۆ کار ئاسانی جارێکی تر سەردانی کاک شێخ محەمەدم کرد لە دەربەندیخان، کە چەند نامەیەکی تایبەتی پێدام بۆ پارێزگای کەرکووک، ئەو کات مامۆستا جەلال جەوهەر– پارێزگار بوو، وە نامەیەک بۆ خوالێخۆش بوو عادل مراد وەکو بەرپرسی مەکتەبی ڕاگەیاندنی (ی. ن. ک)، بۆ ئاگادار کردنەوەی دەزگاکانی ڕاگەیاندن لە ئێزگە و تەلەفیزیۆن و ڕۆژنامەکان بە مەبەستی بایەخدان بەسەرخستنی یەکەمین ڤیستیڤاڵی فۆلکلۆری گەرمیان.

لە ڕۆژی (٢٩ی ئازار)، سەرلەبەیانییەکەی هەموو ئەندامانی لیژنەی باڵا و لیژنەکانی تر و جەماوەرێکی زۆر لە دەروازەی بەردەسوور لە شوێنی ڤێستیڤاڵ ئامادەبوون، بەڵام پێش دەست پێکردنی برگەکانی ڤێستیڤاڵ بە چەند خولەکێک بەهۆی نەگونجانی کەشوهەوا و بارانێکی زۆر لە نێوان کاتژمێرەکانی (٩- ١٠)ی بەیانی نەتوانرا برگەکانی ڤیستیڤاڵ ئەنجام بدرێ و خەڵکەکە گەڕانەوە ماڵ، بەهۆی نەبوونی زانیاریمان لەبواری کەشوهەوا، تێبینی ئەوە نەکرا بوو لە ڕۆژی بیست و نۆی مانگ باران بێت، بۆیە خوالێخۆش بوو، جەنابی مام جەلال تاڵەبانی کە بەلایەوە گرنگ بوو ئەم ڤێستیڤاڵە بکرێت لە ڕۆژی ڤیستیڤاڵەکە گەیشتە شاری کەلار، سەرەڕای باران بارینێکی زۆر.

هەمووان نیگەران بووین کە جەنابی مام جەلال بەهۆی ڤێستیڤاڵەکەوە تەشریفی هێناوە و ڕێگایەکی زۆری بڕی بوو، بەڵام بەهۆی خراپی کەشوهەوا و باران برگەکانی ڤیستیڤاڵ ئەنجام نەدرا، لەپاش وەستانی باران لە کاتژمێر یازدە بەدواوە بەکاک شێخ

محەمەد شاکەلیم ڕاگەیاند کە برگەی دووەمی فیستیڤاڵ کە پێشانگایەکی فۆلکلۆری بوو لەسەر قەڵای شێروانە ئامادەیە، بۆیە جەنابی مام جەلال تاڵەبانی و وەفدی یاوەری کە پێکهاتبوون لە بەڕێزان: شێخ محەمەد شاکەلی،)خوالێخۆشبووان شەوکەتی حاجی مشیر، بەکری حاجی سەفەر(، مەلا بەختیار، کەمال موفتی، شێخ جەعفەر شێخ مستەفا، جەمال حەکیم ئاغا، پارێزگاری کەرکووک، قائیمقامەکانی کەلار و کفری و خانەقین...هتد، ژمارەیەکی زۆر لە بەرپرسانی دامودەزگاکانی حکومەتی هەرێم لەشاری کەلار، پێشنگاکە لەلایەن جەنابی مام جەلال کرایەوە.

پێشانگای قەڵای شێروانە کە پێکهاتبوو لە ژمارەییەک کەلوپەلی فۆلکلۆری، بە نوسراوی ژمارە (٢٨٣، ١٩٩٨/٣/٢٥) پارێزگای کەرکووک، لە جیهانی کەلەپوری سلێمانی کە خاوەنەکەی (فریاد عارف ڕەشید) بوو هێنامان، بەشێکی تری لەماڵی هاوڵاتی حاجی محەمەد ئەحمەد گوڵە لە سلێمانی، بەشێکی تری کەرەستە فۆلکۆرییەکانی کاک ساڵەح محەمەد فەرەج بوو لە کەلار، هونەرمەند کاک محەمەد سابیر کەمەرم ڕاسپارد کە دەفتەری دەلیلی فیستیڤاڵ پێشکەش بە جەنابی مام جەلال و میوانەکانی بکات لەسەر قەڵای شێروانە، دیزاینی لە چاپدانی دەفتەری دەلیلەکە لەلایەن مامۆستا ئیسماعیل محەمەد ڕەشید لە پەیمانگای تەکنیکی کەلار بوو، لەچوارچێوەی ئەو سەردانەی

مام جەلال بۆ بینینی پێشانگای قەڵای شێروانە لە دەفتەری یادەوەرییەکەماندا نووسی بوویی (دەستخۆشی لە شاکاری ئەو خوشک و برایانە دەکەم کە ڕێکخەر و هاندەر بوون بۆ سازدانی ئەم فیستیڤاڵە)، هەروەها مام جەلال کە بینی قەڵای شێروانە پێویستی بە نۆژەنکردنەوە هەیە، هەر لەوێ بڕیاری دا بە تەرخانکردنی مەبلەغێکی باش لە پارە بۆ نۆژەن کردنەوە و جوانکردنی قەڵاکە، ڕاستەوخۆ ئەو پارەیە لەلایەن لیژنەیەکی تایبەتی پسپۆڕ تەرخان کرا بۆ نۆژەنکردنەوەی قەڵاکە، دواتر خوالێخۆش بوو کاک سەرتیپ حەمە ئەمین بەگ سەرپەرشتی دەکرد، لەبەر گرنگی هاتن و بایەخدانی سەرکردەی کورد جەنابی مام جەلال و پێشنیاری دووبارەکردنەوەی فیستیڤاڵ، بۆیە لیژنەی باڵا و لیژنەکانی تر بە پاڵپشتی خەڵکی ناوچەکە کە ڕۆڵی سەرەکییان هەبوو لە سەرخستی برگەکانی فیستیڤاڵ لەبەرواری (١٣ی نیسانی ١٩٩٨)، بە ئامادەبوونی فۆلکۆردۆستانی گەرمیان و جەماوەرێکی زۆر لە ژێر ناونیشانی ((فۆلکلۆر مۆزەخانەی زیندووی مێژووی گەلانە)) برگەی دووەمی یەکەمین فیستیڤاڵی فۆلکۆری گەرمیان ساز درا.

دەنگدانەوە و سەرکەوتنی فیستیڤاڵەکە هاندەرێکی مەعنەوی بوو لە دەرەوە و ناوەوەی کوردستان کە بۆ ساڵانی داهاتوویش ئە م ڤێستیڤاڵە سازی بدەین، بۆیە تا چوارەمین ڤیستیڤاڵ لە (٢٠ی نیسانی ٢٠٠١) بەردەوام بوو، یەکەمین ڤیستیڤاڵی فۆلکۆری گەرمیان لە چوارچێوەی مەکتەبی کۆمەڵایەتی و کۆمەڵەی ڕوناکبیری کۆمەڵایەتی کەرکووک ساز درا، بەم شێوەیە بوو :

• یەكەمین فیستیڤاڵی فۆلكۆری گەرمیان، دوو برگە پێكهاتبوو؛ برگەی یەكەم ٢٩ی ئازاری ١٩٩٨ لە كەلار كردنەوەی پێشانگای قەڵای شێروانە، برگەی دووەم ١٣ی نیسانی ١٩٩٨ لە كەلار سازدانی برگەكانی فێستیڤاڵ

• دووەمین فیستیڤاڵی فۆلكۆری گەرمیان، لە كفری لە ١٠ی نیسانی ١٩٩٩ لە باوەشاسوار.

• سێیەمین فیستیڤاڵی فۆلكۆری گەرمیان، لە دەربەندیخان لە ١٠ی نیسانی ٢٠٠٠.

• چوارەمین فیستیڤاڵی فۆلكۆری گەرمیان، لە بازیان- بەردەقارەمان لە ٢٠ی نیسانی ٢٠٠١. پێم وابێت لە فیستیڤاڵی سێهەم و چوارەم وەزارەتی رۆشنبیری حكومەتی هەرێمی كوردستان و بەرێوەبەرایەتی رۆشنبیری كركوك و ناوەندی كۆمەڵایەتی و یەكێتی ژنانی لقی كەركووك- گەرمیان ،رۆڵی بەرچاویان هەبوو بۆ سەرخستنی ئەو فیستیڤاڵانە، بەڵام بە داخەوە لە دوای چوارەمین فێستیڤاڵ ئیتر لە چوارچێوەی كۆمەڵەی روناكبیری و كۆمەڵایەتی، ڤێستیڤاڵمان ئەنجام نەدرا.

ئەندامانی لیژنەی باڵا ی یەکەمین ڤێستیڤاڵ پێکهاتبوون لەم بەڕێزانە :

١. جەمال سەعید- سەرپەرشتیاری یەکەمی ڤیستیڤاڵ.
٢. شێخ سەعید شاکەلی- ئەندامی لیژنەی باڵا و ڕاوێژکاری.
٣. م .مەحموود محەمەد عەلی- دەستەی ڕاگەیاندن.
٤. حەسەن عەلی سەلیم- دەستەی ڕاگەیاندن.
٥. حەسەن جیهاد ئەمین- ئەندامی لیژنەی باڵا.
٦. جەمال عەبدولڕحمان (جەمال خطاط)- ئەندامی لیژنەی هونەری.
٧. مەحموود شێخ وەهاب- ئەندامی لیژنەی هونەری و ڕاگەیاندن.
٨. شێرکۆ محەمەد ڕۆستەم- لێژنەی بەڕێخستنی خێڵ.
٩. م.هەتاو خەلیل ڕەشید- « لیژنەی بووک و زاوا »
١٠. ئیبراهیم باجەڵان- ئەندامی لیژنەی ڕاوێژکاری.
١١. حەسەن مەحموود داودی- لیژنەی پێشوازی.
١٢. ساڵح محەمەد فەرەج- لێژنەی قەڵای شێروانە.
١٣. عەتا محەمەد سنجان- لێژنەی سوار چاکەکان.

لەبەر گرنگی ڤیستیڤاڵەکە لە دوای هاتنی مام جەلال و بڕگەی یەکەم، لیژنەیەکی تر لەبەرپرسانی حکومی و حزبی پێکهێنرا بۆ زیاتر چاودێری و سەرخستنی ڤیستیڤاڵ وەک لێژنەی (متابعە)، لەم بەڕێزانە پێکهاتبوون:

١. عادل شکور- لیژنەی متابەعە، ج.مەڵبەندی دووی ڕێکخستنی کەرکووک.

٢. محەمەد عەبدوڵڵا (محەمەد چاوجوان)- بەرپرسی کۆمیتەی کەلار.

٣. محەمەد لەتیف حامد- قائیمقامی قەزای کەلار.

جگە لە ڕۆڵی دەزگا ئەمنیەکان بۆ پاراستنی شوێنی ڤێستیڤاڵ بە تایبەتی ئاسایشی گەرمیان و ئاسایشی کەلار کە کاک ئەیوب عە بدولمحەمەد- بەرپرسی یاریدەدەرێتی ئاسایشی کەلار بوو، هەروەها پۆلیسی کەلار کە نەریمان عەبدوڵڵا- بەرپرسی پۆلیسی کەلار بوو، ڕۆڵی بەرچاویان هەبوو لە پاراستن و ئەمنیەتی شوێنی ڤێستیڤاڵ.

هـەروەک لەسـەرەتاوە باسـمان کـرد، خوالێخۆشـبوو جەنابـی مـام جـەلال زۆر ئـارەزووی بینینـی بڕگەکانـی یەکەمیـن ڤیسـتیڤاڵی فۆلکـۆری گەرمیانـی هەبـوو، بـەو هیوایـە و لـە ئەنجامـی ئـەو جۆشوخرۆشـەی لـە لایـەن ئەندامانـی لیژنـەی بـاڵا و جەمـاوەر و لیژنەکانـی تـرەوە بـەدی کـرا، کۆبوونەوەیکمـان سـازدا بەئامادەبوونـی شـێخ محەمـەد شـاکەلی کـە پێش هاتنـی یادی ئەنفال ئـەو ڤیسـتیڤاڵە ئەنجـام بدرێتـەوە، ڕۆژی (١٣ی نیسانی ١٩٩٨)، کاک شـێخ محەمەدشـاکەلی بـە نوێنەرایەتـی هەڤـاڵ مـام جـەلال بـە ئامادەبوونـی خاتـوو هێـرۆ خـان، یەکەمیـن مۆمـی ڤیسـتیڤاڵی داگیرسـاند بـە دەسـت پێکـی پارچـە شـیعرێک لـە لایـەن چەنـد کچـە خوێندکارێـک کـە پارچـە هۆنراوەکـەی لەلایـەن بەڕێـز د. ڕێبـوار ڕەوف سـاڵحەوە ئامـادە کرابـوو کـە ئێسـتا لـەدەرەوەی وڵاتـە، هەروەهـا مامۆسـتا ئـازاد حسـێن فەرحـان بـە نوێنەرایەتـی پەیمانـگای مەڵبەنـدی مامۆسـتایانی کـەلاری ئـەوکات سەرپەرشـتی گرووپـی ئـەو منداڵانـەی دەکـرد کـە پارچـە شـیعرەکەیان پێشکەشـکرد.

بڕگەکانی ڤیستیڤاڵ:

- ووتەی بەخێرهاتن لەلایەن لێژنە ڕاگەیاندن
- خوێندنەوەی چەند ئایەتێک لە قورئانی پیرۆز لەلایەن مامۆستا مەلا قادر
- خوێندنەوەی ووتاری لیژنەی باڵای ڤیستیڤاڵ لەلایەن مامۆستا جەمال سەعید
- مەراسـیمی گواسـتنەوەی بـووک بـۆ ماڵـی زاوا (هونەرمەنـدی خوالێخۆشـبوو {ئەمیـن ساڵح ڕۆڵـی زاوا، بەناز خالـد سـەوزە ڕۆڵـی بووکـی ڤیسـتیڤاڵ} ،توبا ئەحمـەد فەتـاح ڕۆڵـی پـیَ خەسـوو.
- هونەرمەندانـی بەشـدار بـوو: خوالێخۆشـبوو حسـێن هەیـەر بـە گۆرانـی دوو سـوارم ڕاوە ڕاوکـە، والـی مێوەکـە بـە هـۆرە و گۆرانـی سـەلە وە تـل دای لەمـن، نـوری عەبدولکەریـم بـە هـۆرە و گۆرانـی، حسـێن عەبدولقـادر ئەڵـڵا وەیسـی و هـۆرە، شـامراد میـرزا بـە هـۆرە، خوالێخۆشـبوو سـەلاح حەمـەی سـەمین بـە هـۆرە
- شاعیرانی بەشدار بوو: هەردوو کەسایەتی حەسەن سایەخان، مەحموود عەبدولکەریم
- بـە ڕێخستـی خێـڵ: شـێخ سـەعید شـاکەلی، شـێرکۆ محەمـەد ڕۆسـتەم، نـوری عەبدولکەریم،

حمەی سلێمان، عەتا محەمەد سنجان، سوارە سەعید شاکەلی (منداڵ)، جەیران نامیق بررۆ، پیرۆز حەمە عەزیز، سوپا سەعید شاکەلی (منداڵ)، خەلیفە قادر، جەلال لالە حەمەی زەرد، عەبدوڵڵا مەحموود گەلاڵی، فەتاح خەسرەو ئاڵی جان، سەرکۆ محەمەد ڕۆستەم، عادل مەلا ساڵح، بەهادین شێخ حەسەن مارف، پشکۆ محەمەد ڕۆستەم، جەلال شۆڕاوەیی، حەیات خەسرەو ئاڵی جان، لالە حەمەسور، محەمەد ئەمین فەتاح، ئاڵا ڕەشید کەریم، حسێن سەید خەلیل، عەلی دێوانە حەمە، ئەنوەر محەمەد سەمین، لەتیفە خەلیل ڕەشید، گەلاوێژ حاجی عوسمان، حاجی ڕەعنای دێبنە وسمکۆ محەمەد ڕۆستەم، چەندین ناوی تر (لەداهاتوودا لە کتێبێکدا تەواوی وردەکاری زیاتر دەخەینەڕوو).

- میوانی ڤیستیڤاڵ: شکور حەمەی هەیەر و خزمانی کفری

- هاوکارانی دەستەی ڕاگەیاندن: د.عەدالەت عەبدوڵڵا کە ڕۆڵێکی گرنگی هەبوو لە ڕاگەیاندنی مەڵبەندی دووی ڕیکخستنی کەرکووک، بە سوود وەرگرتنم لەئەرشیفەکانی د.عەدالەت، هەروەها خاتوو جیهان محەمەد ئیبراهیم، شیلان محەمەد ئیبراهیم، م.نیگار ئەحمەد قادر، کارمەندانی کەلار TV و ڕادیۆی گەرمیان: جەمال ئەکبەر ناوخاس، تەلعەت سەعدوڵڵا، کامەران مەحموود، فەرهاد تۆفیق، گۆران محەمەد عەلی، ئەحمەد محەمەد (ئەحمەدی ئیزاعە)، جەمیل محەمەد ئیبراهیم، قانع تالب، د.جەلال سەعدوڵڵا، مامۆستا ئەحمەد سەعاتچی، بدریە محەمەد ساڵح و ژیان محەمەد سەعید (ژیان مەکتەبە).

- هاوکارانی لیژنەی باڵا و پێشوازی، ئەندامانی کۆمەڵایەتی حەوزی گەرمیان، هەندێکیان لە ژیاندا نەماون:

١. خوالێخۆشبوو حەسەن مەحموود داودی
٢. خوالێخۆشبوو مەلا غەریب عەبدوڵڵا ڕۆژبەیانی
٣. خوالێخۆشبوو عەلی حەبیب محەمەد باجەلان
٤. خوالێخۆشبوو خەلیفە ئەوڕەحمانی باجەلان
٥. خوالێخۆشبوو ڕەحیم ئەحمەد کاکە خان
٦. خوالێخۆشبوو کوێخا نوری میکائیل
٧. خوالێخۆشبوو شێخ ڕەوف شێخ ئیسماعیل
٨. خوالێخۆشبوو سید ئەحمەد عەبدولڕەحمان
٩. خوالێخۆشبوو مەلا مەجید کۆمەڵایەتی

١٠. خوالێخۆشبوو ئەحمەد مەحموود حەسەن (سەید ئەحمەد)
١١. خوالێخۆشبوو مەلا فایەق زەماوەنگە
١٢. خوالێخۆشبوو حەمە سەنگەری
١٣. خوالێخۆشبوو فازڵ بساط
١٤. خوالێخۆشبوو م٠حەسەن ئەحمەد ڕەحیم شێروەندی
١٥. خوالێخۆشبوو حەمە عەلی شرف
١٦. خوالێخۆشبوو م٠محەمەد عەلی سەلیم بەگ
١٧. خوالێخۆشبوو محەمەد سەعاتچی دەلۆ
١٨. خوالێخۆشبوومحێدین شوکت ئاغاباجەلان
١٩. خوالێخۆشبوو شێخ فەریق تاڵەبانی
٢٠. خوالێخۆشبوو حەمە ئەمین کوێخا مەحموود عەمەڵە
٢١. خوالێخۆشبوو خەلیفە قادر
٢٢. خوالێخۆشبوو حەمە کەرەم ئەحمەد لەک
٢٣. ئەندامانی کۆمەڵایەتی کە هاوکار بوون لەسەرخستنی فیستیڤاڵی یەکەم
٢٤. پارێزەر نیزامەدین کوێخا غەنی
٢٥. مەلا محەمەد قادر باوەنوری
٢٦. دارا محەمەد ڕەشید تەرخانی
٢٧. مام ساڵح مامۆیی
٢٨. محەمەد عەبدولڕەحمان فەتاح
٢٩. عەلی ڕەشید پاڵانی
٣٠. محەمەد حاجی مەجید
٣١. د.لوقمان خەیاڵی
٣٢. حەسەن قادر مەحموود شاتری
٣٣. م٠مستەفا محەمەد ئەحمەد باجەڵان
٣٤. شێخ لەتیف تاڵەبانی
٣٥. کەریم ئیبراهیم مەردان
٣٦. عومەر دێوانە حەمەئەمین
٣٧. حەسەن سایەخان
٣٨. نامیق حەمەی کەریم گلاڵی
٣٩. مامۆستا عەبدوڵڵا حەسەن کەلاری

له پێناوی پاراستنی فۆلکلۆری کوردی له گەرمیان
لەژێر ناونیشانی فۆلکلۆر مۆزەخانەی زیندووی مێژووی گەلانە

کەرکوک

(مەکتەبی کاروباری کۆمەلایەتی حەوزی گەرمیان) بە هاوکاری کۆمەڵەی رووناکبیری یەکەمین فێستیڤاڵی هونەری فۆلکلۆری کوردی لە گەرمیان ساز دەکات لەگەڵ کردنەوەی پێشانگایەکی فۆلکلۆری لەناو قەلاّی شێروانە.

رۆژی یەک شەممە ١٩٩٨/٣/٢٩ تا ١٩٩٨/٣/٣١ .. کات ٩ی سەرلەبەیانی

• ژمارەیەک کەسایەتی کە ڕۆڵیان هەبوو لەسەرخستنی میهرەجان کە لەڕۆژی ١٣ی نیسانی ١٩٩٨، کە لە ڕاگەیاندنەکانەوە وێنەکانیان بەرچاو دەکەوت بە پێی ئەرشیفەکانی ڤیستیڤاڵ:

١. خوالێخۆشبوو ئەحمەد کەلاری
٢. خوالێخۆشبوو شێخ وەهاب شێخ حەسەن
٣. خواڵێخۆشبوو ئەحمەد قادر سەمین
٤. محەمەد خاڵۆ سلێمان
٥. عەبدولخالق زەنگەنە
٦. عومەر حسێن خدر
٧. عومەر حاجی فارس
٨. مام باقی دێبنە
٩. عەبدولڕەحمان محەمەد ساڵح
١٠. حسێن حاجی ئەحمەد یوسف
١١. مەریوان مەحموود مراد عەلی
١٢. حەسەن حەمە ساڵح
١٣. حەمەی عەبدولکەریم چاڵە ڕەش
١٤. ئەرکان محەمەد حاجی ئیبراهیم شاتری
١٥. نەجم حاجی حمە غەریب قولەبەرز
١٦. سەعید حاجی ئەحمەد ملەسورە
١٧. حەمید مەکتەبە
١٨. ئاکۆ محەمەد ڕۆستەم
١٩. مافپەروەر عومەر فەرەج
٢٠. محەمەد حەمەئەمین کەلاری
٢١. خوالێخۆشبوو ئەکبەر شێخ لەنگەری
٢٢. حاجی محمد ڕەباتی
٢٣. حاجی ئەحمەد بەرلوتی
٢٤. حاجی قادری تەپەسەوز
٢٥. ڕەشید ئەحمەد غەفار
٢٦. کەریم حاجی عەزیز
٢٧. حاجی نەوزاد داودی

٢٨. م.ئیبراهیم کوێخا زەند
٢٩. ئەحمەد ڕەحیم بان سندوق
٣٠. سیامند محەمەد عەلی
٣١. محەمەد مەحموود حەمد
٣٢. سەلاح دەروێش سەمین
٣٣. مەلا سەعید سۆفی
٣٤. بەکر حاجی حەمە سەعید ئاغا میر
٣٥. شێخ محەمەد شێخ مەعروف
٣٦. کاوە عەلی عەبدولقادر
٣٧. مەحموود حاجی حەمە سەعید ئاغا میر
٣٨. محەمەد حسێن قولەبەرز
٣٩. محەمەد ڕەحیم خازە
٤٠. محەمەد حاجی ڕەفعەت تەرخانی
٤١. عەلی گەڵاڵی
٤٢. مامە دێوانە
٤٣. کەریم سەمین
٤٤. عەدنان محەمەد قارەمان

- یەکێک لە برگەکانی فیستیڤاڵ، نمایشی بووکە بەبارانە بوو، لەلایەن هونەرمەند محەمەد سابیر کەمەر ئامادەکرا بوو، ئەندامانی گروپی بە بووکە بەبارانە، لەمبەرپێزانە پێکهاتبوون:

١. محەمەد سابیر کەمەر بەرپرسی گروپ
٢. ئازاد محەمەد سەمین
٣. خوالێخۆشبوو هێرش سەنگەری
٤. ئایار عوسمان
٥. کۆمەڵ کەریم محەمەد ناسر
٦. ئارام حەسەن سایەخان
٧. سەیوان عوسمان
٨. هەڵمەت کەریم محەمەد ناسر
٩. لۆزان عەلی محەمەد ساڵح

١٠. ئاریان عەلی

١١. فەرهاد عەبدوڵڵا

- هونەرمەند پشکۆ محەمەد ڕۆستەم ڕۆڵی شێتی ڤیستیڤاڵی لە ئەستۆ گرتبوو.
- ئەندامانی لیژنەی دارایی، هەتا برگەی یەکەمی ڤیستیڤاڵ

١. جەمال سەعید

٢. شێخ سەعید شاکەلی

٣. حەسەن عەلی سەلیم

٤. د،عەزە دین حارس

٥. ئیبراهیم باجەلان

٦. م٠ حەسەن ئەحمەد ڕەحیم

- ئەو خوشک و دایکانەی کە ڕۆڵی بەرچاویان هەبوو:

١. هەتاو خەلیل ڕەشید

٢. تابان شێخ عەبدوڵڵا

٣. م٠پەیام ئەحمەد بە نوێنەرایەتی یەکێتی ژنانی گەرمیانیش

٤. توبا ئەحمەد فەتاح

٥. وزیرە سەعید ئەحمەد

٦. سەحەر محەمەد ئەمین میرزا

٧. ئاسکە (خێزانی حاجی ئەحمەد ملەسورە)

٨. شەرمین حاجی عوسمان

٩. شنۆ شێرکۆ محەمەد ڕۆستەم

١٠. هەوار حەسەن عەلی سەلیم بەگ

١١. ڕێواس ئەحمەد عەبدوڵڵا

١٢. ئافتاو محەمەد ئەمین

١٣. ڕوناک عەلی سلێمان

١٤. شیرین شەوکەت بابان

١٥. پیرۆز محەمەد عەزیز

١٦. جەیران نامیق برزۆ

١٧. حەسیبە مەجید کەریم

١٨. پرشنگ کەریم عەلی

١٩. جەمیلە محەمەد کەرەم

٢٠. جەیران محەمەد حەیدەر

٢١. لەمیعە ڕەحیم ئەحمەد

٢٢. ئەختەر سلێمان

٢٣. سەبریە حەمە ساڵح

٢٤. ئەفرۆز حەمە غەریب

٢٥. بەهیە حاجی حسێن

٢٦. لەتیفە خەلیل ڕەشید

٢٧. نەجیبە ئەحمەد

٢٨. ڕێژاو عەبدوڵڵا

٢٩. سیڤان سمکۆ

٣٠. ئاسکە ئەحمەد محەمەد

٣١. مەلیحە محەمەد حەسەن

٣٢. حەیات خەسرەو ئاڵی جان

٣٣. ئاڵا ڕەشید کەریم

چەند خوشکانێکی بەڕێزی تر، بەتایبەتی هاوکارانم: جیهان و شیلان محەمەد، م. نیگار

• بەشداربووان:

گروپی هەڵپەرکێی میزۆپۆتامیا

کەناڵەکانی بەشداربوو: کەناڵی گەلی کوردستان PUK ، خاک , MED TV ,زەنگ TV

• لیژنەی قەڵای شێروانە ٢٩ی ئازاری ١٩٩٨، ژمارەیەک کەسایەتی بەڕێز ئەرکی پاراستنی کەرەستە فۆلکۆرییەکانی ناو قەڵای شێروانەیان پێ سپێردرا، جگە لە بەندە و کاک ساڵحی کەلەپوور، ئەم بەڕێزانە بوون:

١. زمناکۆ عەبدولکەریم
٢. عوسمان ڕەحیم نەجار
٣. نەوزاد عەلی وەلی باجەڵان
٤. سرکەش ڕەشید باجەڵان
٥. ئاراز نامیق ڕەشید ئاغا
٦. محەمەد حاجی قاسم
٧. عەلی تازەدێی
٨. دڵشاد ئەحمەد
٩. محەمەد سابیر کەمەر
١٠. سەرکەوت ساڵح محەمەد
١١. سالار محەمەد ئەمین
١٢. جەماڵ خەتات
١٣. عومەر ڕەحیم نەجاڕ
١٤. حاجی سەعدوڵڵا حەسەن
١٥. عەلی جاف
١٦. جەبار جۆڵا
١٧. عەزیز ئەحمەد ڕۆبیتەن
١٨. نەجات محەمەد ئەمین
١٩. یاسین محەمەد ئەمین
٢٠. م٠لوقمان ئیراهیم مەردان
٢١. خوالێخۆشبوو خەولە ڕەمەزان مەجید باجەڵان
٢٢. هیدایەت ئەحمەد ڕەسوڵ

چەند ئافرەتێکی تر کە ناو وێنەم دەست نەکەوتووە.

• یارییە فۆلکۆرییەکان بە سەرپەرشتی شێرکۆی محەمەد ڕۆستەم، عەلی ڕەشید شاتری بوو:

١. شێرکۆ محەمەد ڕۆستەم
٢. عەلی ڕشید ئەمین شاتری
٣. حسێن محەمەد ئەمین
٤. ڕەوف عەبدوڵڵا
٥. عومەر ڕۆستەم
٦. محی دین تۆفیق
٧. ئەحمەد حەمەئەمین
٨. کەریم حەمەئەمین
٩. ڕەفعەت عوسمان حەمەئەمین
١٠. فازڵ ڕۆستەم
١١. سەباح محەمەد عارف
١٢. لیژنەی بەقاڵ و کۆتاڵفرۆش:
١٣. خوالێخۆشبوو عەزیز محەمەد وەیس مراد
١٤. محەمەد عەزیز محەمەد ڕەشید

• سوارچاکەکانی ڤیستیڤاڵ بە سەرپەرشتی مەحموود حاجی قادر شاتری، حەسەن فەتاح، عەتا محەمەد سنجان، سەلاح حەمەی سەمین بوون:

١. سەلاح حەمەی سەمین
٢. خەلیفە قادر
٣. محەمەد حسێن (حەمەسور)
٤. ئەیاد ئەکرەم
٥. ساری قادر مەجید
٦. ڕیاز حەمید ڕەمەزان
٧. فایەق ڕەحیم
٨. حەسەن حسێن ئاڵی جان
٩. ناسح عەلی فەتاح
١٠. حسێن فەتاح ڕۆستەم
١١. نامیق محەمەد کەریم

١٢. عەلی قادر سەمین
١٣. حسێن عەزیز مەجید درۆزنە
١٤. سەرباز ڕەشید ئەحمەد
١٥. کامەران ئەحمەد حسێن
١٦. ئاراز عەباس
١٧. جواد حەسەن
١٨. فەرهاد سلێمان
١٩. دڵشاد عەلی قادر
٢٠. خەلیل ئیبراهیم
٢١. دارا حەمە ڕەشید تەرخانی
٢٢. سەعید حاجی ئەحمەد ملەسورە

• بۆچی یەکەمین فیستیڤاڵی فۆلکۆری گەرمیان لە چوارچێوەی (مەکتەبی کۆمەڵایەتی و کۆمەڵەی ڕوناکبیری و کۆمەڵایەتی کەرکووک) بەڕێوە چوو ؟

بە حکومی ئەوەی کاک شێخ محەمەد شاکەلی، ئەو کاتانە بەرپرسی مەکتەبی کۆمەڵایەتی، هەروەها کۆمەڵەی ڕوناکبیری بوو، وە ئێمەیش ئەندامی کۆمەڵایەتی حەوزی گەرمیان و کۆمەڵەی ڕوناکبیری بووین، بە پێویستمان زانی فیستیڤاڵەکە لەو چوارچێوەیەدا ئەنجام بدرێت بەتایبەت ئەندامانی کۆمەڵایەتی ناوەندی کەرکووک- حەوزی گەرمیان زۆر بە پەرۆشەوە هاوکارمان بوون، بۆیە هەموو کار ئاسانیەکی بەرچاومان بۆ کرا لەو بوارەدا.

• پرسیار؛

سەرەڕای ئەوەی ئەو فیستیڤاڵە لە چوارچێوەی کۆمەڵەی ڕوناکبیری و کۆمەڵایەتی بەناوی (یەکەمین فیستیڤاڵی فۆلکۆری گەرمیان) بەڕێوە چوو، بەڵام ناوبانگی بە فیستیڤاڵی جاف دەرکرد؟!

پرسیارێکی زۆر بەجێیە و ئاشکرایە کە جاف خاوەن ناوو پێگەیەکی زۆر گەورەن لە ناوچەکە و لە کوردستانی عێراق و ئێرانیش، هەروەها گەرمیان جێگای قەڵەمڕەو و پایتەختی هۆزی گەورەی جافە، هۆزی جاف لەناوچەکەدا شانبەشانی ژمارەیەک

لە هۆزەکان خاوەنی مێژوویەکی پڕشنگدارن لە بواری ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتی و ئەدەبی و سەربازی و نیشتیمانپەروەری، هەروەهاخاوەنی دەیان نوسەر و شاعیر و پێشمەرگەی دێرین و پارتیزان و شەهیدن لەناوچەکەدا.

شەرەفمەندم کە ڕەنگدانەوەی دابونەریتەکانیی ئەم هۆزە لەناو یەکەمین فیستیڤاڵی فۆلکۆری گەرمیان ڕەنگی دابێتەوە، بەتایبەتی یەکێک لە بڕگەکانی فیستیڤاڵ تایبەت بوو بەهۆزی جاف، ئەویش نمایشی (کۆچەری وگەرمیان و کوێستان)، کە لەناو جاف زۆر بایەخی پێدراوە لەسەردەمانێکدا، هەروەها ڕۆڵەکانی جاف لەم فیستسڤاڵە دەورێکی کاریگەرییان هەبوو بۆ سەرخستنی بڕگەکانی و ناساندنی دابونەریتەکانی خۆیان، بۆیە ڕەنگدانەوە و گرنگی ئەو فیستیڤاڵە تایبەتمەندییەکی پڕشنگداری هەبوو بۆ هۆزی جاف، هەروەها خوشکان و دایکانی کەلاری کۆن کە زۆربەیان لە هۆزی جاف بوون، وە خزمانی شارەزوور وناوچەکانی تر بوونە هۆی سەرخستنی ئەو فیستیڤاڵە کە بۆ یەکەمین جار بوو لە ناوچەکەدا بەو شێوە فرانە ئەنجامدرا.

دوا پرسیار، ئایا بیر لەوە نەکراوەتەوە بەڵگە و ئەرشیفەکانی فیستیڤاڵەکانی گەرمیان کۆبکرێتەوە، یان لەچوارچێوەی کتێبێکدا تۆمار بکرێت بۆ دواڕۆژی نەوەکانمان ؟

بەڵێ بۆ ماوەی پتر لە دوو ساڵە سەرقاڵی کۆکردنەوەی ئەرشیفەکانی یەکەمین فێستیڤاڵی فۆلکۆری گەرمیان و ئەو فیستیڤاڵانەی کە بەندە سەرپەرشتیم کردوون، وەک (ڕازەکانی کەلات و یەکەمین فیستیڤاڵی فۆلکۆری سیانزەوەدەری خانەقین لەساڵی

٢٠١٤، یەکەمین فیستیڤاڵی فۆلکۆری هۆزی باجەڵان لەساڵی ٢٠١٧) وێنەو ئەرشیفەکانی قوتابخانەی هۆگر، کە ئەو ئەرکە لەلایەن نووسەری بەتوانا کاک (جیهاد دەلۆ) پێی سپێردراوە، وە چاوەڕوانی ئەوەین زیاتر زانیاری و بەڵگە و وێنەکانمان بەدەست بگات، وە ئەم بابەتەیش زۆر بە کورتی و بەشێکی کەمی تایبەتە بە یە کە مین فیستیڤاڵی فۆلکلۆری گەرمیان ساڵی ١٩٩٨، بە ئومێدی ئەوەین لە کتێبەکەماندا بۆ مێژوومافی کەس پێشێل نەکەین ئەویش بە تۆمارکردنی ناو و ڕۆڵی ماندووبوانی یەکەم فیستیڤاڵی گەرمیان بخەینەینە پێش چاوی فۆلکلۆردۆستانی گەرمیان و گەرمەسێر هیوادارم فۆلکلۆردۆستان و بەشداربووانی یەکەمین فێستیڤاڵی فۆلکلۆری گەرمیان هاوکارمان بن بۆ بەرز ڕاگرتنی فۆلکلۆری نەتەوایە تیمان.

باخداریی لە گەرمیان، کێشە و ئاستەنگییەکانی

ئامادەکردنی: یەکەی چاودێری
حکومەتی خۆجێی گەرمیان

پێشەکی:

باخداری یەکێکە لە لقەکانی پرۆژە کشتوکاڵییەکان لە سنوری گەرمیان، کە لە مێژە لە سنورەکەدا بونی هەیە و لەم چەند ساڵەی رابردووشدا گەشەسەندنی زیاتری بەخۆیەوە بینیوە.

لەم راپۆرتەدا لەسەر قەبارەی ئەم کەرتە دەوەستین، هەروەها دیارترین ئەو کێشە و ئاستەنگییانە دەخەینە ڕوو کە ڕوبەڕوی دەبێتەوە.

بەشی یەکەم: قەبارەی باخداری لە گەرمیان و جۆر و لێکەوتەکانی

١. ڕوبەر و ڕێژەی باخ لە سنوری گەرمیان

ئیدریس مەدحەت، لێپرسراوی بەشی باخداری لە بەڕێوبەرایەتی گشتی کشتوکاڵی گەرمیان، دەڵێت: ئەو میوانەی کە زۆر گرنگی پێدەدرێت لە ناوچەکەدا و بەرهەمیان هەیە، مزرەمەنیەکانی وەک: پرتەقاڵ، لیمۆ، سندی، لالەنگی و نارنجن، لەگەڵ خورما و هەنجیر و هەنار و قەیسی و ترێ و زەیتون، لەگەڵ ئەوەشدا کۆمەڵێک میوەی دیکە هەن وەک: هەرمێ، هەڵوژە، هەنگی دونیا، گێلاس، توی فەرەنگی و کۆمەڵێک میوەی دیکە کە ئەگەر هەشبێت یان بەرناگرێت یان کەم و سنوردارن.

بەپێی ئامارێکی بەڕێوبەرایەتی کشتوکاڵی گەرمیان، لە سنورەکەدا ژمارەی باخەکان نزیکەی (٨٠٠) باخ دەبن، بەمشێوەیەن:

ژمارەی باخی مۆڵەتدراو	ژمارەی باخی بێمۆڵەت (بە مەزەندەیی)
380	420 -400

هاوکات بەپێی ئاماری بەڕێوەبەرایەتی گشتی کشتوکاڵی گەرمیان، ڕوبەری ئەو باخانەی کە لە سنورەکەدا هەیە بەمشێوەیەن:

شوێن	ڕووبەری باخ بە دۆنم
کەلار	1600
کفری	1526
خانەقین	2399
کۆ	5525

کامەران غەفار غەفور، لێپرسراوی بەشی کشتوکاڵی ناحیەی کۆکس باس لەوە دەکات: زۆرێک لە باخەکان ڕوبەریان کەمە «١ دۆنم و ٢ دۆنمن»، ئەمەش بەرهەمەکەی ئەوە ناکات کە بیبات لە بازاڕدا ساخی بکاتەوە، لە کاتێکدا باخێکی دیکەمان هەیە ٥٠ دۆنمە و تایبەتە بە خورما، ئەمانە جیاوازن.

سەرباری بونی ئەم ڕوبەرە زۆرەی باخ، بەڵام نازانرێت ساڵانە بەرهەمی میوەی سنورەکە چەندە.

سامان ئەحمەد، بەڕێوبەری بەڕێوبەرایەتی کشتوکاڵی کەلار، لەوبارەوە وتی: ئاماری وامان نیە ساڵانە چەند بەرهەممان هەیە، هۆکارەکەشی ئەوەیە بەشێکی زۆری باخەکانمان بۆ بەرهەم بەرهەم هاتوە کەچی بەرهەمیان نیە، لەکاتێکدا کەشی ناوچەکە زۆر لەبارە بۆ باخ.

٢. نازانرێت لە سنوری گەرمیان چەند باخی بێ مۆڵەت بونی هەیە

سەربارى ئەو باخانەى كە بە فەرمى تۆماركراون لەلاى بەڕێوبەرايەتييەكانى كشتوكاڵى، بەڵام چەندين باخى ديكەش هەن كە تۆمار نەكراون و مۆڵەتيان نييە و بە مەزەندەيى دەوترێت ٤٠٠ تا ٤٢٠ باخن.

سامان ئەحمەد، بەڕێوبەری بەڕێوبەرایەتی کشتوکاڵی کەلار، لەمبارەیەوە دەڵێت: کێشە باخە بێمۆڵەتەکان نیە لە ڕاستیدا، چونکە ئەوەی باخە باخە، ئەوەی بەردەست بێت باخە مۆڵەتدارەکان لە بەڕێوبەرایەتی ئەگەرنا شتێکی وا بەردەست نیە.

وتیشی: ڕێژەکە زۆر زۆریشە و پێویست ناکات ئێمە چاودێرییان بکەین، ئامارێکی فەرمیش لەوبارەیەوە نیە، هیچ یاسایەکیش نیە ئیجباری بکات مۆڵەت دەربهێنێت و بڵێت ئەوەی دارێکی ناشتبێت دەبێت مۆڵەتی هەبێت.

جەختی لەوەشکردەوە: ئەوەی هەیە زیادەڕەوی نیە، بەڵکو ئەوەی هەیە پێچەوانەی ڕێنماییەکان کاری کردوە و ڕێکارەکانی بۆ نەکردوە ئەگەرنا وەک داگیرکاری نیە.

بەشێک لەو باخەوانانەی کە باخەکانیان تۆمار نەکراون و مۆڵەتیان نییە، حکومەت بە کەمتەرخەم دەزانن.

محەمەد عەلی، باخەوان لە قەزای کەلار باس لەوە دەکات: تاوەکو ئێستا باخەکەم مۆڵەتی نیە، لە کاتێکدا لە ساڵی ٢٠١٧ـەوە مامەڵەم پێشکەش کردوە، کەچی مۆڵەتەکەم بۆ نەهاتوەتەوە، هەمووشی پەیوەندی بە بێ دەسەڵاتی خۆیانەوە هەیە کە ڕۆتینیات دروست دەکەن.

کامەران غەفار غەفور، لێپرسراوی بەشی کشتوکاڵی ناحیەی کۆکس باس لەوە دەکات: لە سنوری ئێمە کەم باخ هەیە مۆڵەتدارە، زۆربەی باخەکان کەمترن لە ٥ دۆنم وەک لە

ڕێنمایی وەزارەتدا هاتوە کە نابێت کەمتر بێت لەو ڕوبەرەی کە دیاری کراوە، تەنانەت ئەوەشی مۆڵەتی هەیە لە ماوەی ٤ ساڵدا ٢ جوتیار نەهاتوە مۆڵەت نوێ بکاتەوە، هۆکارەکەشی ئەوەیە خەڵک پابەندبونی بە حکومەتەوە نەماوە، وەکخۆیان دەڵێن حکومەت هیچی بۆ ئێمە نەبوە و نایەن بە دەمیەوە.

لە بەرامبەردا، ئیسماعیل محەمەد، بەڕێوبەری بەشی خزمەتگوزاری لە کشتوکاڵی گەرمیان، دەڵێت: لە سنوری گەرمیان ئامارێکی فەرمی نیە بۆ بونی باخی بێ مۆڵەت لە سنورەکەدا، ئەوەی هەیە بە ڕوبەر بە گشتی بە باخی بە مۆڵەت و بێ مۆڵەتەوە نزیکەی ٨٠٠ باخن کە ڕوبەریان ٥ هەزار و ٥٢٥ دۆنم باخمان هەیە، ئەم داتایەش زۆر ورد نیە «تەقریبییە»، بەڵام دەتوانین پشتی پێ ببەستین.

٣. باخەوانەکان، چی لە بارەی باخەکانیانەوە دەڵێن؟

«٤ دۆنم زەوی باخی خۆمم هەیە و باخەکەشم لەمانە پێکهاتوە: (هەنار، پرتەقاڵ، هەنجیر، قەیسی، لیمۆ و هەرمێ)». یەحیا محەمەد، باخەوان لە شارۆچکەی گردەگۆزینەی سەر بە قەزای کەلار وای وت.

وتیشی: ئەم باخەی من پێشتر بە دەست باوکمەوە بوە لە ساڵی شەستەکانیشەوە تاوەکو ئێستا باخە، ئەمە لە کاتێکدا چەندین کەسی دیکەش هەن لە تەنیشتمەوە کە ٣٠ دۆنم و ١٠ دۆنم و ٢٠ دۆنمە، بەجۆرێک لە سنوری گردەگۆزینە ١٣٠ باخەوانین.

دەشڵێت: بەرهەمی باخەکەم بەمشێوەیە، ساڵانە ١٢ بۆ ١٣ تەن بەرهەمی هەنارم هەیە، زیاد لە ١٥ تەن پرتەقاڵم هەیە، قەیسیش زیاتر لە ٥ تەن بەرهەمم هەیە، هاوکات هەرمێش زیاتر لە ٥ تەن بەرهەمم هەیە، لیمۆش نزیکەی ٤ تەن بەرهەمم هەیە، ئەمە جگە لە هەنجیر کە یەک تەن و نیوم هەیە.

هێمای بۆ ئەوەشکرد: خورماکەم ئەمساڵ پێگەیشتوە و بەرهەمی دەبێت، تاوەکو ئێستا نەمخستوەتە بازاڕەوە، لە ئەمساڵەوە دەتوانم بیخەمە بازاڕەوە.

کامەران محەمەد، باخەوان لە کەلار باس لەوە دەکات: ٤٠ دۆنم زەویمان هەیە ١٥ دۆنمی باخە و لەسەر ڕێگەی کەلار ڕزگارین، باخەکەشم دارە بەرییەکانی پرتەقاڵ، هەنار، زەیتون، لیمۆ و خورمای تیایە.

دەشـڵێت: ئەمسـاڵ نزیکـەی ١٢ تـەن بەرهەمـی هەنـارم هەبـوە، ٧ تـەن لیمـۆ و پرتەقاڵـم هەبـوە، زەیتونەکەشـمان تەنێکمـان لێکردوەتـەوە، چونکـە لێکردنـەوەی قورسـە، ئەمـە جگـە لـەوەی ٣ جـۆر خورمـام هەیـە، بەجۆرێـک نزیکـەی ٥ تـەن خورمـام لێکردوەتـەوە.

هـاوکات، ڕەحیـم کەریـم حسـێن، باخـەوان لـە قۆرەتـو دەڵێـت: ٨ دۆنـم زەویـم هەیـە کـە کردومەتـە بـاخ، هەمـوو دارەکانـی نـاوی بەرییـە کـە لـە: هەنـار، پرتەقـاڵ، خورمـا، هەنجیـر، لیمـۆ و نارنـج پێکهاتـوە، کـە نزیکـەی ٢٠ سـاڵە باخـە، لەگـەڵ ئەوەشـدا ٥ دۆنـم زەیتونمـان هەیـە.

هێمـای بـۆ ئەوەشـکرد: بەرهەمیشـی بـە سـاڵ کەوتـوە، بـۆ نمونـە پـار سـاڵ نزیکـەی ٩ تـەن هەنـارم هەبـوە، لیمـۆ و نارنجەکـەم ١ تـەن و ٤٠٠ کیلـۆ بـوە، پرتەقاڵەکـەم نزیکـەی ٢ تـەن بـووە، زەیتونەکەشـمان کـە بـۆ ڕۆنـە نزیکـەی ٣ تـەن بەرهەمیمـان چنیـوە، جگـە لـە هەنجیرەکەمـان کـە ٢ ڕۆژ جارێـک نزیکـەی ٦٠ کیلۆمـان لێچنیوەتـەوە.

٤. کوالیێتی بەرهەمی باخەکانی گەرمیان

«٥ دۆنـم زەویـم هەیـە کردومـە بـە باخـی تـرێ و یـەک سـەقفە، بـەڵام بەرهەمەکـەی بـاش نیـە و هۆکارەکەشـی بـۆ ئاوەکـەی ئەگەڕێتـەوە، چونکـە ئـاوی بیـری ئیرتیوازییـە و کۆمەڵێـک مـادەی کانـزای هەیـە تێیـدا نیـە، بـەڵام بەدواداچونـم کـردوە و دەرکەوتـوە ئـەو باخانـەی کـە پشـت بـە ئـاوی سـیروان ئەبەسـتن بـێ کێشـەن». محەمـەد عەلـی، باخـەوان لـە قـەزای کـەلار وای وت.

وتیشـی: لـە سـاڵی ٢٠١٣ـەوە تاوەکـو ئێسـتا باخـم هەیـە و خزمەتـی زۆری ئەکـەم لـە پەینـی کیمیاویـی و لـە دەرمـان، بەجۆرێـک ئەمسـاڵ چـوار جـار دەرمانـم کـردوە ، ٢ جـۆر کیمیایـم کـردوە جۆرێکیـان ٢٥ کیلـۆ بـە ٦٤ هـەزار، جۆرێکـی تـرم کـردوە تەنـی بـە ١ ملیـۆن دینـار، کەچـی هێشـتا هـەر خراپـە، هەموشـی پەیوەنـدی بـە ئاوەکەیـەوە هەیـە نـەک خاکەکـەی.

هێمـای بۆ ئەوەشـکرد: سـەردانی باخم کـردوە لـە گـردە گۆزینـە بـەو شـێوەیە نیـە، چونکە پشـت بـە سـیروان دەبەسـتێت، بۆنمونـە ئەگـەر دارێکـی مـن ٤ بـۆڵ ترێـی پێوەبوبێـت ئـەوان هـەر دارێکـی ٥٠ بۆڵـی پێـوە بـووە.

بەگشتی باخەوانەکانی گەرمیان جەخت لەوەدەکەنەوە کە بەرهەمەکانیان کوالێتی باشی هەیە، حکومەتیش پشتڕاستی ئەو بابەتە دەکاتەوە.

ئەحمەد ئیسماعیل، باخەوان لە قەزای کفری دەڵێت: کوالێتی بەرهەمەکەمان زۆر باشە بەتایبەت زەیتونەکەمان کە دەیکەین بە زەیت، ئەگەرچی هەندێک مواسەفات هەیە لەلایەن کشتوکاڵی گەرمیانەوە کە لە باخی زەیتونەکەم وەکپێویست نیە، بۆ نموونە بە ڕێژەی ١٥٪ زەیتی هەبێت ئەوە دەبێت بە نمرە یەک، بەڵام ئەوەی ئێمە ١٠٪ بۆ ١٣,٥٪ زەیتی تیایە.

وتیشی: تاوەکو ئێستا هۆکارەکەی نازانین ئایە جۆری دارەکەیە یاخود کەشوهەوا و خاکەکەیەتی.

لەبارەی کوالێتی بەرهەمی خورماکەشیەوە، ئەو باخەوانە وتی: بەرهەمی خورماکەشمان باشە، بەڵام وەک زەیتونەکە نیە.

بەهەمان شێوە، عەبدولسەلام ئەنوەر، باخەوان لە ناحیەی کۆکس هێما بۆ ئەوە دەکات: بەرهەمەکانم کوالێتی زۆر باشی هەیە بەتایبەت هەنارەکەم ناوبانگی تایبەتی خۆی هەیە، کشتوکاڵی گەرمیانیش ئەوە دەزانێت.

لە بەرامبەردا، ئیسماعیل محەمەد، لێپرسراوی بەشی خزمەتگوزاری لە بەڕێوبەرایەتی گشتی کشتوکاڵی گەرمیان دەڵێت: بەرهەمی باخداری لە گەرمیان هیچیان کوالێتیان خراپ نیە، بگرە بە تامتریشن لە چاو بەرهەمی دەرەکی، بۆیە ئێمە بەراوردمان کردوە لە نێوان بەرهەمی خۆمان و بەرهەمی دەرەوە، بۆ نموونە ئەگەر دارێکی خۆمان ١٥ بۆ ٢٥ کیلۆ بەرهەمی هەبێت ئەوانەی دەرەوە ١٢٥ بۆ ١٥٠ کیلۆ بەرهەمی هەیە، ئەمەش دەرخەری ئەوەیە بەرهەمی خۆمان سروشتییە و هی دەرەوە بە مەواد و کیمیایی کە دەیکەنە بن دارەکە بەوشێوەیە بەرهەم زیاد دەکەن.

هێمای بۆ ئەوەشکرد: بەرهەمی خۆماڵی خۆمان ئەو خۆراکە لە ناو خاکەکەوە بۆی دەڕوات بۆیە بەتامتر و بە کوالێتی ترە.

هاوکات، ئارام سابر حسێن، لێپرسراوی بەشی کشتوکاڵی لە ناحیەی سەرقەڵا دەڵێت: بەرهەمەکانی باخەکان لە ڕوی کوالێتیەوە زۆر باشن بەتایبەت کە لە ڕوی جیناتەوە نەگۆڕدراون، هاوکات مەوادی کیمیایی زۆر بەکارناهێنرێت، لەگەڵ ئەوەشدا بەرهەم

کەمە لە سنورەکە، بەشێکی زۆری خەڵکەکەی وەک حەزێک کردویانە و بەتایبەت خزمەتی دەکەن.

لایخۆشیەوە، ئیدریس مەدحەت، لێپرسراوی بەشی باخداری لە بەڕێوبەرایەتی گشتی کشتوکاڵی گەرمیان وتی: کوالێتی بەرهەمەکانی ناوخۆی خۆمان بەگوێرەی میوەکان ئەگۆڕێت، بۆنمونە بەرهەمە مزرەمەنیەکانی وەک پرتەقاڵ و لیمۆ و سندی و لالەنگی و نارنج زۆرباشن، بەڵام هەنار و هەنجیرمان خراپن.

دەشڵێت: هۆکاری خراپی بەرهەمی هەنار و هەنجیر ئەوەیە کاتی پێگەیشتنیان ئەکەوێتە وەرزی هاوینەوە کە ماوەکەی درێژە و گەرما و تۆز و خۆڵ و نەبوونی شێ و وشکی توش ئەبێت، ئەمە وای لێدەکات کوالێتی باش نەبێت، بەڵام باخیشمان هەیە بەرهەمی باشە.

لەبارەی ئەوەی چ بەرهەمێک باشترینە لە گەرمیان و چ بەرهەمێک خراپترینە و تاچەند پلەبەندی بۆکراوە لەلایەن بەشی باخدارییەوە، لێپرسراوی ئەو بەشە هێمای بۆ ئەوەشکرد: پلەبەندی کراوە، باشترینەکان مزرەمەنیەکانن وەک پرتەقاڵ کە سنفی عێراقییە لەگەڵ لیمۆ و سندی و لالەنگی و نارنج، دوای ئەوە بەرهەمی قەیسیمان دێت کە لە سنورەکەدا زۆر باشە، لەگەڵ ئەوەشدا بەرهەمی ترێمان دێت کە ئەمەش چەندین باخی نمونەییمان هەیە، ئەگەرچی زۆرجار ئەو ترێیانەی کە لە مانگی ٤ پێ ئەگەن توشی زیان ئەبن بەهۆی بارانبارینی لە ناکاو و بەرزبونەوەی پلەی گەرما ئەمە وا ئەکات کوالێتی باش نەبێت، هاوکات خراپترینەکان هەنجیر و هەنارن.

٥. خواست لەسەر بەرهەمەکان

«خواستێکی زۆر لەسەر بەرهەمەکانمانە لەلایەن هاوڵاتیانەوە بەتایبەت زەیتونەکەمان و ئەو زەیتەی کە بەرهەمی دەهێنین». ئەحمەد ئیسماعیل، باخەوان لە قەزای کفری وا دەڵێت.

هیدایەت ئەحمەد، باخەوان لە ساڵح ئاغای سەر بە ناحیەی قۆرەتو وتی: خواست لەسەر بەرهەمەکانم بە گشتی هەیە لەلایەن هاوڵاتیانەوە بەتایبەت ترێکەم کە زۆر باشە و دەیبەینە عەلوە بەرناکەوێ و ڕاستەوخۆ دەبرێت.

تاچەند حەزت لە خواردنی میوەی ناوخۆییە "ئەوانەی کە لە گەرمیان بەرهەمدەهێنرێن"؟
16.7%
83.3%
زۆر
مامناوەند
کەم
هیچ

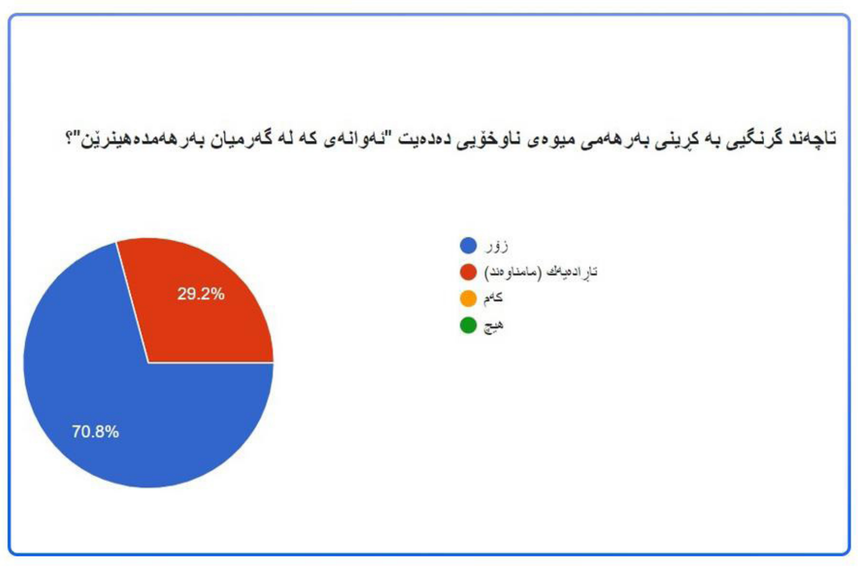
تاچەند گرنگیی بە کڕینی بەرهەمی میوەی ناوخۆیی دەدەیت "ئەوانەی کە لە گەرمیان بەرهەمدەهێنرێن"؟
29.2%
70.8%
زۆر
تارادەیەك (مامناوەند)
کەم
هیچ

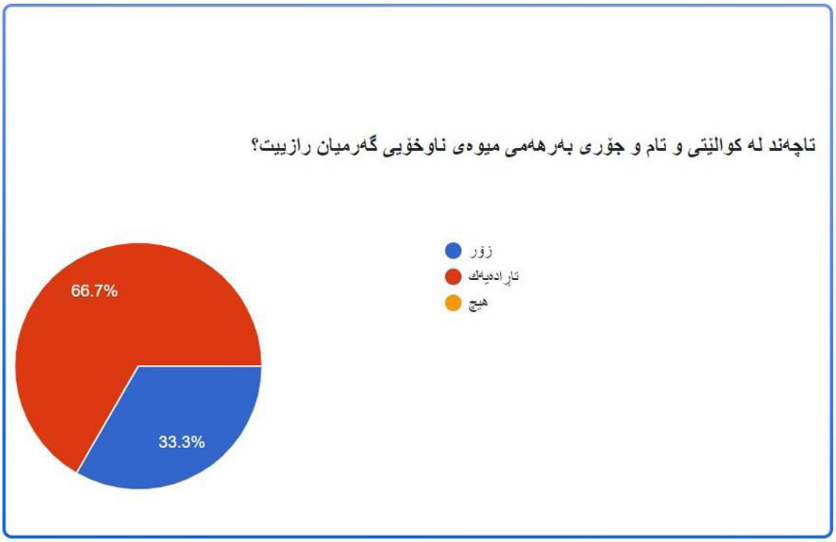
تاچەند لە کوالیتی و تام و جۆری بەرهەمی میوەی ناوخۆیی گەرمیان رازییت؟
زۆر
تارادەیەک
هیچ
66.7%
33.3%

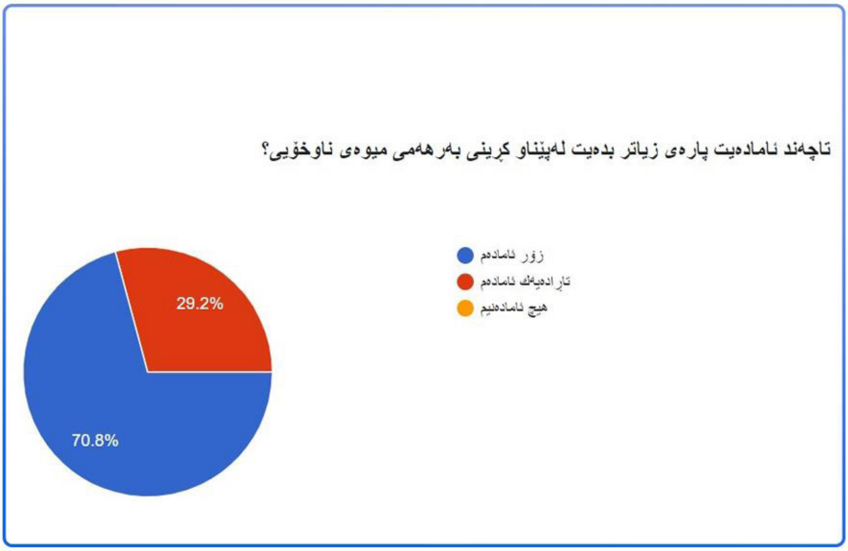
تاچەند ئامادەیت پارەی زیاتر بدەیت لەپێناو کڕینی بەرهەمی میوەی ناوخۆیی؟
زۆر ئامادەم
تارادەیەک ئامادەم
هیچ ئامادەنیم
29.2%
70.8%

٦. سەرچاوەی ئاوی باخەکان

باخەکانی گەرمیان پشت بە دوو سەرچاوەی ئاو دەبەستن، یەکێکیان سەرزەویی وەکو ڕووبار و چەم و بەتایبەتیش ڕووباری سیروان، ئەوەکەی تریان ئاوی ژێرزەوییە کە لە ڕێگەی بیری ئیرتیوازیەوە دابین دەکرێت.

ئەحمەد ئیسماعیل، باخەوان لە قەزای کفری دەڵێت: ٢ باخمان هەیە یەکێکیان لەسەر ڕووبەری ١٠ دۆنم زەوییە کە ٧٠٠ داری تیایە، ئەوی دیکەشمان لەسەر ڕووبەری ٥ دۆنم زەوییە ٣٥٠ داری تیایە، سەرچاوەی ئاوی ئەم باخەش ئاوی ژێرزەوییە و لە ڕێگەی بیرەوە دابینی دەکەین، ئەگەرچی بەنداوێکمان هەیە لە قەزاکە و سودی لێ نابینین.

هاوکات، عومەر حسین، باخەوان لە ناحیەی مەیدان باسی لەوەکرد: باخەکەم لە سەر ڕووبەری ٥ دۆنم زەوییە و باخەکەشم تازەیە لە ئێستادا بەرهەمی نیە، بۆ سەرچاوەی ئاوەکەشی پشت بە ئاوی ژێر زەویی ئەبەستم لە ڕێگەی بیرەوە.

دەشڵێت: ناتوانم پشت بە ئاوی ڕووباری سیروان ببەستم، چونکە نزیکەی ٤ کیلۆمەتر لێمەوە دورە.

هیدایەت ئەحمەد، باخەوان لە ساڵح ئاغای سەر بە ناحیەی قۆرەتو وتی: باخەکەم لەسەر ڕووبەری ٦ دۆنم و ٥٠٠ مەترە، ئەو بەرهەمانەشی کە هەمە پرتەقاڵ و لیمۆ و نارنج و ترێی ڕەش و سپی و هەنجیرە، بەتایبەت ترێکەم باشە ساڵانە نزیکەی ٢ تەن بەرهەمی هەیە لەگەڵ پرتەقاڵەکەم کە مامناوەندە، بۆ سەرچاوەی ئاوەکەشی پشت بە پرۆژەی ئاودێری باڵەجۆ دەبەستین کە لە ڕووباری سیروانەوە سەرچاوەی گرتووە.

«پشت بە ئاوی جۆگە ئەبەستین کە لە ڕووباری سیروانەوە بۆمان دێت». عەبدولسەلام ئەنوەر، باخەوان لە ناحیەی کۆکس وای وت.

لە بەرامبەردا، ئیدریس مەدحەت، لێپرسراوی بەشی باخداری لە بەڕێوبەرایەتی گشتی کشتوکاڵی گەرمیان وتی: لە گەرمیان بۆ باخداری پشت بە هەردوو سەرچاوەی ئاوی سەرزەوی و ژێر زەوی دەبەسترێت، بەڵام ئەوەی زیاتر بێت ئاوی سەرزەوییە، چونکە بەشێکی زۆری باخەکانی گەرمیان نزیکن لە ڕووباری سیروانەوە.

وتیشی: بەرهەمەكانیشیان زۆر جیاوازی ئەوتۆی نیە لە ڕوی كوالێتی و تامەوە، ئەوەی هەیە هەندێكی شوێنی گەرمیان نەبێت بەتایبەت قەزای كفری كە چەند بیرێكی كەمن كە خوێیان زۆرە لەگەڵ كبریت كە ئەمە گرفت دروست ئەكات.

جەختی لەوەشكردەوە: تاوەكو ئاوی سەرزەوی هەبێت نابێت پەنا ببەینە بەر ئاوی ژێرزەوی.

ئیسماعیل محەمەد، لێپرسراوی بەشی خزمەتگوزاری لە بەڕێوبەرایەتی كشتوكاڵی گەرمیان دەڵێت: لە ڕوی زانستیەوە هیچ سەرچاوەیەكی ئاو كاریگەری خراپ ناكات چ لە سەر بەرهەم بێت یان باخ بێت، چونكە باخ كە ئاوی دەدەیت دارەكە ئاوەكە هەڵدەمژێت و دوای ٦ بۆ ٧ مانگ ئینجا گوڵ ئەكات و بەرهەمێك دروست دەكات لە قەد دارەكە دەمێنێتەوە.

جەختی لەوەكردەوە: بۆیە سەرچاوەی ئاوەكە سەر زەوی بێت یان ژێرزەوی هیچ كاریگەری ناكاتە سەر بەرهەم و باخەكەش.

بەپێی وتەی شارەزایان یەكێك لەو پرۆژانەی كە گرنگن بۆ پرۆژەی باخداری پرۆژەی ئاودێرییە، لێپرسراوی بەشی باخداری لە كشتوكاڵی گەرمیان جەخت لەسەر ئەو رایە دەكاتەوە و دەڵێت: بونی پرۆژەی ئاودێری زۆرگرنگی بۆ باخداری و یەكێكە لە پرۆژە ستراتیژییەكان، بەجۆرێك بڕبڕەی پشتی كەرتی كشتوكاڵە، بۆیە پێویستە حكومەت گرنگی زیاتر بە دروستكردنی پۆند و بەنداو بدات بۆ ئەو مەبەستە، هاوكات پرۆژەی زیاتری ئاودێری ئەنجام بدات.

بەپێێ ئامارێكی بەڕێوبەرایەتی ئاوی ژێرزەوی گەرمیان، زۆرترین بەكاربردنی ئاوی ژێر زەوی لەگەرمیان، بە ڕێگای كشتوكاڵەوەیە كە ١٢٢٢ بیری كشتوكاڵی لە سنورەكەدا تۆماركراون، سەرباری سەدان بیری نایاسایی تۆمارنەكراو.

٧. باخەكان بەرهەمی میوەی سنورەكە دابین ناكەن

سەرباری بونی ئەو ژمارە باخە، بەڵام ناتوانن بەرهەمی میوەی سنورەكە دابین بكەن.

«بەرهەمی ناوخۆی خۆمان هێندە زۆر نیە كە پێداویستی ناوخۆ پڕبكاتەوە و ڕێگری لە بەرهەمی دیكەی وڵاتان بكرێت و ببێتە سنورەكە، ئەگەرچی ساڵانە وەزارەت و بەڕێوبەرایەتیمان كۆمەڵێك ڕێنمایی هەیە بۆ زیادكردنی باج و ڕسومات لەسەر بەرهەمی دەرەكی تاوەكو بەرهەمی ناوخۆ تەواو دەبێت». ئیدریس مەدحەت، لێپرسراوی بەشی باخداری لە بەڕێوبەرایەتی كشتوكاڵی گەرمیان وای وت.

هاوكات، شادییە حسێن، بەڕێوبەری گشتی كشتوكاڵی گەرمیان وتی: دەتوانم بڵێم لەنێو كۆی سێكتەرە كشتوكاڵییەكاندا بەشی باخداری لاوازترینیانە.

باسی لەوەشكرد: تاوەكو ئێستا ئێمە نەگەشتوینەتە ئەو ئاستەی كە بەرهەمی ناوخۆی خۆمان پێویستی سنورەكە پڕبكاتەوە و ڕەوانەی دەرەوەش بكرێت.

«باخەكانی كەلار بەرهەمیان زۆر نیە و كەمیان بەرهەمیان هەیە، زیاتر بۆ گەشتیاری بەكاردێت ئەمەش كێشەیە بۆ ئێمە«. سامان ئەحمەد، بەڕێوبەری بەڕێوبەرایەتی كشتوكاڵی كەلار وا دەڵێت.

٨. سودە ژینگەییەكانی باخەكانی گەرمیان

فەرمانگەی ژینگەی گەرمیان دەڵێت: بونی ئەم باخانەی كە لە سنوری گەرمیان هەن بە مۆڵەتدار و بێ مۆڵەتەوە لەگەڵ بونی هەر ڕێژەیەكی تری سەوزایی، گرنگی و ڕۆڵی خۆی هەیە لە پاكردنەوەی ژینگەی ناوچەكە.

د. دورەید سەلیم، بەڕێوبەری فەرمانگەی ژینگەی گەرمیان دەڵێت: ئەم باخانە ڕۆڵی گرنگیان هەیە لە پاككردنەوەی ژینگە، بە جۆرێك دوانە ئۆكسیدی كاربۆن وەردەگرن و ئۆكسجین دەدەنەوە، لەگەڵ وەرگرتنی خۆڵ و تەپوتۆز، هاوكات ڕێگری لە دروستبونی لافاو دەكەن، ئەمە جگە لە چەندین سودی تری ژینگەیی.

هێمای بۆ ئەوەشكرد: بۆیە بەشێوەیەكی گشتی لە ڕوی ژینگەییەوە پێویستیەكی گرنگن بۆ ناوچەكە و پێویستیشە گرنگی زیاتریان پێبدرێت.

٩. سودی ئابوری باخەکانی گەرمیان بۆ ناوچەکە

پسپۆڕێکی ئابوری پێوایە کەرتی کشتوکاڵ بەتایبەت بەشی باخداری، یەکێکە لە بڕبڕە بەهێزەکانی بواری ئابوری.

بیابان نوری، پسپۆڕی ئابوری و مامۆستا لە زانکۆی گەرمیان، دەڵێت: ئەو باخانەی کە هەن لە گەرمیان و بەرهەمیان هەیە، گرنگی خۆیان هەیە بۆ ناوچەکە لە ڕوی ئابورییەوە، بەتایبەت لە ئێستادا کە هەرێمی خۆمان ڕوی کردوەتە بەرهەمی وڵاتانی دەرەوە، بونی ئەم باخە بەرییانەش بۆشاییەکی زۆر گەورە پڕدەکەنەوە و سودێکی زۆری ئابوریشی هەیە.

دەشڵێت: ئەم باخانە دوو جۆر کاریگەرییان هەیە، یەکێکیان دابینکردنی بەرهەمێکی پاک و تەندروستی ناوخۆیە بە نرخێکی گونجاو، ئەوی تریان ڕەخساندنی هەلی کارە بۆ بەشێکی زۆری خێزانەکان، ئەمە جگە لەوەی دەستی دەرەوەش دەهێنێتە سنورەکە بۆ کڕین و فرۆشتن بەتایبەت لە بەرهەمی خورما.

هێمای بۆ ئەوەشکرد: پێویستە حکومەت هاوکارێکی باشی ئەم بوارە بێت، ئەگەرچی بەپێی بەدواداچونەکانمان بەتایبەت لەم چەند ساڵەی دوایدا حکومەت ئاسانکاری کردوە و تموحی لەو کەرتەدا گەورەتر بووە، بەڵام وەک پێویست نیە و پێویستە گرنگی زیاتری پێبدات و بواری زیاتر بڕەخسێنێت بۆ ئەم بوارە، چونکە کەرتی کشتوکاڵ یەکێکە لە بڕبڕە بەهێزەکانی ئابوری و ئاسایشی خۆراک.

جەختی لەوەشکردەوە: ئەگەر حکومەت هاوکاری هەبێت بۆ ئەم بوارە کاریگەری زۆر گەورەی دەبێت لەسەر جوتیاران کە گرنگی زیاتر بە باخەکانیان بدەن و بیبوژێننەوە.

١٠. کشتوکاڵی گەرمیان: پلانمان هەیە بۆ برەودان بە کەرتی باخداری

شادییە حسێن، بەڕێوبەری گشتی کشتوکاڵی گەرمیان وتی: وەکو کشتوکاڵی گەرمیان پلانی خۆمان هەیە بۆ برەودان بە بەشی باخداری، بۆ نمونە لە فراوانکردنی شاری کەلاردا کە خۆی لە ٨ هەزار و ٥٠٠ دۆنم دەبینێتەوە، ١ هەزار و ٥٠٠ دۆنمیمان داناوە بۆ پرۆژەی کشتوکاڵی و دۆستی ژینگە.

هێمای بۆ ئەوەشکرد: هاوکات وەبەرهێنەرمان ڕاکێشاوە بۆ ناو پرۆژەکانمان، یەکێک لەوانە دروستکردنی باخی خورما و باخی مزرەمەنییە، کە ئێستا باخی خورماکەمان لە قۆناغی جێبەجێکردندایە و سەرکەوتوبووە کە لەسەر ڕوبەری ٤٩ دۆنم زەوییە، بۆیە بەپێی ئەو پلانەی کە ئێمە داماننناوە لە ١٠ ساڵی داهاتودا خورما لە سنورەکە بەتەواوی دابین دەکرێت.

جەختی لەوەشکردەوە: لە هەنگاوی داهاتوماندا لەو ١ هەزار و ٥٠٠ دۆنم زەوییە ئەتوانین زۆربەی بکەینە ئەو بەروبومانەی کە ئێستا ئێمە گرفتمان هەیە لە کەمییاندا، دەشتوانین گەشەی زیاتریان پێبدەین، لەگەڵ ئەوەشدا هەوڵی پاراستنی ئەو باخانەش دەدەین کە بەر پرۆژەی وەبەرهێنان دەکەون.

بەشی دوەم: کێشەکانی پەیوەست بە باخدارییەوە لە گەرمیان

١. گرفتی ساخ نەکردنەوەی بەرهەمەکانیان

باخەوانەکان کۆکن لەسەر ئەوەی کە بەرهەمەکانیان پێدەگات قورس لە بازاڕدا ساخ دەبێتەوە، وەک خۆیان دەڵێن حکومەت هاوکارمان نیە لەو ڕووەوە.

یەحیا محەمەد، باخەوان لە شارەدێی گردەگۆزینەی سەر بە قەزای کەلار، باس لەوە دەکات: یەکێک لەو کێشانەی کە ساڵانە ڕووبەڕومان دەبێتەوە ساخکردنەوەی بەرهەمەکانمانە، نەک لە گەرمیان، بەڵکو لە تەواوی هەرێمی کوردستان ئەم کێشەیە هەیە، بۆنمونە کە وەرزی پرتەقاڵ دێت ڕێگری ناکرێت پرتەقاڵی دەرەوە نەیەتە سنورەکە تاوەکو بەرهەمی ئێمە تەواو دەبێت، بۆیە ساخکردنەوەی بەرهەمەکانمان زۆر زۆر قورسە.

هاوکات، ڕەحیم کەریم حسێن، باخەوان لە قۆرەتو دەڵێت: لە ساخکردنەوەی بەرهەمەکانمان کێشەمان بۆ دروست دەبێت، بۆنمونە کاتێک هەنارمان پێ دەگات هیچ ناکات و لە دەرەوە هەنار دێتە سنورەکە، پرتەقاڵیش بە هەمانشێوە، ئەمەش کێشەی بۆ دروست کردوین.

بە پێچەوانەوە، کامەران محەمەد، باخەوان لە کەلار باس لەوە دەکات: بەرهەمەکانمان خۆمان ئەیچنین و ئەیبەینە عەلوە ساخی ئەکەینەوە، خورماکەشمان موشتەری خۆی دێت و لە باخەکەمان ئەیفرۆشینەوە، کێشە دروست نابێت لە ساخکردنەوەکەی، چونکە خۆمان ئەیبەین.

لەبەرامبەردا، ئیدریس مەدحەت، لێپرسراوی بەشی باخداری لە بەڕێوبەرایەتی کشتوکاڵی گەرمیان دەڵێت: بەرهەمێک خۆی کوالێتی باش بێت ئەوە خۆی خۆی ئەفرۆشێتەوە و پێویست بە هەندێک ڕێکار ناکات، بەڵام ئەگەر تەقلیدی بێت وەک وڵاتانی تر، ئەوە ئەوکات ئەوانیش کێبڕکێ دەکەن.

جەلال ئەحمەد، سەرۆکی لقی گەرمیانی یەکێتی جوتیاران، باس لەوە دەکات: پێشتر لە وەرزی پێگەشتنی بەرهەم، حکومەت ٥٠٪ــی کۆی پارەکەی بۆ دابین دەکرد و ئەو ڕێژەیەی تری لە جوتیار خۆی وەریدەگرت، ئێستا ئەوە نەماوە.

وتیشی: ئەوەی هەیە تەنها قەدەغەکردنی بەرهەمی دەرەکییە سەرباری ئەوەش بە قاچاخ هەر دێتە سنورەکە و بازاڕی ئێمەی شکاندوە، جەختی لەوەشکردەوە: بەهەموو پێوەرێک جوتیار زەرەرمەندە.

ئارام سابر حسێن، لێپرسراوی بەشی کشتوکاڵی لە ناحیەی سەرقەڵا دەڵێت: یەکێک لەو کێشانەی ڕووبەڕوی باخەوانەکان دەبێتەوە ساخ نەبونەوەی بەرهەمەکانیانە بەتایبەت لە سنوری ئێمە، ئەمەش وایکردوە کەمتر گرنگی بە کاری باخداریی بدرێت.

هاوکات، شادییە حسێن، بەڕێوبەری گشتی کشتوکاڵی گەرمیان وتی: هەر بڕیارێک کە دەردەچێت لە وەزارەت بۆ قەدەغەکردنی هەر بەرهەمێک یان باجی زۆری لەسەر دابنرێت، وەک پاڵپشتیە بۆ بەرهەمی ناوخۆ، بۆ نمونە لە وەرزی هەنار کە زۆرە لە هەڵەبجە لە گەرمیانیش ئەچێتە بواری جێبەجێکردنەوە.

وتیشی: لە بەرهەمی باخداریدا نەگەشتوینەتە ئەو ئاستەی کە بەشی ناوخۆ پڕبکاتەوە و ڕەوانەی دەرەوەش بکرێت.

٢. نەخۆشیی

باخەوانەکان جەخت لەوەدەکەنەوە زۆرجار باخەکانیان ڕوبەڕوی نەخۆشی دەبنەوە، بەتایبەت نەخۆشی کەرو «فتریات» و بونی مێروی زۆر لە باخەکاندا، وەک خۆیان دەڵێن توشی زیانی کردون و حکومەتیش هیچ هاوکارییەکیان ناکات.

هیدایەت ئەحمەد، باخەوان لە ناحیەی قۆرەتو وتی: ساڵانە ڕووبەڕوی نەخۆشی دەبینەوە کە توشی باخەکانمان دەبێت بەتایبەت فتریات و عەنکەبوت لەگەڵ حەشەرات کە زۆر توشمان ئەبێت.

دەشڵێت: بەبەردەوامی دەرمانی دەکەین، بەڵام چاری ناکات، لەگەڵ ئەوەشدا حکومەت هیچمان بۆ دابین ناکات، ئەوەی هەیە ئەرکە لەسەر خۆمان.

هاوکات، عەبدولسەلام ئەنوەر، باخەوان لە ناحیەی کۆکس هێما بۆ ئەوە دەکات: ساڵانە نەخۆشییەکی زۆر ئەدات لە باخەکەم بەتایبەت فتریات و حەشەرات، بە بەردەوامیش دەرمانی ئەکەم، بەڵام سودی نیە و هەمو گوڵەکەی ئەوەرێنێت و نایەڵێت ببێت بە بەرهەم، وتیشی: حکومەت هیچ هاوکارییەکمان ناکات و دەرمانی باشمان بۆ دابین ناکات.

لەبەرامبەردا، نەبەز جەهانگیر، لێپرسراوی هۆبەی پاراستنی ڕووەک لە بەڕێوبەرایەتی گشتی کشتوکاڵی گەرمیان دەڵێت: لە ڕووی جۆری نەخۆشیەکانەوە لە دارێکەوە بۆ دارێکی تر دەگۆڕێت، بەجۆرێک هەنجیر نەخۆشی عەنکەبوت زۆر لێی ئەدات، ترێ فتریات لێی ئەدات، مزرەمەنیەکان وەک پرتەقاڵ و لیمۆ و نارنج جۆرێک کرم لێی ئەدات، میوە ناوک بەردینەکانی وەک قوخ جەوی دەردان لێی ئەدات وەک دۆشاو لێی دێتە خوارەوە.

دەشڵێت: هۆکاری نەخۆشیەکانیش خزمەت نەکردنە وەک پێویست یان کەم ئاو دەدرێت یاخود زۆر ئاو دەدرێت، لەگەڵ ئەوەشدا باخەوانەکان دەرمانی گشتی بەکار ئەهێنن سودی ئەوتۆی نابێت، بۆیە پێویستە بۆ هەر نەخۆشیەک دەرمانی تایبەت بە خۆی بەکاربهێنرێت، بۆنمونە مێشە سپیمان هەیە هیچ دەرمانێکی حەشەری گشتی چاری ناکات تەنها دەتوانێت ٪٥٠ی نەهێڵێت.

هێمای بۆ ئەوەشکرد: بەپێی ئەو بەدواداچونانەی کە کردومانە، جۆری نەخۆشییەکان ئەمساڵ لە نێو باخەکان لە پارساڵ باشترە، چونکە کەشوهەواکەی باش بوو، بەڵام پارساڵ دۆخەکە زۆر خراپ بوو.

٣. هاوکاریی نەکردنی باخەوانەکان لەلایەن حکومەتەوە

پێش قەیرانی دارایی، حکومەت هاوکاری تایبەتی هەبووە بۆ خاوەن باخەکان وەک پاڵپشتیەک، بەڵام لەگەڵ سەرهەڵدانی قەیرانی دارایی و لە دوای ساڵی ٢٠١٤ـەوە ئەو هاوکارییە نەماوە.

یەحیا محەمەد، باخەوان لە شارەدێی گردەگۆزینەی سەر بە قەزای کەلار، باس لەوە دەکات: لە ساڵانی پێش قەیرانی دارایی حکومەت پێداویستی دەرمان و پەینی کیمیایی بۆ دابین دەکردین، بەڵام لەگەڵ سەرهەڵدانی قەیرانی دارایی هیچ شتێک نەماوەتەوە، تەنها ئەمساڵ نەبێت هەندێک دەرمانیان دابین کرد ئەویشی بەشی هەمووی نەکرد ئێمە بەرمان نەکەوت.

وتیشی: ئەمەش بارگرانیە بۆ سەر ئێمە، بەجۆرێک یەک تەن پەین دەکڕین بە ١ ملیۆن و ١٥٠ هەزار دینار، هەندێکجار نرخەکە زیاتریش ئەبێت، ئەمە جگە لەوەی هەر وەجبەیەک دەرمانی قڕکەر ئەکڕین بە ٦٠ بۆ ١٠٠ هەزار دینار.

«لە ئێستادا حکومەت هیچ هاوکاریمان ناکات هیچی بۆمان نەبووە لە دابینکردنی دەرمانی قڕکەر و پەینی کیمیایی». ڕەحیم کەریم حسێن، باخەوان لە قۆرەتو وا دەڵێت.

وتیشی: ئەمساڵ نەبێت تەنها ٢ لیتر دەرمانیان پێداوین ئەوەش وەک پێویست کاری خۆی نەکردوە، لە کاتێکدا ساڵانە خەرجیەکی زۆرم لەسەرە کە ڕەنگە ١ ملیۆن دینارم بۆ نەمێنێتەوە ئەوەی دەرئەکەین ئەیخەینەوە سەر خۆی.

کامەران محەمەد، باخەوان لە کەلار باس لەوە دەکات: حکومەت لە ئێستادا هیچ هاوکارییەکمان ناکات، بگرە دژایەتیشمان ئەکات، بەجۆرێک هیچ پێداویستیەکمان بۆ دابین ناکەن کە پێویستمانە، لە کاتێکدا ساڵانە بەلای کەمەوە ٥ بۆ ٦ ملیۆن دینار خەرجی لەسەر باخەکەم دەکەم.

دەشڵێت: ئەوەی کە بۆمنی دەکات فیستیڤاڵێکە کە سودی بۆ ئێمە نیە لە زەرەر زیاتر، بگرە هیلاکیشمان دەکەن.

جەلال ئەحمەد، سەرۆکی لقی جوتیارانی گەرمیان باس لەوە دەکات: حکومەت لەگەڵ سەرهەڵدانی قەیرانی دارایی هیچ هاوکارییەکی بۆ جوتیار و باخەوان نەماوە، لە کاتێکدا پێشتر پەینی کیمیایی و دەرمان و پێداویستی پێدەداین، کەچی ئێستا هیچ شتێک نەماوە، وتیشی: ئەوەی هەیە ئەرکە لەسەر باخەوانەکە خۆی.

لە بەرامبەردا، شادییە حسێن، بەڕێوبەری گشتی کشتوکاڵی گەرمیان وتی: تاوەکو ساڵی ٢٠١٤ وەکو وەزارەتی کشتوکاڵ لە ناو پڕۆژە کشتوکاڵیەکان وەک پاڵپشتی جوتیار مۆڵەتی باخی دروستکردوە بۆ جوتیار لەسەر روبەری ١٠ دۆنم و ٥ دۆنم چ وەک باخی فستق و زەیتون و مزرەمەنییەکان کە ئەمانە بۆ جوتیار کراوە بەبێ بەرامبەر، هاوکات لە سیستەمی ئاودێریش پاڵپشتی کراوە، لەگەڵ کودی کیمیایی، لە بونی نەخۆشیش هاوکاریی کراوە وەک دابینکردنی دەرمان قڕکەر، بەڵام لە دوای ساڵی ٢٠١٤ـەوە ئەو هاوکارییانە نەما.

وتیشی: کۆتا جاریش بەهۆی قەیرانی داراییەوە تاوەکو ساڵی ٢٠١٨ بوو کە کودی کیمیای دابەشکرد لە دوای ئەوەوە هیچ پاڵپشتیەک نەما.

هێمای بۆ ئەوەشکرد: پێش قەیرانی دارایی بودجە و پاڵپشتی کشتوکاڵیمان بۆ دەهات کە خۆی لە ٣ ملیار و ٤ ملیار دینار دەبینیەوە بۆ هەموو سێکتەرەکانی کشتوکاڵ لە نێویاندا باخداری.

ئارام سابر، لێپرسراوی بەشی کشتوکاڵی لە ناحیەی سەرقەڵا دەڵێت: حکومەت هیچ پاڵپشتیەکی بۆ باخداری نەماوە، ئەمساڵ ئێمە تەنها ٢٠ لیتر دەرمانی قڕکردنی حەشەریمان بۆ هاتوە، داومانە بە ٢٠ جوتیار لە کۆی سێکتەرەکانی بواری کشتوکاڵی، لە کاتێکدا ئەمساڵ ٥٨٥ جوتیار ناویان تۆمار کردوە لەلای ئێمە.

هاوکات، کامەران غەفار، لێپرسراوی بەشی کشتوکاڵی ناحیەی کۆکس باس لەوە دەکات: حکومەت هیچ هاوکارییەکی بۆ باخەوان نەماوە، ئەمەش وایکردووە لە کاتێکدا هەندێک ڕێنمایی جێبەجێ دەکەین بەسەر جوتیاراندا پێمان دەڵێن هیچتان بۆ ئێمە نیە بۆ ئەبن بە ئاستەنگ لە بەردەماندا.

جەختی لەوەشکردەوە: بۆ سنوری کشتوکاڵی ئێمە ئەمساڵ ٢٥ لیتر دەرمان هاتووە، لە کاتێکدا ٣٦ گوندم هەیە لە کۆی بوارەکانی کشتوکاڵیی، نازانین بیدەین بە چەند کەس.

هـاوکات، نەبـەز جەهانگیـر، لێپرسـراوی هۆبـەی پاراسـتنی ڕووەک لـە بەڕێوبەرایەتـی گشـتی کشـتوکاڵی گەرمیـان دەڵێـت: لـە سـاڵانی پێـش قەیرانـی دارایـی ١٥ جـۆر دەرمانمان هەبـووە و دابەشـکراوە بەسـەر جوتیارانـدا، دەرمانەکانیـش بـۆ هەندێـک لـە نەخۆشـیەکان و مێـروەکان بـوو، بـەڵام لەگـەڵ سـەرهەڵدانی قەیرانـی دارایـی هیـچ یەکێـک لـەو دەرمانانـە نەمـاوە و بۆمـان دابیـن نەکـراوە، تەنهـا ئەمسـاڵ نەبێـت ٢ جـۆر دەرمانـی قەلاچۆکردنـی مێرومـان هەبـوو ئەویـش ئێسـتا تـەواو بـووە.

باسـی لەوەشـکرد: پێـش قەیرانـی دارایـی هەمـوو سـاڵێک ٥١٢ مليـۆن دینارمـان خـەرج کـردوە بـۆ ئـەم بەشـە، بـەڵام لەگـەڵ سـەرهەڵدانی قەیرانـی دارایـی هەمـوو سـاڵێک بـە ڕاپـۆرت ٣٠٠ بـۆ ٥٠٠ مليـۆن دینـار بـەرز دەکەینـەوە و دەڕواتـە وەزارەت، هیچمـان بـۆ خـەرج ناکرێـت.

باسـی لەوەشـکرد: ئـەوەی ئێمـە دەتوانیـن بۆیـان بکەیـن تەنهـا ڕێنماییـان دەکەیـن، لەگـەڵ ئەوەشـدا لـە سـاڵی ٢٠٢٢ تاوەکـو ئێسـتا ٣٥٠ مليـۆن ڕەزامەندیمـان هەیـە کـە ٦ جـار ڕۆشـتوەتە وەزارەتـی دارایـی و لەوێـوە ئاراسـتەی وەزارەتمـان کـراوە، بـەڵام تاوەکـو ئێسـتا بۆمـان خـەرج نەکـراوە، ئەمـەش بەهـۆکاری ئـەو مەرجانـەی کـە هەیـە لـە جـۆری دەرمانـەکان و جیـاوازی نرخەکانیـان.

٤. لەناوچونی باخـەکان بەهۆی پرۆژەی نیشتەجێبونەوە

لـەم سـاڵانەی دوای پـرۆژەی وەبەرهێنـان بەتایبـەت یەکـەی نیشـتەجێبون لـە گەرمیـان بـرەوی پەیداکـردوە، بـەڵام بونـی ئـەو پرۆژانـە لـە سنورەکە کێشـەی بـۆ خـاوەن باخەکانـی گەرمیـان دروسـت کـردوە، بـە جۆرێـک وەک خۆیـان دەڵێـن لـە مەترسـی ئەوەدایـن باخەکانمان لەنـاو ببرێـن و بکرێـن بـە پـرۆژە.

یەحیـا محەمـەد، باخـەوان لـە شـارەدێی گردەگۆزینـەی سـەر بـە قـەزای کـەلار بـاس لـەوە دەکات: یەکێـک لـەو کێشـانەی کـە ڕووبەڕومـان ئەبێتـەوە ئەوەیـە کـە باخەکانـی ئێمـە بـەر پـرۆژەی نیشـتەجێبون کەوتـوە کـە ١٣٠ بـاخ دەبێـت، ئەگەرچـی لایەنـەکان هاتنـە سـەرخەت و بابەتەکەیـان ڕاگرتـووە کـە باخـەکان وەک خـۆی بمێنێتـەوە بـەڵام تاوەکـو ئێسـتاش ئێمـە لـە ڕاڕایـی ماوینەتـەوە، چونکـە ترسـی ئەوەمـان هەیـە ڕۆژێـک هـەر لای بـەرن.

وتیشی: ئەمە جگە لەوەی ئێستا گرفتی جۆگەی ئاوەكەمان هەیە كە بۆمان دێت لە سیروانەوە و كۆمپانیای مارینا دەڵێت لای ئەبەین ئێمەش بەوە ڕازی نابین.

هاوكات، ڕەحیم كەریم حسێن، باخەوان لە قۆرەتو دەڵێت: حكومەت وەک پێویست گرنگی بە باخداری نادات لە سنوری گەرمیان ، بە جۆرێک باخی زەیتونەكەمان كە لە ٥ دۆنم پێكهاتوە و مۆڵەتی فەرمی هەیە و تاوەكو ٥ ساڵ بەڵێننامەم پڕكردوەتەوە وشكی نەكەینەوە، كەچی بۆیان بكرێت ئەیبڕن و ئەیكەن بە پرۆژەی نیشتەجێبون.

لە بەرامبەردا، شادییە حسێن، بەڕێوبەری گشتی كشتوكاڵی گەرمیان وتی: ئێمە ئەو بابەتەمان گەیاندوەتە وەزارەتی كشتوكاڵ و وەزارەتیش لیژنەیەكی پێكهێناوە و كۆبونەوەی تایبەت بە خۆیان ئەنجامداوە و ڕەزامەندییمان لەسەر ئەو پرۆژانەی ڕوباری سیروان داوە كە تەنها ئەو ڕوبەرانە نەبێت كە باخە و دەربكرێت لە هەر پرۆژەیەک كە زەرە و زیان بەو باخانە بگەیەنێت كە لەسەر ڕوبارەكەن.

هێمای بۆ ئەوەشكرد: دوای ئەوەی فشارێكی زۆرمان كرد كە دەبێت ئەو باخانە وەک خۆیان بمێنێتەوە كە لەسەر ڕوبەری ١٨٠ دۆنم زەوییە و كەوتووەتە ناو پرۆژەكە.

دەشڵێت: بۆ هەر باخێكی ترمان كە بەر پرۆژە بكەوێت پلانی خۆمان دەبێت.

٥. گرفتی كارەبا

گرفتی كارەبای نیشتیمانی یەكێكە لەو گرفتانەی كە خاوەن باخەكانیش وەک هەر سێكتەرێكی دیكەی سنورەكە بێبەری نەبوونە لێی، وەک خاوەن باخەكان باسی لێوەدەكەن مانگانە پارەیەكی زۆریان بۆ دێتەوە و كارەباكەش وەک پێویست نیە، ئەگەرچی كشتوكاڵی گەرمیان نوسراوی بۆ كارەبای گەرمیان كردوە كە هاوكاری بكرێن.

یەحیا محەمەد، باخەوان لە شارەدێی گردەگۆزینەی سەر بە قەزای كەلار باس لەوە دەكات: ئێمە وەک خۆمان كارەبامان نیە ئەوەشی لە نزیكی كارەبایە و ڕایكێشاوە نزیكەی ١٠ باخێک دەبێت، لەگەڵ ئەوەشدا كارەباكەشی هی ئەوە نیە پشتی پێ ببەستی و ساڵانەش پارەیەكی زۆر دێتەوە بۆ خاوەن باخەكان.

هاوکات، کامەران محەمەد، باخەوان لە کەلار باس لەوە دەکات: یەکێکی تر لە کێشەکان کارەبایە و ٣ مانگ جارێک ٥٠٠ هەزار و ٤٠٠ هەزارم بۆ دێتەوە و کارەباش وەک پێویست نیە .

«باخێکی ٣٠ دۆنمیمان هەیە بیری ئیرتیوازی تیایە، پارەیەکی زۆری کارەبامان بۆ دێتەوە، بە جۆرێک ٣ مانگ جارێک ٤٠٠ هەزار و ٥٠٠ هەزارمان بۆ دێتەوە«. ڕەحیم کەریم حسێن، باخەوان لە قۆرەتو وا دەڵێت.

دەشڵێت: بۆ هەر یەکەیەکی کارەبا ئەوەی ئاگاداربم ٣٠ دینارمان لێ وەرئەگیرێت، لەگەڵ ئەوەشدا کشتوکاڵی گەرمیان و کەلار نوسراویان بۆ کردوین تاوەکو پارەی کارەبا کەمترمان لێ وەربگیرێت.

لە بەرامبەریشدا، ئالان ئەرکان، وتەبێژی بەڕێوبەرایەتی گشتی کارەبای گەرمیان لەوبارەیەوە دەڵێت: ئەو باخانەی کە مۆڵەتی فەرمییان هەیە و لەلایەن کشتوکاڵی گەرمیانەوە پشگیرییان دەکات، هەر یەکەیەکی کارەبا بە ٣٦ دینار بۆیان حساب کراوە، بەڵام ئەو باخانەی کە مۆڵەتیان نیە و کشتوکاڵ پشتگیریان ناکات هەر یەکەیەکی بە ١٥٦ دینارە و وەک بازرگانییە.

دەشڵێت: خۆمان نوسراویان بۆ دەکەین کە بزانین ئەم باخانە مۆڵەتیان هەیە، ئەگەر هەیانبوو و یاسایی بون، بەو نرخە پارەی لێ وەردەگیرێت.

هێمای بۆ ئەوەشکرد: لە پۆلی کشتوکاڵیدا ئەو هاوڵاتیانەی کە پارەی کارەبا قەرزارن ١ ملیار و ٥٠٠ ملیۆن و ٦٨ هەزار دینارە، هاوکات ٢ هەزار و ٧١ هاوبەشی کارەبای پۆلی کشتوکاڵیمان هەیە.

٦. گرفتی نوێ نەکردنەوەی گرێبەست

ساڵانێکە حکومەت مۆڵەتی خاوەن باخەکانی گەرمیانی نوێ نەکردوەتەوە، وەک خاوەن باخەکان دەڵێن نازانن هۆکارەکەی چیە؟

یەحیا محەمەد، باخەوان لە شارەدێی گردەگۆزینەی سەر بە قەزای کەلار، باس لەوە دەکات: یەکێک لە کێشەکان کە ڕووبەڕمان بوەتەوە نوێنەکردنەوەی گرێبەستەکانمانە

لەكاتێكدا مۆڵەتی فەرمیمان هەیە، كە بۆ ماوەی زیاتر لە ٨ ساڵە نوێ نەكراوەتەوە، ناشزانم بۆچی نوێ ناكرێتەوە.

وتیشی: لە بەرامبەر نوێكردنەوەی مۆڵەتەكەشماندا بۆ هەر دۆنمێك ٥ بۆ ١٠ هەزار دینار وەردەگیرێت و شتێكی ڕەمزییە.

هاوكات، كامەران محەمەد، باخەوان لە كەلار باس لەوە دەكات: من لە ساڵی ٢٠٠٥ـەوە تاوەكو ئێستا سەرقاڵی بنیاتنانی ئەم باخەم، ئەوەشی هەمبووە لە ڕووی مادییەوە خستومەتە سەر ئەم باخە، لە كاتێكدا حكومەت خۆی مۆڵەتی پێداوم و تەنانەت داریشی پێداوم و باخەكەی من سەركەوتوو بووە.

دەشڵێت: كەچی ئەڵێن مۆڵەتەكەت نوێ ناكەینەوە، چونكە لە سنوری شارەوانیدای، لە كاتێكدا ئەو كاتەی من ئەم باخەم بونیاد ناوە شارەوانی هەر نەبووە، دەشزانین ئێستا شارەوانی بۆچی دەستی تێخستوە، وا ساڵێك دەبێت مۆڵەتەكەم لە كشتوكاڵە و نوێ ناكرێتەوە، وتیشی: لەگەڵ هەر نوێكردنەوەیەكیش بڕی ٧٥ هەزار دینار وەردەگیرێت.

«هەموو ئەو باخانەی كە مۆڵەتیان پێ ئەدرێت و مامەڵەیان بۆ ئەكرێت هەموو ڕێكارەكانیان دێتەوە لای ئێمە و كۆنۆسیان بۆ دەكەین و ئەندامێكمان واژۆی ئەكات». جەلال ئەحمەد، سەرۆكی لقی گەرمیانی یەكێتی جوتیاران وای ووت.

وتیشی: بەڵام لە ئێستادا یەكێك لەو كێشانەی كە ڕووبەڕووی جوتیاران بوەتەوە نوێنەكردنەوەی مۆڵەتەكانیانە.

لە بەرامبەردا، شادییە حسێن، بەڕێوبەری گشتی كشتوكاڵی گەرمیان وتی: بەپێی ڕێنماییەك كە لە وەزارەتمانەوە شۆڕبوەتەوە بۆ ئەوەی جوتیارەكانمان ببنە خاوەنی باخی مۆڵەتدار و داتایەكیش هەبێت بۆ وەزارەت، لە ئێستادا گرفت بۆ نوێكردنەوەی مۆڵەتەكان دروست بووە، چونكە هەندێك باخ هەیە مۆڵەتی سەرەتایی وەرگرتوە و نەهاتووەتەوە داوای مۆڵەتی هەمیشەیی بكات، ئەمە لەلایەك، لەلایەكی دیكە ئەوانەشی كە مۆڵەتی هەمیشەییان هەیە ئەوانیش گرفتیان بۆ دروست بووە لە نوێكردنەوەكەیاندا، چونكە دەبێت سەرپەرشتیاری كشتوكاڵیان هەبێت ئەمەش بەپێی یاسا.

هاوکات، سامان ئەحمەد، بەڕێوبەری بەڕێوبەرایەتی کشتوکاڵی کەلار دەڵێت: «نوێنەکردنەوەی مۆڵەتی باخەکان هەندێکیان خودی خۆیانن کە تاقەتی ئەوەیان نیە نوێی بکەنەوە، ئەگینا ئالیەتەکە قورس نیە، لە کاتێکدا دەبێت ساڵانە ئەو مۆڵەتە نوێ بکەنەوە».

وتیشی: هەر مۆڵەتێک کە ئەدرێت تاوەکو ٣ ساڵ ئەتوانێت نوێی نەکاتەوە دوای ئەو ماوەیە دەبێت ساڵانە نوێی بکاتەوە.

جەختی لەوەشکردەوە: «بەپێی ڕێنمایی ژمارە ٥ی ساڵی ٢٠٢١ هەر خاوەن باخێک کە مۆڵەتی هەبێت دەتوانێت خانویەکی ٢٠٠م دروست بکات، خاوەن باخەکان بەس بە تموحی ئەو خانوە مۆڵەت دەرئەکەن، ئەگەرنا تاوەکو ئێستا ئیشی باخداری وەک پیشە سەیرنەکراوە لەگەرمیان».

٧. دانانی سەرپەرشتیاری کشتوکاڵی

حکومەت وەک هەنگاوێک بۆ ڕەخساندنی هەلی کار بۆ دەرچوانی کۆلێژی کشتوکاڵ بڕیاریداوە پرۆژە کشتوکاڵیەکان بەتایبەت باخدارییەکان سەرپەرشتیاریان هەبێت و بەپێی یاسا و ڕێنماییەکان موچەیان بۆ دابنرێت، بەڵام خاوەن باخەکان جەخت لەوەدەکەنەوە پێوەی پابەند نابن.

کامەران محەمەد، باخەوان لە کەلار باس لەوە دەکات: داوامان لێکراوە سەرپەرشتیاری کشتوکاڵی دابنێین و هۆکاری نوێ نەکردنەوەی مۆڵەتەکانیشمان زیاتر بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە، لە کاتێکدا خۆم ٢ کوڕم هەیە دەرچووی زانکۆن و لە ماڵەوەن و بێکارن.

وتیشی: پابەند نابم بە دانانی ئەو سەرپەرشتیارە، چونکە حکومەت هیچی بۆ نەکردوم تاوەکو من بێم و کەسێک دابنێم و مانگانە ٤٠٠ هەزار دیناری پێبدەم.

«بیستومە باسی دانانی سەرپەرشتیاری کشتوکاڵی دەکەن لە باخەکان تاوەکو ئێستا نەهاتوونەتە لای من، بەڵام ئامادە نیم ئەو سەرپەرشتیارە دابنێم، چونکە حکومەت چی بۆ من کردوە تاوەکو من کەسێک دابنێم و مانگانەی بۆ ببڕمەوە؟». محەمەد عەلی، باخەوان لە قەزای کەلار وای ووت.

بە هەمان شێوە، جەلال ئەحمەد، سەرۆکی لقی گەرمیانی یەکێتی جوتیاران، باس لەوە دەکات: بەهیچ شێوەیەک لەگەڵ دانانی ئەو سەرپەرشتیارەدا نین، چونکە حکومەت لە ئێستادا هیچ هاوکارییەکی نیە بۆ باخەوانەکان ئیتر چۆن خەڵک ناچار بە دانانی سەرپەرشتیار دەکات.

دەشڵێت: باخەکان خۆیان ناژێنن بەروبوومەکەشیان کە پێ دەگات پارە ناکات تاوەکو بیباتە بازاڕ بیفرۆشێتەوە، ئیتر بۆچی سەرپەرشتیاری بۆ دابنێن؟

«مۆڵەتەکانیان نوێ ناکرێتەوە تاوەکو سەرپەرشتیارێکی کشتوکاڵی دانەنرێت کە ئەمە بووە بە مەرج بەپێی یاسا و ڕێنماییەکان، ئەمەیە هۆکاری نوێ نەکردنەوەی مۆڵەتی باخەکان». ئیدریس مەدحەت، لێپرسراوی بەشی باخداری لە بەڕێوبەرایەتی گشتی کشتوکاڵی گەرمیان وای ووت.

ئارام سابر حسێن، لێپرسراوی بەشی کشتوکاڵی لە ناحیەی سەرقەڵا دەڵێت:

خاوەن باخ ناتوانێت بەرهەمەکەی ساخ بکاتەوە، کەواتا بەچی موچەی سەرپەرشتیار دابین بکات، بۆیە ئەمەش قورساییە بۆسەر جوتیار، ڕاستە لە ڕووی ڕێنماییەوە سودی لێ دەبینێت.

شادییە حسێن، بەڕێوبەری گشتی بەڕێوبەرایەتی کشتوکاڵی گەرمیان هێمای بۆ ئەوەکرد: بەپێی یاسای ژمارە ٢٠ی ساڵی ٢٠٢١ و ڕێنمایی ژمارە ٤ی ساڵی ٢٠٢٢، دەبێت ئەو سەرپەرشتیارەی کە دادەنرێت موچەکەی لە ٣٥٠ هەزار دینار کەمتر نەبێت، هاوکات ئەو کارەشی کە دەیکات وەک خزمەت بۆی هەژمار بکرێت و لە دەستەبەری کۆمەڵایەتیش ناوی تۆمار بکرێت.

دەشڵێت: ئەمەش یەکێکە لە گرفتەکان کە لە ئێستادا ڕووبەڕوی پرۆژە کشتوکاڵیەکان بووەتەوە بەتایبەت باخداری، چونکە خاوەن باخەکان دەڵێن ئەگەر پاڵپشتی ترمان نەبێت ئێمەش ئەو سەرپەرشتیارە دانانێین.

ئەو بۆ چارەسەری ئەم کێشەیە، ڕێگایەکی پێشنیاز کرد بۆ جوتیارەکان «٣ باخ بە یەکەوە ٥ دۆنمیان هەبێت دەتوانن یەک سەرپەرشتیار دابنێن، کەچی هەموو خاوەن باخەکان گرفتیان هەیە لەو بابەتەدا و دەڵێن داهاتێکی وامان نیە بتوانین ئەو سەرپەرشتیارە دابنێین و موچەیەکی مانگانەی بۆ ببڕینەوە».

٨. سزادانی باخەوانەکان بەهۆی نوێنەکردنەوەی مۆڵەتەوە

بەپێی ئامارێکی بەڕێوەبەرایەتی گشتی کشتوکاڵی گەرمیان، لە ساڵی ٢٠٠٥ـەوە تاکوە ئێستا (٢٠٢٤)، مۆڵەت دراوە بە دروستکردنی ٣٨٠ باخ.

ئیدریس مەدحەت، لێپرسراوی بەشی باخداری لە بەڕێوبەرایەتی کشتوکاڵی گەرمیان وتی: هەر خاوەن باخێک کە مۆڵەت وەردەگرێت تاوەکو ٣ ساڵ بۆی هەیە مۆڵەتەکەی نوێ نەکاتەوە، بەڵام لە دوای ئەو ماوەیە دەبێت نوێی بکاتەوە ئەگەرنا ڕووبەڕوی سزا دەبێتەوە«، وتیشی: سزاکەشی خۆی لە ٥٠ هەزار دیناردا دەبینێتەوە.

هێمای بۆ ئەوەشکرد: لەگەڵ ئەوەشدا مامەڵەی مۆڵەتی باخەکان دێتەوە لای ئێمە کە بەپێی یاسا و ڕێنماییەکان مۆڵەتیان پێ دەدەین، سەرەتا ڕێگەپێدانی بۆ دەکرێت بۆ ماوەی ساڵێک دوای ئەو ماوەیە بۆی دەکرێت بە مۆڵەتی هەمیشەیی، هەر مۆڵەتێک کە دەدرێت نابێت لە ٥ دۆنم کەمتر بێت، بەڵام ئەمە بۆ ناوچەکانی وەک مەیدان و ناوچە شاخاوییەکان لە ٣ دۆنمیش کەمتربێت دەبێت.

باسی لەوەشکرد: بۆ دەرهێنانی هەر مۆڵەتێک بڕی ١٠٠ هەزار دینار وەردەگیرێت بۆ نوێکردنەوەشی بڕی ٧٥ هەزار دینار وەردەگیرێت.

هاوکات، سامان ئەحمەد، بەڕێوبەری بەڕێوبەرایەتی کشتوکاڵی کەلار دەڵێت: هەر خاوەن باخێک کە مۆڵەتەکەی نوێ نەکاتەوە ئەوا بەپێی ڕێنمای ژمارە ٥ی ساڵی ٢٠٢١، دەبێت مۆڵەتەکەی هەڵبوەشێنرێتەوە، بەڵام تاوەکو ئێستا ئەوەمان نەکردوە.

باسی لەوەشکرد: تاوەکو ئێستا ١ مۆڵەتی باخ هەڵوەشاوەتەوە بەهۆی زیادەڕەوییەوە کەچی باخەکە هەر وەک خۆیەتی، لەگەڵ ئەوەش ٢ مۆڵەتی دیکەمان ناردوە بۆ هەڵوەشاندنەوە تاوەکو ئێستا نەکراوە، ئەمە جگە لەوەی ٥٠ هەزار دینار غەرامەی مادی هەیە.

لای خۆشیەوە، ئیسماعیل محەمەد، بەڕێوبەری بەشی خزمەتگوزاری لە بەڕێوبەرایەتی گشتی کشتوکاڵی گەرمیان دەڵێت: وەکو یاسا، یاسایەک نیە هەر خاوەن باخێک مۆڵەتەکەی نوێ نەکاتەوە سزا بدرێت، هیچ ئیجرائاتێکی فەرمی نیە بۆ ئەو بابەتە.

٩. شارەوانییەکان کێشە بۆ پرۆژە باخدارییەکان دروست دەکەن

شادییە حسێن، بەڕێوبەری گشتی کشتوکاڵی گەرمیان ووتی: یەکێکی تر لەو گرفتانەی کە هەمانە بۆ هەموو مۆڵەتێکی باخ ئەگەر لە شارەوانیەوە نزیک بێت پێویست دەکات ڕەزامەندی شارەوانیەکانی بۆ وەربگرین و ئەو ڕوبەرە باخەشی کەوتوەتە ناو سنوری شارەوانیەکانەوە پێویستە ئێمە نوسراویان بۆ بکەین بۆ شارەوانییەکان و ئەوانیش بەڵێننامەیان پێ پڕبکەنەوە لە هەر ئەگەرێکدا ئەم پرۆژەیە بەر فراوانکردنی شار بکەوێت داوای هیچ قەرەبویەک نەکەنەوە.

دەشڵێت: ئێمەش وەکو کشتوکاڵ بە داوایەکی ڕەوای نازانین و نوسراویشمان کردوە بۆ وەزارەتمان بۆ ئەوەی ئاگاداربن لەم پلانەی شارەوانی.

١٠. نەبونی پرۆژەی ئاودێریی

بەشێکی بەرچاو لە باخەکان بەتایبەتی ئەوانەی دورن لەسەرچاوەی ئاوی ژێرزەوی وەکو چەم و ڕوبارەکانەوە، پشت بە ئاوی ژێرزەوی دەبەستن، چ وەکو بیری ئیرتیوازیی یان ناعور و کارێز.

لە ڕابردوودا، هاوشێوەی پرۆژەی ئاودێریی باڵەجۆ کار لەسەر ئەوە کراوە پرۆژەیەکی دیکەی هەمان شێوە بۆ دەشتی قەزای کەلار و ناحیەی ڕزگاری دروست بکرێت، بەڵام تاوەکو ئێستا نەکراوە بۆ ئەوەی ئەو باخانەی کە لەو سنورەن سودی لێببینن.

موئەیەد ئەحمەد، بەڕێوبەری بەڕێوبەرایەتی ئاودێری گەرمیان دەڵێت: زۆربەی باخەکانی گەرمیان پشت بە ئاوی پرۆژەی باڵەجۆ دەبەستن کە پرۆژەیەکی ئاودێریی ستراتیژییە و لە ڕوباری سیروانەوە سەرچاوەی گرتووە، بە باخە مۆڵەتدار و بێ مۆڵەتەکانیشەوە.

لەبارەی باخەکانی دەشتی کەلار و دەشتی ناحیەی ڕزگاری تاچەند کار لەسەر ئەوە کراوە پرۆژەیەکی هاوشێوەی باڵەجۆ بگەیەندرێتە ئەو سنورانە بۆ ئەوەی ئەو باخانەی کە هەن سودی لێ ببینن و سەرچاوەی ئاوەکەی لە ڕوباری سیروانەوە بێت، ئەو

بەڕێوبەرە هێمای بۆ ئەوەکرد: نزیکەی ١٥ ساڵە لەگەڵ بەنداوی باوەنور پرۆژەیەکی هاوشێوەی باڵەجۆ دیزاینکراوە بۆ ئەوەی لە پشتەوە بهێنرێت بۆ دەشتی کەلار و دەشتی ناحیەی ڕزگاری کە سەرچاوەی ئاوەکەی لە بەنداوی باوەنورەوە بێت، بەلام بەهۆی قەیرانی داراییەوە تاوەکو ئێستا جێبەجێ نەکراوە.

وتیشی: ئەو پرۆژەیە نەک باخەکان، تەواوی دەشتە دەیمەکانیش سودی لێ دەبینن.

١١. پێدانی قەرزی کشتوکاڵی ڕاگیراوە

پێشتر قەرز بە باخەوانەکان دەدرا بۆ دروستکردن و پەرەدان بە باخەکانیان، بەلام ئێستا ئەو قەرزە نەماوە.

ئیدریس مەدحەت، لێپرسراوی بەشی باخداری لە بەڕێوبەرایەتی گشتی کشتوکاڵی گەرمیان، وتی: لە ساڵانی ٢٠١٢ تاوەکو ٢٠١٤ کە ئەم کێشەی قەیرانی داراییە نەبوو، پاڵپشتی قەرزی کشتوکاڵی هەبوو کە بۆ دروستکردنی باخ و سیاج لەلایەن حکومەتەوە، بەلام لەگەڵ سەرهەڵدانی قەیرانی دارایی ئەو قەرزە ڕاگیراوە کە باخەوانەکان زۆر سودیان لێ بینی.

دەشڵێت: جگە لەوەش کە بەرهەمەکانیان دەهاتە بازاڕەوە حکومەت هاوکاری دەکردن و لە عەلوەدا ناویان دەنوسرا و حکومەت نیوەی پارەی بە بازاڕکردنەکەی پێدەدان، بەلام ئێستا ئەمە نەماوەتەوە، ئەوەی هەیە ڕێکخستنی باخەکانە ئەگەر کێشەیەکیان هەبێت یان نەخۆشیەک هەبێت سەردانیان دەکەین و ڕێنماییان پێدەدەین.

ئیسماعیل محەمەد، لێپرسراوی بەشی خزمەتگوزاری لە بەڕێوبەرایەتی گشتی کشتوکاڵی گەرمیان دەڵێت: بەپێی ئەو داتایەی کە بەردەستمانە تاوەکو کۆتایی ساڵی ٢٠١٣ نزیکەی ١١ ملیار دینارمان وەک قەرزی کشتوکاڵی داوە بە جوتیاران، بەشێک لەوانەی کە سودمەندبون لەو قەرزە، بۆ باخداری بووە.

هێمای بۆ ئەوەشکرد: بەلام لە دوای ساڵی ٢٠١٤ـەوە تاوەکو ئێستا ئەو قەرزە ڕاگیراوە بەهۆکاری قەیرانی دارایی، ئەو قەرزەش بۆ خاوەن باخ نەما، کە سودمەندبون لە مەکینەی ناو باخ و کۆمەڵێک پێداویستی دیکە.

بەشی سێیەم: دەرەنجام و ڕاسپاردەکان

یەکەم: دەرەنجام

١. لە سنوری گەرمیاندا بە نزیکەیی ٨٠٠ باخ هەیە، کە ٣٠٠ لەو باخانە مۆڵەتدار و تۆمارکراون و ئەوەکەی دیکە کە ژمارەیەکی بە وردیی نازانرێت، بێ مۆڵەتن. کۆی ڕوبەری ئەم باخانەش پێکەوە، ٥ هەزار و ٥٢٥ دۆنم زەوی دەبن. ئەم ژمارەیەش ورد نیە، چونکە بەپێی ئاماری بەڕێوبەرایەتی گشتی کارەبای گەرمیان ٢ هەزار و ٧١ هاوبەشی کارەبای پۆلی کشتوکاڵی لە سنورەکەدا هەیە، هەروەک بەپێی ئاماری بەڕێوبەرایەتی ئاوی ژێر زەوی گەرمیان ١٢٢٢ بیری کشتوکاڵی لە سنورەکەدا تۆمارکراون.

٢. لە باخەکانی سنورەکەوە چەندین جۆری میوە بەرهەمدێت، لەوانە: مزرەمەنییەکان (پرتەقاڵ، لیمۆ، سندی، لالەنگی و نارنج)، قەیسی، قۆخ، خورما، زەیتون، ترێ، هەنار، هەنجیر، هەرمێ، هەڵوژە، هەنگی دونیا، گێلاس، توی فەرەنگی و کۆمەڵێک میوەی دیکە.

٣. هێشتا بەرهەمی باخەکانی گەرمیان سنوردارن و ناتوانن پێداویستی ناوچەکە لە میوە پڕبکەنەوە.

٤. سەرچاوەی ئاوی باخەکان دوو جۆرن: سەرزەوی کە ڕوبار و چەمەکانن و بەتایبەتیش ڕوباری سیروان، ژێرزەوی کە بە زۆری بیری ئیرتیوازییە.

٥. لە ڕوی کوالێتییەوە، جیاوازی لەنێو بەرهەمەکاندا هەیە، لەکاتێکدا مزرەمەنی و خورما و قەیسی و زەیتونی باشە، بەرهەمەکانی دیکەی بەوشێوەیە نییە. ئەمەش بەزۆری دەکەوێتە سەر وەرزەکان و ئەگەری لێدانی نەخۆشیی، چونکە زۆر وەرز هەیە بەرهەمی میوەی ناوچەکە ڕوبەڕوی نەخۆشی جۆراوجۆر دەبێتەوە.

٦. سەربارىی سنورداریی باخەکان و پڕنەکردنەوەی هەموو خواستی سنورەکە، بەڵام سود و لێکەوتەی ئابوریی و ژینگەیی باشیان هەیە، بەڵام بەوتەی جوتیاران و باخداران، لە ڕووە ئابورییەکەوە سودەکە ئەوەندە نییە، هۆکارەکەیشی کێشەی ساخبونەوەیە،

کە زۆرجار بەرهەمی ناوخۆیی ناتوانێت کێبڕکێی بەرهەمی دەرەکی بکات لە رووی نرخەوە، جگە لەوەش باخەکان بچوک و سنوردارن و بەشێکی بەرچاوی باخدارەکانیش وەکو ئارەزویەک باخداریی دەکەن نەک وەک پیشە.

٧. حکومەت ماوەی ١٠ ساڵە هەر هاوکارییەکی بۆ ئەم کەرتە ڕاگرتووە بە کاریگەریی قەیرانی دارایی، ئەمەش وایکردووە باخدارەکان بە تەنیا بمێننەوە، رەخنەی ئەوەشیان هەیە حکومەت بارگرانی دیکەشیان بۆ زیاد دەکات، لەنمونەی بڕی پارەی کارەبا و سەپاندنی مەرجی دانانی سەرپەرشیتاری کشتوکاڵی و ...هتد.

٨. پێشتر بۆ برەودان بەم کەرتە و بواری کشتوکاڵ بەگشتی، قەرز دەدرا بە جوتیاران، بەڵام ئەوە ١٠ ساڵە ئەو پرۆسەیە ڕاگیراوە، هیچ بەدیلێکیش نەدۆزراوەتەوە بۆ ئەم پرسە.

٩. تێکەڵبونی سنوری زەوییە کشتوکاڵییەکان و شارەوانییەکان، یەکێکە لە کێشەکان، فراوانبون یان فراوانکردنی شارەکانیش مەترسی کەمکردنەوەی زەوی باخەکان دێنێتە ئاراوە، هەروەک بەشێکی بەرچاو لە باخ و پرۆژە کشتوکاڵییەکان مەترسی لەناوچونیان لەسەرە لەلایەن پرۆژەکانی وەبەرهێنانەوە لە بواری نیشتەجێبوندا.

دووەم: ڕاسپاردە

١. پێش هەموو شتێک پێویستە لایەنە پەیوەندیدارەکان روپێوییەکی ورد و دروست بکەن بۆ زانینی ڕێژەی فیعلی باخ و روبەرە باخییەکان، هەروەک ئەوەش بزانرێت چەندیان بە فیعلی باخی بەرهەمدارن و چەندیان بۆ مەبەستی دیکەی وەکو پشودان و ئارەزووی کەسیی دروستکراون، لەسەر ئەو بنەمایە لەیەکتری جیا بکرێنەوە، چونکە بەبێ بونی ئاماری دروست، بەرچاو رونی دروست نابێت بۆ مامەڵەکردن لەگەڵ ئەم کەرتەدا.

٢. بەپێی ووتەی شارەزایان، گەرمیان ناوچەیەکی لەبارە بۆ ئەنجامدانی پرۆژەی باخداریی، هەم لە رووی بونی رووبەری زەوییەوە، هەمیش لە رووی بوونی سەرچاوەی ئاوەوە، بەڵام کێشەکە لەوەیە کە سەرمایەگوزاریی و وەبەرهێنان لەم بوارەدا نەکراوە.

پێویستە حکومەت گرنگیی زیاتر بەم کەرتە بدات، ئەویش لەڕێگەی وەبەرهێنان کردن تیایدا، بە دانانی پرۆژەی باخداریی گەورە و کارگەی پێویست بۆ مامەڵەکردن لەگەڵ بەرهەمەکانی. بۆ ئەم مەبەستەش پێشنیاز دەکەین کە حکومەتی هەرێم و وەزارەتی کشتوکاڵ، هەروەها لە ئاستی ناوخۆییشدا ئیدارەی گەرمیان و بەڕێوبەرایەتییە گشتیەکانی کشتوکاڵ و وەبەرهێنان، کۆنفرانس و دیداری تایبەت بۆ ئەم مەبەستە ساز بکەن و هانی سەرمایەگوزاریی لەم بوارەدا بدەن.

٣. لەپاڵ گرنگییدان بە وەبەرهێنان لە بواری دروستکردنی باخی بەرفراوان، پێویستە گرنگیی بە پیشەسازیی کشتوکاڵیش بدرێت و بتوانرێت سود لەو بەرهەمانە وەربگیرێت و بکرێن بە کەرەستەی پیشەسازیی کشتوکاڵیی (بۆنمونە لە قوتونان یاخود بەکارهێنانیان بۆ بەرهەمی دیکەی لەقوتونراو).

٤. پێویستە ئیدارەی گەرمیان و بەڕێوبەرایەتی گشتی کشتوکاڵی گەرمیان، کۆنفرانس و دیدار و کۆبونەوەی تایبەت ئەنجام بدەن لەگەڵ جوتیارە باخدارەکاندا، بۆ ئەوەی رووبەڕو قەبارەی کێشە و نیگەرانییەکانیان بزانن و پێکەوە هەوڵی دۆزینەوەی چارەسەر بدەن.

٥. بەوپێیەی بەرهەمی ناوچەکە رووبەڕوی چەندین نەخۆشی دەبێتەوە، بۆیە گرنگە بەڕێوبەرایەتی گشتی کشتوکاڵی گەرمیان، بە بەردەوامیی خول و وۆرکشۆپ بۆ جوتیاران بکاتەوە و بەشێوەیەکی زانستی ئاگاداریان بکاتەوە لە جۆری نەخۆشییەکان و نیشانە و مەترسییەکانیان. ئەنجامدانی ئەم کارەش پێناچێت هێندە گران و بە خەرجیی بێت.

٦. هەر پەیوەست بە لایەنی هۆشیارییەوە، وەک تێبینیمان کردووە زۆربەی هۆشیاریی جوتیاران لەبارەی پیشەکەیانەوە، لە ئەزمونەوەیە نەک لەسەر بنەمای زانستیی، هەربۆیە لەم رووەوە هانی بەڕێوبەرایەتی گشتی کشتوکاڵی گەرمیان دەدەین، کە رێبەرێک ئامادە بکات و تیایدا بە زمانێکی ئاسان باسی پرۆسەی باخداریی و بنەماکانی بکات و هەروەک هەموو برگەیەکی پرۆسەکە روون و شی بکاتەوە و بەشێکیشی تەرخان بکات بۆ چۆنیەتی مامەڵەکردن لەگەڵ نەخۆشییەکان.

٧. پشتبەستن بە ئاوی ژێرزەوی بەو ڕێژە زۆرە لەکاتێکدا ناوچەکە دەوڵەمەندە بە ئاوی سەرزەویی، بەهەدەردانێکی زۆرە لەو سامانەی کە مەترسی ئەوەی هەیە قەیرانی داهاتوی مرۆڤایەتی بێت.

بۆیە لەم سۆنگەیەوە هانی حکومەت دەدەین کە هەوڵی دروستکردنی پرۆژەی ئاودێریی بدات و ڕێژەی بەکارهێنانی ئاوی ژێرزەوی کەم و سنوردار بکاتەوە، هەروەها ڕێکاری پێویست بگرێتەبەر بەشێوەیەک ئاوەکە بەهەدەر نەدرێت.

٨. گرنگە پارلەمان و حکومەتی هەرێم و وەزارەتی کشتوکاڵ، لەکاتی دەرچواندنی پرۆژە یاسا و بڕیار و ڕێنماییدا، ڕەچاوی دۆخی ناوچەکان بکەن و مەرکەزییانە بڕیار نەدەن، بەڵکو یاسا و ڕێنمایی و بڕیارەکانیان بەشێوەیەکی نەرم بێت و دەسەڵات بە ناوچەکان بدرێت بەپێی تایبەتمەندیی خۆیان یاسا و بڕیارەکان بگونجێنن و بەکاربێنن.

٩. بەوپێیەی حکومەت بەهۆی قەیرانی داراییەوە پێشکەشکردنی هەموو هاوکاریی و قەرزێکی بە جوتیاران ڕاگرتوە، دەتوانێت وەکو ڕێکارێکی بەدیل، بانکی جیاوازی ئەهلی بهێنێتە سنورەکە و بەپێدانی قەرز بە قازانجی سنوردار، بتوانن هاوکاریی جوتیاران بکەن و قەرزیان پێبدەن بۆ برەودان بە پرۆژەکانیان.

شایانی باسە ڕادیۆی دەنگ لەچوارچێوەی پرۆژەیەکی دا بە پاڵپشتی سندوقی نیشتمانی بۆ دیموکراسی NED، لە ڕێگەی یەکەی چاودێریی حکومەتی خۆجێی گەرمیانەوە، مانگانە ڕاپۆرتێک لەسەر کەرتێکی پەیوەست بە کاروباری حکومەت و هاوڵاتیان بڵاودەکاتەوە.

لەم مانگەدا تیشکی خستوەتە سەر کەرتی باخداریی لە گەرمیان، تیایدا باسی قەبارەی ئەم کەرتەی کردووە، هەروەک کێشە و گرفت و ئاستەنگییەکانی خستوەتەڕوو، ئاماژەی بە ڕۆڵی حکومەت لەم نێوەندەدا داوە.

ڕێبوار ڕەئوف ساڵح
مامۆستای زانکۆ
پسپۆڕی زانستی سیاسی و حکومڕانی

کەلار،
پایتەختی ئابووری هەرێم

پایتەخت بە شێوەیەکی گشتی شار یان شارۆچکەیەکی سەرەتاییە کە وەک ناوەندی کارگێڕی وڵاتێک یان ناوچەیەک کاردەکات، ئەو شوێنەیە کە زۆرجار فەرمانگەکانی حکومەت، لەوانەش دەسەڵاتی یاسادانان و جێبەجێکردن و دادوەری لێیە، پایتەخت بەزۆری دڵی ڕەمزی و سیاسی نەتەوەیەکە، نوێنەرایەتی سەروەری و کولتوور و مێژووی ئەو نەتەوەیە دەکات.

هەر دەوڵەتێک یان هەرێمک کە خاوەن جۆرێک لە دەسەڵاتی خۆیی بێت، تەنها یەک پایتەختی هەیە، بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا جۆرێکی دیکە لە نازناوی پایتەخت هەیە کە دەکرێت هەر ناوچەیەک یان شارێک یان تەنانەت شارۆچکەیەک هەڵگری بێت لە یەک بواری تایبەتدا، بۆ نموونە سلێمانی پایتەختی ڕۆشنبیرییە، هەڵەبجە پایتەختی ئاشتیە، پێشنیار کراوە کە چەمچەماڵ بکرێت بە پایتەختی شەهیدان و ئەنفال، هەروەها ڕانیەش وەک و پایتەختی ئازادی ناوی دەهێنرێت.

دیارە ئەم ناوانە زیاتر لەگەڵ تایبەتمەندێتی ئەو شار و شارۆچکانەدا دەگونجێت، بۆیە بۆیان دادەنرێت یان پێشنیار دەکرێن، لەم سۆنگەیەشەوە بە پێویستی دەزانم کە داوا لە دەزگاکان و کاربەدەستانی کەلار بکەم، بە تایبەت مەڵبەندی گەرمیان و ئیدارەی گەرمیان و قایمقامی کەلار، بارەگای سەرجەم حزبەکان و ڕێکخراوەکانی بواری مەدەنی و کەسایەتییەکان، سیاسییەکان و پەرلەمانتاران، ڕۆژنامەنووسان و نوسەران و ئەکادیمیستەکان،

دەزگا میدیاییەکان و پەیجەکانی سۆشیال-میدیا و دامودەزگا پەیوەندیدارەکان، بۆ ئەوەی کار لەسەر ئەوە بکرێت، کەلار بکرێت بە پایتەختی ئابووری، چونکە پێم وایە کە تایبەتمەندی کەلار ئەوە دەخوازێت و هەڵدەگرێت کە ئەو نازناوەی بۆ دابنرێت، ئەم نازناوەش گرنگییەکی زۆری دەبێت بۆ کەلار، بەتایبەت لە ڕووی بوژانەوەی زیاتر و گەشەکردنی زیاتری ئابوورییەکەشی.

شارێک بۆ ئەوەی ببێتە پایتەختی ئابووری، پێویستە خاوەنی چەندین تایبەتمەندی و سیفاتی سەرەکی بێت کە بەشدارن لە بەهێزی ئابووری و توانای کێبڕکێ لە گەشەکردندا، لێرەدا چەند تایبەتمەندیەکی گرنگ دەخەینەڕوو کە تا ڕادەیەکی باش لە کەلاردا بەدیدەکرێن:

١. ژێرخان

ژێرخانی بەهێز و گەشەسەندوو زۆر گرنگە، لێرەدا تۆڕەکانی گواستنەوەی وەک ڕێگاوبان و پرد و فڕۆکەخانە، ڕۆلی بەرز دەگێڕن، ڕاستە کە تا ئێستا فڕۆکەخانە لە کەلاردا نییە، هەرچەند پێشتر پێشنیاریشی بۆ کراوە، بەڵام ڕێگاوبانی کەلار زۆر سەکەوتووانە کاری لەسەر کراوە و ئێستا ڕێگاوبانی کەلار لە ناوشارەکەدا، یەکێکە لە باشترین ڕێگەوبانەکانی هەرێم. ئەم تایبەتمەندییەش وای کردووە کە پێشبینی بکرێت کەلار ئایندەیەکی بەهێزی هەبێت لە ڕووی گەشەی ئابوورییەوە.

٢. بازرگانی

بەهۆیی کار و گرنگیدانی خەڵکەکە بە کاسبی و بازرگانی، شارەکە ژینگەیەکی بازرگانی لەباری دروست کردووە، ئەمەش بووەتە هۆی ئەوەی کە کەلارهەم هاندەری کارگێڕی و هەم بازرگانی ناوخۆیی و هەرێمی و تەنانەت نێودەوڵەتیش بۆ خۆی ڕابکێشێت، ئێستا گەر تێبینی بکرێت، دەبینیت لە بواری کاسبیدا ژمارەیەکی بەرچاو لە خەڵکانی کاسبکار لە کەلار خەڵکی شار و شارۆچکەکانی دیکەن و هاتوون کاری تێدا دەکەن.

٣. پەروەردە

دەستڕاگەیشتن بە هێزی کارامە و خوێندەوارهاوکارن لە دروستکردنی پایتەختێکی ئابووری بەهێز، بۆیە پێویستە هەڵگری ئەم نازناوە خاوەنی هێزی کارێکی خوێندەوار و لێهاتوو بێت کە ڕۆڵ ببینن لە بەردەوامیدان بە گەشەی ئابووری، لەم بوارەشدا کەلار توانایەکی

زۆر باشی هەیە، بەهۆی بوونی زانکۆکان و پەیمانگاکان و ناوەندەکانی دیکەی خوێندن و دامەزراوەکانی توێژینەوە و ناوەندەکانی ڕاهێنانی پیشەیی، پێکەوە توانایەکی باشیان هەیە لە پێگەیاندنی کەسانی بە توانا کە لە ئاستی گەشەی خێراو بەرچاوی کەلاردان.

٤. پەیوەندی

پەیوەندییەکی باش لە ئاستی ناوخۆیی و جیهانیدا گرنگە بۆ گەشەی شار، چونکە تۆڕەکانی پەیوەندیکردن یارمەتی شارەکە دەدات بۆ ڕاکێشانی بازرگان و وەبەرهێنە ناوچەیی و نێودەوڵەتییەکان، بۆیە شار لە ڕووی ئابوورییەوە پێویستە گرنگیەکی پێشوازی لێکراوی هەبێت لەلایەن دەوروبەر و دنیای دەرەوە، لەم بوارەشدا کەلار پێگەیەکی بەرچاوی هەیە و بووە بە جێگەی سەرنجی زۆرێک لە بازرگان و کۆمپانیا ناوخۆی و دەرەکییەکان.

٥. کوالێتی ژیان

کوالێتی ژیانێکی بەرز، کەسانی پیشەیی بەتوانا بۆ لای خۆی ڕادەکێشێت و هانی بازرگانەکانیش دەدات بۆ ئەوەی خۆیان دەستپێشخەری بکەن و کۆمپانیاکانیان لە شاردا جێگیر بکەن، ئەمەش هۆکارەکانی وەک چاودێری تەندروستی، پەروەردە، خزمەتگوزارییە کولتوورییەکان و دەرفەتی کات بەسەربردن دەگرێتەوە، لەم بوارەشدا کەلار هەنگاوی باشی ناوە و توانای خۆی نمایش دەکات لەو ئاستەدا، بە تایبەت بەهۆی ئەوەی کە وێڕای وەستانی پرۆژەکانی بنیادنان لە زۆربەی ناوچەکانی هەرێمدا، کەچی کەلار هێشتا زۆر پرۆژەی باش و گرنگ بەڕێوە دەبات و لە بواری جێبەجێکردندان کە پێکەوە گەشەی زیاتر و ووزەی زیاتر بە کەلار دەبەخشن.

٦. ئابووری هەمەچەشن

شارێک کە بنکەیەکی ئابووری هەمەچەشنی هەبێت زیاتر خۆڕاگر دەبێت بەرامبەر بە دابەزینی ئاستی ئابوورییەکەی، پشت بەستن بە سێکتەرە جۆراوجۆرەکان ئامادەیی بۆ شۆکەکان لە هەر کەرتێکدا کەمدەکاتەوە، لەم بوارەدا کەلار توانایەکی بێوێنەی هەیە جونکە لە لایەک، خاوەنی کێڵگەی نەوتییە و لە لایەکی دیکەشەوە خاوەنی ڕووباری سیروان و زەوی کشتوکاڵی باشە، هەروەها بەهۆی دەروازەی پەروێزخانەوە کە هاوسنورە لەگەڵ ئێراندا، کەلار بووە بە شارێکی پڕ جموجوڵی بازرگانی.

٧. سەقامگیری

سەقامگیری سیاسی و حوکمڕانی کاریگەر، هۆکاری گرنگن بۆ سەرکەوتنی ئابووری، وێڕای ڕەخنەی بەرچاو و گلەیی باش و بەجێ لە حکومەت و کاربەدەستان، بەڵام تا ڕادەیەکی باش ئاسایش و ئارامی کەلار پارێزراوە، هەربۆیە بەهۆی ڕۆڵی دامودەزگاکان و لایەنە پەیوەندیدارەکان لەم بوارەدا، توانراوە کەلار بکرێت بە شارێکی سەقامگیر کە ژینگەیەکی باشی فەراهەم کردووە بۆ بازرگانان و وەبەرهێنەران، هەربۆیە دەبینین کە بەردەوام کۆمپانیاکان ئۆفیسی خۆیان لە شارەکەدا دەکەنەوە، بە تایبەت لە بواری بریکاری و وەبەرهێنان و عەقاراتدا، ئەمەش هێزی کاری دەرەوەشی هێناوەتە شارەکە بۆ ئەوەی ڕۆڵی ئەرێنی و کاریگەر ببینن لە بەرەوپێشچوونی کەلاردا.

٨. گەشەپێدانی بەردەوام

کار و چالاکییە پراکتیزە بەردەوامەکان لە بواری ژینگە و بەرپرسیارێتی کۆمەڵایەتی و گەشەپێدانی ئابووری بەشدارە لە توانای درێژخایەن و سەرنجڕاکێشی کەلار، لەم ڕووەوە سەرمایەدارە بەتواناکانی کەلار، شایەنی دەستخۆشین، چونکە زۆرێکیان دەستمایەکانیان نابەنە دەرەوەی کەلار و زیاتر لە خزمەتی شارەکە و دانیشتوانەکەیدا بەکاریدەهێنن، چالاکوانەکانیشی بە باشی ماندوو دەبن لە بەرزکردنەوەی ئاستی هۆشیاری و ئاگایی خەڵکەکەی، ئەمەش وایکردووە کە کەلار زیاتر وەک پایتەختێکی ئابووری دەربکەوێت، بە تایبەت لە ڕووی پیشەسازی و هەبوونی دەرفەتی فراوان و هاوکاری لە نێوان بازرگانان و خاوەنکاران و پیشەگەرەکاندا، هەروەها هۆشیاری و ئاگایی خەڵکەکەشی وایکردووە کە داهێنان و گەشەکردن و پەروەردە بەرەو ئاستێکی باش بەرزببێتەوە.

٩. نرخی زەوی و موڵک

تایبەتمەندییەکی دیار کە کەلاری زۆر پێناسراوە، بەرزی نرخی زەویوزار و موڵکەکانێتی، بە جۆرێک کە بووەتە جێی سەرنجی زۆرێک لە ناوەندە میدیاییەکانی ناوخۆ و تەنانەت دەرەوەش، ئەمەش وایکردووە کە تەنانەت بەراورد لە نێوان نرخی زەوی و موڵکی کەلار لەگەڵ هەندێک لە شارەکانی ئەمریکادا بکرێت، یاخود بەردەوام باس لەوە دەکرێت کە ئەگەر زەویەک یان موڵکێکت لە کەلار هەبێت و بیفرۆشیت ئەوا توانای کڕینی دوو موڵکت دەبێت لە شارە گەورەکانی وەک هەولێر و سلێمانی، ئەمەش وایکردووە کە زۆر لە فەرمانبەران و کاربەدەستانی دەرەوەی کەلار کە مافی بەدەستهێنانی زەوی حکومییان

هەیە، هەوڵ بدەن زەوییەکانیان لە کەلاردا وەربگرن، لە جیاتی شار و شارۆچەکەکانی خۆیان، چونکە دواتر دەیفرۆشنەوە و پارەی زیاتریان لێوە دەست دەکەوێت.

١٠. هەڵکەوتەی کەلار

هەڵکەوتەی کەلار تا ڕادەیەکی زۆر بەژدارە لە بوژانەوەو بەرەوپێشچوونی شارەکە، هۆکاری ئەمەش بە ڕێژەیەکی بەرچاو ئەوەیە کە کەلار بووەتە شارێک کە ڕۆڵی سەنتەر دەگێڕێت و زۆرێک لە ناوچە گرنگەکانی هەرێم و عێراق و ئێران پێکەوە دەبەستێتەوە، بۆ نموونە لە باشورییەوە ڕێگای بەغدادی لەسەرە، لە ڕۆژئاواییەوە ڕێگای کەرکوک، لە باکوورییەوە ڕێگای سلێمانی، هەروەها لە هەمووشی گرنگتر ئەوەیە کە لە ڕۆژهەڵاتییەوە ڕێگای ئێرانی لەسەرە کە وەکو وتمان گاریگەرییەکی بێوێنەی جموجولی بازرگانی و ئابووری هەیە لە بوژانەوەو گەشەی شارەکە، بۆیە ئەم هەڵکەوتەییەی کەلار دەرفەتی زیاتری بە شارەکە داوە کە ببێت بە پایتەختی ئابووری هەرێم.

١١. سەوزایی

سەوزایی بە تایبەتی و پاراستنی ژینگە بە گشتی، بوونەتە جێی شانازی کەلارییەکان، بە جۆرێک کە ئەگەر ئێستا کەلار پێشەنگ نەبێت لەسەر ئاستی هەرێم، ئەوا بێگومان یەکێکە لە شارە پێشەنگەکان لە ڕووی پاراستنی ژینگەو سەوزاییەوە، ئەمەش وای کردووە کە جوانی شەقامەکانی کەلار بەهۆی دار و سەوزاییەکانیەوە ببێت بە جێی سەرنجی گەشتیاران و تەنانەت خەڵکی ناوچەکە خۆشی، دیارە ڕۆڵی سەرەکی ڕێکخراو و کەسایەتییە دیارەکانی بواری ژینگە دەبێت بەرز بنرخێنرێن کە هاوکار و هەماهەنگ بوونە لە گەڵ دەزگا پەیوەندیدارەکان بۆ پاراستن و بەرەوپێشبردنی کەلار لە ڕووی ژینگەو سەوزاییەوە.

١٢. نەوت

بەهۆی ئەوەی هەرێمی کوردستان وە تەنانەت عیراقیش، هەرێم و وڵاتێکی بەرخۆرن، زیاتر پشت بە فرۆشتن یان بە کرێدانی نەوت دەبەستن، واتە هەبوونی نەوت وایانلێکردووە کە زیاتر چاویان لەسەر بەرهەم و سێکتەری نەوتی بێت بۆ بەدەستهێنانی داهات، هەبوونی نەوتیش لە ناوچەیەک وا دەکات کە بوژانەوە و دەرفەتی کاری زیاتر دروست ببێت بۆ دانیشتوانەکەی، بەڵام لەگەڵ ئەمانەشدا دانیشتوانی کەلار کەمتر دانیشتوانێکی بەرخۆرن بەهۆی چستوچالاکی خەڵکەکەی لە ڕووی بازرگانی و کەسابەتەوە، وە هەروەها، وەکو باسمکرد، بە هۆی پێگە بازرگانییە بێوێنەکەی کەلار لە ناوچەکادا.

١٣. كشتوكاڵ

بەهۆی ئەوەی كە كەلار شارێكی نوێیە، هەندێك تایبەتمەندێتی ئەرێنی بەدەستهێناوە، بۆ نموونە زۆرێك لە خەڵكەكەی لە گوندەكانەوە هاتن و نیشتەجێ بوون لە كەلاردا، بە تایبەت لە سەردەمی ساڵانی هەشتاكان و بە تایبەتتریش بەهۆی پرۆسەی شوومی ئەنفالەوە، ئەم خەڵكەش تاوەكو ئێستا پەیوەستییەكی باشیان لەگەڵ گوندەكانی خۆیان هەیە و كاری مەڕ و ماڵاوت و گاوانی دەكەن، ئەمەش وایكردووە كە بەرهەمە گۆشتییەكان و شیرەمەنییەكان بەشێوەیەكی بەرچاو لە ناوچەكەدا ڕوو لە گەشە بكەن، هەر بۆیە چەندین بەرهەمی شیرەمەنی فەرمی و نافەرمی هەیە لە ناوچەكەدا، بەهۆی هەبوونی ڕووبارەوە، كەلار باشتر توانیوێتی بەروبومی ماسی و سەوزەمەنی و باخداری و ئاژەڵداری پەرەپێبدات، ئەمە جگە لەوەی كە كەلار ڕۆڵێكی كاریگەری هەیە لە بەرهەمهێنانی گەنم و دانەوێڵە لەسەر ئاستی هەرێم و تەنانەت عیراقیش.

گەیشتن بەم تایبەتمەندییانە و پاراستنیان پێویستی بە پلاندانانی ستراتیژی و وەبەرهێنان و هەوڵی بەردەوامی هەردوو كەرتی گشتی و تایبەت هەیە، لێرەدا پێویستە دەستخۆشی لە زۆربەی دامودەزگا فەرمییەكان بكەین كە ڕۆڵی بەرچاو و دڵسۆزانەیان هەبووە لەم بەرەوپێشچوونانەدا، زۆرجار پایتەختە سەركەوتووەكانی ئابووری بە تێپەڕبوونی كات پەرەدەسێنن، بەڵام گومان دەكرێت ئەگەر شوێنێك هەبێت هێندەی كەلار گەشەی خێرای كردبێت و گەشتبێت بەم ئاستە بێوێنەیە، چونكە هەموو ئەم پێشكەوتنانەی كەلار لە كاتێكدایە كە تەمەنی شارەكە تەنها نیو سەدەیەكە. لەم ماوە كورتەدا ئێستا كەلار خۆی لەگەڵ گۆڕانی بارودۆخی ناوچەیی و تەنانەت جیهانیشدا دەگونجێنێت و ئابوورییەكەشی ڕۆژبەڕۆژ لەگەشەی زیاتردایە، بۆیە پڕبەدڵ داوا دەكەم و هیوادەخوازم كە هەموو لایەن و كەسایەتییە كاریگەرەكان، بەتایبەت ئەوانەی كە لە سەرەتای ئەم وتارە ئەماژەم پێكردوون، بەدەم ئەم داواكارییەمەوە بێن و بە هیمەتی دڵسۆزان لە كەلار و كوردستان كاری جدی لەسەر ئەوە بكرێت كە كەلار ببێت بە پایتەختی ئابووری هەرێم.

ڕزگار حاجی حەمید

کەلار لەنێو گۆڕانکارییە کارگێڕییەکاندا

کەلار یەکێکە لە شارە پڕ جووڵە و گەورە و دیارەکانی باشووری کوردستان، لەسەر ئاستی عیراقیشدا بەهەمان شێوە ناوێکی دیار و ناوبانگێکی زۆر و بزاوتێکی هەمەجۆری لەکایە جیاجیاکاندا تێدا بەدی دەکرێت، لە ڕووی کۆمەڵایەتی و ئابووری و بازرگانی و ڕۆشنبیری و سیاسییەوە ڕۆڵی کارا و دیاری هەبووە لە ڕابردوو و ئێستاشدا، هەرلە دێر زەمانیشەوە ناوچەیەکی ئاوەدان و شوێنی نیشتەجێبوون بووە، کە وەک ناوەکەی بناغەی گوندێکی زۆر کۆنی ناوچەکەیە و مێژووی کۆن و دێرینی هەیە و لە مێژەوە ئاوەدان بووە، پێشتر و لە سەرەتای بیستەکان سەربە ناحیەی قەڵای شێروانە و ناحیەکەش سەربە قەزای کفری بووە، مەڵبەندی ناحیەکەش لە سەرەتاوە تاوەکو ناوەڕاستی سییەکان لە گەڕەکی بنگرد بووە بەرانبەر قەڵای شێروانە، دواتر لەبەر فراوانی سنوورەکە و دووری لە گوندەکانی، ناوەندی ناحیەکە گواستراوەتەوە بۆ گوندی سەرقەڵا، تا وەکو ساڵی (١٩٧٥) هەربە ناوی قەڵای شێروانە و دواجاریش قەڵاکەی لێکراوەتەوە و ناوی شێروانە بووە، کە کەلار لە شوباتی ساڵی حەفتادا دەبێتە قەزا و لە ناوەڕاستی حەفتاکاندا دەخرێتە سەر پارێزگای سلێمانی تا ئەو کاتە ئەو ناوە دەمێنێتەوە , کە دەتوانین ناوی ناحیەی دایکی لێبنێن، چونکە پێش کۆتایی ساڵی (١٩٧٥) ناحیەکانی (جەبارە و کۆکس و تیلەکۆ و سەرقەڵا) و هەروەک لە ٣٠ی ئازاری ١٩٦٩ گوندی جەبارەی لێدابڕاو کرایە ناحیە بە هەمان شێوە لە ١٩٧٢/١٠/٢٥ گوندی کۆکسی لێ جیاکراوەتەوە و کراوەتە ناحیە، دوای ئەو مێژووەش ناحیەکانی (ڕزگاری و ئاوەسپی (خان) و شێخ تەویل)یش زیاتر لە گوندەکانی ئەو ناحیەوە دروستبوون.

کەلار بەپێی مەرسومی کۆماری ژمارە (١٣٧) لە (١٩٧٠/٢/٢٨)دا لەلایەن حکومەتی عێراقەوە کراوەتە قەزا، کە لە ڕووی کارگێڕییەوە ئەو دەمە و بە درێژایی مێژوو سەربە پارێزگای کەرکوک بووە، لە هەردوو ناحیەی (شێروانە و پێبان) پێکهاتبوو، پاشان ناحیەی شێروانە لە ڕووی کارگێڕییەوە دەخرێتەوە سەر قەزای کفری , ئیدی ناوی ناحیەی شێروانە نامێنێت , لە دوای ڕێککەوتننامەی (ئازاری١٩٧٠) حکومەتی بەعس یەک لایەنە یاسای ئۆتۆنۆمی، ژ: (٣٣)ی لە (١٩٧٤/٣/١١)دا ڕاگەیاند، کە تێیدا تەنها پارێزگاکانی (سلێمانی، هەولێر، دهۆک) , لەگەڵ (١٩) قەزا و (٥٢) ناحیەی دەگرتەوە , ئەوەی جێی سەرنجە قەزاکانی (کەلار و چەمچەماڵ) هەرچەندە سەربە پارێزگای کەرکوک بوون , خرانە چوارچێوەی سنووری ناوچەی ئۆتۆنۆمییەوە , ئەم جیاکردنەوەش سەرەتایەک بوو بۆ ئەوەی لە پارێزگای کەرکوک دایانبڕن , هەرواشیان کرد , ئەوەبوو بەپێی فەرمانی کۆماری ژمارە (٦٠٨) لە (١٩٧٥/١١/٦)دا نەخشەی کارگێڕی هەردوو قەزای (کەلار و چەمچەماڵ) لە پارێزگای کەرکوک هەڵوەشێنرایەوە و خرانە سەر پارێزگای سلێمانی , کەواتە تا ناوەڕاستی حەفتاکان کەلار سەر بە پارێزگای کەرکوک بووە، بەهەمان پێکهاتەی کارگێڕییەوە , پاشان ناحیەی شێروانە ناوەکەی گۆڕدراوە بۆ ناحیەی سەرقەڵا، بە (٢٤) موقاتەعەوە لە قەزای کەلارەوە گواستراوەتەوە بۆ سەرقەزای کفری بە فەرمانی کۆماری ژمارە (٦٠٧) کە لە (١٩٧٥/١١/٦) دەرچووە , هەروەها لە (١٩٧٥/١١/٦) بە ژمارە (٦٠٦) تیلەکۆ دەبێتە ناحیە لە سەر قەزای کەلار , ئەگەر سەرنج بدەین لە یەک ڕۆژدا ئەو فەرمانانە دەرچوون، کە ژمارەکانیان یەک لە دوای یەکە (٦٠٦، ٦٠٧، ٦٠٨) تەنانەت زنجیرەی لاپەڕەکانیش (١٧٥، ١٧٦، ١٧٧، ١٧٨) , لە (١٩٧٥/١٢/١) بە بڕیاری ژمارە (٢٦٣٦٣) کە لە ڕۆژنامەی فەرمی (الوقائع العراقیە)دا بڵاوکراوەتەوە بە واژۆی وەزیری ناوخۆ.

قەزای کەلار بە مەرسومێکی کۆماری دەخرێتە سەر پارێزگای سلێمانی , بە هەردوو ناحیەکەوە (تیلەکۆ و پێبان) , کە دەکەوێتە باشووری ڕۆژئاوای شاری سلێمانی و (١٤٤) کیلۆمەتر دوورە لێیەوە، کە لە ڕووی ژمارەی دانیشتوان و ڕووبەریشەوە کاریگەری خۆی لەسەر پارێزگاکە هەبوو , بەنموونە بەپێی سەرژمێری دانیشتوانی ساڵی (١٩٨٧) کۆی دانیشتوانی قەزای کەلار گەیشتە (٨٢٠٠٤) کەس ، (٦٣١٠٢) لە دانیشتوانی شارنشین و (١٨٩٠٢)یان لە گوندنشین , هەروەها ڕووبەرەکەشی (٢١١١)کم٢ بوو کە ڕێژەی ٤ ,١٣٪ لە کۆی ڕووبەری گشتی پارێزگای سلێمانی پێکدەهێنا , لە ڕووی ژمارەی دانیشتوانەوە

لـە ئاسـتی پارێزگاکـەدا لەڕیزبەنـدی یەکەمدابـووە , هەربۆیـە کـەلار لـە ماوەیەکـی کورتـدا گەشـەکردنێکی بەرچاوی بـە خۆیـەوە بینیـووە، بـە ئێستاشـەوە تـا دێ لـە هەمـوو ڕوویەکـەوە گەشـە دەکات و دەبێتـە باوانـی ئەوانـەی کـە بـۆ ماوەیەکـی کورتیـش تێیـدا نیشـتەجێدەبن، بەبـێ ئـەوەی هەسـت بـە نامـۆی بکـەن , تـادێ ئـەم شـارە لـە گەشـەکردندایە و بـە خێرایـی ڕێـژەی دانیشـتوان پتـر دەبێـت، بەپێـی قۆناغەکانـی سـەردەم کاریگەریـی بزاوتـە سیاسـی و ئابـووری و کۆمەڵایەتـی و جوگرافـی و کارگێڕییەکانـەوە گەشـەکردنێکی بەرچـاو و دیـاری بەخۆیـەوە بینیـووە، لەگـەڵ ئـەوەش ڕەوشـی سیاسـی عێـراق و کوردسـتان ڕۆڵیـان بینیـووە لـە فراوانبـوون و گەشـەکردنی ئـەم شـارەدا، دواجـار پێگـە و هەڵکەوتـە جوگرافیاکـەی و فاکتـەری کارگێـڕی و خزمەتگوزارییـەکان هەریەکـە و پشـکیان لـەو گەشـەکردنەدا هەبـووە.

کەلار دیسانەوە ڕووبەڕووی ئاڵوگۆڕی کارگێڕیی دەبێتەوە

دوای ڕاپەڕیـن و ڕزگارکردنـی ناوچەکـە، جارێکیتـر بـووە باوانـی ئـەو شـار و شـارۆچکانەی لـە ژێردەسـەڵاتی بەعسـدا بـوون، خەڵکێکـی زۆر ڕوویـان کـردە شـارەکە , هاوکات کـەلار ڕووبەڕووی ئاڵوگۆڕی کارگێڕیی بـووەوە , بـە دامەزراندنـی پارێزگای کەرکوک لە سـەر بڕیاری حکومەتـی هەرێمـی کوردسـتان، لـە ڕووی کارگێڕییـەوە لـە پارێزگای سلێمانی جیاکرایـەوە و خرایـەوە سـەر پارێزگای کەرکـوک کـە ناوەندەکـەی قـەزای دەربەندیخـان بـوو، ئەمـە و تـادوای پرۆسـەی ئـازادی و ڕووخاندنـی حکومەتـی بەعـس، پارێـزگای کەرکـوک هەڵوەشـێنرایەوە، ئیـدارەی گەرمیـان جێـی گرتـەوە بـۆ ئـەو قەزایانـەی کـە بەدرێژایـی مێـژوو تـا ناوەڕاسـتی حەفتـاکان لەسـەر پارێزگای کەرکـوک بـوون، دواتریـش بـە بڕیارێکـی ئەنجوومەنـی وەزیـران ئیـدارەی گەرمیـان گوێزرایـەوە بـۆ شـاری کـەلار، ئیـدی لەوکاتـەوە تائێسـتا ناوەنـدی ئیـدارەی گەرمیانـە، ئەمـەش خاڵێکـی پرشـنگدار و ڕەنگدانەوەیەکـی زۆری هەبـوو، لـە مێـژووی کـەلاردا لـە ئێسـتادا مامەڵـەی ئیدارەیەکـی سـەربەخۆیی لەگـەڵ دەکرێـت , چەندیـن بەڕێوەبەرایەتـی گشـتی تێدایـە و لـەڕووی دانیشـتوانەوە یەکێکـە لـە قـەزا گەورەکانـی هەرێـم و عیراقیـش، لـە ڕووی ئابـووری و بازرگانییـەوە پێگەیەکـی بەهێـز و پێشـکەوتووە، لـە ڕووی ڕووبـەرەوە خـاوەن دەشـت و پانتاییەکـی زۆر و بـواری فراوانبوونـی هەیـە , خاکێکـی بەپیـت و کشـتوکاڵی جۆراوجـۆر و پاشـان نەوتێکـی زۆری لـێ دۆزراوەتـەوە و بەرهەمێکـی باشـی لـێ هەنـاردە دەکرێـت، هەرچەنـدە گـەڕان و پشـکنین بـە دوای نەوتـدا مێژوویەکـی پێشـتری هەیـە , هەروەها لـە بـواری پـەروەردە و فێرکـردن و خوێندنـی بـاڵادا زانکـۆی گەرمیـان و چەندیـن پەیمانـگای

تێدایە، کە ئەمانەی ئاماژەی پێکرا کاریگەرییان لەسەر زیادبوونی دانیشتوانی کەلار هەبووە , هۆکارێکیتری زیادکردنەکەش بەهۆی هەلومەرجی نائارام و ناجێگیری ناوچەکانی دەوروبەرەوە بووە , بەتایبەت دۆخی سیاسی، کە حکومەتی ناوەند بە دڕندانە ترین شێوە ڕفتاری لەگەڵ گەلی کورد دا کردووە، ئەویش لە ناوچە کوردستانییەکانی دەرەوەی ئیدارەی هەرێم , کەواتە بەشێکی زۆری ئەو زیادکردنەکەش بە شێوەیەکی ناسروشتی بووە.

ئەو یەکە کارگێڕییانەی بەو سنوورەی کە جاران هەیانبووە، پێشتر سەر بە کەرکوک بوون , لەلایەن حکومەتی هەرێمی کوردستانەوە بە شێوەیەکی کاتی پارێزگای کەرکوکی پێکهێنا لە قەزاکانی (کفری , کەلار، دەربەندیخان، چەمچەماڵ) و بەشێک لە ناحیەکانی قەزای خانەقین , لە هەمان کاتدا قەزای دەربەندیخان دیاریکرا بۆ ناوەندی پارێزگاکە , ئەم دۆخە بەم شێوەیە درێژەی هەبووە تا ڕووخانی ڕژێمی بەعس لەلایەن ئەمریکا و هاوپەیمانەکانییەوە لە ساڵی (٢٠٠٣) , لە پرۆسەی ڕزگاری عیراقدا جارێکیتر ناوچەکانی (کەلار و کفری و چەمچەماڵ و خورماتوو) مانەوە , چارەنووسیان بەسترا بە ماددەی (١٤٠)ەوە، دیسانەوە بۆشاییەکی ئیداری لە ناوچەکەدا دروستبوو , لەلایەن ئەنجوومەنی وەزیرانی حکومەتی هەرێمی کوردستانەوە بە فەرمانێکی وەزاری کە تێیدا هاتووە، ئاماژە بە نووسراوی سەرۆکایەتی ئەنجوومەنی وەزیران، سەرۆکایەتی دیوان، ژمارە، ٢٢٤٢ لە ٢٠٠٦/٨/٦بڕیاردرا: (بە هەڵوەشاندنەوەی پارێزگای کەرکوک لە دەربەندیخان و درووستکردنی ئیدارەیەکی تایبەت بۆ ئەو قەزا و ناحیانەی کە پێشتر لە سنووری ئیدارەی گەرمیان و پارێزگای کەرکوک ڕێکخرابوون و مەرکەزەکەیان بەشێوەیەکی کاتی لە دەربەندیخان بووە بە ناوی ئیدارەی گەرمیان) , کە دواتریش بە فەرمانی وەزیری ناوخۆ (عوسمان حاجی مەحمود) بڕیاردرا بە گواستنەوەی ئیدارەی گەرمیان لە قەزای دەربەندیخانەوە بۆ قەزای کەلار لە ڕۆژی ٢٠٠٧/٢/٢٥ دا , هاوکات قەزای کەلار دەبێت بە ناوەندی ئیدارەی گەرمیان , پێشتر بەشە بودجەی لەسەر پارێزگای سلێمانی بۆ دیاری کرابوو، بەڵام بە بڕیاری (٢٢٤٢) ئەنجوومەنی وەزیران لە ٢٠٠٦/٨/٦ هەموو دەسەڵاتە یاسایی و ئیداری و دارایی پارێزگای پێدراو بوو، بە یەکەمین ئیدارەی سەربەخۆ لە حکومەتی هەرێمی کوردستان , هەروەها لە ساڵی (٢٠٠٨)دا ئەنجوومەنی وەزیرانی حکومەتی هەرێم بە شێوەیەکی کاتی بۆ ڕاپکردنی کاروباری ئیداری خەڵکی ناوچەکە و دەسەڵاتی پارێزگاریش دەبەخشێتە سەرپەرشتیاری ئیدارەکە، ئیدی لەوکاتەوە

ئەو هەموو گۆڕانکارییە کارگێڕییە تێدا ڕوویدا چارەنووسیان بەستراوەتە ماددەی (١٤٠) ی دەستوورییەوە , ئەم ناوچانە وەک خۆی بەهەڵپسێردراوی ماوەتەوە، لەکاتێکدا لەبەر هۆکاری سیاسی و بچووک کردنەوەی ڕووبەری جوگرافیای کارگێڕی کەرکوک و کەمکردنەوەی ڕێژەی دانیشتوانی کورد لەسەر نەخشەی پارێزگای کەرکوک لادران , هەربۆیە پێویست بوو ئەم ناوچانە بەبێ قسە لەسەرکردن بگەڕێنرایەتەوە بۆسەرکارگێڕی کەرکوک و بەهیچ شێوەیەک نەخرایەتە چوارچێوەی ماددەی (١٤٠)ەوە , ئەم ماددە دەستوورییە دەبوو لە کۆتایی (٢٠٠٧)دا جێبەجێ بکرایە , تا ئێستاش هەروەک خۆیەتی و خۆیان دەدزنەوە لە جێبەجێکردنی , بەڵکو دەڵێن: ؛ماددەکە بەسەرچووە؛ , بەهەموو توانایەکیان دژایەتی دەکەن و لەلایەن وڵاتانی دەوروبەرەوە پشتگیری دەکرێن و ئەوانیش لە حکومەتی ناوەند زیاتر دژایەتی دەکەن , کە ناهێڵن هەنگاوێک بنرێت بە ئاراستەی جێبەجێکردن , لە کاتێکدا ماددەیەکی دەستوورییە و هەر کەسێک دژایەتی بکات پێوستە لەلایەن دادگای فیدراڵییەوە سزا بدرێت , هەروا دەمێنێتەوە تا ئەو دەمەی دڵنیادەبن کە قۆناغەکانی (سەرژمێری و ڕاپرسی) بە قازانجی عەرەب دەشکێتەوە.

هەروەها پێویستە لەسەر ئەوانەی لەسەر پشکی کورد پۆستیان وەرگرتووە، چ لەناو حکومەت و لە پەرلەمانی عیراقدا , ئەم ماددەیە زیندووبکەنەوە و جووڵەیەکی خێرای پێ بدەن و بخرێتە بواری جێبەجێکردنەوە، هاوکات بکرێتە پرۆژەی کار و پێداگری لەسەر بکرێت , هەروەها چارەنووسی ئەم قەزایانە یەکلایی بکرێتەوە کە لەدوای (٢٠٠٣)ەوە بە هەڵپسێراوی ماوەتەوە لە نێوان حکومەتی هەرێم و ناوەندا , ئەگەرنا بە دڵنیاییەوە حکومەتی عیراق ڕازییە بەوەی ئیدارەی گەرمیان بکرێتە پارێزگای گەرمیان , بەڵام هەرگیز ڕازی نابێت کەلار و ئەو قازایانەی تر بگەڕێنێتەوە سەر پارێزگای کەرکوک و ڕێگە نادات ڕاپرسی بکرێت لەم ناوچانە و خۆیان دەنگ لەسەر چارەنووسی شارەکەیان بدەن.

سەرچاوە:

١. المراسيم الجمهوريه، ١٩٦٨- ١٩٧٧ , جزء الاول.

٢. الجمهوريه العراقيه، وزاره الحكم المحلى، الدليل الادارى للجمهوريه العراقيه، الجزء الاول، ١٩٨٩- ١٩٩٠طبع١، بدون مكان طبع.

٣.عەبدوڵڵا غەفور، پێکهاتەی ئیداری لە هەرێمی کوردستاندا (١٩٩١- ٢٠٠٨) , هەولێر ٢٠٠٨ چ١ , چاپخانەی خانی , دهۆک.

٤.الجمهوريه العراقيه ، وزاره التخطيط ، الجهازالمركزى للاحصاء ، نتائج التعداد العام للسكان لسنه ١٩٨٧، محافظة السليمانيه ، ١٩٨٨.

٥.رزگار حاجی حەمید , کەلار مێژوویەکی دێرین و جوگرافیای شارێکی زیندوو، چاپی یەکەم، چاپخانەی یاد , ٢٠١٤.

ڕووداوە ئەدەبییەکان
شارێی پێشکەوتنی ڕۆشنبیریی شار

کۆسار عومەر
نووسەر و مامۆستای زانکۆ

بەریتانیا شوێنی زۆرێک لە نووسەرانی ناوداری وەک (ویلیام شکسپیر، جین ئۆستن، چارڵز دیکنز...)ە. کارە ئەدەبییەکانیان میراتێکی بۆماوەیی و بەشێکی دانەبڕاوە لە شوناس و کولتووری بەریتانیا. لە ڕێگەی فیستیڤاڵە ئەدەبیەکانی وەک (Hay Festival، Edinburgh Book Festival، Cambridge Literary Festival و...) ئەم میراتە پڕشانازییەیان دەپارێزن.

دیاریدەی ڕۆشنگەریی ئەدەبی ڕووسیا، گەورە ئەدیبانی وەک (لیۆ تۆڵستۆی و فیۆدۆر دۆستۆیڤسکی و ئەنتۆن چێخۆڤ) لەخۆدەگرێت کە بەرهەمەکانیان لە سەرانسەری جیهاندا ڕەنگیداوەتەوە. شارەکانی مۆسکۆ و سانت پترسبۆرگ (لینینگراد) نموونەی ڕۆشنگەریی ڕووسین و گەشتی ئەدەبی پێشکەشدەکەن و بەدواداچوون بۆ ژیان و بەرهەمی نووسەرانی بەناوبانگی ڕووسیا دەکەن و لەڕێگەی فیستیڤاڵە بەناوبانگەکانی وەک (Tolstoy Weekend، Moscow Poetry Biennale، Moscow International Book Fair (MIBF) و...) گەورەترین پێشانگەی کتێب و شیعر و گفتوگۆی ئەدەبی دەکرێت و کولتووری نەتەوەیی دەپارێزن و بەرزی دەکەنەوە.

ئەدەبیاتی ژاپۆن وەک پاژێکی سەرەکیی لە ڕۆشنبیری جیهانیی، لە ڕێگەی نووسەر و ڕۆشنبیر و شاعیرەکانی وەک (Haruki Murakami، Fukuzawa Yukichi، Matsuo Bashō، Yosa Buson و...) کە کۆمەڵێک ژانر و شێوازی بەرفراوانی

ئەدەبی وەک: شیعر، ڕۆمان، کورتەچیرۆک، شانۆنامە و وتاریان لە کۆنەوە تا ئێستە بەرهەمهێناوە، کە ڕەنگدانەوەی زەمینە کەلتووری و کۆمەڵایەتی و مێژووییە ناوازەکانی ژاپۆنن. ساڵانە چەندین فیستیڤاڵی ئەدەبی و ڕۆشنبیری لە شارەکانی (تۆکیۆ، ئوساکا، کاماکورا و ...) بەڕێوەدەچن و لە چەندین فیستیڤاڵی وەک (Tokyo International Literary Festival، Osaka Literature Festival، Kamakura Literature Festival و...) خوێندنەوەی کتێب و شیعر و هونەر و پاژەکانی تری ئەدەب گرنگیی پێدەدەن، ئەم فیستیڤاڵانە کۆمەڵێک ئەزموونی ئەدەبی جۆراوجۆر پێشکەش دەکەن، لە ئەدەبیاتی نەریتییەوە تا ژانرە هاوچەرخەکان، کە ڕەنگدانەوەی کەلتوری ئەدەبی دەوڵەمەند و پەرەسەندنی ژاپۆنە.

ئەمریکا ڕۆشنبیریی ئەدەبیی هەمەچەشنی هەیە لەگەڵ نووسەرانی وەک (مارک توین، تۆنی مۆریسۆن، ئێرنست هێمینگوای) و نووسەرانی تری هاوچەرخ کە بەدوای کۆمەڵێک بابەت و شوناسی ڕۆشنبیرییدا دەگەڕێن.

لەڕێگەی فیستیڤاڵەکانی وەک (National Book Festival، Chicago Humanities Festival، New Orleans Literary Festival و...) خوێندنەوە و گفتوگۆی ئەدەبی و پانێل بەڕێوەدەچیت و کۆمەڵیکی زۆر لە نووسەر و ئەدیب و شاعیر و وێنەکێش لە شارەکانی وەک: نیویۆرک و سانفرانسیسکۆ و لۆس ئەنجلۆس و... تێدا بەشدارن و کەڵچەری ڕۆشنبیری ئەمریکایان بەنەمری هێشتوەتەوە و بونەتە جێی شانازی گەلانی ئەمریکا و جیهانیش.

ئەدەبیاتی فەرەنسی ئاماژەیە بۆ بەرجەستەیی بەرهەمەنووسراوەکان کە بە زمانی فەرەنسی بەرهەمهێنراون، کە کۆمەڵێک ژانر و شێوازی بەرفراوان لە سەردەمی سەدەی ناوەڕاستەوە تا ئێستا لەخۆدەگرێت وەک: ڕۆمان، شیعر، شانۆنامە، وتار و بەرهەمی فەلسەفی و... کە ڕەنگدانەوەی مێژووی کەلتووری، کۆمەڵایەتی و سیاسی فەرەنسان. لە ڕێگەی نووسەر و شاعیر و ڕۆشنبیرەکانی وەک: ڤیکتۆر هوگۆ، زۆلا، بۆدلێۆ و ڤلیری و...)وە بەشدارییەکی بەردەوامیان لە ئەدەبیاتی فەرەنسی و جیهانیدا کردوە، بە شێوازی داهێنەرانە و تەوەرە قووڵەکانیان دیمەنی ئەدەبییان لە قاڵب داوە. هەروەک فیستیڤاڵە ئەدەبیەکانی وەک (Festival d›Avignon، Le Livre sur la Place، Salon du Livre de Paris و...) مەکۆی زیندوون بۆ خوێنەران و نووسەران و ئارەزومەندانی ئەدەب و هەل

دەرەخسێنن بۆ ئەوەی ڕۆشنبیران پەیوەندی بە ئەدەبەوە بکەن و بگەڕێن بەدوای ژانەر و تەوەرە ئەدەبییە جیاوازەکاندا.

بە خوێندنەوەی ئەو نموونانەی سەرەوە ئەوە دەوروژێنین کە گەشەپێدانی شارێک لە ڕێگەی ئەدەبەوە، بریتییە لە پێشخستنی ڕۆشنبیریی ئەدەبی و پاڵپشتیکردنی نووسەران و تێکەڵکردنی ئەدەب لەگەڵ پەروەردە و فەزای گشتیدا.

کەلار، شارێکی باشووری کوردستانە و لەسەر ڕووباری سیروان هەڵکەوتوە، شارێکی نوێیە و هەتا ناوەڕاستی حەفتاکان لادێ بوە و سروشت و ستراتیژی و هەڵکەوتەی جوگرافی شارەکە وایکردوە زوو فراوان ببێت و وەپێش بچێت، هەروایش بوە و بەتایبەت لەو ماوە کەمەی تەمەنی بەقەزابوونی زۆر فراوانبوە و خزمەتگوزاری زۆری تێدا دەبینرێت، بەڵام ئەوەی جێی تێڕامانە هێشتا دۆخی ڕۆشنبیریی ئەم قەزایە لە ئاستی چاوەڕوانی ئەدیبەکانیدا نییە.

ئەم وتارەی ئێمە لەگەڵ وەڵامدانەوەی ئەوەی (چۆن گەشەپێدانی ڕۆشنبیریی شار لەڕێگەی ئەدەب و هونەرەوە پێشکەوێت) هەوڵیداوە چەند خاڵی ورد، لەمەڕ خزمەتکردنی شارەکە و پەروەردەکردنی کۆمەڵگایەکی ئەدەبی کە لە ڕێگەی ئەدەبەوە خزمەت بە شارەکە بکات، شێواز و ستراتیژی پەروەردەکردنی کۆمەڵگەیەکی خوێنەر و نووسەر، پێشخستنی چالاکییە ئەدەبییەکان و تێکەڵکردنی ئەدەب لە پەیکەری کولتووری و پەروەردەیی شارەکەدا بخاتەڕوو. لە گرنگترین ئەو پێداویستیانەی کە ئەم ستراتیژیە دێنێتە بوون:

دامەزراندنی یانە و کۆمەڵگەی ئەدەبی

لەکەلار چەند ناوەند و گرووپی ڕۆشنبیریی هەن، کە ناوبەناو خزمەت بە بوارەکە دەکەن. ئەم ناوەند و گرووپانە پەیوەندی کارکردن و چالاکیی هاوبەشی هەمیشەییان پێکەوە نییە. بۆیە شارەکە پێویستیی بە کۆمەڵگەیەکی ئەدەبییە کە کۆمەڵێک ئەندامی هەمەچەشنی تێدابێت، لەوانە: نووسەر، شاعیر، پەروەردەکار، خوێندکار، ئارەزومەندانی ئەدەب.

گرنگە کۆمەڵگەکە ببێتە شوێنی پەسنی شوێنی جیاواز و ئەرک و دیدێکی روون بۆ کۆمەڵگە، گرنگیی بدات بە بەرەوپێشبردنی ئەدەب، داهێنانی ئەدەبی، پشتگیریکردنی قەڵەمەنوێیەکان، خزمەتکردنی کۆمەڵگە.

رێکخستنی بۆنە ئەدەبیەکان

کەلار، چەندین قەلەمی جواننوس و رەخنەگر و ئەدیبی بیرتیژی تێدایە. پێویستە گرنگیی بەمانە بدرێت بە میوانداریکردنی بەردەوام بۆ خوێندنەوەی شیعر، رانانکردن و ناسینی کتێب، نمایشی ئەدەبی لە شوێنە جیاوازەکانی دەوروبەری شارەکەدا، رێکخستنی فیستیڤاڵی ئەدەبیی ساڵانە بۆیان. هەروەک گرنگە کاتی چالاکییەکان رێکبخرێن و بەشێوەیەک بێت دووچالاکیی رۆشنبیریی لەیەک کاتدا نەبن.

بەرەوپێشبردنی دەستپێشخەرییە رۆشنبیرییەکان

بۆ بەرەوپێشبردنی رۆشنبیری تاک و کۆی ئاست و تەمەنە جیاوازەکان لە کەلار، پێویستمان بە ئەنجامدانی خولی بەردەوام و ووركشۆپی نووسین، سیمیناری ئەدەبی، پلانی بەردەوام بۆ گرووپە تەمەن جیاوازەکان (هەرزەکاران، گەنج، بەتەمەن)ەکان و پشتگیریی بەرزکردنەوەی ئاستی لێهاتوویی... هەروەک بەگرنگییەوە کاردن لەگەڵ قوتابخانەکان و پەیمانگە و زانکۆکان بۆ ناساندنی بەرنامەی ئەدەبیات، یانەکانی خوێندنەوە و بەرهەمهێنانی نووسینی داهێنەرانە.

ئاسانکاری بۆ دەستڕاگەییشتن بە سەرچاوەی رۆشنبیری

کارکردن لەگەڵ کتێبخانە ناوخۆییەکان بە رانانکردن و ناساندنی کورتەی کتێبەکانیان (چاپکراوەکانی تر) و دانانی ناو و زانیاری کتێبەکان لە پلاتفۆرمەکانی بڵاوکردنەوە، بەگرینگییەوە ئەم دەستڕاگییشتن بە سەرچاوە رۆشنبیرییانە کاری بۆ بکرێت و لەرێگەی تیمەوە هانی دایکان و باوکان بدرێت بەپێی تەمەنە جیاوازەکان سوود لەو سەرچاوانە وەربگرن بۆ نەوەکانیان. هاوکات هاندان بۆ پەرەپێدانی ماڵپەڕ و ئەکاونتی سۆشیال میدیا بۆ هاوبەشکردنی سەرچاوە و زانیاری لە نێوان خوێنەراندا.

خوێندنەوە لە گەڕەکەکانی شاردا

لەڕێگەی تیمی گەڕۆکی باوەڕپێکراو، دامەزراندنی یانەی کتێب (گەڕۆک) لە گەڕەکە جیاوازەکاندا بۆ هاندانی خوێندنەوە و گفتوگۆکردن لەسەر ژانرە ئەدەبییە جیاوازەکان لەگەڵ پیاوان و ژنان و منداڵ و گەنجانی گەڕەکەکان بەپێی پێویستی سەردەم و وشیارکردنەوەیان. هەروەک دەستپێکردنی پرۆژەی ئەدەبی لەگەڵ هاوڵاتیانی گەڕەک لەسەر بنەمای وشیارکردنەوە، وەک کۆڕی شیعری، شیکردنەوەی پرسە ڕۆشنبیرییەکان، دانیشتن بۆ گێڕانەوەی چیرۆکە حیکمەتئامێزەکان...

پشتیوانیکردنی نووسەران و شاعیرانی ناوخۆیی

کەلار، خەڵکی دڵپاک و لێهاتوو و خواستی نووسینیان زۆرە، بەتایبەتی لەلای چینی گەنجان، بەڵام دەرفەتی باش نییە بۆ پشتیوانیکردنی ئەو نووسەرانە بۆ بڵاوکردنەوەی بەرهەمەکانیان و ناساندنیان، بۆیە زۆر گرنگە دابینکردنی سەکۆیەک بۆ نووسەرانی شارەکە بۆ بڵاوکردنەوەی بەرهەمەکانیان، وەک ڕۆژنامە، ئەنتۆلۆژیا، و گۆڤاری ئۆنلاین. چاوپێکەوتنی تەلەفزیۆنی و دەرکەوتن لە سۆشیال میدیا و میدیای نوێ. هەروەک دروستکردنی تیمێک بۆ ڕاهێنەرایەتی نووسەرانی تازەپێگەیشتوو لە نووسیندا بەپێدانی ڕێنمایی و پشتگیری و هاوکاریکردنیی مادییان.

هاوبەشی و کارکردن بە تیم لەنێوان دامەزراوە ڕۆشنبیریی و هونەریی و ئەدەبییەکان

لە کەلار دەزگا و دامەزراوەی ڕۆشنبیرییمان هەیە، بەڵام پەیوەندییەکی گەرموگوڕ لە نێوان ئەو دەزگایانە و خەڵکە ڕۆشنبیرەکەدا نییە، کاری پێکەوەیی نابینرێت، هەر شوێن و گرووپ و ناوەندێک بە تاکلایەنی کاری ڕۆشنبیریی دەکەن, گەرچی کەمیشە و جێی پیزانینە. بۆ ئەوەی برەوی زێدەتر بە بواری ڕۆشنبیریی بدرێت، پێویستە بەشێوەی تیم و هاوبەشی کاربکرێت لەگەڵ کتێبخانەکان، ناوەندە پەروەردەیی و ڕۆشنبیرییەکان، سەنتەر و گرووپ و بەڕێوەبەرایەتییە ڕۆشنبیریی و هونەرییەکان... هەروەک ڕێکخستن و سازدانی پێشانگەی هاوبەش کە تیشک بخاتە سەر بەرهەمی ئەدەبیی و کاری هونەریی و گرنگیی کەلتووری ئەم شارە دەربخات.

هاندانی بەشداریكردن و گفتوگۆی ڕۆشنبیریی گشتی

ئێمە هێشتا نەمانتوانیوە مۆدێلیكی نوێی ڕۆشنبیری بێنینە بوون لە كوڕوكۆبوونەوەكان كە خزمەتی دیار و ڕوونی بواری ڕۆشنبیری شارەكە بكات. هەتا ئێستە كۆبوونەوەكان هەر ئەوەن كە كۆڕگێڕێك وتەی پێشكەش دەكات و دواتر قسەكەرەكە (كان) قسەی خۆیان دەكەن و لەكۆتاییدا زۆر بەكەمی گفتوگۆ لەسەر ناوەڕۆكی بابەت دەكرێت... بۆ ئەوەی خزمەتی زیاتر بۆ بواری ڕۆشنبیریی گشتی بێنینە بوون، واباشترە هاوشانی ئەو كۆبوونەوانە؛ دیبەیتی ئەكادیمی، ڕێكخستنی گفتوگۆی گشتی، پانێڵ، و كۆبوونەوەی پرسیار و وەڵام لەگەڵ نووسەران، شاعیران و ڕەخنەگرانی ئەدەبی و بەشداریكردنی كۆمەڵگە لە گفتوگۆی ئەدەبییدا سازبكرێت و هەموو ئامادەبوانی تێدا بەشداریی پێ بكرێت. هەروەك دەكرێت هەرجارە و گرفتێكی ئەدەبیی ناوچەكە بخرێتە بەرباس و چارەسەری بۆ بدۆزرێتەوە.

میدیا و بڵاوكراوەكان

میدیای كۆن و نوێ، دەرفەتێكی زۆرباشە بۆ پشتیوانیكردن و هاوكاریكردن لە پێشخستنی بواری ڕۆشنبیریی ناوچەكە، لەكاتی چالاكییە ڕۆشنبیرییەكان، جگە لە یەك-دوو كەناڵێكی تەلەفزیۆنی، ئیدی ئەوانی تر گرنگیی پێنادەن، بۆ ئەوەی بەرهەمە ئەدەبیی و ڕۆشنبیرییەكان خێراتر بگەن بە هاوڵاتیانی شارەكە، پێویستە میدیای كۆن لە تەلەفزیۆن و ڕادیۆ و ڕۆژنامە و گۆڤار و میدیای نوێ و بەتایبەت ئەو كەناڵانەی كە لەسەر تۆڕە كۆمەڵایەتییەكان كراونەتەوە لەناوچەكە، خزمەتی بواری ڕۆشنبیریی بكەن و بەبڵاوكردنەوە و چاوپێكەوتن و گفتوگۆی ئەدەبی لەگەڵ نووسەر و ڕۆشنبیرەكانی شاردا. هەروەك دەكرێت میدیا پشتیوان بێت بۆ بڵاوكردنەوەی گۆڤارێكی ئەدەبی یان ڕۆژنامەیەك كە بابەت و وتار و شیعر و چیرۆكی نووسەرانی ناوخۆیی تێدابێت.

تێكەڵكردنی ئەدەب بە فەزای گشتی

بۆئەوەی هەمیشە سێبەری ڕۆشنبیریی بەسەرسەرمانەوە بێت، پێویستە ئەدەب وەك بنەچەی ڕۆشنبیریی شار لە فەزای گشتیی جێی بكرێتەوە، ناوی گەڕەكە نوێیەكان و باخچە و شەقام و خوێندنگە نوێیەكان ناوێكی ئەدەبی پرواتا بن، سەردیواری شوێنە گشتییەكان بە ناو و وێنە و وتەی كەسە ڕۆشنبیرەكانی كەلار برازێندرێتەوە، هەروەك لە نێو پارك و شەقامە گشتییەكان، شانۆیی لەبارەی بەڕۆشنبیربوونی كۆمەڵگەوە ئەنجامبدرێت.

پارە و سپۆنسەری هەمیشەیی

یەکێک لەبەربەستە هەمیشەیی و گەورەکان لەبەردەم برەودان و خزمەتکردن بە بواری ڕۆشنبیریی ناوچەکە، نەبوونی هاوکاریی مادەییە بۆ بەڕێوەچوون و ئەنجامدانی کارە ڕۆشنبیرییەکانی کەلار. هەموو چالاکییەکان بۆ ئەنجامدان و بەردەوامبوون، پێویستیان بە هاوکاری مادییە، گەرچی زۆر بەکەمی ئەم هاوکارییە مادییە دەکرێت و وەک دەرهێنانی تیکەیە لە قورگی شێردا! بەڵام ئەمە جێگەی ڕەزامەندی ڕۆشنبیرانی شارەکە نییە، بۆئەوەی ئەم گرفتە چارەبکرێت و لەڕێگەیەوە بودجەی تایبەت بۆ سەرخستنی بواری ڕۆشنبیری بێتەبوون، پێویستە ڕێکخراوەکان و بازرگانەکان و حکومەت هاوکاربن بۆ ئەوەی مینحەی هەمیشەیی (سندوقی هاوکاری ڕۆشنبیری) بێتەبوون و پشتیوانی پرۆژە و چالاکییە ڕۆشنبیرییەکانی شارەکەی پێ بکرێت.

ئەنجام

کەلار، بە پەروەردەکردنی کەلتوورێکی ئەدەبیی زیندوو و ڕەخساندنی دەرفەت بۆ ئەنجامدانی ئیڤێنتە ئەدەبی و هونەرییەکان، دەتوانێت بەشدارییەکی بەرچاو لە ژیانی کولتووری و فیکری شارەکەدا بکات.

هێنانەبوون و پەروەردەکردنی کۆمەڵگەیەکی ڕۆشنبیر کە لە ڕێگەی ئەدەبەوە خزمەت بە شارەکە بکات، بریتییە لە هەمەجۆری لە ڕێکخستنی بۆنە و چالاکییە ئەدەبییەکانی وەک کۆڕ و سیمینار و دیبەیت و توێژینەوە و گفتوگۆکردن.

بۆئەوەی ئەمە بێتەدی، پێویستە حکومەتی خۆجێی پشتیوانییەکی تەواوی بەهرەمەندە ناوخۆییەکان بێت و هەلبڕەخسێنێت بۆ بەشداریکردنی کۆمەڵگە لە پرسە ڕۆشنبیریەکان، بەتایبەت لە دابینکردنی شوێن و پشتیوانیی مادییان بۆ بێنێتە بوون.

.FM

سامان عەزیز

خوێندکاری دکتۆرا لە زانکۆی سلێمانی

دیدگایەک بۆ گەشەی کەلار لە (١٠) ساڵی داهاتوودا

*بەلەبەرچاوگرتنی گەشەی خێرای کەلار، بە تایبەت لە پاش ساڵی ٢٠١٠ وە، وەک پێویستیەکی هەنوکەیی گرنگە ئەوانەی خاوەن کاریگەری و بڕیارن لەناوچەکە و حکومەتی خۆجێی بیر لە دانانی ستراتیژێک بۆ گەشە و پەرەپێدنی شاری کەلار بکەنەوە , بەمەرجێک بنەماکانی داڕشتنی ئەم ستراتیژە تەبا بێت لەگەڵ پرەنسیپە زانستیەکانی سەردەم و پلانسازی شار و گەشەی بەردەوام کە نەتەوە یەکگرتووەکان لە ساڵی ٢٠١٥ بۆ ساڵی ٢٠٣٠ وەک ستانداردی جیهانی پەرەپێدانی بەردەوام (Sustainable development goals) ناساندونی , بەتایبەت بەهەند وەرگرتنی خاڵی (١١) کە تایبەتە بە (Sustainable cities and communities). بە دڵنیایەوە , هەر گەشەکردنێک لەسەر بنەمای شیکردنەوەی زانستی و پلانی دوور مەودا نەبێت لە لایەن کەسانی پسپۆڕ و بە ئەزموونەوە، هیچ دڵنیاییەک نیە لە ئایندەدا بە پێی پێویست خزمەت بە دانیشتوان بکات.

ئەوەی لە ئێستادا تێبینی ئەکرێت هەر دەزگایەکی خزمەتگوزاری لە شاردا بەپێی ئەو سەرچاوانەی کە بەردەستن , سەرقاڵی پێشکەشکردنی خزمەتگوزارین لە بواری تایبەتمەندی خۆیاندا، بێ هەبوونی هەماهەنگی پێویست و پلانی تۆکمە کە گەشەی سەرجەم سێکتەرە گرنگەکان پێکەوە ببەستێتەوە و بە ئامار (data) و ڕێپیشاندر (indicator) بخرێتە ڕوو کە ئامانجەکان (objectives) چین و چۆن بەرەوەپێشچوونەکان ئەپێورێت.

مەبەست ئەوەیە، كەلار بەخێرای گەشە ئەكات , بەڵام ئایا ئەم گەشە كردنە لەسەر چ بنەمایەكە و هەنگاوەكانی دیراسەكراون و تەبان لەگەڵ بنەماكانی سەردەم، ئایا ئەو كێشانەی كە ئێستا هەن تاچەند و چۆن پلانی چارەسەریان بۆ دانراوە , بەلەبەرچاووگرتنی ئەو ڕاستیەی كە كەلار لە جوڵەیەكی بەردەوامی گەشەكردندایە، پێویستیەكی حەتمیە ئامانج و ئاراستەی ئەم گەشە كردنە هەڕەمەكی نەبێت و سەرجەم ئامانجە ئابوری و كۆمەڵایەتی و ژینگەییەكانی دیاریبكرێت، چونكە لە غیابی نەبونی ستراتیژدا، سەرمایەدار و كۆمپانیاكان بە پێی ویستی قازانج و بازاڕ وەبەرهێنان دەكەن , هەر ئەوان كۆنترۆڵی ئاراستەی گەشە دەكەن كە ڕەنگە ئەمەش یەكنەگرێتەوە لەگەڵ خواست و بەرژەوەندییەكانی شارەكە لە دە ساڵی ئایندەدا.

لە ئێستادا، لە زۆر وڵاتی پێشكەوتوودا گرنگیەكی زۆر دەدرێت بە حكومەتی خۆجێی , واتە (Local governance)، كە گرنگترین ئامانج لێی ئەوەیە كە هەموو شارێك بتوانێت بە شێوەیەكی سەردەمیانە ئیداری خۆی بكات , هەروەها بتوانێت سەرچاوەكانی بە شێوەیەكی كارا بەكاربهێنێت بۆ گەشەی ناوچەكەی خۆی , لەهەمانكاتدا سەنتەر و ئامانجی سەرەكی گەشەكردن و پەرەپێدانی ئابوریەكی یەكسان و پاراستنی ژینگە و بە دروستی بەكارهینانی ئەو توانا مرۆیی و سروشتییانە بێت كە لە ناوچەكەدا هەن.

ئیدارەی گەرمیان وەك ئیدارەی باڵا و خاوەن بڕیار , ڕۆڵێكی ئێجگار گرنگی هەیە لە داڕشتنی ئەم ستراتیژەدا، بێگومان لەهەمانكاتدا هەماهەنگی سەرجەم لایەنە پەیوەندیدارەكانی تریش گرنگە بەشداربن , لەوانە: سەرمایەداران و خاوە بزنسەكان، بەڕێوەبەرایەتیە گشتییەكان، ڕێكخراوەكانی كۆمەڵگەی مەدەنی، كەسانی پسپۆڕ و بە ئەزموون و زانكۆ و پەیمانگە و ناوەندە ئەكادیمییەكان.

بۆ ئەوەی ستراتیژێكی دوورمەودات هەبێت بۆ دە ساڵی ئایندە , پێویستە گەشەی سەرجەم سێكتەرەكان لەبەرچاوبگیرێت و بە شێوەیەكی هارمۆنی هاوسەنگ بێت , لەگەڵ پێداویستی و گەشەی ئابووری و كۆمەڵایەتی دانیشتوان لە ناوچەكە , لەهەر یەك لە سێكتەرەكانی خانووبەرە، ژێرخانی ئابووری وەك پرد و ڕێگاوبان، پیشەسازی و بەرهەمهێنان، كشتوكاڵ و ئاودێری، ژینگە و گەشتیاری، بەڕێوەبردنی ئاو و بەنداو , وەك كۆڵەكەیەكی گرنگ لە گەشەی كەلار، بە تایبەت لە ڕووی ئابوورییەوە، پێویستە كەرتەكانی ئابوری هاوسەنگ بكرێت، بۆ نمونە ئەوەی تێبینی دەكرێت گەشەی سێكتەری نیشتەجێبوون زۆر خێرایە ,

ئاشکرایە ئەمەش هۆکارەکەی بڕی قازانجی زۆری وەبەرهێنەرە لەماوەیکی کەمدا بە وەرگرتنی زەوی بێ بەرامبەر و بوونی کەمترین ریسک لە شکستی پرۆژە , بەبەراورد لەگەڵ سەرمایەگوزاریکردن لە سێکتەرەکانی تری ئابووری , بۆ گەرەنتیکردنی گەشەی هاوسەنگی ئابووری , پێویستە کاربەدەستان و خاوەن بڕیارەکانی حکومەتی خۆجێی , جەخت لە پلانێکی تۆکمە بکەنەوە بەمەبەستی ئاسانکاری و زەمینەسازی وەبەرهێنان لە کەرتە گرنگەکانی تر , کە زۆرترین هەلی کار بۆ گەنجان دەرەخسێنن و لەبەرامبەریشدا پێویستییەکانی خەڵک دابین دەکات، لەوانە دامەزراندنی کارگە پیشەسازییەکان، پیترۆکیمیاوی، پیشەسازی خۆراکی، بەرهەمهێنانی کشتوکاڵی بەسەرجەم بەشەکانی کێڵگەیی و ئاژەڵی و باخداری , لەسەرووی هەمووشیانەوە پیشەسازی خۆراکی، هەروەها گرنگە لە ڕووی گەشەی مرۆییشەوە گرنگی بە کردنەوەی زانکۆیەکی تایبەت بدرێت , بەڵام ئاستی زانستی های کۆالیتی بێت و سەنتەری پەرەپێدانی توانا مرۆییەکانیش گرنگی تایبەتی هەیە بۆ بەرزکردنەوەی توانای مرۆیی و بەهرەی گەنجان و فەرمانبەران کە داینەمۆی گەشەکردنی ئیدارە و پتەوکردنی ئەدای دامەزراوە حکومی و ناحکومییەکان بێت.

بۆ بەگەڕخستنی ئابوریەکی گەشە کردوو , لەسەر بنەمای پلان و زیادکردنی کارامەیی توانای حکومەت (Government performance and efficiency) زۆر گرنگە کەسانی پسپۆڕ و خاوەن ئەزمون و لێهاتوو و پێشەنگ بهێنرێنە پێشەوە بۆ جێبەجێکردنی پلانی مەبەست، سەرەتای هەموو گۆڕانکاریەکی ئەرێنی بە دانانی کەسانی لێهاتوو دەبێت , دواتر پلان و بەگەڕخستنی توانا و سەرچاوەکان بۆ بەدەستهێنانی ئەو دیدگایەی کە دانراوە.

گومانی تێدانیە کەلار , وەک هەڵکەوتەی جوگرافی , شوێنێکی ستراتیژیە و لەیەک کاتدا خاڵی بەیەکگەیشتنی وڵاتی ئێران و عێراق و هەرێمی کوردستانە، لە لایەکی تریشەوە، پردی بەستنەوەی عێراق و هەرێمی کوردستانە , بەهۆی بەستنەوەی کەلار بە کەرکوک و دیالە و سەلاحەدین و بەغدادوە , لە هەمان کاتدا پەیوەندیەکی پتەو لە نێوان کەلار و پارێزگاکانی هەرێمیش هەیە بە تایبەت سلێمانی و هەولێر، بەڵام بە داخەوە گەورەترین ڕێگری لە گەشەی کەلار , نەبوونی ڕێگاوبانی گونجاو و سەلامەتە، چونکە ڕێگاوبان سەرباری ئەوەی یەکێکە لە ژێرخانە گرنگەکانی وولات، شادەماری گەشەی ئابووری و کۆمەڵایەتیشە , زۆرێک لەوانەی کە شیکردنەوە بۆ گەشەی شار دەکەن , سێ بنەمای

پێویست وەک پێش مەرج دەخنە ڕوو، کە ئەوانیش بریتین لە: هەبوونی ڕێگاوبان، سیستەمی بانکی پێشکەوتوو و سەرچاوەی ئاو و بەنداو، زۆرێک لە شارەزایانی ئابووری , گەشەی خێرایی ئەمریکا لە ڕووی ئابوورییەوە لە سەد ساڵی ڕابردوودا دەگەڕێننەوە بۆ ئەو سێ هۆکارەی کە باسکران.

یەکێکی تر لەو لایەنانەی کە پێویستە لەگەشەی کەلاردا بە وردی ڕەچاو بکرێت , بابەتی کەمبارانی و سەرچاوەکانی ئاوە لەشارەکەدا، بە پێی ڕاسپاردەکانی لوتکەی کەش و هەوا لە گلاسکۆ لە ساڵی ٢٠٢١ , عێراق بە پێنجەم وولآت دیاریکرا لە بەرانبەر لێکەوتە خراپەکانی گۆڕانی کەش و هەوا، بێگومان پشکی گەورەی ئەم کاریگەرییە خراپە دەکەوێتە ناوچاکەنی نیمچە ووشک (semi-arid) و کەمباران لە عێراقدا , کە ناوچەی گەرمیان لەم ساڵانەی دواییدا زیاتر هەست بە لێکەوتە نەرینیەکانی گۆڕانی کەش و هەوای تێدا دەکرێت , بۆیە زۆرپێویستە گرنگیەکی تایبەت بە بابەتی بەڕێوەبردنی ئاو بدرێت و ئەو بەنداوانەی کە پلانی دروستکردنیان هەیە جەخت لە دروستکردیان بکرێتەوە , چونکە ئاو گرنگترین سەرچاوەیە بۆ ئاوەدانی و گەشەی ئابووری و پەرەپێدانی بەردەوام.

د. هیوا ڕەشید

مامۆستا لە زانکۆی گەرمیان

کێشە تەندروستی و ژینگەیەکانی گەرمیان

کەلار بە نموونە

لەم ووتارەدا دەمەوێت ئاماژە بە چەند ئاریشەیەکی سەرەکی و هەستیار بکەم پەیوەست بە ژیانی هەر تاکێکەوە، کە بریتیە لە دۆخی تەندروستی و ژینگەی لە سنوری ئیدارەی گەرمیان, قەزای کەلار بەنموونە.

مافە تەندروستی و ژینگەییەکان لە دەستوردا دانی پێدانراوە

لێرەدا ئەوە بیری خوێنەری بەڕێز دەخەمەوە، بوونی تەندروستیەکی باش و دابینکردنی ئامرازەکانی خۆپارێزی و چارەسەری پزیشکی بە مافی مرۆڤ دانراوە بە پێی دەستوری عیراق (مادەی ٣١، برگەی یەکەم) , هەموو تاکەکەسێک مافی چاودێری تەندروستی هەیە، دەوڵەت دەبێت تەندروستی گشتی بپارێزێت، ئامرازەکانی چاودێری و چارەسەری پزیشکی بۆ دابین بکات لە ڕێگەی بنیاتنانی نەخوشخانە و دامەزراوەی تەندروستی , لە لایەکی تر بە هەمان شێوە مافی ژینگەیەکی سەلامەت و خاوێن بە هەمان شێوە وەکو مافی مرۆڤ لە دەستوری عێراق دانی پێدانراوە، (مادەی ٣٣، برگەی یەکەم)، دەوڵەت بەرپرسیارە لە پاراستنی ژینگە و هەمە چەشنی زیندەوەران (م٣٣، ب٢).

بۆیە بوونی گرفتی تەندروستی و ژینگەیی دەبنە هۆی پێشێلکردنی مافە تەندروستی و ژینگەییەکان، دەسەڵاتی کارگێری ناوچەکە بەرپرسیارن کار لە سەر نەهێشتن یان کەمکردنەوەی ئەم گرفتانە بکەن، چونکە بوونی دامودەزگا حکومیەکان تەنها بۆ مەبەستی خزمەتکردنە بەخەڵک، لێرەدا بە کورتی ئاماژە بە چەند ئاریشیەکی تەندروستی و ژینگەیی لە شاری کەلار دەکەین.

ئاریشە تەندروستییەکان

گومانـی تێـدا نیـە ژمـارەی دانیشـتوانی کـەلار بـەرەو فراوانـی و گەشەسـەندنی بـەردەوام هەنـگاو دەنێـت، بـە پێـی هەندێـک داتـای نافەرمـی ژمـارەی دانیشـتوانی کـەلار نزیـک بۆتـەوە لـە ٢٥٠ هەزار کـەس، بوونـی دامـودەزگای تەندروسـتی و نەخۆشـخانەکان لـە قـەزای کـەلار پێویسـتە لـە ئاسـتی قەبـارەی ناوچەکـە بێـت , ئـەوەی ئێمـە بـەردەوام دەیبیسـتین و دەیبینیـن کەرتـی تەندروسـتی لـە گەرمیـان و قـەزای کەلاریـش لـە ئاسـتی پێویسـت نیـە، ڕوبـەڕووی چەندیـن ئاسـتەنگ بۆتـەوە , لەوانـە نەبوونـی نەخۆشـخانەیەکی مۆدێـرن و پێشـکەوتوو، نەبوونـی نەخۆشـخانەی منـداڵان، نەبوونـی دەرمانـی پێویسـت بـۆ هەمـوو نەخۆشـێک، کەمـی هەنـدێ لـە ئامێرەکانـی پشـکنین و پزیشـکی.

بـە پێـی ڕاپۆرتێـک لـە ٢٨ی ئایـاری ٢٠٢٤ لـە سـایتی دەنـگ نێـت بڵاوکراوەتـەوە، بـاس لەوەکـراوە بـۆ مـاوەی زیاتـر لـە دوو مانگـە بەشـی تیشـکی (MRI) لـە دەوامـی بەیانیانـی سـەنتەرەکە کارەکانـی وەسـتاوە، بـە پێـی قسـەی بەڕێوەبـەری سـەنتەرەکە بـە هـۆی نەبوونـی پێداویسـتی و کەرەسـتەوەیە.

لە لایەکـی تـر بـۆ سـەلماندنی لاوازی کەرتـی تەندروسـتی لـە گەرمیـان و قـەزای کـەلار لـە ٢٣ی ئایـاری ٢٠٢٤ ڕاپۆرتێکـی ڕۆژنامەوانـی ئامـاژەی بـە لێدوانێکـی ڕەفیـق قـادر، بەرپرسـی کـردە پزیشـکیەکان لـە بەڕێوەبەرایەتـی تەندروسـتی گەرمیـان کـردوە، وتویەتـی لـە مـاوەی چـوار مانگـی ڕابـردوودا ٥١٥ نەخـۆش لە کەلارەوە ڕەوانەی نەخۆشـخانەکانی سـلێمانی کراون، هەروەها لەنـاو شـاری کـەلار ٥٠ حاڵـەت گوازراونەتـەوە بـۆ نەخۆشـخانە تایبەتـەکان بـۆ چارەسـەری پێویسـت , ئەمـە تـەنها ئـەو داتانایـە تۆمـار کـراون، دڵنیـام چەندیـن نەخۆشـی و حاڵەتـی ڕۆژانـە هەیـە ڕاسـتەوخۆ هاوڵاتـی دەنێردرێـت بـۆ نەخۆشـخانە بـە بـێ وەرگرتنـی چارەسـەر یان مانـەوە لـە نەخۆشـخانەی حکومـی، دەیـان هاوڵاتیـش ڕاسـتەخۆ ڕوو لـە نەخۆشـخانە تایبەتەکان دەکـەن، لـە ڕاسـتیدا ئـەو فشـارە دەبینرێـت لـە نەخۆشـخانە تایبەتـەکان، سـەرەڕای ئـەوەش چەندیـن گلـەی و تێبینـی و کەموکورتـی دەبینیـن لـە نەخۆشـخانە تایبەتەکانـی کـەلار بـە تایبەتـی لـە ڕووی گرانـی نرخـی چارەسـەرکردن و خزمەتگوزاریـەکان.

پرسی ژینگە

پرسێکی تر پرسی ژینگەیە، کەلار بێ بەش نیە لەو ئاستەنگ و ئاریشانەی دروست بوون و بوونەتە مایەی مەترسی بۆ ژینگەی ئەم شارە , وەکو گرفتی خراپ بەڕێوەبردنی پاشماوەکان، گرفتی مۆلیدە ئەهلیەکان، کەمی ڕێژەی سەوزای، نەبوونی پلان و ستراتیژی بۆ پاراستنی ڕووباری سیروان و هێشتنەوەی وەکو سییەکان بۆ جەستەی شاری کەلار و گەرمیان بە گشتی، پاراستنی هەمەچەشنی زیندەوەران لە نزیک ڕووبارەکە.

خراپ بەڕێوەبردنی پاشماوەکان

سەبارەت بە پاشماوەکان تاکو ئێستاش شێوازی ژێرخاککردن بەکاردێت، ئەمەش ڕێگەیەکی کۆن و نازانستی و زیان بەخشە , بە پێی ڕاپۆرتێکی سایتی دەنگ نێت (لە بەرواری ١ی ئایاری ٢٠٢٤ بڵاوبۆتەوە) لە زاری بەرزان فایەق– سەرۆکی لیژنەی کۆکردنەوەی خۆڵ و خاشاک لە گەرمیان، لە گەرمیان ڕۆژانە ٣٩٠ بۆ ٤٢٠ تۆن پاشماوە ژێرخاک دەکرێت، لەم ڕێژەیە نزیکەی ٢٠٠ تۆنی ڕۆژانە پاشماوەی سنوری کەلارە , مانگانە ٦٠٠٠ هەزار تۆن و ساڵانەش دەکاتە ٧٢٠٠٠ تۆن، ئەمانەش بەبێ هیچ چارەسەرێکی زانستی ژێر خاک دەکرێن , ئەم شێوازەش زیانی ژینگەیی هەیە بۆ خاک و ئاوی زەوی و تەنانەت هەندێ جار ئاگردەگرێت و دوکەڵ و بۆنی پیسی هەیە، ئەم دۆخەش زۆر مەترسیدارە بۆ بڵاوبونەوەی نەخۆشیە ترسناکەکان وەکو شێرپەنجە , بەهەمان شێوە پرسی خراپ بەڕێوەبردنی پاشماوە پزیشکیەکانیش جارێکی تر گرفتی گەورەی ژینگەی و تەندروستین بۆ خەڵک، پێویستە تێکەڵی پاشماوەی ئاسایی نەکرێت، دەبێت بە ئامێری پێشکەوتوو لە ناوببردرێت.

مۆلیدەکانی کەرتی تایبەت

مۆلیدە ئەهلیەکان لە گەرمیان و لە شاری کەلار , دیسان مایەی نیگەرانین بۆ هاوڵاتیان، چونکە دەبنە هۆی پیسکردنی ژینگە , وەکو پیسکردنی هەوا، بە هۆی دوکەڵ ئەویش لە ئەنجامی خراپی کواڵێتی گازی بەکارهاتوو، دەبنە هۆکاری پیسکردنی خاک و فرێدانی پاشماوەی شلی وەکو ڕۆنی ڕەش و گاز و پیسکردنی خاکی نزیک لە مۆلیدەکە، تەنانەت مەترسی بۆ سەر ئاوی ژێر زەویش هەیە لە کاتی بارانبارین، لەلایەکی تر مۆلیدەکان بەزۆری دەنگیان بەرزە و ژاوەژاو دروست دەکەن، لە بەرامبەر ئەم سەرپێچیانە لایەنی پەیوەندیدار وەکو قایماقامیەت و لیژنەی سەرپەرشتیار وەکو پێویست چاودێریان ناکەن،

و نەیانتوانیوە سەرپێچیە ژینگەیەکانیان نەهێڵن یان بۆ ئاستێکی باش کەمی بکەنەوە , ئەوەی جێگەی نیگەرانیە بە پێی وتەی (د. دوریەد سەلیم) بەڕێوەبەری فەرمانگەی ژینگەی گەرمیان «ئەم مۆلیدانە هیچ ڕەزامەندیەکی ژینگەییان نیە»، بەڵام بە پێی ڕێنمایە ژینگەیەکان وەکو ڕێنمای ژمارە ٢ی ساڵی ٢٠٢٣ تایبەت بە بەدواداچوون و بەرزفتکردنی سەرپێچیە ژینگەیەکان، لە دەستەی پاراستن و چاککردنی ژینگەی هەرێم دەرچووە، چەند سزایەکی پێبژاردنی بۆ مۆلیدەی گەڕەکەکان داناوە لە کاتی سەرپێچی دەسەپێنرێت، بۆ نموونە لە کاتی نەبوونی سەوزای یان لە بری سەوزی نەکردن , ئەوا بڕی ٣٠٠ بۆ ٥٠٠ هەزار دینار پێبژاردنی بۆ دەکرێت، ئەگەر ژاوەژاوی هەبێت بڕی ٥٠٠ هەزار سزادەدرێت، ئەگەر دوکەڵی هەبێت بڕی یەک ملیۆن بۆ ملیۆن و نیوێک سزادەدرێت، ئەگەر زەویەکەی کۆنکرێت نەکرابێت ئەوە بڕی ٥٠٠ هەزار سزادەدرێ، ئەگەر دیوار نەکرابێت ئەوە بە بڕی یەک ملیۆن، بۆنی پیس وەکو ڕۆن و گازوایل ئەوا بە بڕی ٥٠٠ هەزار بۆ یەک ملیۆن سزادەدرێت، ئەگەر چی ئەم سزایان ڕەنگە پێویست بکات زیاتر بکرێن لە رووی داراییەوە، بوونی سزای نادارای وەکو داخستنی مۆلیدە و لێسەندنەوەی مۆڵەتیش کاریگەرن , ئەگەر بەکاربێت لە کاتی دووبارەکردنەوەی سەرپێچیە ژینگەیەکان , بۆیە هیچ بیانوویەک نیە فەرمانگەی ژینگە ڕۆڵی نەبێت لە ڕووبەڕووبوونەوەی ئەم پێشێلکاریە ژینگەیانە لە شاری کەلار و شار و شارۆچکەکانی تری گەرمیان.

گرفتی بەڕێوەبردنی سێکتەری ئاو

بەڕێوەبردنی ئاو لە گەرمیان و کوردستانیش هێشتا لە ئاستێکی زانستی و گەشەسەندووی بەردەوام نیە (Sustainable water management) , ئاو وەکو سامانێکی سروشتی مافی نەوەکانی ئێستا و داهاتووشە، بۆیە پێویستە بە شێوەک سودی لێ وەربگرین لە داهاتوودا نەوەکانی دوای ئێمەش بتوانن سودی لێ وەربگرن , لەلایەکی تر بەڕێوەبردنی ئاو لە گەرمیان و قەزای کەلار بەتایبەت یەکێکی ترە لە ئالەنگارییە ژینگەیەکان دەکرێت مەترسی تەندروستیشی لێ بکەوێتەوە، بوونی ڕووباری سیروان و تێپەڕینی بە تەنیشتی شارەکە دەکرێت سودی گەورەی کۆمەڵایەتی و ئابوری هەبێت، بەڵام یەکێک لە ئالەنگاری یان ئاریشەکان لە ماوەی ڕابردوو ڕووبارەکە تووشی بویەوە , بریتی بوو لە کاریگەری خراپی کارگەکانی چەو و لم لە سەر ڕووباری سیروان و سروشتەکەی،

هەرچەندە لە کۆتای ساڵی ٢٠٢١ ئیدارەی گەرمیان بەهەوڵی ژینگەپارێزان و چالاکوانان توانرا سنورێک بۆ ئەم پێشێلکاریانەی ئەو کارگانە دابنرێت، لە ئەنجامی قەدەغەکردنی غەسەلەکان و تەنها رێگەدان بە کەسارە، ئەم هەنگاوەش تا رادەیەک ئەرێنی بوو، چونکە غەسالەکان کاریگەری نەرێنی و زیان بەخشیان بۆ ژینگەی رووبارەکە دروست دەکرد، بۆیە ئەو هەنگاوە جێگەی دەستخۆشی بوو , بەڵام ئەم دڵخۆشیە زۆری نەخایاند کاتێک خاوەن کارگەکان فشاریان دروست کرد و حکومەتیش ئاسانکاری بۆ کردن، لە رێگەی ئیدارەی گەرمیان لە بەرواری ٨ی شوباتی ٢٠٢٤ جارێکی تر بریارِی تازە دەرکران بۆ ئەو کارگانەی چەو و لم، بریارِەکە رێگە بە بەکارهێنانی کەسارە کەمدەکاتەوە بۆ نیوە و نیوەکەی تریش دەکرێت غەساله بەکاربێت، بۆیە ئەم بریارە لەلایەن شارەزایانی ژینگە بەمەترسی وەسف دەکرێت بۆ سەر ژینگەی رووبارەکە. لەلایەکی تر چاودێری و بەدواداچوون وەک پێویست نیە لە لایەن ئیدارەی گەرمیان و بەرێوەبەرایەتی نەوت و کانزاکانی گەرمیان بۆ کار وچالاکی غەساله و کانەکانی چەو و لم لە نزیک رووبارەکە، فەرمانگەی ژینگەش هیچ رۆڵێکی یاسایی نیە لەم بابەتە، تەنها دەتوانێت چاودێر بێت و توانای رووبەروو بوونەوەی دەستدرێژیەکانی نیە بۆ سەر ژینگەی رووبارەکە.

دەست گەیشتن بە بری پێویست لە ئاوی خاوێن وەک مافی مرۆڤ بۆ هەر تاکێک دانی پێدانراوە، لە لایەن نەتەوە یەکگرتوەکان و زۆر دەزگا و رێکخراوی تایبەت بە مافەکانی مرۆڤ , قەزای کەلار پشت بە دوو سەرچاوە دەبەستێت بۆ ئاوی خواردنەوە، ئەوانیش بریتین لە رووباری سیروان و بیری ئیرتیوازی , بە وتەی (سامان رحیم)، بەرێوەبەری بەرپوەبەرایەتی ئاوی کەلار، زیاتر لە ٦٠ بیری ئیرتیوازی لە نێو گەرەکەکانی کەلار بوونی هەیە بۆ دابەشتکردنی ئاوی ماڵان، بەگشتی بەرێژەی ٤٠٪ پشت بە ئاوی ژێر زەوی دەبەستریت، بۆ دابین کردنی ئاوی ماڵان , لەلایەکی تر بۆ ئاودانی باخچەکانیش ئاوی بیر بەکاردێت، بە پێی ئامارەکانی بەشی باخچەکان لە شارەوانی کەلار، ١٦٥ باخچە لە قەزای کەلار بوونی هەیە، لەو رێژەیە٥٠ باخچەیان ئاوی بیریان پێدەدرێت , لە راستیدا سیستەمی ئاودانی باخچەکان پێویستی بە پێداچوونەوە هەیە بۆ ئەوەی کەمترین ئاو بەکاربێت، دەکرێت پلان دابنرێت بۆ ئەوەی ئاوی بەکارهاتوو دووبارە فلتەر بکرێت و سودی لێ وەربگیرێت بۆ ئاودانی سەوزایی.

هەڵکەندنی بیری نایاسایی لە لایەن کارگەکان و هەندێ لە بازرگانان وەکو شوشتنگەی ئۆتۆمبێل و کارگەکانی ئاوی کانزای و هیتریش بۆتە مایەی نیگەرانی، هەرچەندە بە پێی ڕینمای ژمارە ١ی ساڵی ٢٠١٥ ئەو شوێنانە نابێت بیر لێ بدەن، پێویستە ئاوی سەر زەوی بەکاربهێنن , بە پێی داتایەک لە سایتی دەنگ نێت بڵاوکراوەتەوە، لەگەرمیان زیاتر لە ١٦٠ کارگە هەیە ئاوی پاکی خواردنەوە بەکاردێنن کە زۆرینەیان ئاوی ژێر زەوین , هەرچەندە ئاماری وورد و تازە بەردەست نیە، بەڵام بە پێی پێشبینی و ئاماری ئاوی ژێر زەوی گەرمیان، بیرە نایاساییەکان لە نێوان ١٠٠٠ بۆ ١٥٠٠ بیر دەبێت، لە کاتێکدا بیرە قوڵە یاساییەکان ژمارەیان دەگاتە ١٩٤٤ بیر , بۆیە ڕوبەڕوو بوونەوەی ئەم دەستدرێژیانەی دەکرێتە سەر ئاوی پاکی خواردنەوە کارێکی گرنگە بۆ پاراستنی ئاوی ژێر زەوی ناوچەکە , بە هەمان شێوە ئێستا فشاری زیاتر لە سەر ئاوی ژێر زەوی دروست بووە بە هۆی دروستکردنی چەندین پڕۆژەی نیشتەجێبوون لە شاری کەلار، چونکە ئەم پڕۆژانە بەگشتی پشت بەئاوی ژێر زەوی دەبەستن، پابەندی مەرجە ژینگەیەکان نەبوون، لەوانە دانانی پاڵاوگەی پاڵاوتنی ئاو بۆ ئەوەی دووبارە بەکابێتەوە، بە پێی ئامارەکان لە کەلار تەنها یەک پڕۆژە ئەو پاڵاوگەیەی دروست کردوە , جگە لەوەش کەمی ڕووبەری سەوزای هەست پێدەکرێت، چونکە وەبەرهێنەر هەوڵی ئەوە دەدات یەکەی زیاتر دروست بکات بۆ بەدەستخستنی قازانجی زیاتر , کەرتی نیشتەجێ بوون پێویستە خاوەنی بیرۆکەی نوێ بن بۆ گەیاندنی باشترین خزمەتگوزاری ژینگەی و تەندروستی بۆ دانیشتوان، چونکە ئێستا بە هۆی گۆڕانی کەش و هەواوە لە وڵاتان ستاندراد و کەرەستە وپلانی نوێ هەیە بۆ خۆگونجاندن و کەمکردنەوەی کاریگەری گۆڕانی کەش و هەوا.

کەمی ڕووبەری سەوزایی

بوونی ڕووبەری سەوزای یەکێکە لە هەنگاوە پێویستەکان بۆ پاراستنی تەندروستی و ژینگە لە مەترسیەکانی گۆڕانی کەشوهەوا، بە تایبەت گەرمیان ناوچەیەکە پێویستی بە شۆڕشێکی ژینگەیی و هۆشیاری هەیە بۆ برەودان بە ڕووبەری سەوزای , بە پێی ئەو ئامارانەی بڵاوکراونەتەوە , لەم دواییەدا ڕووبەری سەوزای لەگەرمیان بە گشتی و قەزای کەلار بە تایبەت لە ئاستی ستاندارد نیە , بە پێی ئاماری شارەوانی کەلار ڕێژەی سەوزای نزیکەی ٧٪ , بە بۆچوونی ئێمە ئەو داتایانە زۆر ورد و ڕاست نیە، چونکە هیچ ئامارێکی زانستی نەکراوە بۆ ئەوەی بەووردی دیاری بکەین چەند لە سەدی ڕووبەری شارەکە سەوزاییە، ئەمەش بە هۆی ئەوەیە زیاتر لە دەسەڵاتێکی کارگێڕی بەرپرسن لە

سەوزای، لەوانە شارەوانی و وەزارەتی كشتوكاڵ , ئەوانیش سەرپەرشتی دارستان و پاوان دەكەن لە ڕێگەی بەڕێوەبەرایەتی خۆیان.

پێویستە دەسەڵاتە كارگێڕییەكان هەماهەنگ و پەرۆش بن بۆ ڕووبەڕوو بوونەوەی ئالەنگاری و ئاریشە ژینگەی و تەندروستیەكان لەگەرمیان بەگشتی و كەلار بەتایبەتی , چونكە ئێستا كەلار لە گەشەسەندن دایە، ئەگەر كار لە سەر مەرج و ستانداردە ژینگەیەكان نەكرێت لەكۆی ئەو پرۆژانەی هەیە، ئەوە لە داهاتوودا ئاریشەی ژینگەی زیاتر و مەترسی تەندروستی بۆ دانیشتوان دروست دەكات، پێویستە حكومەتی هەرێم و حكومەتە خۆجێیەكان ئەو ڕاستیە زانستیە جیهانییە پەسەند بكەن دۆخی گۆڕانی كەشوهەوا پێویستی بە ئەقڵیەت و دووبارە بیركردنەوە و پەرۆشی زیاتر و بەرپرسیاری و بودجەی زیاتر هەیە , لە لایەكی ترەوە هاوڵاتی و تاكی ئێمە دەبێت هۆشیارتربێت، بەتایبەتی لە پاراستنی ژینگە و تەندروستی، پێویستە هەوڵی پاراستنی مافە ژینگەیی و تەندروستیەكانی بدات، لەم بابەتەش زانكۆ و خوێندنگا و ڕاگەیاندن و ڕێكخراوەكانی كۆمەڵگای مەدەنی بەرپرسیاری نیشتیمانیان لە ئەستۆیە , بۆیە لە زۆر وڵاتی جیهان هاوڵاتیان و ڕێكخراوەكان فشاری مەدەنی دەكەن بۆ پاراستنی ژینگە، چونكە ژینگە واتە ژیان، یەكێك لە ئامرازەكان ئەبینین لە وڵاتان پەنای بۆ دەبردرێت بریتیە لە دادگاكان بۆ دۆسییە ژینگەیەكان، دادگاكان لەوە تێگەیشتون گۆڕانی كەشوهەوا واتا بەرپرسیاری زیاتری حكومەت، بۆیە حكومەتیش پێویستە لە ئاست بەرپرسیارێتی بێت، چونكە شارەكانی كوردستان لە گەشەسەندنی بەردەوامدان و ژمارەی دانیشتوان لە زیاد بوون دایە، بەمەش خواست و پێویستی بۆ ئاو و سەوزایی و خزمەتگوزاری تەندروستی زیاتر دەبێت، بە زیاد بوونی دانیشتوان لەلایەكی تر فشار بۆ سەر ژینگە زیاتر دەبێت، بە هۆی زۆربوونی كارگە و ئۆتۆمبێل و پاشماوەكان و هۆكارە پیسكەرەكانی تریش.

كۆبەند

لە كۆتایدا هیوادارم هەموومان پێكەوە هاوكار و هەماهەنگ بین، لە ڕووبەڕووبوونەوەی مەترسیە ژینگەی و تەندروستیەكان، لە شاری كەلار و تەواوی گەرمیان و هەرێمی كوردستان , چونكە ئەگەر دۆخی مافە ژینگەیی و تەندروستیەكان خراپ بێت، كاریگەری لەسەر تەواوی مافەكانی تر هەیە وەكو مافی خوێندن، مافی كاركردن، مافی ئازادی ڕادەربڕین... هتد , مەترسی ژینگەیی و تەندروستی دەبێتە هۆی پێشنەكەوتنی شار و

دواکەوتووی و تەنانەت کۆچ کردن لە زێدی خۆت، بەتایبەت ئەمڕۆ لە عێراق و چەندین وڵاتی دونیا کۆچکردن دەستی پێکردوە بە هۆی کەم ئاوی یان گرفتەکانی تری پەیوەست بە گۆڕانی کەشوهەوا. بۆیە باوەڕوم وایە کەلار شارێکی جوانە , دەکرێت بکرێتە ناوەندی بوژانەوەی تەواوی گەرمیان و کوردستان، دەکرێت ئالەنگارییەکان بگۆڕین بۆ دەرفەت و پێشکەوتن.

بۆ نووسینی ئەم ووتارە سود لەم سەرچاوانە وەرگیراوە:

١- دەنگ نێت، دوو مانگە بەشیک لە سەنتەری تیشکی کەلار کارەکانی ڕاگیراوە، بۆ زانیاری زیاتر کلیک لەسەر ئەم بەستەرە بکە /https://www.dengnet.net fbclid=IwZXh٠bgNhZW٠CMTAA&٤٢٤٢٨=details.aspx?kodtech

٢- ڕاپۆرتێک لە بارەی ئیدارەدانی حکومەت بۆ ئاوی ژێر زەوی لە گەرمیان، ئەم ڕاپۆرتە لە لایەن یەکەی چاودێری حکومەتی خۆجێی گەرمیان بڵاوکراوەتەوە لە بەرواری ٣٠ی ئەیلولی ٢٠٢٣، تەواوی ڕاپۆرتەکە لە سەر ئەم لینکە بەردەستە .https://radiodeng ٣٩٤٥=net/details.aspx?kodtech

٣- ڕاپۆرتێک لە بارەی سەوزای لە گەرمیان و کێشەکانی، بیست و یەکەم ڕاپۆرتی مانگانەی یەکەی چاودێری حکومەتی خۆجێی لە گەرمیان، ٢ تەموزی ٢٠٢١ ، تەواوی ئەم ڕاپۆرتە لە سەر ئەم لینکە بەردەستە

٣٨٢٧=https://radiodeng.net/details.aspx?kodtech

دامەزراندنی نەخۆشخانەی ڤێتێرنەری و سەنتەری پاراستنی ڕووەک لە کەلار

ئەنوەر عەبدولعەزیز سەمین
ئەندازیاری کشتوکاڵی

نەبوونـی نەخۆشـخانەی ڤێتێرنـەری و سـەنتەری پاراسـتنی ڕووەکـی مۆدێـرن، هاوشـێوەی نەخۆشـخانە مرۆییـەکان لـە کـەلار و سـنوری ئیـدارەی گەرمیـان، تەنانـەت لـە ناوچەکانـی تـری کوردسـتان دانەمـەزراوە و بایەخـی پـێ نـەدراوە هاوشـێوی وڵاتانـی جیهـان، کاریگـەری نەرێنـی دروسـت کـردووە لەسـەر کەرتـی کشـتوکاڵ و گەشـت و گـوزار و پیشەسـازی خـۆراک و ژینگـە و ئابـووری کـەلار و ناوچـەی گەرمیـان .

کێڵگـە کشـتوکاڵییەکانی قـەزای کـەلار، ناوەنـدی ئیـدارەی گەرمیـان، هاوشـانی کێڵگـە کشـتوکاڵییەکانی سـنووری قەزاکانـی کفـری و خانەقیـن، کاریگـەری گۆڕانـی کـەش و هـەوا و قەتیـس بوونـی گەرمـای گـۆی زەوی، کاریگەرییەکانـی وشکەسـاڵی و کەمبوونـەوەی ئـاو و مەترسـییەکانی بـە بیابانبـوون و بڵاوبوونـەوەی دەرد و نەخۆشـیەکان وەک یـەک وایـە.

هۆکاری بڵاوبوونەوەی نەخۆشی سێ هۆکارە:

یەکەم/ نەخۆشی.

دووەم/ ئاژەڵ یان ڕووەک.

سێیەم/ ژینگەی لە بار (ژینگەی گونجاوە) .

هـۆکاری دامەزراندنـی نەخۆشـخانەی ڤێتێرنـەری تایبـەت بـە ئـاژەڵ و سـەنتەری پاراسـتنی ڕووەک بـۆ چییـە ؟

یەکـەم/ ساڵانە بـە هـەزاران سـەر ئـاژەڵ و مریشـکی کێڵگـە پەلەوەریـەکان و باڵنـدە کێوییەکان و هەنـگ، هەروەهـا ئاژەڵـی ماڵـی و باڵنـدەی جوانـکاری سنوورەکە بەهـۆی دەرد و نەخۆشـی جۆراوجـۆرەوە مرداردەبنـەوە و لـە نـاو دەچێـن و هیـچ لایەنێـک خـۆی نـا کاتـە خاوەنـی ئـەم گرفتە .

دووەم/ سـاڵانە دەییـان و سـەدان کێڵگـە کشـتوکاڵی، لـە بەروبوومـی کێڵگەیـی بەتایبـەت دانەوێڵـە و سـەوزەی هاوینـە و زسـتانە و ڕەز و بـاخ و دارسـتان و پـاوان، هەروەهـا پـارک و باخچەکانـی شـارەوانی و ڕووەکـی جوانـکاری تووشـی دەرد و نەخۆشـییەکان دەبێـت و جوتیـاران بەتایبەتـی زەرەر و زیانـی زۆر دەکـەن، نموونـە بڵاوبوونـەوەی نەخۆشـی (سـن و کیسـەڵ و نەخۆشـی ژەنـگ) لـە گەنـم، دەیـان نەخۆشـی تـر.

سـێیەم/ کەرتـی کشـتوکاڵ و گەشـت و گـوزار و ژینگـە و پیشەسـازی خـۆراک و ئابـووری ناوچەکـە تووشـی زەرەر و زیانێکـی زۆر دەبێـت، بەهـۆکاری جۆربەجـۆر.

چـوارەم/ جوتیارانـی کـەلار و ناوچـەی گەرمیـان، تووشـی کێشـە و گرفتـی ئابووری سـەخت دەبنـەوە، دەبێتـە هـۆی دوورکەوتنـەوە لـە کاری کشـتوکاڵی و کۆچکـردن لـە گونـدەوە بـۆ شـار.

پێنجەم/ کەمبوونەوەی بەرهەمی کشتوکاڵی ناوچەکە .

شەشـەم/ لەئێسـتادا فەرمانگـە و هۆبەکانـی ڤێتێرنـەری و بەشـەکانی پاراسـتنی ڕووەک لـە بەڕێوەبەرایەتـی کشـتوکاڵ، لـە بـەر نەبوونـی سـتافی پێویسـت و تاقیگـەی مۆدێرن و بودجـەی شـیاو ناتوانـن ڕۆڵـی خۆیـان ببینـن.

حەوتـەم/ قۆرخـکاری زۆر دەکرێـت لـە کاتـی بڵاوبوونـەوەی دەرد و نەخۆشـی لـە لایـەن کەسـانی نەشـارەزاوە، دەسنیشـانکردنی دەرد و نەخۆشـیەکان و چارەسـەرکردنیان بـە هەڵـە، گرانـی نرخـی دەرمـان و جـۆر و کوالێتـی خـراپ، نـەک چارەسـەر، بەڵکو لەهەنـدێ حاڵەتـدا دووجـار کێشـە و گرفتیـان بـۆ دروسـت دەکـەن.

سوودی دامەزراندنی نەخۆشخانەی ڤێتێرنەری تایبەت بە ئاژەڵ و سەنتەری پاراستنی ڕووەک چییە؟

یەکەم/ پاراستنی کێڵگە کشتوکاڵییەکانی جوتیارانی بواری ئاژەڵ و پەلەوەر و ماسی و ئاژەڵ و باڵندە کێویەکان و هەنگ، هەروەها ئاژەڵیماڵی و باڵندەی جوانکاری لە دەرد و نەخۆشییەکان.

دووەم/ پاراستنی کێڵگە کشتوکاڵییەکانی جوتیارانی بواری ڕووەک بە گشتی، وەک بەروبوومی کێڵگەی و سەوزەی هاوینە و زستانە و ڕەز و باخەکان و دارستان و پاوانی ناوچەکە، هەروەها پارک و باخچەکانی شارەوانی، ڕووەکی جوانکاری. لە دەرد و نەخۆشییەکان.

سێیەم/ لەپێناو پاراستنی کەرتی کشتوکاڵ و گەشت و گوزار و پیشەسازی خۆراک و ژینگە و ئابووری کەلار و ئیدارەی گەرمیان لە دەرد و نەخۆشییەکان.

چوارەم/ زیادکردنی بەرهەمی کشتوکاڵی جوتیاران.

پێنجەم/ دەبێتە هۆی دامەزراندنی چەندین کارگەی بەرهەمهێنانی بواری کشتوکاڵی جۆراوجۆر، پێشخستنی کەرتی پێشەسازی خۆراک لە کەلار، هەروەها جموجۆڵی بازرگانی زیاد دەکات لە سنورەکە.

شەشەم/ دامەزراندنی دەرچووانی بواری ڤێتێرنەری و بەشە کشتوکاڵییەکان.

حەوتەم/ دەبێتە مایەی دڵخۆشی و دڵنیایی خەڵکی کەلار و ئیدارەی گەرمیان، بە تایبەتی جوتیاران.

هەشتەم/ ڕێگریکردن لە قۆرخکاری بواری دەستنیشانکردنی دەرد و نەخۆشییەکان و دەرمان و چارەسەرکردن.

نۆیەم/ بەدامەزراندنی ئەم نەخۆشخانە و سەنتەرە لە کەلار، دەبێتە مەڵبەندێک بۆ چارەسەرکردنی دەرد و نەخۆشییەکان سنووری گەرمیان بەگشتی، ناوچەکانی دەرەوە سنورەکەیش پشتی پێدەبەستن.

لێرەدا داواكارین لە ئیدارەی گەرمیان و قائیمقامیەتی قەزای كەلار كار بكەن بۆ دامەزراندنی نەخۆشخانەی ڤێتێرنەری و سەنتەری پاراستنی ڕووەكی مۆدێرن لە سنوورەكە لە ڕێگەی :

یەكەم/ بەڕێوەبەرایەتی گشتی كشتوكاڵی گەرمیان.

دووەم/ بەڕێوەبەرایەتی گشتی وەبەرهێنانی گەرمیان.

سێیەم/ لقی گەرمیانی یەكێتی وەبەرهێنەرانی كوردستان...هتد.

دلێر کەریم

کەلار، لە نیوسەدەی پڕ لە (ڕووداو و ململانێ و گۆڕانکاری)دا

خوێندنەوەیەک بۆ کتێبی«کەلار (١٩٢٧_١٩٧٥)»

لێکۆڵینەوەیەک لە بارودۆخی سیاسی، کارگێڕی و ڕۆشنبیری

لە نیوەی یەکەمی مانگی ئازاردا، لە کتێبخانەی گشتی کەلار، ناساندن بۆ کتێبەکە کرا، ناساندنەکە دوو ئامانجی پێکا، یەکێکیان وەک مژدانەیەک کە (کتێبخانەی شار) باوەشی بۆ چاپکردنی کتێبی نووسەران کردووەتەوە، دووەمیان ئەم کتێبە نامەی ماستەر بووە، لە ساڵی ٢٠٢١ سەردەمی پەتای کۆرۆنا (کۆڤید ١٩) دا نووسراوەتەوە و پێشکەشی بەشی مێژووی کۆلێژی ئادابی زانکۆی سەلاحەدین کراوە، گرنگە ئەو کتێبە ئەکادیمی، زانستییە بخرێتە بەر دیدەی خوێنەران. هەر بۆیەش ناساندن و خوێندنەوە و ڕانانەکەشی گفتوگۆی زۆری لەسەر کرا و بۆچوونی جیاجیای لەسەر هەبوو.

نووسینی کتێب لەسەر مێژووی شارێک، مێژووی پارتێک، لە هەموو جۆرەکانی تری نووسین قوورسترە، چونکە نووسەری بابەتی مێژووی دەست بۆ کۆمەڵێک ڕووداو، بەڵگە و سەرچاوە دەبات، کە ساڵانێکی زۆری بەسەردا تێپەڕیوە و ئێستا وەک بەڵگەنەویست مامەڵەیان لەگەڵدا دەکرێت. نووسەری بوێر دێت و ئەو بەڵگەنەویستانە دووبارە دەخاتەوە بەردەم شرۆڤە و پێمان دەڵێت تەنیا ئەو ڕا و بۆچوونانە بۆ ئەو دیاردە مێژوویە بوونیان نییە، بە پێچەوانەوە فڵان سەرچاوە و فیسار کتێب هەن، یاداشتەکانی فڵان نووسەر باس لە شتێک دەکەن و چەندین مێژوونووس و کەسایەتی، لەو بارەیەوە وەها دەدوێن. ئەگەر کتێبی مێژووی جارێک نووسینەوەی قوورس بێت، بە دڵنیاییەوە بۆ قۆناغێکی مێژوویی دیاریکراو، کە چەندین ڕووداوی ئاڵۆز و تێکچڕژاوی تێدا بووبێت ساڵانی (١٩٢٧_١٩٧٥)، و بۆ جوگرافیایەک کە گەشەیەکی خێرای بە خۆیەوە بینیبێت (کەلار)، ئەو ئەرکە لەسەر شانی نووسەر قوورستر دەکات.

مامۆستا سەباح عەلی جاف، نووسەری کتێبی (کەلار (١٩٢٧_١٩٧٥) لێکۆڵینەوەیەک لە بارودۆخی سیاسی، کارگێڕی و ڕۆشنبیری) پێشتریش لە یەک دوو وێستگەی جیاوازدا لەسەر بڵاوکراوەکانی ناوچەکە، وەک ڕۆژنامەنووسێک بەو ئەرکە هەستاوە و پێشانگای کردووەتەوە، وردەکاری بە کارەکانییەوە دیارە، لە هەمووی گرنگتر بۆ منی خوێنەر و شارەزای بەشێکی ڕووداوەکانی ناو ئەو مێژووە، بێلایەنی و ڕاستگۆ بوونێتی کە من بۆ خۆم وەک خوێنەرێکیش چێژم لێوەرگرت. هەموومان دەزانین بەدڵمان بێت یان نا، هەندێ ڕووداوی ناو مێژوومان هەن کە بە دڵی ئێمە نین. بۆیە کاتێک خۆت بەشێک لەو مێژووە دەزانیت و کتێبێک دەخوێنیتەوە، دەزانیت نووسەر لە کوێدا پێکاویەتی و نەکەوتووەتە ژێر کاریگەریی هیچ ئایدیا و بۆچوونێکەوە.

وەک نووسەر خۆی لە پێشەکییەکەیدا ئاماژەی پێکردووە، ئەم نامەیە (کەلار ١٩٢٧_١٩٧٥ لێکۆڵینەوەیەک لە بارودۆخی سیاسی، کارگێڕی و ڕۆشنبیری) لە دەروازە و سێ بەشی سەرەکی لەگەڵ ئەنجام و لیستی سەرچاوەکان و پاشکۆکان پێکهاتووە. لە دەروازەکەدا پێشینەیەکی مێژووی کەلار تا ساڵی (١٩٢٧) لە سێ باسی تایبەتدا شرۆڤەکراون. باسی یەکەم تایبەتە بە هەڵکەوتەی جوگرافی کەلار و پەرەسەندنە کارگێڕییەکانی، باسی دووەمی تایبەتە بە ناوی کەلار و ئاوەدانکردنەوەی، باسی سێیەم و کۆتایی هەلومەرجی سیاسیی ناوچەکە لە ساڵانی (١٩١٤-١٩٢٧) دەخاتە بەر باس و لێکۆڵینەوە، کە ئەم باسەی کۆتاییان ڕۆژگاری جەنگی یەکەمی جیهانی و ڕووداوەکانی دواتری بە وردی شرۆڤەکردووە، دەوڵەتی عوسمانی (پیاوەنەخۆشەکە) بە لایەنگری ئەڵمانیا لە بەرەی ناوەند، دژی هاوپەیمانان دەجەنگێت. وەک هەمیشەش شوێنی ستراتیجی کوردستان لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا، سەرەنجی وڵاتە زلهێزەهان بۆ خۆی ڕادەکێشێت. شەڕی شوعەیبە لە نێوان شێخ مەحموود (کورد) و ئینگلیزەکان لە ساڵی (١٩١٥) بە بەشداری سەرۆکهۆزەکانی ناوچەکە، باس لە کاریگەرییەکانی جەنگەکە و ڕەنگدانەوەی لەسەر بارودۆخەکە دەخاتە پێشچاومان. هەڵپەی وڵاتانی زلهێز بۆ گەڕان بە شوێن بەرژەوەندییەکانیاندا دەبینرێت، ئینگلیز موسڵ و بەغدا و کەرکوک و زنجیرە گردەکانی حەمرین داگیردەکات و سوپای ڕووسیاش جەخت لە داگیرکردنی خانەقین دەکاتەوە، چونکە بە تاکە زامنی داگیرکردنی بەغدای دەزانن. لەو نێوەندەشدا سوپای عوسمانی و هێزەکانی بەریتانیا و ڕووسیا کەلار (قەڵای شێروانە) دەکەنە چەقی ململانێکانیان. دوای شکانی عوسمانییەکان، ڕووسەکان قەڵای شێروانە دەکەنە بنکەی سەربازی خۆیان، بەوەش

گرانی و نەبوونی خواردن و پێداویستییەکانی ڕۆژانە و ترس و دڵەڕاوکێ یەخەی خەڵکەکە دەگرێت و بەشێکیان هەڵدێن بۆ ناوچەکانی تر. کارە قێزەوەنەکانی سوپای ڕووس خراوەتە بەرباس (تاڵانکردنی ماڵان و لەناوبردنی کتێبخانەی مەلا محەمەدی جوانڕۆیی، ئەوکات مەلای مزگەوتی کەلار بووە). دواتر ڕووسەکان بۆ ئێران دەکشێنەوە و عوسمانییەکان دەگەڕێنەوە، ئینگلیزەکان دەچنەوە خانەقین و عوسمانییەکان دێنەوە کەلار و شێروانە. ئەوەی سەرەنجی ڕاکێشام ئەوەیە خەڵک ڕووبەڕووبوونەوەی سوپای ڕووس وەک جیهاد وێنا دەکەن، لە کاتێکدا هەموو هێزە داگیرکارەکانی بەشەڕداهاتوو، لە ناوچەکەدا هەر هەموویان داگیرکەرن و ڕووبەڕووبوونەوەیان ئەرک بووە.

دامەزراندنی دەوڵەتی ناکۆکی عێراق لە کۆتاییەکانی ساڵی ١٩٢٠، ئاڵۆزییەکانی نێوان کورد و پەیوەندییەکانیان لەگەڵ عێراقدا، کۆنگرەی قاهیرە بەدوای خۆیدا دەهێنێت. مشتومڕی ئایا کوردەکان ببنە خاوەنی دەوڵەت یان هەر لە چوارچێوەی عێراقدابن، بە پاڵپشتی ڕای نوێنەری باڵای بریتانیا (پێرسی کۆکس) خەونی دەوڵەتی کوردی لە گۆڕ دەنرێت. مەلیک فەیسەڵ لە ساڵی ١٩٢١ دەبێتە یەکەمین پاشای دەوڵەتی تازەی عێراق. ناوچە کوردییەکان لە دەرەوەی دەوڵەتە تازە دامەزراوەکەدا دەمێننەوە و کێشەی ویلایەتی موسڵ سەرهەڵدەدەن. لەو نێوەندەشدا بەریتانیا پاڵپشتی سەرۆک هۆزەکان دەکات و بەهێزیان دەکات بۆ نەمانی دەنگی ناڕەزایەتی، دواتر کە ڕاپرسی دەکرێت بۆ یەکلاییکردنەوەی کێشەکە، ویلایەتی موسڵ بە عێراقەوە دەلکێنرێت و بە یەکجاری دادەبڕێت لە تورکیا. سەرۆکهۆزەکان ئەوەی ناڕەزایەتییان هەبووە و شۆڕشیان کردووە دوورخراونەتەوە و ئەوانەی بوونەتە بەشێک لە سیستەمە ئیدارییەکە لە نازونیعمەتدا ژیاون و بەرپرسە باڵاکانی ئەوکاتی وڵات و نوێنەری بەریتانیا سەردانی کردوون، هەموو ئەمانە بە دوورودرێژی قسەیان لەبارەوە کراوە.

لە بەشی یەکەمدا پێشهاتە سیاسییەکانی کەلار لە ڕۆژگاری پاشایەتی عێراقدا (١٩٢٧-١٩٥٨) لە پێنج تەوەردا بە وردی تیشکی خستووەتە سەر پێکهاتنی ناحیەی شێروانە و ڕەنگدانەوەی لەسەر بارودۆخی کەلار و بزوتنەوەکانی شێخ مەحموود و ژیانی نوێنەرایەتی و پارلەمانی حەمە بەگی جاف و داود بەگ و کاری ڕێکخراوەیی و حیزبی لە سنووری گەرمیان و کەلاردا. لە تەوەری کۆتایشدا هەڵوێستی کەلار لە پێشهاتە ناوخۆی و دەرەکییەکانی عێراقدا باسکراون، وەک ئەوەی لە پاش دامەزراندنی کۆماری کوردستان

و هەرەسهێنانی كۆمارەكەدا، چوار ئەفسەری كورد دەگەڕێنەوە بۆ عێراق و بڕیاری لە سێدارەدانیان بۆ دەردەچێت، كە ئەم بڕیارە دەگاتە داود بەگ سەردانی ماڵی وەزیری دادی كردووە و داوای كردووە كە ئەو بڕیارە جێبەجێ نەكرێت، كە جێبەجێ كراوە «دەستی بە گریان كردووە».

لە تەوەری یەكەمدا باسی یاسای كارگێڕی لیواكان كراوە، لە (١٨ی ئابی ١٩٢٧) دا بە ئیرادەیەكی مەلەكی ناحیەی قەڵای شێروانە لە سنووری لیوای كەركوكدا پێكهاتووە. كەلار وەک گوندێكی ئاوەدانی گەورە كەوتووەتە سەر ئەم ناحیەیە. بۆ ئەوەش بۆچوونە جیاجیاكان تیشكیان خراوەتەسەر. دكتۆر حەسەن ئاماژەی بە هەیمەنەی دەسەڵاتی سەرۆكهۆزكردووە كە ڕازی نەبووە كەلار بكرێتە ناحیە، لەبری ئەوە سەرقەڵا بووەتە ناوەندی ناحیە. لە تەوەرەی دووەمدا باس لە هێنانەوەی شێخ مەحموود كراوە، كە ئینگلیزەكان بە مەبەست و بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی توركەكان لە ساڵی ١٩٢٢ لە هیندستانەوە دەیگەڕێننەوە. خەڵكی كفری بە هەموو نەتەوە و هۆزەكانەوە، لە وێستگەی شەمەندەفەرەكەی كنگربان لە پێشوازیدا دەبن. لە گەرمیان شێخ دوو كۆبوونەوە (كۆنگرە)ی گرنگ دەبەستێت، یەكێكیان بۆ دانانی شێخ وەک مەلیكی كوردستان، دووەمیان بەرزكردنەوەی سوپاسنامە بۆ حكومەتی بریتانیا بە بۆنەی ئەو دانانەوە، هەروەها بە بۆنەی دامەزراندنی حكومەتی كوردییەوە. دواتر لە ئاپۆرەی جەماوەریدا دەگاتە سلێمانی.

كاتێک نێوانی شێخ و دەسەڵاتی داگیركاری ئینگلیزەكان تێكدەچێت، شێخ چەندجارێک شاندی بۆ دانووستاندن ناردووە، لە ساڵی ١٩٢٣ وەفدێک بە سەرۆكایەتی حەمە بەگی جاف، وەفدێكی تر بە سەرۆكایەتی كەریم بەگ، بۆ كەركوک چوون، هیچ ئەنجامێكیان نەبووە، دواتر گەڕاونەتەوە و بەڵێنی پاڵپشتییان بە شێخ داوە، ئەحمەد خواجە ئاماژە بەوە دەكات ئەو بەڵێنانەیان نەبردووەتەسەر.

شەڕی ئاوباریک لە (٥ی نیسانی ١٩٣١) لە مێژووی ناوچەكە و كوردستاندا پێگەیەكی گرنگی هەیە، ئەو شەڕەی لە دوای گەیشتنە بنبەست،لەنێوان شێخ مەحموود و سوپای عێراقی و پاڵپشتی ئینگلیزەكان كراوە. خەڵكی گەرمیان و كەلار ڕۆڵی بەرچاویان لە ئاڵپشتی شێخدا بینیوە. ئینگلیزەكان سیخوڕییان بەسەر جافەكانەوە كردووە تا بە هانای شەڕەكەوە نەچن و لە جێگەی خۆیاندا بمێننەوە. ئەوانەی پێشتر و بە ئاگاداركردنەوەی شێخ بەدەم داواكەییەوە چوونە، لەو ئابڵووقەیە ڕزگارییان بووە و لە شەڕەكەدا بەشداربوون.

شێخ بەسەر جەنگاوەرەکاندا سوڕاوەتەوە و هاواری کردووە سەربەخۆی کوردستان دەخاتە پێش مەرگی خۆی. شێخ عەلی قەڵبەزە یەکێک لە فەرماندە باوەڕپێکراوەکان و چەند کەسێکی تر شەهید دەبن. ڕۆژێک دووان پێش شەڕی ئاوباریک شێخ دێتە گوندی (لەک قادرسەرهەنگ) کە زۆر نزیکە لە ئاوباریکەوە و لە دیوەخانەکەی قادر سەرهەنگ دەمێننەوە و دواتر ئاماژە بەوە دەکات کە بۆ شەڕێکی قوورس دەچن و پێویستیان بە پاڵپشتییە، قادر سەرهەنگ کوڕەکەی خۆی لەگەڵیاندا دەنێرێت کە هێشتا تەواو گەورەش نەبووە. دوای شەڕەکەش کە دەگەڕێتەوە ماوەیەک نەخۆش دەکەوێت. شێخ دەچێتە دیووی ئێراندا و دواتر دەستبەسەر دەکرێت و بۆ ناسرییە دووردەخرێتەوە. بەپێی ڕاپۆرتێکی فەرەنسی، هێزێکی شێخ لە سنووری خانەقین چوونەتە سەر گوندێکی سنووری خانەقین کە موڵکی تایبەتی مەلیک فەیسەڵ بووە و هەزار سەر مەڕیان بە تاڵانبردووە. ئەمەش بەڵگەیەکی مێژووییە و نووسەر بە بوێرییەوە باسی لەو ناشیرینییەی ناو مێژووی ئێمەی کردووە، کە میللەتێک دەوڵەتی بۆ دانامەزرێت و دژایەتی دەکرێن، کەچی لە بری شۆڕش و بەگژداچوونەوەی دەسەڵاتی ستەمکاری، خەریکی تاڵانین.

لە تەوەری سێیەمدا باس لە ژیانی نوێنەرایەتی و پەرلەمانی قۆناغەکە دەکرێت. بە پێی ئیرادەی پاشایەتی، لە ساڵی (١٩٢٤) ئەنجوومەنی دامەزراندن دەست بە کارەکانی دەکات، شا فەیسەڵ وتارێک دەدات و ڕێگە بۆ هەڵبژاردنی ئەنجوومەنی نوێنەران خۆش دەکات و بڕیار لەسەر یاسای هەڵبژاردنەکان دەدات. دواتریش ئەنجوومەنی دامەزراندن هەڵدەوەشێتەوە. لێرەوە هەنگاوەکانی بنیاتنانی پارلەمان دەستپێدەکات، کە هەر نوێنەرێک نوێنەرایەتی بیست هەزار کەس دەکات. یاساکە وەها کە دەبێت تەمەنی لە سی ساڵ کەمتر نەبێت و نێر بێت و لەو کەسانە بێت کە باج دەدات. نوێنەر نوێنەرایەتی هەموو عێراقی کردووە و هەر نوێنەرێک چوار ساڵ ئەندامی ئەنجوومەنی نوێنەران بووە. عێراق لەو کاتەدا بۆ سێ بازنەی هەڵبژاردن دابەشکراوە. لە ساڵی ١٩٢٥ یەکەمین خوولی ئەنجوومەنی نوێنەران بە سەرۆکایەتی عەبدولموحسین ئەلسەعدون دەستی بە کارەکانی کردووە. لە کەلار حەمە بەگی جاف لە خوولی دووەم (١٩٢٨-١٩٣٠) لەگەڵ (١٣) کوردی تردا ئەندامی ئەنجوومەن بوونە، ئەوەی جێگەی تێڕامانە حەمە بەگی جاف لەو کاتە تەمەنی ٢٤ ساڵ بووە. لە باشترین کارەکانیان بە ئیمزای حەوت نوێنەری کوردەوە لە ساڵی (١٩٢٩) یاداشتێکیان بە سەرۆک وەزیران داوە و داوای یەکەیەکی کارگێڕیان بۆ ناوچە کوردییەکان بە کەرکوکەوە، کردووە، هەروەها ڕاسپاردەی کۆمەڵەی نەتەوەکان

بۆ بەدەستهێنانی مافەکارگێڕی و ڕۆشنبیرییەکانی کورد لەبەرچاو بگرن. ساڵی (١٩٣٠) لەگەڵ ژمارەیەک نوێنەری تردا یاداشتێکیان لەبارەی کێشەی کوردەوە، بە نوێنەری باڵای بریتانیا داوە. نامەیەکیشیان داوەتە سەرۆک وەزیران کە چەند خاڵێکی گرنگی تێدابووە، هەر بۆیە شا فەیسەڵ تووڕە دەبێت و وتوویەتی بە دەستی ئەو بووایە ئەو نوێنەرانەی هەڵدەواسی و دووریانی دەخستەوە.

داود بەگی جاف (١٩٣٥-١٩٥٨) دوای مردنی حەمە بەگی برای لە ساڵی (١٩٣٥) وەک نوێنەری کفری لە لیوای کەرکوک لەگەڵ پێنج ئەندامی تر، لە خولی شەشەمی هەڵبژاردنەکاندا، دەبنە ئەندامی ئەنجوومەنی نوێنەران. ژمارەیەک پرۆژەی خزمەتگوزاری پێشکەش بە ناوچەی کفری و کەلار کردووە، لە ئەنجوومەنیشدا ڕۆڵی کاریگەریی بووە. لە گەرمەی جەنگی دووەمی جیهانیدا باس لە پێدانی خۆراک بە هاووڵاتیان کراوە، داود بەگ وتوویەتی: هەندێک کەس هیچی دەستناکەوێت و بەشەکەی دەچێتە گیرفانی کەسانی دەسەڵاتدارەوە. لە خولی نۆیەمەوە تا کۆتا خولی ١٩٥٨ لەسەر لیوای کەرکوک نوێنەر بووە. داوای پرد و بیری ئیرتیوازی و قەرەبووی جوتیارانی زیانمەندی بەنداوی دەربەندیخان و دەرمانی قەلاچۆی کولەی کردووە. لە ساڵی ١٩٤٧ باسی لە بڵاوبوونەوەی بیری شیوعیەت کردووە و داوای لەناوبردنی لە لایەن حکومەتەکەی ساڵح جەبرەوە کردووە، ئەوەش بەڵگەی ئەوەیە ئەو بیرە پێشکەوتنخوازانەیە دژی دەرەبەگ و سیستەمە کۆمەڵایەتییەکە بووە. لە بواری ڕۆژنامەگەریدا ڕۆڵی بەرچاوە و داوای ئازادی ڕۆژنامەگەری کردووە.

لـە تـەوەری چوارەمـدا باسـی لـە کاری ڕێکخراوەیـی و حیزبـی لـە سـنووری گەرمیـان و کـەلاردا کـردووە، لـە کۆمەڵـەی یەکێتـی و گەشـەوە، بـۆ ڕێکخـراوی ئیسـلامی کـورد لـە هەڵەبجـە، ڕێکخـراوی ئـازادی یـان (برایەتـی) کـە لـە کـەلار حەمـە بەگـی جـاف کاری تێدا کـردووە. یانـەی سـەرکەوتنی کـوردان لەلایـەن مـارف جیـاوک لـە بەغـدا کراوەتـەوە. کـە خشـتەی هاوکارییەکانیـش ئامـاژەی پێکـراوە لـە لایـەن خەڵکـی کـەلارەوە. مینـە شـیعرێکی بـۆ نووسـیوە. لـە کفریـدا موکـەڕەم تاڵەبانـی کۆمەکـی بـۆ کۆکردوونەتـەوە. پارتـی هیـوا لەسـەر داروپـەردووی کۆمەڵـەی (دارکـەر) دامـەزراوە، کـە ئامانجـی خەبـات دژی فاشیسـت و بەدەسـتهێنانی سـەربەخۆی نەتـەوەی کـورد بـووە، دڵـداری شـاعیر خـاوەن بیرۆکەکـە بـووە. ڕەفیـق حیلمـی بـە بڕیـاری کۆمەڵەکـە کراوەتـە بەرپرسـیاری و نـاوی کۆمەڵەکـەی گۆڕیـوە. نەیتوانیـوە بچێتـە نـاوی جوتیارانـەوە کـە بەهێزبوونـە، لـە خانەقیـن و کفـری دەیـان ئەندامیـان بـووە، تـا شـەڕی جـاف و تاڵەبانـی لـە سـاڵی ١٩٤٢ لەسـەر زەویـوزار، دوای ناوبـژی حکومەت و کوژرانـی چەنـد کەسـێک لـە هەردوولا، زەوییەکەیـان لـە نێوانـدا دابەشـکراوە. کـەلار دوو چالاکی گـەورەی پارتـی هیـوا لـە خـۆ دەگرێـت، کۆبوونـەوەی کـەلار لـە ١٩٤٤ و کۆبوونـەوەی قەنیلـەی ١٩٤٤ ی گونـدی گێـژەکان، بەهـۆی ناکۆکـی نێـوان ئەندامـان کـە پارتەکـە پشـتی کـێ بگرێـت لە زلهێـزەکان؟ ڕەفیـق حیلمـی سـەرۆک (ڕاسـتڕەو)لەگەڵ ئیمپریالیزمـی بەریتانیـا بـووە، باڵـی ئەفسـەران (چەپ) لەگەڵـی نەبـوون، کـەلار دەبێتـە مەڵبەنـدی کۆنفرانسـەکە (ماڵـی داود بـەگ)، ئەفسـەرەکان ویسـتوویانە دەسـتەی سـەرۆکایەتی بـە هەڵبـژاردن بێـت، سـەرۆک ویسـتوویەتی هەر خـۆی لـە سـەرۆکایەتی بمێنێتـەوە، ئەندامانـی لقـی کـەلاری پارتـی هیـوا لەگـەڵ مانـەوەی ڕەفیـق حیلمـی بـوون. ئەمـەش دەرخـەری ڕاسـتڕەویتی بوونیـان بـووە. ئەحمـەد بـاوەڕ بـە پێچەوانـەی ڕاکانـەوە دەڵێـت نەگەشـتوونەتە ڕێکەوتـن دەسـتەیەکیان هەڵبـژاردووە. پارتـی ڕزگاری لـە سـاڵی ١٩٤٥ دامـەزراوە، لـە کـەلار و کفـری ئەنـدام و چالاکییـان هەبـووە.

حزبـی شـیوعی عێـراق، لـە سـەرەتاکانی سـەدەی بیسـتەوە، بـە کاریگـەری بیـری چـەپ و شۆڕشـی ئۆکتۆبـەری ١٩١٧، وەک فکـر هەبـووە، بەتایبـەت چالاکییەکانـی دژی ئیمپریالیزمـی بەریتانیـا. لـە عێـراق لـە نەجـەف و ناسریە و بەسـرە، لـە کوردسـتانیش هەولێـر و سـلێمانی و کۆیـە شـیوعییەکان دەردەکـەون، کەچـی لـەم کتێبـە سـاڵی دامەزراندنـی حـزب کـە ٣١ی ئـازاری ١٩٣٤ دیـاری نەکـراوە. کەسـایەتییەکی وەک جەمـال عیرفـان لەلایـەن ئینگلیزەکانـەوە تیرۆرکـراوە. بەڵگەنامـەکان بـاس لـە بەلشـەفییەکانی خانەقیـن لـە سـاڵی ١٩٢١ دەکـەن. لـە کفـری و کـەلار و قەرەتەپـە شـیوعیەت چەکـەرە دەکات، موکـەڕەم تاڵەبانـی لـە پایتەخـت

و شێخ عەتا لە كەركوك و سەعید جەوهەر لە قەرەتەپە پەیوەندی پێیانەوە دەكەن. بنەماڵەی بەگزادەكان لەكەلار شیوعیان كەم بووە، جگە لە حەمەسەعید بەگی جاف بە نزیكیان دانراوە .لە ژوورەوە مەلا ئەحمەد بانیخێلانی بووەتە شیوعی و بڵاوكراوەی (دەنگی داس)ی دەركردووە. دواتر مەلا سلێمان زەماوەنگەی لەو رێگەیەوە بووەتە شیوعی و چالاكی ئەنجامداوە (١٩٥٤).

پارتی دیموكراتی كوردستان لە ساڵی ١٩٤٦ بە هەوڵی راستەوخۆی مەلا مستەفای بارزانی و نوێنەری بەشێك لە حزبەكانی پێشتری وەك (شۆڕش و رزگاری) و (ژ.ك) زۆرینەیان بوونەتە پارتی، هەمزە عەبدوڵا وەك نوینەری بارزانی و لە ماڵی برایم ئەحمەد لە سلێمانی، بە ئامادەبوونی نوێنەری گەرمیان وەك شێخ عەتا و مەلا عەزیز ١٢ ئیمامی و شێخ تالیب، هێڵكاری دامەزراندنی پارتی دەكێشن. دواتر مەلا سەید حەكیم و رەشید باجەلان بە نوێنەرایەتی خانەقین و كەلار و كفری لەشاری بەغدا بەشداری كۆنگرەی دامەزراندن دەكەن. بەگزادەكان لە كەلار پشتگیری پارتییان كردووە. كە ئەمەش پشتراستكردنەوەی ئەوەیە كە بەرژەوەندییەكانیان لێكەوە نزیكبن.

لە كۆتا تەوەری بەشی یەكەمدا هەڵوێستی كەلار لە پێشهاتە ناوخۆی و دەرەكییەكانی عێراقدا خراونەتە بەرباس، كە گەرمیان بە گشتی و كەلار بەتایبەتی رۆڵیان لە پێشهاتەكاندا هەبووە. بە تایبەت كەسایەتی و سەرۆك هۆزەكان. (بزوتنەوەی مایس ١٩٤١) بە رابەرایەتی (رەشید عالی گەیلانی)لە كفری دەنگدانەوەی زۆری هەبووە، لە كفری و كەلار گەنجەكان پشتگیریان كردووە و دژی بەریتانییەكان وەستاونەتەوە. كەلار پەناگەی كەسایەتییەكان بووە، سەرۆكی هۆزی كەڵهوڕ لە تاو زوڵمی رەزا شا لە كرماشانەوە هاتووەتە كەلار و مناڵەكانی خراوەتەبەر خوێندن، لە پاش لەسەركار لابردنی رەزا شای پەهلەوی، (١٩٤١) كە محەمەد رەزا شا هاتووەتە دەسەڵات، زیندانییەكان بەر لێبوردنی گشتی كەوتوون. دواتر گەڕاونەتەوە. خەسرەوی رۆزبە ئەندامی كۆمیتەی ناوەندی و بەرسی راگەیاندنی حزبی تودەی ئێران، لە ساڵی ١٩٥٣ هاتووەتە سنووری عێراق و لەسەر داوای حشع داوا لە شێخ عەتا كراوە داڵدەی بدات، بەهۆی زیندانی موكەرەمی برایەوە، هەروەها چاودێری وردی گوندی (زەرداو)ەوە، پێشنیازی ماڵی حەمەسەعید بەگی جافی بۆ كراوە. لە كەلار بە ناوی (عەلی توركە) ناویان بردووە.

لە بەشی دووەمدا لە شەش تەوەر و چەند باسێکدا تیشکخراوەتە سەر کەلار و پەرەسەندنە سیاسییەکان لە ساڵانی (١٩٥٨-١٩٧٥)دا، لە گرنگترین ڕووداوەکاندا بۆ گەلانی عێراق، باسی شۆڕشی (١٤ی تەمووز) لە تەوەری یەکەمدا هاتووە. عێراق لە دوای ٣٧ ساڵی حوکمی پاشایەتی، سیستەمی گۆڕا بۆ کۆماری بە سەرۆکایەتی عەبدلکەریم قاسم. باسی یەکەم تەرخانە بۆ کەلار لە کاتی شۆڕشدا، کە بەهۆی بوونی حزبی شیوعی و پارتییەوە لە سنووری کەلار و گەرمیاندا هۆشیاری لای خەڵک، بەتایبەت کرێکاران دروست بوو. هەواڵی شۆڕش لە ڕێگەی ڕادیۆوە گەشتووەتە کەلار و گەرمیان. شیوعییەکان بە ئاشکرا لە گوندەکانەوە خۆشحاڵیان دەربڕیوە، لە گوندی شاکەل و ژاڵەی حاجی قادر هەست بە شادومانی کراوە. شیوعییەکان چوونەتە بەردەم ماڵی بەگزادەکان. لە گوندەکانیش کادرەکانی وەک مەلا سلێمان و سۆفی عەبدولقادری قولەبەرز و حەسەنی حاجی قادری شاتری بوون. پەلاماردانی ماڵی بەگزادەکان پەیوەندی بە نزیکایەتییانەوە هەبووە لەگەڵ بنەماڵەی پاشایەتی. (بەگزادەکانی جاف پێش شۆڕش وەک یەکێک لە گەورەترین خاوەن موڵک لە عێراق ناویان هاتووە لەسەر ئاستی هەرسێ لیوای کەرکوک سلێمانی و دیالە)، کە بەهۆی شۆڕشەوە ٨٥٪یان لە دەستدا بە پێی یاسا. تا ناچار بوون کەلار جێبهێڵن.

لە باسی دووەمدا باس لە پەنابردنی بەگزادەکانی جاف دەکرێت بۆ ئێران. دوای لە دەستچوونی بەشێکی زەویوزار و پێگەی کۆمەڵایەتی و سیاسییان، لە ساڵی ١٩٥٩ بۆ خانەقین و بەغدا و ئێران بڕۆن. کە ژمارەیان بە ١٢ هەزار مەزەندە کراوە کە زۆربەیان جافەکان بوون. عەبدلکەریم هەوڵیداوە داود بەگ لە عێراق بمێنێتەوە، ڕازی نەبووە چونکە پاشای کوشتووە و ئەوەی بە هۆکاری نەمانەوەی باسکردووە. لە تاران هاوکاری بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد دەکەن و پلە و پۆستیان لە ئێران وەرگرتووە , سەردار جافی کوڕی دیداری مام جەلال و باڵوێزی عێراقی سازکردووە و مام جەلالی کردووەتە خاوەن پاسەپۆرت. مام جەلال دەڵێت: زیندانی نوگرە سەلمانی عێراق لە مانەوەم لە ئێران بە باشتر دەزانم.

تەوەری دووەم تایبەتە بە چالاکی حزبی شیوعی لە کەلار و سەرهەڵدانی بزوتنەوەی پشتیوانانی ئاشتی لە ناوچەی شێروانەدا (١٩٥٩)، شێخ عەتا ڕۆڵی گێڕاوە لە ڕێکخستنی چالاکییەکان، لە ڕێگەی ئەحمەد فەتاح ڕۆستەمەوە عەشیرەتی عەمەڵە لە هۆزی جاف لە کەلار زۆربەیان بوونەتە شیوعی. لیژنەی کفری چالاکبوونە و بڵاوکراوەی (تەریق

ئەلشەعب)یان پێگەیشتووە و ئابوونەیان داوە. تەنانەت لیژنەی چالاكییان هەبووە كە دیارترینیان سەعید جەعفەر بووە. جگە لە گوندەكان. لە دوای ساڵێك و لە یادی شۆڕشدا مەلا سلێمان لە زەماوەنگە ئاهەنگێكی گەورە ساز دەكات. نیگەرانی بەگزادەكان هانیان دەدات بچنە ریزی پارتییەوە. ناكۆكییەكان زۆربوون و تا لە ململانێی فكرییەوە بۆ چەكداری گۆڕاوە. هەر بۆیەش ساڵی (١٩٥٩) بنكەیەكی پۆلیس هێنراوەتە كەلار، كەچی چەند كەسێك چوونەتە ریزی بزوتنەوەی ئاشتی جیهانییەوە تا شەڕ وماڵوێرانی دووبارە نەبێتەوە.

تەوەری سێیەم باس لە گەڕانەوەی مەلا مستەفای بارزانی لە سۆڤییەت و چالاكبوونی پارتی لەكەلاردا دەكات، كورد بە ئومێدەوە لە شۆڕشی روانیوە و برایم ئەحمەد دوای كاتژمێرێك بە ناوی لیژنەی كەركوكی پارتییەوە برسكەی پیرۆزبایی ناردووە. بارەگای پارتی لە كەلار (١٩٥٩) دەكرێتەوە. خەڵك پێشوازییان لێدەكات. پارسەنگی هێز دەگۆڕێت و ئەوان بەهێز دەبن. رووداوەكەی كەركوك كاریگەری لەسەر حزبی شیوعی هەبووە. پەیوەندی كورد و عەبدلكەریم وردەوردە بەرەو لاوازی چووە، لە ساڵی (١٩٦١) بارزانی لەسەر داوای مەكتەبی سیاسی لە بەغداوە دەگەڕێتەوە كوردستان. بەوەش بارەگاكانیان لە كەلار و ناوچەكان دادەخرێت و ئەندام و لایەنگرانیان دەستگیركراون.

تەوەری چوارەم تایبەتە بە شۆڕشی ئەیلول (١٩٦١-١٩٦٤) كە دوای تێكچوونی پەیوەندییەكان دەستپێدەكات، لە (٩ی ئیلولی ١٩٦١) یەكەمین تەقەی شۆڕش لە بەردەم تونێلەكەی دەربەندیخان لە نێوان سوپا و هۆزەكانی ئەو سنوورەدا روویدات. تەنانەت برایم ئەحمەد ئەم قەرەباڵەخییە چییە خۆ ئێمە بڕیاری شۆڕشمان نەداوە؟ لە وتاری كردنەوەی بەنداوی دەربەندیخاندا قاسمی هێرشی كردووەتە سەر كورد و بە چەتە و هەڵگەڕاوەی لە قەڵەمداون. (یەكەمین چالاكی هێزی بنكەی بەمۆ بە دەستبەسەرداگرتنی مووچەی ناحییەی مەیدان دەستی پێكردووە، بڕەكەی ٢٠٠٠ دینار بووە). ئەمەش رێك پێناسەكەی قاسمی بۆ كورد دەرخستووە. بەهۆی شۆڕشەوە ساڵی خوێندنی (١٩٦٣-١٩٦٤) قوتابخانە بە رووی منداڵاندا داخراوە. ترس و تۆقاندن و كوشت و بڕ روو لە خەڵكی ناوچەكە دەكات و چەندین شەڕی خوێناوی روودەدات و خەڵك ئاوارە بوون.

تەوەری پێنجەم تایبەتە بە ململانێ ناوخۆییەكانی پارتییەوە لە ساڵی (١٩٦٤-١٩٧٠)، كە لە نێوان باڵی مەكتەبی سیاسی و سەركردایەتیدا هەبوون، وەك هەمیشەش ئۆباڵی

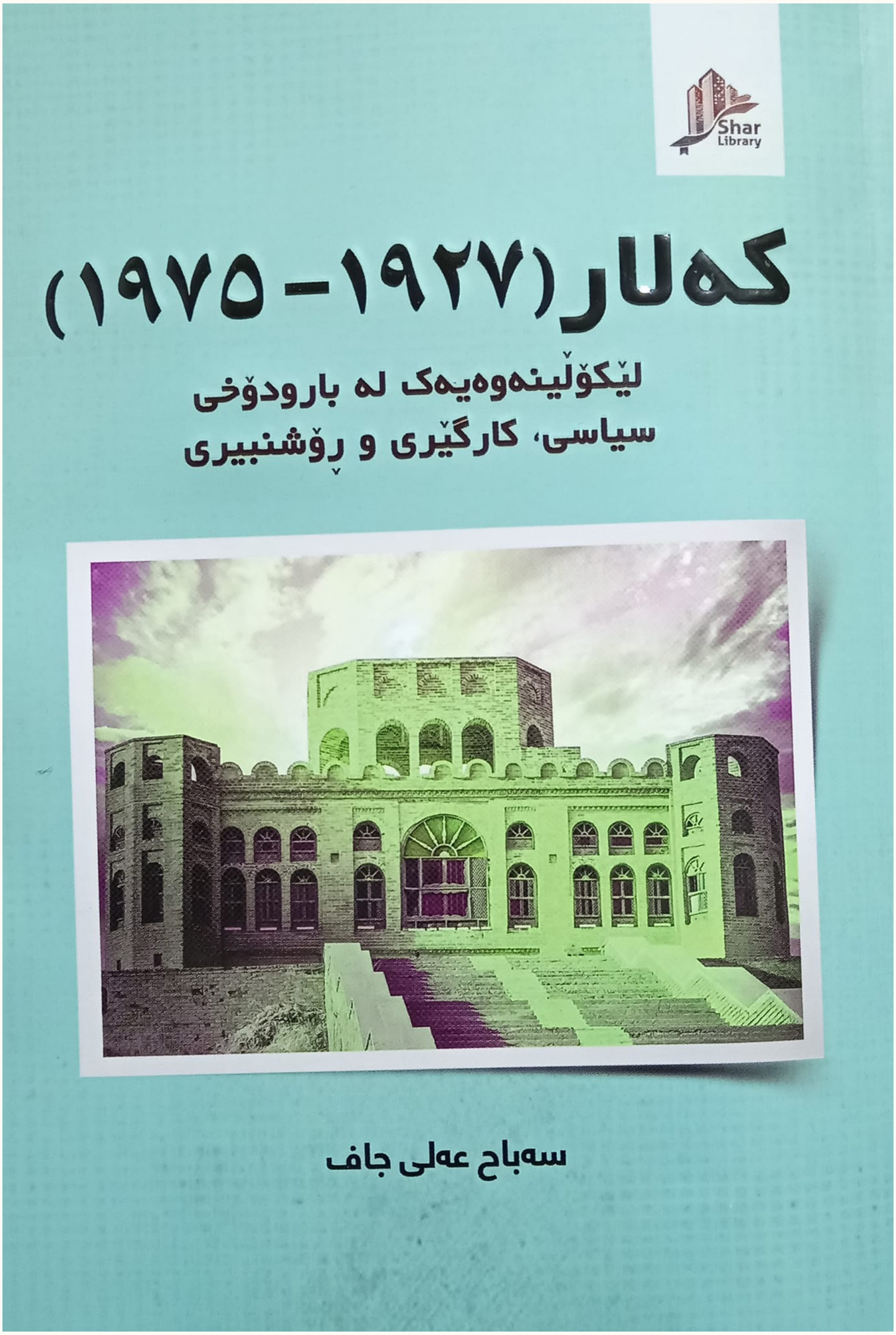
Shar Library
کەلار (١٩٢٧-١٩٧٥)
لێکۆڵینەوەیەک لە بارودۆخی
سیاسی، کارگێڕی و ڕۆشنبیری
سەباح عەلی جاف

ململانێکان دەخرێنە سەر ئەویتر، لە (١٠ی شوباتی ١٩٦٤) ئاگربڕ لە نێوان عەبدلسەلام عارف و بارزانیدا دەکرێت، کە ئاگر بە ناکۆکییەکانەوە دەنێت. باڵی مەکتەبی سیاسی دوای کەمتر لە دوو مانگ لە ماوەت کۆنفرانسێک دەبەستن و دەسەڵاتەکانی بارزانی سنووردار دەکەن، لە دوای سێ مانگ بە ئامادەبوونی (٤٥٠) ئەندام لە قەڵادزە کۆنگرەی شەشەم دەبەسترێت و چوار ئەندام لە حزب دەردەکرێن کە (برایم ئەحمەد و مام جەلال)ی تێدا دەبن. لە ساڵی (١٩٦٦) کەلار بووەتە یەکێک لە بارەگا سەرەکییەکانی باڵی مەکتەبی سیاسی. لە ساڵی (١٩٦٧) کۆنگرەی شەشەم دەبەستن، لە ڕاسپاردەکانیدا هاتووە (ئەوان دەچنە بەغداد و لەگەڵ حکومەت ڕێکدەکەون، ئەو پەیکەرەی دروستمان کرد، دەیشکێنین). باڵی مەکتەبی سیاسی بە جەلالی و باڵی بارزانیش بە مەلایی ناسێنرابوون. دژی شەڕی براکوژی، زۆرێک لە پێشمەرگەکان وازیان هێناوە.

تەوەری شەشەم بەیانی ١١ی ئادار- بەرپابوونی شەڕ لە نێوان کورد و حکومەت و لابردنی کەلار و قەزا کوردییەکان لەسەر پارێزگای کەرکوک (١٩٧٠-١٩٧٥) دەکات. جەلالییەکان پاڵپشتی مەلاییەکانییان کردووە و پشتگیری بەیانەکەیان کردووە و بە دەستکەوت بۆ کوردیان زانیوە. لە کەلار (١٩٧٠) کۆنگرەی کۆتایهێنان بە کارەکانی بەڵی مەکتەبی سیاسی بەستراوە. بە زۆرینەی دەنگ بڕیاردراوە لەگەڵ پارتیدا تێکەڵ ببنەوە، بەمەرجێک سێیەکی ئەندامانی لق لە باڵی جەلالی بێت، بۆ پێشمەرگەش ئازادن وازدەهێنن یان بە پێشمەرگەی پارتی دەمێننەوە. ئەمەش ئاماژەیەکی روونە کە ململانێکان بۆ پۆست و پلە بوون و هیچی تر.

گەرمیان بەهۆی نزیک لە ناوچەکانی عەرەبنشینەوە، بووە ئامانجی بەعەرەبکردنی بەعس، دانووستاندنی (١٩٧٤) بە سەرۆکایەتی ئیدریس بارزانی بۆ ڕاگەیاندنی ئۆتۆنۆمی، بەبۆنەی نەبوونی کەرکوک و خانەقینەوە، نەگەشتە هیچ ئەنجامێک، بارودۆخی خەڵک دیسانەوە تێکدەچێت و شەڕ و ماڵوێرانی دووبارە دەبێتەوە. ململانێکان ڕەهەندێکی نێودەوڵەتی وەردەگرن و (ڕیکەوتننامەی جەزائیر) کۆتایی بە شۆڕشی ئەیلول هێنا. بەعسیش بۆ جێبەجێکردنی پلانەکانی، دەستکراوەتر بوو. کوردەکان ڕاگوێزران و عەرەبیان لە جێگە نیشتەجێ کرا. لەو چوارچێوەیەدا کەلار وەک قەزایەکی تازە دروستکراو، لە ساڵی (١٩٧٥) لەسەر کەرکوک لادرا و خرایە سەر پارێزگاری سلێمانی.

بەشی سێیەم و کۆتایی کتێبەکە تایبەتە بە بارودۆخی کارگێڕی و ژیانی ڕۆشنبیری لە کەلاردا (١٩٢٧-١٩٧٥)، کە لە پێنج تەوەردا بە وردی تیشکی خراوەتە سەر، گرنگترین تەوەری ئەم بەشە تایبەتە بە بەقەزابوونی کەلارەوە لە (٢٨ی شوباتی ١٩٧٠)، کە پێشتر تا ئەو ڕێکەوتە سەر بە ناحیەی شێروانەی قەزای کفری بووە. ئەم بەشەیان هیچ قسەیەکم نییە لەسەری، چونکە تایبەتن بە مەرسوم و ڕێکارە یاساییەکان و خزمەتگوزارییەکانەوە. قەزای کەلار سنووری کارگێڕی هەردوو ناحیەی (شێروانە و پێبان) پێکهاتووە. یەکەم قایمقام (جەلال بیلال مستەفا) و دواتر (عەبدولستار تایر شەریف ١٩٧١) بووەتە دووەمین قایمقام. خاوەن وتەی (کەلار جێگەی ژیان نەبوو). زانیارییەکانی ورد و گرنگن، بۆ نموونە، کەلار لە کۆتاییەکانی سەدەی (١٩) مزگەوتی تێدا کراوەتەوە، کەچی لە ساڵی خوێندنی (١٩٣١-١٩٣٢)دا یەکەمین قوتابخانەی تێدا کراوەتەوە. کە ئەمەش بۆ هەوڵی حەمە بەگی جاف دەگەڕێتەوە. لە سەرقەڵاش لە ساڵی (١٩٤٢) قوتابخانە کراوەتەوە. هەروەها وەک پەروەردەکارێک سەرنجی ئەو ماوانەم داوە کە خوێندنی تێدا ڕاگیراوە، کە بەهاری (١٩٤٦) بە هۆی نەخۆشی (ڕەشە گرانەتا) کە لە ئێرانەوە هاتووە، بۆ ماوەی مانگونیوێک قوتابخانە ڕاگیراوە. لە پاش شۆڕشی (١٩٥٨) بە بڕیارێکی ئەنجوومەنی وەزیران هەموو منداڵانی کەلار بە دەرچوو دانران، کە بە ساڵی (زەحف) ناسراوە. لە ساڵی خوێندنی (١٩٧١-١٩٧٢) یەکەمین ناوەندی لە کەلار کراوەتەوە.

تەوەری پێنجەم و کۆتای، تەرخانە بۆ بارودۆخی ڕۆشنبیری کەلار و ڕۆڵی نووسەر و ئەدیبانی لە گۆڤار و بڵاوکراوە کوردییەکاندا. نووسەر باس لە ڕۆڵی کردنەوەی مزگەوت قوتابخانە لەکەلاردا، دەبەستێتەوە بە نزیکی شارەکەوە لە هەردوو شاری خانەقین و کفری. مەحموود پاشای جاف سەرۆکی هۆزی جاف لە پێشەکی ئەو کەسانە دێت کە شیعریان نووسیوە. جگە لە نووسەرانی خۆی، کەسایەتییەکان سەردانی ناوچەکەیان کردووە وەک عەلادین سەجادی و حەمەحسێن کیمنەیی، یادەکانی نەورۆز بەرز ڕاگیراون و چالاکی جۆراوجۆری تێدا ئەنجامدراوە. نووسەرانی ناوچەکە لە گۆڤارەکانی گەلاوێژ و هیوا و هەتاو و هاوکاری دا بەرهەمی خۆیان و وەرگێڕانیان بڵاوکردووەتەوە. لە بەهاری ١٩٦٢ لە گوندی شاکەل، فەرهاد شاکەلی بڵاوکراوەیەکی دەستنووسی بەناوی (لادێ)وە دەرکردووە. دوای سێ ساڵ ئەحمەد شاکەلی لە (دێبنە) بڵاوکراوەی دەستنووسی (هەللولیا) بە کوردی و عەرەبی دەرکردووە. جگە لەمانەش لە قەزای کفریدا فەرهاد شاکەلی و لەتیف هەڵمەت ژمارەیەک بڵاوکراوەیان دەرکردووە، وەک (بەرزنجە، باوەشاسوار، شەپۆلەکان). گەورەترین

بزوتنەوەی ڕۆشنبیری ساڵی (١٩٧٠) ئەم ناوچەیە، بەیاننامەکەی گروپی کفرییە، کە لەتیف هەڵمەت و فەرهاد شاکەلی و ئەحمەد شاکەلی لە بارەی نوێگەریی شیعری کوردییەوە بڵاویان کردوە، لە بەرانبەر هەوڵەکانی گروپی (ڕوانگە).

لە کۆتایدا دیسانەوە وێڕای دەستخۆشیم لە نووسەر، دیکۆمێنتکردنی (٤٨) ساڵی پڕ ڕووداوی ناوچەیەکی گەشەسەندوو، ئاسان نییە، بێلایەنی نووسەر بە کتێبەکەوە دیارە، هەندێک هەڵەی ڕێنووسی و زمانەوانی هەیە کە زۆر کەمن، نەبوونەتە ڕێگر لەبەردەم پووختەی کتێبەکەدا. کتێب بە سانایی نایەتە نووسین، چەند کەسێک دەستبار دەکەن و بەرهەمێک دەخەنە خزمەتمانەوە، دەستیان خۆشبێت.

سیروان سلێمان

کتێبی لێکۆڵینەوەیەک لەسەر شارۆچکەی ڕزگاری

دەروازەیەك

لە ساڵی (١٩٨٥) , بەپێی ڕاپۆرتێکی نهێنی , حەسەن عەلی مەجید ناسراو بە (عەلی کیمیاوی) , ئاراستەی ناحیەی تیلەکۆ و قەزای کەلاری کردووە، دوو شوێنی جیاواز لە ناوچەی گەرمیان دەستنیشاکرا، لە دەشتی شاکەل ناحیەی سمودی نزیک لە کەلار و شۆڕش لە چەمچماڵ. لە پێش دروستبوونی ناحیەی سمود شوێنی چاندنی گەنم و جۆ بووە، ئەم دەشتە شوێنێکی تەخت و و لماوی بووە بە دەشتی (تەختە نەختە) ناسراوە، پلەی گەرمی بەرزە، ڕێبوار بە ئاسانی نەیدەتوانی لە نێوان گوندی کارێزەی حەمە کەیفە و کەلاری کۆن بەبێ هەڵگرتنی ئاو تێپەڕێت، پاسەکەی حاجی حەسەن فەرەج لە گوندی شێخ لەنگەرەوە بۆ بنگرد و لەویشەوە بۆ ناحیەی سەرقەڵا و بۆ قەزای کفری هاتوچۆی کردووە، لە نێوان ساڵانی (١٩٦١- ١٩٧٥) خەڵکی گوندەکانی دەوروبەری سوودیان لە پاسەکە بینیووە.

بۆ دروستکردنی کۆمەڵگایەکی زۆرەملی , بە سێجار لە گوندەکان خەڵک کۆکرایەوە، بە پێی پلانێکی بۆ داڕێژراوی سەربازی کاری لەسەر کراوە، لە سەرەتاکانی قۆناغەکانی شاڵاوی ئەنفال بە هەشت قۆناغی جیاواز ناوچە ڕزگارکراوەکانی ژێر قەڵەمڕەوی هێزەکانی پێشمەرگەی گرتەوە، هێزەکانی پێشمەرگە بۆ یەکەمجار کەوتنە شەڕێکی بەرەیی لە بەرامبەر سوپای عێراق لە ماوەی شەش مانگدا شکستیان هێنا، سوپای عێراق لە (٦٠٪) هێزەکانی لە پرۆسەی ئەنفال لە بردنی خەڵک و ڕووخاندنی گوندەکان خستە خزمەتی بەرنامەکەیەوە، ئەو خەڵکانەی ئەنفال نەکران لە چوارچێوەی کۆمەڵگای زۆرەملێی بە

ڕەبیە چنراو کۆکرانەوە، ئەو خەڵکانە لە خەڵکانی گوندەکانی دەوروبەر لە ناحیەکانی سمود و شۆڕش بوون.

لە ساڵی (١٩٨٧) لە سەرەتای دروستبوونی ناحیەکەوە (ڕەفعەت محەمەد عەلی مشیر) یەکەمین بەڕێوەبەری ناحیەی سمود بووە، لە ڕێگەی ئەندازیاری شارستانی (شێخ نوری) بڕی (١٢٩٧٥) پارچە زەوی بەسەر هاوڵاتیاندا دابەشکراوە، لەگەڵ بونیادنانی ناحیەکان بە پرۆگرامێکی پەروەردەیی سەدامی بۆ ئەوەی بیر و هۆشی منداڵانی کورد بسڕێتەوە، بە فشاری حکومەت بەبێ داهات و ژیانێکی دڵنیا , خەڵکەکە ژیانێکی ناڕەحەت و ناهەمواری بوو , لە هەمانکاتدا خەڵکەکەی لە ژێر چاودێریکی چڕی سەرانی ڕژێمدا بوون، زۆربەی زۆری خەڵکەکەی کەس و کارەکەی لەلایەن حکومەتی عێراقەوە بێسەرشوێنکرابوون، لە دوای شەش مانگ جارێکیتر پەیوەندی نێوان ڕێکخستنەکان و پێشمەرگە پارتیزانەکان بەسترایەوە، لە ڕێگەی ڕێکخراوی سلێمانی , موچە بۆ پێنج خانەوادەی شەهیدی سەنگەر لە ناحیەی سمود بۆ خێزاندار (١٥٠) دیناری سویسری و بۆ سەڵت (١٠٠) دیناری سویسری لە نێوان ساڵانی (١٩٨٨-١٩٩١)دا بڕایەوە، ئەوانیش: شەهید مام سلێمان تەپەسپی، شەهید مام ساڵەح سەید مرادی، شەهید مام باپیر، شەهید خالد گەرمیانی و شەهید ئەحمەد حاجی محەمەد بەلەگە بوون.

پێشمەرگە پارتیزانەکان بە چوار ڕەتڵ لە سنوری ناوچە قەرەچۆڵبڕاوەکانی گەرمیان بە سەرپەرەشتی (عوسمان حاجی مەحمود، مەحمود سەنگاوی، کوردۆ قاسم و حمەڕەش) مانەوە , لەگەڵ هاتنە خوارەوەی دانیشتووانی گوندەکان , ئەوەی تەمەنی بۆ سەربازی بوو ڕەوانەی خوارووی عێراق کرا و بوون بە سەربازی عێراقی , سەرەڕای ئەو هەموو ستەم و چەرمەسەری دەرحەق بە کۆمەڵانی خەڵک کرا، سوپای عێراق پەلاماری کویتیدا و داگیریکرد، ویستی بیکاتە پارێزگایەک لە عێراق , بۆشاییەکی گەورە لە ناوچەکە دروست بوو، بە سوود وەرگرتن لە ماندبوونی سوپای عێراق لە شەڕی هەشت ساڵەی عێراق و ئێران، شەڕی سڕینەوەی ناسنامەی کورد، هێزەکانی پێشمەرگە خۆیان یەکخستەوە , بەناوی بەرەی کورستانی لە ١٩٩١/٣/٥ لە چوارقرنەوە بۆ ڕانیەوە دەستکرا بە ڕاپەڕین بە هاوکاری کۆمەڵانی خەڵک , بەشێک لە خاکی کوردستان کەوتە ژێر قەڵەمڕەوی هێزەکانی پێشمەرگە لە چوارچێوەی بەرەی کوردستانیدا، بەڵام جارێکیتر سوپای عێراق خۆی ڕێکخستەوە و پەلاماری هێزەکانی پێشمەرگەیدا , کۆڕەوی بە دوای خۆیدا هێنا ,

خەڵکی تا سنوری ئێران ڕۆیشتن، دوای گەڕانەوەی هاوڵاتیان لە ئێران، لە ساڵی (١٩٩٢) هەڵبژاردنی پەرلەمانی کوردستان کرا، حکومەتی هەرێمی کوردستان پێکهێنرا.

لە دوای پێکهێنانی حکومەت , زنجیرە قەیرانێکی کاریگەر بەسەر دۆخی هاوڵاتیاندا هات، هەر لە قاتوقڕی , گرانی و برسیەتی بەرۆکی تەواوی هاوڵاتیانی گرتەوە، هاوکاتیش چەندین شەڕی ناوخۆی بەرۆکی لایەنە سیاسیەکانی گرتەوە، حکومەتی هەرێم نەیتوانی پیادەی دەسەڵاتی خۆی بکات و بە لاوازی مایەوە تا گەیشتە ئەنجومەنی شارەوانیەکان.

هەڵکەوتەی جوگرافی سمود و پەرەسەندنە کارگێڕییەکانی

هەڵبژاردنی شارەوانییەکان لە ٢٠٠٠/٢/١٦ ئەنجامدرا، دوای دروستبوونی ئەنجومەنی شارەوانیەکان لەلایەن هاوڵاتیانەوە دەنگیان پێدرا و بوونە نوێنەری ڕاستەقینەی هاوڵاتیان و سەرکەوتنیان بە دەستهێنا , سەرەنجتان ڕادەکیشم بۆ لیستی ناوەکان لەسەر ئاستی ئەنجومەنی شارەوانی ڕزگاری، ئەوانیش:

ز	ناوی سیانی	پلە
١	تەیمور نامیق محەمەد ئەمین	سەرۆکی ئەنجومەنی شارەوانی
٢	ئەنوەر ئەمین ڕۆستەم	ئەندامی ئەنجومەنی شارەوانی
٣	عەلی ئەحمەد شاسوار	ئەندامی ئەنجومەنی شارەوانی
٤	تەها عەبدولکەریم مستەفا	ئەندامی ئەنجومەنی شارەوانی
٥	حمەتالیب حمەساڵەح قادر	ئەندامی ئەنجومەنی شارەوانی
٦	عەبدوڵلا عەزیز محەمەد	ئەندامی ئەنجومەنی شارەوانی
٧	سابیر محەمەد ڕەحیم	ئەندامی ئەنجومەنی شارەوانی

بەپێی نووسراوی فەرمی ئەنجومەنی وەزیرانی کوردستان لە ٢٠٠٠/١١/٢٠ , ناوی ناحیەی سمود گۆڕدرا بۆ (ناحیەی ڕزگاری)، لە ئێستادا ئەندامانی هەڵبژێراوی ئەنجومەنی شارەوانییەکان کۆمەڵێک موختار لە جێگایان دانراوە بۆ بەڕێوەبردنی ئیش و کارەکانی هاوڵاتیان , ناحیەی ڕزگاری , یەکێکە لە ناحیەکانی هەرێمی کوردستان سەر بە قەزای کەلارەوە و دەکەوێتە باشوری ڕۆژهەڵاتی هەرێمی کوردستانەوە، ناحیەی ڕزگاری لە باکورەوە , ناحیەی باوەنوور و لە باشوورەوە ناحیەی کۆکز و لە خۆرئاواوە ناحیەی

سـەرقەڵا , لـە خۆرهەڵاتـەوە قـەزای کـەلارە، بەپـێ نەخشـەکەی ناحیـەی ڕزگاری شـێوەی دەمانچەیی لـە خۆگرتـووە، ناحیەکـە لـە (١٢) گـەڕەک پێکهاتـووە و باشـترین ماسـتەر پلانـی هەیـە، هۆکارەکـەی بـۆ ئـەوە دەگەڕێتـەوە لەسـەر زەویەکـی چـۆڵ نەخشـەی بـۆ دانـراوە، بـەدەر لەوەیـش لـە دوای هەڵبژاردنـی شـارەوانیەکان , بـە قۆناغـی بوژاندنـەوەی ناحیەکـە دادەنرێت، گەڕەکی ئەنفالەکانی بۆ زیاد کراوە بە هەمان ماستەر پلانـی پێشووی ناحیەکە , هەروەهـا گەڕەکـی تـری بۆ زیاکراوە و لـە فراوانیدایـە، لـە ئێسـتادا (٧٣) گونـدی لەسـەرە، ڕێـژەی بـاران بارینـی ناحیەکـە مـام ناوندە، بۆ ئـاوی خواردنـەوەی پشـت بـە ئـاوی ژێـر زەوی دەبەسـترێت , خاکەکـەی دەوڵەمەنـدە بـە گژوگیـای سروشـتی و بـەهارە .

لـە سـاڵی (١٩٨٩) لـە (١٧) سـجلی تاپـۆی تایبـەت لـە مـاوەی (١٢) سـاڵدا، مامەڵـەی (٥٠٠ ,٥) مامەڵـەی تاپـۆ لـە خانووبـەرەی گەرمیـان پارێـزراوە، ئـەوەی جێـگای نیگەرانییـە (٧٫٥٠٠) خانـووی بـێ تۆمـاری تاپـۆ ماوەتـەوە، کێشـە سـەرەکیەکانی ناحیەکـە لـە ڕێگـەی ئاشـتەوایی کۆمەڵایەتـی چارەسـەر دەکرێـت، دوای ڕێکەوتـن ڕێـککارە یاسـاییەکانی تاپـۆ ڕێـڕەوی خـۆی وەردەگرێـت، لـە دوای چالاکبوونـی حکومەتـی هەرێمـی کوردسـتان , بـە شـێوەیەکی گشـتی خەڵـک لـە گوندەکانـەوە هاتـە شـارەکانەوە بـە مەبەسـتی دامەزرانـدن و بـوون بـە موچەخـۆر , ئەوەیش ژێر خانـی ئابوری گوندەکانـی هەڵوەشـاندەوە و بارگرانیەکـی ئێکجـار زۆری کەوتـە سەرشـانی حکومـەت، لـە سـاڵی (١٩٨٧) تاوەکـو ئێسـتا سـەرجەم دام و دەزگاکانـی ئەمنـی و خزمەتگـوزاری و پەروەردەیـی و ڕۆشـنبیری و دامـەزراوە حکومیـەکان لـە ناحیەکـەدا لـە خزمەتـی هاوڵاتیاندایـە، ئـەوەی لـە نێـو ناحیەکـەدا بونـی نەبێـت تەنیـا لـە نەبوونـی بانـک بـۆ دابەشـکردنی موچـە و وەرگرتـن و خەرجکردنـی پـارە بـۆ پـرۆژە خزمەتگوزارییـەکان، لـە نێـو ناحیەکـەدا (٦) ئامادەیـی و (٢٧) قوتابخانـەی بنەڕەتـی و(١٣) مزگـەوت و زیـاد لـە (٥٥) نووسـەر و ڕۆنامەنـووس و چالاکـەوان و ڕۆشـنبیر و ڕاگەیاندنـکاری لـە خۆگرتـووە، ڕۆژنامـەی (داینەمـۆ) مانگنامەیەکـی گشـتی سـەربەخۆ بـوو، کۆمەڵێـک گەنجـی ناحیـەی ڕزگاری دەریانکـردووە، سـەرۆکی ئەنجومەنـی بەڕێوەبـردن (ڕێبیـن تـەها لێخۆڕەیـی)، ژمار(٠)ی لـە کۆتایی تشـرینی دووەمـی سـاڵی (٢٠٠٤) بڵاوکرایـەوە، (١٤) ژمارە و پاشـکۆیەک بەنـاوی (نەعەلەشـۆ)ی لێبڵاوکرایـەوە .

هەڵکەوتـەی جوگرافیـای ناحیەکـە گونجـاوە , نزیکـە لـە قـەزای کـەلار و خواسـتێکی زۆر لەسـەر زەوییەکانـی ناحیەکـە دروسـت بـووە، بەدەرلـەوە ڕێـژەی دانیشـتووانی ناحیەکـە لـە

زۆربوون و هەڵکشانی بەردەوامدایە، سەبارەت بە کار و کەسابەتی هاوڵاتیان جوڵەی کارکردن تێدا دەبینرێت، وێرای گەشەکردن و زۆربوونی ژمارەی دانیشتووان , کەمتر بە بەراورد بە پرۆژە خزمەتگوزارییەکان دەچێتە خزمەتی هاوڵاتیانەوە، ئێستا حکومەت , کەمی خزمەتگوزارییەکان بۆ قەیرانی ئابوری لە کوردستان دەگەڕێنێتەوە .

دۆخی کۆمەڵایەتی لە ناحیەکەدا

دانیشتووانی ناحیەی ڕزگاری لە خەڵکی گوندەکانی دەوربەریەوە هاتوون، لە نێو پانۆرامای ناحیەکەدا شوێنیان دیارە، پەیوەندی کۆمەڵایەتی بەهێزە و تەواوی عەشیرەت و هۆزەکان لە پرسە کۆمەڵایەتی و ئاینیەکان بونیان هەیە، کەسایەتیە کۆمەڵایەتییەکان لە چارەسەری کێشەکان ڕۆڵیان هەیە. سەبارەت بە ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگای مەدەنی بە شێوەی بچڕ بچڕ کار و چالاکی خۆی ئەنجام دەدات، کار و چالاکییەکانی بۆ مەبەستی بەرزکردنەوەی ئاستی وشیاری تاک و بەرەودان بە کاری ڕووناکبیری لە ناحیەکەدا بونی هەیە، لە ئێستا ڕێکخراوەکان زۆربەی زۆریان ڕۆڵ و چالاکیان لاوازە , هۆکارەکەی دەگەڕێتەوە بۆ بڕینی شایستە داراییەکان لە ساڵی (٢٠١٤) لەلایەن حکومەتی هەرێمی کوردستانەوە، لە ئێستا نەک لە ئاستی ناحیەی ڕزگاری , دەتوانین بڵێین لە ئاستی گەرمیان تەنیا ڕێکخراوێک زۆر چالاکە بە ناوی (ڕێکخراوی هاوکاری ئەڵمانی) , ڕۆڵێکی زۆر باش دەبینێت لە ناوچەکەدا , لە (٧/ ٩ / ٢٠١١) بە ئامادەبوونی سەرپەرشتیاری پێشووی ئیدارەی گەرمیان , ڕەوانشاد (سەلاح کوێخا) و نوێنەری وەزارەتی داد و بەڕێوەبەری گشتی فەرمانگەکانی داد و ژمارەیەکی بەرچاو لە خەڵکی و بەرپرسانی ناوچەکە و دەوروبەر , لە مەراسیمێکی شایستەدا فەرمانگەی دادنووسی ڕزگاری کرایەوە، عەدنان مەلا ساڵح بە یەکەمین دادنووس دانرا، ئەو مامەڵانەی کە لە فەرمانگەکەدا ئەنجام ئەدرێن بریتین لە: (بریکارنامەی گشتی، بریکارنامەی تایبەت، بەڵێننامە، هۆشداری و پێڕاگەیاندن، دەستەبەری (کفالە)، تۆمارکردنی ئامێر، ڕاستاندنی مامەڵە، وەرگێڕان، پەسەندکردنی تیانووسەکان، سپاردن (الایداع) و گرێبەستەکان) , کردنەوەی فەرمانگەکە خزمەتێکی بەرچاوی بە هاوڵاتیان کردووە .

سەبارەت بە وەرزش لە ناحیەکەدا لە گەشکردن و جوڵەی باش دایە، لە ٢٠٢٤/٣/٨ یانەی وەرزشی ڕزگاری بە (١٢) یاریزانەوە توانی سەربکەوێت بۆ خولی پلە نایابی کوردستان , لیژنەی تیپە میلییەکانی ڕزگاری خاوەنی (٣٨) تیپی وەرزشی پلەیەک و پلە

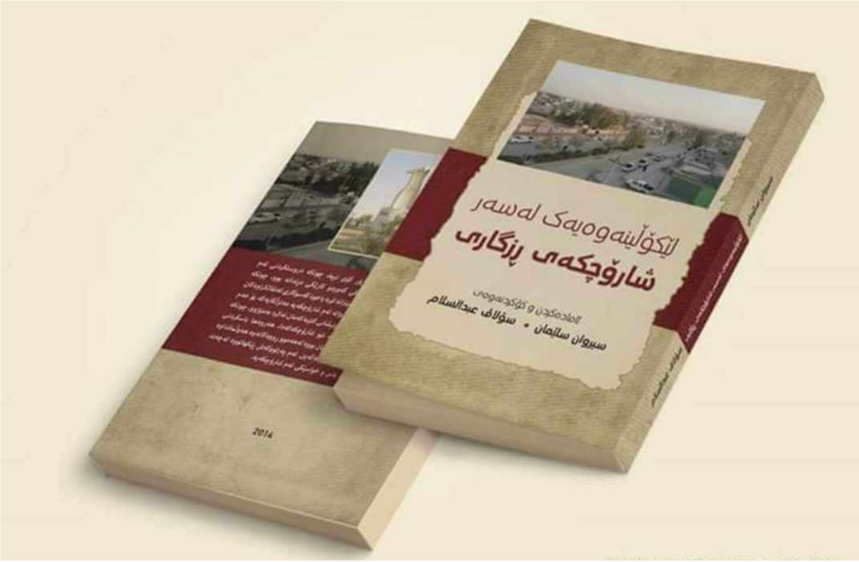

دووی لاوانـە، لـە ئێسـتادا (٦٧٧) یاریزانـی فەرمـی لـەو تیپانـەدا یـاری دەکـەن , ناحیـەی ڕزگاری سـەنتەری کۆکردنـەوەی کـەس و کار و قوربانیانـی ئەنفالـە، هەر گۆشـەیەکی ناحیەکە هەڵبدەینـەوە، بـە سـەدان و هەزاران چیرۆکـی ئەنفالی تێدایە، بەدەرلـەوە تاقانەکانـی ئەنفال بەشـێکی زۆریـان لـە ڕزگاری کۆبوونەتـەوە، چیرۆکـی ئەنفـال خەمهێنـەر و پـڕ تراژیدیایـە، نووسـەر و دەرهێنـەرەکان تـا ئێسـتا نەیانتوانیـووە کـۆی حیکاتەکانـی ئەنفال لـە نێـو کتێـب و فیلمـەکان بنووسـنەوە، ئەگـەر یەکێـک لـە خـاوەن قوربانیەکانـی ئەنفال بدوێنیـت، هێنـدە دڵ پـڕ لـە ئـازارە دەڵێـت: دوێنـی تاوانـی ئەنفـال ڕوویـداوە، دەزانـن بـۆ ؟ نەتەوەیـەک بـە نـاوی کـورد تاوانـی نەبێـت، زیندانـی بکرێـت، نـان و ئـاوی پێنەدرێـت، لـە خـوارووی عێـراق کۆمەڵکـوژ بکرێـت، تەنانـەت ئیسـک و پروسـکەکانی بـە ڕەوا نەبینرێـت بیهێنینـەوە لـە ئامێـزی نیشـمان شـاد بێتـەوە، شـێرکۆ بێکـەس کتێبـی (گۆڕسـتانی چـراکان)ی بخوێنـەوە، شـاعیرێک تـر نابینـم وەک ئـەو بتوانێـت حیکایەتەکانـی لمـان بـۆ بگێڕێتـەوە، لـە دوای ڕاپەڕینـەوە تـا ئێسـتا وەزارەتـی شـەهیدان و ئەنفالکراوەکانی حکومەتـی هەرێمـی کوردسـتان نەیتوانیـووە ئامـاری ئەنفال ڕاسـت بکاتـەوە، لـە ڕێگـەی ئەنجومەنـی گوندەکانـەوە زۆر بـە ئاسـانی دەتوانێت کاری لەسـەر بـکات، بەدەرلـەوە پێویسـتە کـەس و کاری قوربانیـان ئەنفال داواکاری پێشـکەش بـە حکومەتـی هەرێمـی کوردسـتان بکـەن تـا نـاوی (شـەهیدانی جینۆسـاید) لـە کتێبێـکدا بڵاوبکرێتـەوە، لەسـەر بودجـەی کـەس و کاری ئەنفـال لـە هەر لادێیـکدا دیـوار

بەندێک بۆ ئەنفالکراوەکان دەکرێت، ئەمەیش هاوکارە بۆ سەغکردنەوەی ئاماری قوربانیان ئەنفال، ئەوەی لە وەزارەتی شەهیدان و ئەنفالکراوەکان دەستکەوێت ناوی واریسی شەهیدان و ئەنفالکراوەکانە، ڕێکخراوەکانی تایبەت بە جینۆساید و ئەنفال ئەرکی خۆیان جێەجێنەکردووە، لە چوارچێوەی چالاکی بچوکی ناوچەیی خۆیان سەرقاڵکردووە.

لێرەدا پێویستە تیشک بخرێتە سەر ناوی ڕێکخراوەکانی کۆمەڵەی داکۆکی لە پرسی ئەنفال، ڕێکخراوی چواردەی چوار، ڕێکخراوی ئاسۆی زیندانیانی سیاسی و نەوەکانی ئەنفال، ڕێکخراوی ناسنامە، ڕێکخراوی کوردۆ سایت چات، گروپی تاقانەکانی ئەنفال و ئەمساڵیش لە یادی ئەنفالدا , سەنتەری جینۆسایدی زانکۆی گەرمیان کرایەوە، سەرەڕای ئەم تاوانە گەورە جینۆساید کە دەوڵەتی لەسەر بونیاد دەنرێت، لەسەر ئاستی ناوخۆی تاوانی ئەنفال بە جینۆساید ناسێندراوە , بەپێی بڕیاری دادگای باڵاکانی تاوانەکانی عێراق بە بڕیاری مادەی (١) ساڵی (٢٠٠٧) کە سەرانی ڕژێمی پێشوو دادگاییکران، بەڵام دەسەڵاتدارانی هەرێمی کوردستان نەیتوانیوە لە ڕووی سیاسی و دبلۆماسی کاری لەسەر بکەن، حکومەتی عێراقی میراتگر لە یادی ئەنفال داوای لێبوردن لە خەڵکی کوردستان بکات، داوای لێبوردن لە ڕووی مەعنەوییەوە لە کەس و کاری قوربانیانی ئەنفال لە مادی گەورەتر و گرنگترە، لە ئاستی وڵاتە جیاوازەکان , ئەنفال لە چەند وڵاتێک لە پەرلەمانەوە ناسێندراوە وەک نەرویج، سوید و بەریتانیا , بەڵام لە ئاستی نێو دەوڵەتی بە گشتی بەهۆی نەبونی دادگایەکی تایبەتمەند بە مەبەستی ناساندنی تاوانی ئەنفال و بێئیرادەی وڵاتان لە کاتی ڕوودانی پرۆسەی ئەنفال و ڕێگری لێنەکردنی , لە ئێستایش ئیرادەیەکی جدی نییە بۆ ناساندنی تاوانی ئەنفال.

گرفتی چاپ نەکردنی کتێبی لێکۆڵینەوەیەک لەسەر شارۆچکەی ڕزگاری

ناحیەی ڕزگاری یەکێکە لە ناحیە زیندووەکانی سەر بە قەزای کەلار، ئەم ناحیەیە مێژووەکەی زۆر نزیکە، ئاورێک بدەرە دواوە دەگاتە ئەو پەڕی , بەهۆی زۆر نزیکی مێژووەکە , زۆربەی زۆری خەڵک دەزانێت کە بونیادی ناحیەکە نراوە، لەسەرووی ئەویشەوە تا ئێستا سەرچاوەیەکمان لەسەری نییە , لەسەری نووسرا بێت، بەندە وەک نووسەرێک چەند وتارێکم لە ڕۆژنامە و گۆڤارەکاندا بڵاوکردووەتەوە، خوێندکارانی دەهاتن دەیانبرد بۆ نووسینەوەی ڕاپۆرتەکانیان، زۆربەی زۆری ڕاپۆرتەکان لاواز و کەم زانیاری بوون، بەندەیش ساڵی (٢٠١٤) کتێبێکم لەسەر (لێکۆڵینەوەیەک لەسەر شارۆچکەی ڕزگاری) بە (PDF

) لە سایتی کوردیپیدیا بڵاوکردەوە، لەسەر ئاستی گەرمیان مامۆستایان و خوێندکاران و نووسەران بۆ خوێندنەوە و ڕاپۆرتەکانیان بە دەمیەوە چوون، بەدەرلەوە لە نێو خەڵکی ناحیەکەدا زیاتر لە (٥٧) چاوپێکەوتنی مەیدانی کراوە، لەگەڵ ئەویشدا سوودمان لە (١٠) سەرچاوەی کتێب وەرگرتووە، لە ڕاستیدا کتێبەکە بۆ ڕۆژگاری ئەمڕۆ پێداویستیەکی زۆر باش و بەردەستە، سەرەڕای ئەوەیش یەکێک لە دەوڵەمەند و بازرگان و دەزگاکان نەهات ئەم کتێبە ئەلیکرۆنییە بگرێتە ئەستۆ وەک سەرچاوەیەکی مێژووی بۆ نەوەکانی داهاتوو بمێنێتەوە وچاپیی بکەن، تا ئەم و سات و کاتە لەلایەن مامۆستا سەباح عەلی جاف ئاگادار کرامەوە , پوختەیەک لەسەر کتێبەکە بنووسرێت لە گۆڤاری یادی کەلار بڵاوبکرێتەوە، ئەمە دەبێتە یەکەم خوێندنەوەی توێژینەوەکە کە ڕووناکی بە چاو ببینێت.

گرنگی کتێبەکە

لە دوای ساڵی (٢٠١٤)ەوە بڵاوکردنەوەی کتێبی ئەلیکترۆنی لێکۆلینەوەیەک لەسەر شارۆچکەی ڕزگاری دەیان خوێندکار بۆ نووسینەوەی ڕاپۆرتی بە دەستهێنانی بڕوانامەی بەکالۆریس لەلایەن بەندەوە بۆیان نێردراوە و سوودیان لێبینیووە، زۆرشەرەفمەندم یەکەم کەس بووم دەستم بردووە بۆ نووسینەوەی کارێک , هیچ کەسێک پێش بەندە دەستی بۆی نەبردووە، ئەم لێکولینەوەیە بە یەکەم سەرچاوەی زانستی دادەنرێت، هەڵبەت ئەم خوێندنەوەیش جێگای خۆی دەگرێت بەتایبەت بۆ مامۆستایانی زانکۆ و خوێندکارەکانیان لە پێدانی سەرچاوەی زانستی و دەوڵەمەندکردنی ڕاپۆرتەکانیان.

پوختەیەک لە ناوەڕۆکی کتێبەکە

خوێندنەوەیەک پوخت و کورت لەسەر لێکۆڵینەوەیەک لەسەر شارۆچکەی ڕزگاری، سەرە قەڵەمێکمان نووسیووە، کتێبە ئەلیکترۆنیەکە لە (١٧٠) لاپەڕە پێکهاتووە، هەڵبەت هاوکارێکم لە نووسینەوەی لێکوڵینەوەکە لەگەڵدا بووە، هەموو کارەکان لە ئەستۆی خۆم بووە، هاوکارەکەم کاری کۆمپیوتەری و دیزایینی کردووە , لە پێشەکی کتێبەکەیشدا تیشک خراوەتەسەری، لە خوێندنەوەی ئەم لێکوڵینەوەیەدا زانیاری زیاتر و گۆڕانکاری پێویست کراوە , کتێبی ئەلیکترۆنی (لێکۆلینەوەیەک لەسەر شارۆچکەی ڕزگاری) , لە ئامادەکردن و نووسینی: سیروان سلێمان و سۆلاڤ عبدالسلام , لە ساڵی (٢٠١٤) لە سایتی فەرمی کوردیپیدیا بە (PDF) بڵاوکراوەتەوە , لێرەدا بەخێرای گوزەرێمان بە ناوەڕۆکی کتێبەکە و هەندێک پرسی هەنوکەیی کرد و لەسەری وەستاین.

دوو دیکۆمێنت

مەرسومی کۆماری ژمارە (١٣٧)، پێکهێنانی قەزای کەلار
لە سنووری پارێزگای کەرکووک لە (٢٨ی شوباتی ١٩٧٠)دا

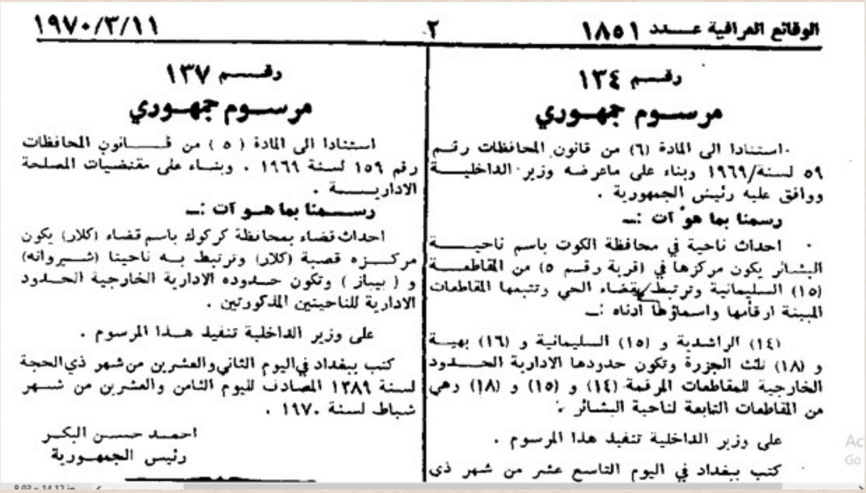

الوقائع العراقية عـــدد ١٨٥١ ٢ ١٩٧٠/٣/١١

رقـــم ١٣٤

مرســـوم جمهـوري

استنادا الى المادة (٦) من قانون المحافظات رقـم ٥٩ لسنة/١٩٦٩ وبناء على ماعرضه وزير الداخليـة ووافق عليه رئيس الجمهورية .

رسمنا بما هو آت :ـ

احداث ناحية في محافظة الكوت باسم ناحيـة البشائر يكون مركزها في (قرية رقم ٥) من المقاطعة (١٥) السليمانية وترتبط بقضاء الحي وتتبعها المقاطعات المبينة ارقامها واسماؤها أدناه :ـ

(١٤) الراشدية و (١٥) السليمانية و (١٦) بهيـة و (١٨) ثلث الجزرة وتكون حدودها الادارية الحـدود الخارجية للمقاطعات المرقمة (١٤) و (١٥) و (١٨) وهي من المقاطعات التابعة لناحية البشائر .

على وزير الداخلية تنفيذ هذا المرسوم .

كتب ببغداد في اليوم التاسع عشر من شهر ذي

رقـــم ١٣٧

مرســـوم جمهـوري

استنادا الى المادة (٥) من قـــانون المحافظات رقم ١٥٩ لسنة ١٩٦٩ . وبنـاء على مقتضيات المصلحة الاداريـــة .

رســـمنا بما هــو آت :ـ

احداث قضاء بمحافظة كركوك باسم قضاء (كلار) يكون مركـــزه قصبة (كلار) وترتبط بـه ناحيتا (شـيروانه) و (بيباز) وتكون حـدوده الادارية الخارجية الحـدود الادارية للناحيتين المذكورتين .

على وزير الداخلية تنفيذ هـذا المرسوم .

كتب ببغداد في اليوم الثاني والعشرين من شهر ذي الحجة لسنة ١٣٨٩ المصادف لليوم الثامن والعشرين من شـهر شباط لسنة ١٩٧٠ .

احمـد حسـن البكـر
رئيس الجمهـورية

سەرچاوە: (١٩٧٠)، مرسوم جمهوری، رقم ١٣٧، الوقائع العراقية، عدد (١٨٥١).

بەیانی پێکهێنانی شارەوانی نمرە (٤) لە قەزای کەلار
لە (٢٦ی حوزەیرانی ١٩٧٣)دا

بيـــان

نظراً لانتهاء مدة الاعلان المرقم ح١/٢١٣٩٩ في ١٢-٦-١٩٧٣ المنشور في الجريدة الرسمية ضمن محتويات العدد (٢٢٥٨) في ٢٦-٦-١٩٧٣ . ولعدم وقوع اي اعتراض عليه واستنادا الى الصلاحية المخولة لنا بموجب احكام المادة السادسة من قانون ادارة البلديات رقم (١٦٥) لسنة ١٩٦٤ .

قررنا احداث بلدية من الصنف الرابع في قضاء كلار التابع لمحافظة كركوك بالحدود المبينة ادناه وفقا لاحكام الفقرة الاولى من المادة الخامسة من القانون المذكـــــور .

ع . وزير البلديات

الحـــــدود

الشمال الشرقي ـ تبدأ من نقطة (ع) الواقعة شرق طريق حسن حمه على حدود قرية كلار المستثناة من التسوية وتتجه الى نقطة (أ) الواقعة في ملتقى طريقي بيرلون ـ كلار ، حمه‌كوره ـ كلار ثم الى نقطة (ب) الواقعة على حدود المستثناة وعلى مسافة (٤٠٠ م) من (أ) ثم تستمر بمحاذاة حدود مقاطعة (١٠١) بنكرد الى نقطة (جـ) التي تبعد (١٠٠ م) عن نقطة التثبيت (ن.ع. م ١٥) وتستمر بعدها بمحاذاة النهر الى نقطة (د) الواقعة في منعطفه ثم تتجه الى الجنوب بصورة عمودية الى نقطة (هـ) التي تبعد (١٠٠ م) عن (د) ومنها الى (و) التي تبعد (٤٠٠ م) عن ملتقى حدود قرية حمه‌كوره مع مقاطعة (١٢٢) شيروانة ومن (و) الى نقطة (ز) الواقعة في الملتقى المذكور .

الجنوب الشرقي ـ من نقطة (ز) بمحاذاة حدود قرية حمه‌كوره وساقية الماء الى نقطة (ح) الواقعة في ملتقى الساقية مع حدود مقاطعة (١٠١) بنكرد ومنها بمحاذاة ساقية ماء بنكرد وحدود القطعة الى نقطة (ط) الواقعة جنوب قرية شيروانة .

الجنوب الغربي ـ من (ط) الى نقطة (ى) على طريق سليمانية ـ جلولاء على مسافة (٢٠٠ م) من (ك) ثم تستمر الى نقطة (ك) في ملتقى طريق السليمانية مع طريق شيروانة كفري ومنها الى (ل) بمحاذاة المجرى ولمسافة (٣٠٠ م) من الطريق ثم تتجه شرقا الى (م) التي تبعد (٦٠٠) عن (ل) و(٢٠٠ م) عن طريق السليمانية ومن (م) تتجه الى نقطة (ن) الواقعة على طريق كلار كرده كوزينة على مسافة (٢٠٠ م) من حدود المستثناة ومنها الى نقطة (س) في ملتقى طريق كلار كواجرمك مع طريق كلار ـ سر قلعة .

الشمال الغربي ـ من (س) إلى نقطة (ف) الواقعة على مسافة (٥٠٠ م) من نقطة تفرع طريق كلار كواجرمك ومن (ف) الى (ع) .

سەرچاوە: (١٩٧٣)، بيان، وزير البلديات، الوقائع العراقية، عدد (٢٢٧٠).

گوزەرێک بەنێو یادگارییەکانی شاری کەلاردا

ئامادەکردن : دلێر عەبدولڕەحمان

تیپی وەرزشی گەرمیان ١٩٨٥- ١٩٨٦

کردنەوەی پێشانگای چالاکی قوتابخانەکانی سنووری پەروەردەی کەلار ١٩٩٥

ژمارەیەک کارمەندی بنکەی پۆلیسی کەلار ١٩٩٧

وێنەی دەرچوونی بەشی کارەبای پەیمانگای تەکنیکی کەلار ١٩٩٧- ١٩٩٨

سەردانی جەلال تاڵەبانی- سکرتێری گشتی یەکێتی نیشتمانی کوردستان و بەرپرسانی دیکەی ئەو حزبە بۆ سەر قەڵای شێروانە ١٩٩٨

ژمارەیەک کاسبکاری ناوبازاڕی کەلار ١٩٩٩

شۆفێرانی هێڵی گواستنەوەی بازاڕ- گازینۆ ٢٠٠٠

کاسبکارانی کۆڵانی لەفە فرۆشەکان ٢٠٠٠

کۆڕی نووسەر و ڕۆژنامەنووس تەها سلێمان لەبارەی ئیسلامی سیاسی و توندوتیژی
لەهۆڵی هونەرمەندان ٢٠٠٠

فێستیڤاڵی ساڵانەی قوتابخانەکانی سنووری پەروەردەی کەلار ١٩٨٩

ثانوية شيروانة للبنات ١٩٩٠

مامۆستا و خوێندکارانی پۆلی یەکەمی ناوەندی خوێندنگەی ناوەندی پێشکەوتن ١٩٩٠

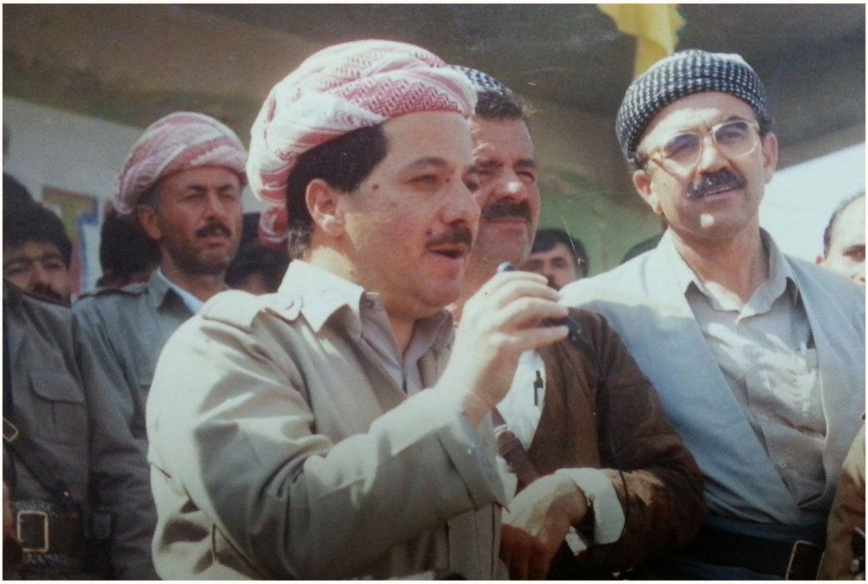

سەردانی مەسعود بارزانی- سەرۆكی پارتی دیموكراتی كوردستان بۆ شاری كەلار ١٩٩١

دابەشكردنی گۆشت بۆ جەژنی قوربان لەلایەن ڕابیتەی ئیسلامی كوردەوە لە كەلار ١٩٩٢

تیپی شانۆی سیروان ١٩٩٣

ئاهەنگی ساڵیادی ڕاپەڕینی کەلارلەسەر قەڵای شێروانە ١٩٩٤

پرۆفایل

کورتەیەك لە ژیاننامەی قائیمقامەکانی کەلار
لە نێوان ساڵانی (١٩٧٠- ١٩٧٤)

1

- ناوی سیانی و نازناو: جەلال بیلال مستەفا پیرەبابی
- ساڵ و شوێنی لەدایك بوون: ١٩٢٣ لە هەولێر
- ئاستی خوێندن: دەرچووی کۆلێژی ماف
- ماوەی دەست بەکاربوونی وەك قائیمقام لە کەلار: ٢٨ی شوباتی ١٩٧٠- ١٦ی ئەیلوولی ١٩٧١
- ساڵی مردن: ١٤ی ئەیلوولی ١٩٩٣

2

- ناوی سیانی و نازناو: عەبدولستار تاهیر شەریف (شێخ ستار)
- ساڵ و شوێنی لەدایك بوون: ١٩٣٥ لە کەرکووك
- ئاستی خوێندن: دکتۆرا لە بواری دەروونناسی
- ماوەی دەست بەکاربوونی وەك قائیمقام لە کەلار: ١٦ی ئەیلولی ١٩٧١-٢٤ی ئاداری ١٩٧٢
- ساڵی مردن: ٥ی ئازاری ٢٠٠٨

3

- ناوی سیانی و نازناو: محەمەد ئەمین عەبدوڵلا (شێخ حەمە ئەمینی عەبابەیلێ)
-ساڵ و شوێنی لەدایك بوون: ١٩٢٥ لە گوندێکی ڕۆژهەڵاتی کوردستان
- ئاستی خوێندن: خانەی مامۆستایان
- ماوەی دەست بەکاربوونی وەك قائیمقام لە کەلار:٢٤ی ئازاری ١٩٧٢-٩ی کانوونی یەکەمی ١٩٧٢
- ساڵی مردن: ١٦ی ئایاری ١٩٨٨

4

- ناوی سیانی و نازناو: سەڵاحەددین سەعید ئەحمەد بابان
- ساڵ و شوێنی لەدایك بوون: ١٩٣٣ لە سلێمانی
- ئاستی خوێندن: کولێژی ماف
- ماوەی دەست بەکاربوونی وەك قائیمقام لە کەلار: ١٠ی کانوونی یەکەمی ١٩٧٢ – ١ی حوزەیرانی ١٩٧٤
- ساڵی مردن: ٢٠١١